

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

el-MUNTAZAM'A GÖRE XII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BAĞDAT
(DEĞERLENDİRME VE ÇEVİRİ)

Doktora Tezi

Hüseyin POLAT

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

el-MUNTAZAM'A GÖRE XII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BAĞDAT
(DEĞERLENDİRME VE ÇEVİRİ)

Doktora Tezi

Hüseyin POLAT

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İlhan ERDEM

Ankara-2016

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ BİLİM DALI

el-MUNTAZAM'A GÖRE XII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BAĞDAT
(DEĞERLENDİRME VE ÇEVİRİ)

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İlhan ERDEM

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. İlhan ERDEM

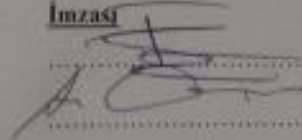
Prof. Dr. Altan ÇETİN

Doç. Dr. Hatice ORUÇ

Doç. Dr. Kemal TUZCU

Doç. Dr. Nihat YAZILITAŞ

İmzası

Tez Sınavı Tarihi 21.07.2016

(Tez Beyan Belgesi)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

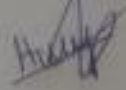
Bu belge ile tezdaki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (2507/2016)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Hilseyin POLAT

İmzası

ÖNSÖZ

Filoloji fakültelerinin yabancı dil bölümlerinde öğretilen yabancı diller; sosyal, ekonomik ve siyasal amaçların yanında tarihi kaynaklardan yararlanmayı kolaylaştırmayı da hedeflemektedir. Ülkemizde yabancı dil öğretimi özellikle ekonomik amaç üzerinde yoğunlaşmış olsa da tarih bilimine katkı sağlaması bir gereklilik halini almıştır. Çünkü coğrafi konumu itibariyle ve tarihi geçmişi bakımından birçok kültürün geçiş noktasında yer alan ülkemizde birçok dil kullanılmıştır. Ülkemiz, imparatorlukların yerine kurulan bir ülke olması hesabıyla da dünyada eşine az rastlanan kültürel alt yapıyı barındırmaktadır. Tarihi süreç içerisinde değişik yönetim biçimlerini yaşayan ve aynı zamanda siyasi nedenlerden dolayı birçok dilin kullanıldığı Anadolu topraklarının geçmişle bağlantıları incelenirken özellikle Arapça ve Farsça oldukça fazla önem arz etmektedir.

Güneyinde Suriye ve Irak'la çok uzun bir sınıra sahip olan ülkemizin tezimize konu olan dönemlerdeki kültürel sınırları Bağdat'a kadar uzanmaktaydı.

Bağdat, Arap ve Acem tarihinin yanı sıra Türk tarihi açısından da son derece önemlidir. Selçuklular dönemindeki Bağdat, günümüz Türkiye'sinin tarihi kökenlerini yansıtmaları açısından da önem arz etmektedir.

Bütün bu etkenler göz önüne alındığında Prof. Dr. İlhan Erdem hocamın tavsiyesi ve yönlendirmelerinin bu araştırma konusunun seçilmesinde ne kadar isabetli olduğu anlaşılacaktır.

Nitekim Arap filolojisi bu araştırma sayesinde ekonomik amaçların dışında Türk kültürüne de hizmet etmiş olacaktır. Çünkü araştırma konusu olan dönemdeki

Bağdat'ta meydana gelen olaylar Türk tarihini ve Türk inanç sistemini oldukça fazla etkilemiştir.

Çalışmada, şehir kavramı ve şehircilik konusu incelendikten sonra Bağdat şehrinin kuruluşundan araştırmaya konu olan döneme kadar olan dönem içerisinde geçirmiş olduğu dönemler ele alınmıştır. Bu dönemler ise şehre hâkim olan siyasi düşünce ve siyasal yapı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Bağdat'ın geçirdiği fiziki ve siyasi evreler özellikle Büveyhîler ile Selçukluların ilk dönemleri açısından araştırılmıştır. Bu çalışmada, Milâdi XII. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat'ın durumu, Türk tarihinin kaynaklarından olan ve araştırma konusunun esasını teşkil eden Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin el-Muntazam fî Târih el-Mulûk ve el-Umem adlı eseri temelinde incelenmiş ve söz konusu eserin Türkçe'ye tercümesi yapılmıştır.

Tercüme yapılırken yer ve kişi adlarının yanı sıra olaylarla ilgili birçok bilgiye ulaşmak için çalışmaya konu olan dönemle ilgili diğer kaynaklardan da yararlanılmıştır. Yararlanılan bu kaynaklardan bazıları hakkında çalışmanın giriş bölümünde ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Tercüme sırasında özellikle yer adları ve coğrafi konumları dipnotlar hâlinde verilmiştir. Ayrıca kişi adları ve olaylarla ilgili değişik kaynaklardan elde edilen farklı bilgiler de dipnotlar şeklinde belirtilmiştir.

Çalışmadaki transkript sisteminde Ramazan Şeşen'in Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı adları eseri temel alınmış olup Arapça kişi ve yer adları söz konusu esere göre tertip edilmiştir. Kişi ve eser adları ise araştırmanın yapıldığı enstitünün yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiştir.

Üç bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde araştırma ile ilgili kaynaklar hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde Bağdat şehrinin adının etimolojik yapısı, kuruluğu, coğrafi konumu ve idari yapısı anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin el-Muntazam fî Târih el-Mulûk ve el-Umem adlı eserinde araştırmaya konu olan kısımlar tercüme edilmiştir.

Araştırmayı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Murat Zengin, Dr. Mert Kozan, Doç. Dr. Hatice Oruç, Doç. Dr. Kemal Tuzcu, Doç. Dr. Nihat Yazılıtaş, Prof. Dr. Melik Delilbaş ve özellikle de hocam Prof. Dr. İlhan Erdem'e ayrı ayrı teşekkür ederim.

Hüseyin POLAT

Ankara 2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
Hicrî Aylar	viii
Gün Adları.....	viii
1. ARAPÇA KAYNAKLAR.....	x
2. FARŞA KAYNAKLAR	xxvi
3. DİĞER KAYNAKLAR	xxviii
4. TEDKİK ESERLER.....	xxxii
GİRİŞ	1
1. Şehir Kavramı	1
2. Orta Çağda İslâm Dünyası'ndaki Şehir Yapısı.....	11
BİRİNCİ BÖLÜM.....	18
A.....	18
KURULUŞUNDAN – SELÇUKLULARA KADAR BAĞDAT.....	18
A. 1.Kelime Anlamı ve Adlandırmalar	18
A. 2. Kuruluşu ve Abbasîler Dönemi (764-945).....	21
B.....	28
BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE BAĞDAT	28
B. Bağdat'ın Coğrafi Konumu ve İdarî Taksimât (764-1179)	42
B. 1. Coğrafi Konumu.....	42
B. 2. İdarî Taksimâtı	45
B. 3. Şehir Yönetimi	46
B. 4. Bağdat'taki Saraylar ve Evler	54
B. 5. Bağdat'taki Mahalleler, Sokaklar, Caddeler, Yollar ve Meydanlar	57
B. 6. Şehrin Sosyal Durumu	62
B. 7. Bağdat'taki Demografik Yapı	64
B. 8. Bağdat'taki Dinî Hayat	64
B. 9. Bağdat'taki Sosyal ve Dinî Yapılar.....	70
B. 10. Şehrin Ekonomik Durumu	85

B.11. Bağdat'taki Alt Yapılar	91
B. 12. Bağdat'a Bağlı Köyler ve Diğer Yerleşim Yerleri	99
İKİNCİ BÖLÜM	101
2.EBÛ'L-FEREC İBN EL-CEVZİ VE EL-MUNTAZAM ADLI ESERİ ...	101
2.1. Yazarın Hayatı	101
2.2. Yazarın Tarihi Kişiliği.....	113
3.3. Yazarın Edebi Kişiliği.....	114
2.4. Yazarın Eserleri	117
2.5.1. Çevirilen Kitabın Adı.....	119
2.5.2. Yazılış Tarihi	119
2.5.3. Amacı ve Önemi	120
2.5.4. Kitapla İlgili Yapılan Çalışmalar	121
2.5.5. Nüshalar	121
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	123
3.EL-MUNTAZAM'IN ÇEVİRİSİ	123
YIL 545 (M. 1149-1150).....	123
YIL 546 (M. 1151-1152).....	140
YIL 547 (M. 1152-1153).....	147
YIL 548 (M. 1153-1154).....	176
YIL 549 (M. 1154 - 1155).....	201
YIL 550 (M. 1155-1156).....	222
YIL 551 (M. 1156-1157).....	232
YIL 552 (M. 1157-1158).....	247
YIL 553 (M. 1157-1158).....	291
YIL 554 (M. 1159-1160).....	301
YIL 555 (M. 160-1160).....	311
YIL 556 (M. 1160-1161).....	333
YIL 557 (M. 1160-1161).....	349
YIL 558 (M. 1161-1162).....	356
YIL 559 (M. 1162-1163).....	360
YIL 560 (M. 1163-1164).....	367
YIL 561 (M. 1164-1165).....	384

YIL 562 (M. 1166-1167)	388
YIL 564 (M. 1168-1169)	400
YIL 565 (M. 1169-1170)	405
YIL 566 (M. 1170-1171)	409
YIL 567 (M. 1171-1172)	418
YIL 568 (M. 1172-1173)	428
YIL 569 (M. 1173-1174)	434
YIL 570 (M. 1174-1175)	459
YIL 571 (M. 1175-1176)	475
YIL 572 (M. 1176-1177)	489
YIL 573 (M. 1177-1178)	505
YIL 574 (M. 1178-1179)	529
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	540
ÖZET	543
ABSTRACT	544
KAYNAKÇA	545
HARİTALAR	563

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: bin (oğlu)
Bkz./bkz .	: Bakınız
c.	: Cilt
cm.	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyânet İslam Ansiklopedisi
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
H.	: Hicrî
M.	: Milâdî
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
M.Ö.	: Milâttan önce
M.S.	: Milâttan sonra
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınlayan

Hicrî Aylar

Muharrem	1. ay
Safer	2. ay
Rabîulevvel	3. ay
Rabûlâhir	4. ay
Cemâdiyelevvel	5. ay
Cemâdiyelâhir	6. ay
Receb	7. ay
Şaban	8. ay
Ramazân	9. ay
Şevval	10. ay
Zilkade	11. ay
Zilhicce	12. ay

Rûmî Aylar

Mart	1. ay
Nisan	2. ay
Mayıs	3. ay
Haziran	4. ay
Temmuz	5. ay
Ağustos	6. ay
Eylül	7. ay
Tişrînuvvel	8. ay
Tişrînussânî	9. ay
Kânûnulevvel	10. ay
Kânûnussânî	11. ay
Şubat	12. Ay

Gün Adları

İsneyn	Pazartesi
Sulâsâ	Salı
Erbîâ	Çarşamba

Hamîs	Perşembe
Cuma	Cuma
Sebt	Cumartesi
Ahad	Pazar

KAYNAKLAR

Tarih araştırmacılığında olayların yaşandığı döneme şahitlik etmiş olan kişilerin ifadeleri birinci elden kaynaklar olması bakımından önemlidir. Birinci el kaynakların hepsinin olayları ve yaşanan dönemi tarafsız bir ifadeyle belirtmeleri bazen mümkün olmamaktadır. Bu durumda aynı dönemde yaşamış olan kişilerin aktarmış oldukları bilgilerin karşılaştırılması, anlatılanların doğruluk değerini ölçmede yardımcı olacaktır. Temel kaynaklardan kastedilen ise özellikle birincil el kaynakların anlattıklarıdır. Temel kaynaklar bazen olayların yaşandığı dönemden sonraki zamanlarda kaleme alınmış olabilmektedir. Ancak bu durumda da olayların yaşandığı dönemlerdeki diğer kaynaklar temel alınmıştır. Bu bağlamda araştırmaya konu olan dönemdeki temel kaynaklara bakıldığında bu kaynakların büyük bir çoğunluğunun Arapça olarak yazılmış olduğu görülmüştür.

Araştırma konusu olan Bağdat, şehir olarak kuruluşu itibariyle bir Arap ve Müslümân şehri olduğu, günümüze kadar da Müslümânlar tarafından yönetildiği için şehrin tarihini anlatan temel kaynaklar da Arapçadır. Şehrin araştırmaya konu olan dönemdeki tarihini anlatan Arapça dışındaki diğer dillerde yazılmış eserler ise çoğunlukla Arapçadan tercüme edilmiş ya da derlenmiş eserlerdir.

Araştırmanın konusu olan dönemden önceki dönemlerde Bağdat şehri, Türkler ve Fars kökenli oldukları iddia edilen Büveyhîler dönemi haricinde Araplar tarafından yönetilmiştir. Şehrin Türkler ve Büveyhîler tarafından idare edildikleri dönemlerde bile şehrin etnik ve sosyal yapısına çok fazla müdahale edilmediği tespit edilmiştir. Şehrin yönetimini ele geçiren Türk ve Büveyhîler ilk başlarda Arapçaya

vakıf olmadıkları için zaman zaman tercümanlardan yararlanmışlardır. Ancak şehrin anadiline müdahale edip resmi dili Farsça ya da Türkçe olarak kabul etmek yoluna gitmemişlerdir. Bunun yerine şehre hâkim olduktan sonraki kendi kuşaklarının Arapçayı anadili olarak öğrenmelerinin yolunu açmışlardır. Bu nedenle de Bağdat'ta etnik köken bakımından Fars, İran, Afrika gibi birçok farklı millete mensup olmasına rağmen anadili Arapça olan birçok bilim adamı, din adamı ve sıradan halk görülmüştür. Bunun sonucunda da araştırmaya konu olan dönemdeki bilgilerin aktarılmasında Arapça birincil dil olarak kalmıştır. Buradan hareketle araştırmanın temel kaynakları da Arapça yazılmış olan kaynaklar oluşturmuştur.

Araştırmaya konu olan dönemdeki Bağdat'ın kuruluşu, araştırma konusu olan dönemlerden yüzlerce yıl öncesine dayandığı için Bağdat hakkında yazılmış ve günümüze kadar ulaşmış olan birçok eser bulunmaktadır. Bu bölümde araştırmada yararlanılan temel kaynaklar; Bağdat hakkında bilgi veren genel kaynaklar, araştırmaya konu olan dönemde kaleme alınan kaynaklar ve araştırma konusu dönemden sonra yazılmış olan, ancak çok uzak yüzyıllara dayanmayan kaynaklar olmak üzere üç esas başlık altında toplanmıştır. Bunun dışında araştırma sırasında yararlanılan temel kaynaklar yazıldıkları dillere göre de tasnif edilmiştir.

1. ARAPÇA KAYNAKLAR

Araştırmanın konusu olan dönemle ilgili olarak temel kaynaklar Arapçadır. Bu nedenle araştırmada genellikle Arapça kaynaklardan yararlanılmıştır. Araştırmayla ilgili Arapça dışındaki kaynaklar ise yine Arapçadan tercüme şeklindedir. Araştırma sırasında yararlanılan Arapça kaynaklardan bazıları araştırma konusunu doğrudan ele alırken bazıları da dolaylı olarak ele almaktadır.

Araştırmada uzun adı Ahmed b. Ebû Y'akûb İshak b. Cafer b. Vehhab b. Vâzih el-Ahbârî el-Abbasî (ö.905) olup Mısırî, İsfahanî, Kâtib ve Ya'kûbî gibi lakapları bulunan Y'akûbî'nin *Kitâb el-Büldân* adlı eserinden yararlanılmıştır. Nitekim yazar bu eserinde, eserini kaleme aldığı dönemdeki şehirleri şehir bazında incelemiştir. Ortaya koymuş olduğu konu başlıklarına dayalı yeni tarih yazma yöntemini bu eserinde bariz bir şekilde uygulamıştır. Yazar, *Bağdat* şehrini anlatmakla başladığı eserinde, *Surra Men Ra* şehrini anlattıktan sonra *Bağdat*'ın doğusuna doğru giderek *Azerbaycân*, *Sicistân* gibi ülkelerde bulunan şehirleri anlatıp *Bağdat*'ın kible yönünde yer alan *Kûfe*, *Mekke*, *Medine*, *Yemen* gibi bölgelerde yer alan şehirler hakkında bilgiler vermiştir. Eserinde daha sonra *Bağdat*'ın kuzey batısında bulunan *Humus*, *Hama*, *Dımaşk*, *Ürdün*, *Filistin*, *Mısır* gibi bölgeler ve bu bölgelerdeki önemli yerleşim yerleri hakkında bilgiler aktarmıştır. Eserinde *Mısır*'dan *Mekke*'ye gidiş yolu üzerindeki yerleşim yerlerine de ayrı bir başlık açmıştır. Yazar, ayrıca günümüzde kuzey *Afrika* ülkeleri olarak adlandırılan *Fas*, *Tunus*, *Lübnan* gibi ülkeler hakkında bilgiler de verdikten sonra İspanya'daki *Endülüs* devletini ve şehirlerini işlemiştir.

Ya'kûbî, doğum yeri ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği *Bağdat* hakkında diğer şehirlere oranla çok daha geniş bilgi vermiştir. Eserine özellikle *Bağdat*'ı anlatarak başlamasının nedenini ise *Bağdat*'ı genişlik, bayındırlık, sularının bolluğu, havasının temizliği, yaşayan insanların ırk çeşitliliği, küresellik gibi açılardan sadece Irak'ın değil, dünyanın da merkezi olarak görmesidir. Ona göre *Bağdat*, doğuda ve batıda

dünyada eşi benzeri olmayan devasa bir şehirdir¹. Yazar, diğer yandan gençken ayrılıp gittiği *Ermenistan* ve *Azerbaycan* bölgesine yerleşmesinden dolayı bu coğrafya hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir. İslamiyetin en kutsal şehirleri olan Mekke ve Medine yazarın en çok üzerinde durduğu şehirlerden olmuştur. Aynı zamanda iyi bir coğrafyacı olan yazar, okuyucuyu yaşadığı dönemde dünyanın merkezi olarak görülen Bağdat'tan yola çıkarıp önce doğuya, sonra kuzeye ve güneye, oradan da batıya günümüzdeki İspanya topraklarına kadar uzanan geniş hayali bir yolculuğa çıkarmıştır. Çalışmamızın Bağdat şehrinin kuruluşu ve gelişmesi sırasında geçirdiği evreler hakkındaki bilgileri teyit etmek için, eserin A. W. T. Juynboll tarafından 1820 yılında yayınlanan matbu nüshasından yararlandık².

Araştırmanın Büveyhilerle ilgili bölümlerinde uzun adı Ahmed b. Muhammed b. Y'akûb (ö.1030) olan ve kısaca Miskevey ya da Ebû Ali el-Hâzin olarak da bilinen Miskeveyh'in *Tecârib el-Ümem* ve *Teâkab el-Himem* adlı eserinden yararlanılmıştır.

Bağdat tarihiyle ilgili olarak uzun adı İmam el-Hafız Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdadî (ö.1071) olan Hâtib el-Bağdadî'nin uzun adı *Târihü Medinet el-Selâm Ahbâr Muhaddîsihâ* ve *Zikr Kutânihâ el-Ulemâi min Gayri Ehliha* olan *Târihü Medinet el-Selâm* adlı eserinden yararlanılmıştır. Bu eserde yaklaşık sekiz yüz bilim adamı, önemli ve saygın kişi hakkında bilgi bulmak mümkündür.

¹ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasi Ya'kûbî, **Kitâb el-Büldân**, Leiden, Hollanda, E. J. Brill Yayınevi, 1820, s.3.

² Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasi Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.2-159.

Hakkında bilgi verilen kişiler alfabetik sıraya göre belirtilmiştir. Yazar, bu eserinde rivâyet yoluyla vermiş olduğu bilgileri delillendirmeye çalışmıştır. Yirmi yıldan fazla bir sürede tamamlanan eser 14 cilt ve 106 bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümünde Bağdat hakkında elli sayfalık genel bilgiler verilmektedir³.

Bu araştırmaya konu olan Ebu'l-Ferece İbn el-Cevzî'nin belirttiğine göre 1167 yılında vefat eden Abdülkerim b. Muhammed bu kitaba zeyl (ek) yazmıştır ve bu ek kısmı ilave etmek için de çeşitli yolculuklar yapmıştır. Yine aynı kaynağın belirttiğine göre Şucâu el-Zehlî de Abdülkerim b. Muhammed'in kaleme almış olduğu bu zeyle bazı eklemeler yapmıştır⁴.

Araştırma sırasında uzun adı Muhammed b. el-Huseyn b. Abdullah b. İbrahim olan el-Ruzrâverî (ö.1095) tarafından kaleme alınmış ve Miskeveyh'in yazmış olduğu Tecârib el-Umem ve Teâkub el-Himem adlı eserine zeyl olarak yazılmış olan Zeyl Tecârib el-Ümem ve Teâkab el-Himem esirenden yararlanılmıştır. Bu eser, Miskeveyh'in söz konusu eserinde bitirdiği tarihi olayları yirmi yıl daha sonrasına taşımaktadır. Bu anlamda bakıldığında eser 979-999 yılları arasındaki olayları kapsamaktadır. Halife Muktedî Billah'a 1088-1090 yılları arasında vezirlik de yapmış olan yazar mütedeyyin bir kişiliğe sahipti. Eserinin ilk sayfalarında Miskevey'e övgüler yağdırırken ileriki sayfalarında yerden yere vurmıştır.

³ İsmail Yiğit, "Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivâyetler Üzerinde Bir Değerlendirme", **İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinet el-Selâm) Uluslararası Sempozyum 7-8-9 Kasım 2008**, c.1, s. 39.

⁴ Ebû'l-Ferece İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.224.

Miskevey'in söz konusu eserini Sâbî'nin el-Tâcî adlı eserinden kopya ettiğini belirtmiştir⁵.

Araştırma sırasında olayların teyidini sağlamak amacıyla Ebû'l-Ferec İbn El-Cevzî ile aynı dönemde yaşamış olan diğer temel kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu bağlamda Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî (ö.1127) tarafından kaleme alınmış Tekmilet el-Târih el-Taberî eserden yararlanılmıştır. Bu eserin günümüze kadar sadece tek cildi ulaşmış olup ikinci cildi kayıptır. Hemedânî, bu eserinde esas itibariyle Miskeveyh'in naklettiği olayları anlatmaktadır. Bazen Miskeveyh'in uzun uzadıya anlattığı olayları özetlemektedir. Sosyal ve ekonomik konularda ise çok daha kısa bilgiler aktarmaktadır⁶.

Araştırmada yer adları ve coğrafya bilgisi önemli yer tuttuğu için araştırmanın konusu olan dönemle ilgili temel coğrafya eserlerinden de yararlanılmıştır. Bu nedenle Yakut el-Hamavî'nin *Mu'cem el-Büldân* adlı eseri araştırmada sıkça başvurulan bir kaynak olmuştur. Uzun adı Şeyh İmam Şihâbeddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamavî el-Rûmî el-Bağdadî (ö.1228) tarafından yazılan ve beş ciltten oluşan bu eser genel itibariyle bir coğrafya kitabıdır. Yazarın kendi ifadesinden anlaşıldığına göre beş bölüm halinde alfabetik olarak yazılmıştır. Eser sadece geniş bir bölgeyi açıklamayıp neredeyse en küçük bir mahalleyi, köprüyü, nehri, köyü bile ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Açıklama yaptığı coğrafi yerin bazen enlemini ve boylamını vererek coğrafi konumunu belirtmektedir. Bahse

⁵ Hasan Muneymine, **Târih el-Devle el-Büveyhîyye el-Siyâsî ve el-İktisâdî ve el-İctimâî ve el-Sekâfî – Mukâtâat Fâris- H. 344-447, M. 945-1055**, 1987, s.26.

⁶ Hasan Muneymine, **a.g.e.** s.28; Ramazan Şeşen, **a.g.e.** s.112.

konu ettiği coğrafi yerin adıyla ilgili yer yer dilbilimsel açıklamalarda bulunmakta ve yer adının etimolojisini uzun uzadıya detaylandırmaktadır.

Eser coğrafi bir sözlük olmasının yanı sıra çok önemli bir tarih ve edebiyat kitabı özelliğini de taşıtmaktadır. Çünkü bir coğrafi yeri açıklarken o yerde doğup büyüyen önemli kişileri, şairleri, edebiyatçıları oldukça detaylı bir şekilde açıklamakta, yer yer şiirlerden örnekler serpiştirmektedir. Bazen de ele alınan coğrafi bir yerle ilgili yazılmış olan şiirler varsa bu şiirlerden örnekler vermektedir ⁷.

Araştırmada geçen yer ve kişi adları, bazen yönetimle ilgili terimler açıklanırken büyük ölçüde bu eserden yararlanılmıştır. Eserin 1977 yılında Beyrut'ta *Dr Sdir* yayınevi tarafından beş cilt halinde yayınlanan nüshası temel alınmıştır.

Araştırma konusu olan dönemi ayrıntılarıyla anlatan bir diğer eser ise uzun adı Eb'l-Hasan İzzüddin Ali b. Eb'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdlvahid el-şeybn olan ve kısaca İbn el-Esîr el-Cezerî (.1231) olarak tanınan İbn el-Esîr'in kaleme almış olduğu el-Kâmil fî el-Târih adlı eseridir.

İki temel bölüm ve on iki ciltten oluşan eser, zaman ve meknla ilgili genel bilgiler verdikten sonra olayları insanlığın yaratılışından itibaren ele almaktadır. Türk tarihi açısından özellikle 10-12 ciltleri önemlidir. Yazar, olayları bu araştırmaya konu olan kaynakta olduğu gibi yıl bazında anlatmaktadır. Ancak her yıl için o yıldıki önemli olayları konu başlıkları hâlinde ele almıştır. O yılda vefat eden kişiler ile ilgili ayrıntılı bilgilere çoğu zaman rastlamak mümkün değildir. Araştırma konusu kaynak özellikle Bağdat'ta meydana gelen ve Bağdat'ı ilgilendiren olayları ele almakta, bazen önemli grdğu konuları ayrıntılı bir şekilde ifade etmektedir. Hangi

⁷ Ramazan şeşen, **a.g.e.** s.135.

yılda hangi önemli kişilerin vefat ettiğini ve bu kişilerle ilgili ayrıntılı bilgileri de vermektedir. el-Kâmil ise günümüzdeki Mısır, Suriye, Türkiye'nin güneyi ve güneydoğusu gibi geniş bir coğrafyada cereyan eden olaylar hakkında daha geniş bilgileri kapsamaktadır. Bağdat ve civarıyla ilgili bazı bilgilere ayrıntılı biçimde değinirken bazı bilgilere tezimizin konusu eserde olduğu gibi değinmemektedir. Özellikle Bağdat halife⁸leriyle ilgili ayrıntılı bilgileri tezimize konu olan eserde daha çok ve daha ayrıntılı bir şekilde rastlanmaktadır.

el-Kâmil, araştırma konusu olan el-Muntazam'ın yazıldığı dönemi de içermektedir. Ancak el-Muntazam'ın yazarı araştırmaya konu olan yıllardaki olayları bizzat yaşamıştır. el-Kâmil'in yazarı ise o yıllarda yeni doğmuştur. Bu nedenle el-Kâmil bir araştırma ürünüdür. el-Muntazam'ın araştırmaya konu olan olaylarla ilgili bölümde anlatılanların çoğu ise bizzat yaşanmıştır.

Araştırmada, el-Kâmil'in araştırmamıza konu olan bölümleri ile ilgili olan olayların anlatıldığı kısımlarının hem orijinal Arapçasından hem de Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.

Araştırmada yararlanılan bir diğer kaynak eser ise Uzun adı Abdurrahman b. İsmâil İbn İbrahim b. Osman b. Ebubekr b. Abbas b. Muhammed Ebû'l-Kâsım Şihâbeddin el-Mukaddesî⁹ (ö.1268) olan ve Ebû Şâme olarak tanınan yazar tarafından kaleme alınmış olan *Uyûn el-Ravzateyn fî Ahbâr el-Devleteyn* adlı eserdir.

⁸ Süleyman Uludağ "Halife" **Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1997, c.15, s.299-300.

⁹ Hafız el-Muerrih Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Zehebî, **Tezkiret el Hifâz**, Haydarabad, 1914, c.4, s.19.

Söz konusu eserin yazarı, tarih alanında da birçok eser vermiştir. Tarih bilimiyle uğraşmak istemesini hayatının büyük bir kısmını şeriat ilimlerine ve edebiyata ayırdıktan sonra biraz da tarih bilimiyle uğraşma arzusuna bağlamıştır. Tarihle ilgilenip tarihi olayları araştırmak ve incelemekle tarih konusunda bir eser yazmayı farklı gören yazar öncelikle *İbn Asakir*'in *Târih Dımaşk* adlı eseri üzerinde durmuş ve bu eseri özetledikten sonra bazı ilaveler de yapmıştır. Bu eseri ilk önce on bir cilt hâlinde özetlemiş ve sonra da tekrar özetleyerek beş cilde düşürmüştür. Ancak bu arada farklı kaynaklardan bulduğu bazı bilgileri özetlemiş olduğu bu esere eklemiştir. Yazar eserin ilk adını *Ravzateyn* olarak belirlemesine rağmen ikinci düzeltmede kendi gerekçelerini göstererek eserin başına Uyûn kelimesini de eklemiştir¹⁰. Araştırmada geçen olayların karşılaştırılması, yer ve kişi adlarının tespiti konusunda söz konusu eserden yararlanılmıştır.

Araştırmada uzun adı adı İmâdeddin Muhammed b. Muhammed b. Hâmid el-Kâtib olan el-İsfahanî (ö.1200-1201) tarafından kaleme alınan *Kitâb Târihi Devleti Selcûk (Nusrat el-Fetre ve Usrat el-Fitra fî Ahbâr el-Devlet el-Selcûkiyye)* eserden yararlanılmıştır. Bu eser *Şeyh el-İmam Âlem el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bendârî* tarafından özetlenerek tekrar yayınlanmıştır. Ancak özet eserde sadece bazı uzun secili kısımlar çıkarılmıştır. Bu nedenle özet olarak belirtilen eserin aslına uygun olarak yeniden yayınlandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan 1175 yılına kadar olan zaman dilimini kapsayan söz konusu eserin tam adı *Nusrat el-Fetre ve Usrat el-Fitra fî Ahbâr el-Devlet el-Selcûkiyye* şeklindedir. *Şeyh el-İmam Âlem el-Feth b. Ali b. Muhammed el-*

¹⁰ Ebû Şâme, Şahâbeddin Abdurrahman b. İsmail el-Mukaddesî, **Uyûn el-Ravzateyn fî Ahbâr el-Devleteyn**, Şam, 1992, c.1, s.112-157.

Bendârî esere *Zubdet el-Nasra ve Nuhbet el-Usra* adını vermişse de *Târih Âli Selcuk* adı altında yayınlamıştır. Ebû Şâme ise Ravzateyn adlı eserinde söz konusu bu eseri *el-Siret el-Selcûkiyye* olarak adlandırmaktadır. *Şeyh el-İmam el-Âlim el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî el-İsfahânî*'nin eserini temel alan ve İmam İmâdeddin Muhammed b. Muhammed b. Hâmid el-İsfahânî'nin *Kitâb Târihi Devlet Âli el-Selcûk* adıyla yayınlanan eserinden araştırmaya konu olan ilgili bölümlerde anlatılan olayların ve yer adlarının tespiti sırasında yararlanılmıştır.

Araştırma sırasında uzun adı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Nezzâr el-Tenûhî el-Halebî (ö.1160) olan ve kısaca el-Halebî olarak tanınan kişinin kalem almış olduğu *Târih el-Azîmî el-Sağîr* adlı eserden de yararlanılmıştır. Bu eser genel *vekayinâme* türünden olup yazarı tarafından belirtildiği üzere *Emîr Zengî*'ye takdim edilmek üzere özet bir tarih kitabıdır. Yazar bu eserinde ilk yüzyılları anlatırken özellikle *Taberî*¹¹'nin eserinden etkilenmiştir. Ayrıca *Sâbit b. Sinân* tarihi gibi diğer birçok tarihi kitaptan da esinlenmiştir. Dünyada tek nüshası Türkiye'de bulunan eserin Selçukluları anlatmaya 1038 yılında başlamaktadır. Eserin başlangıç kısımları ve Selçuklularla ilgili bölümleri *Ali Sevim*

¹¹ Taberî (ö.310/923); çağdaşı el-Belâzurî (ö.279/892), el-Yakûbî (ö.284/897), el-Dineverî (ö.282/895), İbn Kuteybe (ö.270/882) gibi tarihçiler gibi tarih yazımı alanında değişikliğe giderek monografi yerine fasılasız devam eden bir yöntem izlemişlerdir. Abdulaziz el-Durî, "The Iraq School of History to the Ninth Century – Asketch" **Historians of The Middle East**, (Ed. B. Lewis – P. M. Holt), London 1962, s.47-53.

tarafında 1988 yılında Türkçeye çevrilmiştir¹². Araştırmaya konu olan olayların ve yerlerin karşılaştırılması bakımından bu eserin ilgili bölümlerinden yararlanılmıştır.

Araştırma konusuyla ilgili dönem hakkında Ebu'l-Ferc İbn el-Cevzi'den sonra yaşamış olan bazı kaynaklardan da bilgiler bulmak mümkündür. Bu tür kaynaklar genellikle önceki kaynaklara dayanarak bilgi vermektedir. Ancak araştırmaya konu olan Bağdat şehrinde bulunan soyut ve somut yapılar XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra da devam etmiştir. Bu nedenle araştırma konusuyla ilgili olan ve araştırma konusundan sonraki dönemde yazılmış olan bazı eserler söz konusu dönemi anlayıp değerlendirmek bakımından önemlidir.

Bu bağlamda araştırma sırasında uzun adı Hafız el-Muerrih el-Sikatu Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Kaymaz ez-Zehebî (ö.1348) ez-Zehebî'nin *Târih el-İslam ve Vefâyât el-Meşahîr ve el-A'lâm* adlı eserinden de yararlanılmıştır. Bu eser, Ömer Abdusselâm Tedmurî tarafından incelenerek 01.04.1986 tarihinde *Beyrut*'ta *Dâr el-Kuttâb el-Arabî* yayınları arasında basılmıştır. Ömer Abdusselâm Tedmurî tarafından yapılan bu incelemede ise *Ayasofya Kütüphanesi, Haydarabâd, Emîr Abdullah el-Faysal*'ın *Mısır Kitabevi* nüshaları temel alınmıştır. Eserin birinci cildinin başındaki giriş kısmında da belirttiği üzere bu eser, İslam tarihini Hicretin birinci yılından başlayıp yazarın eseri yazdığı dönem olan altı yüz doksan birinci yıla kadar yaşanan olayları 70 tabaka halinde ele alan geniş hacimli bir yapıttır. Eserde tarihi ve güncel olaylar yıl yıl anlatıldıktan sonra her yılda vefat eden *halife, emîr, kurrâ, zâhid, fıkıhçı, hadisçi, âlim, sultan, vezir, nahiv bilgini, şair* gibi kimseler hakkında bilgiler verilmektedir. Yazar eserini

¹² el-Azîmî, **Azîmî Tarihi (Selçuklularla İlgili Bölümler, H. 430-538)**, (Çev. Ali Sevim), Ankara, 1998, s.8.

meydana getirirken oldukça fazla kaynaktan yararlanmış olup bu kaynakları giriş kısmında liste halinde vermiştir. Özellikle *Mirât el-Zamân*'dan fazlaca yararlandığının altını çizmiştir¹³.

Bu araştırmada ez-Zehebî'nin Tezkiret el-Huffâz adlı eserinden de yararlanılmıştır. Yazar, bu eseri dönemindeki tarih kitapları üslubuna göre yazmış olup tarihi olayları sahabeden başlayarak yirmi dört tabakaya ayırmıştır. Dört cilt hâlinde yazılan eser 1914 yılında *Haydarabad*'da yayınlanmıştır. 1958 yılında ise *Beyrut*'ta *Şeyh Zekerîyye Amîrât* tarafından dipnotlar verilerek yayınlanmıştır¹⁴. Çalışmamızda, hâfizlik derecesine ulaşmış olan hadisçileri anlatan bu eserden şahıs adlarının karşılaştırılması sırasında yararlanılmıştır.

Uzun adı Berdeddin Mahmud b. Ahmed olan el-Aynî'nin (ö. 1451) İkd el-Cümân fî Târihi Ehl el-Zamân (Asr el-Eyyübî) adlı eseri de bu araştırmada başvurulan kaynaklar arasında yer almıştır. Söz konusu eser, on dokuz ciltlik büyük bir İslam târihi külliyesidir. Hem Memlûk hem Eyyübî hem de Abbasî tarihi açısından önem arz eden eserin Anadolu târihi ile ilgili kısımları *Kazım Yaşar Kopruman* tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Memlûk tarihiyle ilgili kısmı da *Mısır*'da *Muhammed Emîn* tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır. Eser yazıldığı dönem tarihçiliğinin izlemiş olduğu yöntemi izleyerek olayları yıl bazında

¹³ Hafız el-Muerrih Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Zehebî, **Târih el-İslam ve Vefâyât el-Meşahîr ve el-A'alâm**, (Tahkik: Ömer Abdüsselâm Tedmûrî), Beyrut, 1986, c.1, s.6-26.

¹⁴ Hafız el-Muerrih Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Zehebî, **Tezkiret el-Huffâz**, Haydarabad, 1914, s.1-1760.

ele almaktadır. Bazı önemli olayları ise ayrı başlıklar hâlinde sunmaktadır. Her yılın sonunda ise o yılda vefat eden önemli kişiler hakkında bilgiler vermektedir.

Araştırmaya konu olan yıllarla ilgili bazı bilgilere *Ikdu el-Cümân*'ın Dr. Mahmud Rezzak Mahmud tarafından tahkik edilerek 2010 yılında Kahire'de *Asr el-Eyyübî* adıyla yayınlanmış olan eserin birinci cildinden yararlanılmıştır.

Yazarının Türkiye topraklarında doğmuş olması, eserin Türk kültürü açısından değerini daha da arttırmaktadır ¹⁵.

Araştırmada uzun adı Takıyyüddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed b. İbrahim el-Balî el-Ubeydî el-Hüseynî el-Makrizî (ö. 1441) olup el-Makrizî olarak bilinen yazarın kaleme almış olduğu *Kitâb el-Sülûk fî Marifeti Düvel el-Mülûk* adlı eserden de yararlanılmıştır. Eser, birçok kaynaktan yararlanılarak ortaya çıkarılmıştır¹⁶. Bu araştırmada, cereyan eden olayların karşılaştırılması ile yer ve kişi adlarının tespiti konusunda eserin birinci cildinden yararlanılmıştır.

¹⁵ Ayşe Güler, **Memlûk-Dulkadiroğulları Münasebetleri (1337-1517)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s.121; Berdeddin Mahmud el-Aynî, **Ikdu el-Cümân fî Târihi Ehli el-Zamân (Asr el-Eyyübî)**, (Tahkik: Mahmud Rezzak Mahmud), Kahire, 2010, s.7-10; 15-30; Ramazan Şeşen, **a.g.e.** s.217-218.

¹⁶ Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.10-11, 7-10; Ayşe Güler, **a.g.e.** s.4; Takıyüddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Ubeydî, el-Makrizî, **Kitâb el-Sülûk fî Marifeti Düvel el-Mülûk**, (Tahkik: Muhammed Abdülkadir Attâ), Beyrut, 1997, c.1, s.4-20; Ramazan Şeşen, **a.g.e.** s.208.

Araştırma sırasında el-Makrizî'nin el-Mevâiz ve el-İtibâr bi Zikr el-Hıtat ve Âsâr adlı eserinden de yararlanılmıştır. Yazar, bu eserin birinci cildinde tabiatın ana unsurlarını anlatmaktadır. Daha sonra ise *Mısır*'la ilgili olarak kuruluşundan itibaren genel bilgiler aktarmakta ve yeryüzü ile gökyüzü hakkında bilgiler vermektedir. Yeryüzünün coğrafi adlandırılmasını yaptıktan sonra *Mısır*'ın dünya coğrafyasındaki konumlandırmasını tespit etmektedir. Eserin ikinci cildinde ise Kahire'ye özel bir yer açmış ve kahire şehrini kapılarına varıncaya kadar tüm detaylarıyla anlatmıştır. Yazar, *Mısır*'ın İslami dönemdeki yönetimi sırasında idari taksimatı konusunda ayrıntılı bilgileri bu ciltte vermiştir. Bu araştırmada, yazarın özellikle bu idari taksimattaki verdiği bilgilerden yararlanılmıştır. Eserin son cildi olan üçüncü cildinde ise *Kahire* meydanları ve askeri yönetim terimleri hakkında bilgiler yer almaktadır¹⁷.

Araştırmada el-Makrizî'nin yararlanılan eserlerinden bir diğeri de Kitâb el-Evzân ve el-Ekyâl el-Şeriyye adlı eseridir. Yazar bu eserine Hz. Muhammed zamanında kullanılan ölçü ve tartırla başlamaktadır. Ölçü ve tartırların etimolojik anlamlarını verdikten sonra kullandıkları dönemdeki karşılıklarını çeşitli kanıtlarla tespit etmeye çalışmaktadır. Bu kanıtlar arasında dönemin yazarları ve tarihçilerinin eserlerinden de yararlanmıştır. Ölçü ve tartırları alfabetik sistem bazında açıklamıştır.

¹⁷ Takiyuddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Ubeydî el-Makrizî, **el-Mevâiz ve el-İtibâr fî Zikr el-Hıtat ve el-Âsâr**, (Tahkik: Muhammed Zeynehum ve Medîha el-Şerkâvî), Kahire, 1997 c.1, s.1-943, c.2. s.c.2, s.1-845, c.3, s.1-832; Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.10-11, 7-10; Ayşe Güler, **a.g.e.** s.3-6; Ramazan Şeşen, **a.g.e.** s.209-212.

Her ölçü ve tartı için ayrı bölüm açıp bu bölümde ayrıntılı bilgiler vermektedir¹⁸. Araştırmada geçen ölçü ve tartıların kullanıldıkları dönemdeki karşılıklarını bulmada *Makrizî*'nin bu eserinden yararlanılmıştır.

Araştırmaya konu olan Ebu'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin torunu olan ve uzun adı Şemseddin Ebû'l-Muzaffer Yusuf İbn el-Emîr Hüsameddin Kızıoğlu b. Abdullah el-Turkî el-Avnî el-Hubeyrî el-Bağdadî (Daha sonra *el-Dimaşkî* olmuştur.) el-Hanbelî (Daha sonra *el-Hanefî* olmuştur.) şeklinde ifade edilen *Sıbt el-İmam Ebû'l-Ferec el-Cevzî*'nin (ö.1256) kaleme almış olduğu *Mirât el-Zamân fi Tevârih el-Ayân* adlı eserden de araştırma sırasında yararlanılmıştır. Bu eser dünyanın yaratılışından 1256 yılına kadar geçen sürede meydana gelen olayları anlatmaktadır. Özellikle Selçuklu tarihi açısından son derece önemlidir. Eserin aslının otuz ciltten fazla olduğu tahmin edilmektedir. Eser yazıldıktan sonraki zamanlarda çeşitli eklemlere ve çıkarmalara maruz kalmıştır. Söz konusu bu eserin temel üç farklı nüshası *Topkapı Sarayı, III. Ahmed Kütüphanesi*'nde bulunmaktadır¹⁹.

Uzun adı Şeyhülislam Hafız el-Asr Şihâbeddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Muhammed b. Ali b. Ahmed olan ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 1448) tarafından yazılan *el-Dürer el-Kâmine fi A'yân el-Miet el-Sâmine* adlı eserden araştırma sırasında araştırma dönemindeki önemli kişiler konusunda yararlanılmıştır.

¹⁸ Takiyuddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Ubeydî el-Makrizî, **Kitâb el-Evzân ve el-Ekyâl el-Şeriyye**, (Tahkik: Sultan b. Huleyyil b. Ayyid el-Musmâr), Beyrut, 1983, s.5-20.

¹⁹ Ramazan Şeşen, **a.g.e.** s.144-145.

Araştırma sırasında uzun adı Ebû'l-Mehâsin Yusuf b. Tanrı Berdî²⁰ el-Atabekî (ö.1470) olan İbn Tanrı Berdî el-Atabekî'nin kaleme almış olduğu *el-Menhel el-Sâfi ve el-Müstevfi Ba'd el-Vâfi* adlı eserden de kişilerin karşılaştırılması konusunda yararlanılmıştır. Söz konusu kitapta yer alan kişiler genellikle *Memlûkler* zamanında *Mısır* ve *Şam*'da yaşamış olan Müslüman ve Müslüman olmayan meşhur bilim adamları, emîrleri ve sultanlarıdır. Eser, *Sultan Melik Muiziddin Aybek el-Turkmânî*'nin saltanata geçişi ve hayatını anlatmakla başlamaktadır. Daha sonra diğer ünlü kişileri adlarının alfabetik sırasına göre anlatmaktadır. Yedi ciltten oluşan eserin *Safedî*'nin yazmış olduğu *Kitâb el-Vâfi* adlı eserini tamamlamak üzere kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Uzun adı Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Levâtî el-Tancî olup *İbn Battûta*, Lakabı ise *Şemseddin* olan İbn Battûta'nın (Batûtâ) yazmış olduğu *Rihlet İbn Battûta* adlı eser de bir tür gezi kitabı olması dışında edebiyat, coğrafya, halk edebiyatı, dil gibi birçok konuya da yer verdiği için araştırmada kullanılmıştır.

Eser, yazarın yaptığı üç seyahati ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Yazarın toplamda üç seyahati vardır. Tüm seyahati ise yirmi dokuz yıl kadar sürmüştür. En uzun süren seyahati birincisi olup zamanındaki coğrafyanın doğusundan batısına her tarafını gezmiştir. En fazla da *Hindistan*'da kalmıştır. Öyle ki bu ülkede iki yıl kâdılık bile yapmıştır. Daha sonra *Çin*'e gitmiş ve bir yıl da orada kâdılık yapmıştır. Her iki ülkede gördüklerini kayda geçirmiş, her iki ülkenin yöneticileri ve

²⁰ Aslen Türkçe olan ve *Tanrıberdi*, *Tanrıverdi* şeklinde olan bu kelime Arapçaya *Tagrî Berdî* şeklinde geçmiştir. İbn Tagrıberdî, **el-Menhel el-Sâfi ve el-Mustevfi Ba'd el-Vâfi**, (Tahkik: Muhammed Muhammed Emîn ve Saîd Abdülfettâh Âşûr), Kahire, 1984, c.1, s.5.

sultanlarıyla tanışıp yakın ilişkiler içine girmiştir. Ayrıca her ülkede yaşayan kadın erkek çoluk çocuk birçok insanla bizzat tanışıp kaynaşmayı başarmıştır. Bu güçlü sosyal ilişkiler sayesinde halkın arasına girip adetlerini, giysilerini, yedikleri yemekleri ve daha birçok özelliklerini tasvir ederek kayda geçirmiştir. Yine ikamet ettiği yerlerdeki tarihi olayları, saltanat çekişmelerini, savaşları, din adamlarıyla ilgili bilgileri, deprem, yangın, su baskını, kuraklık gibi haberleri de kendisinden öğrenmek mümkündür. Tezimizde geçen yer ve kişi adları konusunda söz konusu eserden faydalanılmıştır.

Araştırma sırasında Ahmed b. Alî el-Kalkaşandî (öl.1418) tarafından kaleme alınan *Subh el-A'shâ fî Kitâbet el-İnşâ* adlı eserden de yararlanılmıştır. Söz konusu özellikle *Eyyübî* ve *Memlûk* kültürü ile devlet teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Eser, yazıldığı döneme ait diplomatik belgeler açısından da zengindir. Ayrıca *Abbasîlerle* yapılan savaşlar konusunda da bilgiler vermektedir²¹. Eser, *Gazze*'den *Diyarbakır* arasında yer alan büyük coğrafyada yaşayan *Ramazanoğulları*, *Dulkadiroğulları* ve *Türkmenler* hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Araştırmadaki yer ve kişi adlarını tespit etmede söz konusu eserden yararlanılmıştır.

Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr b. İbn Hallikân (ö.1282) tarafından 1256-1273 yılları arasında *Kahire*'de kaleme alınmış olan *Vefayât el-A'yân ve Enbâü Ebnâ el-Zamân* adlı eser de araştırma sırasında yararlanılan kaynaklardır. Yazar, 1281 yılına kadar esere ilaveler yapmıştır. Eser,

²¹ Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.10; Ebû'l-Abbas Ahmed Kalkaşandî, **Kitâb Subh el-A'shâ fî Kitâbet el-İnşâ**, Kahire, 1922, c.1, s.5-20.

İslam dininin başlangıcından yazıldığı döneme kadar yaşayan önemli 800'den fazla şahsiyeti alfabetik sıraya göre anlatmaktadır. Kişiler anlatılırken sadece belirli bir zümreye ait olanlar anlatılmayıp zamanında önemli olan hemen tüm şahıslara yer verilmiştir. Anlatılan kişilerin doğum ve ölüm tarihleri de tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca başarılı oldukları alanlar ile karakteristik özellikleri de belirtilmiştir. Eserin yazılışından önceki dönemlerde bu türdeki biyografi eserler; *sahâbe, tâbiîn, tefsirciler, fıkıhçılar, şairler, dilbilgisi bilginleri, Şâfiîler, Hanbelîler* gibi belirli gruplara ayrılarak asırlar bazında kaleme alınırken bu eserde kişiler ayırım gözetilmeden alfabetik sıraya göre anlatılmıştır. Bu da eserin kendi türünde yenilikçi bir üslupla yazıldığını göstermektedir. Osmanlıca olarak da yayınlanan²² ve çok sayıda nüshası olan bu eser, İngilizceye de tercüme edilmiştir²³. Araştırmada söz konusu olan şahıs adları ilgili olarak bu eserden yararlanılmıştır.

2. FARŞÇA KAYNAKLAR

Araştırmaya konu olan dönemdeki Bağdat tarihiyle ilgili birincil kaynakların Arapça olmasının yanı sıra Farsça yazılmış olan kaynaklar da önem arz etmektedir. Bu nedenle araştırma sırasında Farsça kaynaklardan da yararlanılmıştır. Yararlanılan Farsça kaynaklar arasında uzun adı *Huseyn b. Muhammed Ali el-Caferî el-Rugadî* (ö.1282) olan ve İbn Bibi olarak tanınan yazar tarafından *el-Evâmir el-Alâiyye fî el-Ümûr el-Alâiyye* adlı eser bulunmaktadır. Bu eser, özellikle 1192-1280 yılları arasındaki olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler vermekte olup Selçuknâme olarak da

²² İbn Hallikân Ahmed Bin Muhammed, **Tercüme-i Vefayat el A'yan li İbn Hallikân** (Çev. Mehmed Rodosizade), İstanbul, 1864, s. 1-353.

²³ B. Mac Guckin de Slane, **Ibn Khallikan's Biographical Dictionary**, s. 1-696.

bilinmektedir²⁴. Eser 1281 yılında yazılmış ve Alaidin Ata Melik Cüveynî'ye takdim edilmiştir.

Araştırma sırasında yararlanılan diğer bir Farsça kaynak ise *Musâmeret el-Ahbâr ve Musâyeret el-Ahyâr adlı* eserdir. *Tezkire-i Aksarayî* olarak da bilinen eser Kerimuddin Mahmud Aksarayî tarafından 1323 yılında yazılmıştır. Dört bölüm haline yazılmış olan eserin birinci bölümünde Rûmî, Arabî, Yezdicerd ve Celâlî takvimlerinden bahsedilmektedir. İkinci bölümden itibaren ise dört halife, Abbasî halifeleri anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve yıkılışından bahsedilmektedir. Bu bölümde ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan II. Gıyaseddin Keyhusrev'in tahta geçiş dönemi de anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde de Anadolu Selçuklu Devleti'nin son 75 yıllık tarihinden bahsedilmektedir²⁵. Eser 1996 yılında Bilge Umar tarafından Türkçe'ye aktarılmıştır²⁶.

²⁴ Ayşe Güler, **a.g.e.** s.19; Yu A. Yakûbovski, “*Rasskaz İbn al-Bibi o Pakhodo Malaaziyskih Turok da Sudak, Polovtsev i Russkih vi Naçale XIII v.: (Çertı iz Torgovoy Jizni Polovetskih Stepey)*”, **Vizantiyskiy Vremennik**, Petersburg, 1927, c.25, s.53-76.

²⁵ Aydın Taneri, “Musâmeret el-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 1966, c.4, s.128-130; Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi, c.2, s.293; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî (Çev. Mürsel Öztürk), **Musâmeret el-Ahbâr**, Ankara 2000, s.25.

²⁶ Bilge Umar, **Alexiad Malazgirt'in Sonrası İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi**, Ankara 1996, s.14.

Uzun adı Ebû Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Huseyn b. Himmet el-Râvendî (ö. 1207) olan yazar tarafından kaleme alınan *Râhat el-Sudûr ve Âyet el-Sürûr* adlı eser de araştırma konusuna ışık tutmaktadır. Söz konusu eser esasen Büyük Selçuklu dönemini ilk kuruluşundan itibaren 1194 yılında yıkılışına kadar anlatmaktadır. Eserin özellikle 1160-1199 yıllarına ait verdiği bilgiler birincil elden kaynak bilgiler olması bakımından önemlidir. Söz konusu bu dönem ise son Selçuklu sultanları olan Arslan ve Tuğrul dönemlerine aittir. Selçukluların 1160 yılından önceki durumlarını anlatan kısımları ise rivâyete dayanmakta olup bu rivâyetler sadece Sultan Arslan'ın hocası olan Zahuriddin el-Nişaburî²⁷'nin kitabını temel almaktadır. Râhat el-Sudûr'da ayrıca at, okçuluk, satranç, binicilik, hat sanatı gibi konulara yer verilmiştir²⁸. Araştırmadaki yer, olay ve kişilerle ilgili konularda bu eserden yararlanılmıştır.

3. DİĞER KAYNAKLAR

Araştırma konusuyla ilgili dönemi işleyen Arapça ve Farsça dışındaki dillerde yazılmış olan bazı eserler de bulunmaktadır. Bu tür eserler genelde Müslüman olmayan kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu dönemdeki olayları yabancı kişilerin gözüyle incelemek bakımından önemli olan bu tür eserler aynı zamanda

²⁷ Yer adıdır. Metnin yazıldığı dönemde *Nisâbûr* olarak anılan bu yer günümüzde “Nişabur” olarak bilinmektedir. Çalışmada günümüzdeki okunuşu temel alınmıştır.

²⁸ Muhammed b. Ali b. Süleyman el-Râvendî, **Râhat el-Sudûr ve Âyet el-Sürûr**, (Arapçaya Çev. İbrahim Emîn el-Şevâribî vd.), Kahire, 1960, s.12-35; Ramazan Şeşen, **a.g.e.** s.126; Abdülkerim Özaydın, “Râvendî, Muhammed b. Ali”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 2007, c.34, s.371-372.

bazen daha objektif de olabilmektedir. Bu bağlamda araştırmada *Anna Kommena* tarafından yazılmış olan *Alexiad* adlı eserden yararlanılmıştır. Eser, Anna Kommena tarafından yazılmış olup Selçukluların ilk fetih dönemleri hakkında bilgi vermektedir. Kommenler hanedanı I. Alexios'un (1081-1118) kızı olan Anna bu eserinde özellikle babasının dönemiyle ilgili olayları ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Bizans-Türk münasebetleri hakkında da kapsayıcı bilgiler sunmaktadır²⁹.

Georgios Cendrenus tarafından yazılan *Synopsis Historiarum* eser Selçuklularla ilgili ilk bilgileri vermesi bakımından önemlidir. Eser, yazıldığı dönemdeki tarih kitaplarının özelliği olan dünyanın yaradılışıyla başlayıp 1057 yılına kadar gelmektedir. Bazı görüşlere göre yazar bu eserde, 811-1057 yıllarını kapsayan kısımları Ioannes Skytitzes'in kroniğinden alıntı yapmıştır. Eserde, Tuğrul Beyin Anadolu seferi ve Selçuklu-Bizans ilişkileri hakkında bilgiler bulunmaktadır³⁰.

Asıl Adı Ebû'l-Ferece Gregory (Barhebraeus) olan Süryani yazar Ebû'l-Ferec İbn el-İbrî (ö.1286) tarafından kaleme alınan *Târih el-Düvel* ya da kısaca "el-Düvel" olan eser araştırma için önemlidir. Yazar bu eserde 1284 yılına kadar olan olayları sıralamaktadır³¹. Genel vekâyinâme türünden olan eser Süryaniceden İngilizceye ve 1941 yılında da *Târih Muhtasar el-Düvel* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. On bölümden oluşan kitabın birinci bölümü Evliya Devleti olarak adlandırılmakta ve Hz. Âdem'den Hz. Musa'ya kadar olan olayları anlatmaktadır. İkinci bölüm kâdılar devletini, üçüncü bölüm İsrailoğullarını, dördüncü bölüm Kaldeniler, beşinci bölüm

²⁹ Penelope Bucley, **The Alexiad of Anna Komnene**, Cambridge 2014, s.1-36.

³⁰ H. G. Beck vd., **Corpus Fontium Historiae Byzantinae**, Berlin, 1975, s.6-30.

³¹ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Tarih el-Muhtasar el-Düvel**, (Tedkîk: Anton Sâlihânî el-Yesûu), Beyrut, 1994, s.351-517.

İran, altıncı bölüm Yunan, yedinci bölüm Roma, sekizinci bölüm Hıristiyan Yunan, dokuzuncu bölüm Müslüman Arap ve onuncu bölüm de Moğol devletlerini anlatmaktadır. Eserin Türkçe onuncu bölümü ve dokuzuncu bölümdeki Moğollarla ilgili kısımları çevrilmiştir³². İki ciltlik Kitâb el-Târih el-Kenesî adındaki eserinden başka Arap tarihiyle ilgili birçok risalesi de bulunan yazarın tarih alanındaki diğer önemli eseri Târih el-Muhtasar'a atfen kısaca Târih el-Matûl olarak adlandırılan Süryanice yazmış olduğu Târih el-Ezmine ya da Târih el-Zamân adında bir kitabıdır. Bu kitabını da Târih el-Muhtasar kitabında olduğu gibi bölümlere ayırmıştır, ancak bir bölüm fazla eklemiştir. Kitabına yine Hz. Âdem'in yaratılışından başlayıp İbrani meliklerine kadar dönemine kadar anlatmıştır. Son bölümde ise Hûn devletiyle ilgili bilgilere yer vermiştir. Söz konusu eserin sadece Araplar ve Hûnlar bölümü olan onuncu ve on birinci kısımları Arapçaya tercüme edilmiştir³³.

Araplarla ilgili bölüm, Abbasî devleti ve Halife el-Abbas Ebû'l-Abbas el-Sufâh zamanından başlayarak Bağdat'ta devletin yıkılışına kadar olan zaman anlatmıştır. Yazar bu eserinde hem Hicrî hem de Yunan takvimini kullanmıştır. Abbasi devletini anlatırken Selçuklulardan da bahsetmektedir. Haçlı savaşlarının başlangıcından, nedenlerinden bahsettikten sonra Moğolları ve Bağdat'ın Moğollar tarafından istilasını anlatmıştır. Onbirinci yüzyılı anlatırken de Hulâgu'yla birlikte hâkimiyetin Tatarların eline geçmesinden itibaren 1284 yılına kadar cereyan eden olayları anlatmıştır. Yazar eserinde ayrıca toplumsal olayları, ekonomik durumları, hastalıkları, doğal felaketleri ve bazı hayali masallarla destanları da aktarmıştır.

³² Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Tarih Muhtasar el-Düvel**, III-2, 2011, s.3-10.

³³ Ramazan Şeşen, **a.g.e.** s.152-154.

Yazar eserinde özellikle doğum yeri olan Malatya'yla ilgili ayrıntılı bilgiler de vermiştir³⁴.

Ermeni tarihçisi olan Urfalı Mateos'un Urfalı Mateos Vekâyi adlı eseri araştırmaya konu olan dönemdeki olaylara ışık tutması bakımından önemlidir. Yazar, eserinde 952-1136 yılları arasında meydana gelen olayları üç bölüm hâlinde aktarmıştır. Yaşadığı dönemden önceki olayları uzun yıllar okuyup araştırdıktan sonra kaleme aldığını ifade etmektedir. Yaşadığı dönemde cereyan eden olayları da olduğu gibi aktarıp derinlemesine incelememiştir³⁵.

4. TEDKİK ESERLER

Araştırma konusuyla ilgili birinci elden kaynak eserlerin önemi tartışılmazdır. Ancak bazen aynı dönemi anlatan farklı eserlerin incelenmesi sonucunda elde edilen bilgilerin akıl süzgecinden geçirilerek gözden kaçan noktalara işaret etmek de önemlidir. Çünkü bu tür tedkik eserler araştırmaya konu olan dönemdeki olayların tarafsız bakış açısıyla anlaşılmasına yardımcı olabilmektedir. Bu bağlamda *G. L. Strange* tarafından 1900 yılında yazılmış olan *Baghdad During The Abbasid Caliphate* adlı eserinden yararlanılmıştır. Bu eser Abbasî Halifeleri Dönemi'ndeki Bağdat'ı ele almaktadır. 24 bölümden oluşan eser, Bağdat kelimesinin etimolojisiyle başlayarak şehrin kuruluş aşamaları, şehirde bulunan kapılar ve diğer yapılar, şehrin

³⁴ Ebû'l-Ferec İbn el-İbrî, **Mahtûtât Târih el-Ezmine**, (Tahkik: el-Sibâi Muhammed el-Sibâi, Çeviren: Şadiye Tevfik Hafız), 2008, s.15.

³⁵ Ali Sevim, "Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)", **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1963, c.1, S.1, s.4.

Abbasî halifeleri döneminde yaşamış olduğu değişikler hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca şehrin kuruluş aşamasındaki planı ve haritasına da yer verilmektedir. Bir araştırma eseri olan kitap hazırlanırken genellikle Arapça kaynaklardan yararlanılmıştır. Araştırmada, Bağdat'ın kuruluş aşamasındaki planı ve yer adları ile ilgili bilgiler konusunda söz konusu eserden yararlanılmıştır³⁶.

Muhammed Mâhir Hammâd tarafından 1977 yılında yazılan *Vesâik el-Hurûb el-Salîbiyye ve el-Gazv el-Moğolî li el-Âlem el-İslamî* adındaki eser, Haçlılar ve 1096-1404 yılları arasında Moğolların İslam âlemine yapmış oldukları saldırıları anlatmaktadır. Eser, araştırmada olduğu gibi, ele aldığı dönemdeki Arapça kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır. Başlangıç kısmında yararlanılan kaynaklar hakkında kısa bilgiler verilmiştir. İki bölümden oluşan kitabın ikinci bölümünde tüm Haçlı ve Moğol saldırısı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Araştırmada geçen yer ve kişi adlarını belirlemede söz konusu eserden yararlanılmıştır³⁷.

³⁶ G. Le Strange, **Baghdad During The Abbasid Caliphate**, Oxford, 1900, s.1-5.

³⁷ Muhammed Mâhir Hammâd, **Vesâik el-Hurûb el-Salîbiyye ve el-Gazv el-Moğolî li el-Âlemi el-İslamî**, Beyrut, 1982, s.5-20

GİRİŞ

1. Şehir Kavramı

Dünyanın farklı yerlerinde farklı zaman dilimlerinde ortaya çıkan ve insan yaşamının bir gereği olarak hayatın bir parçası haline gelen şehirler her dilde farklı kelimelerle tanımlanıp adlandırılmışlardır.

Şehir kavramı, dünyanın en eski yirmi bir uygarlığından birisi ve *Gre* uygarlığının devamı niteliğinde olan Yunancada “*polis*” şeklinde kullanılmaktadır.

Özellikle *Rönesans* ve *Reform* hareketleri ile kendini göstermiş ve özgürlüklerin en önemli körükleyicisi olan Fransız devriminin dili Fransızcada ise şehre “*cite*” denmektedir.

Tüm kuzey ve kuzey doğu *Avrupa*'nın en eski kültürlerinden olan *Kelt* ve *German*lerin devamı niteliğindeki *Almanya*, *Saksonya* ve *İskandinav* ülkelerinde şehre kale veya oturma anlamında olan “*burgh*” ya da “*borough*” denmektedir.

Latince ise şehir yurttaşlık anlamında olup “*urbs*” ve “*civitas*” şeklinde ifade edilmektedir.

Şehir kavramı Arapçada uygarlık anlamındaki “*medine*” kelimesiyle karşılanmaktadır. Bu kelime esasen İbranice olup “*din*” şeklinde olup “*kural, hüküm*” anlamındadır. Arapçaya ise İbraniceden geçmiştir.

Tanımsal olarak ise *Kevin Lynch*; şehri “*bölgeleri, belirli sokakları ya da belirli işaretleri kolaylıkla tanınabilen, kolaylıkla kapsayıcı bir modele girebilecek biçimde ayırt edilebilen yapılanma*” şeklinde ifade etmektedir³⁸.

Şehir kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Şehirden önce mezralar, köyler ve kutsal yerler bulunmaktaydı. Bunlardan daha önce ise obalar, ilkel sığınaklar, mağaralar ve işaret taşları vardı. Bu dönemlerde insanoğlu yaşam alanını, evcilleştirmiş olduğu birçok hayvan türüyle paylaşmıştır³⁹. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçişi medeniyetin başlangıcı kabul edilmektedir. Bu nedenle Arapçada şehir “*medeniyet*” kelimesiyle ifade edilmiştir. Yaşamını avcılıkla sürdürdüğü yıllarda sürekli yaşadığı mekânı bulunmayan insanoğlu tarımsal hayata başlamakla hem yerleşik hayata hem de daimi mekânlar oluşturmaya başlamıştır. Uzun süre küçük birimler hâlinde yaşadıkdan sonra M.Ö. dört bin yıllara doğru karmaşık sosyal organizasyonlar oluşturmuştur. Bu organizasyonlarla birlikte araştırmaya konu olan Bağdat civarlarındaki Mezopotamya’da şehirler kurulmaya başlanmıştır. Şehirlerin ilk ortaya çıkış yerleri Mezopotamya olarak kabul edilmekle birlikte *Meso-Amerika* da alternatif bir görüş olarak kabul edilmektedir. Ayrıca *Mezopotamya*’dan sonra *Mısır*, *Çin* gibi yerler şehirlerin ilk ortaya çıkışlarına ev sahipliği yapmıştır⁴⁰.

Şehirler ilk kurulduklarından kısa bir süre hızlı değişimlere sahne olmuştur. İlk çağlardaki site devletler günümüzdeki demokrasinin de ilham kaynağı

³⁸ Kavin A. Lync, **The Image of City**, Cambridge, s.203.

³⁹ Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, İstanbul, 2013, s.15.

⁴⁰ Ayla Yörükan, **Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara, 2006, s. 33; Eyüp G. İsbir, **Şehirleşme ve Meseleleri**, Ankara, 1986, s.9.

olmuşlardır⁴¹. Şehirlerin değişimi insanların sosyal hayatını ve dünya görüşünü değiştirmiştir⁴². M. Ö. 3500-4000 arasında *Mezopotamya, Mısır ve İndüs Vadisi*'nde meydana gelen değişiklikler şehir devrimi olarak görülmektedir. Çünkü bu tarihlerde söz konusu bölgelerde görülen yapılar, sıradan çiftliklerden oluşan küçük topluluklar olmayıp bazı meslek ve sınıfları da kapsayan şehirler olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde araştırmaya konu olan *Irak* bölgesinde yer alan *Dicle* ve *Fırat* nehirleri arasında yer alan küçük yerleşim yerleri, kasaba ve şehirlere dönüşmüştür⁴³.

Şehir kavramında idari, demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlar bulunmaktadır. İdari ve demografik açıdan belli bir nüfus büyüklüğündeki yerleşim yeri şehri oluşturmaktadır. Ancak bir yerleşim yerine şehir diyebilmek için nüfus açıdan gerekli şartı taşıması yetmemektedir. *Max Weber* bir yerleşim yerinin şehir olarak kabul edilebilmesi için siyasi ve ekonomik örgütlenme şartının yerine getirilmesini ileri sürmektedir. Buna göre şehrin savunma amaçlı bir kale, pazar, mahkeme ya da otonom yasalar, kısmî bir ekonomi ve özerklik gibi şartları taşıması gerekmektedir⁴⁴. Şehir konusunda söz sahibi birçok bilim adamı şehirle ilgili çeşitli tanımlar yapmıştır. *Karl Marx*'a göre şehir; üretim araçları, ticaret malları bulunan yüksek zevklerin temsil edildiği yerdir. *Emile Durkheim* şehri dayanışma ve iş

⁴¹ Yusuf Pustu, "Küreselleşme Sürecinde Kent", **Antik Site'den Dünya Kentine**, 2008, s. 129.

⁴² Hikmet Kavruk, "Anakente Bakış", Türkiye'de Anakent Belediyeciliği ve Kent Hizmetlerinin Yönetimi, **Hizmet-İş**, Ankara, 2002, s.25; Lewis Mumford, **a.g.e.** s.62-66.

⁴³ Kürşat Bumin, **Demokrasi Arayışında Kent**, İstanbul, 1998, s.25.

⁴⁴ Max Weber, **Şehir**, İstanbul, 2003, s.86.

bölümü kavramları ile ele almıştır. *Sorokin, Lois Wirth, Rene Maunier* gibi bilim adamları da şehirle ilgili kendi görüşlerini ortaya atmışlardır⁴⁵. Adı geçen bilim adamlarından bazıları şehri iş bölümü ve dayanışma kavramları ile ele alırken kimileri de mekânsal alan ve yoğunluğa göre değerlendirmiştir. Şehri nüfus büyüklüğü ve heterojenlik bakımından değerlendiren bilim adamlarının yanı sıra aile, meslek grupları, sosyal sınıflar, mezhepler gibi bağlamlarda inceleyenler de bulunmaktadır⁴⁶. Sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan bakıldığında ise şehirde sosyal hayat; mesleklere, farklı iş bölümüne, kültür gruplarına göre organize edilmiştir. Bu nedenle şehirde kurumlaşma söz konusudur⁴⁷.

Şehirlerin nüfus yoğunluğu, yerleşmenin büyüklüğü ve heterojen yapı gibi üç temel özelliği bulunmaktadır. Tarih içerisinde kan ve akrabalık bağları ile kurulan bu yapı daha sonraları aile, kabile, aşiret, köy, kasaba, site, polis, komün ve şehir devletlerini ortaya çıkarmıştır⁴⁸.

Şehir yapısı ve örgütünün başlangıcı olarak M. Ö. 1500-1000 arası dönemde araştırmaya konu olan coğrafyada hüküm sürmüş olan *Bâbil, Sümer ve İbrani* kavimleri kabul edilmektedir⁴⁹. Batı kaynaklarında ise şehrin ilk ortaya çıktığı yapı

⁴⁵ Yusuf Pustu, **a.g.e.** s.130.

⁴⁶ Ayla Yörükan, **a.g.e.** s.47. Lewis Mumford, **a.g.e.** s.67.

⁴⁷ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, Ankara, 1998, s.19.

⁴⁸ Recai Galip Okandan, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1959, s.5; Lewis Mumford, **a.g.e.** s.44-300.

⁴⁹ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, Ankara, 2002, s.40.

“polis” ifadesiyle karşılık bulmuştur⁵⁰. M. Ö. Sekizinci yüzyıldan birinci yüzyıla kadar *Yunanistan*’daki bazı toplumlar bu yapıda yaşamıştır. Bir şehir devleti olan “polis” antik dönemde tarihte ortaya çıkan diğer devletlerin siyasi, ekonomik sosyal yapısından farklı bir yapıdır. Bu yeni yapı, *Fenike* ve *Suriye*’deki doğa limanları üzerinde kurulmuş olan kıyı şehirlerin *Mezopotamya* ve *Mısır* tipi toplumsal yapıdan ayrılmayı başararak demokrasi kültürüne beşiklik yapmıştır⁵¹. *Aristoteles*’in de tanımladığı gibi “polis” aslında klanların ve köylerin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu yerleşim biriminin çekirdeğini savunulması rahat olan ve çok yüksek bir yere kurulan “akropol” oluşturmuştur. Şehrin bu anlamda ilk kurulduğu dönemlerde “polis” ve “akropol” ifadeleri aynı anlamı taşımıştır. Yine ilk dönemlerde kralların oturdukları yer olan akropol, aynı zamanda şehre tepeden bakan bir kale ya da sığınak konumundaydı. Şehrin diğer kısımları ise akropolü çevreleyecek biçimde yamaçlarında kurulmuştur⁵².

Şehrin temelini oluşturan köyler, zamanla ticari açıdan değer kazanınca buldukları yerlere sığmamaya başlamıştır. Paranın kullanımının yaygınlaşmasıyla da pazarlarda sunulmak üzere olan üretim artmıştır. Bu da alışverişlerin yapıldığı köylerin dışında özel merkezlerin oluşmasına yol açmıştır. Ticaret amaçlı kurulan söz konusu merkezlerin köylerle olan ulaşımı zor olduğu için bir süre sonra

⁵⁰ Ian Morris, “Kent ve Devlet Olarak Erken Polis”, **Antik Dünyada Kırsal Ve Kent**, İstanbul, 2000, s.27.

⁵¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara, 1994, s.12; Halil Berktaş, **Kabileden Feodalizme**, İstanbul, 1983, s.37.

⁵² Richard Ernest Wycherley, **Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?** İstanbul, 1994, s.5-6.

pazarların etraflarına yerleşim yerleri kurulmuştur. Buralardaki yerleşim yerleri büyüklük bakımından köyleri geçerek kasabaları oluşturmuştur. Kasabalar da büyüyerek köyleri ve diğer kırsal bölgeleri hâkimiyetine alan şehirleri oluşturmuştur⁵³. Antik dünyada şehirlerin oluşmasındaki diğer önemli etken ise din olmuştur⁵⁴. Nitekim “*polis*” hem kültürel hem yargı hem de dini bir merkez konumundadır⁵⁵. Bu bağlamda şehrin esasını dinin teşkil ettiğini ve buna bağlı olarak şehrin idarecilerinin de din adamları olduğunun savunan birçok bilim adamına rastlamak mümkündür. O dönemde şehir (*site*) aile, aile toplulukları (*curie*) ve *tribu* (*curie*) birleşmesinden meydana gelmekteydi⁵⁶. Bu şehirlerdeki yaşayanlar kendi yılbaşı tarihlerini seçecek özgürlüğe sahiptirler. Kendi başlarına bağımsız olan bu şehirler, dış saldırılara karşı birleşebilmekteydiler. Dış saldırılar dışında şehirlerin arasındaki rekâbet ve savaş süreklilik arz etmiştir⁵⁷.

Grek uygarlığında ise şehir, vatandaşlık bağına göre hiyerarşik bir hâl almıştır. Bu dönemde bazen yüzlerce köy de şehirlere bağlanmıştır⁵⁸. Greklerde şehirlerde yaşayan bireyler eşit olup yönetime katılmaktadır. *Atina* şehrinin (*site*)

⁵³ Yusuf Pustu, **a.g.e.** s.133; Lewis Mumford, **a.g.e.** s.29-40.

⁵⁴ Lewis Mumford, **a.g.e.** s.21.

⁵⁵ Wolfgang Liebeschuetz, “Antik Kentin Sonu” (Edit. John Rich,) **Geç Antik Çağda Kent**, (Çev. Suna ve Ertuğrul Güven), İstanbul, 1999, s.1.

⁵⁶ Sadık Sami Onar, Komünlerin Hukuki Otonomisi” **Komün Bilgisinin Esas Meseleleri**, İstanbul, 1936, s.20.

⁵⁷ Kürşat Bumin, **a.g.e.** s.48.

⁵⁸ Ian Morris, **a.g.e.** s.26-27.

demokrasiye en düşkün olduğu görülmüştür⁵⁹. M.Ö. birinci yüzyıla gelindiğinde ise “polis” özelliğini kaybedip yerini Roma şehir sistemine bırakmıştır. Roma şehri ise yapı bakımından aslında Helenistik şehre dayalı bir yapı üzerine devam etmiştir. Buna göre şehir, yanlarında binaların bulunduğu düz ve geniş caddelerden oluşmaktadır. Bu dönem şehrindeki yapılar bitişik düzendedir. *Timgat* adını alan şehir fiziki bakımdan dikdörtgen bir çerçeve içindedir. Şehirde yer alan kemerli yürüyüş yolları, forum, tiyatro, hamam, umumi tuvalet gibi unsurlar şehirlerin standart yapıları arasına girmiştir⁶⁰. Şehirler pis ve temiz su kanallarıyla alt yapı bakımından da yaşanılır bir hâl almaya başlamıştır⁶¹.

Bu dönemde yeni bir şehir kurulurken öncelikli olarak dikdörtgen şeklinde sınırlar belirlenmiş ve duvarlarla çevrilmiştir. Daha sonra bu sınırlar çerçevesinde sistemli olarak yine yapılar yerleştirilmiştir. Bu şehir tiplerinin karakteristik özellikleri hamam, arena ve kemerlere sahip olmasıdır.

Roma dönemindeki yapıların en önemli farkları ise boyutlarının çok fazla büyük olmasıdır. Şehrin kurulduğu arazilerden içindeki yapılara kadar her şey devâsa boyutlardadır⁶².

Bu dönemde şehrin en temel yapılarından birisi ise meclistir. Meclislerdeki üye sayısı seksenden başlayıp altı yüz kişiye kadar çıkmıştır. Ancak bu meclisler diğer halk kuruluşlarını zayıflatmıştır. Ayrıca meclis üyeliği, yaşam boyu süren

⁵⁹ Mümtaz Soysal, **Siyasal Düşünceler ve Rejimler**, Ankara, 1973, s.7.

⁶⁰ Lewis Mumford, **a.g.e.** s.281-287.

⁶¹ Lewis Mumford, **a.g.e.** s.265-280.

⁶² Lewis Mumford, **a.g.e.** s.297.

miras yoluyla elde edilmiştir⁶³. Şehirler böylece seçkin sivillerin yönetimine bırakılmıştır. Şehirlerde yaşayanların çoğu ise şehir dışında ekip biçtikleri topraklar sayesinde yaşam sürmüşlerdir⁶⁴.

Roma döneminde şehir kavramı hukuksal bir boyut kazanıp farklılık arz etmeye başlamıştır. İçişlerinde tamamen özerk olan şehirler eyalet sisteminin temelini teşkil etmiştir. Romalılar federal sistem içerisinde *Akdeniz*'de yer alan birçok şehir devletini birleştirmenin yanı sıra yeni şehirler de kurmuşlardır⁶⁵. Bu sistem sayesinde sınırları olan ya da olmayan binlerce şehri bir araya getirerek devasa bir şehir ağı kurmayı başarmışlardır.

Bu dönemde şehirlerin yönetim bakımından elit bir sınıfın olması, gelişmelerinin önünde engel teşkil etmemiştir. *Roma* döneminde her şehir kendi başına bir devleti oluşturmuştur⁶⁶. Şehirde kamu işlerini *ordo decurionum* adındaki yerel bir meclis yürütmüştür. Bu meclis ise yönetim işlerini yürütmek üzere iki hâkim atamıştır⁶⁷. Halk tarafından seçilmeyen bu hâkimler, şehirlerdeki belediye hizmetlerinin yerine getirilmesinin yanı sıra vergilerin toplanması gibi daha birçok görevleri ifa etmişlerdir. *Roma* şehirlerinde şehir yönetimi doğrudan vergi koyma hakkında sahip değildir. Bu nedenle şehir yönetiminin temel gelir kaynağı

⁶³ Wolfgang Liebeschuetz, **a.g.e.** s.2.

⁶⁴ Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, İstanbul, 1994, s.104.

⁶⁵ Leonardo Benevolo, “Eskiçağ Dünyasında Kentin Ortaya Çıkışı”, **Avrupa Tarihinde Kentler**, İstanbul, 1995, s.22.

⁶⁶ Dominic Perring, **Roma Kentlerinde Mekânsal Organizasyon ve Toplumsal Değişim**, İstanbul, 2000, s.296.

⁶⁷ Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, Ankara, 1993, s.75.

gayrimenkul, miras ve vakıf gelirleri olmuştur. Vergiler, *Roma* tarafından belirlenmiş ve toplanan vergiler de yine *Roma*'daki merkezi yönetime gönderilmiştir⁶⁸. *Roma* şehirleri insanları toplama gayesini gütmüştür. Bu nedenle insanların toplandıkları mekânlar şehirde önemli yerler olmuştur. *Roma*'da en önemli olan şey “bedava” kavramıdır. Aşırı derecede devletçi bir sisteme sahip olan bu şehirlerde ekmek, hamam ve arenadaki gösteriler devlet eliyle ücretsiz olarak sağlanmıştır⁶⁹.

Diğer yandan M.S. üçüncü yüzyıldan sonra *Roma*'nın zayıflayıp güç kaybetmesi şehirlerde güvenlik sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle şehirler kriz içine girmiş ve bu sorunla baş etmek için arayışlar belirmiştir. Ünlü düşünür *Platon*'un yaşamı da bu döneme rastlamaktadır. *Platon*, şehirleri içinde buldukları buhrandan çıkarabilmek için ünlü *Devlet*⁷⁰ adlı eserinde tavsiyelerde bulunmuştur. Her şeyi idealize eden filozof, şehir kavramına da el atmış ve şehri ülkenin ortasında bir yere kurmak istemiştir. Ona göre şehrin ortasında yuvarlak bir meydan ve bu meydanı çevreleyen tapınaklar şehrin nüvesini teşkil etmesi gerekmektedir. Bir şehirde yaşayan kişi sayısı ise 5040 ile sınırlandırılmalıdır⁷¹.

⁶⁸ Wolfgang Liebeschuetz, **a.g.e.** s.3.

⁶⁹ Kürşat Bumin, **a.g.e.** s.55.

⁷⁰ Arapçadaki “*devlet*” sözlükte bir yerden başka bir hâle dönüşmek, dönmek, dolaşmak gibi anlamlara gelmektedir. Ebû'l-Fadl Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-Afrîkî el-Mısırî, **Lisân el-Arab**, Beyrut, 1882, c.9, s.252-253; Ahmet Güner, “Hamza el-İsfahanî ve Büveyhîler II”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, 2005, s.59-64.

⁷¹ *Platon*, **Devlet**, Ankara, 2003, s.21; Bumin, **a.g.e.** s. 47.

Bu dönemde güvenlik nedeniyle şehirler küçülmek ve Roma öncesi dönemdeki gibi surların birleşmesi zorunlu hâle gelmiştir. Şehir merkezlerinin etraflarına ise büyük yapılar yapılmıştır. Bu yüzyılda şehirlerde ortaya çıkan sorunların temelinde kırsal kesimden şehirlere göçen köylülerin zamanla buralardaki nüfusu kendi lehlerine çevirmeleri olmuştur. Bu aşırı nüfus değişimi şehre hâkim olan yönetici kesimi endişelenmeye sevk etmiştir⁷².

Dördüncü yüzyılda ise şehirlerdeki sivil otonom yönetim kurumları ve meclislerin durumu zayıflamıştır. Meclis üyelerinin eski görkemli günleri bitmiştir. Bu zaman diliminde şehir yönetiminde piskoposlar boy göstermeye başlamıştır⁷³. Böylece piskoposluk şehirleri ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık dininin şehre tamamen hâkim olduğu bu dönemde şehrin varlığı piskoposun varlığıyla anlam ifade eder hâle gelmiştir. Bu nedenle “*civitas*” kelimesi artık “*piskoposluk şehri*” kelimesine eş değer olmuştur⁷⁴. Hıristiyanlığın ve doğal olarak bu din adamlarının şehre olan etkileri sayesinde şehirlerin en önemli mekânı kiliseler olmuştur. Şehirlerin yönetimi artık tamamen piskoposa teslim edilmiş ve halk yönetime katılamamıştır. 476 yılında Batı *Roma İmparatorluğu*'nun çökmesiyle de şehirler tamamen kiliseye bırakılmıştır.

⁷² Sıdık Sami Onar, Komünlerin Hukuki Otonomisi” **Komün Bilgisinin Esas Meseleleri** (Edit. F. Neumark), İstanbul, 1936, s.20.

⁷³ Leonardo Benevolo, ”Eskiçağ Dünyasında Kentin Ortaya Çıkışı” **Avrupa Tarihinde Kentler**, s.30.

⁷⁴ Henri Pirenne, **a.g.e.** s.18.

2. Orta Çağda İslâm Dünyası'ndaki Şehir Yapısı

Orta Çağdaki İslâm şehirlerinde Osmanlı şehir yapısı etkili olmuştur. Nitekim Osmanlı idaresinde, kurulma sürecinden itibaren merkezi idare en uzaktaki şehirde bile kendini hissettirmiştir. Ancak bu kontrol sistemi şehirlerin ekonomik ve fiziksel açıdan gelişmesine engel olacak nitelikte olmamıştır. Sicillerden de edilen bilgilere göre⁷⁵ Osmanlı döneminde Arap şehirleri bazı iddiaların aksine bayındır hale gelip büyümüştür⁷⁶. Orta Çağda, günümüzdeki devlet kuruluşuna benzeyen bir yapıya sahip olan *Grek* şehirlerine bakıldığında ise sosyal, siyasi, ekonomik, askeri yapıların yanı sıra bağımsız bir hukuk sistemi de bulunduğu görülmektedir⁷⁷.

O dönemdeki genel olarak şehir nüfusunun yapısı, farklı kriterlere göre ayrılan hiyerarşik bir düzendedir. Şehirde bir egemen tabaka vardır. Bu tabakadakiler yabancıdır. Bir de yönetilen halk, yani reaya vardır. Bunlar ise yerli halktır. Ancak bu ayırım aslında Arap şehirlerinde Osmanlıdan da önce vardır. Osmanlı döneminde ise daha belirgin bir hal almıştır. Egemen katman İstanbul bağlantılı olan Türkler olmuştur.

Diğer taraftan burada dikkat edilmesi gereken husus, egemen Türkler ile reaya arasında aynı dinden geldikleri için bir sömürge ilişkisinin bulunmayışıdır. Yine bu hiyerarşi tabakası arasında da sabit ve homojen bir kısım söz konusu olmayıp çıkara dayalı ilişkiler vardır.

⁷⁵ N. Bilge Özel, “André Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2005, C.3, S.6, s. 572.

⁷⁶ N. Bilge Özel, **a.g.e.** s.579-589.

⁷⁷ Recai Galip Okandan, **a.g.e.** s.224.

Şehir nüfusunda, kırsal kesimden farklı olarak genellikle gayri Müslim ve Arap olmayan Müslümanlar vardır. Bunlardan Müslüman olmayanlara güvenceler vererek daha hoşgörülü davranılmıştır.

Fiziki yapı bakımından Arap şehirlerinde şehir merkezinde yer alan bir çarşı bulunmaktadır. Bütün ticari faaliyetler bu çarşıda yapılmaktadır. Çarşılar tüccarın faaliyet alanlarına göre şehrin birkaç yerine dağıtılmaktadır. Her İslam şehrinde mutlaka bir adet çarşı bulunmaktadır⁷⁸. Yine şehrin en büyük camisi de bu çarşıda yer almaktadır.

Orta Çağdaki Arap şehirlerinin en önemli bir diğer özelliği de halkın ikamet ettiği yerleşim yerlerinin keskin bir şekilde çarşıdan ayrı bir yerde bulunmasıdır. Buralarda genellikle mahalleler vardır. Çarşı bölgesi, mahallelerin bulunduğu alana göre daha düzenlidir. Çarşıların üstleri ahşapla örtülü olup dehlizler bulunmaktadır. Mahallelerin dikkati çeken farklarından birisi de aileyi toplumdaki soyutlamak üzere düşünülmüş olan çıkmaz sokaklardır.

Çarşı ile ikamet alanının her biri kendi içinde belli bir hiyerarşi ile varlığını korumuştur. Bunlar içi içe halklara şeklinde sıralanmıştır.

Çarşıda ticaret, dini ve kültürel faaliyetler gerçekleştirilirken zanaat işleri kenar mahallelerde yürütülmüştür.

Maddi durumu iyi olanlar ile ulemalar genellikle çarşıya ve merkez camiye yakın yerlerde ikamet etmişlerdir. Kenar mahallelere gidildikçe halkın alım gücü zayıflamıştır. Ancak bazen, günümüzde olduğu gibi zengin kesim şehir dışında kendine geniş ve rahat evler yaptırarak buralara taşınmışlardır. Yine toplu ikamet alanları bulan yoksul kesim de bazen şehir merkezinde kendine yer bulabilmiştir.

⁷⁸ Hasan Muneymine, **a.g.e.** s.374.

Mahallelerde ihtiyacı karşılamak üzere pazarlar, mescidler, kahvehane ve çeşmeler inşa edilmiştir.

Buradaki meskenler bazen, İslami hayat tarzına uygun olduğu için dışarıya kapalı avlulu ev tipi olduğu halde, bazen de saray tipi evler, hatta yoksulların oturduğu toplu ikamet evleri görülmüştür. Orta sınıflar bazen bir avluyu ortak kullanıp komin tipi evlerde yaşamışlardır. Ayrıca özellikle Mısır'da *reb*⁷⁹ adı verilen apartmana benzer yapılarda kira karşılığında ikamet eden orta sınıf da vardır. Bunun dışında bazı Arap şehirlerinde ortaklaşa ikamet edilen ve tasvip edilmeyen insanların yaşadıkları yerler olarak değerlendirilen kervansaray benze ticari yapılar söz konusudur.

Arap şehirlerindeki İslam'dan kaynaklanan vakıf sistemi şehirlerin hem fiziki hem de sosyal işleyişini değiştirmiştir. X. yüzyıldaki İslam dünyasında on altı büyük şehir ve yetmiş yedi kasabanın yanı sıra *medâin* ya da *mudun* denilen eyalet şehirleri, nâhiyeler, köyler bulunmaktadır. İslam dünyasında Helenistik Akdeniz; *Mekke*, *San'a* ve *Fustat* türü *Arap şehri*; *Irak* ve *İran* türü *şehir* ve *Şark şehri* olmak üzere toplam dört ana çeşit yerleşim yeri yapısı görülmektedir⁸⁰. Arap şehirlerindeki binalar birbirine yapışık ve yüksektir. *Irak* ve *İran* şehirlerinde bir kale ve ortalama dört kapı bulunmaktadır. Ayrıca bir de pazar vardır. Ayrıca merkezden çevreye doğru değişik gruplar hâlinde bağlanmış olan mahalleler yer almaktadır. Her mahalleye ait kendi binaları, gece bekçisi, su kaynakları, bahçe kapıları ve idari binaları bulunmaktadır. *Hara* da denilen bu mahallelerin her biri küçük bir şehir

⁷⁹ N. Bilge Özel, **a.g.e.** s.584.

⁸⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Makdisî el-Beşşarî, **Ahsan el-Takâsîm fî Ma'rifet el-Akâlim**, Kahire, 1991, s.35.

gibidir⁸¹. Evler mahremiyet esasına göre inşa edilmiştir. Neredeyse tüm evlerde ailenin ortak yaşam alanı olan iç avlu bulunmaktadır. İslam şehirlerindeki meskenlerin en önemli özellikleri batıda olduğu gibi imaja yönelik olmayıp işleve yönelik olmasıdır⁸².

İslam toplumunda Cuma namazı dini vecibenin yanı sıra önemli bir sosyal etkinlik olduğu için şehrindeki en görkemli sembol yapının *ulucami* ya da *minber* olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle şehrin tüm ana caddeleri ulucamiye çıkmaktadır⁸³. Toplumsal, idari kurumlar ve bazen de pazarlar bu cami türünün etrafında yer almaktadır. Ulucami bazen önemli bir yüksek öğretim kurumu olmuştur⁸⁴.

Temizliği imanın en temel şartlarından sayan İslamiyet, şehirlerin kuruluşlarına da etki etmiştir. Bu bağlamda Müslümân şehirleri kesinlikle su olan bir yere inşa edilmiştir. İslam medeniyetinde yeni bir şehir kurulacaksa ilkönce *hamam* inşa edilmiştir. Orta Çağ *Avrupası*'nda olduğu gibi orta çağ İslam dünyasında da hamam, şehrin en temel unsurlarından olmuştur. İslam şehirlerindeki su, sadece sulama amaçlı olmayıp temizlik için de kullanıldığı için bazı yerlerde evlerin içlerine

⁸¹ Yılmaz, Can, **İslam Şehirlerinin H. I-III. (M.VII-IX) Yüzyılda Fiziki Yapısı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991, s.137-142.

⁸² Adam Mez, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti: İslam'ın Rönesansı**, İstanbul, 2000, s.469.

⁸³ Mustafa Demir, "Türk-İslam Medeniyeti'nde Şehirleşme", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, 2003, s.158; Yılmaz Can, **a.g.e.** s.12.

⁸⁴ Seyyid Hüseyin Nasr, **İslam'da Bilim ve Medeniyet**, İstanbul, 1991, s.64.

kadar getirilmiştir. Şehrin sokaklarından geçen *suyolları* bazen yerin altına gizlenerek şehir alt yapısının temelini oluşturmuştur⁸⁵.

Orta Çağdaki İslam şehirlerinde, emniyet görevlerini *şurta* adı verilen görevliler yürütürken ekonomik ve ahlak işlerinden sorumlu olan *ihtisab* bulunmaktadır⁸⁶. İslam dininin temelinde var olan fakirlerin ihtiyaçlarını karşılama konusunda yardımcı olma prensibi İslam şehirlerinin kuruluşundaki idari mekanizmada da kendisini göstermektedir. Bu bağlamda birçok vakıf eser oluşturulmuş ve birçok hayır kurumu kurulmuştur. Bu çalışmaya konu olan Abbasîler döneminde kurulan *Vakıflar Nezâreti* sistemindeki vakıflar aracılığıyla yoksul, güçsüz, hasta ve öğrencilere yardım etmek, köprü, çeşme, yol, su bendi, cami, hamam, okul, kütüphane yaptırmak gibi birçok hayır hizmeti yapılmıştır⁸⁷.

İslam medeniyetinde şehirleşme süreci, aslında Hz. Muhammed döneminde *Medine* şehriyle birlikte başlamıştır⁸⁸. Bu süreç içerisinde İslamiyet dünyanın birçok bölgesine yayılmıştır⁸⁹. X. yüzyıla gelindiğinde de İslamiyet'in hâkim olduğu dünyadaki birçok coğrafyada bilim merkezleri olarak kendini gösteren şehirlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu yeni kurulan şehirlerde *Roma* ve *Sasani* şehircilik geleneği temel alınmış ve geliştirilmiştir. Özellikle bu araştırmaya konu olan

⁸⁵ Lütfi Şeyban, “Miladi X. Yüzyılda İlim Merkezleri Olarak Öne Çıkan İslam Şehirlerinin Kültürel Nitelikleri”, **International Journal of Human Sciences**, C. 12, S.2, s.1171-1172.

⁸⁶ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, 2003, s.278-302.

⁸⁷ Lütfi Şeyban, **a.g.e.** s.1172; Mustafa Demir, **a.g.e.** s.158.

⁸⁹ Mustafa Demir, **a.g.e.** s.159.

Abbasîler döneminde *Medine, San'a, Şam, Bağdat, Kûfe, Basra, Fustat, İskenderiye, İsfahân, Rey, Semerkand, Buhara, Şiraz, Tebriz, Musul, Haleb, Harran, Kayravân, Marakeş, Fez, Kurtuba, Teleytula* gibi şehirlerin aynı zamanda İslam kültür merkezlerine dönüştüğüne şahit olunmuştur. Bu şehirlerdeki *saray, ev, konak* gibi sosyal mekânların yanı sıra *mescit, medrese, kütüphane, ribât, zâviye* gibi birçok bilim merkezi oluşturulmuştur. Bu bilim merkezleri genellikle devlet desteğiyle çeşitli teşvikler almışlardır⁹⁰.

X. yüzyıldaki İslam dünyası eğitim kurumları, din bilimleri dışındaki bilimlere de yer vermiştir. *Cami, mescit, mektep, kuttâb* ve *hân* gibi eğitim kurumları din bilimlerine yöneliktir. Ders halkası olarak da adlandırılan buradaki sınıflar bir ya da birçok hocanın ders verdiği öğrenci gruplarından oluşmaktadır. Ders veren hocaların maaşları ise halife tarafından karşılanmıştır. O dönemlerdeki *kuttâb* ve *mektep* günümüz ilkokulları gibi temel eğitim kurumudur. *Hânlar* ise hem otel görevini görmüş hem de özel derslerin verildiği bir eğitim kurumu özelliği taşımıştır. Din dışı bilim alanları ise *dâr, beyt, hıvâne* gibi medreselerde öğretilmiştir. Söz konusu yüzyıldaki hastaneler aynı zamanda tıp okulu konumundadır⁹¹.

Orta Çağdaki İslam şehirleri bazı bilim adamları tarafından *Avrupa* şehirleriyle karşılaştırılmış ve birçok tartışmalar başlatılmıştır. İslam dünyası o dönemdeki *Roma*'dan daha geniş bir coğrafyaya yayıldığı için doğal olarak tek tip şehir yapısından söz etmek imkânsızdır. Toplum yapısı bakımından da farklılık arz eden İslam şehirlerinde temel olarak günümüzde Suudi Arabistan'ın sınırları

⁹⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, **a.g.e.** s.59; Mehmet Nadir Özdemir, **Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet**, Ankara 2013, s.151.

⁹¹ Lütfi Şeyban, **a.g.e.** s.1173-1176.

içerisinde yer alan *Medine* şehri örnek alındığı için dini ağırlıklı bir şehir yapısı görülmüştür. İslam dünyasının ilk örnek şehri bu araştırmanın da konusu olan *Bağdat* şehri olmuştur. *Bağdat* şehrindeki surlar Müslümân şehirlerinin ilk defa karşılaştıkları durumdur⁹².

⁹² İsmail Pırlanta, “Ortaçağ İslam Şehirlerinde Mahallelerin Oluşumu (Nişabur Örneği)”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Güz 2010/1(2), s.134-135.

BİRİNCİ BÖLÜM

A

KURULUŞUNDAN – SELÇUKLULARA KADAR BAĞDAT

A. 1.Kelime Anlamı ve Adlandırmalar

Bağdat günümüzde *Irak* ülkesinin başkentidir. *Irak*, kelimesinin etimolojisi ise çok eskilere dayanmaktadır. Irak toprakları *Necd'* den daha aşağıda yer almakta ve denize uzaktadır⁹³. Bu nedenle uzak anlamındaki *irak* kelimesiyle ifade edilmiştir. Bir başka rivâyete göre *irak* kelimesi *kuş* anlamındadır. Kelimenin tekili *arakatun* şeklinde olup çoğulu ise *arakun* şeklindedir. Arakatun ise bir tür kuştur. Denizden uzak olduğundan dolayı ağaçlık bir arazi olmadığı için buraya gelen develerin terlemesinden dolayı bu şekilde adlandırıldığını iddia edenler de vardır. *Irak'*ın diğer bir adı da *Sevâd'*dir. Çünkü *Mısır'*lılar *Kûfe'*yi fethetmek için yola çıkmışlardı. *Irak'a* gelince çölün ortasındaki hurma bahçelerini görünce burasını göz bebeğine benzetip yine *göz bebeği* anlamına gelen *sevâd* olarak adlandırmışlardı. *Irak* kelimesi ve toprakları *Hz. Muhammed'*in hadislerine de konu olmuştur.

Bağdat ise *İran (Acem)* hâkimiyeti altındayken bir köydü. İşadamlarının üst düzey yöneticileri her sene burada toplanır ve büyük bir at pazarı kurarlardı. Müslümânlar Irak'a saldırınca ilkönce *Sevâd'*ı, bir başka ifadeyle işte bu *Bağdat Pazarı'*nı almışlardır.

⁹³ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.320-346.

Rivâyete göre Hz. Muhammed; Dicle, Duceyl, Kutrubbul ve Sarât arasında bir şehir kurulmasını ve burasının bayındır hâle getirilmesini emretmiştir. Yine bir başka rivâyete göre bu dünyada iki tane cennet nehri bulunmaktadır. Birisi Nil diğeri de Fırat'tır.

Bağdat kelimesinin köken itibariyle Farsça olduğuna dair rivâyetler bulunmaktadır⁹⁴. Nitekim *Bağdat*, *Hasiyyun* adlı bir *Fars* kralına hediye edilmiştir. Farsların yaşamış oldukları bu şark tarafında Bağ adında halkın taptığı bir put bulunmaktaydı. “*dâd*” ise Farsçada “*vermek*” anlamındadır. Bu durumda *Bağdat* kelimesi “*Bana put verdi.*” anlamına gelmektedir⁹⁵. İşte *Bağdat* şehrinin etimolojisindeki bu ifadeden dolayı eskiden fıkıhçılar şehri, *Bağdat* şeklinde adlandırmak yerine “*Medinet el-Selâm*” *Barış Şehri* olarak adlandırmayı yeğlemişlerdir. Buradaki “*selâm*” kelimesi eskiden *Dicle Nehri*'nin geçtiği vadiye “*Vâdi el-Selâm*” *Barış Vadisi* denmesindendi. Bir başka rivâyete göre ise *Bağdat* kelimesindeki “*bağ*” put, “*dâd*” ise onu verdim, hediye ettim anlamına gelmektedir⁹⁶.

Bazıları da *Bağdat* kelimesinin “*bağ*” şeytan, “*dâz*” ise onu hediye ettim anlamına gelmektedir. *Bağdat* kelimesi sözlük anlamı itibariyle Farsçada sanki

⁹⁴ Kadir Kan, **Abbasîlerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010, s. 42-45.

⁹⁵ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, “Bağdat el-Mudavvara 1250 Âmen”, **İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinet el-Selâm) Uluslararası Sempozyum 7-8-9 Kasım 2008**, İstanbul, 2011, C.1, s.6.

⁹⁶ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s. 364-369.

“*putun hediyesi*” anlamını çağrıştırdığı için “*Medinet el-Selâm*” Barış Şehri olarak da adlandırılmıştır. Bazıları da bu şehre *Mağdât* demişlerdir.

Bağdat kelimesinin “*bağ*” bahçe “*dâd*” bir adam, *Adamın Bahçesi* anlamından geldiğine dair söylentiler de bulunmaktadır.

Bağdat kelimesi eski Arapçada, “*Bağdan*” şeklinde de söylenmekteydi.

Bir başka rivâyete göre de *Ebû'l-Kâsım el-Muzaffer b. Âsım b. Ebû'l-Ağar* bir gün *Bağdat*'a gelir ve orada geçen bir kıssaya göre burayı *Bâğ Dâz* olarak adlandırır⁹⁷.

Bir başka rivâyete göre ise *Bağdat* şehrinin adı *Ebû Cafer el-Mansur*⁹⁸’dan önce de bilinmekteydi. Bazıları da buranın adını *Ebû Cafer el-Mansur*’un koyduğunu ifade etmektedirler⁹⁹.

Bağdat şehrinin kelime anlamı itibariyle “*Allah’ın insanlara armağanı.*” anlamında olduğunu savunanlar da bulunmaktadır.

Şehrin adının Ârâmîceden geldiğini ve “*koyun ağılı*” manasında olduğunu iddia edenler de vardır. Bu görüşü savunanlar M.Ö. 1792 yıllarında vefat ettiği sanılan *Hamburabi*’nin ortaya koyduğu *Hamburabi Kanunları*’nda *Bagdadu* adında bir şehirden bahsedilmesini kanıt olarak göstermektedirler.

M. Ö. 1341 yılında öldüğü tahmin edilen *Kral Nazimurattaş* zamanındaki bir sınır taşında da *Bagdadi* bölgesinden bahsedilmekte, ayrıca *Talmut*’un bazı yerlerinde *Bağdasa* ifadesi yer almaktadır.

⁹⁷ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s. 369. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **Kitâb el-Büldân**, Beyrut, 1996, s. 278.

⁹⁸ Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.456-467; Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.369-382.

⁹⁹ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.321-369; Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.456-457.

M. Ö. 1195 yılında öldüğü tahmin edilen *Bâbil Kralı Mardukapaliddin*'in zamanından kalma bir sınır taşında da *Bağdat* kelimesi geçmektedir. Bu nedenle bazı tarihçiler *Bağdat* kelimesinin *Bâbil* dilinde *Bal Câd* kelimesinden türemiş olabileceğini düşünmektedirler¹⁰⁰.

M. Ö. 891 yılında öldüğü tahmin edilen *II. Adadnirari*'nin yağmaladığı yerler arasında *Bagdadu* da vardır¹⁰¹.

Ebû Cafer el-Mansur'un Kur'ân-ı Kerîm'deki el-Enâm 6/127 ve Yûnus 10/25 âyetlerinde geçen ve "cennet" anlamına gelen *Dâr el-Selâm* kelimesinden ilham alarak şehre *Medinet el-Selâm* adını verdiği de rivâyetler arasındadır¹⁰².

Bağdat şehrine *Buğdân*, *Medinetü Ebû Cafer*, *Medinet el-Mansur*, *Medinet el-Hulefâ*, *el-Zevrâ* gibi adlar da verilmiştir¹⁰³. Bu şehrin adı birçok defa tarihi paralarda geçtiği gibi kitaplarda da yer almıştır. Şehrin ilk adı *el-Zurrâu* iken halk burayı *Bağdat* olarak adlandırmıştır. Halifeler ise buraya *Medinet el-Selâm* demeyi tercih etmişlerdir¹⁰⁴.

A. 2. Kuruluşu ve Abbasîler Dönemi (764-945)

Abbasî devleti, Hz. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in torunlarından Muhammed b. Ali tarafından 747 yılında Emevî Devleti'ne karşı

¹⁰⁰ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.6.

¹⁰¹ Abdülkerim Özeydın, "Bağdat", **a.g.e.** c.4, s.425-433.

¹⁰² G. Le Strange, **a.g.e.** s.1-29.

¹⁰³ Abdülkerim Özeydın, "Bağdat", **a.g.e.** c.4, s.425-433.

¹⁰⁴ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.278-279.

başlatılmış olan bir isyan hareketi sonucunda doğmuştur. Bu isyan hareketiyle *Ebû'l-Abbas el-Seffâh* 750 yıllarında *Kûfe* şehrinde halife ilan edilmiştir¹⁰⁵. 754 yılında ise bu yeni halife vefat etmiştir. Aynı yılda yerine kardeşi *Ebû Cafer el-Mansur* geçmiştir. Hz. *Muhammed*'in *Mekke*'den *Yesrib* şehrine göç etmesi ve şehrin adını değiştirerek *Medine* adı vermesiyle İslam dünyasında, iktidara geçen kişinin iktidara geçtikten sonra kendisine bir başkent tayin etmesi gelenek hâline gelmiştir. Nitekim Hz. *Ali*, kendisine başkent olarak *Kûfe*'yi, *Muaviye* ise *Şam*'ı seçmiştir¹⁰⁶.

Bağdat şehrini 754 yılında kendisine biat edilen Ebû Cafer el-Mansur'un 763 yılında inşa ettirmeye başladığı ve 764 yılında yapıp bitirdiği, şehre de *Medinet el-Selâm* adı verdiği rivâyet edilmektedir¹⁰⁷. Bağdat şehrinin kurulduğu topraklarda İslamiyetten önce birkaç köy ve kasaba bulunmaktaydı. Bu yerleşim yerlerinden en önemlisi ise Dicle Nehri'nin batı yakası ile *Sarât Nehri*'nin kuzeyinde yer alan *Bağdat*¹⁰⁸ adındaki kasabaydı. İslamiyetten önce bu kasaba birçok panayır ve

¹⁰⁵ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbâsî Y'akûbî, **Târih el-Ya'kûbî**, s.349.

¹⁰⁶ Hasan Hüseyin Hâc, **Hadaret el-Arab fî el-Asr el-Abbâsî**, Beyrut, 1994, s.155; Kadir Kan, **a.g.e.** s.29-30.

¹⁰⁷ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s. 4.

¹⁰⁸ İlhan Erdem, “Ak-Koyunlular Devrinde Bağdat (1469-1508)” **İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinet el-Selâm) Uluslararası Sempozyum, 7-9 Kasım**, İstanbul, 2008, c.2. s.467; Ahmet Turan Yüksel, “Kuruluş Döneminde Bağdat'ın Ticari Yapısı ve Ticari İlişkileri”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 2010, S.29, s.481.

fuvarların kurulduğu, ticaretin ve alışverişin yapıldığı bir yerdi¹⁰⁹. Müslümânların bu kasabaya ilk gelişleri ise 634 yılında, *Halîd b. Velîd* tarafından gönderilen *Musennâ b. Hârîse el-Şeybânî* sayesinde olmuştur¹¹⁰.

Ebû Cafer el-Mansur, şehri inşa ettirmek için zamanın önemli mühendislerini, ekim ve ölçüm erbabını getirmiştir. Daha sonra *Şam*, *Musul*, *Cibal*¹¹¹, *Kûfe*, *Vâsıt* ve *Basra* gibi diyarlardan demirci, hafriyatçı, marangoz gibi zanaat erbabını buraya yerleştirmiştir. Daha sonra da onlardan çalışmak istedikleri en usta kişileri seçmelerini istemiştir. Kendilerine maaş bağlamış, ayrıca inşaat işinden anlayanları göndermeleri için çeşitli şehirlere yazılar yazmıştır. Bütün hazırlıklar

¹⁰⁹ İlhan Erdem, **a.g.e.** s.471; Ahmet Turan Yüksel, “Yakın Doğu’da Ticaret Merkezi ve Panayırılar”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1994, s.316-317; Kadir Kan, **a.g.e.** s.28.

¹¹⁰ İsmail Yiğit, **a.g.e.** s.41-43; Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.457; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.279-284; Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr Taberî, **Târih el-Taberî Târih el-Rusul ve el-Mülûk**, Kahire, 1967, c.7, s.614; Ahmet Turan Yüksel, **a.g.e.** s.8; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.282-283; Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr Taberî, **a.g.e.** c.7, s.615; Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.458; Kadir Kan, **a.g.e.** s.30-33; Ahmed b. Ebû Y’akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdîh el-Kâtib el-Abbasî Y’akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.8-18.

¹¹¹ Memdûh Ahmed Hasan Ebû Ramazan, **İklîm el-Cibal Hilâl el-Ahdeyn el-Büveyhî ve el-Selcûkî el-Evvel (Dirâsetun fî el-Evdâi el-Siyâsiyyet ve el-Hadâriyye)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cemûb el-Vâdî Üniversitesi, Mısır, 1999, s.16-33.

tamamlandıktan sonra işe koyulmasını emretmiştir. Bunun üzerine tuğlalar fırınlanmaya temel hazırlanmaya başlanmıştır. Şehrin inşası sırasında Ebû Cafer el-Mansur ile Ebû Hanîfe arasında görevlendirme konusunda bazı sorunlar yaşanmıştır¹¹².

Şehrin planı 755 yılında çizilmiştir¹¹³. Şehrin planı konusunda dört mimar çalışmıştır. Ebû Cafer el-Mansur şehri *daire*¹¹⁴ şeklinde planlamıştır¹¹⁵. O zamana kadar bir daire etrafında toplanan ve planlanan başka bir şehir bulunmamaktaydı. Şehrin kuruluşu konusunda birçok rivâyet bulunmaktadır¹¹⁶. Yapım çalışmalarına ise 762 yılında başlanmıştır¹¹⁷. Şehrin camisinin mimarı *Haccac b. Ertât*'tı. Şehir kurulurken yüz bine yakın işçi ve usta çalışmıştır. *Kerh Kanalı*'ndan içme suyu ve inşaatla kullanılmak üzere su temini için ayrı bir kanal açılmıştır¹¹⁸.

¹¹² Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.284; Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ İbn Taktakî, **el-Fahrî fî el-Edeb el-Sultaniyye ve el-Vilâyât el-Diniyye**, Beyrut, 1939, s.163.

¹¹³ Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr Taberî, **a.g.e.** c.7, s.618.

¹¹⁴ Daire şeklindeki şehrin çapı 1200 kulaçtı. Kadir Kan, **a.g.e.** s.59.

¹¹⁵ Sâlih el-Alâ, **Maâlimü Bağdad el-İdâriyye ve el-Mimâriyye**, Bağdat, 1988, s.249, Yılmaz Can, **a.g.e.** s.10-16; Kadir Kan, **a.g.e.** s.36.

¹¹⁶ İsmail Yiğit, **a.g.e.** s.41; Kadir Kan, **a.g.e.** s.34-36.

¹¹⁷ Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ İbn el-Taktakî, **el-Fahrî fî el-Edeb el-Sultaniyye ve el-Vilâyât el-Diniyye**, Beyrut, 1939, s.163.

¹¹⁸ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbâsî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.9.

Bağdat şehrinin planı sosyal amaçlar doğrultusunda çizilmiştir. Şehrin planına göre belirli etkin ve meslek grupları belirli yerlere yerleştirilmiştir. Buna binaen askerler genelde surların dışarısındaki kuzey ve batı taraflarına, tüccar ve zanaatkârlar ise Kerh'te bulunan *Sarât*'ın güneyinde iskân ettirilmiştir.

Başka bir rivâyete göre ise *Ebû Cafer el-Mansur*, günümüzdeki *Suudi Arabistan*'dan *Bağdat*'a gitmiştir. Burada bir şehir inşa edilmesini emrettikten sonra *Kûfe*'ye dönmüştür. Şehir kurulup hazır hale gelince de 763 yılının yaz aylarında askerleriyle şehre gelmiş ve şehre "*Medinet el-Selâm*" adını vermiştir.

Ebû Cafer el-Mansur, şehri kurduktan sonra maddi olarak buraya devlet yardımı yapmıştır. Şehirdeki *saray*, *dîvân* ve caminin 790 yılında tamamlandığı kabul edilmektedir. Nitekim *Ebû Cafer el-Mansur*, bu yılda hilâfet merkezini Bağdat'a taşımış ve ömrünün sonuna kadar burada ikamet etmeye başlamıştır¹¹⁹. *Halife Ebû Cafer el-Mansur* kurduğu şehirde ikamet ederken bir süre sonra hacca gitmeye karar vermiş ve *Mekke*'de hac görevini eda ederken vefat etmiştir¹²⁰.

766 yılında yapımı tamamlanan şehrin planı daire şeklinde olup merkezi her tarafına eşit uzaklıktaydı¹²¹. Her ne kadar Arap kaynakları böyle bir daire planının dünyadaki ilk eşinin *Bağdat*'ta olduğunu ifade etseler de *Uruk*, *Harran*, *Agbatana*, *Hatra* ve *Dârâbcird* gibi şehirlerin planlarında da olduğu gibi yakın doğudaki birçok

¹¹⁹ İsmail Yiğit, **a.g.e.** s. 40; Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr Taberî, **a.g.e.** c.7, s.614.

¹²⁰ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.315.

¹²¹ Kadir Kan, **a.g.e.** s.41-42.

şehir daire planındadır¹²². *Bağdat* şehrinin konumu, pazarları, çarşıları, caddeleri, sarayları, kanalları, meydanları, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılışı gibi hemen her bakımdan bir Bizans şehrini taklit ettiğine dair görüşler de bulunmaktadır¹²³.

Bağdat'ın görkemli olduğu dönemlerdeki nüfusunun yaklaşık bir buçuk milyon kadar olduğu tahmin edilmektedir. Şehir, kültür ve bilim merkezi olmasının yanı sıra özellikle *Hanefî* ve *Hanbelî* mezhepleri başta olmak üzere İslam mezheplerinin de önemli bir yeri konumundaydı.

Bağdat şehri, araştırmaya konu olan dönemde birçok siyasi olayların yanı sıra doğa olaylarına da şahit olmuştur. Şehir, araştırmaya konu olan dönemde yıkıcı depremler, sel felaketleri, kanalların ve nehirlerin sık sık taşması, yıldırım, göktaşı gibi gökyüzü olayları, açlık, kuraklık, hastalıklar, veba, kıtlık vb. sayısız olaylara sahne olmasına rağmen her zaman bilimin ve ilimin merkezi olmaya devam etmiştir¹²⁴. Hicri beşinci ve altıncı yüzyıllarda *Bağdat*'ta birçok edebiyatçı da yetişmiştir. Bu edebiyatçılardan bazılarını *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî* araştırmaya konu olan bu eserinde zikretmiştir. Diğer yandan bu dönemdeki *Kâim Biemrillah*, *Muktedî Biemrillah*, *Mustazhir Billah*, *Musteşrid Billah*, *Mustencid Billah* ve *Mustadî Biemrillah* gibi halifeler de bizzat şiirle ve edebiyatla uğraşmışlardır. Bu halifelerin

¹²² Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s. 382.

¹²³ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.410; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.309.

¹²⁴ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **Fadâil el-Kuds**, Beyrut, 1980, s.20.

en büyük yardımcılarını olan *Zahîruddin, Amîddevele, Sedîd el-Mülk, Yahya İbn Hübeyre* gibi birçok vezir de edebiyat dünyasında adlarından söz ettirmişlerdir¹²⁵.

Hanedân içindeki iç çekişmeler ve aile kavgaları¹²⁶ yüzünden bir süre sonra zayıflayama başlayan Büveyhîler'in *Bağdat*'teki hâkimiyetleri 1055 yılında *Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyin, Bağdat*'ı zapt etmesiyle son bulmuştur¹²⁷. Ancak Büveyhîlerin dağılma süresi bu tarihten iki yıl önce *Ebû Kâlicâr*'ın ölmesiyle başlamıştır¹²⁸.

¹²⁵ Muhammed b. Hâmid el-İsfahanî, **Harîdet el-Kasr ve Cerîdet el-Asr**, Bağdat, 1955, c.1, s.9-117.

¹²⁶ Hasan Muneymine, **a.g.e.** s. 137-154.

¹²⁷ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara, 1963, s.10; Harold Bowen, "The Last Buwayhids", **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Cambridge University Yayınları, 1929, S.2, s. 237.

¹²⁸ Gülhan Duygun, **Büveyhîler Zamanında Kirmân Bölgesinin Siyasî ve Sosyo-Kültürel Durumu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s.52-54.

B

BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE BAĞDAT

Suriye, Irak, İran ve Anadolu topraklarında hüküm sürmüş olan Büyük Selçuklu devletinin aslı, *Oğuzların Kınık* boyuna dayanmaktadır. *Selçuk Beyin* içinde bulunduğu *Kınık* boyu *Göktürkler* zamanında İç Asya'da kurulan *Türk Birliği* içinde yer almış bir boydur. Bu boy, *Göktürk Birliği*'nin yıkılmasından sonra batıya doğru göçen diğer Türk boyları gibi göç etmeye başlamış ve *Güney Hazar* bölgesine gelerek buraya yerleşmiştir. Tek başına devlet olabilecek güç ve kalabalığa sahip olmadığı içinde yine Türk boylarından olan *Oğuzlar*'ın (*Uzlar*) hükmü altında yaşamaya başlamıştır. Selçuk, babası *Dukâk*'ın ölmesinden sonra boyu tarafından Oğuz *yabguluğunun subaşı (ordu komutanı)* olarak seçilmiştir. Böylece genç yaşta Oğuz ordusunun yüksek mertebelerinden birisine erişmiştir. Ancak bir süre sonra Oğuz Yabgusu'nun makamına göz dikmiştir. 900'lü yıllarda Oğuzların etrafında *Hazarlar, Peçenekler ve Kıpçaklar* büyük tehdit oluşturarak *Hazar* bölgesindeki hâkimiyetlerini tehdit etmekteydi. Bu tehlikeler *Selçuk Beyin*, Oğuz *Yabguluğunun* komutanlığını ele geçirmesi için fırsat olmuştur. Ancak saltanatı ele geçirmekte başarısız olmuştur. Bunun üzerine *Yabgu* ile anlaşamayıp lideri olduğu ve bağlı bulunduğu *Kınık* boyu ile birlikte yaşadığı yer olan *Yeni Kent*'ten ayrılarak başka bir Oğuz şehri olan *Cend* taraflarına gitmiştir. Burada da kendisine bağlı Oğuzlarla

birlikte Müslümânlığı seçmiştir¹²⁹. Oğuz *Yabguluğu* tarafından sürgün edilen Selçuk Bey bir yıl sonra *Cend* şehrine hâkim olmayı başarmıştır. 960 yılından itibaren artık Oğuz *Yabguluğu*'na vergi vermemeye başlamıştır.

Bu da bağımlılığını reddetmek anlamına gelmekteydi. *Selçuk Beyin* hâkim olduğu dönemde *Cend* şehrinin jeopolitik durumu önemliydi. Çünkü şehrin içinde de içinde bulunduğu bölge *Sâsâniler* ve *Karahanlıların* güç gösterilerine sahne olmaktaydı.

Selçuk Bey de bu mücadeleden yararlanarak geniş bozkırlar ve yaşam alanları kazanmıştır. Bu alanlar 999 yılında *Sasanilerin Karahanlılar* tarafından tam olarak yıkılmasıyla *Selçuk Bey* ve *Kınık* boyunun resmi hâkimiyet alanı olmuştur. Bu da kendilerine bir beylik statüsü kazandırmaya başlamıştır.

Henüz babası sağken beyliğin bazı idari görevlerine üstlenmiş olan oğlu *Arslan Bey*, *Selçuk Beyin* yüz yaşında 1009 yılında vefat etmesinden sonra beyliğin lideri konumuna gelmiştir. *Arslan Bey* beyliğinin sınırlarını *Buharaya*'ya kadar genişletmiştir.

Selçuk Beyin diğer oğlu ve *Arslan Beyin* kardeşi olan *Mikail*'in oğulları *Tuğrul* ve *Çağrı* Beyler bir süre sonra tarih sahnesine çıkmışlardır. Ancak Selçukluların tekrar dirilmesi on yıla yakın bir süre almıştır. *Tuğrul* ve *Çağrı* Beyler bu zaman içinde boylarını birliğini ve ordusunu tekrar canlandırmayı başarmışlardır. Bir süre sonra *Tuğrul* ve *Çağrı* Beylerin asıl amaçlarının bağımsız bir Selçuklu

¹²⁹ Mehmet Altan Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı**, Ankara 2011, c.3, s.10-11; Faruk Sümer, **Oğuzlar**, İstanbul 1992, s.61; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul 1980, s.54.

devleti kurmak olduğunu öğrenen *Gazne* sultanı *Mesûd Hân* amcaları *Arslan Bey* ve oğlu *Kutalmış*'ı tekrar hapse atmıştır.

Tuğrul ve *Çağrı Beyler* amcalarını ve kuzenlerini kurtarmakta başarılı olamamıştır. *Arslan Bey* 1032 yılına kadar *Kalincar Kalesi*'nde hapiste kalmış ve burada vefat etmiştir. Oğlu *Kutalmış* ise haptisten kaçarak *Buhara*'ya gitmiştir. *Arslan Bey* vefat ettikten sonra Selçuklu Beyliğinin hâkimi olan *Tuğrul* ve *Çağrı Beyler*, *Gaznelilerden* izin almadan 1037 yılında *Horasan*'a yerleşmişlerdir. Bir süre sonra da *Merv* ve *Nesa* şehirlerine girmişlerdir. 1035 yılında *Gaznelilerle* yapılan savaşta galip geldikten sonra da ilerlemelerini devam ettirmişlerdir. 1038 yılında *Gaznelilerle* yapılan savaşta yine galip gelince *Büyük Selçuklu Devleti* resmi olarak kurulmaya başlamıştır.

Tuğrul Bey kendisini *sultan* ve *büyük kağan*, kardeşi *Çağrı Beyi* de *ortak kağan* ilan ederek *eş başkanlık* sistemine dayanan bağımsız Selçuklu devletini kurmuştur. Şehrin başkenti ise *Nişabur* olmuştur. *Tuğrul Bey* 1037 yılında tüm dünyaya *Büyük Selçuklu* devletini kurduğunu ilan etmiştir. 1042 yılında ülkesinin topraklarını hızla genişletmiştir. Ülkesinin sınırlarını Abbasilere kadar genişleten *Tuğrul Bey*, kardeşi *Çağrı Beyle* birlikte Abbasilerle iyi ilişkiler kuracak fırsatları da değerlendirerek İslam dünyasında söz sahibi olmayı başarmıştır.

Tuğrul Bey öldükten sonra yerine geçen veliahdı *Alparslan* ülke topraklarını genişletmiştir. Bu bağlamda *Fatimîlerden Haleb* ve *Medine* gibi yerleri almıştır.

Daha sonra da Anadolu topraklarına yönelmiştir. 1071 yılındaki *Malazgirt Savaşı* sonucunda Anadolu'nun kapısını açmıştır¹³⁰.

Alparslan'ın oğlu *Melik Şah* da babasının kendisine bırakmış olduğu toprakları başarıyla korumuştur. 19 Kasım 1092 tarihinde *Melik Şah*'ın vefatından sonra *Büyük Selçuklu Devleti* çözülmeye başlamıştır. Devletin temelleri sarsılır olmuştur. Bu çözülmadaki en büyük rolü ise taht kavgalarıdır. Devlet zamanla hâkim olduğu tüm bölgelerde otorite boşluğu içine düşmüş ve bu zayıflık da Haçlı saldırılarını bertaraf etmeye engel olmuştur. Devleti zayıflatan diğer bir unsur da Selçuklu sultanlarına, liderlerine ve önderlerine sürekli suikastlar düzenleyen *Bâtini* hareketidir.

1037 yılında bağımsız bir devlet olan *Büyük Selçuklu Devleti* zamanla sınırlarını Anadolu, İç Asya kısımlarına kadar genişletip en büyük Türk devleti hâline gelmiş olsa da 1092 yılında meydana gelen taht kavgaları yüzünden 4 parçaya ayrılmıştır. Bu bölünme ise Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesine çıkması için gerekli olan süreci hazırlamıştır.

Selçuklular, araştırmaya konu olan *Bağdat*'a *Sultan Tuğrul* zamanında hâkim olmuşlardır. *Sultan Tuğrul*, *Bağdat*'a 1055 yılında halifenin çağırısı üzerine gelmiştir. Halifenin emriyle 15 Aralık 1055 tarihinde halifeliğin yönetimi altında bulunan tüm camilerde ilk defa hutbe *Tuğrul Bey* adına okunmaya başlanmıştır. *Sultan Tuğrul* da 18 Aralık 1055 tarihinde *Bağdat*'a girmiş ve *Bâb el-Şemmâsiyye*'de konaklamıştır. Büveyhîlerin otoritesine son verdikten sonra da merkezleri olan

¹³⁰ Sâlih Ramazan Hasan, "Futûhât el-Devlet el-Selcûkiyyeti fî Ahd el-Sultan Alb Arslân H.455-4565/M.1063-1072", **Mecellet Abhâr Kulliyet el-Terbiyyet el-İslamiyyeti**, 2011, C. 11, S.2, s.379-394;

dârülmemlekeye yerleşmiştir¹³¹. *Bağdat*'ın doğu tarafında *Dicle Nehri*'nin kenarında bir saltanat şehri kurdurup eski mahalleleri yıkarak saray, cami, evler ve çarşılar yaptırmıştır¹³².

Ancak *Sultan Tuğrul*'un beklenmedik vefatından sonra dönemin halifesi ve *Sultan Tuğrul*'un kayın pederi olan *Kâim Biemrillah*, Selçuklularla daha önce yapmış olduğu anlaşmaları bir tarafa iterek *Bağdat*'ta hâkimiyet kurmaya başlamış, bu doğrultuda bazı idari tayinler yapmıştır. Ayrıca hutbedeki Selçuklu sultanın adını kaldırmıştır.

Sultan Tuğrul'un yeğeni olan *Alparslan, Rey*'de tahta geçip taht kavgalarını çözdükten sonra halifeye elçiler göndererek barışçıl yollarla bu sorunu ortadan kaldırmış ve tekrar hutbelerde Selçuklu sultanının adının okunmasını sağlamıştır¹³³.

Tuğrul Beyin, 1055 yılında *Bağdat*'a girip adına hutbe okunması ve halifelik makamının emrindeki tüm toprakların sultanı ilan edilmesinden itibaren on sekiz yıl boyunca Selçuklular ile halifeler arasındaki ilişki son derece güzel yürümüştür.

Sülale, aile ve bireyler arasındaki ilişkileri güçlendirmenin en sağlam yöntemi evlilik yoluyla oluşturulan akrabalık ilişkileridir. Bu tür ilişkileri sağlamlaştırma

¹³¹ Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasî Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler” **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2008, S.24, s.317.

¹³² Muhittin Kapaşahin, “Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasî Halifelerinin İlişkileri”, **History Studies**, Ankara 2012, c.4, S.4, s.196.

¹³³ Muhittin Kapaşahin, **a.g.e.** s.200; Hammûd el-Hasûne ve Alâu Kamil Sâlih el-İsavî, *Âsâr el-İhtilâl el-Selcûkî li el-İrâk Alâ el-Evdâi el-İctimâiyye fî Bağdat 447-590 Hicri*”, **Mecellet Âdâb el-Basra**, Basra, 2011, S.57, s.203-222.

yöntemi ülkeler arasındaki ilişkilerde de tarihsel süreç içinde sık başvurulan seçenekler arasındadır. Bu bağlamda *Halife Kâim Biemrillah*, kendisini Büveyhî baskısından kurtaran Selçuklu hânedanlığına karşı manevi borçlar altına girmiştir. Bu nedenle de 1056 yılının Nisan ayında *Çağrı Beyin* kızı *Hatice Arslan Hâtun* ile nikâhlanmıştır. Aynı yılın Ekim ayında da gösterişli bir düğün yapmıştır¹³⁴.

Sünnî Abbâsî halifeliği ile güçlü Selçuklu hânedanlığı arasındaki ilişkilerin akrabalık derecesine ulaşacak kadar yakın olması *Mısır*'daki *Şîî Fâtîmîleri* rahatsız etmiş ve *Arslan Besâsirî* ile anlaşarak *Bağdat*'a göndermek üzere büyük bir ordu hazırlamışlardır. *Sultan Tuğrul* da *Bağdat*'tan yola çıkmış ve 19 Ocak 1057 yılında *Arslan Besâsirî* tehlikesi ortadan kaldırmakla kalmayıp bölgeyi Şîî etkisinden de temizlemiştir.

Sultan Tuğrul'un bu son başarısı, halife üzerinde büyük bir olumlu etki yaratmış ve sefer dönüşünde kendisini *Bağdat*'ta büyük bir törenle karşılamıştır. *Halife Kâim Biemrillah*, on üç aydır *Bağdat*'ta ikamet ettiği halde hiç yüz yüze görüşmediği *Sultan Tuğrul* ile ilk defa 1058 yılının Ocak ayında halifelik sarayında görüşmüştür. Bu görüşmeye devletin ileri gelenleri ve bilginler de katılmışlardır. *Sultan Tuğrul*'un dünya sultanı olarak ilan edilmesinden sonra *Halife Kâim Biemrillah*'ın idari otoritesi ve yetkisi neredeyse ortadan kalkmıştır. Hutbelerden

¹³⁴ Emel Esin, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş**, İstanbul, 1978, s.104; Mehmet Ali Hacıgökmen, "Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları" **Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür:Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan**, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Konya 2013, s.408.

Faruk Sümer, "Arslan Hâtun", **Türk Dünyası Araştırma Dergisi**, Ekim 1986, S.44, s.10.

sonra adının sultandan önce okunması ve saltanat makamının hazırlamış olduğu bazı belgeleri tasdik etme dışında bir fonksiyonu kalmamıştır.

Sultan Tuğrul, İslam dünyasındaki otoritesini kuvvetlendirmek için *Hız Muhammed*'in soyundan olduğu varsayılan *Abbasi* sülalesiyle kan bağı kurmak istiyordu. Bu nedenle eşi *Altuncan*¹³⁵ *Hâtin* öldükten sonra *Halife Kâim Biemrillah*'ın kızı *Seyyide Hâtin*'a talip olmuştur. 1062 yılında nikâhlanıp 1063 yılında *Bağdat*'ta törenle evlenmiştir. Halifenin başından beri karşı olduğu bu evlilikten sonra *Sultan Tuğrul*; *Rey*'e doğru yola çıkmış, ancak yol üzerindeki *Tacarşat Köyü*'nde konakladığı sırada 1063 yılında burun kanamasından vefat etmiştir¹³⁶.

¹³⁵ Ergin Ayan, “Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasî Evlilikleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Nisan 2008, S.173, s.112.

¹³⁶ Muhittin Kapanşahin, “a.g.e. s.196-201; Erdoğan Merçil, “Büveyhîler”, **Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992, c.6, s.498-500; Azimî, **Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler**, (Yay. Ali Sevim), Ankara 1988, s.14; Mehmet Ersan ve Mustafa Alican, **Selçukluları Yeniden Keşfetmek**, İstanbul 2012, s.122. Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara 1995, s.42; Ebû'l-A'la el-Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, (Çev. A. Genceli), c.1, Ankara 1971, s.200-201; H. Hüseyin Adalıoğlu, **Büyük Selçuklu Devleti İle Abbasi Halifeliği Münasebetleri**, İstanbul, 1996, s.27; İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, 1992, s.27; Zekeriya Kitapçı, “Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kâim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi ve Bazı Tarihî Gerçekler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 1994, S.1, s.14.

Oğlan çocuğuna sahip olmayan *Sultan Tuğrul*, vefat etmeden önce saltanat tahtına kardeşi *ağrı Beyin* oğlu olan *Alparslan*'ı veliaht olarak atamıştı. Bu nedenle *Alparslan* amcasının vefatından sonra doğrudan tahta geçmiştir. *Alparslan* taht kavgasına tutuşan *Kutalmış*'ı 1064 yılında yendikten sonra *Rey*'de tahta çıkmıştır.

Alparslan, 6 Nisan 1064 tarihinde yengesini *Bağdat*'a gönderdiği sırada ayrıca halifeye haber ulaştırıp hutbenin adına okunmasını istemiş ve *Bağdat*'taki idari görevlendirmeleri yapması için bir heyet görevlendirmiştir. *Halife Kâim Billah* hiçbir itirazda bulunmadan *Alparslan*'ın bütün isteklerini yerine getirmiştir.

Sultan Alparslan, bundan sonra halifeyle olan ilişkilerinde yaşadığı tüm sorunları daha da büyümeden barışıl yollarla zme dirayetini göstermiştir.

Sultan Alparslan halifeliğe olan bağlarını gclendirmek için klasik evlilik yolunu devreye sokmada gecikmemiştir. Oğlu *Melik şah*'ı veliaht olarak tayin ettikten sonra bunun halife tarafından onaylanması için halifeye başvurduğunda, halife hem onay vermiş hem de sultanın *Sefra Hâtun* adındaki kızını kendi veliahdı olan *Mukdedi Biemrillah*'a istemiştir.

Abbasilerle, Büyük Selçuklular arasındaki ilişkilerin oldukça güçlü olduğu bir dönemde *Sultan Alparslan*, 24 Kasım 1072 tarihinde *Mâverâunnehr Seferi* sırasında *Yusuf Harizm* tarafından ldrlmştir. Halife *Kâim Biemrillah* bu defa *Sultan Tuğrul*'un ölümünden sonra yaptığı gibi fırsattan istifade etmeyip *Sultan Alparslan*'ın ölümü zerine *Bağdat*'ta yas ilan etmiştir. Bu yas dolayısıyla çarşılar bir hafta boyunca aılmamıřtır¹³⁷.

¹³⁷ Maşide Kamit, **Bveyhilerden Selçuklu Hâkimiyetine Geçiş Süreci: Kâim-Biemrillah Dönemi**, Konya, 2014, s.190.

Sultan Alparslan ölmeden önce oğlu *Melik Şah* veliaht olarak tayin edip halifeye onaylattığı için *Melik Şah* yönetimi ele geçirmek için harekete geçmiştir. *Melik Şah*'ın idareyi tam anlamıyla eline alması amcası *Kavurd* meselesini halletmesiyle başlamıştır.

Melik Şah 1073 yılının Ekim ayında Selçukluların Bağdat valisi olan *Sa'd el-Devle Gevherâyin*'i halifeye göndermiştir. Halife ise valiyi, veliahdı *Muktedî Biemrillah*ın da hazır bulunduğu bir törenle karşılamıştır. *Melik Şah*'ın sultan olduğunu bildiren *ahitnâme belgesini* bir sancakla birlikte valiye teslim ederek göndermiştir.

Büyük Selçuklular tarafından *Bağdat*'taki Abbasî halifesi *Kâim Biemrillah* ve hilâfet makamı üzerinde kurulan otorite, *Sultan Melik Şah* zamanında devam etmiştir.

45 yıl 8 ay yönetimde kalan ve 75 yaşını geçmiş olan 26. Abbasî halifesi *Kâim Biemrillah*, *Sultan Melik Şah* döneminde 3 Nisan 1075 tarihinde vefat etmiştir. Yerine ise yirmi yaşındaki torunu *Ebû'l-Kâsım Abdullah* halife olmuş ve "*Muktedî Biemrillah*" lakabını almıştır. Bu sırada *Sultan Alparslan* ve *Halife Kâim Biemrillah*'ın vefatları dolayısıyla Sünnîlerin otorite boşluğundan yararlanan *Mısır*'daki *Şî' Fâtîmî*'ler *Mekke*'de dört yıl aradan sonra ilk defa kendi adlarına hutbe okutmaya başlamışlardır. Bir yıl sonra ise *Mekke*'deki hutbe eskiden olduğu gibi tekrar Sünnîler adına, o dönemde iktidarda bulunan *Sultan Melik Şah* ve *Halife Muktedî Biemrillah* adına okunmaya başlamıştır.

Selçukluların halifelik üzerinde kurduğu otoriteyi *Bağdat*'ta çıkan çeşitli mezhep ve dünyevî olayların seyri sırasında da görmek mümkündür. Halifelik makamı genel olarak Selçuklulara bağlı bir kurum gibi hareket etmektedir. Öyle ki

Halife Muktedî Biemrillah kendi veziri *Ebû Şûcâ'yı Sultan Melik Şah'tan* gelen bir emirle azletmek zorunda kalabilmektedir.

Diğer yandan bu dönemde halifelik makamının kendi çıkarlarına dokunan memurlarını *Sultan Melik Şah'a* haber vermeden değiştirdiği de görülmüştür. Nitekim 1083 yılının Haziran ayında halifelik makamına sadık kalmayan ve Selçuklular adına çalışan vezir *Amîd el-Devle* halife tarafından azledilmiş ve yerine de 1 Ocak 1084 tarihinde halifenin çıkarlarını koruyacağı düşünülen *Ebû Şûcâ Muhammed b. el-Huseyn Ruzraveri* atanarak kendisine “*zâhiruddin*” lakabı verilmiştir.

Sultan Alparslan fetihlerle meşgul olduğu için Abbasî halifesi ile görüşme fırsatı bulamamıştır. Ancak *Sultan Melik Şah, Bağdat'a* gelerek dönemin halifesi olan *Halife Muktedî Biemrillah* ile görüşme fırsatları yakalamıştır.

Sultan Melik Şah döneminde de halifelik makamıyla olan dostluğu perçinleştirmek için akrabalık ilişkilerine başvurulmuş ve bu amaç doğrultusunda *Halife Muktedî Bimerillah* 1082 yılında *Melik Şah'ın* kızı *Mâhmelek'i* kendisine istetip nikâhlanmıştır¹³⁸.

Sultan Melik Şah, Mayıs 1087 yılına kadar Bağdat'ta kaldıktan sonra oradan ayrılarak *İsfahân'a* dönmüştür. *Sultan Melik Şah* 5 Kasım 1091 yılında ikinci defa *Bağdat'ı* ziyaret etmiştir. Büyük bir ihtişamla karşılanan *Sultan Melik Şah'ın* bu ziyaretindeki amacı ülkesinin merkezini *Bağdat'a* taşımaktır. Bu nedenle *Bağdat'ta*

¹³⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, 1973, s.96-97; Gülşah Şengün, **Büyük Selçuklularda Kadınların Yönetimdeki Rolü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s.31.

kalıcı eserler yaptırmak istemiştir. *Bağdat*'ta *Sultan Camisi*, *Tuğrul Bey Çarşısı* gibi yerlerin yanı sıra seçkin devlet adamları için de konaklar yaptırmıştır. *Halife Muktedî Biemrillah*'a da *Mekke* ya da *Medine*'ye gidebileceğini bildirmiştir. *Sultan Melik Şah* ve veziri *Bağdat*'taki gerekli idari tayinleri yapıp 1092 yılı kışını *Bağdat*'ta geçirdikten sonra Nisan ayında *İsfahân*'a dönmüşlerdir.

1092 yılında *Sultan Melik Şah*, tekrar *Bağdat*'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Bu yolculuk sırasında *Nihâvend* yakınlarındaki *Sehne Köyü*'nü geldiğinde veziri *Nizamülmülk*, *Ebû Tâhiri Arrânî* adındaki bir *Bâtınî fedaisi* tarafından 14 Ekim 1092 tarihinde öldürülmüştür. Dirayetli bir Selçuklu vezirinin öldürülmesi hem Selçuklular hem de Abbasîler açısından hoş olmayan sonuçlar doğurmuştur.

Sultan Melik Şah'ın ölümünden sonra karısı *Terken Hâtun* oğlu *Mahmud*'un sultan olabilmesi için *Halife Muktefî Biemrillah* ile anlaşma yoluna gitmiştir. Bunun üzerine 25 Kasım 1092 yılında *Bağdat*'ta *Mahmud* adına hutbe okutulmuştur. *Berkyaruk*¹³⁹ ise *İsfahân*'ı muhasara ettikten sonra 1093 yılının Aralık ayında *Bağdat*'a gitmiştir. *Halife Muktedî Biemrillah*'a haber gönderip hutbeyi kendi adına okutmasını istemiş ve 30 Ocak 1094 tarihinde adına hutbe okunmuştur. 3 Şubat 1094 tarihinde ise sultanlık için gerekli olan prosedürler yerine getirilip resmen sultan olmuştur. Ancak tam da bu sırada 19 yıl yedi ay halifelik yapan *Halife Muktedî Biemrillah* henüz 38 yaşında iken 4 Şubat 1094 tarihinde vefat etmiştir.

Halife Muktedî Billah vefat ettikten sonra yerine henüz 16 yaşındaki oğlu *Ebû'l-Abbas Ahmed el-Mustâzhir Billah* geçmiştir. *Sultan Berkyaruk* da yeni halifeye biat etmiştir.

¹³⁹ Abdülkerim Özeydin, "Berkyaruk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1992, c.5, s.514-515.

İki kardeş sultan arasındaki savaş ve mücadeleler sonucunda bir anlaşmaya varılmış *Berkyaruk* sultan, *Muhammed Tapar*¹⁴⁰ ise melik olarak anılmaya başlanmıştır. Topraklar da iki kardeş arasında paylaşılmıştır. Ancak bir süre sonra Melik Muhammed Tapar, *Emîr Yinal*'ı da yanına alıp *Rey*'e gitmiş ve orada sultanlığını ilan etmiştir. *Sultan Muhammed Tapar* döneminde Abbasî halifesi ile olan ilişkiler Büyük Selçuklular lehine gelişmiştir. *Sultan Muhammed Tapar*, 1117 yılının Aralık ayında hastalanmıştır. Hastalığı sırasında yerine en büyük oğlu olan 14 yaşındaki *Mahmud*'u geçirmiş ve emîrlerin kendisine biat etmesini sağlamıştır. 18 Nisan 1118 tarihinde de vefat etmiştir. *Sultan Muhammed Tapar*'ın vefat ettiği günün ertesinde hutbeler artık oğlu *Mahmud* adına okunmaya başlamıştır.

Kısa bir süre sonra da 6 Ağustos 1118 tarihinde 28. Abbasî halifesi *Mustazhir Billah* vefat etmiş ve yerine oğlu *Musteşrid*¹⁴¹ *Billah Ebû Mansur el-Fadl* geçmiştir. 14 Ağustos 1118 tarihinde halifelik makamına geçen yeni halife zaten yirmi üç yıldır veliahtlık yapmaktadır. Bunu çok iyi gören *Horasan* ve *Mâverâunnehr*'in hâkimi *Sultan Sencer*¹⁴² kardeşi *Sultan Muhammed Tapar*'ın ölümünden sonra yedi günlük yas ilan etmiş ve akabinde de Abbasî halifesine bir elçi göndermiştir. Asıl amacı *Büyük Selçukluların* yegâne lideri olmak ve *Sultan Mahmud*'un hâkim olduğu yerleri

¹⁴⁰ Abdülkerim Özaydın, “Muhammed Tapar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 2005, c.30, s.579-581.

¹⁴¹ Hamûd Mad'ân Muhârib Ayyâl Selmân, Alâkat el-Halife el-Musteşrid Billâh bi el-Saltanat el-Selcûkiyye (H.512-529/M.1119-1135)”, **Dirâsât el-Ulûm el-İctimâiyye**, 2010, c.37, S.3, s.503-515.

¹⁴² Abdülkerim Özaydın, “Sencer”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 2009, c.36, s.507-511.

ele geçirmektir. Bu nedenle halifeden kendisine destek olmasını istemiştir. Halifeden destek göreceğine dair işaretleri alınca *Cibal*, *Irak* ve yeğeni *Sultan Mahmud*'un hâkimiyetinde bulunan diğer yerleri almak üzere batıya doğru yola çıkmıştır.

Halife *Musteşrid Billah Ebû Mansur el-Fadl* döneminde halifelik ile *Büyük Selçuklular* arasındaki ilişkiler hem *Sultan Mahmud* hem de *Sultan Sencer* bakımından uyum içinde devam etmiştir. Bazı kararlar ortak olarak alınmıştır. *Bağdat*'taki bazı olaylar ve stratejik durumlar nedeniyle bir süre sonra *Halife Musteşrid Billah* ile *Sultan Mahmud*, *Sultan Sencer* aleyhine bir ittifak kurmuştur.

Sultan Mesûd, *Sultan Sencer*'in halifenin de desteğiyle *Irak Selçuklularının* tahtına geçirmiş olduğu *Tuğrul b. Muhammed*'i 1133 yılının Haziran ayında yenmiştir. *Tuğrul b. Muhammed* de *Rey* şehrine sığınmıştır. Bu arada *Tuğrul b. Muhammed* amcası *Sultan Mesûd*'un safına geçmiş olan emîr ve komutanlarla iletişime geçerek kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Kendisine güvenen *Tuğrul b. Muhammed* 1134 yılının Temmuz ayında *Sultan Mesûd*'la savaşmış ve sonunda zafer kazanan taraf olmuştur. *Sultan Mesûd* da 1134 yılının Ağustos ayında *Bağdat*'a dönmüştür. *Sultan Mesûd* kendisine sığınma imkânı tanıyan halifenin bazı emirlerini de yerine getirmek zorunda kalmıştır.

1135 yılının Mayıs ayında *Bağdat*'taki bazı asi komutanlar *Sultan Mesûd*'un halife üzerine saldıracağı bahanesini ileri sürerek halifeyi *Sultan Mesûd*'la savaşması konusunda kışkırtmaya başlamışlardır. Ancak yapılan savaş sırasında saltanat çadırında birkaç muhafızla yalnız kalan *Halife Musteşrid Billah* sayıları on yedi ya da yirmi dört olan *Bâtınî* tarafından 29 Ağustos 1135 tarihinde bıçak darbeleriyle öldürülmüştür. Öldürüldüğünde 43 yaşında olan *Halife Musteşrid Billah* 17 sene 7 ay halifelik yapmıştır.

Halife Musteşrid Billah'ın ölüm haberi *Bağdat*'a ulaşınca halk yas tutmaya başlamıştır. Haber gelir gelmez oğlu ve veliahdı olan *Râşid Ebû Cafer el-Mansur b. el-Musteşrid* (1107-1138) babasının tahtına çıkarılmıştır. Bir süre sonra yeni halife babasının ölümünden sorumlu tuttuğu *Sultan Mesûd*'dan intikam almak amacıyla bir ordu toplamaya başlamıştır. *Halife Râşid Billah* 23 Kasım 1135 tarihinde hutbeden *Sultan Mesûd*'un adını çıkararak yerine *Melik Davûd*'un adını okutmaya başlatmıştır.

Sultan Mesûd da aleyhine kurulan bu ittifaktan haber alınca devletinin merkezi olan *Hemedan*'dan yola çıkarak *Bağdat*'a doğru hareket etmeye başlamıştır. *Sultan Mesûd*'un *Bağdat*'ı uzun süre kuşatması halife liderliğinde kurulan ittifakı zayıflatmaya başlamıştır. Bunun üzerine 16 Ağustos 1136 tarihinde halifeyi azletmiş ve yerine de amcası *Ebû Abdullah Muhammed*'i getirerek kendisine *Muktefi Liemrillah* lakabını vermiştir. 9 Nisan 1096 yılında bir cariyeden doğan yeni halife 18 Ağustos 1136 tarihinde tahta çıkmıştır.

Halife Muktefi Liemrillah da daha önceki halifeler gibi Selçuklularla olan ilişkilerini güçlendirmede akrabalık bağına kullanmıştır. *Sultan Mesûd* bu dönemde halifeyle çok yakın ilişkiler içinde olmuştur.

Sultan Mesûd 1151 yılının Ocak ayında tekrar *Bağdat*'a gelmiş ve kış mevsimini burada geçirmiştir. Daha sonra da ülkesinin merkezi olan *Hemedan*'a gitmiştir. Kısa bir süre sonra hastalanmış ve 2 Ekim 1157 tarihinde henüz kırk beş yaşındayken vefat etmiştir.

Böylece Selçuklu hanedanının parlak dönemi sona ermiş ve eski gücü ortadan kaybolmuştur. Nitekim *Halife Muktefi Liemrillah*, *Sultan Mesûd*'un vefatından sonra *Bağdat*'taki adamlarını tutarak mallarına el koymuştur. Daha sonra da bir ordu

toplayıp *Hille* ve *Vâsıt*'ı zapt etmiştir. *Halife Muktefi Liemrillah* 12 Mart 1160 tarihinde vefat edinceye kadar mücadelesine devam etmiştir.

Sultan Mesûd'un *Hemedan*'da vefat etmesinden sonra oğlu *Melik Şah* ile kardeşi *Muhammed* arasında saltanat kavgası çıkmıştır. Bu mücadeleyi ise 1159 yılında kardeşi *Muhammed* kazanmıştır. *Halife Muktefi Liemrillah* ise *Muhammed*'in bu saltanatını tanımadığını açıkça ilan edip Selçuklularla fiili olarak silahlı mücadelesine devam etmiştir. Bu mücadelede de kazanan taraf olmuştur. Sonunda da Bağdat'ta istediği gibi hareket etme yeteneğine sahip olmuştur.

27 Nisan 1157 tarihinde *Sultan Sencer*'in vefatıyla da *Bağdat*'taki Selçuklular adına okunan hutbeler kaldırılmıştır. Böylece Abbasî halifeliği, bekasını devam ettirirken *Büyük Selçuklular* yavaş yavaş tarih sahnesindeki konumlarını kaybetmeye başlamışlardır¹⁴³.

B. Bağdat'ın Coğrafi Konumu ve İdarî Taksimât (764-1179)

B. 1. Coğrafi Konumu

Bağdat günümüzde, *Irak*'ın başkenti olup *İran*'ın başkenti *Tahrân*'a 690, *Lübnan*'ın başkenti *Beyrut*'a 805, *Türkiye*'nin başkenti *Ankara*'ya 1739, *Suriye*'nin başkenti *Şam*'a 841 km. uzaklıkta yer almaktadır. Şehir, kadîm medeniyetlerin melezi olarak kabul edilen *Mezopotamya*'da kurulmuş olup *Fırat* ve *Dicle* nehirlerinin birbirine en çok yaklaştığı bir arazinin üzerine oturtulmuştu. Doğu

¹⁴³ Muhittin Kapanşahin, **a.g.e.** s.193-213; H. Hüseyin Adalıoğlu **a.g.e.** s.1-192; Mehmet Nadir Özdemir, **a.g.e.** s.317-348; H. Mustafa Eravcı, **Büyük Selçukluların Yıkılışı Döneminde Selçuklu-Hilâfet İlişkileri**, İstanbul 1993, s.40-150.

bölümüne *Rusâfa*¹⁴⁴, batı bölümüne ise *Kerh* adı verilir. Şehrin her iki yakası birbirine yollarla bağlanmaktadır.

Kurulduğu dönemlerde dünyanın merkezi olarak kabul edilen *Bağdat*'ta yıllık ortalama yağış miktarı 130-140 mm civarındadır. Şehir, 33° 26' 18" kuzey enlemi ile 44° 33' 11" doğu boylamı arasında yer almaktadır. Denizden ortalama yüksekliği 40 m olup düz bir arazi üzerine yerleşmiştir. *Dicle Nehri* şehir kurulduğu yıllarda şehrin kenarından kavisler çizerek dolaşmaktaydı¹⁴⁵.

Bir zamanlar dünyanın en bayındır şehri olan *Bağdat*, tarihi süreç içerisinde birçok defa yıkıma uğramış ve felaketle baş başa kalmıştır. Şehir, ilk kurulduğunda doğusuyla batısı arasındaki mesafe 53000 X 750 hektar (cerîb) şeklindeydi. Doğu kısmı 26000 X 750 hektardı. Batı kısmı ise 2700 hektardı¹⁴⁶. Şehrin çapı 5283 kulaç (2625 m.), çevresi ise 8132 metre civarındaydı¹⁴⁷.

Eskiden İslam âleminde dünyanın sırasıyla *Hint, Hicâz, Mısır, Bâbil, Rûm - Şam, Türk, Çin* olmak üzere yedi bölgeden oluştuğu düşünülmekteydi. Bağdat bu yedi bölgenin dördüncüsü olan *Bâbil Bölgesi*'ndeki *Irak*'ta yer almaktadır. Bâbil Bölgesi'nde ayrıca *Arap Yarımadası* bulunmaktadır. *Bâbil Bölgesi, Hicaz ve Necd* topraklarıyla sınırdır. *Necd* topraklarının gerisinde ise *Şam* toprakları vardır. *Şam* topraklarının gerisinde de *Nusaybin* şehri bulunmaktadır. Doğuya doğru gidildikçe

¹⁴⁴ Buraya *Askerülmehdi* de denmekteydi. Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.39.

¹⁴⁵ Kadir Kan, **a.g.e.** s.24.

¹⁴⁶ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.438-439.

¹⁴⁷ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.19.

Horasan toprakları vardır. İşte *Bağdat* tüm bu toprakların ve bölgelerin merkezinde yer almaktadır.

Bâbil Bölgesi yukarıdaki bölgelerin en merkezinde bulunmaktadır. Dünyanın en mükemmel ve kusursuz bölgesi olarak kabul edilir¹⁴⁸. Nitekim burada yaşayan insanların renkleri bile diğer bölgelerdeki insanların renkleri gibi uç renkler olmayıp orta renktedir¹⁴⁹.

*Bâdüryâ*¹⁵⁰ *Kasabası*'na bağlı olan *Bağdat* şehri, ilk kurulduğunda enlemesine *Dicle Nehri*'ndeki *Kebeş* ve *Esed* olarak bilinen yere kadar uzanmaktaydı.

Ebû Cafer el-Mansur, şehri daire biçiminde inşa ettirmiştir. Bir melik şehrin ortasında bulunursa her kapıya eşit uzaklıkta kalmaktaydı. *Bağdat*'ın kurulup geliştiği dönemde eşi benzeri olmayan devasa bir büyük şehir konumunda olduğu söylenebilir¹⁵¹. Şehrin havası temiz, saf, kışları ılıman, ilkbahar ve sonbahar ayları serin olduğu için insan yaşamına uygun hayat şartlarını sunmaktaydı¹⁵².

Şehrin kuruluşundan önce *Ebû Cafer el-Mansur* kuracağı şehrin arazisini incelemek için yola çıktığında tespit ettiği arazide bir gece konaklayıp bölgenin hava koşullarını yerinde görmek istemiştir. Bununla da kalmayıp en güvendiği adamlarını şehir kurmak için tespit ettiği yerin etrafında yer alan köylere ve kasabalara gönderip

¹⁴⁸ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.7.

¹⁴⁹ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.319-320.

¹⁵⁰ Kadir Kan, **a.g.e.** s.26.

¹⁵¹ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.13.

¹⁵² Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.388-389.

orada birer gece kalmalarını ve oraların iklim koşulları hakkında bilgi almalarını istemiştir¹⁵³. Bizzat tespit ettiği ve güvenilir kaynaklardan aldığı bilgiler doğrultusunda kuracağı şehrin iklim koşullarının insanların yaşamasına elverişli olduğunu görmüştür¹⁵⁴. Şehrin havasının bu kadar güzel olması, insanların karakterini de olumlu yönde etkilemiştir¹⁵⁵. Şehir bu tür imârlar nedeniyle kısa sürede *Sevâd*, *Kûfe* ve *Basra*'yı da geçmiştir. *Bağdat*'ın her bir bölgesine cennet bahçeleri inşa edilmiştir¹⁵⁶.

B. 2. İdarî Taksimâtı

Halife Ebû Cafer el-Mansur tarafından inşa ettirildikten sonra hilâfetin başkenti yapılan *Bağdat*'ta ordu için özel bir yer bulunmaktaydı. Özellikle *Hârûn Reşîd* döneminde önemli karar merkezi olan şehir, oğulları *Me'mun* ve *Emîn* arasındaki çatışmalara sahne olmuştur. 833-842 yılında yönetimde olan Halife *Mu'tasım Billah* döneminde ise şehir artık yönetim merkezi olmaktan çıkmıştır. 890 yılından sonra eski idari fonksiyonuna kavuşan şehir 945 yılında Büveyhîlerin hâkimiyetine girmiştir. Şehir, bir ara Türklerin eline geçmiş olsa da tekrar Büveyhoğulları'nın eline geçmiştir. *Bağdat*, halk arasında çıkan kargaşalardan, Büveyhîler'in desteklediği mezhep ihtilâfları ve *ayyârların* çapulculuklarından çok

¹⁵³ Kadir Kan, **a.g.e.** s.26-27.

¹⁵⁴ Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr Taberî, **a.g.e.** c.7, s.616-620.

¹⁵⁵ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdîh el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.5.

¹⁵⁶ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdîh el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.24.

zarar görmüştür. 971 yılında çıkan olaylar sırasında 17.000 kişinin öldüğü rivâyet edilmektedir. 1030 yılında ise birçok dükkân ve çarşının tahrip edildiği bilinmektedir. Şehir özellikle *ayyârlardan* çok çekmiştir. Nitekim meşhur *ayyâr* lideri *Burcûmî*, dört yıl boyunca *Bağdat*'ı fiilen yönetmiş ve 1033 yılına kadar şehirde terör estirmiştir. *Ayyârların* bu bozgunculuk hareketi Selçukluların şehre gelişine kadar da devam etmiştir.

Selçuklu Sultanı *Tuğrul Bey*, *Halife el-Kâim*'in daveti üzerine şehre girmiş ve şehirde Türk hâkimiyeti fiilen başlamıştır. 1056 yılında şehre giren *Tuğrul Bey*, *Sünnî* politikasını destekleyerek *Şîî* politikasını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. 1059 yılında *Besâsîrî*, *Fâtîmîler* adına *Bağdat*'ı işgal etmeye kalkışmışsa da başarılı olamamıştır. Sonunda öldürülmüştür. Selçuklular, 1142 yılına kadar *Bağdat*'ta *şahne* (*şihne*) adında Türk asıllı komutanlar bulundurmuşlardır. *Şahneler*, *Bağdat* askeri valisi ve zaptiye bakanı olarak görev yapmışlardır. Ayrıca halifenin hayatını da koruma işini üstlenmişlerdir.

Bağdat, Selçuklular zamanında daha da bayındır hâle getirilmiştir. Şehir özellikle 1227 yılına kadar istikrarın hüküm sürdüğü bir alan halinde kalmıştır¹⁵⁷.

B. 3. Şehir Yönetimi

Bağdat, kurulduğu günden beri bir din şehri ve bazen de bir din devleti konumunda olmuştur. Diğer yandan İslam dininin yönetildiği merkez olması nedeniyle ortaçağ boyunca tüm dünya Müslümânlarının dikkatini çekmeyi

¹⁵⁷ <http://www.nkfu.com/bagdat-nerededir-bagdat-tarihcesi/>, Abdülaziz Durî, “Bağdat” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1991, c.4, s.425-433.

başarmıştır. Şehrin bu etkin gücü, şehri yönetmek isteyenlerin iştahını arttırmış ve buna bağlı olarak da şehir yönetimini ele geçirme istekleri çoğalmıştır. Çünkü *Bağdat* şehrini yöneten kişi aynı zamanda devasa bir İslam dünyasını yönetmektedir. Şehrin yönetimi temelde halifeler tarafından yürütülmüştür. Ancak diğer güç odakları da zaman zaman şehrin yönetimine ortak olmuşlardır. Özellikle Büveyhîler öncesi dönemde başlayan hilâfet makamındaki otorite eksikliği Abbasiler ortadan kalkıncaya kadar devam etmiştir. Şehir yönetiminde bazen ortaya çıkan yetki tartışması şehirde yaşayan halkı da olumsuz yönde etkilemiştir. Halk sayısız kere yağmalanmış, bazen çok despotik muamelelere maruz kalmıştır¹⁵⁸. Diğer yandan dinî ve siyasî çekişmeler Abbasilerin hayatta kaldığı dönemde farklı halifelik devletlerinin doğmasına da yol açmıştır.

Araştırmaya konu olan dönemde *Bağdat* şehri, İslam dünyasındaki siyâsî nüfuzunu kaybedip sadece hilâfetin merkezi konumuna gelmiştir. Bu dönemde *Bağdat*'a Selçuklu Türklerinden olan sultanlar hükmetmiştir¹⁵⁹. Şehir, Abbasî medeniyetini muhafaza etmeye devam ettiği için ayakta kalmıştır. Ancak bütün bu siyasi çalkantıların yanı sıra doğa olayları da şehri tahrip etmeye devam etmiştir. Nitekim, *İbn el-Cevzî Ebû'l-Ferec*'in doğduğu yıl büyük bir yangın geçirmiştir. Yazar, henüz anne kucağındayken şehir bu defa da Arife günü büyük bir deprem yaşamıştır. 1121 yılında çıkan yangın sonucunda ise *Bağdat*'taki *Saltanat Sarayı* kül olmuştur. Yaklaşık yüz bin dînâr maddî maddi hasar meydana gelmiştir.

B.1.7. Bağdat'taki Kale, Sur ve Kapıları

¹⁵⁸ İlhan Erdem, **a.g.e.** s.472.

¹⁵⁹ İbn Cübeyr, **Rihlet İbn Cübeyr**, Mısır, 1955, s.96. İlhan Erdem, **a.g.e.** s.473.

B.1.7.1. Kale ve Surlar

Şehir ilk kurulduğunda iç içe üç surla çevrilmiştir. Dış sur yaklaşık 17 metre yükseklikteydi. Bu surun taban kalınlığı ise 10 metreydi¹⁶⁰. İç surların uzunluğu dış surlardan fazlaydı. İçerideki bu uzun surların yakınlarında hiç kimsenin ikâmet etmesine ve ev yapmasına izin verilmemiştir. Daha sonra ikinci surlarla birinci surları birbirinden ayıran yerlere binaların inşasına izin verilmiştir¹⁶¹.

İki sur arasındaki daire şeklinde olan iç alana bu dehlîzden geçilerek ulaşılabilmekteydi. Birinci kapı iç surun kapısı, ikinci kapı ise şehir kapısıydı. Eğer bir kişi *Horasan Kapısı*'nin birinci kapısından içeri girerse sol tarafa dönmekteydi. Döndüğünde ise tuğla ve kireçle örülmüş olan bir dehlîz bulunmaktaydı. Bu dehlîzin genişliği yirmi kulaç olup uzunluğu ise otuz kulaçtı. Kişi, bu ikinci dehlîzden geçerek meydâna oradan da ikinci kapıya ulaşmaktaydı. İç sur ile dış sur arasında bir yaklaşık altı metre eninde hendek bulunmaktaydı¹⁶². Kapıların arasında bir dehlîz ve bir meydân vardı.

Meydanın uzunluğu 60 kulaç, genişliği ise 40 kulaçtı¹⁶³. Meydan her gün süpürülmekte ve süprüntüler şehir dışına taşınmaktaydı. Bu iş için özel temizlik elemanları bulunmaktaydı¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.19; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.285-300.

¹⁶¹ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.382.

¹⁶² Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.383; Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.20.

¹⁶³ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.20.

¹⁶⁴ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.388.

Meydandan geçildikten sonra elli üç tane olan *tâk*¹⁶⁵lara (*kemerlere*) gidilmekteydi. Meydana girilen kapının üzerinde üzerleri örtülü iki kapı kanadı vardı. Kemerlerin eni on beş kulaç, ilk kemerden meydana kadar olan uzunluğu iki yüz kulaçtı. Bu kemerlerin her iki tarafında da odalar bulunmaktaydı¹⁶⁶.

B.1.7.2. Kapılar

Şehrin tamamen birbirlerine nâzır dört ana giriş kapısı vardı¹⁶⁷. Bunlar *doğu*, *batı*, *kible* (güney) ve *kuzey* kapıları olarak adlandırılmaktaydı. Her bir ana giriş kapının da birisinden diğerine geçilen iki kapısı vardı. Dört kapı da aynı şekildeydi. Kapılar, iç surlar, meydânlar ve aralıklar aynıydı. İkinci kapıların üzerinde büyük bir sur bulunmaktaydı. Şehrin ana kapılarında hendekler de bulunmaktaydı.

Tüm birinci ya da ikinci kapılarda devasa büyüklükte iki kanatlı demir bir kapı kanadı vardı¹⁶⁸. *Bağdat*'taki kapıların her birinden sorumlu bir komutan vardı.

¹⁶⁵ Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **Mu'cem el-Mustalahât ve el-Elkâb el-Târihiyye**, Beyrut, 1996, s.302; Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.10.

¹⁶⁶ Kadir Kan, **a.g.e.** s.57.

¹⁶⁷ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.19; Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.10.

¹⁶⁸ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.383-384; Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.20; Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.10.

Bu komutanların her birinin emrinde ise bin asker bulunmaktaydı¹⁶⁹. Birkaç ayrıcalıklı kişi dışında hiç kimse bu kapılardan atlı olarak giremezdi¹⁷⁰. Şehre sadece *Ebû Cafer el-Mansur*'un amcası atlı olarak girebilirdi. Diğer kişilerin atlı olarak girmeleri için birçok defa ricalarda bulunulmuşsa da bu talepler hep geri çevrilmiştir¹⁷¹.

Şehrin her kapısının karşısında bir saray vardı. Ayrıca her kapının yanında ise bir pazar bulunmaktaydı¹⁷². Her kapının üzerinde de bir kubbe bulunmaktaydı. Kapılar arasında yüz yirmi burç bulunmaktaydı. Ancak *Basra* ve *Kûfe* kapıları arasında yüz yirmi bir burç vardı. *Horasan Kapısı* ile *Kûfe Kapısı* arasındaki uzunluk yüz sekiz kulaçtı¹⁷³. *Şam Kapısı* ile *Basra Kapısı* arasındaki mesafe ise yüz altı kulaçtı. Şehrin ilk kapısı ile *Rahbe*¹⁷⁴, nin başladığı kapı arasında beş adet demir kapı vardı.

¹⁶⁹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.291.

¹⁷⁰ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.388.

¹⁷¹ Kadir Kan, **a.g.e.** s.58-61.

¹⁷² Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.288.

¹⁷³ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdîh el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.10.

¹⁷⁴ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdîh el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.11.

Birbirine dehlîzlerle bağlanan her kapının kendine ait özellikleri bulunmaktaydı¹⁷⁵.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin Bu Çalışmaya Konu Olan Dönemde Zikrettiği Kapılar

- *Şam Kapısı* (Bâb el-Şam): *Şam Kapısı*'nin üzerinde de kubbeli bir kule vardı. *el-Mansur* dış mahalleleri ve civarlarını seyretmek istediği zaman bu kuleye çıkardı. *Şam Kapısı*'ndaki kapı kanadı en zayıf olanı idi. *Şam Kapısı* inşa edilmeden önce burada *Hattâbiye Köyü* bulunmaktaydı. Bu kapının yapımı için *Benû Fevre* ve *Benû Kânûrâ* kabilesine ait olan bazı hurma ağaçları kesilmiştir¹⁷⁶. 1160 yılında *Zubeydî* buranın yakınlarına defnedilmiştir¹⁷⁷.

- *Tibn Kapısı* (Bâb el-Tibn): *Bağdat*'ta *Cafer* ya da *Katîa*'nın karşısında yer alan *Hendek*'teki büyük bir mahalleye verilen addır. Ancak burası bir süre sonra harap olmuş ve tarım arazisi haline dönüşmüştür. *Abdullah b. Ahmed b. Hanbel*'in mezarı buradadır. Burada ayrıca bir nebînin mezarının bulunduğu da rivâyet edilir¹⁷⁸.

- *Basra Kapısı* (Bâb el-Basra): Burada ayrıca bir mahalle bulunmaktaydı¹⁷⁹.

- *Nevbî Kapısı* (Bâb el-Nevbe): “*nevbe*” ya da “*nûbe*” denen bu ifade Sultanın özel güvenlik birliği için kullanılmaktaydı¹⁸⁰.

¹⁷⁵ Kadir Kan, **a.g.e.** s.58-61; Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.72-77.

¹⁷⁶ Kadir Kan, **a.g.e.** s.27.

¹⁷⁷ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.197.

¹⁷⁸ Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1.s.306; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.187-188.

¹⁷⁹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.205-209.

- *Garabe Kapısı* (Bâb el-Garabe): *Harîm Hısnı*'nın *Dicle Nehri*'ne çok yakın olan kapısıydı. Burası *Bağdat*'ta olup halifelik sarayının en büyük kapılarından birisiydi ¹⁸¹.

- *Hemedan Kapısı* (Bâb Hemedan): *Hemedan* aslında *İsfahân*'ın iki kardeşe ait birer şehir idiler. Bu şehri Süryanilerden *Kermîs b. Hallîmûn*'un inşa ettiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Bazı rivâyetlere göre ise Hemedan sevgili anlamına gelmektedir. *Hz. Ömer*'in ölümünden altı ay sonra fethedildiği rivâyet edilmektedir. *Sultân Mesûd*'un da burada öldüğü rivâyet edilmektedir¹⁸².

- *Harbiyye Kapısı* (Bâb el-Harb): Buraya *Bâb el-Harbiyye* de denmektedir. Şehrin kurucusu olan *Ebû Cafer el-Mansur*'un emniyet müdürü olan *Harb b. Abdullah el-Belhî*'den dolayı bu adı almıştır¹⁸³. *Bağdat*'taki *Beşir el-Hâfî*, *Ahmed b. Henbel* gibi insanların mezarlıklarının yakınlarındaki *Bâb Harb*'in yanındaki meşhur

¹⁸⁰ Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.426; Kenan Çetin, **Selçuklu Medeniyeti Tarihi**, İzmir 2011, s.32-33; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.187-188.

¹⁸¹ Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4.s.192; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.149.

¹⁸² Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5.s.410; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.143.

¹⁸³ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.314.

büyük mahalledir. *Ebû Cafer el-Mansur*'un komutanlarından olan ve *el-Râvandî* olarak bilinen *Harb b. Abdullah el-Belhî*'den dolayı bu şekilde adlandırılmıştır¹⁸⁴.

- *Âmme Kapısı* (Bâb el-Âmme): Bu kapı adını *Şiîlerin*, kitaplarında *Sünnîleri* için kullandıkları bir ifadeden almıştır¹⁸⁵.

- *Ezc Kapısı* (Bâb el-Ezc): Eski *Bağdat* mahallelerinden birisi olup günümüzde *Bâb el-Şeyh* ve *Reîs el-Sâkiye* mahallelerini kapsamaktadır. Ayrıca *Murabba*'a mahallesinin bir kısmı da buraya dâhildir. *Bağdat*'ın doğusunda yer alan bu semtin çok büyük çarşıları vardı. Her bir mahallesi bir şehri andırmaktaydı¹⁸⁶.

- *Ebrez Kapısı* (Bâb Ebrez): Burada ayrıca birçok önemli şahsiyetin mezarının olduğu bir mezarlık bulunmaktaydı¹⁸⁷.

- *Hucre Kapısı* (Bâb el-Hucre): *Bağdat*'taki halifenin devasa sarayında yer alan bir binaydı. Burası görevi bakımından ve mimari bakımından ilginç bir yerdi. Vezirler bu binada hilat giyerlerdi. Resmi günlerde tebrik etmek için bu eve gelinirdi. Bu binayı ilk inşa eden *Musteşrid Billah Ebû Mansur el-Fadl İbn el-İmam Mustazhir Billah*'tı¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1.s.307; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.146-149.

¹⁸⁵ Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.315; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.198-200.

¹⁸⁶ Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1.s.307; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.146-149.

¹⁸⁷ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.149.

¹⁸⁸ Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1.s.307; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.164.

- *Âna Kapısı* (Bâb Âna): *Âna*, *Irak*'ta *Rakka* ve *Hît* arasında yer alan ve *Cezîre*'nin ilçelerinden olan meşhur bir şehirdi. Şiirlere konu olmuştu. Fırat nehrine nâzırdı. Korunaklı bir kalesi vardı. Birçok bilim adamına beşiklik yapmıştı¹⁸⁹.

- *Sur Kapısı* (Bâb el-Sur)

- *Tâc Kapısı* (Bâb el-Tâc)

- *Zaferiyye Kapısı* (Bâb el-Zafareyye)

- *Medrese Kapısı* (Bab el-Medrese)

- *Derb Ferâşâ Kapısı* (Bâb Derb Ferâşâ)

- *Firdevs Kapısı* (Bâb el-Firdevs)

- *Katafatâ Kapısı* (Bâb el-Katafatâ)

- *Bedr Kapısı* (Bâb Bedr)

- *Muhtâra Kapısı* (Bâb el-Muhtâra)

- *Medreset Ala el-Şat Kapısı* (Bâb el-Medrese Ala el-Şat)

- *Nasriyye Kapısı* (Bâb el-Nasriyye)

B. 4. Bağdat'taki Saraylar ve Evler

Bağdat bir devletin başkenti olması itibariyle devlet yöneticilerinin ikamet ettikleri önemli saraylar ve evlerle donatılmıştır. Başka bir ifadeyle şehir aslında bir devletin kendisiydi. Zamanla bu devlet genişleyerek diğer şehirleri kendisine bağlamıştır. Bu nedenle şehir, kuruluşundan itibaren planlı bir şekilde yeni saraylar ve evler eklenerek bina bakımından geliştirilmiştir.

Saraylar

¹⁸⁹ Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4.s.72; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.192-194.

Bağdat'taki sarayların bazıları şehri kuran *Ebû Cafer el-Mansur* tarafından yaptırılmıştır. Bu saraylara sonraları bazı eklemeler olmuştur. Bazen de yeni saraylar yapılmıştır. Sarayların bazıları daire şeklindeki şehir surlarının içinde yer alırken bazıları da bu surların dışında konumlanmıştır. Saraylar sadece ikamet edilen meskenler olmayıp devlet işlerinin yürütüldüğü *dîvânlar*, *mahkeme salonları*, *edebiyat meclisleri*, *bilimsel faaliyet alanları* gibi birçok fonksiyona sahipti. Sarayların surlarla çevrili olması burasının aynı zamanda savunma amaçlı yapılar olduğunu da göstermektedir. Saray ve müstemilatındaki binaların çeşitliliği ve Abbasîler döneminde yeniliklere açık olması bir medeniyetin değişim sürecini göstermesi bakımından da önemlidir¹⁹⁰.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin Bu Çalışmaya Konu Olan Dönemde Zikrettiği Saraylar

-*İsa Sarayı*: Bağdat şehrini kuran *Ebû Cafer el-Mansur*'un amcası *İsa* tarafından *Rufeyl Kanalı*'nın *Dicle Nehri*'ne döküldüğü yerde yer alan eski *Sâbûr Sarayı*'nin olduğu yere inşa ettirmiş olduğu saraydı¹⁹¹.

-*Tâc Sarayı*: Halifenin resmi ofisi konumundaydı. *Dicle Nehri*'ne nâzır bir saraydı¹⁹².

¹⁹⁰ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.29. Kadir Kan, **a.g.e.** s.67.

¹⁹¹ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.11, 24; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.166-168; Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.361.

¹⁹² Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.423; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî bu sarayda çıkan yangını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.156-158.

-*Halifelik Sarayı: Bağdat*'ın en görkemli mekânlarından birisi de *Dâr el-Hilâfe* olarak bilinen halifelik sarayıdır. *Dicle Nehri*'nin kıyısında bulunan eski saray *Hasan b. Sehl*'e ait olduğu için *Kasr el-Hasanî* şeklinde anılmaktaydı. *Hasan b. Sehl* vefat edince de saray mirasçısı olan kızı *Bûrân*'a intikal etmiştir. *Halife el-Mu'tadi Billah* bu sarayı *Bûrân*'dan almıştır. Sarayın boşaltılıp teslim edilmesi günlerce sürmüştür. *Bûrân Hâtun*, sarayı *Halife el-Mu'tadi Billah*'a teslim etmeden önce restore etmiş, boyamış ve badana ettirmiştir. Daha sonra da tefriş ettirmiştir. Sarayın kapılarına çeşit çeşit perdeler çektirmiş, depolarını da bir halifenin ihtiyaç duyabileceği her tür erzakla doldurmuştur. Buraya, ayrıca saray hizmetinde çalışacak olan hizmetçiler ve cariyeler tayin etmiştir. Bütün bu çalışmalar bittikten sonra saraydan ayrılmış ve halifeye teslim etmiştir. Halife, saraya taşınınca bütün bu ihtişamı görüp çok mutlu olmuştur. *Halife el-Mu'tadi Billah*'tan itibaren diğer halifeler zamanla bu saraya *Tâc Sarayı* gibi çeşitli eklemeler yapmış, büyük çapta yenilemeler gerçekleştirip devasa bir yer hâline getirmişlerdir. Bu saray *Bağdat*'ın tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Sarayda herhangi bir asker bulunmamaktaydı. Buna karşın hizmetçiler, koruma ve köleler bakımından zengindi. Yedi bin kişinin saray hizmetinde bulunduğu rivâyet edilmektedir. Söz konusu yedi bin hizmetçiden dört bini beyaz, üç bini de siyah kölelerden oluşmaktaydı. Koruma sayısı ise yedi yüz kadardı. Hizmetçiler dışındaki köle sayısı dört bindi. Sarayın odaları altın ve gümüşlerle süslüydü. Söz gelimi yabancı misafir heyetinden bir heyet bir gün “*Ağaçlı Oda*” olarak adlandırılan odaya girdiğinde beş yüz bin dirhem ağırlığındaki bir gümüşle karşılaşınca şaşırılmıştı. Bu odadaki gümüş ağacın dallarında ise gümüşten yapılmış kuş figürleri bulunmaktaydı¹⁹³.

¹⁹³ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.394-424; İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-

Evler

Bağdat'ta bu sarayların dışında önemli kişilerin ikamet ettikleri özel evler de bulunmaktaydı. Daire şeklindeki şehir inşa edildiği dönemde sur içerisindeki evlerin planları birbirine benzemekteydi. Bu nedenle bu evlere yeni eklemelerin yapılmasına izin verilmemiştir. Ancak zamanla bu kural ihlâl edilmiştir. Halkın maddi durumu yaşadıkları evlere de yansımıştır. Maddi durumu iyi olanların yaşadıkları evler çok odalı, özel banyolu, bahçeliydi. Bu tür evlerin çoğunlukla etrafları duvarla çevriliydi. Kadınlar, hizmetçiler ve misafirler için özel bölümler bulunmaktaydı¹⁹⁴.

B. 5. Bağdat'taki Mahalleler, Sokaklar, Caddeler, Yollar ve Meydanlar

Daire şeklinde inşa edilen şehrin arazisi ilk kurulduğu dönemlerde bazı önemli kişilere *iktâ* olarak verilmişti. Bu araziler ise bir süre sonra insanları ikamet ettikleri alanlara dönüşmüştür¹⁹⁵.

Mahalleler

Mahalle kavramında birbirini tanıyan ve bazen birbirlerinin davranışlarından etkili ya da sorum olan kişiler bulunmaktadır. Mahallede yaşayan insanlar genellikle aynı mescitte ibadet etmekte ve aileleriyle birlikte ikâmet etmektedirler¹⁹⁶.

Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.409; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.169-175.

¹⁹⁴ Kadir Kan, **a.g.e.** s.75-78.

¹⁹⁵ Kadir Kan, **a.g.e.** s.89-98.

¹⁹⁶ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları IV**, 1984, s.69

Bağdat şehrinin kurucusu olan *Halife Ebû Cafer el-Mansur*, şehrin doğu tarafını inşa ederken oğlu *Mehdi*'ye şehrin doğu tarafında bir bölge inşa etmesini ve orada kendisi için de bir bölge ayırmasını emretmişti. İnsanlar daha sonra bu mahalleye gelip burasını bayındır hâle getirdiler. Böylece bölge şehrin bir parçası oldu. *Mehdi*, buraya *Mansur Camisi*'nden daha büyük ve daha güzel bir cami inşa ettirdi. Ancak daha sonra bu bölgedeki her şey tahrip oldu. Sadece bu cami ve bitişiğinde bulunan Abbasî halifelerinin mezarları sağlam kaldı. Eğer buradaki vakfiyeler ve hizmet fermanları olmasaydı burası kısa zamanda tamamen harap olurdu. Burasının bitişiğinde bulunan ve *İmam Ebû Hanife*'nin mezarının yer aldığı bölge de bu sayede sağlam olarak kaldı. Burada ayrıca bir çarşı ve bir mahalle de vardı. Bu çarşının bitişiğinde ise bir *Rûm* evi vardı. Bunlardan da eser kalmamıştır.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin Bu Çalışmaya Konu Olan Dönemde Zikrettiği Mahalleler

-*Ebû Hanife Mahallesi*: *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî* 1157 yılında yaşanmış olan olayları anlatırken söz konusu mahallede meydana gelen bir yağma olayından bahsetmektedir¹⁹⁷.

- *Bâb el-Basra Mahallesi*: 1161 yılında Halife, *Hâcib el-Bâb*'ı bu mahalleyle ilgilenmesi konusunda görevlendirmiştir¹⁹⁸.

-*Tûse Mahallesi*: 1171 yılında vefat eden *Nâsır Havyî*'nin yaşadığı ve defnedildiği mahalledir¹⁹⁹.

Sokaklar, Caddeler, Yollar ve Meydanlar

¹⁹⁷ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.164-166.

¹⁹⁸ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.206-208.

¹⁹⁹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.242.

Halife Ebû Cafer el-Mansur, Bağdat şehrini kurarken sokaklara ve caddelere adlar vermiştir. Bu adlar bazen bu sokağa ya caddeye ilk gelen komutanı adı ya da burayı inşa eden kişinin adı veya burada oturan halkın ailesinin adı olmuştur. Şehir ilk kurulduğunda caddelerin genişliği 60 kulaç, sokakların genişliği ise 15 kulaçtı²⁰⁰. Ancak şehir kurulduktan sonra birçok defa sokaklar ve caddeleri genişletilmiştir. Bu nedenle bazı sokaklar ilk kurulduğu yıllardaki konumunu koruyamamıştır. Yeni kurulan sokaklar ise sokakları açtıran halifenin adıyla anılmıştır. Şehrin ilk yıllarında sadece doğu yakasında dört bin sokak ve yol olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır²⁰¹. Şehir kurulduğu dönemlerde burada altı bin sokak ve yol bulunmaktaydı²⁰².

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin Bu Çalışmaya Konu Olan Dönemde Zikrettiği Sokaklar (Derb) ve Caddeler

- *Derb el-Matbah*:1152 yılında *Bint Kâvarit* buraya Sultanın başının üstünde güneş olduğunun resmeden bir kubbe asmıştır. 1170 yılında ise burada büyük bir yangın çıkmıştır²⁰³. Burada “*matbah*” adında büyük bir hapisane de bulunmaktaydı²⁰⁴.

²⁰⁰ Kadir Kan, **a.g.e.** s.42.

²⁰¹ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.415; Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.14.

²⁰² Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.23.

²⁰³ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.142-146, 232-233.

²⁰⁴ Kadir Kan, **a.g.e.** s.62.

- *Derb Ferâşâ*: 1156 yılında çıkan yangın burasını da etkilemiştir. 1165 yılında ise burada büyük bir yangın daha çıkmıştır²⁰⁵.

- *Derb Davvâb*: 1156 yılında çıkan yangın burasını da etkilemiştir. 1176 yılında *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin kızı *Râbia*'nın düğün töreni burada bulunan *Dâr el-Cihhet el-Muazzama*'da gerçekleşmiştir²⁰⁶.

- *Derb el-Lubân*: 1156 yılında çıkan yangın burasını da etkilemiştir²⁰⁷.

- *Derb el-Kiyâr*: Burasını 1159 yılında sel basmıştır. Bu araştırmaya konu olan *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin burada evi bulunmaktaydı. Söz konusu selden bu ev de yerle bir olmuştur²⁰⁸.

- *Derb Behrûz*: 1163 yılında bir kadın dört kız çocuğu doğurmuştur. Doğum sırasında kadın ve kızlardan birisi ölmüştür. 1173 yılında burada büyük bir yangın çıkmıştır. 1175 yılında ise burası bir kaçma sahnesine şahit olmuştur²⁰⁹.

- *Derb el-Habbâzîn*: Burada aynı adla anılan bir mezarlık bulunmaktadır. *Ebû'l-Fadâil b. Şakrân* da buraya defnedilmiştir²¹⁰.

- *Derb Hadîd*: 1172 yılında burada büyük bir yangın çıkmıştır²¹¹.

²⁰⁵ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.164-170, 210-215.

²⁰⁶ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.164-170, 262.

²⁰⁷ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.164-170.

²⁰⁸ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.188-190.

²⁰⁹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.210-213, 239-241; 249-254.

²¹⁰ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.219-220.

- *Derb el-Silsile*: 1174 yılında burada büyük bir sel felaketi yaşanmıştır²¹².

- *Derb Şâir*: 1174 yılındaki sel felaketi burayı da etkilemiştir²¹³.

- *Derb Dînâr*: *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî* 1174 yılında burada bulunan medresede ders vermeye başlamıştır²¹⁴.

- *Dâr el-Dakîk Caddesi*: 1169 yılında buradaki bir dükkânda bir kaza sonucu yangın çıkmıştır²¹⁵. 1177 yılında bu caddenin güney batı tarafında yer alan mescitte Cuma namazının kılınmasına izin verilmiş ve bu namazı da araştırmaya konu olan *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî* kıldırmıştır²¹⁶.

- *Rızkullah Caddesi*: *Rüstem b. Şerhîk*'in yaşadığı caddedir²¹⁷.

Yollar

Bağdat şehrinin yolları kurulduğu yıllardan itibaren bazı değişikliklere uğramıştır. Şehri yönetenler bazen yollara yenileri eklemiştir. Yolları kullanan bazı önemli şahsiyetler ya da gruplar bazen yollara ad verilmesinde rol almıştır²¹⁸.

Meydanlar

1. Y'akûb b. Dâvud Meydanı: *Süleymanoğulları*ndan dolayı bu adı almıştır²¹⁹.

²¹¹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.240-241.

²¹² Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.242-247.

²¹³ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.164-170.

²¹⁴ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.249-250.

²¹⁵ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.226-227.

²¹⁶ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.266-267.

²¹⁷ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.248.

²¹⁸ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.403.

2. Muharrem Meydanı: *Muharrem b. Şerîh b. Muharrem b. Ziyâd b el-Hâris b. Mâlik b. Rabîa'*ya atfen verilmiş bir addır. *Sevâd Arapları*, İslamiyet'e girdiklerinde burada bir araya gelmişlerdi. Burasının *Ömer b. Hattâb'ın Muharrem b. Şerîh'e* vermiş olduğu bir *iktâ* olduğu da rivâyet edilmiştir²²⁰.

B. 6. Şehrin Sosyal Durumu

Bağdat'ın kurulduğu dönemlerde şehirde yaşayanlar temelde *Hz. Muhammed'in* amcası *Abbas b. Abdülmuttalib* soyundan olan ve Abbasî devletinin kurucusu Abbasî ailesidir. Halifelik makamı da 1258 yılındaki Moğol istilasına kadar hep bu ailede kalmıştır. Ayrıca *ensâr* olarak adlandırılan sahabe soyundan gelenler de bulunmaktaydı. Bunların dışında ordunun temelini oluşturan *Mudarî, Kaysî, Yemenli* ve *Kelbli* birçok Arap da bulunmaktaydı.

Abbasîlerin devraldıkları Emevîlerde Araplar genellikle idari ve askeri işlerle uğraşmaktaydılar. *Mevâlî*ler ise ilim ve ticaret işleriyle meşguldüler. Ancak Abbasîler döneminde Araplar da bilimsel ve sanatsal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde Araplar ayrıca ticaret, sanayi ve ziraat konularında da kendilerini göstermeyi başarmışlardır. Abbasîler döneminde Araplar, eski askerlik mesleklerini bırakmayıp ordudaki üstünlüklerini koruyabilmek için özellikle İran ve Türk unsurlarıyla mücadele içinde olmuşlardır. Devletin kuruluşundan sonraki ilk yüzyılda

²¹⁹ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.411. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.307, 314.

²²⁰ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.307.

orduda bulunan Arapların sayısı gittikçe azalmaya başlamıştır. *Halife Mu'tasım* dönemine gelindiğinde ordudaki Arap sayısı yok olacak düzeye inmiştir²²¹.

Bağdat şehri ilk kurulduğu dönemlerde kültürel ve medeniyet açısından yüksek bir düzeydeydi. İnsanların giyim tarzları, yeme içme gelenekleri ve yaşam şekilleri tam bir şehirli gibiydi. *Bağdat*'ın ilk kurulduğu dönemlerde şehir yaşamındaki en büyük sıkıntı kırsal kesimden gelen ve şehir hayatı hakkında yeterli tecrübeye sahip olmayan Türk askerler arasında olmuştur.

Bağdat'taki sosyo-ekonomik, bilim ve kültürel faaliyetlerdeki ilerlemelerin en fazla şehrin kurulduğu yüzyıl içinde olduğu rivâyet edilmektedir. Şehirdeki toplum yapısı her ne kadar *elit kesim* (havâs) ve *sıradan insanlar* (avâm) olarak iki ayrı katmana ayrılmışsa da bu iki sınıf arasındaki çizgi kesin olarak belirli olmamıştır. Çünkü zaman içerisinde her iki sınıf arasında geçişlilik gözlemlenmiştir. Abbasîler döneminde sosyal yapıdaki en önemli değişiklik Emevîler döneminden beri devam etmekte olan soya dayalı ayrıcalıkların zamanla ortadan kaldırılması olmuştur. Ancak seçkinler sınıfı ayrımı devam etmiştir. *Halife, ailesi, yakınları, vezirleri, adamları, kadılar, kâtipler, hâcibler* gibi makam sahipler seçkinler sınıfında yer alırken *çiftçiler, köylüler, ayyârlar* gibi kişiler de en alt tabakada yer almıştır. Diğer yandan bu iki katman arasında kalan *âlimler, doktorlar, edebiyatçılar, şairler, sanatkârlar ve tâcirler* de orta sınıfı oluşturmuştur²²².

²²¹ Kadir Kan, **a.g.e.** s.98-124.

²²² Kadir Kan, **a.g.e.** s.140-174.

B. 7. Bağdat'taki Demografik Yapı

Ortaçağda bir yerleşim yerinin nüfus sayımı günümüz imkânlarından farklı yapılmaktaydı. Nüfus sayımı ev sayısı ve her evdeki yaşayan kişi sayısına çarpılarak, mescit sayısı ve her mescide gelene ortalama kişi sayısına çarpılarak ya da hamam sayısı ve her hamama günlük gelen ortalama kişi sayısı çarpılarak elde edilebilmekteydi. Bu bağlamda araştırmaya konu olan Bağdat'ın nüfusunun her mescide ortalama gelen kişi sayısı da hesap edilerek bir buçuk milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir²²³.

Y'akubî, *Bağdat*'ı anlatırken dünyada yaşayan her milletin bu şehirde kendisine ait bir mahallesi olduğundan bahsetmiştir. Nüfus çeşitliliği bakımından dünyada Bağdat'tan daha çeşitli halk kitlesine sahip olan başka bir şehir daha bulunmadığını dile getirmiştir. *Y'akubî*'nin yaşadığı dönemde Bağdat; *Hint*, *Tibet*, *Türk*, *Deylem*, *Hazar*, *Sened*, *Habeşistanlı* ve daha birçok ırktan kişinin yaşam sürdürdüğü bir merkez konumundaydı²²⁴.

B. 8. Bağdat'taki Dinî Hayat

Bağdat şehri kurulmadan ve İslamiyet ortaya çıkmadan önceki dönemlerde şehrin bulunduğu coğrafyada Hıristiyanlık hüküm sürmekteydi. Özellikle *Tikrît* ve *Hîra* gibi yerler Hıristiyanlık dininin yayıldığı alanlardı. Dinî yaşam bu bölgeye aynı

²²³ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.439.

²²⁴ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.4. Kadir Kan, **a.g.e.** s.99-140.

zamanda bir medeniyet ve kültür değeri katmıřtı²²⁵. Hıristiyanlık merkezleri olan manastırlar ve kiliseler *Irak*'ta şehirlerden uzak ve şehirlerde olmak üzere iki farklı koldan yayılmıştı. Hem şehre uzak hem de şehirde bulunan manastırlar dini faaliyetlerinin yanı sıra insanlara sığınma ve ağırlama hizmetleri de sunmaktaydı. Bağdat'taki manastırlar ise çoğunlukla insanlara yemek hizmeti sunmaktaydı²²⁶.

Abbasılardan önce İslam dininin yönetimi Emevîlerdeydi. Emevîler ise genellikle günümüzdeki Suriye sınırları içerisinde yer alan şam ve civarında hüküm sürmekteydiler. Bu nedenle *Suriye* dışındaki din bilginlerini yeterince tanıyamamışlardı. Ancak hilafetin Emevî halifesinden sonra *H.z. Muhammed*'in amcasının oğullarının sülalesi olan Abbasılere geçmesiyle birlikte Irak'taki din bilginleri önem kazanmaya başlamıřtı²²⁷.

Araştırmanın Yapıldığı Dönemdeki Bağdatlı Din Adamları

Burada yaşayan Müslümân din adamları zamanlarındaki en iyi din adamları olup hutbe ve vaazda onlardan daha iyisi yoktu²²⁸. Çalışmaya konu olan dönemde

²²⁵ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.17; Mâlik Sabri Kadîfe, **Suvar el-İmârat el-Irakıyye Kable el-İslam M.Ö. 537-M.S.632**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 2006, s.28.

²²⁶ Eric Celâl Haydû, **İmârat el-Edîr: Dirâsetun Mukâranetun Liimârat el-Edîret el-Turâsiyyeti ve Tatvîrihâ el-Hadârî fî el-İrâk**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 2006, s.97.

²²⁷ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdîh el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.6.

²²⁸ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdîh el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.5.

Bağdat'taki din bilginleri genellikle, hadis, tefsir, Kur'ân-ı Kerîm, fıkıh gibi konularda uzmanlaşmışlardı²²⁹. *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin söz konusu dönemde zikretmiş olduğu başlıca din bilginleri şunlardır:

1. *Muhammed b. Mansur.* 2. *Hasan b. Zinnûn.* 3. *Abdülmelik b. Ebû Nasr.*
4. *Şucauddîn.* 5. *Hasan b. Muhammed.* 6. *Abdurrahman b. Muhammed.*
7. *Muhammed b. Ömer.* 8. *Abdullah b. İsa.* 9. *Abdurrahman b. Abdussamed.* 10. *Ebû Bekr İbn el-Hasrî.* 11. *İbn el-Bağdadî.* 12. *Yezdî.* 13. *İbn el-Hocendî.* 14. *Ahmed b. Ömer Bahtiyâr.* 15. *Muhammed b. el-Mubârek.* 16. *Yahya b. İsa.* 17. *Ebû'l-Hattâb el-Kulvâzânî.* 18. *Abdurrahman b. İsa.* 19. *Ebû Sad b. Hamza.* 20. *İbn el-Nizam.* 21. *Eşterî.* 22. *İbn Fadlân.* 23. *Muhammed b. Muhammed.* 24. *Mâlikî.* 25. *Ebû Sa'd el-Mahremî.* 26. *Abdülkadir.* 27. *Ebû'l-Fadâil b. Şakrân.* 28. *Kâdı Ebû Ya'lâ.*
29. *Muhammed b. Abdülhamîd.* 30. *İbn el-Kâdî.* 31. *Esad Mîhenî.* 32. *Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed.* 33. *Ali b. Abdurrahman İbn el-Cerrâh.* 34. *Sadullah b. Nasr.*
35. *Ezher b. Abdülvahab.* 36. *Şeyh Ebû'l-Feth İbn el-Menî.* 37. *İbn Muhammed Ebû'l-Muzaffer el-Bervî.* 38. *Muhammed Yahya.* 39. *Ebû'l-Fethi İbn el-Zennî.* 40. *Muhyî.*
41. *Hâmid b. Hâmid.* 42. *Mesûdiddin el-Huseyn.* 43. *Ebû Bekr el-Deynûrî.* 44. *Muslim b. Sâbit.* 45. *Ahmed b. Muhammed.* 46. *Sadaka b. el-Huseyn.* 47. *Zâhir İbn el-Hanefî.*
48. *Ahmed b. Ömer.* 49. *Ebû Bekr el-Şâşî.* 50. *Kâdı Harranî.* 51. *Ebû'l-Hattâb el-Kulvâzânî.* 52. *Ahmed b. Maâlî.* 53. *Ali b. Asakir.* 54. *İbrahim b. Dînâr.* 55. *Sa'd b. Muhammed.* 56. *İbn el-Nizam.* 57. *Ahmed b. Ali.* 58. *Hamd b. Ahmed el-Haddâd.* 59. *Yahya b. Muhammed.* 60. *Mâlikî.* 61. *Ebû Sa'd el-Mahremî.* 61. *Ebû Abdullah b. Talha.* 62. *Mâlik b. Ali el-Bânyâsî.* 63. *Nefîs b. Savle.* 64. *Ebû Bekr b. Abdülbâkî.* 65.

²²⁹ Kadir Kan, **a.g.e.** s.275-335.

Yusuf el-Dımaşkî el-Kebîr. 66. Esad Mîhenî. 67. Hibbetullah b. Ebû Abdullah b. Kamil. 68. Temîmî. 69. Ahmed b. Muhammed. 70. Ebû'l-Feth İbn el-Menî. 71. Muhammed b. Abdülbâkî. 72. Abdullah b. Ahmed. 73. Muhammed b. Sa'd. 74. Abdülkâhir b. Abdullah. 75. Muhyî. 76. Hâmid b. Hâmid. 77. Ebû Gâlib İbn el-Bennâi. 78. Yahya b. Cafer. 79. Cafer b. Abdülvahid. 80. Muhammed b. Ahmed. 81. Şeyh İbn el-Mennâ. 82. İbn el-Bağdadî. 83. Ahmed b. İsa. 84. Ebû Bekr el-Şîrevî. 85. Ebû Ali İbn el-Bannâi. 86. Hasan b. Cafer. 87. Ali İbn Nâsır. 88. Muhammed b. İsmail. 89. Ebû Cafer İbn el-Muslime. 90. Ebû el-Ğanâim İbn el-Memûn. 91. Ebû'l-Huseyn İbn el-Mühtedî. 92. Ebû Bekr el-Hayyât. 93. Ebû Nasr ez-Zeynî. 94. İbn el-Nukûr. 95. Ebû'l-Kâsım İbn el-Besrî. 96. Sâbit b. Bendâr. 97. Ebû Tâhir b. Sevâr. 98. Nakkâş. 99. Muzaffer b. Ardeşîr. 100. Yahya b. Neccâr el-Mueddib. 101. Zâhir el-Şehâmî. 102. Mübarek b. Hibbetullah. 103. Mesûd el-Sultan b. Muhammed. 104. Ahmed b. Ebû Gâlib el-Verrâk. 105. Muammer b. Abdülvahid. 106. Abdümelik b. Abdullah. 107. Fadl b. Sehl el-Halebî. 108. Kamil b. Sâlim. 109. Muhammed b. el-Huseyn. 110. Ali İbn el-Hassîn. 111. İbn Akîl. 112. Ali b. Muhammed. 113. Ebû Muhammed el-Temîmî. 114. Tarâdâ. 115. İbn el-Nazr. 116. Ebû Eyyüb. 117. Mubârek b. Ahmed. 118. Elmuzaffer b. Ali. 119. Muhammed b. Nâsır. 120. Ebû Tâhir b. Ebi el-Sakr. 121. Ahmed b. Sâlim. 263. Ebû Abdullah İbn el-Selâl. 122. Ebû'l-Hayr el-Âsmî. 123. Ebû'l-Ğanâim Ebi Ommân. 124. Ebû Abdullah Mâlik b. Ahmed el-Bânyâsî. 125. Ebû'l-Hitâb İbn el-Nâzır. 126. Muhammed b. el-Hasan. 127. Ebû Abdullah Huseyn b. Ahmed b. Talha. 128. Ebû'l-Fadl b. Hayrûn. 129. Mubârek b. el-Hasan. 130. Abdülkerim b. Muhammed. 131. İbn Hayrûn. 132. Tarrâd. 133. Yahya b. İbrahim. 134. Selmân b. Mesûd. 135. Sâbit. 136. İbn el-Tuyûrî. 137. Yahya b. Mundeher. 138. Ali b. el-Huseyin. 139. Yahya b. Abdülbâkî. 140. Sencer b. Melik Şah.

141. Muhammed b. Ubeydullah. 142. Ebû Mansur İbn Zarrîk. 143. Ebû'l-Nasr ez-Zeynî. 144. Tarâd Âsma. 145. İbn Burhan. 146. Muhammed b. Abdüllatif. 147. Ebû Ali'l-Haddâd. 148. Ebû'l-Vakt. 149. İbn Eyyüb. 150. İbn el-Tuyûrî. 151. Ebû'l-Hasan el-Zâğûnî. 152. Sâbit. 153. İbn el-Sirâc. 154. Nasr b. Nasr. 155. Ebû'l-Huseyn İbn el-Ferrâi. 156. Ebû'l-Leys Nasr b. el-Hâris el-Şâşî. 157. Sâfî b. Abdullah. 158. Ebû'l-Kâsım İbu Beyân. 159. Ali Abdülvahhab el-Anmâtî. 160. Abdülevvel b. İsa. 161. Ebû'l-Hasan el-Dâvudî. 162. Ebû İsmâil el-Ensârî. 163. Ebû Âsım el-Fadîlî. 164. Ebû'l-Hasan b. Abdurrazzak el-Ensârî. 165. Mercân el-Hâdim. 166. Hasan b. Ahmed. 167. Yahya b. İsa. 266. Cafer b. Zeyd. 168. Abdullah el-Ansârî. 169. Harîrî. 170. Ebû'l-Huseyn İbn el-Tayyûrî. 171. Ebû Tâlib b. Yusuf. 172. Rüstem b. Şerhîk. 173. İbn el-Allâk. 174. Yahya b. Sâbit. 175. İbn Millet. 176. Zerrafî. 177. Ebû'l-Hattâb. 178. Sadullah b. Muhammed. 179. Ebû'l-Hatîb el-Kulûzânî. 180. Abdullah b. Abdussamed. 181. Muhammed b. Abdullah. 182. Ali İbn el-Tuyûr. 183. Hibetullah b. el-Fadl. 184. Ali b. el-Hasan. 185. Ebû Tahir Bâklâvî. 186. Ebû Abdullah İbn el-Bennâi. 187. Ebû'l-Hasan el-Dâmğânî. 188. el-Temîm. 189. el-Urmevî. 190. Nâsır Havyî. 191. Ebû'l-Kâsım el-Harîrî. 192. Rakkî. 193. Ebû Bekr Ahmed b. el-Muzaffer b. Sûsan el-Tammâr. 194. Ebû'l-Kâsım Ali b. Ahmed b. Beyân el-Rezâz. 195. Abdullah b. Ahmed. 196. Ali b. Ebû Sa'd. 197. Ahmed Abdülgani. 198. Ebû Sa'd b. Haşşîş. 199. Ebû Tâhir b. el-Bernî el-Vâiz. 200. İbn el-Kâdî. 201. Ahmed b. Ömer. 202. Ahmed b. el-Makrab²³⁰.

²³⁰ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-210.

Araştırmanın Yapıldığı Dönemdeki Bağdatlı Bilim Adamları

Y'akubî'nin belirttiğine göre *Bağdat*'ta yaşayan bilim adamlarının dünyada bilmedikleri bilim yoktu. Dünyadaki her bilimin en doğrusuna buradaki bilim adamları vakıftı²³¹. Söz konusu dönemdeki pozitif bilimler genellikle *ferâiz* ve *mevâit* (vakitleri belirleme) şeklideydi. Bu nedenle bilim adamı kavramı çoğunlukla dini bilimlerle ilgilenen kişileri kapsamaktaydı.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin söz konusu dönemde zikretmiş olduğu başlıca bilim adamları şunlardır²³²:

1. *Hasan b. Zinnûn*. 2. *İbn Muhammed*. 3. *İbn el-Huseyn*. 4. *Şucâu el-Fıkîh el-Hanefî*. 5. *Yahya b. Muhammed*. 6. *Abdullah b. Ahmed*. 7. *Mubârek b. el-Hasan*.

Araştırmanın Yapıldığı Dönemdeki Bağdatlı Edebiyatçılar

Araştırmaya konu olan dönemde Bağdat'taki edebiyatçılar genellikle Arap dili, nahiv, aruz gibi alanlarda uzmanlaşmışlardı. Edebiyatla ilgilenen bilginler aynı zamanda din bilgilerine de vakıftılar. Edebiyat kavramı şiirle özdeşleştiği için edebiyatçı da şairle özdeşleşmişti. Nesir alanında eser veren tarihçiler bile eserlerini zaman zaman şiirlerle süslemekteydiler. *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin söz konusu dönemde zikretmiş olduğu başlıca edebiyatçılar şunlardır²³³:

²³¹ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.5.

²³² Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-210; Kadir Kan, **a.g.e.** s.204-335.

²³³ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-210.

1.Zubeydî. 2.Yahya b. İsa. 3.Yahya b. Muhammed. 4.Yahya b. Neccâr el-Mueddib. 5.Ali b. Asakir. 6.Ahmed b. Ömer Bahtiyâr. 7.Abdullah b. Ahmed. 8.Abdullah b. İsa. 9. Muhammed b. Yahya. 10. Huseyn b. Muhammed. 11. Sa'd b. Muhammed Ebû'l-Fevâris el-Sayfî. 12. Hibetullah b. el-Fadl (Hîs Bîs). 13. Ebû'l-Huseyn İbn el-Hal.

B. 9. Bağdat'taki Sosyal ve Dinî Yapılar

Şehrin en önemli parçalarından olan sosyal ve dinî yapılar her dönemde farklılık göstermiştir. Bağdat da kuruluş döneminden önce bile ticari bir merkez olması nedeniyle sosyal ve dinî yapılar bakımından önemliydi. Nitekim bir rivâyete göre şehrin kurucusu *Ebû Cafer el-Mansur*, kuracağı şehrin yerini tespit etmek için geldiği bu bölgede yine dinî bir yapı olan bir manastırın yanında bir gece kalıp bir gün boyunca arazinin iklim ve yapı bakımından uygun olup olmadığını tespit etmiştir. Şehrini inşa etmeden önce yine bir rahipten bölge hakkında bilgi almış ve onun tavsiyeleri üzerine şehri şu anki yerinde inşa etmeye başlamıştır. Bu durumda şehrin kuruluşunda dinî bir faktör olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Şehir kurulduktan sonra da ticari merkez olma özelliğini kaybetmeyip aksine daha da geliştirmiştir. Yapılan birçok çarşı pazarların yanı sıra ticaret yapmak için şehre gelen kişilerin konaklayacakları hânlar, yemek yiyecekleri lokantalar yapılmıştır. *Y'akubî*'nin ifadesiyle bu şehre gelen her kişi mutlaka içecek bir su bulabilmekteydi. Dünyanın tüm nimetleri burada toplanmıştı.

Şehir kurulduktan sonra, zamanındaki dünya ticaretinin merkezi olmasının yanı sıra özellikle halifeler sayesinde İslami bilimlerinin de merkezi durumuna gelmiştir. Bu bağlamda birçok medrese, cami, hân, hamam, çarşı, pazar, köprü, kemer, saray, ev gibi dinî ve sosyal yapı inşa edilmiştir. Bu sosyal yapılardan bazıları

zamana karşı koyamayıp kendiliğinden yok olurken bazıları da doğal felaketler sonucu yeryüzünden silinmiştir. Sosyal yapıların bazılarının yerlerine yenileri yapılmış, bazıları ise restorasyona tabi olmuştur.

Medreseler

İslamî ilimlerin merkezi durumundaki medreseler, *Bağdat*'ın kurulmasından sonra çok daha fazla gelişme göstermiştir. Medrese kelimesi Arapça olup *ders verilen yer* anlamına gelmektedir. Bu kelimenin Latince kökenli olan Fransızca karşılığı ise *üniversitedir*. İslam dünyasında ilk kurulan üniversitenin 859 yılında Emevîlerin *Fas* (Fez) şehrinde inşa etmiş oldukları *Kayravan Üniversitesi* olduğu kabul edilmektedir. Günümüzdeki *üniversite* kavramına karşılık gelen ilk İslam üniversitesi ise Abbasîler döneminde *medrese* adı altında Bağdat'ta kurulmuştur.

Ancak söz konusu medresenin birincisi *Nişabur'da 1063 yılında* inşa edilmiştir. Tahminen 1065 yılında ise Selçuklu sultanı, *Alparslan ve Melikşah* zamanlarında görev yapmış olan vezir *Nizamülmülk* tarafından *Ebû Sa'd Ahmed Neysabu'ya Bağdat'ta "nizamiye"* adında bir medrese kurulması emri verilmiştir. Medresenin açılışı 1067 yılının son ayının ikinci cumartesi günü muhteşem bir törenle yapılmıştır. Medresenin ön yüzündeki kitabede *Nizamülmülk*'ün adı yazılmıştır. Medrese bu nedenle *Nizamiye* adıyla meşhur olmuştur²³⁴.

²³⁴ Güray Kırpık, "Bağdat Nizamiye Medresesi'nin Kuruluşu, Yapısı ve İşlevi", **İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinet el-Selâm) Uluslararası Sempozyum**, İstanbul, 2008, s.685-686. Türker Göktürk ve İsa Dağ, "**Nizamiye Medreselerinin Eğitim-Öğretimdeki Rolü**", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, **Autumn I 2014**, s.461-465.

Verilen bilgilere göre bu medresenin kuruluşundaki temel amaçlar; yükseköğretimde birlik sağlamak, *Şii* ve *Batınî* mezheplere karşı genelde *Sünnî* mezhepleri, özelde ise *Şafii*lik mezhebini desteklemek, Selçuklu devleti için devlet adamı, ilim erbabı ve devlet memuru yetiştirmektir²³⁵. Medrese kurulurken giderler ve harcamalar için gelir kaynağı sağlamak üzere vakıflar kurulmuştur. Kampus sisteminde kurulan medrese, öğrencilere rahat bir eğitim sunmuştur.

Söz konusu medrese kurulduğu dönemlerde *devlet vakıf üniversitesi* niteliğinde olup eğitim-öğretim ücretsiz olarak verilmiştir. Ancak devleti yöneten ideolojinin dışına çıkmayı başaramamıştır. Medrese ilk kurulduğu dönemlerde sadece bir şehirde olmayıp birçok şehirde aynı ad altında şubeler şeklinde devam etmiştir. Nitekim *Nizamiyye* medreselerinin hepsi de *Nizamülmülk*'e bağlı olarak devam etmiştir. Öldükten sonra da medreseler çocukları tarafından idare edilmiştir. Bir süre sonra ise medreselerin idaresi sultanlara ve halifelere geçmiştir.

Bağdat'taki medrese *Dicle Nehri*'nin doğu yakasındaki *Rusâfa* bölgesinde kurulmuştur. Medrese, şehir meydanına nazır bir yerde konumlanmıştır. Medresenin kurucusu *Nizamülmülk* bir süre sonra medreseye uğradığı zaman kalması için bir saray yaptırtmıştır²³⁶.

Nizamiyye Medresesi, bu araştırmaya konu olan dönemde de *Bağdat*'taki konumunu korumuştur. Ancak bunun yanı sıra yeni birçok medrese açılmıştır.

²³⁵ Türker Göktürk ve İsa Dağ, **a.g.e.** s.459-468; Güray Kırpık, **a.g.e.** s.686-697.

²³⁶ Güray Kırpık, **a.g.e.** s.687-690.

Nitekim araştırmaya konu olan *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin de kendisine ait bir medresesi olduğu yazarın kendi dilinden aktarılmıřtır²³⁷.

Mescitler ve Camiler

Bağdat'ın kurulduğu dönemlerde her hamamın karşısında ise beş mescit vardı. Bu durumda üç yüz bin mescit söz konusuydu²³⁸. *Bağdat*'taki bazı mescitleri ise Cuma namazlarının kılındığı geniş halk kitlelerini bir araya getiren büyük mescitlerdi. Araştırmaya konu olan *Bağdat*'taki mescitleri şehrin kurulduğu yıllardaki ve *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin araştırmaya konu olan zaman diliminde belirttiği mescitler olmak üzere iki kısımda ele almak mümkündür. Araştırmaya konu olan dönemdeki *Bağdat* camileri ve mescitleri sade süslemeleriyle dikkat çekmiřtir²³⁹.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin Bu Çalışmaya Konu Olan Dönemde Zikrettiği Mescitler

Yazar araştırmaya konu olan dönemdeki mescitlerden bazılarının adlarını zikretmekle birlikte bazı mescitleri de içinde vaaz eden kişilerle birlikte anarak adlarını belirtmemektedir. Çünkü bazı mescitler içinde vaaz eden kişilerle özdeşleşmişlerdir.

- *Mansur Mescidi* (Camisi): şehrin kurucusu *Ebû Cafer el-Mansur* tarafından *Kasr el-Zeheb* (*Altın Saray*) olarak bilinen meşhur sarayına bitişik bir mescit olup

²³⁷ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-214.

²³⁸ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.439. Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b.

Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.23.

²³⁹ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.30.

şehrin merkezinde yer almaktadır. Bu mescit, *Ebû Cafer el-Mansur* tarafından yaptırılmıştır²⁴⁰. Burası eski bir avlu olup kerpiçten yapılmıştır. Mescidin inşa edildiği alan 1000X100 metre (200X200 kulaç) ebatlarındandı. Mescitte sütun direkler bulunmaktaydı. Her bir sütun direk ise küp şeklindeki iki parçadan oluşmaktaydı. Bu parçalar ise *demir türkazlar* ve *küp şekillerle* birbirine yapıştırılmıştı. Ancak minarenin yanındaki beş altı tanesi bu şekilde yapılmamıştı. Her bir sütun direk özel olarak üretilen ahşap direklerden yuvarlak şekle getirilerek düzeltilmiş bir parça hâlindeydi. Bu mescidin kıblesini tayin etmede doğruluk oranı tartışılmıştır. Mesela *Rusâfa Mescidi*'nin kıblesinin daha isabetli tayin edildiği rivâyet edilmiştir. Bu mescit *Halife Hârûn Reşîd* zamanına kadar bu şekilde ayakta durmuştur.

Hârûn Reşîd saman tuğladan yapılmış olan bu mescidin yıkılıp yerine taş tuğladan yeni bir mescit yapılmasını emretmiştir. Daha sonra bu emir gereği yeniden yapılan mescidin kitabesine yaptıran kişi olarak *Halife Hârûn Reşîd*'in adı yazılmıştır. Mescidin yapımında çalışan inşaat ustaları, marangozlar ve yapılış tarihi *Horasan Kapısı* tarafına kapan duvarına yazılmıştır.

Bu mescitle ilgili değişiklikler tarih içerisinde devam ede gelmiştir. Sözelimi mescit ilk yapıldığında *Halife Ebû Cafer el-Mansur*'un dîvân olarak kullandığı yer *Muflah el-Turkî* tarafından yıkılıp buranın sahibi olan *Kattân*'a nispeten *Kattân Namazgâhı* olarak tekrar yaptırılmıştır. Daha sonra *Mu'tadi Billâh* da buraya ilk sahanı eklemiştir. Bu sahanı da camiyle birleştirmiştir. *Halife Ebû Cafer el-Mansur*'un sarayı olarak hizmet veren bu sahan ile eski cami arasındaki duvara ise on yedi adet kemer yaptırmıştır. Ayrıca revaklarla sahan arasına da kemerler

²⁴⁰ Kadir Kan, **a.g.e.** s.55-56.

yaptırmıştır. Bununla da kalmayıp buradaki minberi ve mihrabı yeni yaptırmış olduğu mescide naklettirmiştir²⁴¹. Mescidin yeşil kubbesi 941 yılına kadar ayakta kalmayı başarmıştı. Ancak bu yılda çıkan bir fırtına mescidi yıkmıştı. Mescidin duvar kalıntıları ise Abbasîlerin yıkılışına kadar ayakta kalmıştı²⁴².

- *Rusâfa Mescidi*: Bağdat'ın kurucusu *Ebû Cafer el-Mansur*'un oğlu tarafından babasının emriyle şehrin doğu tarafında yeni kurulan mahalleye yaptırdığı bir cami vardı. Bu cami, babasının yaptırmış olduğu *Mansur Camisi*'nden daha büyüktü²⁴³.

- *İbn el-Me'mûn Mescidi*: Burası daha sonra Cuma namazı kılınan bir camiye dönüştürülmüştür.

- *Akabe Camisi*: Şehrin doğu tarafında yer almaktaydı. Bu mescidi *Ömer b. Behlikâ el-Tahhân* yaptırmıştı. Ömer, bu mescidin etrafında bulunanları da satın alarak alanını genişletti. Bu konudaki hevesi o kadar arttı ki burayı camiye dönüştürmek için izin istedi. Kendisine istenen izin daha fazla yer satın alması şartıyla verildi. Bu yerlerde mevta toprak olmuştu. Ölüler çıkarıldı. Bu bölgeler satıldı. İlk mescit kapı ve minareden hemen sonra geliyordu²⁴⁴.

²⁴¹ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.426-428; Şerare Yetkin, “Abbasiler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1988, c.1, s.49.

²⁴² Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.24.

²⁴³ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.396.

²⁴⁴ İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.212.

- *Medâin Mescidi*: Burası eskiden havraydı. Ancak 1178 (H. 573) yılında çıkan bir ayaklanma sonucunda dönemin halifesi tarafından yıkılarak yerine bir mescit inşa ettirmesiyle ortaya çıkmıştır²⁴⁵.

- *Halifelik Camisi* (Kasr Camisi): 1178 (H. 573) yılında çıkan isyan sırasında caminin bazı tuğlaları sökülmüştür. *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî* bu olayı şöyle anlatmaktadır. “*Hapisten çıkanlar Cuma günü Halifelik Camisi’ne (Kasr Camisi) gidip Cuma namazından önce yardım isteyerek gösterilerde bulundular. İmam hutbeyi ve namazı kısa kesti. Hutbe ve namaz bitince hapisten çıkan Müslümanlar gösteriler yaptılar. Bir grup asker kendilerine karşı koymak istedi. Kendilerine vurarak gösterilerini önlemeye çalıştı. Ancak asker yenilgiye uğradı. Halk askerlerin hapisten çıkan Müslümanlara yaptıklarını görünce İslam adına galeyana geldi. Hep beraber gösterilerde bulunup çirkin ifadeler sarf ettiler. Caminin tuğlalarını söküp askerlere fırlattılar. Bazı tuğlalar minbere ve pencerelere isabet etti. Kızgın halk daha sonra dışarı çıkıp Müslümanın Yahudinin demeyip tüm dükkânları yağmalamaya başladılar. Çünkü bu dükkânların çoğu Yahudilerindi. Hâcibülbâb ise elindeki keskin kılıcıyla ayakta durup halka karşı koymaya çalışıyordu. Hâcibülbâb’ın nâibi halka saldırdı. Ancak halk kendisini taşa tuttu. Beled bu olaydan dolayı altüstü olmuştu. Bazıları Basâsîrî’nin sarayında bulunan havraya gelip orasını yağmaladılar. Havranın pencerelerini yere indirdiler. Tevrat’ı*

²⁴⁵ İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.270-275.

*paramparça ettiler. Parçaladıkları kâğıtları da dışarı çıkardılar. Hiçbir Yahudi ortalıkta görünmeye cesaret edemiyordu.*²⁴⁶

- *Tûse Camisi*: Burası önceleri mescit olarak hizmet verirken 26 Nisan 1174 (H.596) tarihinde camiye çevrilmiştir. Bu cami aynı camiye çevrildiği yıldır yağın yağmur nedeniyle sular altında da kalmıştır²⁴⁷.

- *Harbiyye Mescidi* (Camisi): Cuma namazının kılınmasına izin verilen bir mescitti. Ancak bir süre sonra izin verilmemiştir.

- *Muhammed b. Muhammed Mescidi*

- *Nizamiyye Camisi*

- *Sultan Camisi*

- *Belh Camisi*

- *Kûfe Camisi*

- *Ebû'l-Fadl b. Nâsır Mescidi*

- *Ebû Muhammed el-Makrî Mescidi*

- *Cafer b. Zeyd Mescidi*

- *İbn el-Salebî Mescidi*

- *İbn Şâfî Mescidi*

- *Mehdi Camisi*

- *Behlikâ Camisi*

Hanlar

²⁴⁶ İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.270-275.

²⁴⁷ İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.243-247.

Hanlar, İslam dünyasında XII. yüzyılda da önemli yere sahip olmasına rağmen Ebu'l-Ferec İbn el-Cevzi'nin araştırmaya konu olan dönemdeki hanlarla ilgi bilgi vermediği görülmüştür.

Hamamlar

Eskiden insanların banyo yapma gereksinimlerini karşıladıkları hamamlar Bağdat'ın ilk kurulduğu dönemlerde oldukça fazlaydı. Çünkü Müslâmanlar için temizlik farz kabul edilmiştir. *Bağdat* da bir Müslümân şehri olduğundan temizliğe çok önem verilmişti.

İslam şehirlerindeki hamamlar iki türdür. Birinci gruptakiler sarayların yakınlarında ve varlıklı insanların evlerindeki hamamlardır. Özel hamamlar olarak da adlandırılabilen bu tür hamamlar halkın kullanımına açık değildir. İkinci gruptakiler ise çoğunlukla mescitlerin yakınlarında veya şehir merkezlerinde yer alan halka açık ücretli hamamlardır. Halka hizmet veren hamamlar haftanın belirli günleri erkeklere belirli günleri ise bayanlara yöneliktir²⁴⁸. Bayanlara hizmet verildiği sırada hamamda çalışanların tamamı kadınlardan oluşmaktadır.

Bağdat'ta sayıları binlerce, on binlerce olarak tahmin edilen bu hamamların ilk dönemlerdeki sayısı bir rivâyete göre altmış bini bulmaktaydı²⁴⁹. *Halife el-Muktedir Billah* zamanında bu hamamların yirmi bin olduğu bilinmektedir. *Azudüddeve* zamanında ise beş bin küsur hamamdan bahsedilmektedir. Bu

²⁴⁸ Kadir Kan, **a.g.e.** s.78-79.

²⁴⁹ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbâsî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.23.

hamamlarda tellak, ateşçi, keseci gibi çeşitli görevleri yürüten en az beşer kişi çalışmaktaydı. Bu durumda hamamlarda üç yüz bin kişi çalışmaktaydı²⁵⁰. Her hamamın karşısında ise beş mescit vardı. Bu durumda üç yüz bin mescit söz konusuydu.

Mezarlıklar

İslam âleminde ve genel olarak tüm dünyada devletin ileri gelenlerinin, vatan için can verenlerin ve topluma hizmet eden önemli kişilerin mezarları sıradan insanların mezarları ile aynı yerde bulunmamaktadır. Bu bağlamda *Bağdat* şehri kurulduktan sonra mezarlık tayini de unutulmamıştır. Bağdat'ın en önemli mezarlıklarından *Kureyş Mezarlığı*, *Bâb Şam Mezarlığı*, *Hendek*'in arkasında ve şehrin dışıda yer alan *Bâb Harb Mezarlığı*, *Nuzûr Şehitliği* gibi mezarlıkları zikretmek mümkündür²⁵¹.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin Bu Çalışmaya Konu Olan Dönemde Zikrettiği Mezarlıklar

- *Bâb Harb Mezarlığı*: Mezarlık oluşturulduğu yıllarda şehir dışında ve *Hendek*'in arka taraflarındaydı. *Kutrubbul* yolundan sonraydı. Sâlih ve hayırsever insanların burada yatmasıyla meşhurdu. Nitekim *Ahmed b. Muhammed b. Hanbel*, *Bişr b. el-Hâris* gibi önemli şahsiyetler burada defnedilmiştir. Mezarlık adını, şehri kuran *Ebû Cafer el-Mansur*'un yakın dostlarından olan *Harb b. Abdullah*'ın adından

²⁵⁰ Kadir Kan, **a.g.e.** s.80.

²⁵¹ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.379-582.

almaktaydı²⁵². Bu mezarlığın bulunduğu yerde yine aynı adı taşıyan bir de mahalle vardı. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Ahmed b. Muhammed, İbn Semûn, Hasan b. Muhammed İbn el-Hasan Ebû Ali el-Râzânî, Ahmed b. Ebû Gâlib el-Verrâk, Hasan b. Ahmed, Ebû Mansur İbn el-Enbarî, Muhammed b. Nâsır, Selmân b. Mesûd, Ahmed b. Maâlî, Hasan b. Cafer, Muhammed b. Mansur* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁵³.

- *Kureyş Mezarlığı*: Şehrin en yüksek yerinde konumlanmıştır. Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Buraya ilk defnedilen kişi ise şehri kuran *Ebû Cafer el-Mansur*'un büyük oğlu olmuştur. Bu mezarlık ilk başlarda *Küçük Şûnîziyye Mezarlığı* olarak bilinmekteydi²⁵⁴. Bu mezarlığın gerisinde kalan mezarlık ise *Büyük Şûnîziyye Mezarlığı* olarak biliniyordu. Rivâyete göre *Şûnîziyye* adı verilen iki kardeş vardı. Bu kardeşler öldükten sonra her biri birbirine yakın olan bu iki mezarlığı gömülmüştü. Mezarlıkları adlarını bu kardeşlerden almaktadır²⁵⁵. Araştırmaya konu olan dönemde

²⁵² Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.443; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.146.

²⁵³ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291; Kadir Kan, **a.g.e.** s.81.

²⁵⁴ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.25.

²⁵⁵ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.442-444.

vefat etmiş olan *Muhammed b. Hibetullah, Muhammed b. el-Hasan, Yezden Türki* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁵⁶.

- *Zâdmân Mezarlığı*: *Bağdat* yakınlarındaki bir köy adıdır. Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Mubârek b. el-Hasan, Muslim b. Sâbit* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁵⁷.

- *Mekâbir el-Şuhedâ Mezarlığı*: *Bâb Harb*'de yer almaktaydı. Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Talha b. Ali* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁵⁸.

- *Ribât Zûzenî Mezarlığı*: Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Adullâ b. Hibetullah* bu mezarlığın yanındaki başka bir mezarlığa defnedilmiştir. *Ahmed b. Muhammed* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁵⁹.

- *Hayzurân Mezarlığı*: Şehrin doğu tarafında yer alan en eski bir mezarlıktı. Bazı rivâyetler bu mezarlığın *Bağdat* şehri kurulmadan önce de var olduğunu

²⁵⁶ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291; Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.163; Kadir Kan, **a.g.e.** s.81.

²⁵⁷ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291.

²⁵⁸ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291; Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.163; Kadir Kan, **a.g.e.** s.82.

²⁵⁹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291.

bildirmektedir. Şehri kuran *Ebû Cafer el-Mansur*'un torunları olan *Musa* ve *Hârûn*'un annelerinin adından dolayı bu adı almıştır. *Hayzurân Mezarlığı* şehrin *Rusâfa Bölgesi*'nde çok eskilerden beri var olan bir mezarlıktır. Özellikle ateşperestlerin mezarları buraya gömülmekteydi²⁶⁰. Ancak daha sonraları burası bir Müslümân mezarlığı hâline gelmiştir. Hanife gibi birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Ali b. el-Huseyn*, *Muhammed b. Ahmed* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁶¹.

- *Attâfiyye Mezarlığı*: Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Buraya ilk defnedilen kişi *İbn Attâfet el-Tâcir*'den dolayı bu adı almıştır. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Yahya b. Abdülbâkî* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁶².

- *Bâb Ebrez Mezarlığı*: Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Ahmed b. Ömer Bahtiyâr*, *Nasr b. Nasr*, *Muhammed b. Abdülbâkî*, *Ebû'l-Fethi İbn el-Zennî*, *Şehide Bint Ahmed* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁶³.

²⁶⁰ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.26.

²⁶¹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291; Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.445, 448; Kadir Kan, **a.g.e.** s.83.

²⁶² Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291.

²⁶³ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291.

- *Şûnîziyye Mezarlığı*: Rivâyete göre Şûnîziyye adı verilen iki kardeş vardı. Bu kardeşler öldükten sonra her biri birbirine yakın olan bu iki mezarlığı gömülmüştü. Mezarlıkları adlarını bu kardeşlerden almaktadır. Bu nedenle *Kureyş Mezarlığı*'nın ilk adı da *Küçük Şûnîziyye Mezarlığı* olarak geçmektedir²⁶⁴. Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Kaymaz Arcuvânî* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁶⁵.

- *Ebû Hanîfe Mezarlığı*: Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Şucâ el-Fıkîh el-Hanefî* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁶⁶.

- *Ma'rûf Mezarlığı*: Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Hibetullah b. el-Fadl* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁶⁷.

- *Fîl Mezarlığı*: *Bâb el-Ezc*'de yer almaktadır. Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde

²⁶⁴ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s. 444; Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.374.

²⁶⁵ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291.

²⁶⁶ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291.

²⁶⁷ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291; Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.155.

vefat etmiş olan *Muhammed b. Abdullah, Ahmed b. Sâlim* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁶⁸.

- *Ahmed b. Hanbel Mezarlığı*: Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Muhammed b. Muhammed, Ali b. Ebû Sa'd, Hibbetullah b. Ebû Abudullah b. Kamil, Beşer Hâfî, Ebû Tâhir b. el-Bernî el-Vâiz, Nefîs b. Savle, Abdullah b. Ahmed, Ebû'l-Maâlî el-Kutbî, Abdullah b. Abdussamed, Ahmed b. Muhammed, Ahmed b. İsa, Ammâr b. Selâme* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁶⁹.

- *Derb el-Habbâzîn Mezarlığı*: Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Birçok önemli kişi ve bilim adamının mezarı buradaydı. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Ebû'l-Fadâil b. Şakrân* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁷⁰.

- *Akabe Mezarlığı*: Birçok ileri gelen zatın mezarı buradadır. Araştırmaya konu olan dönemde de faal olan bir mezarlıktır. Araştırmaya konu olan dönemde vefat etmiş olan *Sa'd b. Muhammed* gibi kişiler buraya defnedilmişti²⁷¹.

- *Bâb el-Şam Mezarlığı*: Bu mezarlık *Bağdat*'ın en eski mezarlığı olup birçok bilim adamı burada yatmaktadır. Buraya ilk defnedilen kişi 764 (H.147) yılında vefat etmiş olan *Abudlâh b. Ali olmuştur*²⁷².

²⁶⁸ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291.

²⁶⁹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291.

²⁷⁰ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291.

²⁷¹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.142-291.

²⁷² Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.442; Kadir Kan, **a.g.e.** s.81.

- *Bâb el-Tibn Mezarlığı: Hendek'te Katîa Ummu Cafer'in karşısında yer almaktaydı. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in de buraya yakın bir yer olan Katîa'da defnedildiğine dair rivâyetler vardır*²⁷³.

B. 10. Şehrin Ekonomik Durumu

Bağdat kurulduğu dönemlerde su kenarından uzak bir yerde yer almaktaydı. Ancak bir süre sonra şehre içme ve sulama amacıyla günümüz koşullarında şehre çok uzak sayılmayacak olan *Dicle Nehri*'nden su taşınması için birçok kanal açılmıştır. Büyük çaptaki bu kanalların diğer bir görevi de hem şehrin savunmasında hem de ekonomik faaliyetlerde kolaylık sağlamak olmuştur. Sözgelimi şehrin ekonomisi için önemli olan ticaret faaliyetleri bazen bu kanallar aracılığıyla yürütülmüştür²⁷⁴. Şehrin ekonomisinde kanalların da katkısıyla ziraat birinci plandaydı. Sulu tarımın yapıldığı ve düzlüklerin yer aldığı köyler çoğunlukla açılan kanalların civarlarında bulunmaktaydı.

Şehrin ticari bölgesi ise doğu tarafındaydı. Çünkü burası hem tarım için iklim bakımından çok elverişli bir konumda değildi hem de *Bağdat Çarşısı* ve *Salı Pazarı* gibi iki önemli alışveriş merkezine sahipti. Bu nedenle ticaretin merkezi burada konumlanmıştı. Diğer yandan *Dicle* ve *Fırat* nehirlerini birbirine bağlayan kanalların açılmasıyla *Bağdat*, ticaretin de merkezi konumuna gelmişti. Çünkü bu kanallar araştırmanın yapıldığı dönemde en ucuz ticaret yolu olan deniz ticaretini

²⁷³ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.443; Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1.s.306; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.187-188; Kadir Kan, **a.g.e.** s.81.

²⁷⁴ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.11.

geliştirmişti. Söz konusu dönemde un ticaretinin önemi dolayısıyla birçok un değirmeni de bu bölgede bulunmaktaydı²⁷⁵.

Vergiler

Bağdat'a uzun yıllar hükmeden Türklerde ve diğer İslam toplumlarında vergi, merkezi devlet ya da mahalli yöneticiler tarafından her dönemde alınmıştır. Bu araştırmanın konusu olan dönemde *Bağdat*'ın yönetiminde olan Türkler ise Müslümân olduktan sonra doğal olarak İslamî vergi sistemine geçmişlerdir. Ancak kendi eski müesseselerinden de hemen vazgeçmemişlerdir.

Topraklar en yüksek verimi alabilmek için *iktâ* sistemini takip eden Türk idareciler köylülerin topraklarına her yıl ekip biçmeleri şartıyla dokunmamışlardır. Devletin himâyesinde olan topraklar köylüler tarafından miras yoluyla babadan oğla geçebilmektedir²⁷⁶. Ancak ev, bahçe, ağıl gibi yerler özel mülkiyete girmekte olup devlet buralara müdahalede bulunmamaktadır.

Müslümân Türk devletlerinde en küçük yerleşim merkezlerinde dâhi vergi vermesi gereken insanların tespiti yapıp *şer'î*, *örfi*, *hâs* ve *haracî* gibi vergiler alınarak devlet hazinesine aktarılmaktadır. Has arazi devletin toprakları olup doğrudan devlet başkanına aittir. Diğer araziler ise *iktâ* adı altında ordu mensupları arasında rütbelerine göre pay edilmektedir²⁷⁷. *Iktâ* sistemi Müslümân Türk devletlerinde tarih boyunca birtakım değişikliklerle ağırlığı olan bir iktisat sistemidir.

İslami mülkiyet sisteminin en önemlilerinden birisi de *vakıf* sistemidir. Vakıf sistemi de kendi arasında ikiye ayrılmaktadır. Bir kimse kendi iradesiyle vakıf

²⁷⁵ Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.14-15.

²⁷⁶ Ziya Kazıcı, **a.g.e.** s.202.

²⁷⁷ Kemal Göde, **Türk İslam Kültür ve Medeniyeti Tarihi**, İsparta, 1997, s.189.

şartlarına uygun olarak vakıfta bulunabilmektedir. Bunların kullanımı amaçlarına uygun olmak şartıyla vakfin yöneticisine aittir. İkinci sistem ise mülkiyet hakkı devlete ait olan vakıflardır. Devlet başkanı istediği takdirde bu tür vakıfları vakıf olmaktan çıkarabilmektedir²⁷⁸.

Araştırmaya konu olan *Bağdat*'ta yüzyıllarca hüküm süren Abbasiler döneminde şehirleşme araziler üzerinde etkili olmuştur. Abbasiler döneminde etkin siyasi ve idari güç olan Selçuklularda ekonomik faaliyetlerin tümü devlet tarafından himâye edilmiştir. Selçuklulardaki toprak mülkiyeti yapısı, Müslümân ülkeleri ve *Bizans*'tan daha farklı olmuştur. Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin bu çalışmaya konu olan dönemde sadece *Mûkûs* ve *Öşür* vergisinden bahsetmektedir.

Ticaret Merkezleri, Pazarlar ve Çarşılar

Araştırmaya konu olan dönemlerde ticaret genellikle pazarlarda yapılmaktaydı. Pazarlar önceleri şehir surlarının dışında yer alırken bir süre sonra surların içine alınmıştır. *Bağdat* sıfırdan kurulan bir şehir olma özelliğinden dolayı şehir kurulurken ticaret merkezleri olan pazar da unutulmamıştır²⁷⁹. Çünkü o dönemlerde pazarlar bir İslam şehrinin ayrılmaz parçası konumundaydı. Ticaretin ve sanayinin merkezi bu pazarlardı. İster küçük olsun ister büyük olsun tüm İslam şehirlerinde mutlaka en az bir pazar bulunmaktaydı. Büyük şehirlerde ise tüccarın faaliyet alanlarına göre tevzi edilmiş birkaç pazar bulunmaktaydı²⁸⁰.

²⁷⁸ Ali Şafak, **İslam Arazi Hukuku ve Tatbikatı (İlk Devirler)**, İstanbul, 1977, s.265-266.

²⁷⁹ Ahmet Turan Yüksel, **a.g.e.** s.9-10.

²⁸⁰ Hasan Muneymine, **a.g.e.** s.371. *Ebu Cafer el-Mansur*, şehri kurarken dış sur ile iç sur arasında tákât adı verilen taştan yapılmış kemerli odalar inşa ettirmiştir. Dördü

Şehrin ilk kurulduğu dönemlerde en dışarıdaki surdan iç sura doğru uzanan ve yol boyunca uzanan yüksek kemerli dükkânlardan oluşan dört adet pazar ile surların dışında yer alan dört adet ayrı pazar yeri vardı.

Şehrin kurulduğu yıllarda her zanaat ve ticaret erbabının bağımsız pazar yerleri ve çarşıları bulunmaktaydı. Manav, bakkâl, sarraf ve kitapçılar için *Kerh*'te çarşılar tahsis edilmişti.

Şehir büyüyünce *Merv, Semerkand, Horasan, Belh, Buhara* ve *Hârizm*'den birçok tüccar buraya gelip yerleşmiştir. Bu tüccarların kendilerine ait mahalleleri ve her grubun da kendine ait bir reisi bulunmaktaydı.

Şehrin çarşıları sadece ticaretin yapıldığı bir alan olmayıp insanların bir araya geldikleri, zaman zaman isyanların çıktığı, ibret olması için suçluların idam edildikleri mekânlar olmuştu²⁸¹. Bu çarşılar bazen yangınlara maruz kalmış, bazen de yağmalanmışlardı. Pazarlar şehrin kurulduğu yıllarda, daire şeklinde inşa edilmiş olan esas şehir yapısının hemen başladığı yerde bulunmaktaydı. Pazarlar ve çarşılar birbirlerine genellikle üstleri ışık geçirdiği hâlde yağmur geçirmeyecek bir şekilde örtülü olan dehlîzlerle bağlanmaktaydı²⁸².

Ebü'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin Bu Çalışmaya Konu Olan Dönemde Zikrettiği Çarşılar, Pazarlar ve Ticaret Merkezleri

şehir içinde ve dördü de şehir dışında olmak üzere toplam sekiz ayrı pazar yeri yaptırmıştır. Ahmet Turan Yüksel, **a.g.e.** s.483; Abdülmecid Hamdan el-Kubeysî, **Esvâk Bağdat Hattâ Bidâyet el-Asr el-Büveyhî**, Bağdat, 1979, s.27-209

²⁸¹ Kadir Kan, **a.g.e.** s.175-182.

²⁸² Gâde Musa Razzûkî el-Slik, **a.g.e.** s.25, 31; Kadir Kan, **a.g.e.** s.72-74, 182-189.

- *Sultan Çarşısı*: Bu çarşı bazen idamlara da sahne olmuştur²⁸³.
- *Medrese Çarşısı*: *Sultan Sarayı*'nda yağmalanan bazı eşyaların bu çarşıda satılmak istendiğine şahit olunmuştur²⁸⁴.
- *Asâkife Çarşısı*²⁸⁵:
- *Rahbe Çarşısı*: 1162 yılında çıkan yangında bu çarşıdaki tüm dükkânlar yanmıştır. Ayrıca yaşlı bir insan ile kafeslerdeki kuşlar da kül olmuştur²⁸⁶.
- *Bazzâzîn Çarşısı*: 1171 yılındaki olay sırasında yağmalanmıştır²⁸⁷.
- *Devvâb Çarşısı*: Hayvan pazarı olarak görev yapmıştır. *Sultan Çarşısı* sular altında kaldığında minber bu çarşıya kurulmuştur.²⁸⁸.
- *Medrese Çarşısı*: Halifenin *Neşse* adındaki *cihheti Hanımefendi* 11777 yılında *Medrese Çarşısı*'nda *Sûfîler* için bir ribât yaptırmıştı²⁸⁹.
- *Ayakkabıcılar Çarşısı*²⁹⁰:

²⁸³ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.164-165, 208.

²⁸⁴ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s. 164-165.

²⁸⁵ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.194-196.

²⁸⁶ İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.459; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.202-204.

²⁸⁷ İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.233-235.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.242-249.

²⁸⁹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.570-575.

²⁹⁰ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.237-238.

- *Sûk el-Tuyûriyyîn.*

- *Sûk el-Sufri el-Cedîd.*

Üretim ve Ticaret

Bağdat'ın kurulduğu yıllarda şehrin en büyük ticari ürün kalemlerinden birisi de sabun sanayisi oluşturmaktaydı. Evlerde banyo odasının olmaması insanların hamamlara olan bağımlılığını arttırmıştır. Dolayısıyla sabun kullanımı daha çok hamamlarda gerçekleşmiştir. Bir rivâyete göre sadece bayram gecesi halkın geldiği hamamlarda kullanılan sabuna göre beş yüz bin rıtl sabun kullanılmaktaydı²⁹¹.

Bağdat'ın şehir olarak kurulduğu alan şehrin inşasından önce de bir ticaret merkeziydi. Bu nedenle çevresinde yaşayan birçok insan alışveriş yapmak için buraya gelmekteydi. *Bağdat*'ın kurulduğu bölge özellikle bahar aylarında insan kaynamaktaydı. *Bağdat* kurulduktan sonra da bu özelliğini arttırarak devam ettirmiştir. Şehre kurulan irili ufaklı birçok pazar ticaretin merkezini oluşturmuştur. Pazarların yanı sıra çarşılar da insanlarla dolup taşmıştır. Şehirde alışveriş yapan bireylerin en temel ihtiyaçlarından birisi de açlık dürtülerini yatıştırmaktır. Bu nedenle şehrin birçok yerinde zamanın yemeklerini pişirip satan yüzlerce lokanta çalışmaktaydı. *Yahya, Muharrem* gibi *Bağdat*'ın etrafında kurulan pazarlarda en az üç yüz lokanta olduğu varsayılmıştır. *Kerh Pazarı*'ndaki lokantaların bu sayıya dâhil edilmesi lokanta sayısını çok daha fazla arttıracaktır. Ülkenin dört bir tarafından alışveriş için gelen insanlar bu lokantalarda açlıklarını gidermekteydi. Şehir çarşılarında, her türlü eşya ve yiyecek maddesi satılmaktaydı. Şehirdeki kasaplarda satılan etin güzel tadı hiçbir yerde yoktu. Çünkü Araplar burada satılan koyunları dağlık bölgelerden getirmekteydi. Özellikle *Kûfe* taraflarından getirilen koyunların

²⁹¹ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.439.

etlerinin üzerine et yoktu. İnsanlar buradaki etleri hurma, şeker ve pekmezele birlikte yemektedir²⁹².

B.11. Bağdat'taki Alt Yapılar

İslam dünyasında dört tane *cennet nehri* kabul edilmektedir. Bu nehirler *Dicle, Fırat, Nil, Seyhan* ve *Ceyhân* nehirleridir. Bu nehirlerin cennet nehirleri olarak adlandırılmasını *Hz. Muhammed*'in bir hadisine dayandıranlar da olmuştur. Bu nehirler, cennetteki bazı nehirlerle özdeşleştirilmiştir. Mesela *Nil* cennetteki bal nehrine, *Dicle* süt nehrine, *Fırat* şarap nehrine, *Seyhân* su nehrine atfedilmiştir. *Irak*'taki *Fırat* ve *Dicle* nehirlerinin Allah tarafından *Daniel* peygambere kazdırıldığı rivâyeti mevcuttur²⁹³. *Bağdat* şehrinin etrafını çevreleyen *Fırat Nehri*, *Rakka* taraflarından gelen devasa gemileri taşıyabilecek kadar büyük bir nehirdi. Bu gemiler, *Şam* ve *Mısır*'dan ticaret malları taşıdıkları gibi un da taşımaktaydılar. Bu nehrin suyu yaz kış kesilmeden devam ettiği için gemiler de yaz kış gelip gitmeye devam etmekteydiler²⁹⁴.

Bağdat'taki bazı kanallar sonradan kazılmıştır. Bu kanallardan bazıları nehir kadar büyük olduğu için bazı Arapça kaynaklarda nehir olarak adlandırılmıştır. Çünkü söz konusu bazı kanallar gemileri taşıyacak kadar büyüktü²⁹⁵.

²⁹² Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.310; Kadir Kan, **a.g.e.** s.175-202.

²⁹³ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s. 359-363.

²⁹⁴ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.23.

²⁹⁵ Kadir Kan, **a.g.e.** s.84-89.

Kanallar

Bağdat şehri, ilk kurulduğu yıllarda şehrin suya uzak bir mesafede kurulmuş olduğuna dair Şehre su getirmek için iki su kanalı inşa edilmiştir. *Bağdat*'ta eskiden *Kerh Kanalı*, *Rezzîn Kanalı*, *Nehr Kebîr* (Büyük Kanal), *Musa Kanalı* gibi birçok kanal da bulunmaktaydı. Bu kanalların doğuşu, uğradıkları yerler ve hikâyeleriyle ilgili birçok rivâyet vardır. *Bağdat*'taki kanallar şehrin güney batı tarafındaki *Kerh* ve *Halife Ebû Cafer el-Mansur*'un inşa ettirmiş olduğu kısımda yer almakta, evler ve dükkânlar arasından geçip gitmekteydi. Bu kanallar sularını genellikle *İsa Kanalı*'ndan almaktaydı²⁹⁶. Şehrin, *Harbiyye* adı verilen yerdeki kanallar yerin altından gitmekteydi. Bu kanalların sadece ana kanaldan ya da nehirden ilk ayrıldıkları kısımlar açıktaydı. Şehrin diğer yerlerindeki kanallar ise açık kanallar olup yerin üstünden gitmekteydi²⁹⁷. Bu kanallardan bazıları bitiş yerlerinde açılmış olan kuyulara akmaktaydılar. Halk ihtiyaç duyduğunda bu kuyulardaki suları içebilmekteydi²⁹⁸.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin Bu Çalışmaya Konu Olan Dönemde Zikrettiği Kanallar

²⁹⁶ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.431.

²⁹⁷ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.435.

²⁹⁸ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasi Y'akûbî, **Kitâb el-Büldân**, s.24.

- *Duceyl Kanalı*: Bu kanal da *Kerh Kanalı* gibi yapılmış olup suyunu *Dicle Nehri*'nden almaktaydı²⁹⁹.

- *Melik Kanalı*

- *Bekmize Kanalı*

- *Firdevs Kanalı*

- *Sarât Kanalı*

- *Kâtul Kanalı*

- *Kûrac Kanalı*

- *Mali Kanalı*

Kemerler (Tâk)

Ebû Cafer el-Mansur, şehri inşa ederken kemerler arasındaki bağlantıyı kurmak için yollar ve dehlîzler yaptırmıştır. *Bağdat* şehrinin ana surunu ve kubbesinin altındaki dehlîzden sonra kare şeklinde bir alan bulunmaktaydı. Bu alanın ebatları ise 20x20 kulaçtı. Kale şeklindeki bu alandan sonra ise kemerlerin bulunduğu bölüm gelmekteydi. Bu bölümde 53 kemer bulunmaktaydı. Söz konusu kemerlerden bir tanesi ise alana giriş kemeri idi. Kemerlerin üzerinde de *nadide ahşap kapılar* vardı. Genişliği 15 kulaç olan kemerlerin söz konusu meydana olan uzaklıkları 200 kulaçtı. Kemerlerin yan taraflarında askeri birlikler için odalar yer almaktaydı. Bu kemerler şehrin ana yolları ve caddeleri üzerindediydi³⁰⁰.

²⁹⁹ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî,

Kitâb el-Büldân, s.23.

³⁰⁰ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.73-77.

Bağdat şehrindeki yollar ve dehlîzlere orada oturan toplulukların adlarını ya da meydana gelen olayların adlarını vermiştir. Meselâ *Basra Kapısı*'yla *Kûfe Kapısı* arasındaki yollara *Şurti Yolu*, *Heysum Yolu*, *Matbak Yolu*, *Kadınlar Yolu*, *Sercis Yolu*, *Muhsîn Yolu*, *Atiye Yolu*, *Mucâşi Yolu*, *Abbas Yolu*, *Gazvân Yolu*, *Ebû Hanife Yolu*, *Dayka Yolu* gibi adlar verilmiştir. *Basra Kapısı*'ndan *Horasan Kapısı*'na kadar olan yollara da *Haras Yolu*, *Naîmiyye Yolu*, *Süleyman Yolu*, *Rabî Yolu*, *Muhelhil Yolu*, *Şeyh İbn Ömery Yolu*, *Merdûziyye Yolu*, *Vâdih Yolu*, *Sekkâin Yolu*, *İbn Bureyhe b. İsa b. el-Mansur Yolu*, *Ebû Ahmed yolu* gibi adlar vermiştir. *Kûfe Kapısı*'ndan *Şam Kapısı*'na kadar olan bölgedeki yollara da *Akî Yolu*, *Ebû Kurra Yolu*, *Abduveyh Yolu*, *Semeyda Yolu*, *Alâi Yolu*, *Nâfi Yolu*, *Eslem Yolu*, *Munâra Yolu*, *Muhkem b. Yusuf Yolu*, *Semâate Yolu*, *Saîd Mevlâ Ebû Cafer yolu*, *Ta'rif Yolu*, *Gazvân Yolu* gibi adlar vermiştir. Bu yollardan her birisinde ise burada yaşayan ve güvenilir olan bir komutan bulunmaktaydı. Eğer bu yollarda oturanların başı sıkışsa hemen bu komutanlara gitmekteydiler. Her bir yolun da her iki tarafında güçlü kapılar vardı. Yollar, Halifenin sarayının bulunduğu *Rahbe*'nin suruna bitişik değildi³⁰¹.

Köprüler

Kanalların bol olduğu bir şehirde kanalların üzerinden geçilmesini sağlayan köprülerin çok olması da doğaldır. Bu nedenle eski *Bağdat*'ta çokça köprü bulunmaktaydı. Bu köprülerle ilgili de birçok rivâyetlerle karşılaşmak mümkündür. Bu köprülerden bazıları henüz şehir kurulurken inşa edilmişti. Mesela şehrin kurucusu *Ebû Cafer el-Mansur* görkemli sarayını yaptırdıktan sonra birisi kendisi, birisi eşlerine ve birisi de maiyetinde çalışanlar için olmak üzere üç adet köprü inşa

³⁰¹ Ahmed b. Ebû Y'akûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasî Y'akûbî,

ettirmişti³⁰². *Bağdat*'ta kurulan köprülerden bazıları sabitken bazıları da geçici köprüydü. Nitekim *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*, 1157 (H. 552) yılında olan olayları anlatırken bu tür bir köprüden bahsetmektedir. Kalıcı olan köprüler tehlike anında bazen kesilmekteydi. Köprüler karada olduğu gibi nehrin üzerindeki kayıklar aracılığıyla da kurulmaktaydı³⁰³. Kalıcı olan köprülerin bazılarının adı bulunmaktaydı.

Şehrin ilk kuruluş yıllarında ticaretin gelişmesi sonucunda doğusuyla batısını birleştirmek için köprülerin inşası kaçınılmaz bir hâl almıştı. Köprülerin diğer bir fonksiyonu da halifelerin şehrin batısından doğusuna ve doğusundan batısına gidip gelmelerine hizmet etmektir. Bu nedenle bir rivâyete göre şehrin kurucusu *Ebû Cafer el-Mansur* şehri kurduktan birkaç sene sonra şehrin uygun yerlerine köprüler de inşa ettirmişti.

Ebû Cafer el-Mansur şehrin ilkönce batı yakasını inşa etmişti. Nitekim kendi sarayı ve halifelik sarayı da burada bulunmaktaydı. Şehrin bu yakasına da *Medinet el-Mansuriyye (Mansur'un Şehri)* adını vermişti³⁰⁴. Burada yaşayan insan sayısı ve ticaret yapan kişilerin artıp şehrin bu tarafının nüfusunun yoğunlaşması üzerine ticaret mallarını taşımak, yüklemek ve boşaltmak amacıyla *Dicle Nehri* üzerine

³⁰² Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.436-438; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.305.

³⁰³ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.169-174; 249-254.

³⁰⁴ Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ İbn el-Taktakî, **a.g.e.** s.117.

limanların yapılması zorunla hâle gelmişti³⁰⁵. Batı yakasında *Bâb el-Şâir* yakınlarında bulunan tek bir liman vardı. Kuzeyden ve güneyden gelen gemiler bu limana yanaşmaktaydı³⁰⁶. *Musul* ve *Basra*'dan gelen gemiler *Ebû Cafer el-Mansur Bağdat*'ın iki yanını birbirine bağlayan esas köprüyü inşa edince işte bu limana yanaşmaya başlamıştı. Bunun dışında şehrin güney doğu kısmında *Bâbültâk*'ta da bir liman yapılmıştı.

Bağdat ilk kurulduğu yıllarda köprü bakımından talebi karşılayacak durumda olmadığı için nehir ulaşımında en fazla kayıkların kullanıldığı görülmektedir. Halk güneyden kuzeye, doğudan batıya geçmek için genellikle bu kayıkları kullanmaktaydı. Bu nedenle şehir kayıklarıyla ünlü bir hâle gelmişti³⁰⁷. Ancak kayıkların yapımı ve kullanımı maliyetli olduğu için bir süre sonra köprü yapımına ağırlık verilmişti. Yapılan bu köprülerden bazıları uzun süre ayakta kalmayı başardığı hâlde bazıları zamana yenik düşmüştü.

Kuruluşundan itibaren ilk yıllarında *Bağdat*'ta kurulan köprü sayısı konusunda değişik rivâyetler bulunmaktadır. *Ebû Cafer el-Mansur* beş, *Hârûn* iki, *Ummu Cafer*'in bir köprü inşa ettirdiği düşünülmektedir. Çünkü söz konusu köprülerin sayısı ve kimler tarafından yapıldıkları konusunda ihtilaflar bulunmaktadır³⁰⁸.

³⁰⁵ Sâlih Ahmed el-Alâ, **Maâlim Bağdad el-İdâriyye ve el-Mimâriyye**, Bağdat, 1988, s. 276.

³⁰⁶ Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.445.

³⁰⁷ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.117.

³⁰⁸ el-İmam el-Hafız Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.116-131.

Halûd Mustafa Hammâs, Bağdat'taki köprüleri beş ana başlık altında toplamıştır. Buna göre birinci grupta şehrin kurucusunun yaptırmış olduğu üç köprü bulunmaktadır. *Süleyman Sokağı*'nda kurulmuş olan bu köprülerden birisi gidiş, diğeri de geliş köprüsüydü. Üçüncü köprü ise her iki köprünün ortasında bulunmakta olup kadınlara tahsis edilmişti³⁰⁹. İkinci gruptaki köprüler *Bâb el-Bustân*'da yer almaktaydı. Bu köprülerin sayısı iki olup birisi halifenin kendisine ve oğluna, diğeri de hizmetçilerine ve uşaklarına tahsis edilmişti. Üçüncü gruptaki köprüler de iki adet olup bunlar *Ebû Cafer el-Mansur*'un oğlu olan *Halife el-Mehdi* tarafından *el-Zendeverd*'da inşa edilmişti. Dördüncü gruptakiler de iki adet olup *Hârûn Reşîd* zamanında *Bâb el-Şamiyye*'de inşa edilmişti³¹⁰. Beşinci grupta ise bir köprü olup *Ummu Cafer* tarafından *Katûtâ Pazarı*'nda inşa edilmişti³¹¹. *Ebû Cafer el-Mansur*'un inşa ettirmiş olduğu köprüler en temel köprüler olarak kabul edilmektedir. Söz konusu köprüler uzun süre ayakta kalmasıyla da dayanıklılığını ispatlamıştı³¹².

İnşası iki yüz yıl süren bir şehirde, köprülerin adlandırılması doğal olarak birtakım değişiklikler göstermiştir. Köprülerin bazıları yaşanan olaylarla anılırken

³⁰⁹ Abdülcabbâr Nâcî ve Huseyn el-Bahâdlı, **Bağdat fî Kitâbât el-Rihâlet el-Arab ve el-Ecânib min el-Karn el-Tâsi ila el-Karn el-Hâmis Aşara el-Mîlâdî**, Bağdat, 2003, s.179-190.

³¹⁰ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbn el-Fakîh, **a.g.e.** s.55.

³¹¹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr el-Taberî, **a.g.e.** c.3, s.1730.

³¹² Halûd Mustafa Hammâs, “Cusûr Bağdat fî el-Asr el-Abbasî Drâsetun Târihiyyetun”, **Mecellet el-Dirâsât el-Târihiyye ve el-Hadâriyye (Hakemli Dergi)**, Haziran 2013, C. 5, S.17, s. 218.

bazıları da buldukları yerin adını almaktaydı. Bu köprü adlarının zaman içerisinde değişiklikler gösterdiği de görülmüştür³¹³.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin Bu Çalışmaya Konu Olan Dönemde Zikrettiği Köprüler

- *İsa Kanalı Köprüsü*: 1174 (H. 570) tarihinde *Nefşe Hanımefendi*'nin emriyle inşa edilmiş *Rakka Köprüsü*'nün demonte edilerek *Rakka Kanalı* üzerine yerleştirilmesiyle oluşturulan köprüdür³¹⁴.

- *Rakka Köprüsü*: Buradaki köprü 1174 (H.570) yılında buradan sökülerek *Nefşe Hanımefendi*'nin emriyle *İsa Kanalı*'na taşınmış ve eski köprünün aşağı kısmına yeni bir köprü inşa edilmiştir. En az elli yıl hizmet veren sağlam bir köprü olma özelliğini korumuştur³¹⁵.

Dolaplar (Su Çarkları)

Bağdat şehri kuruluşundan itibaren suya çok yakın olmadığı için şehrin içme ve sulama suyunu karşılamak için tarih içerisinde birçok kanal açılmasının yanı sıra bu kanallardaki suyun aktarılması için bazen dolap adı verilen su çarkları da yapılmıştır.

Temiz içme suyunun şehre taşınması için oluşturulan su arklarını oluşturmak bazen oldukça zahmetli olmuştur. Sözgelimi *Azudüddavle* zamanında şehre içme suyu getirilebilmesi için oluşturulan su kanalının zemini nehirden yüksek olduğu için önce kazılmış, sonra da sağlamlaştırılmıştır. Bu tür arklar bazı yerlerde inişli çıkışlı

³¹³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr el-Taberî, **a.g.e.** c.3, s.1385; Hafîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.8, s.126.

³¹⁴ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s. 249-254.

³¹⁵ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s. 249-254.

bir araziden geçmek zorunda kalmıştır. Bu durumda da arkların altları doldurularak düz bir hâle getirilmiştir. Zeminin düzlenip sıkılaştırılması sırasında fillerden de yararlanılmıştır. Arklarla getirilen bu temiz sular hem evlerde hem de bahçelerde kullanılmıştır³¹⁶.

B. 12. Bağdat'a Bağlı Köyler ve Diğer Yerleşim Yerleri

Bağdat şehri kurulduktan sonra zamanla genişlemeye devam etmiştir. Günümüzde şehrin merkezi sınırlarına dâhil olan birçok kasaba, köy ve mezraları şehir ilk kurulduğu yıllarda şehrin dışında yer almaktaydı. Bu tür yerleşim yerlerinden bazıları ise şehir kurulduktan sonra oluşmuştur. Şehir merkezinin dışındaki yerleşim yerleri genellikle kanalların ve nehirlerin etraflarına kurulmuştur.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin Bu Çalışmaya Konu Olan Dönemde Zikrettiği Köyler

- *İyzâcerd Köyü*: *Hasan b. Zinnûn* vefat ettiğinde bu köyde defnedilmiştir³¹⁷.

- *Abbadân Köyü*: Bir rivâyete göre burası eskiden *Hz. Osman b. Affân*'ın (r.a.) hocası olan *Humrân b. Abbân*'a ait bir *iktây*di. Bu *iktâ* kendisine *Abdülmelik b. Mervân* tarafından verilmişti. Buradan birçok bilim adamı, edebiyatçı ve tanınmış kişi çıkmıştır³¹⁸.

³¹⁶ Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.425-426.

³¹⁷ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.143.

³¹⁸ *Abbâdan* kelimesinin etimolojisi, coğrafi konumu ve tarihteki rolü konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.74-76; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.145.

- *Abdullah Köyü*: *Vâsıt*'a bağlı bir köydür. *Muhammed b. el-Mubârek* burada kâdıllık yapmıştır³¹⁹.

- *Zûr Takiyye*: *Kûrac Kanalı*'nın üst taraflarında yer almaktaydı³²⁰.

- *Vakt Köyü*: *Bağdat* yakınlarındaki bir köydür. *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin aktardığına göre 1176 (H.571) yılında bu köyde iki başlı, iki boyunlu, dört ayaklı, tek karınlı ve tek tenasül uzuvlu bir inek yavrusu meydana gelmiştir³²¹.

- *Zâdmân Köyü*: Burada ayrıca bir de mezarlık bulunmaktaydı. *Mubârek b. el-Hasan* buraya defnedilmiştir³²².

³¹⁹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.229.

³²⁰ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.243-248.

³²¹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.256-261.

³²² Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c. 10, s.261.

İKİNCİ BÖLÜM

2.EBÛ'L-FEREC İBN EL-CEVZİ VE EL-MUNTAZAM ADLI ESERİ

2.1. Yazarın Hayatı

Adı, Soy, Doğum Yeri, Ölüm Yeri, Aldığı Dersler, Dini Kişiliği

Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Alî b. Muhammed b. Cafer el-Cevzî'nin yaklaşık 1120 yılında *Bağdat*'taki *Habîb Sokağı*'nda doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir³²³. *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*, gerçek adını çalışma konusu olan bu eserde 1175-1176 yılında halifenin hanımlarından olan *Nefşe Hanım* tarafından yaptırılan *Nefşe Medresesi*'ne hoca olarak tayin edilmesini anlatırken zikretmektedir. “*Ramazân (Mart-Nisan 1176) ayında Halifenin cihhetinin vakfetmiş olduğu medresenin duvarına asılmak üzere bir kitabe yazıldı. Halifenin cihheti bu kitabeyi vakıf için ayrılan iktâ yazısıyla birlikte bana teslim etti. Bu mübarek medreseyi merhametli ve şerefli yüce cihhet hanımefendi tarafından efendimiz İmam Mustadî Billah hazretleri zamanında Dâr el-Ravâşnî'de yaptırılarak İmam Ahmed b. Hanbelî*

³²³ Torunu *Sıbt İbn el-Cevzî*'nin aktardığına göre *Sıbt İbn el-Cevzî* dedesine doğduğu tarihi sormuş ve bu tarihi doğrulamıştır. Ancak daha sonraki tarihçiler arasında doğum tarihi ile ilgili bazı ihtilaflar söz konusu olmuştur. Buna göre *İbn el-Cevzî Ebû'l-Ferec*'in doğumu bu yılın sonlarına doğru olmuştur. *Sıbt İbn el-Cevzî*, Şemseddin Ebû'l-Muzaffer Yusuf İbn el-Emîr Hüsameddin, **Mir'at el-Zamân fî Tevârîh el-Ayân**, (Tahkik: Muhammed Berekât vd.), Şam, 2013, c.8, s.310-312; İbn el-İmâd el-Hanbelî, **Şezerât el-Zehab fî Ahbâr men Zehebe**, Mısır, 1931, c.4, s.329

mezhebinden olanlara vakfedilmişti. Bu medresedeki eğitim işi ise bendeniz Nâsır el-Sünne Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'ye verilmişti³²⁴.”

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin *Kureyşî, Teymî, Bekrî, Bağdadî, Hanbelî, Saffâr* gibi lakapları da bulunmaktadır. Ailesinin bakır işiyle uğraştığını ise *Saffâr* lakabından anlamak mümkündür. Soyu Hz. *Ebû Bekr*'e dayanmaktadır. Arap asıllı olup *Kureyş*'ten gelmektedir. Torunu *Sıbt İbn el-Cevzî*'nin belirttiğine göre şeceresi, *Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Hammâdî b. Ahmed b. Muhammed b. Cafer el-Cevzî b. Abdullah b. el-Kâsım b. el-Nasr b. el-Kâsım b. Abdullah b. Abdurrahman b. el-Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Sıddîk* şeklindedir. Künyesi *Ebû'l-Ferec*'dir. Lakabı *Cemâleddin*³²⁵'dir. Adında bulunan “*el-Cevzî*” kelimesinin etimolojisi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları dedesi *Cafer el-*

³²⁴ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.256-261.

³²⁵ Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman İbn Receb, **Zeyl Tabakât el-Hanâbil**, Riyad, 2005, c.1, s.399; İbn el-Fırât, **Târih İbn Fırât**, Beyrut, 1938, c.4, s.210; Sıbt İbn el-Cevzî, **a.g.e.** c.8, s.310; İbn el-İmâd el-Hanbelî, **a.g.e.** c.4, s.329; İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.12, s.171; ez-Zehabî, **Tezkiret el Hifâz**, c.4, s.297. İbn Hallikân ise künyesini *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah b. Abdullah b. Hamadî b. Ahmed b. Muhammed b. Cafer el-Cevzî b. Abudullâ b. el-Kâsım b. Muhammed b. Abudullah b. Abdurrahman b. el-Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Sıddîk* şeklinde uzun uzuya anlatarak Hz. *Ebû Bekr*'in soyundan geldiğini belirtmektedir. Ayrıca künyesini de *Cemâleddin el-Hafız* olarak ifade etmiştir. İbn Hallikân, **Vefayât el-A'yân ve Enbâü Ebnâ el-Zamân**, c.3, s.140.

Cevzî'nin, ortasında bir ceviz ağacı bulunan bir evde yaşamasından dolayı bu adı aldığı için kendisi de bu adı aldığını iler sürmektedir. Bazıları da ailesi ceviz sattığı için bu adı aldığını ifade etmektedir. Bir başka rivâyette *Basra* yakınlarındaki “*Cevze*” adı verilen bir köyden olduğunu belirtmektedir³²⁶. Dedesi *Cafer el-Cevzî*, *Basra*'da *el-Cevzî* adındaki mahallede yaşadığına dair rivâyetler de bulunmaktadır³²⁷. Başka bir rivâyete göre ise dedesinin evinin bahçesinde bulunan ceviz ağacı köydeki tek ceviz ağacı olduğu için dedesi bu şekilde anılmıştır³²⁸.

Ebû'l-Ferec'in doğduğu yıl ve sonraki birkaç yıl içinde birçok felaket yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi doğduğu yıl cereyan eden büyük bir yangındır³²⁹. Doğumundan bir yıl sonra ise Arife günü büyük bir deprem meydana gelmiştir. Bu deprem duvarları beşik gibi sallamıştır³³⁰. Dört yıl sonra da *Bağdat*'ta büyük bir yangın çıkmıştır. Bu yangında saltanat sarayı da yanmıştır. Ayrıca bir milyon dînâra yakın maddi kayıp olmuştur³³¹. *Ebû'l-Ferec* yedi yaşlarına geldiğinde ise *Dübey*s ile *Halife Musteşrid* arasında büyük bir sorun yaşanmıştır³³².

³²⁶ *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*, **el-Muntazam**, (Teddîk: Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), c.1, s.13-14; Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.396.

³²⁷ Diğer yandan *İbn Hallikân* burada söz konusu olan köyün *Bağdat* yakınlarında Dicle Nehri kıyısında bir yerde olduğunu belirtmektedir. İbn Hallikân, (Tahkik: İhsan Abbas) **Şezerât min Kutubin Mefkûdetin fî el-Târih**, Beyrut, 1998, c.1, s.500.

³²⁸ ez-Zehebî, **Tezkiret el Hifâz**, c.4, s.131.

³²⁹ Sıbt İbn el-Cevzî, **a.g.e.** c.8, s.309.

³³⁰ Sıbt İbn el-Cevzî, **a.g.e.** c.8, s.309; İbn el-İmâd el-Hanbelî, **a.g.e.** c.4, s.30.

³³¹ İbn el-İmâd el-Hanbelî, **a.g.e.** c.4, s.47.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, babasını henüz üç yaşındayken kaybettiği için kendisine annesi ve halası bakmıştır. Ailesi varlıklı bir aile olduğundan refah ve bolluk içinde yaşamıştır. Ailesi ticaretle uğraşmaktaydı. Babası bakır ticareti yapmaktaydı. Beş yaşına geldiğinde halası tarafından *Ebû'l-Fadl b. Nâsır*'ın mescidine gönderilip vaaz dinlemeye başlamıştır. Kur'an-ı Kerîm'i de yedi sekiz yaşlarındayken ezberlemiştir³³³.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, toplumsal çalkantılarla dolu bir dönemde yaşamıştır. Yaşadığı toplumda birçok servet sahibi insanın yanı sıra günlük maişetini bile karşılamayan insanlar da vardı. Bu sıkıntılar bazen insanları serseriliğe kadar itmiştir. Bu durum ülkedeki huzuru bozacak düzeye gelmiş ve nitekim yöntemin zayıflamasına, siyasi otoritenin ortadan kaybolmasına kadar ulaşmıştır. Yaşadığı dönem bilim ve düşünce bakımından ise özellikle dünyadan elini eteğini çeken zâhidlerin çokça bulunduğu bir ortamdı.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, kendisi tarafından kaleme alınan *el-Meşîha* adlı eserinde de belirttiği üzere yaklaşık olarak seksen altı kadar erkek, üç tane de bayan hocadan ders almıştır³³⁴. *Bağdat*'ta bu dönemdeki ilim çevreleri genellikle Kur'an-ı Kerîm ve hadîs bilimleri ile ilgili olmuştur. Bu nedenle yazar da yaşadığı dönemdeki din adamlarından dersler almıştır. Nitekim günümüzdeki İslam kaynaklarından en

³³² İbn el-İmâd el-Hanbelî, **a.g.e.** c.4, s.53.

³³³ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **Fadâil el-Kuds**, s.25.

³³⁴ İbn el-İmâd el-Hanbelî, **a.g.e.** c.4, s.330. Ders aldığı bayan hocalar; *Fâtıma Bint el-Huseyn el-Râzî*, *Fâtıma Bint Abdülhayri*, *Fahrunnisâ el-Şehde Bint Ahmed el-Esrî* dir. Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **Fadâil el-Kuds**, s.25.

önemlileri olan *Kütübü Sitte* de bu dönemde kaleme alınmıştır³³⁵. Yazar, on yaşındayken *Ebû'l-Kâsım el-Ulfî*'den de ders almıştır. Bir süre sonra halası kendisini oradan alıp dayısı *Ebû'l-Fadl Muhammed İbn Nâsır*'ın ders verdiği mescide yazdırmıştır. Yazarın en büyük hocası dayısı olmuştur. Ders aldığı hocaları arasında *İbrahim b. Dîmâr el-Nehrûvânî, Ahmed b. Ahmed el-Mutevekkilî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkâhir el-Tûsî, İsmâil b. Ahmed b. Muhmûd b. Dûst, el-Hasan b. Ahmed b. Mahbûb, el-Huseyn b. Muhammed b. Abdülvahhab el-Dubbâs el-Bağdadî, Zâhir b. Tâhir b. Ebû Abdurrahman el-Şahâmî el-Nişaburî, Sudullah b. Muhmmad b. Ali b. Ahmedî, Sudulhayr b. Muhammed b. Sad el-Mağribî el-Endelusî el-Ensârî, Saîd b. Ahmed b. el-Hasan b. Abdullah el-Bennâi* gibi döneminin en önemli hadis, din ve edebiyat adamları da bulunmaktadır³³⁶. Tarihçi *el-Hatîb el-Bağdadî, Naîm el-İsfahanî* gibi kişilerin kitaplarını da okumuştur. *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî* yirmi yaşına geldiğinde vaaz vermeye başlamıştır. Zamanla vaazlık konusunda oldukça itibarlı bir kişi hâline gelmiştir. 1176-1177 yıllarında meydana gelen olayları anlatırken vaazlarının neredeyse tamamına yaşadığı dönemdeki halifenin de teşrif ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bu yaşlarda *Bâb el-Ezc*³³⁷'deki

³³⁵ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **Fadâil el-Kuds**, s.21.

³³⁶ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Teddîk: Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafâ Abdülkadir Atâ), c.1, s.14-29.

³³⁷ Bu kapı eski Bağdat mahallelerinden birisi olup günümüzde *Bâb el-Şeyh* ve *Reîs el-Sâkiye* mahallelerini kapsamaktadır. Ayrıca *Murabba*'a mahallesinin bir kısmı da buraya dâhildir. *Bağdat*'ın doğusunda yer alan bu semtin çok büyük çarşıları vardı. Her bir mahallesi bir şehri andırmaktaydı. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1.s.307; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.146-149.

medresede ders vermekten olan *Ebû Hâkim Nehrivân*'ın yardımcılığını yapmış ve onun sayesinde medresede ders vermeye başlamıştır. Yaşadığı dönemin halifeleri tarafından saygı görmüştür. Halifeler kendisini aşırı derecede tutarak okullar tahsis etmişlerdir. Yeri geldiğinde kendisini methetmekten bile kaçınmamışlardır.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, 1171-1172 yıllarında meydana gelen olayları anlatırken halife için, "*Mustadî Biemrillah Misbâh el-Mudî fî Devlet el-Mustadî ve Nasr Ala Mısır*" adında eserleri yazıp takdim ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

"Masannıf şöyle der:

-Bu konuda bir kitap derledim. Adını da "Nasr Alâ Mısır –Nasr Mısır'da" koydum. Daha sonra bu kitabı İmam halife Mustadî Biemrillah'a takdim ettim."

Halife kendisine *Bâb Bedr*'de vaaz vermesi için izin vermiştir. Halife ve sultan için ne kadar önemli olduğunu *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*, tezimizin konusu olan eserinde 1178-1179 yıllarında meydana gelen olayları anlatırken bizzat şöyle dile getirmiştir:

"Halife Kasr Camisi'nde Hanbelî mezhebinden olan fıkıhçı Şeyh İbn el-Mennâ için bir dakika yapılmasını emretti. Şeyh İbn el-Mennâ bu kürsüde Cemâdiyelâhir ayının on ikisi Cuma (25 Kasım 1178, Cumartesi) gününden itibaren vaaz vermeye başladı. Ancak Hanbelîlere bu tür kürsülerin ayrılmasından dolayı diğer mezheplerden olanlar üzüntülerinden ölüp ölüp diriliyorlardı. Bunun müsebbibi olarak da beni gösteriyorlardı. Bana:

-Bu işler hep senin yüzünden oluyor. Sen olmasaydın bu mezhep, Sultan için bu kadar önemli hâle gelmezdi. Sultan senin sözlerine kulak asarak Hanbelî mezhebine bu kadar itibar gösterir oldu, diyorlardı.

Ben de bunun böyle olmasından dolayı Allah'a şükrediyordum.

Sâhibülmahzen bana şöyle dedi:

Sultan'ın ağzından seni göklere çıkaran ifadelerden başka bir söz çıkmıyor.

Sultan'ın yanında varsa yoksa sensin.

Bir gün Necâh el-Hâdim, Sultan'a:

-İbn el-Cevzî ile ilgili olarak aşırı derecede tutucu davranıyorsun, demişti.

Sultan da:

-Vallahi efendin, benim İbn el-Cevzî ile ilgili takındığım tutucu davranışımın elli katı daha fazla tutucu davranmaktadır. İbn el-Cevzî'nin konuşmasından başka hiç kimsenin konuşmasını beğenmiyor, dedi.

Vezir İbn Reisüruesâ şöyle demekteydi:

-Halife'nin içinde İbn el-Cevzî'den bahsedilmeyen herhangi bir görüşmesine rastlamadım³³⁸. ”

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, Hanbelî mezhebindedir. Bu mezhebe büyük hizmetlerde de bulunmuştur. Hanbelî mezhebi, İbn el-Cevzî zamanının popülerlik bakımından zirveye çıkmıştır. Onun sayesinde Kasr Camisi'nde Hanbelîler için 1174 yılında kürsü yapılmıştır. Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin 1178 -1179 yıllarında olan olayları anlatırken bizzat verdiği bilgiye göre diğer mezhepten olanlar normal şartlar altında Hanbelî mezhebi için camide kürsü kurulup vaaz verdirilmesinin alışılmadık bir adet olduğunu belirterek kendi sayesinde bu mezhebin el üstünde tutulması yüzünden kendisini eleştirmişlerdir. Hanbelî mezhebine yaptığı hizmetleri de şu ifadeleriyle belirtmektedir:

“Hanbelî mezhebi doğuşundan beri benim zamanımda olduğu kadar önemli hâle gelmemiştir.”

³³⁸ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.283-285.

Bir başka konuyu anlatırken de:

“Çünkü Hanbelî mezhebinden olan ben bu kadar çok kalabalığı bir araya getirmiştım.” ifadesini kullanmıştır³³⁹.

Şiayı sevmemektedir. Hz. Ayşe ve Hz. Ali arasındaki savaşı anlatırken bunu açıkça dile getirmektedir.

İbn el-Cevzî ilk dersini 1174 yılında *Derb Dînâr*'da yaptırdığı medresede vermiştir. Medresesinin açıldığı ilk günlerde on dört ders verildiği rivâyet edilmektedir. Ayrıca altı tane okulun da kendisine ayrıldığını çalışmaya konu olan bu eserinde 1178-1179 yıllarında meydana gelen olayları anlatırken şöyle dile getirmektedir:

“Benim için altı tane okul tahsis edilmişti.”

Ebû'l-Ferec, İbn el-Cevzî bu eserinde 1175-1176 yıllarında olan olayları anlatırken özel hayatından da bahsetmektedir:

“Kızım Râbia'yı baş göz ettim. Damadım düğün merasiminin Bâb el-Hucre'de olması için izin istedi. Düğüne başkâdı, başnakîb, bir grup şahit, hâdim ve ileri gelen devlet adamı iştirak etmişti. Kızımı Ebû'l-Feth İbn el-Reşîd el-Taberî ile evlendirdim. Bu düğün töreninde oğlum Ebû'l-Kâsım da Vezir Yahya b. Hübeyre'nin kızıyla evlenmişti. Nikâh akdini yapan kişi ise İbn el-Muhtedî idi.”

“Muharrem ayının on ikisi Erbiâ (21 Temmuz 1176, Çarşamba) gecesini kızım Râbia nişanlısıyla evlendi. Evlilik törenleri *Derbüldevvâb*'da bulunan *Dâr el-Cihhet el-Muazzama*'da gerçekleşmiştir. Çok miktarda parayla donatmış olduğum cihhete ben de gelmişim³⁴⁰.”

³³⁹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.260-274.

³⁴⁰ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.262.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî tezimizin konusu olan bu eserinde 1174-1177 yıllarında meydana gelen olayları anlatırken *arabuluculuk, müderrislik, sanat bilimleri hocalığı, tefsir dersi hocalığı, tefsir kitabı yazarlığı* yaptığını da belirtmektedir. 1163-1164 yıllarında vefat eden *Hasan b. el-Abbas* hakkında bilgi verirken *Ebû'l-Ferec, İbn el-Cevzî*'nin iyi bir hadis bilgini olduğu ve bunu dönemin vezirinin bile takdir ettiğini ifade etmiştir.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî 1201 yılında vefat etmiştir. Cenazesine aşırı derecede kalabalık bir insan grubu katılmıştır. İnsanlar kendisi için hatim yarışına girmişlerdir³⁴¹.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin yaşadığı dönem, birçok siyasi ve doğa olaylarına sahne olmuştur. Oldukça fazla miktarda deprem, sel, yıldırım, yangın gibi doğa olaylarını yaşamıştır. Nitekim yazarın doğduğu, çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği yıllarda da Bağdat hem siyasi olaylar hem de tabiat olaylarıyla doludur³⁴².

Yazar 87 yıllık hayatı boyunca altı halife görmüştür. Bu halifeler; *Musteşrid*³⁴³ (118/H.512-. 1134/H. 529), *Râşid*³⁴⁴ (1134/H.529-1135/H. 530),

³⁴¹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Teddîk: Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), c.1, s.35.

³⁴² Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **Fadâil el-Kuds**, s.20.

³⁴³ Uzun adı *Musteşrid Billah Ebû Mansur el-Fadl*'dir. Selçukluların Bağdat'taki etkinliklerinin artmasına vesile olmuştur. Ancak bir süre sonra Selçuklu sultanları Mahmud ve Sencer aleyhine ittifaklar kurmuştur. *Halife Musteşrid Billah* sayıları on yedi ya da yirmi dört olan *Bâtînî* tarafından 29 Ağustos 1135 tarihinde bıçak darbeleriyle öldürülmüştür. *Halife Musteşrid Billah* bir savaş sırasında dürüldüğünde

*Muktefi*³⁴⁵ (1135/H. 530-1160/H. 555), *Mustencid*³⁴⁶ (1160/H. 555-1171/H. 566), *Mustadîr*³⁴⁷ (1171/H.566-1172/H.572) ve *Nâsır* (1172/H.572-1225/H.622) yıllarında hüküm sürmüş olan halifelerdir.

43 yaşındaydı. Toplam 17 sene 7 ay halifelik yapmıştır. Kendisi aynı zamanda şiirle ve edebiyatla da uğraşmıştır. Muhittin Kapanşahin, **a.g.e.** s.193-213

³⁴⁴ Babası *Halife Musteşrid Billah*, 29 Ağustos 1135 tarihinde bir suikast sonucu öldürülünce onun yerine geçmiştir. Bir süre sonra babasının ölümünden sorumlu tuttuğu *Sultan Mesûd*'dan intikam almak amacıyla bir ordu toplamaya başlamıştır. *Halife Râşid Billah* 23 Kasım 1135 tarihinde hutbeden *Sultan Mesûd*'un adını çıkararak yerine *Melik Davûd*'un adını okutmaya başlatmıştır. H. Hüseyin Adalıoğlu **a.g.e.** s.1-192; H. Mustafa Eravcı, **a.g.e.** s.40-150.

³⁴⁵ Selçuklu sultanı Mesûd, 16 Ağustos 1136 tarihinde halifeyi azletmiş ve yerine de amcası *Ebû Abdullah Muhammed*'i getirerek kendisine *Muktefi Liemrillah* lakabını vermiştir. 9 Nisan 1096 yılında bir cariyeden doğan yeni halife 18 Ağustos 1136 tarihinde tahta çıkmıştır. Mehmet Nadir Özdemir, **a.g.e.** s.317-348.

Halife Muktefi Liemrillah da daha önceki halifeler gibi Selçuklularla olan ilişkilerini güçlendirmede akrabalık bağına kullanmıştır. *Sultan Mesûd* bu dönemde halifeye çok yakın ilişkiler içinde olmuştur. Ebu'l-Ferec İbn el-Cevzi araştırıya konu olan eserinde *Halife Muktefi Liemrillah*'ın 1158 yılının Şubat ayında vefat eden ve *Rusâfa*'daki türbeye defnedilen *Ebû İshak b. el-Mustazhir* adında bir erkek kardeşinden, 1157 yılında vefat eden ve *Bâb Ebrez Meşhedi*'ne defnedilen *İsa b. Ebû Cafer* adındaki oğlundan bahsetmektedir. Halife birer yıl aralıkla vefat eden bu iki kan bağı kişiyi aynı türbeye defnettirmiştir. *Halife Muktefi Liemrillah* ise oğlu ve kardeşinin ölümünden birkaç sene sonra 12 Mart 1160 tarihinde sabahleyin vefat

etmiştir. Halife vefat edince öğleye kadar kapalı bir şekilde kaldı. *Bâb el-Nevbe* ve *Bâb Âna* da kapanmıştır. İnsanlar bunun nedenini araştırmaya koyulmuşlardır. Asker silah kuşanmıştır. Öğle vakti yaklaşınca kapılar açılmıştır. Halk, *Mustencid Billah*'a biat etmeye çağırılmıştır. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.438.

³⁴⁶ 12 Mart 1160 tarihinde vefat eden babası *Halife Muktefi Liemrillah*'ın yerine aynı gün hilafet makamına oturmuştur. Gerçek adı *Yusuf b. el-Muktefi*'dir. Beş yüz on sekiz yılının Rabûlevvel (M. Nisan-Mayıs 1124) ayında dünyaya gelmiştir. Denildiğine göre aslında kendisine bir kötülük yapılmak ve başkasına biat edilmek istenmiştir. Ancak bu kötülüğü ortadan kaldırdıktan sonra önce akrabaları, en başta da amcası *Ebû Tâlib*, sonra ağabeyi *Cafer b. el-Muktefi* kendisine biat etmiştir. Sonra da Vezir, başkâdı, devlet erkânı, âlimler biat etmiştir. Bundan sonra da Cuma günü minberlerde onun adına hutbeler okunmuş, dînârlar ve dirhemler dağıtılmıştır.

Araştırmaya konu olan *Ebu'l-Ferec İbn el-Cevzî, Mustencid Billah*'ın hilafet makamına geçmesini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Üstelik yeni halife makamına geçinde kendisiyle arasında uzun bir diyalog geçmiştir. Yazar, araştırmaya konu olan bu esirende söz konusu diyalogu da ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Yazar, *Halife Mustencid Billah*'ın yaptığı olumlu faaliyetlerden bahsederek *darîbe* ve *mûkûs* vergilerini kaldırdığını aktarmıştır. Yine yazarın aktardığına göre *Halife Mustencid Billah*, babasının vefatından dolayı kürsüye çıkıp konuşma yapmıştır. Yazarın kendisi de *Darünevbe*'de üç gün boyunca vaaz vermiştir. 1170 yılında *Halife Mustencid Billah*, hastalanınca bu süre içerisinde Bağdat'ı Türkleri idare etmiştir. *Halife Mustencid Billah* bu yılda *kızamıkçık* hastalığı yüzünden vefat etmiştir. Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.198- 203.

³⁴⁷ Uzun adı el-Hasan b. Yusuf el-Mustencid Billah olup babası *Muhammed*, annesi ise *Guddâ* olarak bilinen *Ermeni*'dir. Beş yüz otuz yılının Şaban ayının altısında (M. 10 Mayıs 1136) doğmuştur. Adı *Hasan*, baba adı *Muhammed* olup bu adı taşıyanlar arasında kendisinden başka hiç kimse halifelik makamına gelmemiştir. *Mustadî* *Biemrillah*, babası *Halife Mustencid Billah* öldüğü gün halifelik makamına geçmiştir. Önce özellikle aile bireyleri kendisine biat etmiştir. Daha sonra *Vezir İbn Hübeyre*, *İbn el-Beledî*'ye gelip biat etmesi konusunda haber göndermiştir. *İbn el-Beledî*, halifelik sarayına gelince kendisi görevdeyken burnunu kestiği kadın ve hırsızlık yaptığı için elini kestiği bir adam hazır bulunmaktaydı. Daha önce olan bu olay, halkın ileri gelenlerine havale edilmiştir. İşte o gün *İbn el-Beledî*'nin önce elini sonra burnunu kesmişlerdir. Daha sonra da kılıçla boynunu vurup *Dicle*'ye atmışlardır. Bunu da *Ustâddâr İbn Reisüruesâ* üstlenmiştir.

Rebûlâhir ayının dokuzunun (M. 20 Aralık 1170) sabahında *Mustadî* *Biemrillah*, *Tâc Sarayı*'nda halifelik makamına geçmiştir. Halk kendisine biat etmiştir. O gün *Tâc Sarayı*'nda *Mustencid*'in cenaze namazına katılmıştır. *Mûkûs* vergisinin kaldırıldığını ilan ettirmiştir. Kendisine birçok zalimlikler iletilmiştir. Hep adalet ve cömertlik göstermiştir. *Ustâddârı* vezir yapmıştır. Üç gün boyunca oturup *Mustencid*'in taziyelerini kabul etmiştir. Araştırmaya konu olan yazar Ebu'l-Ferec bu sırada *Bâb el-Nevbe*'de vaaz vermektedir. Yeni halife yazarın vaaz vermesine engel olmamıştır. Yazar, bu yeni halifeyle iyi ilişkiler içinde bulunmuştur. Nitekim "*Nasr Alâ Mısır*" adında bir kitap yazarak kendisine takdim etmiştir. Yazar, *Halife Mustadî Billah* döneminde yaşadıkları ve olan olayları bu araştırmaya konu olan eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.210- 291.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî birkaç istisna dışında hayatının neredeyse tamamını *Bağdat*'ta geçirmiştir. *Hicaz* dışında hiç yurt dışı seyahati de olmamıştır. İlk yurt dışı seyahati 1156 (H. 541) kutsal topraklar olan ve günümüzde *Suudi Arabistan* devletinin sınırları içerisinde yer alan *Mekke* ve *Medine*'ye olmuştur. Bu seyahatinden on iki yıl sonra ikinci defa aynı şehirleri ziyaret etmiştir. İkinci ziyareti sırasında artık ünlü bir kişidir. Bu nedenle her iki şehrin en büyük iki camisinde vaaz vermiştir. Yurt içindeki seyahati ise *Vâsıt* şehrine olmuştur³⁴⁸.

İbn el-Cevzî Ebû'l-Ferec, küçükken yitirdiği babasından itibaren hayatı boyunca birçok acı yaşamıştır. Ancak özellikle 1159 (H. 554) yılı oldukça hüzünlü geçmiştir. Çünkü bu yılda meydana gelen tufandan dolayı yıkılan eviyle birlikte kaleme aldığı eserleri de yok olmuştur. Ayrıca bu yıl içerisinde *Musul*'da yaşamakta olan en büyük oğlu *Abdülaziz Ebû Bekr* zehirlenerek öldürülmüştür.

Yazar, *Hanbelî* mezhebinden olduğu için mezhebenden dolayı zaman zaman sıkıntılar çekmiştir. Nitekim *Halife Muktefi*'nin *Mervcan* adındaki hâdimi *Hanbelî*'leri sevmediği için yazara düşmanlık besleyip sıkıntıyı düşürmüştür. Bu baskıda yazarı mezhebenden döndürüp *Hanefî* mezhebine girmeye zorlayacak kadar ileri gitmiştir. Ancak yazar mezhebenden dönmemiştir. Bu hâdim ölünceye kadar yazarı sıkıştırıp durmuştur³⁴⁹.

2.2. Yazarın Tarihi Kişiliği

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin tarih sahasındaki bilgisi *Zehebî*, *İbn Receb* gibi birçok bilim adamı tarafından takdire şayan görülmüştür. *İbn el-Cevzî*'ye göre tarih

³⁴⁸ Sıbt İbn el-Cevzî, **a.g.e.** c.8, s.124-141.

³⁴⁹ Sıbt İbn el-Cevzî, **a.g.e.** c.8, s.158.

çalışmalarının birçok faydasının yanı sıra özellikle ibret almak ve psikolojik rahatlık sağlamak gibi en belirgin iki rolü bulunmaktadır. İnsan, tarihî olayları inceleyerek yaşanan olaylardan kendisi ile ilgili teselliler bulabilmektedir. Yazar, rivâyetleri seçerken seçici davranmak gerektiği üzerinde durmaktadır. Gerçekliğinden şüphe edilen rivâyetlere ise itibar etmemiştir. Bu nedenle *Vehb b. Münebbih* gibi bazı tarihçileri gerçek dışı rivâyetlerde bulunmaları nedeniyle eleştirmektedir. Tarih konusundaki eserlerinde rivâyet konusu üzerinde oldukça durmuş ve zayıf rivâyetleri belirtmiştir. Yazar; tezimize konu olan eserinde olduğu gibi yaşadığı dönemde vefat yazar, şair ve din adamlarını anlatırken kadın erkek ayrımı yapmamıştır. Nitekim *Şehide Bint Ahmed*'i anlatmaktan çekinmemiştir.

Hz. Âdem'den başlayarak 1179 yılına kadar cereyan eden olayları araştırmaya konu olan bu eserinde, *olayların yanı sıra biyografileri de yıllara göre başlıklar hâlinde kaydederek yaşadığı dönemdeki tarih yazıcılığına yenilik* getirmiştir. Yazarın bu çalışmaya konu olan *Bağdat*'ta yaşamış ve bazı olayları bizzat yaşamış olması eserin güvenilirliğini arttırmaktadır³⁵⁰.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî izlediği tarih yazma metoduyla özellikle torunu *Sıbt İbn el-Cevzî* başta olmak üzere birçok tarih yazarını da etkilemiştir.

3.3. Yazarın Edebi Kişiliği

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî iyi bir edebiyatçıdır. Güzel şiirler yazmıştır. Güzel yazı konusunda da muazzam bir yeteneğe sahiptir. Birçok edebi dalda eserler vermiştir. Hitabet gücü de oldukça güçlüdür. Hitabet gücünün sağlamlığını kendi

³⁵⁰ Yusuf Şevki Yavuz ve Casim Avcı, “‘İbunu’l-Cevzî Ebû'l-Ferec”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1999, c.20, İstanbul, s.544.

ağzından vaaz günlerinde insanların vaaz verdiği camiye dolup taşırmasından, vaazına gelmek için ta kuşluk vaktinde gelip vaazını beklemeye başlamalarından anlamak da mümkündür. Hitabet gücünün etkisi halkın kendisine olan sempatisini de arttırmıştır. Hitabetiyle Halifeyi bile büyülemiş ve “*Bu adam sanki kendisi konuşmuyor da konuşturuluyor.*”³⁵¹ şeklinde yorumda bulunmasına neden olmuştur. Bir defasında vaazı bitip *Bâb el-Basra*’dan dışarı çıktığında büyük bir kalabalığın ellerinde en az bin mumla kendisini karşıladığına şahit olan yazar süslü ifadeleri kullanmayı sevmektedir³⁵². Üç yüz bin kişilik meclislerde hitap eden yazar söz sanatlarını yerli yerinde kullanmaktadır. Ayrıca methiye dalında da ustadır. Nitekim Halife’nin *Köşk*’e çıkışını öven şu kasideyi okuduğunu dile getirmektedir.

*“Ey halkın efendisi, kâinatın gözbebeği
Halifelerin Sultanı, en yücesi
Göründün halka ani bir çıkışla ortaya
Canlandı ruhlar ve gönlü açıklar onunla
Süslendi seninle dağ taş, süslendi vatan
Susadı kalpler, dağılınca ceylanlar
Bol ihsanıyla ve hoş görünüşünle
Köşk’ün eyvanları geldi dize
Budur birlik, budur yapıcılık!
Budur bina, yakmak için ateş!
Sevmek Abbasoğullarını aslıdır imânın
Koydu Allah sevgiyi onların vücutlarına*

³⁵¹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.244.

³⁵² Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.243.

Oldun sen bizim rûhumuz, biz ise ceset
Şeriat, eğer göz ise sen de onun kapakları
Cömertlik sadece bir daldır ey bahçe
İşte budur benim methiyem olabildiğince
Gönlüm bu kadarını yapabiliyor ancak malum
Kullarınız satın alınamaz asla günahla
Çünkü sahip oldunuz siz onlara ihsanla
Başladığımdan beri hizmete adlandırdım kendimi Selmân
Ancak dilim övme konusunda oldukça başarılıdır hani
En güzel sözlerim parlıyor işte Maşallah³⁵³

Yazar, tezimize konu olan bu eserinde kendi görüşlerini belirtmek için “*Masannif şöyle der.*” ifadesini kullanmaktadır.

Böylesine derin bilgiye sahip bir edebiyatçının doğal olarak kıskananları da çok olmuştur³⁵⁴. *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin hadis ve tefsir konusunda kaleme almış olduğu eserler ve tabaka sınıflandırmaları kendisinden sonraki dönemlerde de uzun süre medreselerde okutulmuştur³⁵⁵. Yazar araştırmaya konu olan bu eserinde bir

³⁵³ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.263.

³⁵⁴ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Teddîk: Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), c.1, s.31-34.

³⁵⁵ 1174 (H. 570) yılında camilerde yıllarca anlattığı tefsir kitabını yazıya döküp kitap hâline getirince büyük bir tören tertip etmiştir. Bu törene dönemin en önde gelen idarecileri de katılmıştır. *Halife el-Mustadî* kendisine bir ödül verip harika bir hilat hediye etmiştir. *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî* de halifeye dualarda bulunmuştur. Verdiği hutbede şimdiye kadar cami minberinde tefsir kitabı bitiren başka bir kişi

yıl içinde olan olayları anlattıktan sonra o yıl içinde vefat eden önemli kişilerden de bahsetmektedir. Bu bölümde özellikle edebi ve dini alanda başarılı olan kişileri bazen ayrıntılı bir şekilde zikretmektedir.

2.4. Yazarın Eserleri

Bir bilim adamının eserlerinden bahsederken eserlerini, yazdıkları ve öğrettikleri şeklinde ayırmak daha doğru olacaktır. Bu bağlamda *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî* hem eserler yazmış hem de kendisinden sonra eserler yazacak olan öğrenciler yetiştirmiştir.

Başta oğlu *Sâhib Muhiddin*, torunları *Ebû'l-Muzaffer* olmak üzere *Şeyh Muvaffak el-Din*, *Hafız Abdülgânî*, *İbn Debîsî*, *İbn Katûî*, *İbn Neccâr*, *İbn Halil*, *İbn Abd el-Dâim*, *Necîb Abdüllatif el-Harranî*, *Fahr Ali b. Buhârî* gibi birçok bilim adamı kendisinin öğrencisi olmuştur.

340'tan fazla eser yazan *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî* daha çok hadis bilimiyle ilgilenmiştir. İlk eseri on üç yaşındayken yazmış olduğu "*Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân-ı Kerîm İlimleriyle İlgili Tasniflerin Tespiti*" adlı kitaptır. Yazdığı kitap sayısı konusunda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Bazıları yazdığı kitap sayısının iki yüz elli olduğunu belirtirken başkaları üç yüz kitaptan bahsetmektedir. Yazdığı kitap sayısının binden fazla olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. *el-Muğannî fî el-Tefsîr*, *Tezkiret el-Erîb fî Tefsîr el-Garîb*, *Nuzhet el-Uyûn el-Nevâzır fî el-Vucûh ve el-Nezâir*, *Funûn el-Efnân fî Ulûm Uyûn el-Kur'ân*, *Verd el-Egsân fî Funûn el-Efnân*, *Umdet el-Râsîh fî Marîfet el-Mensûh ve el-Nâsîh*, *Garîb el-Garîb*, *Zâd el-*

görmediğini ifade etmiştir. *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*, **Fadâil el-Kuds**, s.22, 36; *Sıbt İbn el-Cevzî*, **a.g.e.** c.8, s.206.

Mesîr fî İlm el-Tefsîr, Muntekid el-Mu'tekid, Menâhic el-Vusûl ila İlm el-Usûl, Gavâmid el-İlahiyyât, Meslek el-Akl, Menhâcu Ehl el-İsâbe, el-Reddu ala el-Mu'tasib el-Anîd gibi eserleri sadece bazılarıdır³⁵⁶.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî eserlerini bizzat kendisi kaleme almıştır. Eserlerini yazdığı divitleri ise atmayıp biriktirmiştir. Öldükten sonra kendisini yıkayacakları suyun da bu divitlerle ısıtılmasını vasiyet etmiştir³⁵⁷.

³⁵⁶ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Tedkîk: Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), c.1, s.30-33.

³⁵⁷ İbn el-Firât, **a.g.e.** c.4, s.310

2.5. Çevrilen Kitap

2.5.1. Çevirilen Kitabın Adı

Tezimize konu olan kitabın adıyla ilgili olarak farklı rivâyetler bulunmakta olup *el-Muntazam fî Ahbâr el-Mulûk ve el-Ümem*, *el-Muntazam fî Târih el-Ümem min el-Arab ve el-Acem*, *el-Muntazam fî Tevârih el-Ümem*, *el-Muntazam fî Havâdis el-Ümem*, *el-Muntazam fî Tevârih el-Mulûk ve el-Ümem*, *el-Muntazam fî Târih el-Memleket el-İslamiyye*, *el-Muntazam fî Târih el-Ümem*, *el-Muntazam fî Ahbâr el-Ümem* gibi adlarla alınmaktadır. Ancak *Eu'l-Ferec İbn el-Cevzî*, eserini *el-Muntazam fî Tevârih el-Mulûk ve el-Ümem* şeklinde adlandırdığını ifade etmektedir³⁵⁸.

2.5.2. Yazılış Tarihi

Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Cevzî tarafından yazılan *Muntazam fî Târih el-Ümem ve el-Mulûk* adlı bu eser yazarın yaşadığı dönemde yazılan tarih kitaplarında kullanılan yöntemle kaleme alınmıştır. İslamiyet'ten önceki dönemi, herhangi bir yönteme bağlı kalmadan verirken Hicretten sonraki dönemi yıllara göre anlatmıştır. Her yılın başlığı altında o yıllla ilgili tarihi olayları anlatmakta ve o yıl içinde vefat eden önemli kişileri ayrı başlıklar hâlinde vermektedir.

Eser, yazıldığı dönemdeki diğer tarih kitaplarında olduğu gibi dünyanın yaratılışından itibaren başlayıp yazarın yaşadığı dönem olan 1178-1179 tarihlerinde son bulmaktadır. Tezimize konu olan onuncu cildin orijinal nüshası *Ayasofya*'da

³⁵⁸ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Tedkîk: Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), c.1, s.45.

3096 numarayla kayıtlıdır. Eser 1357-1359 yılları arasında 5 cilt olarak *Haydarabad*'da yayınlanmıştır³⁵⁹.

2.5.3. Amacı ve Önemi

Tezimize konu olan kitap tarihi olayları yıl bazında ele almaktadır. Kitapta *halife, melik, vezir, fıkıh, hadis, tarih, felsefe, şair* ve *yazarlardan* oluşan üç bin üç yüz yetmiş kişinin otobiyografisi işlenmiştir. Bu bakımdan eser yazıldığı dönemde eşsiz olma özelliğini korumuştur. Eser, tarihi olayları anlatmadaki üslup açısından da yazıldığı dönemde ilgi odağı olmuştur.

Günümüze kadar ulaşmayan birçok eser hakkında bilgi vermesi bakımından da önemli bir eserdir. Eserin, tezimize konu olan son cildinde anlatılan olayların yazar tarafından bizzat yaşanan olaylar olması güvenilir bir eser olduğunu göstermektedir³⁶⁰.

Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, siyaset adamları ve iktidardaki kişilere bir öğüt olmasına yönelik olarak hazırlamış olduğu bu eserinde bazı olayları ayrıntılarıyla anlatırken bazılarını kısaca özetlemiştir. Özellikle Cahiliyye dönemini anlatırken zamanın önemli şairlerinden bazılarının adını bile zikretmemiştir. Buna karşın İran tarihini oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Anadolu tarihine de çok yer vermemiştir. Eserde, Yunan tarihiyle ilgili bilgiler çok az yer kaplamaktadır.

³⁵⁹ Kenan Demirayak, Sadi Çögenli, **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, Erzurum 2000, s.299.

³⁶⁰ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Teddîk: Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), c.1, s.42-43.

Kendinden önce tarih kitapları yazan *el-Y'akûbî* ve *el-Mesûdî*'nin aksine *Mısır* ve *Çin* tarihi hakkında bilgi vermemiştir.

Yazar, bu eserini kaleme alırken *İbn İshak'ın el-Siret el-Nebeviyye*, *İbn Mesûd'un el-Tabakât*, *Tabari'nin el-Târih*, *el-Hatîb'in Târih Bağdat* gibi birçok kaynaktan yararlanmışır³⁶¹.

2.5.4. Kitapla İlgili Yapılan Çalışmalar

1939 yılında *Haydarabad*'da matbu hâle getirilerek basılmış olan eser 1985 yılında da *Bağdat Üniversitesi*'nde doktora tezi olarak çalışılmış ve *Beyrut*'ta basılmıştır. Tezimizde her iki nüshadan da yararlanılmıştır. Eser, ayrıca *Muhammed Abdülkadir Atâ* ve *Mustafa Abdülkadir Atâ* tarafından da çalışılmıştır.

Eserin 1038-1092 yıllarında meydana gelen olaylarla ve *Büyük Selçuklularla* ilgili bölümleri *Ali Sevim* tarafından Türkçeye aktarılmış olup *Türk Tarih Kurumu* tarafından birçok baskısı yapılmıştır.

2.5.5. Nüshalar

1. III. Ahmet Nüshası: 18 kısımdan oluşmaktadır. Birinci ve on üçüncü cildi kayıptır.

2. Tarâhâna Nüshası: 635 yapraktan oluşmaktadır.

3. Köprülü Nüshası.

4. Ayasofya Nüshası.

5. Berlin Nüshası.

³⁶¹ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Teddîk: Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), c.1, s.38-41.

6. Tophane Nüshası.
7. İskenderiye Belediyesi Nüshası.
8. Zâhiriyye Nüshası.
9. Filistin Eski Eserler Müzesi Nüshası.
10. Tahran Nüshası.
11. Mahmudiyye Nüshası.
12. Hindistan Nüshası (Matbuudur).

Söz konusu bu esere, ayrıca *Muhammed b. Muhammed el-Kâdisî ve İmam el-İzz Ebû Bekr Mahfûz b. Ma'tûf b. el-Buzûrî* tarafından zeyle (ilave) yazılmıştır.

Eser, *Şeyh Alâeddin Ali b. Muhammed* tarafından özet hâlinde yayınlanmıştır. *Ebû'l-Ferec İbn 'l-Cevzî*, bizzat kendisi de söz konusu esere dört yıl daha ekleyerek *Şuzûz el-Ukûd fî Târih el-Uhûd* adı altında özet hâlinde tekrar kaleme almıştır³⁶².

³⁶² Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Tedkîk: Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), c.1, s.43-48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.EL-MUNTAZAM'IN ÇEVİRİSİ

YIL 545 (M. 1149-1150)

Muharrem (M. Nisan-Mayıs 1150) ayında *Yusuf el-Dımaşkî, Nizamiyye*'de³⁶³

Acemler tarafından birisi olarak ders vermeye başladı. Dersini dinlemeye çok

³⁶³ Büyük Selçuklular zamanında vezir *Nizâmülmülk*'ün adıyla anılan meşhur *Nişabur, Bağdat, İsfahân, Taberistan Âmul, Basra, Belh, Cizre, Hâf, Merv, Musul, Herat, Rey, Zahir, Hârûniye Nizâmiyye Medresesi* gibi medreseler zinciridir. En büyüğü Bağdat'ta olup Bağdat *Nizâmiyye Medresi* (1064-1066) olarak adlandırılmıştır. Bu medreselerin kurulmasında *Alparslan* ve *Nizâmülmülk*'ün büyük çabaları olmuştur. Medresenin ön yüzündeki kitabede “*Nizâmiyye*” ifadesi yer aldığından dolayı bu medrese *Nizâmiyye Medresesi* olarak anılır olmuştur. Bağdat'ta bulunan bu medrese yükseköğretim kurumu kabilindedir. Diğer şehirlerdeki medreseler ise ortaöğretim düzeyindedir. Bu medreselerde *dil, dil* ve *hukuk* okutulmaktaydı. Başlangıçta felsefe dersleri olsa da kısa bir süre sonra bu ders programdan kaldırılmıştır. *Hanefî mezhebinden olanların bu medrese eğitim almalarına izin verilmezdi*. Bağdat'taki medreselerin hocalarının *Şâfiî* mezhebinden olma şartı bulunmaktaydı. Ancak *Şiî* inancının önüne geçmede önemli rol oynamıştır. Bu medreseler İlhanlı ve Osmanlı medreselerinin hem eğitim öğretim hem de bina olarak örnek teşkil etmektedir. Bu medresenin ve bu adı taşıyan diğer medreselerin kuruluşu, işleyişi, gelirleri ve eğitim programları konularındaki ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Çetin, **a.g.e.** s.257-312; Bilâl Aybakan, “Bağdat Nizâmiyye

miktarda sıradan halk ve fıkıhçı geliyordu. *Yusuf el-Dımaşki*'nin burada ders vermesi konusunda halifenin (Halife Muktefi Liemrillah) izni yoktu. Çünkü halife, *İbn el-Nizam*'ın ders vermesi taraftarıydı. Nitekim Cuma günü olunca *Yusuf el-Dımaşki*'nin *Nizamiyye Camisi*'ne ve *Dâr el-Hilâfe*³⁶⁴'ye girmesi yasaklandı. Bu

Medresesi'nin İlk Müderrisi Ebû İshak el-Şirazî (476/1083)", **İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinet el-Selâm) Uluslararası Sempozyum, II**, İstanbul 2011, s.699-715; Suat Kaymak, "Bağdat Nizâmiyye Medresesi" **Yedikita: Aylık Tarih ve Kültür Dergisi**, İstanbul 2012, S.44, s.38-41; Güray Kırpık, **a.g.e.** s.685-698; Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamani**, c.3, Ankara 2011s.356; George Makdisî, **İslam'ın Klasik Çağı'nda Din Hukuk Eğitimi**, (Çev. Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul 2007, s.75; Ömer Menekşe, "Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizâmiyye Medreseleri", **Diyanet İlmî Dergisi**, Ankara 2003, S.XXXIX/3, s.117-122; Ahmet Ocak, **Nizâmiyye Medreseleri**, Malatya, 1993, s.124; Abdülkerim Özaydın, "Nizamülmülk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 2007, c.33, s.194-196; M. Asad Talas, **Nizâmiyye Medresesi ve İslam'da Eğitim-Öğretim**, (Çev. Sadık Cihan) Samsun 2000, s.41; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.I-4, s.145.

³⁶⁴ Hasan b. Sehl'a ait olduğu için "*Kasr el-Hasani*" *Hasan Sarayı* ya da *Tâc Sarayı* olarak da bilenen bu saray eskiden *Mualla Kanalı*'nın altındaki Dicle kıyısında bulunmaktaydı. *Bağdat*'ta bulunan bu sarayı ilk defa Hicri 280 yılında (M. 893-894) *Mu'teddid* inşa ettirmiştir. Tahtta kaldığı sürece de burada ikamet etmiştir. *Hasan b. Sehl* vefat ettikten sonra saray aynı zamanda *Halife Me'mûn*'un eşi olan kızı *Bûrân*'a (*Boran*) intikal etmiştir. Ancak *Mu'teddid* burasını isteyince *Boran Hanım* tamir

engelleme üzerine *Yusuf el-Dımaşkî*'nin taraftarlarından bir grup sopaları birbirine çarpmaya başladı. *Yusuf el-Dımaşkî*, Cuma namazını *Sultan Camisi*'nde kıldı. Bundan sonra da evine kapanıp *Nizamiyye Medresesi*'ne hiç gitmedi³⁶⁵.

ettirip güçlendirme çalışması yapmış, her bir mekânı konumuna uygun bir şekilde döşemiş, hizmet edecek cariyelerle diğer hizmetçileri temin etmiş, o dönemin en güzel yemeklerini pişirtip hazırlatmış ve daha sonra da anahtarlarını *Mu'teddid*'e göndermiştir. *Mu'teddid* bu saraya gelince yapılan bu kadar güzel işleri görüp büyülenmiştir. Daha sonra da burayı genişletip etrafına surlar ördürmüştür.

Halife Muktefi Billah ise daha sonra bu saraya ek olarak *Dicle Nehri* kıyısına *Tâc Sarayı*'ni eklemiştir. *Tâc Sarayı*'nin arka tarafına da meclisler ve kubbeler inşa ettirerek *Dâr el-Hilâfe*'yi genişletmiştir.

Halife Muktedir Billah tahta geçince söz konusu sarayı yenileyerek bazı eklemeler daha yapmıştır. İmam Hafız İmâdeddin Ebû'l-Fidâi İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kırşî el-Dımaşkî, **Kitâb el-Bidâye ve el-Nihâye fî el-Târih**, Mısır, 1910, c.11, s.79; Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s.416-424.

³⁶⁵ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu sene Muharrem (M. Nisan-Mayıs 1150) ayında Yûsuf el-Dımaşkî, Bağdât'taki Nizâmiyye Medresesi'nde ders vermeye başladı. Ancak ders vermeye Halifenin emri olmadan başlamıştı. Bu nedenle Cuma günü camiye girmesine engel olundu. O da Sultan Camisi'ne gidip namazı orada kıldı. Yûsuf el-Dımaşkî'nin ders vermesi de yasaklandı. Sultân Mes'ûd, Şeyh Ebû el-Necîb'e Nizâmiyye'de ders vermesini emretti. Ancak Halife'nin emri olmadan ders vermeyi kabul etmedi. Sultan, Halifeden bu hususta izin aldı. Şeyh Ebû el-Necîb de Muharrem ayının ortasından (M. 14 Mayıs 1150) itibaren (M. 14 Mayıs 1150) ders vermeye başladı. Ancak ders vermeye*

Muharrem ayının yirmi yedisi Sebt (M. 26 Mayıs 1150, Cuma) günü sabahları *Nizamiyye Medresesi*'nde Ebû'l-Necîb ders vermeye başladı. Kendisinden söz konusu medresede ders vermesini istediğinde:

-Halifenin izni olmadan ders vermem, demişti.

Bunun üzerine ders vermesi konusunda Halifeden izin çıktı.

Bu yılda *Dicle*³⁶⁶ *Nehri*'nin suyu yükselerek *Nizamiyye Medresesi*'nin kapısına kadar ulaştı. Su, *ribât*³⁶⁷ yolunun geçilmesini engelliyordu. Öyle ki sokaklarda *sefîne*³⁶⁸ler dolaşmaya başladı.

Halifenin emri olmadan başlamıştı. Bu nedenle Cuma günü camiye girmesine engel olundu. O da Sultan Camisi'ne gidip namazı orada kıldı. Yusuf el-Dımaşkî'nin ders vermesi de yasaklandı. Sultan Mes'ûd, Şeyh Ebû'l-Necîb'e Nizâmiyye'de ders vermesini emretti. Ancak Halife'nin emri olmadan ders vermeyi kabul etmedi. Sultan, Halifeden bu hususta izin aldı. Şeyh Ebû'l-Necîb de Muharrem ayının ortasından (M. 14 Mayıs 1150) itibaren (M. 14 Mayıs 1150) ders vermeye başladı.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. s.368.

³⁶⁶ *Bağdat*'ta bulunan bir nehir olup Arapçaya sonradan girmiştir. Kelimenin aslı *Dilde* şeklindedir. *Dicle Nehri*'ne ayrıca *Ârenk Rûz* ve *Kudek Derya* “Küçük Deniz” adı da verilmektedir. *Dicle Nehri*, *Âmed*'den (Diyarbakır) yürüyüş mesafesiyle iki buçuk günlük yol olan *Behlûras*'tan başlamaktadır. Bu nehre ilk dökülen nehir *Kilâb Nehri*'dir. *Dicle Nehri*'nin etimolojisi, güzergâhı ve konumu konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.2, s.440-441.

³⁶⁷ Düşman mevzisi. Bu mevzi atın bukağısından esinlenerek oyulmuştur. Terim anlamı itibariyle ise Müslümanların kendi toprakları ile düşman topraklarını birbirinden ayıran sınır bölgelerindeki serhat topraklarda savaş ya da hayır işleri

Daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere *Hâdim*³⁶⁹, hasta olduğu halde hacca gidenlerle birlikte hacca gitmek üzere çıkmıştı. Ancak yoldayken daha fazla

amacıyla kurmuş oldukları kale tipi evlerdi. Buraları savaş sırasında düşman saldırılarını püskürtmek için kullanıyorlardı. Barış zamanlarında ise *Sûfler*in Allah için savaşan askerleri eğitmelerine yönelik birer medrese olarak kullanıyorlardı. Bu bakımdan bir manastır gibiydi. Ayrıca fakirler için bir han ya da misafirhane görevini de görmekteydi. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.205.

³⁶⁸ Kelime, sözlükte “*yüzey, kabuk*” gibi anlamlardadır. Suyun içinde yürüyen gemiye de bu ad verilmektedir. Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de de birçok yerde geçmektedir. Ancak Araplar bu aracı çok daha önceleri bilmekteydi. Aracın yapılışını ve türlerini de geliştirmişlerdi. Araplar birçok sefine türünü icat edip her birini de görevi ve modeline göre farklı farklı adlandırmışlardır. Sefine türleri ve adları konusunda bkz. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.250.

³⁶⁹ Sözlükte “*hizmet eden, hizmetçi*” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak “*sultanın ya da şahın hizmetinde bulunan devlet görevlileri*” anlamındadır. Burada ise Hâc emîri *Nazar b. Abdullah el-Cuyûşî Ebû’l-Hasan el-Hâdim*’den bahsedilmektedir. Yirmi bir defa hacca gitmiştir. 544 (M.1149-1150) yılında hasta olmasına rağmen hacca gitmek üzere hacılarla birlikte yola çıkmıştı. *Kûfe* şehrine gelince hastalığı arttı. Bu nedenle hacıların başına *Kaymaz*’ı görevlendirip kendisi *Bağdat*’a döndü. Beş yüz kırk dört yılında Zilkade ayının yirmi biri Sulâsâ (M. 22 Mart 1150, Salı) günü vefat etmiştir. Ebû’l-Ferec Ali İbn el-Cevzî, **a.g.e.** c.10, s.142; İzzeddin Ebû’l-Hasan Ali b. Ebû’l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.365.

dayamayıp geri dönmek zorunda kaldı. Hac yolculuğuna çıkanları ise *Kaymaz*'a³⁷⁰ teslim etti. Hacılar Mekke'ye ulaşınca *Mekke emîri*, hacılara göz koydu. *Kaymaz*'ı ise aşağıladı. *Araplar*³⁷¹ aç gözlü olmaya başladılar. Yolu kapattılar. *Kaymaz*'a elçiler göndererek kendisinde hakları olduğunu iddia ettikleri vergileri ödemesini talep ettiler. *Kaymâz* hacılara haber göndererek onlara istedikleri vergiyi verip şerlerinden kurtulmasını söyledi. Ancak hacılar vergi vermekten kaçındı. *Kaymaz*, hacılara:

-Eğer bu vergiyi vermezseniz Allah'ın Resûlünün (s.a.v.) sünnetini yerine getiremezsiniz, dedi.

Bunun üzerine hacılar *Kaymaz*'dan kurtulmak istediklerini belirterek:

- Biz de *Sultan Sencer*³⁷²'in yanına gidip seni kendisine şikâyet ederiz, dediler.

³⁷⁰ Kutbettin Kaymaz, Halife Mustencid (1160-1170) döneminde iktidara gelmiştir. Faruk Sümer, **Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II**, İstanbul, 1999, s.526. İbn el-Esîr ise bu kişinin *Kaymaz Arcuvânî* olduğunu belirtmektedir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.365.

³⁷¹ Burada kastedilen Arapların *Za'b* kabilesidir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.365.

³⁷² *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı *Melik Şah*'ın oğludur. 479 (M. 1086-1087) yılında *Sincar*'da doğmuştur. 21 yıl meliklik ve 39 yıllık sultanlık yapmıştır. *Büyük Selçuklu Devleti*'nin son sultanı olarak kabul edilir. *Aşkabat*'ın 400 km. uzaklığında bulunan türbesi Türkiye Cumhuriyeti tarafından 2004 yılında restore edilmiştir.

Uzun adı *Ahmed b. el-Hasan b. Muhammed b. Dâvûd* olan *Sencer*'in lakıbı *Hâris* idi. Tarihçi *Ebû'l-Fidâ*'nın belirttiğine göre Türkçede "*Sancar*" olarak da

söylenmektedir. Ancak bu ismin Farsça olduğu konusunda şüphe yoktur. Kelime Farsçada “yırtıcı kuş” anlamına gelmektedir. *Sultan Sencer*’in bu lakabı almasının nedeninin doğduğu *Sencer* şehriden geldiğini iddia eden tarihçiler ed bulunmaktadır. Doğumu konusunda değişik rivâyetler bulunsa da 479 (M. 1086-1157) yılları arasında yaşadığı kabul edilir. Babası *Melik Şah*, *Rumelini* fethetmek için yola çıktığında *Sencer* şehrine gelmişti ve *Sultan Sencer* de burada dünyaya gelmişti. Annesi ise *Sultan Melik Şah*’ın cariyesi olan *Taceddin Hâtun*’dur.

Sultan Sencer, Selçuklu sultânlarının altıncısı olup *Sultan el-Azam* olarak da adlandırılmıştır. Ayrıca *Melik Muzaffer*, *Nâsireddin*, *Meluk el-Şark*, *Zülkarneyn* gibi lakapları da bulunmaktadır. 513 (M. 1119-1120) yılında ise *Şahinşah* unvanını almıştır.

Sultan Sencer, *Semerkand* hâkimi olan *Arslan Hân*’ın kızı *Türkân Hâtun*’la evlenmiştir. Başka da eşi bulunmamaktadır. Eşi bütün seferlerinde ve yolculuklarında kendisine eşlik etmekteydi.

Sultan Sencer’in sadece bir oğlu vardı. Bu oğlu da *Katvân Savaşı*’nda esir düşmüştü. Bu nedenle *Sultan Sencer* ölüm döşegindeyken veliaht olarak kız kardeşinin oğlu *Muhammed b. Muhammed b. Buğrâhân*’ın atamıştır. Diğer yandan kaynaklar *Sultan Sencer*’in kız çocuklarının varlığından bahsetmektedirler.

Sultan Sencer dış görünüşü itibariyle esmer benizli, göbekli, alnı açık bir kişiydi. Savaşçı kişiliğinin yanı sıra edebiyat ve kültür alanlarına da meraklı bir kişi olduğu için döneminin şairlerini ve yazarlarını sürekli desteklemiştir. Küçük yaşlarından itibaren cesaret ve kahramanlık timsali olan *Sencer* 491 (M. 1097-1098) yılında *Horasan*’ı teslim aldığında henüz on bir yaşındaydı. Dönemine yaptığı iyilikler ve kahramanlıklarla damgasını vurmuş olan *Sultan Sencer* 552 (M. 1157-1158) yılında

Bir süre sonra yollarına devam ederek *Gurâbi*'ye³⁷³ vardılar.

Muharrem ayının on dördünde Sebt (M. 13 Mayıs 1150, Cumartesi) günü ikindiden sonra Araplar hacılara saldırdılar. Hacıları öldürdüler. Çünkü Arapların sayısı çok fazlaydı. Araplar hacıların sayılamayacak kadar çok erkek ve dişi develerini, eşyalarını, elbiselerini ve paralarını ganimet olarak aldılar. Ayrıca

yetmiş üç yaşına dört ay kala *kulunç* ve *ishal* hastalığından vefat etmiştir. Vefat ettikten sonra kendisi tarafından *Merv*'de yaptırılan ve *âhret yurdu* olarak adlandırdığı türbesinde defnedilmiştir. Türbesi dört duvardan oluşan kare bir yapı olup zamanla erozyona uğramıştır. Ali el-Huseynî Sadruddin, **Kitab Zubdet el-Tevârîh, Ahbâr el-Umerâ ve el-Mulûk el-Selcûkiyye**, Beyrut, 1986, s.135; Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.178; Muhammed b. Al b. Süleyman el-Râvendî, **a.g.e.** s.279; İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.8, s.437; İmâdeddin Muhammed b. Muhammed b. Hâmid el-İsfahanî **Kitâb Târihi Devleti Âli Selcûk, Nusrat el-Fetre ve Usrat el-Fitra fî Ahbâr el-Devlet el-Selcûkiyye**, (Tahkik: Şeyh el-İmam Âlem el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bendârî), **a.g.e.** s.236; Şemseddin Ebû'l-Muzaffer Yusuf İbn el-Emîr Hüsameddin Sıbt İbn el-Cevzî, **a.g.e.** c.8, s.515; Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr b. İbn Hallikân, **Vefayât el-A'yân ve Enbâü Ebnâ el-Zamân** c.3, s.428; İmam Hafız İmâdeddin Ebû'l-Fidâi İsmâil b. Ömer b. Kesîr et-Kırşî el-Dimaşkî, **a.g.e.** c.12, s.237.

³⁷³ Kelimenin etimolojisi ve konumu ile ilgili olarak bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.190.

binlerce dînâr³⁷⁴ a da el koydular. Bazı tüccarlar Arapların aldıkları para miktarını on bin dînâr olarak belirtirken bazıları da yirmi bin dînâr olduğunu belirtmektedir. Arapların aldıkları paranın ise otuz bin dînâr aldığını ileri süren tüccarlar bile vardır.

Araplar *Mesûd*'un³⁷⁵ kız kardeşi olan *Hâtun*'un yüz bin dînârını da almışlardır. Hacılar paramparça olup yürüyerek çölde etrafa kaçışmak zorunda kaldılar. Çöle kaçan bu hacılar aç, susuz ve çırılçıplak bir şekilde öldüler. Denildiğine göre hac için yolculuğa çıkmış olan kadınlar cinsel yerlerini cesetlerle örtmek zorunda kalmışlardı. *Kaymaz*, *Medine*'ye ulaştığında beraberinde çok az sayıda kişi kalmıştı³⁷⁶.

³⁷⁴ Bir *miskâl dînâr* 4,25 gramdır. Muhammed b. Ali b. Huseyn el-Harîrî, “Evrâk el-Nukûd ve Nisâb el-Varak el-Nakdî”, **Mecellet el-Buhûs el-İslamiyye**, Suudi Arabistan 1993, S.39, s.238-239.

³⁷⁵ *Irak Selçuk* devletinin sultanıdır. *Büyük Selçuklu* sultanı *Sencer*'in yeğeni olup *Irak Selçuklu* devletinin başına 526 yılının Cemâdiyellevvel (M. Mart – Nisan 1132) ayında (Kenan Çetin'e göre M. 1134 tarihinde, s.26) geçmiş ve 1 Receb 547 (M. 2 Ekim 1152) tarihine kadar tahtta kalmıştır. Kendisi “*Kara Arslan*” olarak da anılmaktadır. Bastırmış olduğu paralarda “*muizuddünya veddin, imaduddin, rükneddin*” unvanlarını kullanırdı. Selçukluların en önemli büyük sultanlarındadır. Dönemine ait ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Kayhan, **Irak Selçukluları**, Konya 2001, s.122-189; Kenan Çetin, **a.g. e.** s.26.

³⁷⁶ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu sene Muharrem ayının on dördünde (M. 13 Mayıs 1150) Arapların Za'b adındaki bir kabilesi topladıkları diğer kişilerle birlikte Mekke ile Medine arasında*

bulunan Gurâbî denilen yerde hacılara saldırdılar. Hacıların çok az bir kısmı dışında neredeyse hepsine de tutukladılar. Bu olayın nedeni ise şöyleydi:

Daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere Hâc Emîri Hâdim, Hille'den geri dönünce hacıların başına Kaymaz Arcuvânî'yi bırakmıştı. Kaymaz ise henüz tecrübesiz bir gençti. Hacıları Mekke'ye götürdü. Mekke emîri hacıların başında Kaymaz'ı görünce aşağılamaya başladı. Bu nedenle hacılara göz dikti. Kaymaz ise geri dönünceye kadar Mekke emîrini idare etmeye çalıştı. Kaymaz, Mekke'den ayrılınca kendisine Arapların toplandığı haberi geldi. Bunun üzerine hacılara:

-Ben Medine'ye gitmesem daha iyi olur, dedi.

Ancak Acemler (İranlılar) buna kızdılar. Kendisini Sultan Sencer'e şikâyet edeceklerini belirterek tehdit etmeye başladılar. Kaymaz Acemlere:

-Madem öyle, Araplara biraz para verin ki şerlerinden kurtulalım, dedi.

Ancak Acemler onun bu teklifini kabul etmediler. Bunun üzerine Kaymaz hacılarınla birlikte Gurâbî denen yere gitti. Gurâbî denilen yer iki dağ arasındaki geçitten geçilerek gelinen bir yerdi. Araplar ise bu geçidin başında durup hacıların gelmesini bekliyordu. Hacılar gelince üzerlerine saldırdılar. Kaymaz, Araplarla baş edemeyeceğini anlayınca kendisi için amân (Güvenliğini garanti altına aldı.) diledi. Bunun üzerine Araplar hacıları yenerek yanlarında bulunan tüm mallarını ve paralarını aldılar. Hacılar çölde darmadağın oldular. Hacıların sayılamayacak kadar kısmı ölüp gitti. Sadece çok az bir kısmı sağ kaldı. Bazıları da Medine'ye ulaşmayı başarabildi. Oradan da kendi memleketlerine gittiler. Bazıları da kendi memleketlerine gelinceye kadar Araplarla birlikte ikamet etmek zorunda kaldılar.

Bir süre sonra Allah-u Teâla, Arapların Za'b kabilesinden hacıların intikamını aldı. Kendilerini rezil ve aşağılık kıldı. Beş yüz yetmiş altı yılında (M. 1180-1181)

Bu yılda *Yemen*'de bir kan yağmuru yağdı. Yerler kanla kaplanmıştı. İnsanların elbiseleri bile kanlar içinde kalmıştı.

Sultan Mesûd'un en yakını olan *İbn el-Balengerî* hastalandı. Şifa bulduktan sonra ise *Bağdat*'ta *Muhtass el-Hadara* olarak adlandırılan *mûkûs*³⁷⁷ vergisini düşürdü. Bu vergi insanlara çok fazla eziyet edip onların paralarını eksiltmekteydi. *İbn el-Balengerî* hastalanıp iyileştikten sonra:

-Ben Cehenneme bir hasır serdim, diyordu. Bir süre sonra tekrar hastalandı ve bu yılın Rabîulâhir ayının on dördünde (M. 10 Ağustos 1150) öldü.

Medine'de *Za'b* kabilesinden olan bir gençle karşılaştım. Aramızda şöyle bir diyalog geçti:

-Allah'a yemin olsun ki aslında seni seviyordum. Ancak senin *Za'b* kabilesinden olduğunu duyunca nefret etmeye ve şerrinden korkmaya başladım, dedim.

-Niçin? diye sordu.

-Çünkü hacılara saldırmıştınız, dedim.

-Ben o zamanlar dünyada değildim. Allah'ın bizim kabilemize neler yaptığını biliyor musun? O olaydan sonra Allah bizi iflah etmemiş, sayımızı azalmış. Herkes bize düşman gözüyle bakmaya başlamış. Bir daha belimizi doğrultamamışız, dedi.”

İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.365.

³⁷⁷ Sözlük anlamı itibariyle “vergi” demek olan bu kelimenin tekili “meks” şeklindedir. Kelimenin çoğulu ise “mukûs” şeklindedir. Kadir Güneş, **Arapça Türkçe Sözlük**, İstanbul 2011, s.1120. Terim olarak ise “Şehre giren çiftçilerin ve iş adamlarının getirdikleri mallarından alınan vergi.” demektir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.406.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

215. İsmail b. Muhammed

İsmail b. Muhammed İbn Abdülvahhab b. el-Hasan el-Gazâz, İbn Zerîğ olarak bilinmekteydi. *Sâbit* ve *İbn el-Allâf* gibi kişilerden ders almıştır. Rabûlevvel ayının ortasındaki Erbiâ (M. 12 Temmuz 1150, Çarşamba) günü vefat etmiş ve *Bâb Harb*'de³⁷⁸ defnedilmiştir.

216. Hasan b. Zinnûn

Hasan b. Zinnûn İbn Ebû'l-Kâsım b. Ebû'l-Hasan el-Şağrî Ebû'l-Mefâhir b. Ebû Bekr, *Nişabur*³⁷⁹ludur. *Ebû Bekr el-Şîrevî* gibi kişilerden hadis dersi almıştır.

³⁷⁸ Buraya *Bâb el-Harbiyye* de denmektedir. *Bağdat*'taki *Beşir el-Hâfi*, *Ahmed b. Henbel* gibi insanların mezarlıklarının yakınlarındaki *Bâb Harb*'in yanındaki meşhur büyük mahalledir. *Ebû Cafer el-Mansur*'un komutanlarından olan ve *el-Râvandî* olarak bilinen *Harb b. Abdullah el-Belhî* den dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.307 ve c.2, s.61.

³⁷⁹ Asıl adı *Nisâbûr* olan bu şehre halk *Neşâvûr* demektedir. Birçok özelliklere sahip olan şehir ayrıca bilim adamı kaynağıdır. Yakut el-Hamavî gezdiği yerler arasında buradan çıkan bilim adamı kadar hiçbir bölgede bilim adamı çıkmadığını belirttiikten sonra 85 derece boylamı ile 30 derece eylemi arasında yer aldığını ve beş bölgenin dördüncüsü olduğunu ifade eder. Ayrıca buranın coğrafi konumunu, astronomik durumunu ayrıntıları ile anlatıp buradan çıkan bilim adamları, şairler ve din adamlarından uzun uzun bahseder. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5 s.331-333.

Kendisi iyi bir edebiyatçı ve fıkıhçıydı. Hasta oluncaya kadar sürekli bilimle meşgul olmaktaydı.

-Eğer bir şey elli defa tekrar etmezse yerli yerine oturmaz, diyordu.

Bağdat'a gelmiştir. Burada *Kasr Camisi*³⁸⁰ gibi camilerde kısa bir süreliğine kalmıştır. Sünnî olup konuşmalarında *Eş'âr*'ı³⁸¹ aşırı derecede yermiştir. *Ebû'l-Futûh*

Günümüzdeki *Nisâbûr İran*'ın *Horasan Bölgesi*'nin kuzeyinde bulmakta olup *Bağdat*'a 1730 km. uzaklıktadır.

³⁸⁰ Bu cami *Bağdat*'ta tarihi boyunca inşa edilen üçüncü camidir. Cami ayrıca *Cami el-Hulafâi* (Halifelerin Camisi), *Saray Camisi*, ya da *Hilafet Camisi* olarak da bilinmektedir. Camiyi Abbasî halifesi *Muktefi Billah* 289-295 (M. 901-907) yıllarında halifenin evinin doğu tarafına inşa ettirmiştir. Caminin kapısı halifenin evinin kapılarından birisi olan *Bâb el-Âmme*'ye bitişikti. Cami inşa edildikten sonra halifenin devlet erkânı ve beraberindekilerle birlikte Cuma namazlarını kıldığı resmi bir cami haline dönüşmüş oldu. Kâdıların yeminleri burada okunuyordu. Yine bilim adamlarının ve ileri gelen kişilerin cenaze namazları burada kılınmaya başlandı. *Nâzariyecilerin*, *hadisçilerin* ve *fıkıhçıların* ders halkaları burada düzenlenir oldu. Böylece *Bağdat*'ta *Rusâfa* ve *Mansur* Camilerinden sonra Cuma namazı kılınan üçüncü cami niteliğine kavuşmuş oldu. *İbn Cübeyr* gibi Arap gezginleri de bu camiyi ziyaret etmiştir. *İbn Cübeyr*'in anlattığına göre bu cami halifenin sarayına bitişikti. Büyük bir camiydi. Yine büyük bir *su sebiline* sahipti. Burada ayrıca ışıklandırma ve temizlenme için birçok müştemilat bulunmaktaydı. Bu müştemilat ise *Hulâgu Abakan*'ın 658 (M.1259-1260) yılında *Irak*'ı zabtetmesinden sonra 678 (M.1279-1280) yılında yapılmıştı. Bu cami günümüzde *Bağdat*'taki gezilmesi gereken tarihi yerler arasındadır. Camide hâlâ namaz kılınmakta olup faal bir camidir. Yine

caminin bulunduğu cadde de bu caminin adıyla anılmaktadır. Cadde ise 14 Temmuz 1958 tarihindeki devrimden sonra yapılmıştır. İbn el-Fûtî el-Bağdadî, **el-Havâdis el-Câmiat ve el-Tecârib el-Nâfia**, Bağdat 1932, s.339.

<http://www.masajediraq.com/index.php?type=newsp&typet=3&idn=61>,

<http://www.iraqna.org/fp/journal5/40.htm>

³⁸¹ Bu mezhep *Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî*'nin (H. 324, M. 935-36) liderliğindeki bir mezhep olup kelâm metodunu benimsemektedir. *Eş'ârî* ismi, *Ehl-i Sünnete* mensup iki ekolden birisidir. Ancak bidat taraftarlarına karşı kullanılmakta *Mâtûridîyye*'yi de içine almakta ve *Ehl-i Sünnet*'in genel ismi olarak anlaşılmaktadır. Çünkü ilk orataya çıkış yıllarında akaidin önemli meselelerinden birini teşkil eden Allah'ın sıfatları meselesinde birbirine zıt iki görüş vardı: Birisi sıfatları kabul eden *Selefiyye* görüşü, diğeri ise onların bir kısmını kabul etmeyen *Muattıla* görüşüydü. Sıfatları kabul ettiği için *Selefiyye*'ye "*Sifâtiyye*" deniliyordu. *Eş'ârî*, *Selefiyye*'ye geçtikten ve *Eş'ârî* ekolünün temsilcisi olduktan sonra, sıfatları kabul eden *Ehl-i Sünnete* "*Eş'ârîyye*" denilmiştir. İşte bu bakımdan *Eş'ârîyye*, *Ehl-i Bid'ata* mukabil olarak kullandığı takdirde *Maturidiyye*'yi de içine almaktadır.

Eş'ârîyye Mezhebi, *Mu'tezile*'ye karşı bir anti-tez olarak doğup selef inancını temel almıştır. Ancak inanç konularını işlerken kelâm, bir kanıtlama yöntemi olarak kullanılmış ve yorumlara yer verilmiştir. *Eş'ârîyye*'ye mensup kelâm bilginleri zamanla yorumlamalara daha çok yer vermişlerdir. Bazen de kelâmı yenilikler yaparak, kelâm ilmini felsefe ile meselelerini tartışabilecek bir güce kavuşturmışlardır. Bu konudaki en büyük çabayı *Gazâlî*'nin faaliyetlerinde görmek mümkündür. Başka bir ifadeyle *Eş'ârî* kelâmında aklın büyük önemi vardır.

el-Esferâîni'nin Bağdat'tan çıkarılmasına sebep olmuştur. Yaptığı işlerle ilgili olarak *Hanbelîler* kendisine meyletmiştir. *Ebû'l-Hasan el-Berândesi*'nin bana söylediğine göre *Hanbelîleri* kandırıyordu. Kendilerine Kur'ân halkı olarak sesleniyordu. *Hanbelîleri* yerdikten sonra *Mu'tezile*³⁸²'nin görüşlerine meylettiğini açıkça dile

Eş'ârîyye ekolü önce *Irak* ve *Suriye*'de yayılmış daha sonra da *Nizamiye* medreselerine *Eş'ârî* âlimlerinin tayin edilişiyle geniş bir alana yayılma imkânı bulmuş ve *Mısır* ile *Mağrib* ülkelerine kadar yayılmıştır.

Eş'ârî'den sonra bu ekole mensup olarak, ortaya atılan fikirleri geliştiren âlimler arasında şunları saymak mümkündür:

Ebû Bekir el-Bâkîllânî (H. 403/ M.1012-1013); *İmamul-Haremeyn Cüveynî* (H. 478/ M.1085-86); *Ebû Hâmid Gazzâlî* (H. 505/ M. 1111); *Şhrestânî* (H. 548/M. 1153-54); *Fahrüddin Râzî* (H. 606/ M. 1209-10); *Sayfullah Âmidî* (H. 631/ M. 1233-34); *Beydâvî* (H. 685/ M. 1286 -87); *Sa'duddin Teftâzânî* (H.793/ M. 139091); *Seyyid Şerif Cürcânî* (H. 816/M. 1413-14); *Celâlüddin Devvânî* (H. 908 /M. 1502503. Bekir Topaloğlu, **Kelam İlmi**, İstanbul 2012, s.153; Ebû'l-Feth Muhammed b. Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Ebû Bekr Ahmed Şhrestânî, **el-Milel ve el-Nihal**, İstanbul, 2008, 1/92-93.

³⁸² Sözlük anlamı itibariyle “ayırarak, uzaklaştırmak” anlamlarına gelen kelime uzaklaşıp ayrılarak bir köşeye çekilmeyi ifade etmektedir. Terim anlamı bakımından ise İslam inancı hakkındaki konuları akla ve iradeye öncelik vererek çözen kelâm mezhebidir. Mezhep, *akâid* konusunda rivâyeti de kabul etmektedir. Ancak rivâyetin ters düştüğü durumlarda rivâyeti aklın ışığında yorumlamaktadır. Bu kelimenin ilk kullanılışı konusunda çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Bu mezhep VIII. yüzyılın başlarında kurulmuş olup büyük günah işleyen kişi ile ilgili olarak *Hâricîler* ve

getirmekteydi. Sonra *Bağdat*'tan çıktı. Bu yılın Cemâdiyelevvel (M. Ağustos-Eylül 1150) ayında *İyzâcerd Köyü*'nde vefat etti. *Ebû'l-Hasan Ebû Bekr el-Nişaburî*, bizi şekilde methetmiştir:

Şiir

Yine aynı şekilde bizi methetmiştir:

Şiir

Murcie'nin görüşlerine karşı *Basra*'da ortaya çıkmıştır. Bu mezhebin ortaya çıkmasında İran dinleri, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Yunan felsefesinin rolleri de olmuştur. Bu mezhep özellikle Abbasîler döneminde gelişme göstermiştir. İlyas Çelebi, **Mu'tezile**, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi, c.31, s.391-401. Özellikle Abbasî halifeleri *Me'mûn*, *Mu'tasım Billah*, *Vâsık* dönemlerinde en parlak dönemlerini yaşamıştır. Diğer yandan söz konusu mezhep *Halife Mutevekkil* tarafından uzun süre sessizliğe gömülecek derecede pasif hâle getirilmiştir. Metin Yurdağur, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.4, İstanbul, 1986, s.117. Bu mezhep *Şiî* görüşe sahip Büveyhîler döneminde özellikle *İran*'ın güneyinde, *Horasan* ve *Maverâünnehir* bölgelerinde yeniden parlama imkânı bulmuştur. Büveyhîlerin meşhur veziri *Sâhib b. Abbâd* zamanında popülerite bakımından zirveye ulaşmış olup yine son ünlü temsilcisi de *Kâdî Abdülcebbâr* olmuştur. Nitekim günümüzde bile *Mu'tezile* itikadı konusundaki ayrıntılı bilgileri bu kişinin eserlerinde yer almaktadır. İsmail Cerrahoğlu, *Kâdî Abdülcebbâr ve Tenzîh el-Kur'ân an el-Matâin*", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, Ankara, 1982, C. 5, s.55-61.

217. *Sâfi b. Abdullah*

Sâfi b. Abdullah el-Cemâlî Atîk Ebû Abdullah b. Cerrede, *Ebû Ali İbn el-Bennâi*'den hadis ve Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. *Ebû Ali İbn el-Bannâi*'den ders aldığı için ben de kendisinden hadis dersi almıştım.

Ebû Ali İbn el-Bannâi melek yüzlü bir şeyhti. Namazlarını sürekli cemaatle kılardı.

Şeyhimiz *Ebû'l-Fadl İbn Nâsır* şöyle demişti:

-*Sâfi İbn Cerde*'nin kölelerinden birisiydi. *Sâfi* bunu kendisi ifade etmişti. Sâfi, bir gün şeyhimiz *Ebû Mansur el-Cevâlîgî*'nin evindeydi. O sırada ben de orada bulunmaktaydım. O gün *Ebû Ubeyd Ali'l-Eşyâh Ebû Mansur, Ebû'l-Fadl* ve *Sad el-Hayr*'dan ilginç olayları dinlemekteydik. *Sâfi b. Abdullah*, bana:

-Duyduğuma göre benim bu hadis kısımlarını duymadığımı. Efendinin *Sâfi* adında başka bir kölesi daha olduğunu belirtmişsin. Bu kesinlikle doğru değildir. *Ebû Ali İbn el-Bannâi*'yi biliyorum. Kendisinden ders aldım. Ben hadis rivâyeti meraklıyım. Hatta âşığıyım. Ondan hiç duymadığım rivâyetleri dinledim, diye söyledi.

Orada bulananlar *Sâfi b. Abdullah*'ın doğru söylediğini açıkça dile getirdi. Bunun üzerine Sâfi b. Abdullah'tan özür diledim. Söylediklerimi de geri aldım.

Sâfi, bu yılın Rabîulevvel (M. Haziran 1150) ayında vefat etmiştir.

218. *Abdülmelik b. Ebû Nasr*

Abdülmelik b. Ebû Nasr İbn Ömer Ebû'l-Maâlî el-Ceylî hadis dersi almıştır. İyi bir fıkıhçıydı. Mütedeyyin bir kimseydi. İlmiyle amel etmekteydi. Çok fazla ibadet ederdi. İkamet ettiği daimi bir evi yoktu. Dicle kenarındaki harabelere ya da

mescitlere sığınıp oralarda yaşamaktaydı. Bu sene içinde hacca gitmişti. Araplar hacılara saldırınca kaçmayı başarıp *Feydu*'da³⁸³ ikamet etmeye başlamıştı. Bu sene işte burada vefat etmiştir. Bazı *Feydulular* kendisini methetmiştir. *Abdümelik b. Ebû Nasr*'ı züht sahibi bir gönül dostu olarak tarif etmişlerdir.

YIL 546 (M. 1151-1152)

Bu yılda *Tâmarrâ*³⁸⁴ da bulunan *Nehruvân*³⁸⁵ Nehri aşırı su debisinden dolayı taşı³⁸⁶.

³⁸³ *Mekke*'ye giden yoldaki bir konaklama yeri adıdır. *Mekke* ile *Kûfe* arasında yer alan bu belde zamanında oldukça bayındır bir yerdi. Hacılar buraya gelince yanlarında getirmiş oldukları yiyeceklerini ve kendilerine ağır gelen diğer eşyalarının buranın halkına emanet ederlerdi. Hacdan dönerken de bu emanetlerini geri alırlardı. Emanet ettikleri kişilere ise bağışlarda bulunurlardı. Buraya ilk yerleşen kişi *Feydu b. Hâm* olduğu için bu adla anılmıştır. Ayrıca *Şâm*'a giden yol da sadece buradan geçtiği için de jeopolitik bir konuma sahipti. Ziraat yapılmasına elverişli olmayıp her tarafı kumla kaplı olan bu beldede yaşayanlar geçimlerini gelip geçenler sayesinde sağlamaktaydılar. *Feydu* kelimesinin etimolojisi ve diğer ayrıntılı özellikleri için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.281-282.

³⁸⁴ *Tâmarrâ* kelimesi Arapça değildir. *Bağdat*'ın güney doğusunda yer alan bir yerdir. Burada üzerinde sefinelerin seyrettiği bir nehir bulunmaktadır. Bu nehir *Şehrizûr Dağları*'ndan ve civar dağlardan itibaren başlamaktadır. *Tâmarrâ* ve bu bölgeye ait olan nehrin etimolojisiyle, bölgede yetişen kişilerle ve nehrin doğduğu

Cemâdiyelâhir (M. Eylül-Ekim 1151) ayında ise *Şucauddin* adındaki bir fıkıhçının kolu kesildi. Kendisi fıkıhçılar ve vaizlere hizmet etmekteydi. Ancak hırsızlık yaptığı tespit edilmişti.

yerden itibaren geçtiği yerlerle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.7.

³⁸⁵ *Nehruvân* ya da *Nehrivân* da denmektedir. Bu nehir *Aşağı Nehir*, *Orta Nehir* ve *Yukarı Nehir* olmak üzere üç nehirden oluşan bir nehirdir. *Bağdat* ile *Vâsıt*'ın doğu tarafını arasında yer alan geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu bölgede orta büyüklükte üç tane şehir bulunmaktadır. *İsâf*, *Cerceriyâ*, *el-Sâfiye*, *Deyr Konnî* bunlardan birkaçıdır. *Halife Ali İbn Ebû Tâlib* (r.a.) ile *Hariciler* arasındaki meşhur savaş bu bölgede cereyan etmiştir. Bölgede yetişmiş olan birçok bilim adamı, edebiyatçı ve din adamı bulunmaktadır. Bu meşhur insanların bazıları bölgenin şehirlerinden bazıları da köylerinden çıkmıştır. *Nehruvân Nehri*, *Tâmarrâ* ya da *Hulvân* yakınlarında başlamaktadır. Zamanla bu nehrin bulunduğu coğrafyada yer alan şehirler ve köyler harap olup gitmiştir. Sadece bazı duvar yıkıntıları kalmıştır. Bölgenin virane bir hâle gelmesinde özellikle Selçuklular döneminde olmak üzere birçok savaşa sahne olmasıdır. Yakut el-Hamavî bu bölgeyle ilgili oldukça geniş bilgiler vermektedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.325-326.

³⁸⁶ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

Bu sene *Behrûz* tarafından tamamlanan *Nehruvân* bu sene *Tâmarrâ*'daki taşkınlar ve ihmalkârlık sebebiyle taşıtı. Bu taşkın çok fazlalaştı ve halk bundan zarar gördü. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.371.

Ramazan (M. Aralık-Ocak 1151-1152) ayında *Sultan Mesûd*, *Bağdat*'a girdi³⁸⁷. *Vezir İbn Hübeyre*³⁸⁸ ve devletin ileri gelenleri onun huzuruna geldiler. *Sultan Mesûd* kendilerine taltiflerde bulundu. Onlar da Sultana müteşekkir bir şekilde huzurundan ayrıldılar.

İbn el-Abâdî, *Mansur Camisi*³⁸⁹'nde vaaz vermek için izin istedi. Ancak Batı tarafındaki halkın sadece *Hanbelîleri* kabul edecek olmasından dolayı izin verilmedi. Baş *nakîb*³⁹⁰ onu koruyacağına dair kendisine garanti verdi. Zilhicce ayının beşi

³⁸⁷ *Sultan Mesûd* bu gelişenden bir süre sonra sonbaharda akut humma hastalığına yakalanmış ve Receb ayının birinde (M. 14 Ekim 1151) 45 yaşında burada vefat etmiştir. Hüseyin Kayhan, **a.g.e.** 188-189.

³⁸⁸ 499-560 (M. 1105/1106-1164/1165) yılları arasında yaşamış olan meşhur vezirdir. Bu makama gelince bile bilimle uğraşmaktan geri kalmamıştır. 544 (M. 1149-1150) yılında *Halife Muktefi* tarafından vezirlik makamına getirilmiştir. Cümle bilgisi, mantık, *Hanbelî* mezhebi ve hat konusunda eserler vermiştir. Abdullah Meymân, **Vezir İbn Hübeyre ve Selefî İnancı Konusundaki Çalışmaları**, Riyad 2006, s.123.

³⁸⁹ *Bağdat*'ta inşa edilen ilk camidir. Bu camiye halife Ebû Cafer el-Mansur 145 (M. 762-763) yılında inşa ettirmiştir. Cami, *Hârûn Reşîd* zamanına kadar ilk yapıldığı gibi devam etmiştir. Hârûn Reşîd ise 193 (M. 808-809) yılında camiye yıktırıp yeniden yaptırmıştır. Abbasî halifesi *Mu'tad* zamanında ise camiye ilk avlu eklenmiştir. Bu avlu *Mansur Sarayı* olup camiye birleştirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde de camiye bazı eklemeler yapılmıştır. Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1. s.108.

³⁹⁰ Asker nakîbi Sultanın talep ettiği emîrleri, halka askerlerini vb. getirmekle yükümlüydü. Kelimenin sözlük anlamı ise bilgin, bilge kişi demektir. Burada da bu

Cuma (M. 14 Mart 1152, Cuma) günü *revâk*³⁹¹a gelip vaaz vermeye başladı. *Nakîblar, ustâddâr*³⁹² ve birçok halk onun vaazını dinlemeye gelmişti. *İbn el-Abâdî* vaaza başlayınca kendisini etrafından yuhalamaya başladılar. İnsanlar kendisini istemiyordu. Bu nedenle tuğlaları fırlatmaya başladılar. Ancak karşı gelen bu insanlar, yenilip dört bir tarafa kaçışmaya başladı. İnsanlar, sarıklarını ve önlüklerini

anlamda kullanıldığı tahmin edilmektedir. Muhammed Ahmed Dehmân, **Mucem el-Elfâz el-Tarîhiyye fî Asr el-Memlûkî**, Dimaşk 1990, s.152.

³⁹¹ Caminin ya da mescidin bir kısmıdır. Burada eskiden öğrenciler öğrenim görmekteydiler. *Revâkta* öğrencilerin ders gördükleri bazı odalar ve kütüphane bulunmaktaydı. *Revâkta* ayrıca öğrencilerin bir şeyhin etrafında halka şeklinde oturup ders gördükleri bir hol de vardı. *Revâkta* ders veren hocalar ve ders gören öğrenciler için vakıf sahipleri tarafından çokça para harcanmaktaydı. *Revâk* her camide bulunmamaktaydı. *Revâk*ı olan en meşhur camilerden bir tanesi de *Mısır*'daki *Ezher Camisi*'dir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.213-214.

³⁹² Farsça bir kelime terkibi olup “*sited*” alıcı ve “*dâr*” malik, sahip, tutan gibi anlamları vardır. Bu kelime terkibi bir süre sonra Arapçalaşıp “*ustâddâr*” şeklinde ifade edilir olmuştur. Sultanın özel işleriyle ilgilenen kişiye verilen bir unvandır. *Ustâddârlık* ise bir makamdır. Bu makamdaki kişi Sultanın mutfak, yiyecek, içecek işleriyle ilgilenir. Ayrıca köleleriyle ve maiyeti de kendisinden sorulur. Yine sultanın sarayındaki kapıcılar ve hizmetkârları da ustâddârın idaresi altındaydı. Bu bağlamda “*evin ya da sarayın sorumlusu*” anlamında terimleşmiştir. *Kirman Selçuklularında* hükümdara ait özel vergileri, devletin diğer vergilerini toplayıp harcamakla yükümlü kişidir. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g. e.** s.15; Kenan Çetin, **a.g.e.** s.65; Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.**

çıkarakak *İbn el-Abâdî*'nin etrafında kılıçları çekip korumaya çalışıyordu. *İbn el-Abâdî* olduğu yerde donup sabit bir halde beklemeye başladı. Sonunda kendisini istemeyen halk sakinleşmeye başladı. Bunun üzerine *İbn el-Abâdî* bir saat vaaz verdi. Vaazdan sonra ise sağ sâlim oradan ayrılıp gitmesi için devletin ileri gelenleri oraya gelerek kendisini korumuştur

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

219. Ahmed b. Muhammed

Ahmed b. Muhammed Ahmed b. el-Hasan Ebû'l-Maâlî b. Ebû Tâhir altı yüz iki (M. 1205-1206) yılında doğmuştur. *Ebû'l-Kâsım İbn el-Besrî* ve *Ebû Ali İbn el-Bennâi* gibi kişilerden ders almıştır. Hadis alanında güçlü idi. Kendisinden birçok hadis dinlemiştim. Kendisine soyunun *Mezâr*³⁹³'a dayanıp dayanmadığı hakkında sorulduğunda şöyle cevap vermişti:

³⁹³ Yakut el-Hamavî'nin ifadesine göre burası *Vâsıt* ile *Basra* arasında kalan *Meysân Kasabası*'dır. *Basra*'ya dört gün uzaklıktadır. Burada görkemli bir *meşhed* bulunmaktadır. Bu meşhedin yapımı için fazla miktarda para harcanmış olup ayrıca vakıflar da tahsis edilmiştir. *Abdullah b. Ali b. Ebû Tâlib*'in mezarı da bu meşhedde yer almaktadır. Yine Arap edebiyatındaki *makâmât* şiirlerinin yazarı meşhur *Harîrî*'nin de burada öldüğüne dair rivâyetler de mevcuttur. *Mezâr* halkının tamamı *Şîi*dir. Burada yetişmiş birçok bilim adamı ve edebiyatçı da vardır. *Mezâr* kelimesinin etimolojisi, yerleşim yeri olarak ilk ortaya çıkışı, burada yetişen kişiler ve sahne olduğu olaylarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.88.

-Babam *Mezâr*'a gitmiş. Bir süre orada ikamet ettikten sonra oradan dönmüş. Bundan sonra adı *Mezârî* olarak kalmış. *Mezâr* ise *Basra*'nın alt kısımlarında bulunan bir köy adıdır. Burası *Abbadân*'ın³⁹⁴ bir köyüdür.

Ahmed b. Muhammed bu yılın Cemâdiyelevvel ayının yirmi sekizi Erbiâ (M. 12 Eylül 1151, Çarşamba) günü akşamla yatsı arası bir zaman diliminde vefat etmiştir. *Bâb Harb Mezarlığı*³⁹⁵, nda defnedilmiştir.

220. *Hasan b. Muhammed*

Hasan b. Muhammed İbn el-Hasan Ebû Ali el-Râzânî, *Avânâ*³⁹⁶, da doğmuştur. Bağdat'ta yaşamıştır. *Ebû'l-Huseyn İbn el-Tuyûrî* gibi kişilerden hadis dersi almıştır. *Ali İbn Nâsır*'dan da bizimle birlikte hadis dersi almıştır. Bu ders *Ali İbn Nâsır*'ın ölümüne kadar sürmüştür. *Ali Ebû Said el-Muharremî*'den fıkıh dersi almıştır. Bir süre vaizlik yapmıştır. Aniden ölmüştür.

³⁹⁴ *Abbadan* üçüncü bölgede yer almaktadır. 45 derece boylamı ve 31 derece eylemi arasındadır. Bir rivâyete göre burası eskiden *Hz. Osman b. Affân*'ın (r.a.) hocası olan *Humrân b. Abbân*'a ait bir ıktâydı. Kendisine bu ıktâ *Abdümelik b. Mervân* tarafından verilmişti. Buradan birçok bilim adamı, edebiyatçı ve tanınmış kişi çıkmıştır. *Abbadan* kelimesinin etimolojisi, coğrafi konumu ve tarihteki rolü konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.74-76.

³⁹⁵ *Bâb Harb* ile ilgili dipnot.

³⁹⁶ *Avânâ* yeşillik, bağlık ve bahçelik bir yerdir. *Bağdat*'ın *Duceyl* taraflarındadır. *Tikrît* tarafından gidildiğinde *Bağdat*'a on fersâh uzunluğundadır. Burası birçok şiiire konu olmuştur. Buradan birçok şair ve tanınmış kişi çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.274-275.

Kendisi *Ebû'l-Maâlî el-Mekkî*'nin kadınlarından birisiyle evlenmişti. Bu kadınla zifafa girmek istediği gecenin gündüzünde abdest alıp öğle namazını kılmak için evine gitmişti. Abdest aldığı sırada düştü ve öldü. Ölümü bu yılın Safer ayının dördü Erbiâ (M. 23 Mayıs 1151) günü gerçekleşti. *Bâb Harb Mezarlığı*'nda *İbn Semûn*'un yanına defnedildi.

221. Ali b. Dübeys

Ali b. Dübeys bu sene yakalanmış olduğu *kulunç*³⁹⁷ hastalığından vefat etmiştir. Doktoru *Muhammed b. Sâlih* ise kendisinden bu hastalığını gizlemekle suçlanmıştır. Nitekim bir süre sonra doktoru da ölmüştür.

222. Abdurrahman b. Muhammed

Abdurrahman b. Muhammed İbn Ali Ebû Muhammed el-Hulvân³⁹⁸'î dir. *Fıkahçı* ve *seyyit* bir kimseydi. Sirke ticareti yapıyor ve onunla geçiniyordu.

³⁹⁷ Şiddetli omuz ve sırt ağrısıdır. Meryem Arslan, “Nâbî’de Tabîb ve Tababet” **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Ankara 2015, S.6, s.80-90.

³⁹⁸ *Irak*'taki birkaç yer bu şekilde adlandırılmaktadır. *Hulvân b. Umrân b. el-Hâf b. Kudâa*'dan dolayı bu şekilde adlandırıldığı ileri sürülmüştür. 71 boylam derecesi ile 34 enlem derecesi arasında yer almaktadır. Burası bir zamanlar bayındır bir şehirdi. *Kûfe*, *Basra*, *Vâsıt* ve *Bağdat*'tan sonra *Irak*'taki en büyük şehirdi. Çoğunlukla incir yetişmekteydi. *Cibal*'a en yakın yerde bulunmaktadır. Çok nadir de olsa karın yağdığı bir yerdir. Ancak dağlarına kar sürekli yağmaktadır. Birçok şiire konu olduğu gibi buradan birçok şair, yazar ve ünlü kişi de çıkmıştır. Şehrin etimolojisi,

Kimseden karşılıksız verilen hiçbir şeyi kabul etmiyordu. Bu yılın Rabûlevvel (M. Haziran 1151) ayında vefat etmiştir. *Me'mûniye*'de bulunan evine defnedilmiştir.

YIL 547 (M. 1152-1153)

Bu yılın Muharrem ayının dokuzunda (M. 16 Nisan 1152) *İbn Âmir* olarak bilinen bir adamın horozu yumurtladı. *Ali b. Hammâd*'in erkek şahini de çift yumurta yumurtladı. *Ebû'l-Abbas el-Mândâi el-Kâdi*'nin belirttiğine göre yanında erkeği olmayan bir dişi deve kuşu da yumurtladı³⁹⁹.

Y'akûb el-Hattât bu yılda *Ribât Behrûz*'da vefat etmiştir. *Y'akûb el-Hattât*'ın *Nizamiyye*'de kendisine ait bir odası vardı. *Y'akûb el-Hattât*'ın ölümünden sonra *tereke*⁴⁰⁰den sorumlu olan kimseler gelip medresedeki odasını mühürlediler. Fıkıhçılar ise bu *tereke memurlarıyla* tartışıp kavgaya tutuştular. Odayı *tereke*

tarihsel süreç içerisindeki önemi ve yetiştirdiği kişiler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.291.

³⁹⁹ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu yılın Muharrem (M. Nisan-Mayıs 1152) ayında Bağdat'ta bir horoz yumurtlamıştır. Bir tane şahin de iki yumurta yumurtlamıştır. Bir deve kuşu da yanında erkeği olmamasına rağmen yumurtlamıştır.*” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.383.

⁴⁰⁰ Ölen kişinin geride bıraktığı, ancak hiçbir varisi olmayan eşyalardır. Bu tür mirasla ilgili Osmanlı İmparatorluğu döneminde de bir birim bulunmaktaydı. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.104.

memurlarından aldılar. Çünkü fıkıhçıların *terekeyle* ilgili âdetlerine göre burada ölenlerin varisleri olmazdı. Bunun üzerine tereke memurları fıkıhçılar hakkında şikâyette bulundular. Bu şikâyet üzerine *Hâcibülbâb*⁴⁰¹ fıkıhçılardan iki kişiyi yakalatıp *Bâb el-Nevbe*⁴⁰²,ye getirtti. Orada da tutuklatıp hırsızların bulunduğu

⁴⁰¹ Arapça olan bu kelime sözlük anlamı itibariyle “örtmek, birisinin bir yere girmesine engel olmak ve perdelemek” gibi anlamlara gelmektedir. Terimsel anlamı ise hükümdarın kapıcısı anlamını ifade etmektedir. *Hâciblik* işi *Sasanîlere* kadar uzanan eski bir meslektir. Emevîler döneminde de önemli olan bu meslek özellikle Abbasîler döneminde kurumsallaşmıştır. *Karahanlı*, *Gazneli* ve *Selçuklular* döneminde de önemli bir makam olan *hâciblik* Türk kültürüne de iyice yerleşmiştir. Nitekim *Kutadgu Bilig* yazarı *Balasagun*’lu *Yusuf* da *Hâs Hâciblik* makamına getirilmiştir. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.228.

Hâciblik kurumsallıktan sonra *hâcib* genel olarak vilayetlerdeki nâib vekîlinin yaptığı işleri yapmaya başlamıştır. Yetkili olarak sultan kendisini gösterirdi. Kabul edilecek ya da reddedilecek kişilerden bu kişi sorumluydu. Asker gibi konularda kendisine müracaat edilirdi. Bu makamda bulunan kişi bazen asker ve emirler arasında bazen de sultanın vekîli olarak tanımlanırdı. Sultana takdim edilecek konular önce bu kişiye sunulurdu. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.59.

⁴⁰² “*nevbe*” ya da “*nûbe*” denen bu ifade Sultan’ın özel güvenlik birliği için kullanılmaktaydı.

Selçuklular’da ise hükümdarın sarayının kapısında ya da saltanat çadırının önünde namaz vakitlerinde devlet bandosu tarafından konser verilmesi işine bu ad verilirdi. Bu gelenek Osmanlı döneminde de *devlet bandosu* şeklinde devam etmiştir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.426; Kenan Çetin, **a.g.e.** s.32-33. Kelime köken

hapishaneye attırdı. Bunun üzerine fıkıhçılar medreseyi kapattılar. Medresedeki vaaz kürsüsünü dışarı çıkarıp yolun ortasına fırlattılar. O günün akşamında fıkıhçılar medresenin damına tırmandılar. “İmdat” diye bağırmaya başladılar. Ancak “imdat” dilerken çok kötü bir dil kullandılar. O sırada medresenin hocası *Ebû'l-Necîb* idi. Ertesi gün *Ebû el-Necîb* geldi. Başını açıp özür dileyerek kendi kendisini *Bâb Tac*'ın altına attı⁴⁰³. Kendisine:

bakımından Farsça olup hükümdarın saray kapısında veya saltanat çadırında üç gündüz namazı vakti sırasında çalınan *özel bir bando, mızık, davul* ya da *dümbelek* bulunmaktaydı. Bu *nevbe* çalma işi Selçuklu sultanı *Tuğrul Bey* zamanında günde beş namaz vaktine çıkmıştır. *Nevbe* bunun dışında mutlu zamanlarda da çalışmaktaydı.

⁴⁰³ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Y'akûb Kâtib bu yılda Bağdat'ta vefat etmiştir. Kendisi Nizâmiyye'deki medresede ikâmet etmekteydi. Öldükten sonra tereke görevlileri gelip medresede ikâmet etmekte olduğu odanın kapısını mühürlediler. Bunun üzerine fıkıhçılar öfkelenip kendilerini tartaklamaya başladılar. Adet olduğu üzere göre bu tür odada ölen ve mirasçısı olmayan birisinin odasına tereke görevlileri el koymaktaydı. Bu kavgadan sonra Hâcibülbâb fıkıhçılardan ikisini tutuklayıp cezalandırdı ve hapse attırdı. Fıkıhçılar da medreseyi tatil edip kapattı. Medresedeki vaiz kürsüsünü ise yola fırlattılar. Daha sonra da geceleyin medreseni çatısına çıkıp yardım istediler. Bunu yaparken de edebi elden bırakmışlardı. O sıralarda fıkıhçıların hocası Ebû'l-Necîb idi. Ebû'l-Necîb gelip kendisini Tac'ın altına atarak özür dilemeye başladı. Sonunda bağışlandı.*” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.383.

-Affedildin, evine git ve zaviyenden çıkma, denildi.

Bundan sonra fıkıhçılar *Dâr el-Mulk*'e⁴⁰⁴ koştular. *Ebû el-Necîb* de onları takip etti. Bir süre orada kaldılar. *Mesûd Bilâl*⁴⁰⁵ adındaki Bağdat şahnesi⁴⁰⁶ *Ebû el-Necîb*'le birlikte gönderildi. *Ebû el-Necîb* arkadaşlarını topladı. Fıkıhçılarla birlikte halifeden izin almadan medreseye geri döndü. Medresedeki odasına oturarak yeniden ders verip vaaz etmeye başladı. Yaptığı konuşmalarda ise sadece Acemlerin anlayabildiği Farsçayı kullanıyordu.

Receb ayının yedisi Hamîs (M. 8 Ekim 1152, Çarşamba) günü olunca *Sultan Mesûd*⁴⁰⁷, un *Bâb Hemedan*⁴⁰⁸, da öldüğüne dair haberler yayıldı. Ordu kendisinden

⁴⁰⁴ *Dâr* kelimesi sözlük anlamı olarak “ev” demektir. *Dâr el-Mülk* ise *başkent*, *payitaht* anlamlarındadır. Buradaki anlamı ise *saray*, *halifenin sarayı* demektir.

⁴⁰⁵ *Mesûd Bilâl* ve *Halife Muktefi* arasındaki mücadeleler için bkz. Kayhan, **a.g.e.** 213-215.

⁴⁰⁶ Türkçe ve Arapça bir kelime olup “*polis (şurta)* ya da *asker müdürü*” anlamındadır. Selçuklular zamanında her bir şehirde savaşçı bir grup bulunmaktaydı. Bu savaşçı grubun görevi şehri ve çevresini korumaktı. İşte bu koruyucu gruba “*şahnekiye*” denmekteydi. *Şahnekilerin* başında ise “*şahne*” veya “*şihne*” adı verilen bir lider vardı. Bu koruyucu gruptaki kişi sayısı şehirden şehre, şehrin ya da beldenin düşmana yakınlığına göre değişmekteydi. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.270. Başka bir ifadeyle *şahne*, şehrin askeri valisi anlamına gelmekteydi. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.4210-421.

⁴⁰⁷ İbn el-Esîr, *Sultan Mesûd* ve ölümüyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“*Sultan Mesûd b. Muhammed b. Melik Şah bu yılın Receb ayının başında (M. Ekim 1152) Hemedan’da vefat etmiştir. Çok şiddetli bir akut hummâ hastalığına*

yakalanmıştı. Yaklaşık bir hafta boyunca bu hastalıkla mücadele etti. Hicri beş yüz iki yılının Zilkade (M. Haziran-Temmuz 1109) ayında doğmuştu. Sultan Mesûd'un ölümüyle Selçuklu hanedanlığının mutluluğu da yok olmuş oldu. Çünkü kendisi öldükten sonra halkın güvenebileceği ve yakınlık duyabileceği başka bir kişi kalmamıştı. Bir şiir şöyle der:

Kays'ın ölümü sıradan bir ölüm değildi

Çünkü temeliydi yok olan bir kavmin

Merhum güzel ahlaklı, şaka yapmayı seven ve sosyal yönü güçlü bir kişiliğe sahipti.

Bu konuda bir örnek şöyledir:

Musul hâkimi olan Atabek Zengî, Kemaleddin Muhammed b. Abdullah İbn el-Kâsım el-Şehrizûrî'yi Sultan Mesûd'a elçi olarak göndermişti. Kemaleddin Muhammed,

Sultan Mesûd'un yanına ulaşıp ordugâhından kendisiyle birlikte kalmaya başladı.

Bir gün Kemaleddin Muhammed akşam ezanı okununa kadar vezirin çadırının önünde bekledi. Sonra da kendi çadırına döndü. Dönerken yolda akşam ezanı

okunmaya başladı. Çadırın birisinde bir fıkıhçı gördü. Yanına gidip akşam namazını kendisiyle birlikte kıldı. Sonra Kemaleddin Muhammed fıkıhçıya nereli olduğunu

sordu. Fıkıhçı:

-Filanca yerin kâdıyım ben, diye cevap verdi.

Kemaleddin Muhammed fıkıhçıya:

-Kâdılar üç çeşittir. Bu kâdılardan iki tanesi cehennemlidir. Bunlar ise sen ve benim. Bir tür kâdı daha vardır ki o da cennetlidir. İşte cennetlik olan bu kâdı taifesi zalimlerin kapılarını bilmeyen ve zalimleri görmeyenlerdir, dedi.

Ertesi gün olunca Sultan adam gönderip Kemaleddin Muhammed'i yanına çağırttı.

Kemaleddin Muhammed sultanın huzuruna girince Sultan Mesûd kendisine bakıp gülerek:

-Kâdılar üç çeşittir, dedi.

Kemaleddin Muhammed.

-Haklısınız efendimiz, dedi.

Sonra sözlerine:

-Allah'a yemin olsun ki doğru söylüyorsunuz. Bizi görmeyen ve bizim de kendisini görmediğimiz kişi ne kadar da bahtiyardır, dedi.

Bunun üzerine Sultan Mesûd, Kemaleddin Muhammed'in ihtiyaçlarının karşılanmasını emretti. Kendisini aynı gün evine gönderdi.

Sultan Mesûd cömert bir kişiydi. Halkın malında gözü yoktu. Halkına iyi davranırdı. Ahlak ve yaşayış bakımından sultanların en iyisi, hoşgörü ve yumuşaklık bakımından sultanların en yumuşağıydı. Merhametli ve yumuşak huyluydu. Bu özelliğini anlatan bir olay da şöyledir:

Sultan Mesûd bir gün Bağdat'ın etrafında yürüyordu. Kadının birisinin diğerine:

-Sultan'a bak, dediğini duydu.

Bunun üzerine durup:

-Şu hanımefendi gelip bize baksın, dedi.

Sultan Mesûd ile ilgili faziletler ve menkibeler çoktur. Kendisinden sonra Selçuklu tahtına yerini doldurabilecek bir sultan daha gelmemiştir". İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.374.

⁴⁰⁸ Günümüzde İran sınırları içerisinde yer alan bu şehrin batı yönünden boylamı yetmiş derece, enlemi ise otuz derecedir. *Hemedan* aslında *İsfahân*'ın iki kardeşe ait

sonra saltanat taht⁴⁰⁹ına *Melik Şah b. Mahmud*'u oturttu⁴¹⁰. *Hasbeg* (Hâs Bek)⁴¹¹, *Melik Şah*'ın emrine girdi.

birer şehir idiler. Bu şehri *Süryanilerden Kermîs b. Hallîmûn*'un inşa ettiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Bazı rivâyetlere göre ise *Hemedan* sevgili anlamına gelmektedir. Hz. *Ömer*'in ölümünden altı ay sonra fethedildiği rivâyet edilmektedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.410.

⁴⁰⁹ İslam devletlerindeki hükümdarlık alametlerinden birisi de tahttır. Hükümdar olan kişi önce tahta oturmaktadır. İslam tarihinde taht ilk defa *Muaviye* zamanında kullanılmıştır. Daha sonraki hükümdarlar arasında ise bu taht konusunda büyük bir gösteriş yarışı devam etmiştir. Öyle ki Abbasîler döneminde 7 kulaç uzunluğundaki tahtlardan da bahsedilmektedir. Abbasî halifeleri iki tür taht kullanmaktaydılar. Elçileri kabul etme ve diğer önemli zamanlarda mermerden yapılmış minber türü tahtlarda oturmaktaydılar. Sıradan günlerde ise ipek örtülü ahşap ya da demir tahtlara oturmaktaydılar. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.202.

⁴¹⁰ *Sultan Mesûd*, sağlığında kendisini veliaht tayin etmişti. Eğlenceye düşkün birisiydi. Bu nedenle kendisi vitrin Sultan olarak görev yapmış olup devletin gerçek yönetimini *Hasbeg* üstlenmiştir. Kendisine ait *British Museum*'da bulunan altı adet sikkesi vardır. Paraların ön yüzünde “*Meliküladil Melik Şah*” ifadesi yer alırken diğer yüzünde *salâvat* cümlesi vardır. Hüseyin Kayhan, **a.g.e.** s.200; *Melik Şah b. Mahmud*, *Sultan Mesûd*'un erkek kardeşinin oğludur. *Sultan Mesûd* ölünce *Emîr Has Beg b. Belengerî*, *Melik Şah b. Mahmud* adına hutbe okutup kendisini sultan ilan etti. Ancak devlet işlerini kendisini yürütmeye başladı. Her şeyi kendi elinde tutuyordu. Tüm askerler *Melik Şah b. Mahmud*'a itaatlerini sundular. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.374.

Ancak bir süre sonra *Hasbeg*, *Melik Şah*'ı tutuklattı. *Hûzistan*⁴¹², da bulunan kardeşi *Muhammed*'e mektup yazıp davet etti. *Muhammed*, *Hemedan*'a ulaşınca da *Hasbeg* saltanatı kendisine teslim etti⁴¹³. *Hasbeg*'in *Melik Şah*'ın kardeşi

⁴¹¹ *Emîr Hasbeg Belengerî* kastedilmektedir. *Sultan Mesûd* kendisine *Azerbaycan*'da rastlamıştı. Sonra da ona sahip çıkarak hâciblik makamına kadar çıkarmıştı. Kendisi *Azerbaycan*'ın *Serav* ve *Erdebil* yakınlarında yaşayan Oğuzların ileri gelenlerinin birisinin çocuğuydu. Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, İstanbul 1999, s.130.

⁴¹² *Hûz* kelimesinden gelmektedir. “*istân*” ise Farsçada “*yer, mekân*” anlamındadır. *Hûzistan* toprakları *Irak* topraklarına benzer bir özellik taşımaktadır. Suları temiz ve güzeldir. Verimlilik açısından ise *Basra* kadar verimlidir. Burada suları donduracak soğuk görülmemektedir. Çoğunlukla *hurma* yetişir. Ayrıca *arpa*, *buğday* ve *pirinç* gibi hububatlar da yetişmektedir. *Şeker kamışı* bölgenin neredeyse her tarafında yetişmektedir. Günümüzde güneybatı İran sınırları içerisinde bulunmakta olup Bağdat'a yaklaşık olarak 640 km. uzaklıkta yer alan bu bölgenin adının etimolojisi ve Yakut el-Hamavî dönemindeki özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.405.

⁴¹³ İbn el-Esîr, bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“*Daha sonra Hasbeg b. Belengerî, Sultan Mesûd'dan sonra adına saltânat hutbesi okunmuş olan Melik Şah'ı yakalattı. Aynı zamanda da 548 (M. 1153-1154) yılında Hûzistan'da bulunan kardeşi Melik Muhammed'e elçi göndererek çağırttı. Hasbeg'in buradaki asıl amacı Melik Muhammed'i getirtince yakalatıp saltanata bizzat geçmekti. Böylece kendi adına hutbe okutacaktı. Melik Muhammed, Hasbeg'in davetini kabul edip yanına gelmek üzere yola çıktı. Safer ayının başlarında (M.*

*Muhammed'e mektup yazması onu yakalamak için kurmuş olduğu bir tuzaktı. Muhammed bu tuzağı fark edip Hasbeg'i öldürttü*⁴¹⁴.

Nisan 1153) ulaşınca Hasbeg kendisini saltanat tahtına oturttu. Melik Muhammed adına hutbe okutturdu. Kendisinin hizmetine girdi. Hatta bu hizmette aşırıya kaçmıştı. Kendisine çok değerli hediyeler gönderdi.

Hasbeg, Melik Muhammed'in gelişinden iki gün sonra huzuruna çıkmıştı. Melik Muhammed bunu fırsat bilerek Hasbeg'i ve yanında bulunan Zengî Cândâr'ı öldürüp her ikisinin de başlarını kopardı. Daha sonra Hasbeg'i ve Zengî Cândâr'ın adamları darmadağın oldu. İki keçi birbirinin üstesinden gelememi. Bu mücadelede Şemle olarak bilinen Aydoğdu Türkmânî, Hasbeg'le beraberdi. Hasbeg'in Melik Muhammed'in huzuruna çıkmasını önlemeye çalıştıysa da Hasbeg kendisini dinlemedi. Sonunda Hasbeg öldürüldü ve Şemle sağ kurtuldu. Melik Muhammed'in sürülerini yağmalayıp Hüzistan'a doğru kaçtı.

Muhammed ise Hasbeg'in parasının çoğuna el koydu. Daha sonra da saltanata geçti. Böylece yerini sağlamlaştırdı. Hasbeg'in cesedi ise sokakta kaldı ve köpeklere yem oldu. Hasbeg, Sultan Mesûd'un yanına geldiğinde henüz çocuktü. Zamanla diğer emîrlerden daha üstün makamlara geçmişti. Ancak akıbeti bu şekilde oldu."

İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.375.

⁴¹⁴ Burada da belirtildiği üzere aslında *Hasbeg*, *Melik Şah*'ın emrine girmek istemiyordu. Tersine, *Melik Şah*'ın kendi emrine girmesini istiyordu. Bu nedenle böyle bir hileye başvurmuştur. Ancak *Muhammed* kendisine gelen elçiler aracılığıyla bu hileyi anlamıştı. Hüseyin Kayhan, **a.g.e.** s.222-223.

Sultan Mesûd'un ölüm haberi insanlar arasında otorite boşluğuna yol açmıştı. Bağdat şahnesi *Mesûd Bilâl*, *Tikrî*⁴¹⁵'e kaçtı. Kendisinin atını ve bazı silahlarını yağmaladılar. Halife (Halife Muktefî Liemrillah) *Mesûd Bilâl*'ın askerlerden geride kaldığını, adet olduğu üzere *dîvân*⁴¹⁶'a gelerek *dîvân defteri*⁴¹⁷'ne kayıt yaptırmadığını ve *iktâ*⁴¹⁸'sını almadığını, bu nedenle de kanının ve malının helal olduğunu bildirdi.

⁴¹⁵ “*Tekrî*” olarak okunan bu isim günümüzde “*Tikrî*” olarak ifade edilmektedir. Burası *Musul* ile *Bağdat* arasında yer almaktadır. *Bağdat*'a daha yakın olup otuz fersâh uzaklıktadır. *Dicle Nehri*'ne bakan korunaklı bir kalesi vardır. Bu kaleyi ilk defa *Sâbûr b. Ardişîr İbn Bâbek* inşa ettirmiştir. Günümüzde ise Bağdat'ın 179 km. güneyinde yer almaktadır. Şehrin etimolojisi, şehirde meydana gelen olaylar ve tarihi süreç içindeki önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.38.

⁴¹⁶ Terimsel anlamı itibariyle devlet defterlerini ve kayıtlarını tutan ve bunları korumakla yükümlü olan kişilerin oturdukları yerdir. Kelimenin etimolojisi konusunda ise çeşitli görüşler bulunmaktadır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.191. *Dîvân*, Ortaçağ Müslüman devlet yönetiminde önemli bir yere sahipti. Çünkü devletler, *dîvân* aracılığıyla yönetilmekteydi. *Dîvân* da kendi arasında *Dîvânülinşâ*, *Dîvânülceyş*, *Dîvânülmâl* ve *Dîvânüladl* gibi çeşitli gruplara ayrılmaktaydı. Meselâ *Dîvânülinşâ* devlet bürokrasisini teşkil etmekteydi. Nitekim ülke dışından gelen mektuplara buradan cevap yazılırdı. Sultanın yazmış olduğu fermanlar da buradan gönderilirdi. Hem mektuplara verilen cevap yazılarına hem de ferman yazılarına, buradan gönderilmeden önce sultanın alameti konurdu. Başka bir ifadeyle devletin tüm yazışmaları buradan yapılırdı. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.255.

⁴¹⁷ *Dîvânı* ilk ihdas eden kişi *Ömer b. el-Hattâb*'dir. Bu ilk *dîvân* asker, işçi gibi kişilerin isimlerinin yazılı olduğu bir defterdir. Ali Kâsımî vd. **Mu'cem el-Arabiyyi el-Esâî**, Tunus,1988, s.472.

⁴¹⁸ Sözlük anlamı itibariyle “*kesmek*” olup ayrıca “*birisine bir şeyi kesip pay etmek*” anlamına da gelmektedir. Terimsel anlamı ise “toprakların pay edilmesi” demektir. İslam ekonomisinde önemli yere sahip olan *iktâ* sistemi Hz. *Muhammed* devrinde başlamıştır. Ancak Hz. *Ömer* zamanında kuralları daha da belirgin bir hâle gelmiştir. Daha önce toprakların büyük bir kısmı askerler arasında pay edilirken bu dönemde Müslümân olmayanların topraklarını dokunulmayıp secde toprak gelirleri askerlerin maaşlarına karşılık alınmaya başlanmıştır. Sahipsiz kalan topraklar da vergilerinin ödenmesi şartıyla bazı kişilere tahsis edilmiştir. Bu dönemde böylece *iktâ* sistemine askeri boyut da dâhil olmuştur. Fethedilen toprakların gelirleri askerlere maaş olarak pay edilmiştir. Sahipsiz topraklar ise işletilip vergisi ödenmek kaydıyla özel şahıslara verilmiştir. Bu dönemde *iktâ* Araplara da verilmiştir. Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, 1998, s.64.

Iktâ sistemi, Hz. *Osman* zamanında daha da kurumsal bir hâle getirilmiştir. Dört halife dönemindeki *iktâ* sisteminin temelinde arazileri canlandırıp tekrar ekonomiye kazandırma düşüncesi yatmaktadır.

Iktâ sistemi, Emevîler döneminde de devam etmiştir. Ancak bu dönemde idareciler kendi tanıdıklarına ve akrabalarına da *iktâ*lar vermeye başlamışlardır. Muâviye, bu açıdan oldukça cesur davranıp sahipsiz toprakların bazılarını kendisine ya da toprağı olmayan kişilere *iktâ* olarak tahsis etmiştir.

Abbasiler döneminde ise *iktâ* sistemi, şehirleşmenin gelişmesini teşvik amacıyla da kullanılmıştır. Bu dönemde hilâfetin memurları derece ve mevkilerine göre *iktâ*

Vezir taziyeleri kabul etmek için *nevbede* oturmaktaydı. *Ustâddâr* ve beraberindekiler *Musennât*⁴¹⁹, ta bulunan *Dâr Tatar*⁴²⁰,¹ darmadağın edip yağmalamaya gittiler⁴²¹.

sahibi olmuşlardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, Ankara, 1988, s.1. Abbasilerin son zamanlarında ise özellikle askeri *iktâlar* arttırılmıştır. Ali Şafak, **a.g.e.** s.208. Bu dönemde Hz. Ömer zamanında başlayan bir yerden başka bir yere zorla göç ettirilen insanlara da gönderildikleri yerde kullanmaları için *iktâlar* tahsis edilme geleneği geliştirilmiştir. Mustafa Demirci, **Abbasilerde Toprak Sistemi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s.186-188. Abbasiler döneminde *iktâ* kurumu geliştirilerek *iktâülvazîfe* (görev iktâsı) ve *iktâu el-tazmîn* (tazmin iktâsı) adı altında yeni iki *iktâ* türü oluşturulmuştur. Ayrıca *iktâların* yönetimi için *divân iktâülvüzerâ* adında bir dîvân kurulmuştur. Bu dönemde *iktâ* sisteminde köklü değişikliklere gidilmiştir. *Iktâ* sistemi tarih içinde çeşitlenmiş ve farklılık arz etmiştir. Abdurrahman Uçmaz, **Selçuklulardan Toprak ve Iktâ Sistemi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2007, s.130-199.

⁴¹⁹ Birçok şiiire konu olmuş *bir yerdir*. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.129.

⁴²⁰ *Sultan Mesûd'un Bağdat'taki evidir*. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.374.

⁴²¹ İbn el-Esîr, bu olayı ayrıntılı olarak şu şekilde anlatmaktadır:

“*Sultan Mesûd'un ölüm haberi Bağdat'a ulaşınca burada şahnelik makamında bulunan Mesûd Bilâl kaçıp Tikrît'e gitti. Halife Muktefî Liemrillah da kendisinin ve sultanın Bağdat'ta bulunan evlerini yağmalattı. Evlerinde kendilerine ait ne varsa el*

Halife, *İbn el-Nizam*'a *Nizamiyye Medresesi*'ne giderek orada ders vermesi emrini verdi. *İbn el-Nizam* kortej alayına katıldı.

Halife, *Ebû'l-Necîb*'i yakalattı ve dîvâna götürerek orada hapse attırdı.

Halife, şair *Hîs Bîs*'i de yakalattı. Evinde bulunan canlı cansız her şeye el koydu. Kendisini de hırsızlar hapisanesine gönderdi. Sonra kendisiyle ilişkisi olan askerleri de yakalattı. Daha sonra *Ebû'l-Necîb*'i, *Bâb el-Nevbî*'ye çıkarıp iki taraftan da görünen *dakka*⁴²²ya koydurdu. Başını açtırdı. Beş defa kırbaçla vurdurdu. Bu vurma işini ise Halifenin emriyle *Hasbenin* kölesi yaptı. Halife sonra şair *Hîs Bîs*'i tekrar suçluların bulunduğu hapishaneye gönderdi. Bu olay Receb (M. Ekim 1152) ayının sonunda olmuştu⁴²³.

koydurdu. Yanlarında Sultan Mesûd, adamları ve Şahne Mesûd Bilâl'a ait herhangi bir emâneti olanların bu emânetleri dîvâna getirmelerini istedi.

Halife daha sonra adam ve asker toplamaya başladı. Yeteri kadar asker topladıktan sonra Sultan Mesûd'un adamlarının evlerindeki şarapları yerlere dökmeleri için gönderdi. Şahne Mesûd Bilâl'in Bağdat'taki evinde çok miktarda şarap bulunmaktaydı. Bu şaraplar döküldü. Oysa halk Şahne Mesûd Bilâl'in hac vazifesini yerine getirdikten sonra içki içtiğini düşünmemekteydi.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.374.

⁴²² Sözlük anlamı itibariyle “*teras, kemer, kuşak, moloz yığını*” gibi anlamlarda kullanılmakta olan kelime burada “*kürsü*” anlamında kullanılmıştır. Yakut el-Hamavi, a.g.e. s.459, Muhammed Ahmed Dehmân, a.g.e. s.76.

⁴²³ İbn el-Esîr, bu olayı şöyle anlatmaktadır:

Sebt (Cumartesi) günü *Ebû'l-Necîb*'in adamı olan tasavvuf ehli *Bedûi* insanlara vaaz etmeye başladı. *Bedûi, dîvâna* gönderildi. Yanında bulunan taş levhalar da götürüldü. Bu balçık levhaların üzerinde on iki imamın isimleri yazılıydı. *Bedûi* bu imamları reddetmekle suçlanmaktaydı. *Bâb el-Neve*'ye getirildi. Kafası açıldı⁴²⁴. Cezalandırılıp ev hapsine mahkûm edildi.

Mühelhil, her yıl için doksan bin dînâr karşılığında *Hille*'yi⁴²⁵ iltizama vermişti. *Salârgird* ise *Hille*'ye yöneldi. Bunun üzerine *Mühelhil, Ali* (a.s.) *Meşhedî*⁴²⁶ne gitti. *Salârgird, Tîkrît*'te bulunan *Şahne Mesûd*'a mektup yazdı. Bunun

Halife şair *Müeyyed Anûsî* ve şair *Hîs Bîs*'i yakalattı. Sonra *Hîs Bîs*'i serbest bıraktı. Kendisinden aldıklarını da iade etti. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.374.

⁴²⁴ Burada kastedilen sarığı ya da o dönemde *makamı icabı giymiş olduğu başörtüsünün* çıkarılmasıdır.

⁴²⁵ “*Hille*” kelimesinin birçok anlamı olup birçok yere de özel ad olmuştur. Bunlardan bir tanesi de Bağdat'ın kırsal kesimindeki *Duceyl* tarafında bulunan meşhur bir köydür. Günümüzde Bağdat'ın 125 km. güneyinde yer almaktadır. Bâbil İlinin merkezi olup nüfusu 370.000 kişidir. *Hille*'nin bir diğer anlamı ise konaklama yeri olup han, motel kelimeleri belki bu kelimenin karşılığı olabilir. Tarihteki yer adı olarak kullanımları için bkz. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.2. s.294-295.

⁴²⁶ “*Meşhed*” sözlük anlamı itibariyle “*şehit olunan yer*” demek olup ilkönce *Hz. Muhammed*'in ailesinden vefat edenlerin defnedildiği mezarlık olarak anılmıştır. Bu ad ilkönce *Hz. Ali*'nin (r.a.) şehit olduğu yere verilmiştir. Daha sonra ise *Şîi* mezhep imamlarının defnedildiği yer bu şekilde adlandırılmıştır. Bu şekilde adlandırma bir süre sonra *Sünnî* mezheplere de geçmiştir. Sünnîler de kendi mezhep imamları ve

üzerine *Şahne Mesûd*, *Salârgird*'in yanına geldi. Ancak bir araya geldiklerinde *Şahne Mesûd*, *Salârgird*'i yakalatıp boğdurdu.

Halife⁴²⁷ ise kendisine tabi olan üç bin asker hazırlattı. Askerler yola çıkıp Şaban ayının on dokuzunda (M. 19 Kasım 1152) *Rakka*⁴²⁸'nın alt taraflarını dövmeye

önemli kişileri için mezar yapıları kurarak buraları “*meşhed*” şeklinde adlandırmaya başlamışlardır. Meselâ *İmam Ebû Hanîfe Meşhedi*, *Rufâî Meşhedi* gibi. Meşhed kelimesi daha sonra mezarlıklar dışındaki yerler için de kullanılmıştır. Mesela farklı bir ülkede ölen kişiler için türbeler yaptırılıp buralara da “*meşhed*” adı verilmiştir. Bu tür *meşhed*leri (türbeleri) yaptırmanın nedeni de ölen kişinin ölmeden önce rüyasında türbesinin yerini görmüş olmasına dayandırmışlardır. Ölen kişinin gördüğü, başka bir ifadeyle şahit olduğu bu rüya üzerine mezarını filanca yere defnedilmesini istemesi bu tür *meşhed*lerin bina edilmesine neden olmuştur. *Fatimi* devleti ise *Şâm*'ı istila edince Hz. *Muhammed*'in ailesinden kişilere ait olduğunu iddia ettikleri mezarlar ve *meşhed*ler ortaya çıkarmışlardı. Yine Abbasîler ve Selçuklular da *Şâm* bölgesini istila ettikten sonra bu defa Hz. *Muhammed*'in sahabesine ait olduğunu iddia ettikleri *meşhed*ler ortaya çıkarmışlardır. Bu nedenle *Şâm* ve *Mısır*'da bulunan *meşhed*lerin çoğu şüpheli olup gerçeği yansıtmamaktadır. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.139-140. *Meşhed* kelimesi türbe anlamında da kullanılabilir.

⁴²⁷ *Halife Muktefi Liemrillah* kastedilmektedir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9.373-374.

⁴²⁸ Çoğulu “*rikâk*” olan bu kelime aslında “*üzerinde su bulunan ve bir vadinin yanında yer alan her bir arazi*” için verilen bir addır. Bazılarına göre de bu isim yumuşak topraklı araziler için kullanılmaktadır. *Fırât Nehri* kenarında yer alan meşhur bir şehre de özel ad olmuştur. Bu şehir *Harran*'a üç günlük mesafededir.

başladılar. *Kersâvic*⁴²⁹, *Hemedan*'dan gelip alaya katıldı. Halife kendisine *hilat*⁴³⁰ giydirdi ve *şahnelik* verdi. Şaban ayının on yedisinde (M. 17 Kasım 1152) *İbn Şehir*, *Cezîre* topraklarına sınırdır. *Rakka*, 64 boylam ve 30 enlem derecelerinde bulunmaktadır. *Rakka* bölgesinden çıkmış birçok şair, yazar, bilim adamı ve ünlü kişiler bulunmaktadır. Günümüzde ise *Bağdat*'ın 120 km. kuzeyinde yer almaktadır. *Dicle Nehri* yakınlarındadır. *Samarra* ve *Balad* şehirlerinin arasındadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.59.

⁴²⁹ *Avnuddin b. Hübeyre* ya da diğer adıyla *Vezir İbn Hübeyre* kastedilmektedir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.374. 489 (M.1095-1096) yılında doğmuş ve 560 (M. 1164-1165) yılında vefat etmiştir. Uzun adı *Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Muhammed b. Hübeyre el-Şeybânî*'dir. İlimle amel eden bir kişi olup vezirlik makamına gelince bile bilimsel çalışmalarına ara vermemiştir. İnsanlar tarafından çok sevilmekteydi. Vefat ettiğinde cenazesine muazzam bir insan seli katılmıştı.

⁴³⁰ Halife, emîr ya da melikin bir insana değerli bir elbise giydirmesidir. Ancak bu ifade zamanla terimsel boyut kazanmış olup Araplarda Cahiliyye Dönemi'nden beri kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Cahiliyye Dönemi'nde Arapların melikleri en güzel methiye söyleyen, en güzel söz söyleyen ya da iş yapan kişilerine hilat giydiriyorlardı. Bu terimsel anlam İslami dönemde ve sonraki dönemlerde de Araplar tarafından kullanılmıştır. Halifeler devlete önemli hizmetleri olan kişilere hilatler giydirmektedir. Bu hilat bazen para olarak da verilmektedir. Ancak çoğunlukla süslü bir cüppe, sarık, uzun bir elbise, kılıç, dînâr ve on bin dirheme tekabül eden *Buder* de olabilmektedir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.165. Hilat; hükümdarın adının, unvanının ve lakaplarını işlenmiş olduğu bir tür elbise olup hükümdarla ilgili

Hübeyre, Halifenin ordusunun başında *Hille*'ye doğru yola çıktı. Ordusunun *mukaddem*⁴³¹i kendisinden önce gitmişti. *Şahne Mesûd*, Halifenin ordusunun bu öncü kuvvetlerine yenildi. Öncü kuvvetleri geri dönerek savaşa hazırlanmakta olan *Vezir İbn Hübeyre*'ye müjdeyi verdiler. Vezir geri döndü⁴³².

yazılar genellikle kumaşın rengine zıt bir renkle işlenmekteydi. Bu süslü elbisenin tek başına bir adı ve anlamı bulunmaktaydı. Ancak hükümdar tarafından devlet erkânına ya da değerli bulunduğu kişilere verdiği zaman “*hilat*” adını almaktaydı. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.208.

⁴³¹ *Eyyübiler* zamanında ortaya çıkmış olan önemli bir vazife makamıdır. Bu makama hem askerlerden hem de özel kişilerden kimseler getirilebilirdi. *Dîvânülhâs*'ta (Özel Dîvân) devlete yardımcı olan diğer kişiler adına konuşurdu. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.403.

⁴³² İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Sultan Melik Şah, Salârgird*'i bir orduyla *Hille*'ye gönderdi. *Salârgird*, *Hille*'ye girince *Bağdat* şahnesi *Mesûd Bilâl* yanına gelerek kendisiyle ittifak yaptı. Ancak *Salârgird* ve *Mesûd Bilâl* bir araya gelince *Mesûd Bilâl* kendisini yakalatıp boğdurdu. Daha sonra da *Hille*'ye tek başına hâkim olmaya başladı.

Halife bu olayın duyunca *Avnuddin b. Hübeyre* komutasındaki bir orduyu *Mesûd Bilâl*'a karşı gönderdi. *Avnuddin b. Hübeyre* komutasındaki askerler *Hille*'ye yaklaştıklarında *Mesûd Bilâl* kendileriyle savaşmak için *Fırât Nehri*'ni geçip gelmişti. Her iki ordu savaşmaya başladı. *Mesûd Bilâl*'ın askerleri *Halifenin Avnuddin b. Hübeyre* komutasındaki askerlerine yenildi. *Hille* halkı da *Halifenin alâmetlerini* haykırmaya başladı. Bu nedenle *Mesûd Bilâl*, *Hille*'ye giremedi. *Mesûd*

Halife, *Vâsıt*⁴³³, ta ortalığın karıştığı haberini alınca *surâdık*⁴³⁴ı çıkarıp *Rakka*'nın alt tarafına kurdu. Sayıca yirmi bir yük olan *sancak*⁴³⁵lı ağır *köslerini*⁴³⁶ de

Bilâl ve arkadaşları yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Mesûd Bilâl, Tikrît'e geri döndü. Halifenin askerleri ise Hille'ye sahip oldular.

Vezir hem Kûfe'ye hem de Vâsıt'a birer ordu gönderdi. Gönderdiği ordular oralara sahip oldular. Daha sonra Sultanın ordusu gelip Vâsıt'ı ele geçirdi. Halifenin askerleri ise Vâsıt'tan ayrılmak zorunda kaldılar.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.374.

⁴³³ Birkaç yere ad olmuş bir kelimedir. “*vâsıt*” kelimesi Arapçada “*orta, ara*” anlamlarında kullanılmaktadır. *Basra* ve *Kûfe*'nin ortasında yer aldığı için de bu şekilde adlandırılmıştır. Hem *Basra*'ya hem de *Kûfe*'ye elli fersâh uzaklıktadır. Bazı sözlük bilimciler buranın adlandırılması konusunda *Kelbî*'ye dayanarak *Vâsıt* şehri inşa edilmeden önce burada *Vâsıt* adında bir kasaba bulunduğunu ve bu yüzden bu şekilde adlandırıldığını belirtmektedirler. *Vâsıt*, 71 boylam ve 32 enlem dereceleri arasındadır. Burası birçok şiire konu olduğu gibi buradan birçok bilim adamı, şair, yazar ve ünlü kişi de çıkmıştır. Günümüzde Irak'ın güneydoğusunda yer almakta olup Bağdat'a 162 km. uzaklıkta olan *Vâsıt* ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.5, s.348.

⁴³⁴ Bu kelime aslen Farsça olup Arapçaya *el-Kehf Suresinin* 29. Âyetiyle birlikte geçmiştir. Saltanat alameti olup “*tâc, kemer, yemin, sadakat, bağlılık, ant içme, itaat etmek, süvari, teçhizat*” gibi anlamları ifade etmektedir. Kelime ayrıca “*duvar, kemer*” gibi bir şeyin etrafını çevirdiği mekân anlamını da ifade etmektedir. İslami dönemde ise insanların düğün ya da ölüm törenlerinde içinde toplandıkları “*büyük çadır*” anlamını kazanmıştır. Bu metinde ise “*sultanın otağı*” anlamındadır. Mustafa

çıkardı. Şevvâl ayının yirmi biri Sulâsâ (M. 21 Kasım 1152, Cuma) günü gündüz saat iki civarında bir sefîneye binerek *Hille*'ye doğru yola çıktı.

Sefînenin birisinde vezir, diğerinde ise hâdimler bulunmaktaydı. Halktan kimse *sefînelerden* birisine binebilme şansını elde edememişti. İnsanlar Dicle'nin iki kıyısında durup sefîneleri seyretmekle yetindiler.

Halife, önünde devlet erkânının olduğu halde *sefîneye* çıktı. Kendisini apaçık bir şekilde insanlara göstermişti. Hiçbir *makra*'a⁴³⁷ vurmamaları konusunda yakın adamlarına işaret verdi. Kendisi ve Veliâht ata binmişti. Halk ise ikisinin önünde yaya olarak gidiyordu. *Surâdıka* kadar bu şekilde gittiler. Daha sonra da Halife oradan ayrılıp *Vâsıt*'a gitti. *Toruntay Hatlarbars*'ın çocukları kaçıp *Vâsıt*'ta bulunan şahnenin yanına gittiler.

Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.241. Bu çadır ya da otağ hükümdarın savaş sırasında kullanmış olduğu hükümdarlık simgelerindedir. Bu çadır seyyar bir saray görevini yerine getirmektedir. Hükümdar seyir halindeyken her türlü devlet kararını bu çadırın içinde alır. Çadırın rengi ise hükümdarın devletini ifade eden renktedir. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.213.

⁴³⁵ Hükümdarlık simgelerindedir. Abbasî halifelerinin sancağı siyah renkteydi. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.209-210.

⁴³⁶ Kalkana benzer bir tür *çandır*. İki tane olup birbirine vurularak ses çıkarılır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.373

⁴³⁷ Bükülmüş başı olan ve davula vurmak için kullanılan ahşaptan yapılmış *tokmak* ya da *çomaktır*. Eskiden medrese hocalarının eğitim öğretimde kullanılmaktan çekinmedikleri bir aletti. Mustafa Abdülkerim el-Hatib, **a.g.e.** s.404.

Halife daha sonra *Hille* ve *Kûfe*'ye gitti. Oradan da Zilkade (M. Ocak-Şubat 1153) ayında Bağdat'a dönüp *Sarât*⁴³⁸,ta bulunan *Dâr Yarankuş*⁴³⁹,ta konakladı. Sonra da kendi evine gitti.

Bağdat'ta yedi gün eğlence düzenlendi.

Bu yılın Zilhicce ayının başında (M. 27 Şubat 1153) Velihaht adına hutbe⁴⁴⁰ okundu. Eğlenceye tekrar başlandı ve *kubbe*⁴⁴¹ler asıldı. Altın işçileri tarihî hanın kapısına bir kubbe yaptılar. Bu kubbenin üzerinde ise *Mesûd*, *Hâsbeg*, *Abbas* ve diğer emirlerin resimleri daire şeklinde resmedilmişti. Yine *İbn el-Murahham*⁴⁴²

⁴³⁸ Kelimenin sözlük anlamı “*sarı*”dır. Su birikintisindeki su miktarı çoğalırsa rengi sarıya çalar. Burada ise Bağdat'ta bulunan *el-Sarât el-Kebirat* ve *el-Sarât el-Sağîrat* olmak üzere iki nehirden bahsedilmektedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.399.

⁴³⁹*Yarankuş ez-Zekevî el-Ermenî*'dir. Zehebî, **Târih el-İslam**, (Tahkik: Ömer Abdüsselâm Tedmurî), Beyrut 1986, s.3735.

⁴⁴⁰ İslam devletlerinde hükümdar olmak için temel şartlardan bir tanesi Cuma namazında adına camide hutbe okunmasıdır. *Hz. Muhammed*'den sonra siyasi bir hâkimiyet ve sembol haline dönüşmüştür. Bu hutbe sırasında hükümdarın adı, unvanı ve lakapları da zikredilir. Ayşe Duda Kuşçu, **a.g.e.** s.200.

⁴⁴¹ “*Zafer takı*” anlamında olan bu kelime sultanı yağmurdan ve sıcaktan korumak için başının üstünde tutulan şemsiyedir. “*Çetr*” denilen bu şemsiye en kıymetli ipekten yapılıp altın ve gümüş iplerle dikilirdi. Bu tür şemsiyeyi sadece sultan ya da melikin taşınmasına izin verilirdi. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.347. Selçuklular döneminde *çetr* üzerinde hanedana ait bir sembol, ok ve yay resmi vardı.

⁴⁴² Verdiği hükümlerde çok katı ve acımasız olan bir kâdıydı. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9. s.373-383. Asıl

oraya hareketli savaş atlarının resmedildiği bir kubbe astı. *Bint Kâvarit*⁴⁴³ *Derb*⁴⁴⁴ *el-Matbah*'a bir *kubbe* astı. Bu kubbede Sultan başının üstünde güneş olduğu halde resmedilmişti. *Türşik*⁴⁴⁵ evinin çatısına bir kubbe astı. Bu *kubbede* ok atan *Türklerin* resimleri temsil ediliyordu. *İbn Mekkî el-Ahdeb* üzerinde kambur bir grubun resmedildiği bir kubbe astı. *Cafer el-Rakkas, Bâb el-Garabe*⁴⁴⁶,ye üzerinde narenciye, nar, elbise, yıldızlı sözler vb. bulunan bir *kubbe* astı.

adı *Ubeydullah b. el-Muzaffer* olup Selçuklu sultanlarının kamplarındaki hastanede doktorluk yaparken *Halife Muktefi* zamanında *Bağdat*'a kâdı olarak tayin edilmiştir. Daha sonra *Şâm*'a gidip *Dimaşk*'ta ikamet etmeye başlamıştır. “*Nehc el-Vedâati li Uli el-Halâati*” adında bir kitabı vardı. Ahmed b. Muhammed el-Makrî el-Tilimsanî, **Nefh el-Tayyibi min Gusn el-Endelüs el-Ratîb**, (Tahkik: İhsan Abbas), Beyrut 1988, s.282.

⁴⁴³ *Sultan Mesûd*'un amcasının kızıdır. Sultan kendisiyle önce nişanlanmış ve daha sonra da evlenmiştir. Ebû'l-Ferec Ali İbn el-Cevzî, **a.g.e.** c.10, s.213.

⁴⁴⁴ *Derb* “*dehlîz, dar geçit*” demektir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.447.

⁴⁴⁵ Bu ad Türk asıllı emîrlerin taşıdıkları yaygın olmayan bir isimdir. Etimolojisi ve anlamı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Faruk Sümer, **a.g.e.** İstanbul 1999, s.526. *Emîr Türşik*, (Turşek) *Halife Muktefi Liemrillah*'ın güvendiği kimselerdendi. Şihâbeddin Ahmed b. Abdülvahhab el-Nuveyrî, **a.g.e.** c.23, s.168-171.

⁴⁴⁶ *Bâb el-Garabe, Harîm Hısnı*'nın *Dicle* nehrine çok yakın olan kapısıdır. Burası *Bağdat*'ta olup halifelik sarayının en büyük kapılarından birisidir. *Garabe* kelimesi ise aslan reçinesi alınan bir tür devasa ağaçtır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.192.

Kalabalık grup kubbenin etrafında halka olmuş şarkı söyleyip oynuyorlardı. *Bâb el-Ezc*⁴⁴⁷ halkı *manzara*⁴⁴⁸'nin karşısına, nasıl döndüğünü kimsenin kavrayamadığı ince bir şekilde öğüten dört tane değirmen inşa etti.

Denizciler tekerler üzerinde giden bir *semiriyye*⁴⁴⁹ yaptılar. İnsanlar oyun oynamaya koyuldular. Bu eğlence bayram gününe kadar devam etti.

⁴⁴⁷ Eski *Bağdat* mahallelerinden birisi olup günümüzde *Bâb el-Şeyh* ve *Re's el-Sâkiye* mahallelerini kapsamaktadır. Ayrıca *Murabba*'a mahallesinin bir kısmı da buraya dâhildir. *Bağdat*'ın doğusunda yer alan bu semtin çok büyük çarşıları vardı. Her bir mahallesi bir şehri andırmaktaydı. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** s.110

⁴⁴⁸ Bu kelimenin anlamı konusunda birkaç görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre “*Bahçelere bakan ve kubbesi olan ya da üzeri örtülü olan güzel bir yer.*” anlamındadır. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** 146. Bir diğer görüşe göre ise “*Sütünlar üzerine dikilmiş ağaç dallarından yapılmış oda.*” anlamındadır. İnsanlar burada oturarak arazinin etrafında ne olup bittiğine bakarlar. Bu odalar son zamanlarda taş ve tuğladan da yapılır oldu. Üçüncü bir görüşe göre de “*Yüksek yerlere burçlar gibi minare şeklinde inşa edilen yapılar.*” anlamındadır. Buradaki amaç gündüzleri dumanla, geceleri ise ateş yakarak haber alıp vermede kullanılmaktadır. Haberler bu şekilde ulaşması gereken yere ulaşıncaya kadar bir manzaradan diğerine ulaştırılmaktadır. Bu yöntemi ilk uygulayan kişinin 95 (M. 713-714) yılında *Haccac b. Yusuf el-Sekafi* olduğu ileri sürülmektedir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.411.

⁴⁴⁹ *Simâriyye* olarak da bilinen bir gemi türüdür. Günümüzde *Mısır*'da kullanılan *Zehebiyye* gemisine benzemektedir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.257.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

223. *Salârgird*

Salârgird, ölüm şeklini yukarıda belirtmiş olduğumuz büyük bir emîrdir.

224. *Muhammed b. İsmail*

Muhammed b. İsmail İbn Ahmed b. Abdülmelik Ebû Abdullah b. Ebû Sâlih el-Müezzîn seksen (M. 1087-1088) yılında *Nişabur*'da doğmuştur. Kendisi ilim ve hadis ehliydendi. Birçok konuda almıştır. *Kirmân*⁴⁵⁰ hâkimi tarafından beş yüz kırk altı yılında (M. 1151-1152) Bağdat'a elçi olarak gelmişti. Beş yüz kırk dört yılında (M. 1149-1150) ise Sultan'a elçi olarak gelmişti. Bu yılın Zilkade (M. Ocak 1153) ayında *Kirmân*'da vefat etmiştir.

225. *Muhammed b. Ömer*

⁴⁵⁰ “*Kermân*” şeklinde de söylenen bu kelime bir bölge adıdır. *Kirmân* bölgesi 90 boylam ve 30 enlem derecesi arasında yer almaktadır. Bu bölgede birçok şehir ve köy bulunmaktadır. Bölge *Fars*, *Mukrân*, *Sicistân* ve *Horasan* arasındadır. Hurma yetiştiriciliğinin ön planda olduğu bölgenin toprakları ziraate elverişlidir. Birçok şiire konu olmuş olan bölgeden çok fazla şair, bilim adamı ve ünlü kişi çıkmıştır. Burası aynı zamanda birçok sultana ve emîre de ev sahipliği yapmıştır. *Kirmân*'ın etimolojisi, bölgede yetişen kişiler, bölgenin coğrafi konumu ve stratejik önemi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.454.

Muhammed b. Ömer İbn Yusuf el-Armavî Ebû'l-Fadl b. Ebû Hıfd, *Urmiye*⁴⁵¹ halkındadır. Dört yüz doksan beş (M. 1101-1102) yılında doğmuştur. *Ebû Cafer İbn el-Muslime, Ebû el-Ğanâim İbn el-Memûn, Ebû'l-Huseyn İbn el-Mühtedî, Ebû Bekr el-Hayyât, Ebû Nasr ez-Zeynî, İbn el-Nukûr, Ebû'l-Kâsım İbn el-Besrî* ve diğerlerinden hadis dersi almıştır.

Ayrıca bize onlardan rivâyetler de aktarmıştır. Kendisinden şeyhimiz *İbn Nâsır* ile ilgili bilgiler duymuştum. Ayrıca kendisinden çok hadis dersi aldım. Hadis dinleme konusunda sağlam bir kişiydi. Kendisi, ayrıca *Şâfi* mezhebinin fıkıh âlimiydi. Fıkıh alanında *Ebû İshak el-Şirazî*'den ders almıştır. Dindâr bir kimse olup Kurân-ı Kerîm'i çokça okurdu. Ayrıca inzivaya çekilip ibadet ederdi. Bu yılın Receb (M. Kasım 1152) ayında vefat edince *Bâb Ebrez Mazarlığı*'nın karşısında defnedilmiştir.

226. Muhammed b. Muhammed

⁴⁵¹ Azerbaycan'da bulunan eski devasa bir şehirdir. Denize uzaklığı yaklaşık üç ya da dört mil vardır. Burası *Mecûsî*lerin inşa etmiş olduğu *Zerdüşt* dinine mensupların yaşadığı bir yerdir. Yakut el-Hamavî 617(M. 1220-1221) yılında *Urmiye*'ye bizzat gidip gördüğünü ifade etmektedir. Anlattığına göre burası birçok avantajları bulunan bir şehirdi. Havası temiz, suyu boldu. Ancak Özbek b. el-Behlivân b. İldeniz tarafından ihmal edilmiş bir şehirdi. *Tebriz*'e üç gün mesafede, *Erbil*'e ise yedi günlük mesafedeydi. Şehirle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.159. Bu şehir günümüzde *İran Azerbaycanı*'nda bulunmaktadır.

<http://ar.wikipedia.org/wiki>

İbn Muhammed Ebû Bekr el-Hilmî, *Belh*⁴⁵², lidir. Dört yüz yetmiş beş (M. 1082-1083) yılında doğmuştur. Çok fazla hadis dersi almıştır. İyi ahlaklı bir imam, *müftü*⁴⁵³ ve *nâzariyye*⁴⁵⁴ uzmanıdır. *Ebû Hanife* mezhebinin ileri gelenlerindedir. *Belh Camisi*'nde ders vermiştir. Yine *Belh* şehrinde bu yılın Şaban (M. Kasım 1152) ayında vefat etmiş ve kendi evine defnedilmiştir.

227. Muhammed b. Mansur

Muhammed b. Mansur İbn İbrahim Ebû Bekr el-Kasrî; *Sâbit b. Bendâr*'dan, *Ebû Tâhir b. Sevâr* ve diğerlerinden hadis dersi almıştır. Yavaş konuşurdu. Kurân-ı

⁴⁵² *Belh*, *Horasan*'da bulunan meşhur bir şehirdir. Yüz on beş derece boylamında ve otuz yedi enleminde yer almaktadır. Yirmi akrep derecesinde ve on üç yengeç derecesindedir. Yerküredeki beşinci bölgede bulunmaktadır. Bu şehri ilk kuran kişi *Kral Luhrâsif*'tir. Bazı rivâyetlere göre ise bu şehri İskender kurmuştur. Bu nedenle eskiden İskenderiye olarak adlandırılmaktaydı. Bu şehirle *Tirmiz Şehri* arasında on fersâh bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.479-480,

⁴⁵³ Buradaki *müftü* Osmanlı Devleti'ndeki gibi değildir. Buradaki müftü kâdılık makamı gibidir.

⁴⁵⁴ *Nâzariyye* bilimi bir dilbilim terimidir. Abbasî döneminde Arap dilbilimi oldukça geliştiği için *nâzariyyelik* ayrı bir dilbilimi dalı hâline gelmiştir. *Nâzariyye* bilimi dildeki eş, zıt, mecaz, gerçek ve sözlük anlamları, cins ve özel adları, kelimelerin dış yapısı ve anlamları gibi konuları işlemektedir. Abbasî döneminde bu bilim dalı ile uğraşan birçok kişi bulunmaktadır. Kenan Demirayak, Sadi Çögenli, **a.g.e.** s.129-285.

Kerîm'i *kirât*⁴⁵⁵larıyla birlikte okuyabiliyordu. İyi ve ciddi bir hafızdı. *Nakkâş*'in tefsirini okuyordu. Kendisiyle ilgili şöyle bahsedilmektedir:

Mansur Camisi'nde minberin yanında kendisine ait tuğladan yapılmış bir dakika vardı. Cuma namazından sonra bu *dakkaya* oturup din dersi verirdi. Kendisine ayetlerle ilgili yorumlar sorulurdu. Sorulan ayetleri tefsir ederdi. Göbeğine kadar uzanan beyaz saçları vardı.

Şaban ayının yedisi Cuma (M. 07 Kasım 1152, Cuma) gecesi vefat etmiştir. *Bâb Harb Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

228. Muhammed b. Hibetullah

Muhammed b. Hibetullah İbn Muhammed Ali b. el-Muttalib el-Kirmânî Ebû Abdullah b. el-Vezir Ebû'l-Maal; *Sâbit, Ebû Gâlib el-Bakkâl, İbn Nehbân, İbn Sâbit* ve diğerlerinden hadis dersi almıştır. Dinledikleri hadisleri aktarmıştır. Dış görünüşü bakımlı ve güzel ahlaklı bir kimseydi.

Muharrem ayının yirmi dördü Cuma (M. 1 Mayıs 1152, Perşembe) günü vefat etmiştir. *Kureyş*⁴⁵⁶ *Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

⁴⁵⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in birçok okunuş biçimleri bulunmaktadır.

⁴⁵⁶ Bağdat'ta bulunan bu mezarlık meşhurdur. Burada ayrıca aynı adla anılan bir mahalle bulunmaktadır. Bu mezarlık surlarla çevrilidir. Surlar, *Harbiyye*'den başlayıp *Ahmed İbn Hanbel* (r.a.) *Mezarlığı*'na ve *Harîm Tâhirî*'ne kadar devam etmektedir. Bu mezarlık, *Dicle Nehri*'ne iyi bir atla bir at koşusu turu kadar uzaklıktadır. *Musa el-Kazım b. Ca'fer el-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynulâbidin İbn el-İmam el-Huseyn b. Ali b. Ebû Tâlib*'in mezarı da buradadır. Bu

229. *Muzaffer b. Ardeşîr*

Muzaffer b. Ardeşîr Ebû Mansur el-Abbâdî dört yüz doksan bir (M. 1097-1098) yılında doğmuştur. *Ebû Bekr el-Şîrevî, Zâhir*⁴⁵⁷ *el-Şehâmî* ve diğerlerinden hadis dersi almıştır. *Bağdat*'a gelip hadis dersi vermiştir. *Nizamiyye Medresesi* ve *Nizamiyye Camisi*'nde vaizlik yapmıştır. Düzgün konuşuyordu. İfadeleri güzeldi.

Bir gün *Kasr Camisi*'nde otururken yağmur yağmaya başladı. İnsanlar caminin sütunları ve duvarlarını kenarlarına sığındılar. Bunun üzerine onlara şöyle dedi:

-Rahmet olan su damlalarından kaçmayın. Bulutların üzerinden damlayanlar rahmettir. Esas öfke çakmağından çıkan ateşin kıvılcımlarından kaçın. Ne oluyor da şaşırıyorsunuz? Ne oluyor da seviniyorsunuz?

Bunun üzerine oradakilerden bir tanesi kendisine şu âyeti okudu:

“Dağları görür de onları donmuş zanneder.”

Ebû Mansur el-Abbâdî adama şöyle dedi:

-Sevinç sırasında kişinin kendisini tutması gerekir. Çünkü taşkınlık kutsiyeti azaltır.

mezarlığı ilk defnedilen kişi 150 (M. 767-768) yılında vefat eden *Halife Ca'fer el-Ekber b. el-Mansur* olmuştur. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.163.

⁴⁵⁷ Kelime anlamı itibariyle “*ortaya çıkan, görünen*” demek olan bu kelime terimsel olarak “*lafzı, sözü ön plana alan*” demektir. Buradaki lafız ve söz Allah'ın kelâmıdır. *İbn Teymiyye*'nin görüşlerinde temel almış olduğu *Selefiye* inancı da bu düşünce sistemine dayanmaktadır. Zekeriya Güler, “Selefilik ve Hadisleri Yorumlama Biçimi” **Tarihte ve Günümüzde Selefilik**, İstanbul 2013, s.10.

Daha sonra şair ayağa kalkıp kendisini methetmeye başladı. Ebû *Mansur el-Abbâdî* ise şairi yerine oturttu. Şair:

-Oysa Allah'ın Resulü (s.a.v.) mescitte *Hassân*'ı hoş karşılamaktaydı, dedi.

Şeyh bunun üzerine:

-*Hassân* konuşurken çok fazla düşünüp taşınmazdı, dedi.

Ebû Mansur el-Abbâdî konuşmasında bu tür güzel sözleri hazırlıksız bir şekilde aniden söyleyiverirdi. Çoğunlukla ifadelerinin altında gizli manalar yoktu. Camide vaaz verdiği süre içerisinde vaazları yazıya aktarılmıştır. Ciltler dolusu kitapları vardı. Her bir cildi baştan sonuna kadar bizzat görüp okurdu. Bu kitapların içinde yerli yerinde kullanılmayan ve gereksiz olan beş kelime bile bulmak mümkün değildi.

Melik Şah b. Mahmud b. Muhammed ile *Bedr el-Huveyzî*⁴⁵⁸'nin arasını düzeltmek için sultan ve halife arasında yazışmalar yapıyordu. Bir süre sonra gerçekten de aralarını düzeltti. Bunun üzerine her ikisi de kendisini servet sahibi yapmıştı.

⁴⁵⁸ Günümüzde *Bağdat*'ın 57 km. güneyinde bulunan *Duceyl* şehrine bağlı bir köy adıdır. Tarihteki *Huveyz* ise *Vâsıt*, *Basra* ve *Hûzistan* arasında yer almaktaydı. Burası birçok şiire konu olduğu gibi buradan da birçok şair, bilim insanı ve ünlü kişi çıkmıştır. *Huveyzî*, 550 (M. 1155-1156) yılında *Melik Kanalı*'na bakan bir damın üstünde uyuyordu. Bir grup insan ellerinde hançerlerle dama tırmanıp kendisini hançerlediler. *Huveyzî* daha sonra yaralı olarak *Bağdat*'a getirildi ve burada öldü. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.327.

Ancak kısa bir süre sonra yaşadığı bu şehirde eceli geldi. Bu yılın Rabûlâhir ayının son Sulâsâ (M. 29 Temmuz 1152, Salı) günü *Asker Mukrem*'de⁴⁵⁹ öldüğüne dair haber geldi. Sonra *Bağdat*'a nakledilip *Şûnîziyye*'deki⁴⁶⁰ *Dakkat el-Cuneyd*'de defnedilmiştir.

Kazandığı servetin kendisine hiçbir faydası olmamıştır. Sadece bir oğlu vardı. Ancak o da kendisinden birkaç ay sonra vefat etti. Bunun üzerine kazandığı parası Sultan'a intikal etti. İşte bu olayda ibret almak isteyenler için bir ibret hâsıl oldu.

230. Mübarek b. Hibbetullah

Mübarek b. Hibbetullah'ın asıl adı *İbn Selmân Ebû'l-Maalî el-Sabbâğ* olup *İbn Sekra* olarak bilinmektedir. Çok hadis dersi almıştır. Bakkallık yapıyordu. Sonra bakkallığı bırakıp vaizlik yapmaya başladı.

Bu yılın Rabûlâhir (M. Temmuz 1152) ayında vefat etmiştir. *Muktadiye*'deki evinde defnedilmiştir.

231. Mesûd el-Sultan b. Muhammed

⁴⁵⁹ *Hûzistan* tarafında yer alan meşhur bir şehirdir. *Ca'venete b. el-Hâris b. Numeyr b. Âmir b. Sa'sa'a*'nın çocuklarından olan *Mukrem b. Ma'zâi el-Hâris*'e nisbeten bu şekilde adlandırılmıştır. Buradan birçok şair, yazar ve edebiyatçı çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.123.

⁴⁶⁰ *Bağdat*'ın güney batısında yer alanı bir mezarlıktır. Birçok sâlih insan buraya defnedilmiştir. Bunlardan bazıları *Cuneyd*, *Cafer el-Holdî*, *Ruveyem*, *Semnûn* gibi kişilerdir. Burada bir de *Sûfî*ler için *hangah* bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.374.

Mesûd el-Sultan b. Muhammed İbn Melik Şah, yukarıda kendisiyle ilgili olayların geçtiği yılı anlatırken konusu geçmişti. Meydana gelen olaylar sırasında bahsetmiş olduğumuz birçok ilginç şeyleri yaşamıştır. Sonunda Musteşrid Billah kendisiyle savaşmaya çıkmıştı. *Musteşrid*'i esir ederek hiçbir insanoğluna nasip olmayan bir imkânı elde etmişti.

Muktefi Liemrillah'a, bîat etmişti. Daha sonra hüküm sürmeye başladı. *Şeyhimiz Ebû Bekr b. Abdülbâkî* onun yaşadıklarının bir kısmını yazdı. Kendisinden hadis dersi aldı. İnsanlar sultandan şeyhimizin aktardığı hadisleri dinlemekteydiler.

Bu yılın Cemâdiyelâhir ayının son Erbiâ (M. 24 Eylül Çarşamba) günü vefat etmiştir. Çarşambayı perşembeye bağlayan gece yarısı defnedilmiştir. Yerine *Melik Şah*'ı varis olarak bırakmıştı. Emirler, *Melik Şah*'a eziyet ettiler. Nitekim *İbn el-Belengerî*, emîrleri bu konuda ayıplamıştır.

232. *Y'akûb el-Hattât*

Y'akûb el-Hattât, hat sanatı konusunda ustaydı. Cemâdiyelâhir (M. Eylül 1152) ayında *Ribât Behrûz*'da vefat etmiştir.

YIL 548 (M. 1153-1154)

Bu yılın Muharrem (M. Mart-Nisan 1153) ayında Oğuzlar, (Sultan) Sencer'i yendiler⁴⁶¹ ve askerlerini tutuklayarak *Belh* şehrine sahip oldular⁴⁶².

⁴⁶¹ İmâdeddin Muhammed b. Muhammed b. Hâmid el-İsfahanî bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Oğuzlar 548 (M. 1153-1154) yılında Sultan Sencer’e saldırdılar. Bu saldırı olayı o zamanlarda dehşet verici bir olay olarak görülmüştü.” İmâdeddin Muhammed b. Muhammed b. Hâmid el-İsfahanî, **a.g.e.** s.223.

⁴⁶² İbn el-Esîr, bu olayı geniş olarak şu şekilde anlatmaktadır:

"Bu yılın Muharrem ayında (M. Mart-Nisan 1153) Sultan Sencer, Oğuzlar'a mağlup olmuştur. Oğuzlar Müslümân bir Türk grubudur. Mâverâunnehir'de yaşamaktaydılar. Ancak Hattâlar (Kara Hitaylılar), Mâverâunnehir'i ele geçirince daha önce belirtmiş olduğumuz üzere Oğuzları buradan kovdular. Bunun üzerine Oğuzlar Horasan'a gitmek zorunda kaldılar. Çok kalabalık bir insan grubundan oluşan Oğuzlar buradaki Belh şehri civarında yaşamaya ve hayvanlarını otlatmaya başladılar. Oğuzların Dînâr, Bahtiyâr, Tûtî (Dudu), Arslan, Cafiz ve Mahmud adlarında emîrleri vardı. Belh'in hâkimi Alâaddin Kamâc kendilerini buldukları yerden uzaklaştırmak istiyordu. Ancak Oğuzlar bazı güzel hediyeler vererek kendisiyle anlaştılar. Bunun üzerine Belh'in hâkimi Oğuzları rahat bıraktı. Oğuzlar da buldukları yerde kimseye dokunmadan güzelce yaşamaya devam ettiler. Namazlarını kılıp zekâtlarını veriyorlardı. Ne var ki bir süre sonra Kamâc, Oğuzları tekrar rahatsız etmeye başladı. Kendilerine Belh şehrini terk etmelerini emretti. Oğuzlar ise oradan ayrılmak istemiyorlardı. Bu nedenle birbirleriyle birleşerek çoğaldılar. Oğuzlardan olmayan diğer bazı Türk boyları da kendilerine katıldılar. Kamâc on bin süvarisiyle Türklerin üzerine yürüdü. Oğuz emîrleri (beyleri) kendisine gelip Oğuzları rahat bırakması ve otlaklarına dokunmaması konusunda ricada bulundular. Bunun karşılığında da kendisine aile başına iki yüz dirhem vergi vermeyi teklif ettiler. Kamâc Oğuz beylerinin bu teklifini kabul etmeyip memleketini terk etmeleri konusunda kendilerini daha çok sıkıştırmaya başladı. Oğuz beyleri de

Kamâc'ın yanından döndükten sonra toplanıp kendisiyle savaşmaya başladılar. Kamâc'ı yenip kendisinin ve askerlerinin mallarını yağmaladılar. Asker ve sivil birçok kişiyi öldürdüler. Kadınlarını ve çocuklarını esir aldılar. Belh halkına her türlü kötülüğü yaparak medreseleri yerle bir edip fıkıhçıları öldürdüler.

Kamâc'ın yenilgi haberi Merv'de ikâmet etmekte olan Sencer'e ulaşmıştı. Kamâc, durumu kendisine anlattı. Bunun üzerine Sencer, Oğuzlara elçiler göndererek tehdit etmeye başladı. Kendilerine buldukları yeri terk etmelerini emretti. Ancak Oğuzlar, Sencer'in emrine karşı geldiler. Kendilerini otlaklarında rahat bırakması için Sencer'e çok miktarda para vermeyi teklif ettiler. Ancak Sencer, Oğuzların bu tekliflerini kabul etmeyip ülkesinin dört bir yanından asker toplamaya başladı. Yüz binden fazla süvari topladı. Bu ordusuyla Oğuzların üzerlerine yürüdü. Aralarında çetin bir savaş oldu. Savaşın sonunda Sencer'in askerleri yenildi. Dolayısıyla Sencer de yenilgiye uğramış oldu. Oğuzlar yenilmiş olan askerleri takip ederek ellerine geçirdiklerini öldürüyor ve esir alıyorlardı. Öyle ki öldürülen askerlerin cesetleri tepeleri andırır olmuştu. Alâeddin Kamâc öldürüldü. Sultan Sencer esir alındı. Kendisiyle birlikte bir grup emîr de esir alındı. Emîrlerin boyunları vuruldu. Sultan Sencer'e bir şey yapılmadı. Aksine Oğuz emîrleri toplanarak huzurunda yeri öpüp:

-Bizler senin kullarınız. Sana boyun eğiyoruz. Senin bizimle savaşmak istemediğini, ancak savaşa sevk edildiğini sonradan anladık. Sen Sultansın biz de senin kullarınız, dediler.

Bu minval üzere üç ay bir zaman geçti. Sonra Oğuzlar, Sultan Sencer'le birlikte Merv şehrine girdiler. Burası Horasan sultanlığının başkentiydi. Bahtiyar, Sultan Sencer'den Merv şehrini iktâ olarak kendisine vermesini istedi. Sultan:

-Burası sultanlığın başkentidir. Hiç kimseye ıktâ olarak tahsis edilemez, caiz değildir, dedi.

Bunun üzerine oradakiler Sultan Sencer'i aşağılayıp gülüşmeye başladılar. Bahtiyar da alaycı bir şekilde kendisine dudak büktü.

Bunun üzerine Sultan Sencer saltanat tahtından indi. Merv Hangâhı'na gitti. Saltanatı bıraktı.

Oğuzlar ise Sencer'in ülkesini istila ettiler. Merv halkına eşi benzeri görülmemiş eziyetler yapmaya başladılar. Nişabur'a bir vali tayin ettiler. Bu vali de halka vergiler koyup haraca kesmeye başladı. Halkı dövüp işkenceler ediyordu. Nişabur'un çarşılarına üç çuval asmıştı.

-Bu çuvalların altınla doldurulmasını istiyorum, diyordu.

Halk kendisine karşı isyan etmeye başladı. Sonunda valiyi ve beraberindekiler öldürdüler.

Bunun üzerine Oğuzlar atlarına binip Nişabur'a girdiler. Burayı felaket bir şekilde yağmalamaya başladılar. Dümdüz ve bomboş bir araziye çevirdiler. Büyük küçük demeyip herkesi öldürdüler. Her yeri yaktılar. Ülkede bulunan tüm kâdılar ve bilim adamlarını öldürdüler. Öldürülenler arasında Huseyn b. Muhammed el-Arsâbendî, Kâdı Ali b. Mesûd, Şeyh Muhiddin Muhammed b. Yahya da vardı. Daha sonra şairler Muhammed b. Yahya için birçok mersiye yazmıştır. Nitekim İbn İbrahim de bir mersiye yazmıştır.

Şiir

Oğuzların bu bölgelerde yaptıkları kötülükler atlatmakla bitmez. Horasan'da Herat ve Dahistân dışında yağmalanmayan yer kalmadı. Bu iki yerin yağmalanmamasının

nedeni ise çok korunaklı bir yer olmaları ve Oğuzların burayı yağmalamaya cesaret edememeleriydi.

Horasanlı tarihçilerden birisi Oğuzlarla ilgili olarak oldukça açık bilgiler vererek şunları anlatmaktadır:

Oğuzlar Türklerin bulunduğu en uzak sınır bölgelerinden Mehdi zamanında Mâverâunnehir'e göç etmişler ve Müslüman olmuşlardı. Kurnaz ve cambaz Mukanna kendi işleri için Oğuzlar'ı kullanıyordu. Ancak bir defasında askerler Mukanna'ya saldırınca Oğuzlar kendisine yardım etmeyip askerlere teslim ettiler.

Oğuzların içinde yaşamış oldukları her devlette yaptıkları bu tür davranışları karakteristik özelliklerindendi.

Nitekim Karahanlıların sultanlarına da aynı şekilde muamelelerde bulunmuşlardı. Onların bu özelliklerini bilen Karluk Türkleri, Oğuzlara engel olarak yaşadıkları yerlerden kovdular.

Tohâristân sınırlarını işgal etmiş olan Emîr Zengî b. Halife el-Şeybânî yerlerinden edilen bu Oğuzları kendi ülkesine davet ederek yaşayabilecekleri bir yer gösterdi. Çünkü Emîr Zengî ile Emîr Kamâc arasında komşuluk ilişkilerinden kaynaklanan bir düşmanlık vardı. Her ikisi de birbirini yenip egemenliği altına almak istiyordu. Emîr Zengî, Oğuzlar sayesinde güçlenmişti. Oğuzlar Kamâc'a karşı savaşmak üzere Emîr Zengî ile birlikte Belh şehrine gittiler. Ancak bu sırada Kamâc, Oğuzlarla yazışmış ve bu yazışmalar sonucunda Oğuzları kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Bu nedenle Oğuzlar, Emîr Zengî ile Kamâc arasında cereyan eden savaş sırasında Emîr Zengî'yi yalnız bıraktılar. Onların bu davranışı sonucunda Emîr Zengî yenildi. Kendisi ve oğlu esir edildi. Kamâc, oğlunu öldürdü. Babasına da oğlunun cesedini yedirdi. Sonra da kendisini öldürdü. Bu olayın akabinde Kamâc ülkesindeki bazı

toprakları Oğuzlara ıktâ olarak verdi. Ülkesinin otlaklarını kullanmalarını serbest etti.

Huseyn b. el-Huseyn el-Gûrî, Belh şehrini almak üzere sefere çıkınca Kamâc, yanına Oğuzları da alarak ordusuyla birlikte kendisine karşı koymak üzere yola çıktı. Ancak savaş sırasında Oğuzlar bu defa da Kamâc'ı yalnız bırakıp Gûrî tarafına geçtiler. Böylece Gûrî, Belh şehrini ele geçirmeyi başardı. Bunun üzerine Sultan Sencer, Belh'e saldırdı. Yapılan savaşta Gûrî yenilip Belh şehrini terk etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra da Sultan Sencer'le baş edemeyeceğini anlayıp huzuruna çıktı. Sultan Sencer de kendisini tekrar Gazne'ye gönderdi. Oğuzlar ise Tohâristân tarafında kalmaya devam ettiler.

Bu arada Kamâc kendisine yaptıkları hainlik nedeniyle Oğuzlar'a karşı büyük bir düşmanlık ve kin beslemekteydi. Bu nedenle onları bir an önce ülkesinden göndermek istiyordu.

Oğuzlar Kamâc'ın bu niyetini öğrenince toplandılar. Diğer Türk boyları da kendilerine katıldı. Türk asıllı Arslan Moka'yı (Boğa) kendilerine lider olarak seçtiler. Arslan (Emîr) Kamâc da kendi askerini topladı. Arslan Moka ile Arslan Kamâc'ın orduları savaşa tutuştu. Bir gün boyunca gece vaktine kadar savaştılar. Savaş sonucunda Kamâc'ın ordusu yenildi. Kamâc ve oğlu Ebû Bekr esir alındı. Her ikisi de öldürüldü. Bunun üzerine Oğuzlar Belh yöresini ele geçirdiler. Burada karışıklık çıkararak yağmalamalarda bulundular. İnsanları öldürüp asayiş bozdular.

Sultan Sencer, Oğuzların bu yaptıklarını haber alınca hemen askerlerini toplayıp üzerlerine yürüdü. Oğuzlar ise Sultan Sencer'e elçiler göndererek özür dileyip emrine âmade olduklarını ve ne isterse vereceklerini belirttiler. Ancak Sultan Sencer

onları affetmeyip isteklerini geri çevirdi. Üstelik kendilerine saldırmaya başladı. Oğuzlar büyük bir kararlılıkla savaştılar. Savaşın sonunda Sencer ve askerleri yenildi. Perişan bir halde Belh'e doğru kaçtılar. Oğuzlar ise peşlerine takıldılar. Yakalayıp tekrar yenmeyi başardılar. Askerlerle birlikte doğal olarak Sultan Sencer de mağlup olmuştu. Bu senenin Safer (M. Nisan-Mayıs 1153) ayında mağlup bir şekilde Merv'e gitti. Oğuzlar, Merv'e de saldırdılar. Horasan'lı askerler, Oğuzların yaklaştığını haber alınca kendilerinden korktukları için Oğuzların karşısında duramayıp şehre gelmeden kaçmaya başladılar. Sultan Sencer ve askerleri Merv'den kaçınca Oğuzlar, Cemâdiyelevvel (M. Temmuz-Ağustos 1153) ayında şehre girip çok feci bir yağmalamada bulundular. Merv halkından ve ileri gelenlerinden birçok kişiyi öldürdüler. Öldürülenler arasında başkâdı Hasan b. Muhammed el-Arsânendî, kâdı Ali b. Mesûd gibi ileri gelen bilim adamları da vardı.

Sencer ise Merv'den ayrıldıktan sonra Bûzâna'ya kaçmıştı. Ancak Oğuzlar kendisini yakalayıp esir ettiler. Tekrar saltanat tahtına oturtup huzuruna çıkararak kendisine itaat ettiklerini bildirdiler. Sonra da Merv'i yağmalamaya koyuldular. Bu yılın Receb (M. Eylül-Ekim 1153) ayında Merv halkı Oğuzlara karşı koymaya başladı. Oğuzlarla çetin bir savaşa girişti. Var güçleriyle mücadele ediyorlardı. Sonunda karşı koyacak güçleri kalmayıp Merv'i Oğuzlara teslim etmek zorunda kaldılar. Oğuzlar da şehri eşi benzeri görülmemiş bir şekilde yağmaladılar. Şehirde yağmalanmadık hiçbir şey bırakmadılar.

Sultan Sencer tüm emîrlerinden, veziri Tâhir b. Fahr el-Melik b. Nizâmülk'ten ayrı kalmıştı. Yanında sadece çok az sayıda kendisine hizmet eden grup kalmıştı.

Sultan Sencer'in geride bırakmış olduğu emîrleri Nişabur'a gitmişlerdi. Oradayken Melik Süleyman Şah b. el-Sultan Mahmud'u Nişabur'a getirtip bu yılın

Cemâdiyelâhir (M. Ağustos-Eylül 1153) ayında onun adına hutbe okutarak Sultan ilan ettiler. Melik Süleyman Şah'ın etrafında toplandılar.

Cemâdiyelâhir (M. Ağustos-Eylül 1153) ayında Melik Süleyman Şah'ın askerlerinden bir grup Oğuzlar'dan bir grupla savaşmak üzere yola çıktı. Aralarındaki savaşta Oğuzlardan çok kişiyi öldürdüler. Sağ kalmayı başaran Oğuzlar ise kaçıp beylerinin yanına gittiler.

Horasan askerleri Melik Süleyman Şah etrafında toplandıktan sonra Oğuzlar'a saldırmak üzere Merv'e yürüdüler. Oğuzlar da kendilerine karşı koymak için yola çıkmıştı. Horasan askerleri kendilerini görür görmez dağıldı ve geri dönün Nişabur'a doğru kaçmaya başladı. Ancak Oğuzlar peşlerini bırakmadılar. Peşlerinden giderken de Tûs şehrinden geçtiler. Burası bilim adamları ve din adamlarının ocağıydı. Oğuzlar burayı da yağmaladılar. Şehirdeki erkekleri öldürüp kadınları esir aldılar. Mescitleri ve halkın evlerini tahrip ettiler. Tûs bölgesinde Ali b. Musa el-Ridâ Meşhedi ve etrafı surlarla çevrili birkaç yer dışındaki her yeri târumar ettiler. Halkın ileri gelenlerini ve İmamları olan Mârişki'yi öldürdüler. Yine Alevilerin nakîbi olan Ali Mûsevî'yi buranın vaazı olan İsmâil b. el-Muhsin'i, baş şey Muhammed b. Muhammed'i de öldürmüşlerdi. Burada bulunan tüm sâlih şeyhleri yok ettiler. Daha sonra da Tûs'tan ayrılıp Nişabur'a gittiler. Nişabur'a 549 yılının Şevvâl (M. Aralık -Ocak 1154-1155) ayında vardılar. Şehre girerken kendilerine karşı koyan hiçbir güçle karşılaşmadılar. Şehri köklü bir şekilde yağmalamaya başladılar. Halkın hepsini öldürdüler. Öyle ki buranın halkından canlı bir kimsenin kalmadığını düşünmeye başlamışlardı. Sadece iki mahallede kadınlar ve çocuklar dışında on beş bin erkek öldürüldüğü sayılmıştı. Şehirdeki kadınları ve çocukları esir aldılar. Herkesin malına ve mülküne el koydular. Geçitlerdeki cesetler küçük

tepeleri andırıyordu. Cesetleri birbirinin üzerine atmışlardı. Şehrin halkının çoğu Menbaî Camisi'ne sığınıp kendilerini korumaya çalışıyordu. Oğuzlar bu camiye de muhasara etti. Nişâbur halkı Oğuzlara karşı koyamadılar. Oğuzlar camiye girip hepsini öldürmeye başladılar. Öldürmeden önce erkeklerden paralarını istiyorlardı. Paralarını aldıktan sonra da öldürüyorlardı. Birçok ileri gelen bilim adamı ve sâlih insanı öldürmüşlerdi. Öldürülenler arasında Şâfi mezhebinin fıkıhçısı olan ve o zamana kadar kendisi gibi birisine rastlanmayan çok kıymetli Muhammed b. Yahya da vardı. Doğudan ve batıdan en uzak yerlerden bile insanlar Muhammed b. Yahya'ya geliyordu. Nitekim öldükten sonra çok sayıda edebiyatçı kendisi için mersiyeler yazmıştı. Bu mersiyelerden birisi de şöyleydi:

Şiir

Yine zâhid kimselerden olan Abdurrahman b. Abdussamed el-Ekâf, Ahmed b. el-Huseyn el-Kâtib Subt el-Kaşîrî, Ebû'l-Berekât el-Ferâvî, İmam Ali el-Sabbağ, el-Mutekellim, Ahmed b. Hâmid, Abdülvahhab el-Mukâbâzî, Kâdı Saîd b. Abdülmelik b. Saîd, el-Hasan b. Abdülhamîd el-Râzî, birçok önder, zâhid ve sâlih kişi de öldürülmüştü. Nişabur'daki tüp kütüphaneleri de ateşe verdiler. Yanmayan kütüphane neredeyse kalmamıştı.

Oğuzlar daha sonra Şâristân şehrini kuşattılar. Burası korunaklı bir yerdi. Şehir halkı kalelerin üzerine çıkıp Oğuzlar'a karşı koymaya çalışıyordu.

Oğuzlar, Şâristân'dan ayrılarak Cüveyn şehrine gittiler. Cüveyn halkı canlarını Allah yoluna koyup Oğuzlar'a karşı savaşmaya çalışıyorlardı. Nitekim buldukları alanı korumayı başardılar. Geri kalan yerler ise yağmalanmaya maruz kalmıştı.

Oğuzlar, Cüveyn şehrinden sonra yine Nişabur'a bağlı olan Esferâyîn şehrine yöneldiler. Burayı da yağmalayıp tahrip ettiler. Halkının çoğunu öldürdüler.

Ödürülenler arasında Abdürreşîd Eş'asî de vardı. Kendisi devletin ileri gelen yöneticilerinden birisiyken görevini bırakmış ve ilimle uğraşmaya başlamıştı. Özellikle edebiyat bilimi konusunda çok saygın bir konuma sahipti.

Oğuzlar, Cüveyn ve Eferâyîn'den ayrılıp tekrar Nişabur'a döndüklerinde daha önce yağmalamadıkları her şeyi yağmalamaya başladılar.

Nişabur'da kalan halk Şehrestân'a gitmişti. Oğuzlar halkı orada da muhasara edip saldırdılar. Şehrestân'da bulunan şehir halkını ve Nişabur'dan buraya kaçmış olanları yağmaladılar. Buradaki kadınlara ve çocuklara tecavüz ettiler. Müslümanalara kâfirlerin bile yapamadıklarını yaptılar. Bu sırada çapulcu gruplar da Oğuzlar'dan çok daha feci bir yağmalama işine koyulmuşlardı.

Daha sonra Sultan Süleyman Şah'ın otoritesi zayıfladı. Zaten kendisi de kötü ahlaklı bir yöneticiydi. Veziri Tâhir b. Fahr el-Melik b. Nizâmülmülk 548 (M. 1153-1154) yılında vefat edince durumu daha da zayıfladı. Süleyman Şah daha sonra oğlu Nizâmülmülk Ebû Ali el-Hasan b. Zâhir'i kendisine vezir olarak tayin etti. Bu vezir döneminde de devleti çökmeye başladı. Sultan Süleyman Şah 549 yılının Safer (M. Nisan-Mayıs 1154) ayında Horasan'dan ayrılıp Cürcan'a döndü.

Bunun üzerine emîrler toplanıp Sultan Sencer'in kız kardeşinin oğlu olan Hân Mahmud b. Muhammed b. Buğrahân'a elçi göndererek yanlarına çağırdılar. 549 yılının Şevvâl (M. Aralık-Ocak 1154-1155) ayında Hân Mahmud adına hutbe okutup kendisini sultan ilan ettiler. Kendisine bağlılıklarını sundular.

Daha sonra Hân Mahmud'u Herat'ı muhasara etmekte olan Oğuzlar'ın üzerlerine yürüttüler. Oğuzlarla aralarında meydana gelen savaşların çoğunda Oğuzlarla galip gelmekteydi.

Bu yılda *Halife Muktefî Liemrillah*, *Turşek*'i *Tikrît Kalesi*'ni muhasara etmek üzere beş yüz süvariden oluşan bir orduyla birlikte gönderdi⁴⁶³. Bu ordunun içinde *Kusaym el-Devlet* ve *Neccâh el-Hâdim* de bulunmaktaydı. Sonra da veziri *Ebû'l-Bedr*⁴⁶⁴ *el-Muzaffer b. Avnuddin*'i gönderdi. Ancak *Turşek* ile vezirin arasında görüş ayrılığı zuhur etti. *Vezir Ebû'l-Bedr*, *Turşek*'in kendi emri altına girmesini istiyordu. *Turşek* ise bunu kabul etmiyordu. Bunun üzerine vezir *Ebû'l-Bedr*, Halifeye mektup göndererek *Turşek*'ten şikâyetçi oldu. Dediklerine göre Halife vezire:

-Öyleyse *Turşek*'i tutukla, demişti.

Turşek ise bunu hissetmişti. Hatta denilene göre bunu *Turşek*'e haber vermişlerdi.

550 yılının *Cemâdiyelevvel* (M. Temmuz-Ağustos 1155-1156) ayında *Oğuzlar* yine halkın yağmalamada bulunarak *Herat* üzerinden *Merv*'e döndüler. *Hân Mahmud b. Muhammed de Nişabur*'a yürüdü. Yeri gelince anlatılacağı üzere burada da *Müeyyed* burayı istila etmişti. Bunun üzerine *Hân Mahmud b. Muhammed*, *Oğuzlara* haber göndererek barış teklifinde bulundu. 555 (M.1160) yılında barış anlaşması yaptılar.” İzzeddin *Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr*, **a.g.e.** c.9, s.384-388.

⁴⁶³ *Halife Muktefî Liemrillah*, *Tikrît*'in hâkimi olan *Mesûd Bilâl*'e *Sultan Melik Şah* döneminde esir alınan ve aralarında *Ebû'l-Bedr*'in de bulunduğu bazı kişilerin serbest bırakılması için elçiler göndermişti. *Mesûd Bilâl* ise olumlu cevap vermek yerine gönderilen elçileri öldürmüştü. *Kayhan*, **a.g.e.** s.213.

⁴⁶⁴ *İbn Hübeyre*'nin oğlu olup Halifenin de yakın adamlarındadır.

Önceleri *Turşek* ile ustâddâr arasında bir düşmanlık hâsıl olmuştu. *Turşek*'in evine baskın yapmışlardı. Birkaç ay boyunca aşağılayıp sert davranmışlardı. Ancak *Turşek*, ustâddâra bir şey yapmaya korkuyordu.

Turşek, kalenin hâkimi olan *Şahne Mesûd Bilâl*'e mektup yazıp:

-Yanımda bulunanları yakalayıp sana teslim etmek istiyorum, dedi.

Şahne Mesûd Bilâl:

-Eğer böyle bir şey yaparsan ben de sana bana teşekkür edeceğin bir iyilik yaparım, diye cevap verdi.

Bunun üzerine *Turşek* askerlere dönüp:

-Atlara! dedi.

İbn el-Vezir, *Neccâh* ve *Yarankuş* ile baş başa kaldı. Onları yakalayıp kalenin hâkimi olan *Mesûd Bilâl*'e teslim etti. Silahlarına ve atlarına el koydu. Halife, *İbn el-Vezir*'e orada lazım olur diye elli yük eşya göndermişti. Bu eşyalar yakalandığı gün ulaşmıştı. *Turşek* bu eşyalara da el koydu. Kalenin hâkimi *Mesûd Bilâl* de Sultan'ın kendisi için göndermiş olduğu hilati giydirdi. *Turşek*'e ayrıca bir yarış atı, bir altın tâc ve bir yük altın verdi. Ayrıca emrine bir de ordu tahsis etti. Türkmenler de kendisine katılmıştı.

Turşek ve *Mesûd Bilâl*, *Horasan*⁴⁶⁵'a gitmek üzere birlikte yola çıktılar. Giderken de yağmalamalarda bulundular.

⁴⁶⁵ Horasan şeklinde yazılan bu kelime sınırları Irak'taki *Cuvayn* ve *Behîk* kasabası olan *Azâzvâr*'dan başlayarak *Hindistan*, *Tohâristân*, *Gazne*, *Sicistân* ve *Kirmân*'a kadar ulaşan büyük bir bölgenin adıdır. Bu bölge *Nişabur*, *Herat*, *Merv*, *Belh*, *Tâlkân*, *Nesâ*, *Ebiyûrd*, *Serhas* gibi yerleri de kapsamaktadır. Bazıları bu bölgeye *Harezmi* ve *Maveraunnehir*'i dâhil etse de Yakut el-Hamavî bu görüşe

Halife Muktefi de o ikisini uzaklaştırmak için Bağdat'tan yola çıktı. Ancak her ikisi de *Muktefi*'nin önünden kaçmayı başardı.

Muktefi, *Tikrît*'e yöneldi. *Tikrît*'i görüp orada bir gün kaldı. Sonra geri çekildi⁴⁶⁶.

katılmamaktadır. Bu bölgeler İslam dinine Hz. *Osman* zamanında 31 (M. 651-652) yılında barış yoluyla dâhil olmuşlardır. *Harâsân* ve *Haytal*, *Âlim b. Sâm b. Nûh*'un iki oğluydu. Nitekim *Ceyhun* nehrinin gerisinde bulunan bölgenin adı *Hayyâtal* şeklinden anılmaktadır. *Ceyhun* nehrine varmadan yukarıda adı zikredilen bölge de *Horasan*'ın olduğu için kendi adıyla anılmıştır. *Horasan* kelimesinin etimolojisi ve tarih içindeki kullanımları ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2. s.350. Günümüzde İran sınırları içerisinde yer almakta olup Bağdat'a 665 km. uzaklıktadır.

⁴⁶⁶ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu sene Halife Muktefi Liemrillah muhasara etmesi için Tikrît'e bir ordu gönderdi. Bu ordunu başına ise İbn el-Vezir Avnuddin b. Hübeyre'yi ve Turşek'i geçirdi. Turşek, Halifenin güvendiği yakın adamlarındandı. Orduyla birlikte bu iki kişi dışında diğer komutanları da göndermişti. Ancak İbn el-Vezir ve Turşek arasında bir düşmanlık belirdi. Bu düşmanlık İbn el-Vezir'in Turşek'i Halifeye şikâyet etmesine neden oldu. Halife de İbn el-Vezir'e Turşek'i yakalamasını emretti. Turşek bu olaydan haberdar oldu. Bunun üzerine Tikrît hâkimi Mesûd Bilâl'e elçi göndererek anlaşma yaptı. İbn el-Vezir ve yanında bulunan diğer komutanları yakalatıp Mesûd Bilâl'e teslim etti. Bundan sonra Halifenin askerleri yenildi ve birçoğu da boğuldu. Sonra Turşek ve Mesûd Bilâl birlikte Horasan'a gitmek üzere yola çıktılar. Giderken de ortalığı karıştırıyorlardı. Bunun üzerine Halife Muktefi onlara engel olabilmek

Halife daha sonra ise *Melik Şah*'ı oradan uzaklaştırmak için *Vâsıt*'a gitmek üzere surâdıkı çıkardı. *Hûzistan*'a gitmek üzere yola çıkmış olan *Melik Şah*, *Vâsıt*'ta yenildi.

Halife, *Vâsıt*'ın dış taraflarını geldi. Orada birkaç gün kaldıktan sonra tekrar Bağdat'a döndü.

Halifenin *Bağdat*'a gelip güney batı tarafından kendi evine gittiği sırada *İbn el-Vezir* de boğulmaktan zor kurtulmuştu. Çünkü içinde bulunduğu *sefine* ikiye ayrılmış ve herkes boğazına kadar suya batmıştı. Kendilerini denizciler kurtarmıştı. *İbn el-Vezir*, kendisini kurtaran denizciye üzerindeki elbisesini ve bir miktar da para vermişti.

Şevvâl (M. Aralık-Ocak 1153-1154) ayında Basra alındı. Burada bulunan *Melik Şah*'ın adamları yenilgiye uğradı⁴⁶⁷.

İçin Bağdat'tan yola çıktı. Ancak her ikisi de Halife gelmeden kaçıp Tikrît'e gittiler. Halife de Tikrît'i günlerce muhasara etti. Tikrît halkıyla surların gerisinde savaştı. Askerlerinden bir grup okçuların attıkları oklar sonucunda öldü. Bunun üzerine Halife Muktefî muhasarayı kaldırıp Tikrît'i ele geçiremeden geri döndü." İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.391-392.

⁴⁶⁷ *Halife Muktefî* aslında *Mesûd Bilâl*'ın *Turşek* ve bazı Türkmenlerle birlikte *Horasan* yolundaki bölgeleri yağmalamasına kızdığı için onların üzerine yürümek için yola çıkmıştı. Yağmalama girişiminde bulunan emîrler kendisinden korkarak geri çekilmişlerdi. Halife ise ilerlemesini sürdürerek *Tikrît*'e kadar ulaştı. Ertesi gün *Sultan Melik Şah*'ı etkisiz hâle getirmek için *Vâsıt*'a doğru yola çıktı. *Melik Şah* kendisinden korkarak kaçıp *Husiztan*'a gitti. Halife ise birkaç gün sonra *Bağdat*'a

Şevvâl ayının yirmi yedisinde (M. 15 Ocak 1154) yedi kişi geceleyin *Vâsıt*'ın dar geçitlerden geçerek *Batîha*⁴⁶⁸'nın hâkiminin ikamet ettiği eve girdi. Daha sonra evin bahçesine çıkarak kendisini öldürdü.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

233. Ahmed b. Ebû Gâlib el-Verrâk

İbn el-Talâya olarak bilinen Ebû'l-Abbas dört yüz altmış dört (M. 1071-1072) yılından sonra doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. Biraz hadis dersi almıştır. İbadetle meşgul olmuştur. Gece gündüz mescide ibadet ediyordu. O kadar çok ibadet ediyordu ki ayağa kalktığı anda bile başı dizlerinin arasındaydı.

Bu yılın Ramazan ayının yirmi biri Sulâsâ (M. 10 Aralık 1153) günü vefat etmiştir. *Bâb Harb Mezarlığı*'nda *Ebû'l-Huseyn İbn Semûn*'nun yanına defnedilmiştir.

234. Hâsbeğ Türkmânî

Hâsbeğ Türkmânî bir Türkmen çocuğuydu. Geçimini *Sultan Mesûd* sağlıyordu. *Sultan Mesûd* kendisini tüm emirlere hediye olarak takdim etmişti. Böylece sayısız servet sahibi olmuştu. *Sultan Mesûd* öldüğünde *Melik Şah*'ı ona emanet etti. Sonra Hasbeğ, *Melik Şah*'a:

geri döndü. Ancak burada beklemeyip *Basra*'ya yönelerek orayı ele geçirmeyi başardı. Hüseyin Kayhan, **a.g.e.** s.199-200.

⁴⁶⁸ *Basra* ve *Vâsıt* arasında yer alan bir bölgedir. Burası eskiden bayındır bir yerdi. Tarih içerisinde birçok kavme ev sahipliği yapmış, birçok olaya şahit olmuştur. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.451.

-Seni tutuklamış gibi yapıp kardeşin *Muhammed*'e haber vereyim. O da gelip seni almak isterken kendisini sana teslim edeyim. Böylece sen Sultan olursun, dedi.

Melik Şah da:

-Dediğin gibi yap, dedi.

Hasbeg, *Melik Şah*'ı yakalatıp *Hûzistan*'da bulunan *Muhammed*'e haber gönderdi. *Muhammed*'e:

-Kardeşini yakaladım. Gel de kendisini sana vereyim ve saltanatı da sana takdim edeyim, dedi.

Ancak *Muhammed*, *Hasbeg*'in maksadını anlamıştı. *Hemedan*'a geldi. İnsanlar orada kendisine bir şeyler söylemeye başladılar. *Muhammed* onlara:

-Sizin muhatabınız ben değilim. Sizin muhatabınız *Hâsbeg*'dir. Baba da sahip de odur. Her şey onun emri altındadır, dedi.

Muhammed'in bu ifadeleri *Hâsbeg*'e ulaşınca biraz durup düşündü. Daha sonra ikisi buluştular. *Hâsbeg* kendisine hizmette bulundu. Atlara yüklediği hediyeleri ve paraları verdi. *Muhammed* paraları alıp *Hâsbeg*'i öldürdü. *Hâsbeg*'in kırk bin atlas elbiseden oluşan devasa servetine kondu. Bu olay işte bu yılda olmuştu. *Muhammed*, *Hâsbeg*'le birlikte *Zengî Hâzindâr*'ı da öldürmüştü⁴⁶⁹.

⁴⁶⁹ Özellikle *Irak Selçukluları* tarihinde önemli yere sahip bir kimsedir. Bazen sultanlara bile hükmedecek düzeye gelmiştir. Tarihi kaynaklarda *Emîr Hasbeg b. Belengerî* olarak ya da sadece *İbn el-Belengerî* şeklinde de anılmıştır. İbn el-Esîr, bu emîrin aslen *Azerbaycan*'daki *Serâv* ve *Edebil* taraflarında yaşayan Oğuz beylerinden ya da ileri gelenlerinden birisinin oğlu olduğunu ileri sürmektedir. *Sultan Mesûd*, yakışıklı Türkmen olarak değerlendirilen *Belengerî*'ye genç yaşındayken *Azerbaycan*'da rastlamış, kendisini beğenmiş ve hizmetine almıştı. Bu genç, kısa

zamanda devletin üst kademelerine tırmanmış ve *hâcipliğe* kadar yükselmiştir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** s.144. Ancak dışarıdan gelerek devlet içinde hızla makamlar elde etmekle kalmayıp *Sultan Mesûd*'u etkisi altına alması *Bozaba*, *Hâcib Abdurrahman Toganyürek* gibi kişileri rahatsız ederek devletin hükümdarına karşı gizli planlar yapmalarına neden olmuştur. Kurulan ittifak gereği *Sultan Mesûd* tahttan indirilip yerine *Melik Muhammed*'i sultan ilan edilecekti. Plan gereği bir süre sonra Bozaba yanına o sıralarda on iki on üç yaşlarında olan *Melik Muhammed* ve kardeşi *Melik Şah*'ı da alarak *İsfahân*'a doğru yola çıktı. Diğer yandan aynı amaç doğrultusunda Rey valisi *Abbas* da *Sultân Mesûd*'un kardeşi olan *Melik Süleyman Şah* ile birlikte *Hemedan* üzerinden yola çıktı. *Sultan Mesûd* ise bunlara karşı koymak için hazırlık yapmasına rağmen yeterli takviye gücü bulamayınca 1145-1146 yılında çaresiz *Bağdat*'a çekilip kışı burada geçirmek zorunda kaldı. Bu sırada yanında *Hâcib Abdurrahman*'la birlikte yine *Emîr Hasbeg* de bulunmaktaydı.

Emîr Hasbeg, *Sultan Mesûd* zamanında düşmanlarının bile çekindiği bir kimse olmuştur. Nitekim *Sultan Mesûd*'a ulaşmak isteyen kişilerin öncelikle *Emîr Hasbeg*'i geçmeleri gerekmekteydi. *Emîr Hasbeg* bazen efendisi *Sultan Mesûd*'un gizli planlarını da uygulamaktaydı. Nitekim sultana isyan bayrağı açan ve kendisini devirmeye kalkışan *Abdurrahman b. Toganyürek* de bu şekilde *Emîr Hasbeg* tarafından ortadan kaldırılmıştı. Yine isyancılardan olan *Bozaba* da bir savaş sırasında yenilince *Emîr Hasbeg*'in ısrarlı girişiyle boynundan vurulup başı *Bağdat*'taki *Halife Muktefi*'nin sarayının kapısına asılmıştır.

Sultan Mesûd'a karşı isyan eden her kim varsa her seferinde karşılarında *Emîr Hasbeg*'i bulmuşlardır. Bu nedenle *Emîr Hasbeg*, *Sultan Mesûd* üzerinde gittikçe

artan bir otorite kurmaya başlamıştır. Bir süre sonra da devletin tüm kontrolünü eline almıştır. Onun bu aşırı nüfuzu devletin yönetiminde bulunan diğer emîrleri her gün biraz daha rahatsız etmekteydi. Bu nedenle emîrler kendi aralarında toplanıp isyan bayrağını açarak 1148 yılında *Bağdat*'a doğru yola çıktılar. İsyancı emîrler Bağdat'ı kuşattıktan sonra bir süre şehrin etrafındaki halkın malını ve yiyeceklerini yağmalamaya başladılar. Yapılan saldırılar sonucunda *Bağdat* halkında beş yüz kadar kişinin öldüğü rivâyet edilmektedir.

Emîr Hasbeg'in *Büyük Selçuklulara* bağlı olan *Irak Selçuklu Devleti*'ndeki bu otoritesi Büyük Selçuklu sultanı *Sencer*'i bile rahatsız edecek düzeye gelmişti. Sultan Sencer bir süre sonra *Sultan Mesûd*'a elçi göndererek onu görevden almasını istemiş ve bu konudaki ciddiyetini göstermek için de ordusuyla birlikte 1149 yılının sonlarına doğru Rey'e kadar gelmişti. Ancak *Sultan Mesûd*, *Sultan Sencer*'i bir şekilde ikna etmeyi başarmıştı. Bu olaydan sonra *Emîr Hasbeg*'in devlet içindeki otoritesi azalmaya başlamıştır. Bu durum *Sultan Mesûd*'un henüz kırk üç yaşındayken 1152 yılında vefat etmesine kadar devam edecektir. Bu tarihten sonra *Emîr Hasbeg* yine ön plana çıkmaya başlamıştır. Öyle ki veliaht *Melik Şah* amcası merhum *Sultan Mesûd*'un yerine Selçuklu tahtına yine *Emîr Hasbeg* sayesinde oturabilmiştir. Bundan sonra *Emîr Hasbeg* bu defa daha güçlü bir şekilde Irak Selçukluları devletinde söz sahibi olmakla kalmayıp devletin geleceğine de hükmetmeye başlamıştır. Hatta tarihçiler *Melik Şah*'ın veliaht olarak tayin edilmesinde bile *Emîr Hasbeg*'in kilit rolü bulunduğunu ileri sürmektedirler. Nitekim zayıf bir kişiliğe sahip olan veliaht *Melik Şah* tahta çıkınca kendisini içki ve eğlenceye verip devlet işlerini tamamen *Emîr Hasbeg*'e havale etmiştir. *Emîr Hasbeg*'in bu şekilde tekrar nüfuz sahibi olup devlet işlerini tek başına yürütmesi bir

defa daha diğeri emîrleri rahatsız etmeye başlamıştır. Ancak bu defa *Emîr Hasbeg*'in bizzat kendisi de sultanın bu durumundan rahatsız olmuştur. Bunun üzerine *Emîr Hasbeg* diğeri emîrlerle görüşüp *Sultan Melik Şah*'ı tahttan indirerek tek başına aldığı kararla sultanın kardeşi *Muhammed*'i çağırıp tahta çıkarmıştır. Diğeri emîrler de bu konuda *Emîr Hasbeg*'e katılmışlardır.

Emîr Hasbeg bu kararını uygulamak için *Sultân Melik Şah*'ı hapsedtikten sonra *Emîr Hâcib Cemâleddin İlkufşat b. Kaymaz*'ı Hûzistan'a *Melik Muhammed*'i davet etmek üzere göndermiştir. *Melik Muhammed*'den yemin almaları için *el-Kemal Ebû'l-Şucâu el-Zencânî* ve *Emîr Museyeddin b. Şahmelengi*'yi de onun yanında göndermiştir. Ne var ki *Melik Muhammed*'in yanına giden bu üç *Emîr Hasbeg*'in nüfuzundan çekindikleri ya da kendisini kıskandıklarından olmalı *Emîr Hasbeg*'e ihanet edip *Melik Muhammed*'e *Emîr Hasbeg*'in *Sultan Melik Şah*'a yaptığını kendisine de yapacağını ifade etmişlerdir. Bu konuda İbn el-Esîr, *Emîr Hasbeg*'in asıl amacının *Melik Muhammed* yanına gelince kendisini tutuklatıp yerine sultan olmayı planlamış olabileceğini belirtmektedir.

Diğeri yandan *Melik Muhammed* kendisini davet etmeye gelen emîrlerle anlaşp *Emîr Hasbeg*'i ortadan kaldırmayı planlamıştır. *Emîr Hasbeg* ise *Melik Muhammed*'e haber gönderip gelme konusunda acele etmesini istemiştir. *Melik Muhammed* bunun üzerine yanındaki az sayıda askerle birlikte *Hûzistan* üzerinden *Hemedan* yakınlarına gelmiştir. *Emîr Hasbeg* ise yanındaki diğeri emîrlerle birlikte kendisini karşılayıp eşi benzeri görülmemiş hediyeler sunduktan sonra ikinci defa bizzat kendi nüfuzuyla bir emîri 1153 yılının Mayıs ayında saltanat makamına çıkarmıştır. Ancak *Sultan Muhammed*, *Emîr Hasbeg*'in daha önceki dönemlerde olduğu gibi devletin idaresini tekeline toplayacağını bildiği için ilk iş olarak kendisini ortadan kaldırmayı

235. *Abdullah b. İsa*

Abdullah b. İsa İbn Abdullah b. Ahmed b. Ebû Habîb Ebû Muhammed el-Endülüs, *Endülüs*⁴⁷⁰ şehrinde doğmuştur. Kendisi ulema ve vezir soyundandı. Tüm

planlamıştır. Yapmış olduğu plan doğrultusunda tahta çıkışının ikinci günü devlet işlerini görüşmek bahanesiyle *Emîr Hasbeg*'i köşküne çağırmıştır. *Emîr Hasbeg* de Şemle olarak bilinen *Aydoğdu b. Küş-Doğan* (Güç-Doğan) ve *Candâr Zengî* ile birlikte sultanın köşküne gitmiştir. *Şemle*, sultanın huzuruna çıkarken etrafındaki bazı hareketlerden şüphelenmiş ve bunun bir tuzak olabileceği konusun *Emîr Hasbeg*'i uyarmaya çalışmıştır. Ancak *Emîr Hasbeg* onun ihtarlarına kulak vermemiştir. *Şemle* ise sultanın huzuruna çıkmayıp geri dönmüş ve atına binerek *Hemedan*'dan çıkıp *Hûzistan*'a doğru kaçmıştır.

Emîr Hasbeg ve *Candâr Zengî*, sultanın huzuruna çıkınca sultanın adamları bu iki emîrin üzerine atlayıp her ikisini de öldürmüşlerdir. *Emîr Hasbeg*'in askerleri *köşkte* karışıklık çıktığına dair haberleri alınca *köşke* saldırınca da her iki emîrin başları çatıdan aşağı atılmıştır. Bunun üzerine *Emîr Hasbeg*'in askerleri korkup dağılmışlardır. *Sultan Muhammed*'in askerleri ise *Emîr Hasbeg*'in ahır ve atlarını yağmalamaya başlamışlardır. *Emîr Hasbeg*'in sayılamayacak kadar fazla servete sahip olduğu rivâyet edilmektedir. Adnan Çevik, **Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçukluları Tarihi (548-572/1153-1176)**, İstanbul, 1995, s.2-19.

⁴⁷⁰ Günümüzde *İspanya* sınırları içerisinde bulunmaktadır. *Endülüs* kelimesi yabancı bir kelime olup Arapçaya İslamiyet'ten sonra girmiştir. Etimolojisi konusunda Arap dillileri arasında uzun uzadıya tartışmalar olmuştur. *Endülüs* verimli ve sulak bir yer

hayatını ilim uğruna harcamıştır. *Endülüs*'te bir süre kâdılık yaptıktan sonra *Mısır* ve *İskenderiye*'ye geldi. Sonra *Mekke*'de hacı olup oradan da *Irak*'a geçti. Bir süre *Bağdat*'ta ikamet ettikten sonra *Horasan*'a intikal etti. Orada *Nişabur* ve *Belh* şehirlerinde kaldı. Hadis, fıkıh ve edebiyat alanlarında son derece bilgindi.

Bu yılın Şaban (M. Ekim-Kasım 1153) ayında *Herat*'ta⁴⁷¹ vefat etmiştir.

236. *Abdulhâlık b. Ahmed*

Abdulhâlık b. Ahmed İbn el-Kâdir b. Muhammed Yusuf Ebû'l-Ferec b. Ebû'l-Huseyn b. Ebû Bekr b. Ebû'l-Kâsım, altmış dört (M. 1071-1072) yılında olup ağaçlık bir yerdir. Bir de *Fustat*'ta bulunan büyük bir mahalleye de *Endülüs* denilmekteydi. Bu mahallede *Endülüs Mescidi* adında bir de mescit vardı. Hem *İspanya*'daki *Endülüs* hem de *Irak*'taki *Endülüs* kelimelerinin etimolojisi, buralardan yetişmiş insanlar, konumları ve önemleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.263-264.

⁴⁷¹ Günümüzde *Afganistan* sınırlarında yer almakta olup *Bağdat*'a yaklaşık 1500 km. uzaklıktadır. Yakut el-Hamavî, 607 (M. 1210-1211) yılında bu şehre gittiğini, burasının *Horasan*'ın ana kentlerinden birisi olduğunu ve daha büyüğünü, daha haşmetlisini, daha güzelini, daha kalabalığını görmediğini ifade ederek şöyle anlatmaktadır:

“*Burada çok miktarda bahçe bulunmaktadır. Suyu boldur. Verimli bir yerdir. Her tarafı ilim adamıyla doludur. Zengin ve cömert insanlarla kaynamaktadır.*

İran'da da *Istahr* yakınlarında verimli ve bahçesi çok aynı adı taşıyan bir yer bulunmaktadır.” Hem *Afganistan*'daki hem de *İran*'daki *Herat* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.396-397.

doğmuştur. *Ebû'l-Nâsır el-Zeynî, Tarâdâ, Âsımâ, İbn el-Nâzır* ve diğerlerini dinleyip onlardan ders almıştır. Çok fazla hadis dinleyen ve yazı yazan kişilerdendi. Hadis nakli konusunda sağlam şahitleri (delilleri) vardı. Kendisi hadis nakleden gruptandı. Birçok kişi de kendisinden hadis dersi almıştır.

Muharrem ayının üçü Sebt (M. 31 Mart 1153, Salı) günü vefat edince *Bâb Harb*'deki *Mekâbir el-Şuhedâ Mezarlığı*⁴⁷², na defnedilmiştir.

237. Abdülmelik b. Abdullah

Abdülmelik b. Abdullah İbn Ebû Sehl Ebû'l-Feth b.Ebû'l-Kâsım el-Kurûhî – Kurûh *Herat*'a on *fersâh*⁴⁷³ uzaklıktaki bir yerdir.- Dört yüz altmış iki yılının

⁴⁷² Kelime anlamı itibariyle şehitler mezarlığı anlamına gelmekte olup Bağdat'ın batısında, *Kazımiyye Bölgesi*'ndeki *Kureyş Mezarlığı*'nın üst tarafında bulunan mezarlıktır. *Kazımiyye* ise günümüzde Irak'ın kutsal mekânlarından kabul edilmektedir. *İmam Musa el-Kazım* ve torunu *İmam Muhammed el-Cevvâd*'a atfen bu adla anılmıştır. Bölge *Dicle Nehri*'ne 5 kilometre mesafededir. Ebû Cafer el-Mansur el-Abbasî 145 (M. 762-763) yılında buraya “*Büyük Kureyş Mezarlığı*” adında bir mezarlık yaptırmıştır. Büyük oğlu Cafer 150 (M. 767-768) yılında vefat edince bu mezarlığa defnedilen ilk kişi olmuştur. Bu mezarlığın neden bu şekilde adlandırıldığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu mezarlığın konumuyla ilgili olarak *Bağdat*'taki *Bâb Harb Kemerî*'nden dışarı çıktıktan sonra yolun sol tarafından kible yönüne doğru giden yol üzerinde olduğu belirtilmektedir. Ayrıca *Mısır*'da da bu adla anılan bir mezarlık bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.163.

Rabîulevvel (M. Aralık-Ocak 1069-1070) ayında *Herat*'ta doğmuştur. Bir grup ulemadan hadis dersi dinledikten sonra *Bağdat*'a intikal etmiştir. *Câmiu el-Tirmizî*⁴⁷⁴'yi, *Ahmed b. Hanbelî*⁴⁷⁵'nin menkıbelerini vb. hep ondan dinlemiştik.

⁴⁷³ Bir *fersâh*, yaklaşık olarak 5.76 kilometredir. Kelimenin aslı Farsça olup *ferseng* şeklinde söylenir. Arapçada iki ise iki anlamdadır. Birincisi zamana delalet eder. Zaman anlamında kullanıldığında gece ve gündüz saatleri kastedilmektedir. İkinci anlamı ise mesafe için kullanılan şeklidir. Bir görüşe göre bu mesafe bir adamın yürümeye başladıktan sonra yoruluncaya kadar yürüdüğü mesafedir. Diğer bir görüşe göre ise 6 mile denk gelmektedir. İslam fıkıhçıları bir *fersâh*ı üç mil olarak değerlendirmektedirler. İslam fıkıhçılarına göre bir mil üç bin Hâşimî kulacıdır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.337.

⁴⁷⁴ Doğum yeri ve tarihi konusunda çeşitli rivâyetlerin bulunduğu *Muhammed b. İsa b. Sevre el-Tirmizî*, genel görüşe göre 212 (M. 827-828) yılında *Tirmiz* şehrinde doğmuştur. *Arabistan*, *İran*, *Mezopotamya* ve *Horasan* gibi yerlere giderek Hadis ilmi tahsilini tamamlamıştır. *Buharî*, *Muslim* ve *Ebû Davud* gibi kutub-u sitte yazarlarıyla görüşmüştür. Ayrıca birçok Hadis bilimcilerinden ders de almıştır. Kendisinden de birçok kişi ilim tahsil etmiştir. *Tirmizî* 279 (M. 892-893) yılında yine *Tirmiz*'de vefat etmiştir.

⁴⁷⁵ 164 (M. 780-781) yılında *Bağdat*'ta doğmuş ve 241 (M. 855-856) yılında yine bu şehirde vefat etmiştir. *Hanbelî* mezhebinin kurucusu olup *İmam Şafî*'nin öğrencisidir. 300.000'den fazla hadis ezberlediği rivâyet edilmektedir. Nitekim *Musned* adındaki eserinde 30.000 hadis bulunmaktadır. İslam dinin sınırlarının genişlemesiyle birlikte İslam dinin kurallarının saf haliyle yetersiz kaldığını bu

Hayırsever, sâlih, sâdık, kendisini sevdiren bir kişiydi. *Bağdat*'ta hastalanınca kendisini dinleyen cemaatinden birisi kendisine altın getirmişti. *Ebû Sehl* onlara şöyle dedi:

-Ben yetmiş yaşındayım. Resûl s.a.v. vefat ettiği yaşı geçtim. Resûl bu dünyada bir şey bıraktı mı ki ben bırakayım?

Daha sonra altını getiren kişiye getirdiği altını iade etti.

Câmiu el-Tirmizî'nin nüshalarını yazıp satıyordu. Bu şekilde vakit geçiriyordu. Bazen de yazdığı nüshaları bağışlıyordu.

Sonra *Mekke*'ye hac ibadetini yerine getirmeye gitti.

Hac görevini eda ettikten üç gün sonra bu yılın Zilhicce (M. Şubat-Mart 1154) ayında *Mekke*'de vefat etmiştir.

238. *Fadl b. Sehl el-Halebî*

Fadl b. Sehl el-Halebî "*Esîr*" lakabıyla tanınıyordu. Hadis dersi almıştır. Kendisinden de birçok kişi hadis dersi almış ve hatiplik icazetine erişmişti. Ancak kendisini yalancılıkla suçluyorlardı. Hocaların hocası *İsmail b. Ebû Sa'd el-Sûfi* onunla ilgili olarak şöyle bir olayı nakleder:

"Ebû Muhammed el-Makrî adında bir kişiyle birlikteydik. Esîr Halebî, Ebû Muhammed içeri girince kendisini övmeye başladı. Onun ne kadar faziletli olduğunu anlattıktan sonra sözlerine şöyle devam etti:

-Bu adam daha önce bana para vermişti. Ancak parasını getirip iade etmek istediğimde almayı kabul etmemişti.

nedenle de değişmesi gerektiğini savunan *Mu'tezile* görüşüne karşı çıkmasıyla da meşhurdur.

Esîr kalkıp gittikten sonra Ebû Muhammed şöyle dedi:

Vallahi bu adam bana para filan getirmemiştir. Neden bahsettiğini anlayamıyorum. Allah'tan kendisinde benim emanetim olduğunu filan söylemedi.”

Esîr bu yılın Receb (M. Eylül-Ekim 1153) ayında vefat etmiştir.

239. Kamil b. Sâlim

Kamil b. Sâlim İbn el-Huseyn Ebû Temmâm el-Tikrîfî, *Mansur Camisi*'nin karşısında bulunan *Ribât Zûzenî*⁴⁷⁶, de hocalık yapmaktaydı. Hadis dersi almıştır. Çok fazla Kur'ân-ı Kerîm okurdu. Sürekli Allah'ı zikir halindeydi. Az konuşurdu.

Bu yılın Şevvâl (M. Aralık-Ocak 1153-1154) ayında vefat etmiştir. *Bâb el-Ribât*'ta hocası *Ebû'l-Vefâ*'nın yanına defnedilmiştir.

240. Muhammed b. Muhammed

Muhammed b. Muhammed İbn Abdullah b. Ebû Sehl Ebû Tâhir, *Merv* halkındandı. Çok fazla hadis dersi almıştır. Çok fazla Kur'ân-ı Kerîm ve kitap okuyan birisiydi. Hadis konusunda tanınmış bir zattı. Kur'ân-ı Kerîm hafızıydı. Sürekli okurdu. Hep Allah'ı zikir halindeydi. Saf ve mütedeyyin bir kimseydi. İyi bir hatipti.

⁴⁷⁶ *Zûzen*, *Nişabur* ile *Herat* arasında yer alan geniş bir bölgenin adıdır. Buradan birçok bilim adamı ve edebiyatçı çıktığı için buraya *el-Basra el-Sağîra* “Küçük Basra” da denmekteydi. Nitekim *Ebû Hanîfe Abdurrahman b. el-Hasan b. Ahmed ez-Zûzenî* de buralıydı. *Bağdat*'taki bu *ribât* ve mezarlık da *Ebû Hanîfe*'ye atfen bu şekilde adlandırılmış olabilir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.158.

Bu yılın Şevvâl (M. Aralık-Ocak 1153-1154) ayında vefat etmiş ve *Merv*'de defnedilmiştir.

241 Muhammed b. el-Huseyn

Muhammed b. el-Huseyn İbn Bendâr Ebû Necîh b. Ebû'l-Recâi el-İsbahânî el-Talhî el-Vâiz, *Ali İbn el-Hassîn* ve diğerlerinden hadis dersi almıştır. Şiir de söylemiştir.

Bu yılda vefat etmiştir.

YIL 549 (M. 1154 - 1155)

Bu yılda *Halife Muktefî Liemrillah*, *Tikrît*'e esîrler konusunda bir elçi gönderdi. Ancak *Tikrît* halkı elçileri tutukladı⁴⁷⁷.

Elçilerin tutuklanması üzerine Halife bir ordu toplayarak *Tikrît*'e gönderdi. *Tikrît* halkı Halifenin ordusuna karşı koyarak oraya girmesini engelledi.

Bunun üzerine Halife, Safer ayının başında Cuma (M. Nisan 1154) günü ordusuyla bizzat yola çıktı. *Tikrît*'e ulaşınca şehrin halkı kaçtı. Halifenin ordusu da şehre girdi. Halifenin askerleri şehirde kargaşa çıkarıp bir kısmını yağmaladılar.

⁴⁷⁷ *Halife Muktefî*, aralarında veziri *İbn Hübeyre*'nin oğlu *Ebû'l-Bedr*'in de bulunduğu bazı kişilerin serbest bırakılması için *Mesûd Bilâl*'e bir elçi heyeti gönderdi. *Mesûd Bilâl* ise bu heyeti tutaklayıp hapsettirdi. Hüseyin Kayhan, **a.g.e.** s.213.

Öncü birliklerden bir grup asker şehrin kalesinden aşağı indi. Kaleye on üç tane mancınık⁴⁷⁸ dikilmişti. Kalenin surlarının burçları yıkılıp yere düştü.

Halife, *Musul* hâkimini *Tikrît* halkına elçi olarak gönderip esirleri iade etmelerini istedi. Ancak *Tikrît* halkı olumlu cevap vermedi.

Rabûlevvel ayının on üçü Erbiâ (M. 28 Mayıs 1154, Cuma) günü akşamdan sonra ortalığı kara bir rüzgâr kapladı. Bu karanlıkta insanları kıyamet koptuğu korkusuna sevk eden bir ateş belirdi. Her tarafı sınırları belli olmayan toz duman kapladı. Halife'nin surâdıkları paramparça oldu. Halife, Rabûlevvel ayının yirmi beşinde Erbiâ (M. 20 Mayıs 1154, Perşembe) günü kaleye doğru bakıyordu. Savaş gözlerinin önünde cereyan ediyordu. Askerlerinden bir grup öldürüldü. Bu durum Halife'yi üzdü. Kaleyi alma süresinin uzayacağını fark etti. Bunun üzerine kaleden ayrıldı.

Bu ayın sonunda *Bağdat*'a geldi. Sonra Vezir⁴⁷⁹'e daha önce alamadığı *Tikrît*'i tekrar giderek muhasara etmesini ve kaleleri fethetmesini, bunu için de gerekli olan çok sayıdaki araç ve gereçleri hazırlamasını emretti.

Halife, Rabûlâhir ayının yedisi Sulâsâ (M. 21 Haziran 1154, Pazartesi) günü sarayından çıktı. Sulâsâ (M. 21 Haziran 1154, Pazartesi) gününden itibaren Savaşa katılmayan herkesin kanının ve malının helal olduğunu duyurup olağanüstü hâl ilan etti.

Vezir, Halifeye askerleri arz etti. Ordusu altı bin süvariden oluşmaktaydı.

⁴⁷⁸ Muhasara araçlarından bir tanesidir. *İran* ve *Rum* kökenli bir alettir. Taşları atmak için kullanılır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.410.

⁴⁷⁹ *Vezir Avnuddin b. Hübeire* kastedilmektedir.

Vezir, askerlerini alarak *Tikrît Kalesi*'ne geldi. Kalenin muhasara edilmesi için ikamet hariç üç yüz bin dînârdan fazla para harcanmıştı. Çünkü kaledeki muhasaranın ne kadar süreceği belli değildi. Kalenin fethi yaklaşmıştı.

Bu sırada *Halife Muktefî Liemrillah*, *Mesûd Bilâl*'in beraberinde *Alpkuş*⁴⁸⁰ olduğu halde büyük bir orduyla *Şehrâbân*⁴⁸¹'a geldiği ve şehirdeki insanları yağmaladığına dair haber aldı. Bunun üzerine *Tikrît Kalesi*'ni muhasara etmekte olan veziri *Mesûd Bilâl* ve *Alpkuş*'a karşı savaşması için çağırdı.

Mesûd Bilâl ve *Alpkuş Günhar*, *Sultan Muhammed*'i *Irak*'a yürümesi konusunda kışkırtmıştı. Ancak bu olay gerçekleşmemişti. Bunun üzerine *Mesûd Bilâl* ve *Alpkuş* kendisinden önce *Irak*'a gitmelerine izin vermesini istediler. *Sultan Muhammed* kendilerine izin verdi. Bundan sonra *Mesûd Bilâl* ve *Alpkuş* birçok Türkmen'den oluşan bir ordu toplayıp Horasan üzerinden yola çıktılar.

Halife, *Mesûd Bilâl* ve *Alpkuş Günhar* komutasındaki askerlere karşı savaşmak için yola çıktı.

Mesûd Bilâl, *Arslan Şah b. Tuğrul*'u hapiste tutulduğu *Tikrît Kalesi*'nden çıkarması için birisini gönderdi. *Melik Arslan Şah b. Tuğrul*'un adı tüm askerler tarafından iyi bilinsin diye savaşıldı.

⁴⁸⁰ *Alpkuş Günhar*'dan bahsedilmektedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.475.

⁴⁸¹ *Bağdat*'ın doğusunda yer alan bir köy olup büyük hurma bahçeleri vardır. Buradan birçok bilim insanı çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.375.

Mesûd Bilâl ve *Alpkuş Günhar*'ın askerleriyle *Halife Muktefî Billah*'ın askerleri *Bekmize*⁴⁸² *Nehri*'ne dayandı. Halife, nehri geçip karşı tarafın askerlerine karşı koydu.

Savaş on sekiz gün sürdü. Türkmenler *hargah*⁴⁸³lar ve *mâşu*⁴⁸⁴lar ile barikatlar kurarak kendilerini savundular. Denildiğine göre bunlar on iki bin Türkmen çadırı kadardı.

⁴⁸² “*Becimzâ*” da denilen bu yer *Bağdat*'a iki mola mesafededir. Burası bir köy olup *Ba'kûba* şehrine yaklaşık iki fersâh uzaklıkta yer almaktadır. *Horasan* yolunda bulunmaktadır.

Muktefî Liemrillah ile *Alpkuş* arasındaki meşhur *Ba'kûba* savaşı 549 (M. 1154-1155) yılında burada cereyan etmiştir. Bu savaşta *Sultan Arslan Şah b. Tuğrul b. Muhammed b. Melik Şah* tarafında olan bir emir yer yıkılmış ve bunun sonucunda da *Alpkuş* ile *Arslan Şah* ve askerleri yenilgiye uğramıştı. Savaşın sonra *Muktefî Liemrillah*, *Alpkuş* ve *Arslan Şah*'ın ordusunu yağmalatıp *Bağdat*'a dönmüştü. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.340, 475. İbn el-Esîr ise buraya “*Bekmizâ*” demektedir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.397.

⁴⁸³ Farsça bir kelime olup “*büyük çadır, ahşaptan yapılmış büyük ev*” demektir. Özel bir iskelet üzerine yapılır ve ince pamuklu kumaş gibi şeylerle kaplanırdı. Geceleri içinde yatmak için savaş sırasında askerlerin beraberinde taşınırdı. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.67

⁴⁸⁴ *Mâşura* da denmektedir. Günümüz körfez ülkeleri insanların o zamanlarda büyük gemilerden almış oldukları insanları sahillere taşımak ya da sahillerdeki insanları büyük gemilere taşımak için kullanmış oldukları bir tür kayıktır. Monte

Receb ayının son günü (M. Ekim 1154) savaş iyice şiddetlendi. Halifenin sol kanadı ve merkezinde bulunan bazı askerleri bozguna uğrayıp yenildi. Onlara karşı *Mesûd el-Hâdim*⁴⁸⁵ ve *Turşek* savaşıyordu.

Yenilgi haberi *Bağdat*'a kadar ulaştı. Bu yenilgide Halife suçlu bulundu. Halifenin *mahzenine*⁴⁸⁶ saldırdılar. Halifenin *hazinedâr*⁴⁸⁷ 1 olan *Yahya b. Yusuf b. el-Cezerî*'yi öldürdüler.

Sultanın merkez cenâhındaki askerleri sol cenâhtaki askerlerin darmadağın olduğunu görünce bir zayıflık içine girdiler. Gözü pek bir yiğit olan *Mengûpars*, *Frûyzân*'la birlikte huzura gelip atlarından indiler. Halifenin huzurunda toprağı öptükten sonra şöyle:

-Efendimiz, artık vakit gelmiştir. Seni sağ sâlim görebildiğimiz için kalbimize su serpildi. Uygun görürsen buradan birlikte ayrılalım, dediler.

Halife:

-Asla. Sizinle birlikte gitmektense ölürüm daha iyi, diye karşılık verdi.

edilen yelken mekanizmasıyla hareket ettirilirdi. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.383.

⁴⁸⁵ Mesûd Bilâl

⁴⁸⁶ *Mahzen*, kelimesi sözlük anlamı itibariyle “*depo, ambar, ticarethane, hazine*” gibi anlamlara gelmektedir. Burada ise “*devlet hazinesini*” ifade etmektedir. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.325.

⁴⁸⁷ Sarayın hazinesine gelen giden malları saklayıp bunların nerelerden geldiğini kaydetmekle yükümlü kişidir. Sarayda hükümdarın yanında yer almaktadır. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.230.

Kafasındaki örtüsünü çıkarıp attı. Veliahdıyla birlikte kılıcını çekip kalkanını kuşandı. Daha sonra Halife ve veliahdı tekbir getirmeye başladı.

Halife:

-Bu bir aldatmacadır. Şeytan'ın yalanıdır, diye haykırdı.

Sonra da:

“Allah’u Teâlâ kâfirleri öfke ve üzüntü içinde geri çevirdi. Kâfirler hiçbir kazanım elde edemediler⁴⁸⁸.” âyetini okudu.

Halife atağa geçti. Askerler de hep beraber saldırdılar. Düşmana kılıç salladılar. Demir kılıçların sesi demir örslere vurulan çekiç seslerini andırıyordu.

Sonra düşman yenildi. Zafer kazanıldı. Türkmenler esir alındı. Türkmenlerin mallarına, sayılamayacak kadar çok olan develerine, büyük baş hayvanlarına, koyunlarına el konuldu. Denildiğine göre el konulan küçükbaş hayvan sayısı dört yüz bin idi. Bu hayvanların sayısı o kadar çok idi ki her bir oğlak bir *dânk*⁴⁸⁹a satılır olmuştı.

⁴⁸⁸ Ahzâb Suresi, 25. Âyet.

⁴⁸⁹ Farsça bir kelime olup “*dânk*” kelimesinden türemiştir. İslami asırda kullanılan bir para birimidir. *Dirhem*in üçte biri kıymetindedir. O dönemdeki bir dirhem ise bir gümüş değeri birimiydi. Bir dirhem o sıralarda *Arap İslam dînâr*ının 10,7 miktarındaydı. Bu *dînâr* da 4,25 gram altına denk gelmekteydi. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.175. Bir *dânk*, *dirhem*in altıda biriydi. O zamanlarda bir *dirhem* bir tür gümüş para birimiydi. Bu gümüş para biriminin değeri ise 10,7 İslam dînârına denk geliyordu. Altın olarak karşılığı ise 4,20 gramdı. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.175. Bazı görüşlere göre ise bir *dânk* 1/6 dirhem etmekteydi. Yine bir *dânk*ın ortalama olarak elli *habbeye* karşılık geldiğini belirtenler de vardır. Bu kelime

Sonra:

-Kim bir Türkmen çocuk ve kadını esir almışsa iade etsin, denildi.

Bunun üzerine Halifenin askerleri esir almış oldukları kadınları ve çocukları iade ettiler.

Alpkuş, Melik Arslan Şah b. Tuğrul'u da yanına alarak ülkesine kaçmak zorunda kaldı. Mesûd Bilâl ve Turşek, kaleye gitti.

Halife, Şaban ayının başında (M. 11 Ekim 1154) *Bağdat'a girdi*⁴⁹⁰.

Arapçaya sonradan girmiş olan yabancı bir ifadedir. Takiyuddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrizî, **Kitâb el-Evzân ve el-Ekyâl el-Şeriyye**, Beyrut, 1983, s.63.

⁴⁹⁰ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu yılda Halife Muktefî Liemrillah, Tikrît valisine aralarında İbn el-Vezir'in de olduğu yanlarında bulunan esîrler konusunda bir elçi gönderdi. Ancak Tikrît'liler elçiyi tutukladılar.

Halife Muktefî Liemrillah bundan dolayı Tikrît'lilerin üzerine bir ordu gönderdi. Tikrît halkı da Halifenin ordusuna karşı koymak için yola çıktı. Halifenin ordusuyla savaşarak ordunun şehre girmesine engel oldular.

Bunun üzerine bu defa Halife ordunun başına geçerek Safer ayının başında (M. 17 Nisan 1154) Tikrît'e bizzat yürüdü. Tikrît'e gelince şehrin halkı kaçtı. Askerleri şehre girdi. Karışıklık çıkarıp şehrin bir bölümünü yağmalamaya başladılar. Şehrin kalesine on üç tane mancınık diktiler. Şehrin surlarındaki burçlardan bir tanesi yere düştü. Rebûlevvel ayının yirmi beşine (M. 9 Haziran 1154) kadar muhasara bu şekilde devam etti. Sonra Halife askerlerine saldırıya geçip savaşmalarını emretti. Savaş iyice kızıştı. Birçok kişi öldü. Ancak Halife şehri alamayıp tekrar Bağdat'a dönmek zorunda kaldı. Ayın sonunda Bağdat'a girmişti.

Halife daha sonra vezir Avnuddin b. Hübeyre'ye tekrar Bağdat'a gidip orayı muhasara etmesi, muhasara için gerekli olan araç gereçleri hazırlaması ve bu defa çok fazla araç gereçle gitmesi emrini verdi.

Vezir Avnuddin b. Hübeyre, Rebûlâhir ayının yedisinde (M. 21 Haziran 1154) Tikrît'e yürüdü. Şehre ulaşıp sıkıştırmaya başladı.

Ancak Mesûd Bilâl'in Alpkuş Günhar ve Turşek'le birlikte kalabalık bir askeri alıp Şehrâbân'a ulaştığı ve şehri yağmaladığı haberi geldi.

Bunun üzerine Vezir Avnuddin b. Hübeyre tekrar Bağdat'a dönmek zorunda kaldı.

Mesûd Bilâl komutasındaki askerlerin Şehrâbân'a gelmelerinin nedeni şuydu:

Melik Muhammed İbn el-Sultan Mahmud'u Irak'a saldırması için kışkırtılmıştı. Ancak bu saldırı gerçekleşmemişti. Bunun üzerine Melik Muhammed, Mesûd Bilâl ve diğer komutanların idaresindeki kalabalık askeri Şehrâbân'a sevk etmişti. Bu kalabalık askere Türkmenlerden de birçok kişi katılmıştı.

Halife Muktefi Limerillah, Şehrâbân'a saldıran bu orduya karşı koymak üzere yola çıktı.

Mesûd Bilâl da Tikrît'e elçi gönderip orada hapiste bulunan Melik Arslan İbn el-Sultan Tuğrul b. Muhammed'i serbest bıraktırdı. Sonra da Melik Arslan'la ilgili olarak:

-Halife Muktefi Liemrillah'a karşı emrinde savaşıcağımız sultan işte budur, dedi.

Mesûd Bilâl ordusuyla Halifenin ordusu Ya'kûba yakınlarındaki Bekmizâ'da karşı karşıya geldiler. Birbirlerine karşılıklı ok atışma ve saldırılar başladı. Bu şekilde sekiz gün savaştılar. Sonra Receb ayının sonunda (M. 9 Ekim 1154) yüz yüze gelip savaşımaya başladılar. Halifenin sağ cenahındaki ve merkez cenahındaki askerler yenilgiye uğradı.

Bu yenilgi haberi Bağdat'a ulaştı. Bu haber üzerine Halifenin hazineleri yağmalanıp hazinedârı da öldürüldü.

Bundan sonra Halife, veliahdıyla birlikte bizzat saldırdı.

-Ey Hâşimoğulları! Şeytân yalan söylüyor, diye bağırıp:

“Allah-u Teâlâ kâfirleri öfke ve üzüntü içinde geri çevirdi. Kâfirler hiçbir kazanım elde edemediler.” (Ahzâb Suresi, 33/25) Âyetini okudu.

Halife daha sonra yanındaki tüm askerlerle hücumla geçti. Bu saldırıdan sonra Mesûd Bilâl ve Alpkuş yenilgiye uğradı. Onların tarafındaki bütün askerler yenildi. Tam bir yenilgiye uğradılar. Halife hepsini de yendi.

Halifenin askerleri Türkmenlerin ne kadar malı, büyük ve küçük hayvan sürüsü vb. varsa hepsini ganimet olarak aldılar. Öyle ki bir oğlak bir dânka satılır olmuştu. Türkmenler savaşa çoluk çocuklarıyla, çadırlarıyla ve tüm varlıklarıyla gelmişlerdi. Halifenin askerleri Türkmenlere ait ne varsa hepsini ele geçirdiler.

Ancak daha sonra:

-Kim bir Türkmen çocuğu, Türkmen kadını ya da Türkmen'e ait bir mal almışsa derhâl iade etsin, diye ilân edildi.

Bunun üzerine Halifenin askerleri el koydukları her şeyi iade ettiler.

Daha sonra Alpkuş Günhar, Melik Arslan Şah b. Tuğrul'u da alarak mağlup bir şekilde Lihaf ve Mâhâkîn Kalesi'ne çekildi.

Bu savaşta Halifenin askerleri arasında bulunan Avfoğulları, Halifeye ihanet edip Türkmenlerin safına katılmıştı. Hindî Kurdî de aynı şekilde Avfoğulları'yla birlikte gitmişti.

Savaş sırasında Melik Muhammed İbn el-Sultan Mahmud, Alpkuş Günhar'ın imdâdına yetişmesi için Hasbeg Aksungur komutasında yardımcı kuvvetler

Şaban ayının yirmisinde (M. 30 Ekim 1154) *Mesûd Bilâl* ve *Turşek*'in *Vâsıt*'a saldırmak için yola çıktığı haberi geldi. *Vezir Avnuddin b. Hübeyre*'ye ait malları yağmalamışlardı.

Halife, Vezir'in onlara karşı koymak için yola çıkmasını emretti. Vezir de beraberindekilerle birlikte Şaban ayının yirmi beşinde (M. 4 Kasım 1154) onlarla savaştı. Düşman yenildi. Vezir düşmanların peşinden gitti. Birçoğunu yağmaladı. Sonra geri dönüp Halife'nin huzuruna çıktı. Halife kendisini bir *sarık*⁴⁹¹ ve *gömlek*⁴⁹²le ödüllendirdi. Kendisine “*sultan el-İrâk melik el-cuyûş*” (Irak sultanı ordular meliki) ünvanını verdi⁴⁹³.

göndermişti. Bu yardımcı kuvvetler Rezzân bölgesine ulaşınca Mesûd Bilâl ve beraberindeki askerlerin yenilgi haberi aldı. Bunun üzerine geri döndü.

Halife de Bağdat'a doğru yola çıkıp Şabân ayının başlarında (M. Ekim 1154) şehre girdi.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.396-397.

⁴⁹¹ Bu sarık altın işlemeli ve siyah renkliydi. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.214.

⁴⁹² Buradaki gömlek günümüzde Arapların giydiği uzun fistan, elbise olsa gerek. Abbasî halifelerinin hediye ettikleri bu elbise altın işlemeli olup siyah atlas kumaştan yapılmaktaydı. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.214.

⁴⁹³ Halife bu sırada *Mesûd Bilâl* ve *Turşek*'in *Vâsıt*'a girip şehri tahrip edip yağma ettiğini öğrendi. Bunun üzerine Şaban ayının on beşinde (M. 25 Ekim 1154) veziri *İbn Hübeyre* komutasındaki özel bir orduyu onların üzerine sevk etti. Savaşta Türkmen askerleri yenildi. Halifenin askerleri kendilerini takip ettiler. Türkmenlere ait olan birçok şeyi yağmalayıp *Bağdat*'a geri döndüler. *Vezir İbn Hübeyre*'ye “*Sultan el-İrâk Melikülcüyûş*” (Irak Sultanı Ordular Kralı) unvanı verildi. İzzeddin

Asker Ramazan bayramında giyinip kuşanıp dışarı çıktı. Daha önce hiç kimse bu kadar çok askerin, emîrin bir arada toplandığını görmemişti. Bayram Perşembe günüydü. Akşam olunca gök gürlemesi ve şimşek çakması eşliğinde yağmur yağmaya başladı. Hava birden soğudu. Bu gürültüden yeryüzü sallanmaya başlamıştı. İnsanlar o kadar çok korktular ki yüzükoyun yerlere kapandılar. Yağmur nedeniyle şimşekler çakmaya başladı. Çakan bu şimşeklerden çıkan kıvılcımlardan bir tanesi de *Halife Musteşrid Billah*'ın inşa ettirmiş olduğu *Tâc*⁴⁹⁴ *Sarayı*'na düştü. *Tâc Sarayı* yanmaya başladı. Kıvılcımlarından bir tanesi de *Rakka*'ya sıçradı. Yangın günlerce devam etti. Birçok araç gereci yaktı.

Sonra *Muhammed Şah* komutasındaki bir ordunun geldiğine, *Musul* askerilerine yardım etmeleri için asker gönderdiğine, ayrıca *Tikrît*'te bulunan *Mesûd Bilâl*'e destek olmaları için de asker gönderdiğine dair haberler geldi.

Bunun üzerine *Halife Muktefi Liemrillah surâdıkını* çıkarttı. Şevvâl (M. Aralık-Ocak 1154-1155) ayında vezir *İbn el-Hübeyre* askerin durumunu arz etti. Bu askerin sayısı on iki bin süvariden fazlaydı.

Alpkuş'un öldüğüne dair bir haber geldi. *Muhammed Şah*, emîrlere hilatler gönderip:

Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.397.

⁴⁹⁴ Halifenin meşhur evlerinden ya da saraylarından. *Bağdat*'ta bulunmaktadır. Bu sarayı ilk inşa etmeye başlayan *Halife Mu'tad* olmuştur. Ancak inşasını oğlu *Halife Muktefi* tamamlamıştır. Burasının ayrıntılı hikâyesi ile ilgili olarak bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.3-4.

-Bu sene kendi memleketlerinize dönün. Bu sene hava çok soğuk olduğu için seferden vazgeçtim, demişti.

Çünkü *Muhammed Şah*, nevede bulunan *Alpkuş*'u *Mesûd Bilâl*'e göndererek:

-*Kale*'de yanında bulunan meliklerinden bazılarını yanına al. İnsanları korkutmak ve yanınızda *Melik Arslan Şah b. Tuğrul*'un olduğunu fark ettirmek için ben gelinceye kadar *Bağdat*'ı alın, diye haber göndermişti.

Mesûd Bilâl, *İldeniz*'in oğlu (üvey oğlu) *Melik Arslan Şah İbn Tuğrul*'u yakalattı. Oğlanın annesi *İldeniz*'in yanındaydı.

Bunun üzerine *İldeniz* iki bin süvari toplayıp oğlu *Melik Arslan Şah İbn Tuğrul*'a gönderdi. Onlara:

-*Melik Arslan Şah b. Tuğrul*'un hizmetine girin. Onu koruyun, dedi.

Yenilgi meydana gelip *Alpkuş Günhar* hezimete uğrayınca bu çocuğu alarak kendi kalesine götürmüştü.

Muhammed Şah bu olayı duyduğu zaman *Alpkuş*'a elçi gönderip:

-Yanıma gel. Beraberinde *Melik Arslan Şah b. Tuğrul*'u da getir, dedi.

Alpkuş öldü. Çocuk ise *Alpkuş*'un oğlu ve *Hasan el-Cândâr*⁴⁹⁵ ile birlikte kalmaya başladı. *Alpkuş*'un oğlu ve *Hasan el-Cândâr*, *Melik Arslan Şah b. Tuğrul*'u *Cebbul*⁴⁹⁶'a götürdü.

⁴⁹⁵ “*Cândâr*” Farsça bir kelime “*cân*” ve “*dâr*” kelimelerinden oluşmaktadır. Buradaki “*cân*” silah anlamındadır. Terimsel anlamı ise “*kılıçlı asker*” veya “*idam hükümlerini yerine getiren kişi*” demektir. *Büyük Selçuklular* zamanında bu terim hükümdar ve sarayın korumasından sorumlu kişiye verilen unvan haline gelmiştir. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.241.

Ancak *Muhammed Şah* bu çocuğun *İldeniz*'in yanına ulaşmasıyla birlikte durumların değişmesinden korkuyordu. Askerlerden özür diledi.

Muhammed Şah'ın yanındaki özel adamlarından bir grup kaçarak Halifeye geldi. Çocuk da annesinin kocası olan *İldeniz*'e ulaştı. Böylece insanlar askerlerin dağılma endişesinden kurtulmuş oldular⁴⁹⁷.

⁴⁹⁶ *Nu'mâniyye* ve *Vâsıt*'ın doğu tarafı arasında kalan bir yer adıdır. Burası eskiden bir şehirdi. Ancak zamanla çöl haline dönüşmüş büyük bir köy olmuştur. Buradan çıkan birçok şair de vardır. Burası ayrıca birçok şiire ve atasözüne konu olmuştur. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.103.

⁴⁹⁷ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Alpkuş, Melik Alparslan İbn Tuğrul’u yanına alıp kendi memleketine götürdü. Melik Muhammed Şah, Alpkuş Günhar’a elçi göndererek Melik Alparslan İbn Tuğrul’u da alarak yanına gelmesini söyledi.

Alpkuş Günhar, bu yılın Ramazan (M. Kasım-Aralık 1154) ayında ölünce Melik Alparslan İbn Tuğrul, Alpkuş Günhar ve Hasan Cândâr’ın yanında kaldı. Sonra Alpkuş Günhar’ın oğlu ile Hasan Cândâr, Melik Alparslan’ı Cebbul’a götürdüler.

*Bunun üzerine Melik Muhammed, Melik Arslan İbn Tuğrul’un annesinin kocası (üvey babası) olan İldeniz’in yanına gidip üvey babasını kendi ülkesine saldırtmasından korkmaya başladı. Ancak onun bu endişesinin bir faydası olmadı. Çünkü Melik Arslan İbn Tuğrul üvey babası Ebû Bekr’in yanına ulaşip onun yanında yer almıştı. Melik Arslan İbn Tuğrul, Pehlivân b. İldeniz’in aynı anneden olma erkek kardeşiydi. Hârezm Şah’ın öldürdüğü son Selçuklu sultanı Tuğrul ise bu Arslan Şah’ın oğluydu.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.398.*

Bu yılda, elinde bulunan bir köyden dolayı *Gaznevî*'nin yerine bir başkasını vekil olarak tayin etti.

Zilhicce ayının sonunda (M. 6 Mart 1155) Halife, *Kaymaz el-Sultanî* komutasındaki iki bin süvariden oluşan bir orduyu *Hemedan* tarafına gönderdi.

Bu yılda, *Mısır* ve *Sâhil* arasında bir anlaşmazlık çıktığına ve kendilerinin Halifesinin veliahtlarının, askerlerinin öldüğüne ve hiç askerlerinin kalmadığına dair haberler geldi. Gelen haberlere göre onlardan sadece küçük bir çocuk sağ kalmıştı.

Bunun üzerine *Muktefi Liemrillah, Nureddin b. Zengi*'ye bir *ahid* yazarak kendisini *Mısır* ve bölgeleriyle *Sâhil*'e görevlendirdi. Halife kendisine ayrıca binekler ve çeşitli hediyeler vererek görev yerine gitmesini emretti⁴⁹⁸.

⁴⁹⁸ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“549 yılının *Muharrem* (M. Mart-Nisan 1154) ayında *Mısır hâkimi Zâfir Billah Ebû'l-Mansur İsmâil b. el-Hafız Lidinillah Abdülmecîd el-Alevî öldürüldü. Öldürülüş sebebi şuydu:*

Zâfir Billah'ın veziri olan Abbas'ın Nasr adında bir oğlu vardı. Zâfir Billah, Nasr'ı çok severdi. Hatta kendisini gece gündüz yanından ayırmadığı nedimleri arasına almıştı. Denildiğine göre Müeyyed el-Emîr Usâme b. Munkız el-Kenânî, İbn el-Salâr'ın vezirlik yaptığı dönemde Abbas'la ilişki kurmuştu. Müeyyed el-Emîr Usâme, annesinin kocası olan (üvey babası) Adil b. el-Salâr'ı öldürme konusunda Abbas'a rüşvet vermişti. Abbas da üvey babasını öldürmüştü. Zâfir Billah, Abbas'ı vezirlik makamına geçirince Abbas idâreyi tek başına eline geçirmiş oldu.

Emîrler ve askerler Abbas'ı böyle bir işi yapmaya sevk eden kişinin Müeyyed el-Emîr Usâme b. Munkız olduğunu öğrenmişlerdi. Bunun üzerine Müeyyed'i öldürmeye

karar verdiler. Emîrlerin ve askerlerin bu planından haberdar olan Müeyyed ise Abbas'la gizlice görüşerek kendisine:

-Benim kulaklarıma gelen bu iğrenç sözlere nasıl sabredebiliyorsun? diye sordu.

Abbas da:

-Neden bahsediyorsun? diye sordu.

Müeyyed el-Emîr Usâme b. Munkız:

-Herkes Zâfir Billah'ın oğlun Nasr'la gayri meşru bir ilişki içinde olduğunu söylüyor, dedi.

Gerçekten de Nasr, Zâfir Billah'ın en samimi olduğu kişiydi. Gece gündüz ondan ayrılmazdı. Nasr, halkın en yakışıklısıydı. Bu nedenle Zâfir Billah kendisiyle ilişki kurmakla itham edilmekteydi.

Abbas bu ifadeden dolayı çok rahatsız oldu. Çok ağrına gitmişti. Müeyyed el-Emîr Usâme b. Munkız'a:

-Çaresi nedir? diye sordu.

Müeyyed el-Emîr Usâme b. Munkız, Abbas'a:

Zâfir Billah'ı öldürürsen namusun temizlenmiş olur, dedi.

Abbas durumu oğlu Nasr'a anlattı. Baba oğlu Zâfir Billah'ı öldürme konusunda anlaştilar.

Başka bir rivâyete göre de Zâfir Billah, Mısır'ın en büyük köyü olan Kalyûb Köyü'nü Abbas'ın oğlu Nasr'a iktâ olarak vermişti.

Nasr babası Abbas'ın yanında otururken Müeyyed el-Devle b. Munkız yanlarına geldi. Nasr, Müeyyed el-Emîr Usâme b. Munkız'a:

Efendimiz bana Kalyûb Köyü'nü iktâ olarak verdi, dedi.

Müeyyed el-Emîr Usâme b. Munkız da kendisine:

-Mihrin ne kadar da çokmuş, diye cevap verdi.

Müeyyed el-Emîr Usâme b. Munkız'ın bu cevabı hem Nasr'ın hem de babasının ağrına gitmişti. Bu durum kendisini aşağılamıştı. Bunun üzerine Nasr babasının emriyle Zâfir Billah'ı öldürmek için fırsat kollamaya başladı. Nasr bir gün Zâfir Billah'ın huzuruna gelip kendisine:

-Hazırlamış olduğum bir ziyafete katılmanız için evime davet ediyorum. Yanınıza da fazla insan almayınız, dedi.

Zâfir Billah yanındaki az sayıdaki hizmetçisiyle birlikte geceleyin Nasr'ın evine gitti. Eve girer girmez Nasr kendisini ve yanındakileri öldürdü. Sadece küçük bir hizmetçi kurtulup saklanmayı başarmıştı. Nasr bu hizmetçiyi görememişti. Nasr daha sonra cesetleri kendi evine gömdü. Babası Abbas'a da durumu haber verdi.

Ertesi sabah Abbas, Zâfir Billah'ın sarayına gitti. Zâfir'in özel hizmetçilerinden bir konu hakkında görüşlerini almak için kendisiyle görüşmek üzere Zâfir'den izin istemelerini talep etti. Hizmetçiler Abbas'a:

-Zâfir Billah sarayda değil, dediler.

Abbas:

-Bu mümkün değil, dedi.

Abbas'ın amacı Zâfir Billah'ın ölümünden sorumlu tutulmak istememesiydi. Ayrıca sarayda halifelik makamına getireceği kişi konusunda kendisiyle mücadele etmesinden korktuğu kişileri öldürmekti.

Abbas, Zâfir Billah'la görüşmek istediği konusunda hizmetçilere ısrar ettiyse de hizmetçiler Zâfir Billah'ı hiçbir yerde bulamadılar.

Hizmetçiler dehşetler için her yerde Zâfir Billah'ı arayıp ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Bu arada Abbas'ın bir gaflet anından yararlanıp evinden kaçmayı

başaran ve Zâfir Billah'ın öldürüldüğüne şahit olan küçük hizmetçi saraya ulaşmıştı.

Bu küçük hizmetçi saraydakilere Zâfir Billah'ın öldürülüşünü anlattı.

Bunun üzerine hizmetçiler Abbas'ın yanına gidip kendisine:

-Zâfir Billah'ın nerede olduğunu git de oğluna sor. Oğlun onun nerede olduğunu biliyordur. Çünkü beraber çıkmışlardı, dediler.

Abbas hizmetçilerden bu sözleri duyunca:

-Kendi adamlarından birisi ona bir tuzak kurmuş olabilir. Sarayı gezip kontrol etmek istiyorum, dedi.

Bu sırada Zâfir Billah'ın Yusuf ve Cebrâil adındaki iki erkek kardeşi de öldürüldü.

Abbas, Fâiz Binasrullah Ebû'l-Kâsım İsa b. ez-Zâhir Biemrillah İsmâil babasının öldürülmesinden iki gün sonra henüz beş yaşındayken tahta oturttu. Tahta oturmaya giderken Abbas kendisini omuzlarında taşıyordu. Kendisini saltânat tahtına oturtuktan sonra halk biat etmeye başladı. Abbas saraydaki mallardan, mücevherlerden ve değerli takılardan istediği kadar aldı. Sarayda işe yaramaz eşyaların dışında hiçbir şey bırakmadı.

Abbas, Zâfir Billah'ı öldürdükten sonra yerine çocuk yaştaki Fâiz Binasrullah'ı geçirince her istediğini yapabileceğini düşünmekteydi. Ancak durum beklediği gibi olmadı. Olaylar aleyhine çalışmaya başladı. Askerler ve Sûdanlılar kendisine karşı ayaklandılar. Bir şeyin yapılmasını emrettiğinde kimse kendisine kulak asmyor, dönüp bakmıyordu bile.

Bir süre sonra saraydaki hizmetçiler ve kadınlar Sâlih Talâ'i b. Ruzzîk'e haber gönderip yardım istediler. Kadınlar yardım almak için göndermiş olduklar mektupların içine kendi saçlarını da koymuşlardı. Sâlih Talâ'i b. Ruzzîk, Hâsiboğullarının yaşadığı yerin valisiydi. Valisi olduğu yer büyük bir şehir değildi.

Bu yılda *Dicle Nehri* yükselip suyu kızıl renk aldı. Böyle bir durumla daha önce hiç karşılaşılmamıştı.

Bu yılda, *Vâsıt* şehrinin birkaç bölgesinde yerin altından gelen kan ortaya çıktı. Bu kanın neden ortaya çıktığını kimse anlayamamıştı.

Sencer'in bir çadırda esaret altında bağlanmış olduğuna dair haberler geldi. Kendisine her gün hiçbir lidere siyasetinden dolayı yapılması caiz olmayan şeyler yapılıyordu. Bu nedenle *Sencer* kaderine ağlayıp duruyordu.

Bu yılda ustâddâr *Ebû'l-Fettûh* vefat etti ve yerine oğlu *Muhammed* geçti.

Bu yılda cariyelerden birisi hanımefendisini öldürdü. Bu cariye *Rahbe*⁴⁹⁹,ye götürüldü. Hanımefendisinin kocası bu cariyeyi insanların gözü önünde erkeklerin öldürülmesi gibi öldürdü.

Ancak saraya en yakın bir konumdaydı. Sâlih Talâ'i b. Ruzzik cesur ve gözü pek bir kişiydi. Abbas'ın üzerine yürümek için asker toplayıp yola çıktı.

Abbas onun yola çıktığı haberini alınca yanına sayısız mal alarak Mısır'dan Suriye'ye doğru hareket etti. Saraydan kaçırdığı bu eşyaları başka bir yerde bulmak zordu.

Abbas, Suriye'ye giderken yolda Haçlıların saldırısına uğradı. Haçlılar kendisini öldürüp yanında bulunan tüm eşyaları aldılar. Bu sayede daha da güçlü bir hâle geldiler.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.395.

⁴⁹⁹ Bazen “*ruhbe*” olarak da adlandırılan bu kelime Hacıların yol güzergâhında bulunmakta ve *Mekke*'ye *Kûfe* tarafından gidildiğinde *Kâdisiyye*'nin karşısında yer almakta olan bir köy adıdır. Bu kelime bazen *Rahbe* olarak da okunmakta olup Arap

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

242. Alpkuş

Alpkuş, *Bekmize*'de yukarıda bahsetmiş olduğumuz savaşı çıkaran kişidir.

Ramazan (M. Kasım-Aralık 1154) ayında ölmüştür.

Vilayetine ise *Kaymaz el-Sultanî* hükmetmeye başlamıştır.

243. Abdullah b. Hibetullah

Abdullah b. Hibetullah İbn el-Muzaffer İbn Reisüruesâ⁵⁰⁰ Ebû'l-Fettûh, *ustâddârlık* sahibiydi. Fitre ve sadaka vermeyi severdi. Fakirler ve tasavvuf ehli için özel bir meclis düzenlerdi. Bu her iki gruba aşırı derecede harcama yapardı. Zarara ziyana uğrayanlar, zulme maruz kalanlar huzuruna geldiği zaman kendilerine sahip çıkar, çocuklarını onları koruyup gözetmeleri için görevlendirirdi.

Bu yılda vefat etmiştir. *Ribât Zûzenî Mezarlığı*'nın bitişiğinde bulunan mezarlığa defnedilmiştir.

244. Abdurrahman b. Abdussamed

coğrafyasının değişik bölgelerindeki yerele özel ad olmuştur. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.33.

⁵⁰⁰ “*Reîs*” bir şehirdeki herhangi bir meslek grubunun başkanıdır. Bir cemaatin devletle olan ilişkilerindeki temsilcisine de *reîs* denmektedir. Bu bağlamda Türkiye Selçukluları dönemindeki ahî şeyhine benzer bir görevi yürütmekteydi. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.419-420. *Büyük Selçukluların Bağdat*'taki temsilcisine de *Reîsülruesâ* denilmektedir.

Abdurrahman b. Abdussamed İbn Ahmed b. Ali Ebû'l-Kâsım İbn el-Ekâf, *Nişabur*'ludur. *Ebû'l-Sâid el-Hîrî* ve *Ebû Bekr el-Şîrvî* gibi kişilerden ders aldı. Fıkıh ve kıyas alanında uzmandı. Takva sahibi bir imam ve ilmiyle amel eden bir âlimdi. Çok fazla mütedeyyin bir kişi olup kanaat sahibiydi. Kendisini ilgilendirmeyen işlerle uğraşmayı sevmezdi. Malını mülkünü fakirlerle paylaşmayı severdi. Kendisine ait bir *misk* vardı. Bu *misk* kokusunu yaymak istediği zaman burnunu kapatırdı. Kendisi burnunun koku alma duyusundan yararlandığını ifade etmiştir.

Nişabur'a saldırıldığında kendisini yakalamışlardı. Daha sonra cezalandırmak için meydana çıkarmışlardı. *Sultan Sencer* kendisine şefaet etmişti. “*Kendisinin huzuruna çıkmak istemiştım, ancak mümkün olmadı. Bu nedenle onu benim hatırım için bırakın.*” dedi. Bunun üzerine kendisini serbest bıraktılar ve hasta haldeyken *Şehrestân*⁵⁰¹'a geldi.

⁵⁰¹ Birçok yere ad olmuştur. Bunlardan bir tanesi de *Fars* ülkesinde bulunmaktadır. “*şehr*” ve “*istân*” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. “*şehr*” Farsçada “*kasaba, şehir*” anlamındadır. “*İstân*” ise bölge, taraf anlamlarındadır. Böylece “*şehrestân*” kelimesi “*bölgenin şehri*” anlamı kazanmaktadır. Bir de *Sâbûr*'un bir kasabasıdır. Burası bir zamanlar bayındır bir yerdi. Zamanla harap bir hâle gelmiştir. Ilıman bir iklimle sahip olduğu için burada turuncgiller, şeker kamışı, zeytin ve üzüm yetişmektedir. Burada ayrıca çok fazla miktarda sulaklar, bahçeler, mescitler bulunmaktadır. Buranın “*Bâb Hurmuz*” (Hürmüz Kapısı), “*Bâb Mihr*”, “*Bâb Behrâm*” ve “*Bâb Şehr*” olmak üzere dört tane kapısı vardır. Buradan birçok bilim adamı, edebiyatçı ve şair çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.276-377.

Burada birkaç gün kaldıktan sonra bu sene içinde vefat etmiştir. *Hîre*⁵⁰², de babasının yanına defnedilmiştir.

245. *Ali b. Muhammed*

Ali b. Muhammed İbn Ebî Ömer el-Bezâz veya el-Debbâs Ebû'l-Hasan'dır. Babası, *Bâklâvî* olarak tanınırdı. Dört yüz yetmiş (M. 1077-1078) yılında doğmuştur. *Ebû Muhammed el-Temîmî*, *Tarâdâ*, *İbn el-Nazr*, *Ebû Eyyüb* gibi kişilerden ders almıştır. *İbn Akîl* tarafından eğitilmiştir. Kendisi hadis alanında güvenilir bir kişiydi. Onun anlattığı birçok hadisi bizzat dinlemiştim. Kendisi *Sünnî* idi. Selefî tarikatına bağlıydı.

Bu yılın Şaban (M. Ekim-Kasım 1154) ayında vefat etmiştir ve *Bâb Harb*'de defnedilmiştir.

246. *Ali b. Ebû'l-Hasan*

Ali b. Ebû'l-Hasan İbn el-İbrî olarak bilinmektedir. Kendisi aslında demirciydi. *Halife Muktefî*'nin huzuruna gelince Halife onu kendisine yakınlaştırdı sorumluluk verdi. *Bâb el-Ezc*'de bir medrese inşa ettirdi.

Bu sene Şaban (M. Ekim-Kasım 1154) ayında *Rahbet el-Câmi*'deki evinde vefat etmiştir. Bir süre sonra oradan çıkarılmıştır.

⁵⁰² *Kûfe* 'ye üç mil uzaklıkta bir yerde bulunmaktadır. *Hîre*'nin bulunduğu yere *Necef* denmekteydi. Burası, Cahiliyye döneminde Arap meliklerinin yaşadıkları bir yerdi. Çok uzun bir tarihe sahip olan *Hîre* birçok şiiire konu olmuştur. Yine birçok edebiyatçı, şair, bilim insanı ve ünlü kişi buradan çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.330.

247. *Mubârek b. Ahmed*

Mubârek b. Ahmed İbn Abdülaziz b. el-Muammer b. el-Hasan b. El-Abbas b. Muhammed b. Abdurrahman b. İsmail İbn Abdülmelik b. Abdülaziz b. Said b. Sa'd b. Ibâde b. Delîm el-Hazrecî el-Ensârî Ebû'l-Muammer dört yüz yetmiş beş (M. 1082-1083) yılında doğmuştur. Çok fazla hadis dersi almıştır. Kendisinden ben de çok ders aldım. Kendisi hadis ilminde bilgin ve zeki bir kişiydi.

Bu sene Ramazan (M. Kasım-Aralık 1154) ayında vefat etmiş ve *Şûnîziyye*'de defnedilmiştir.

248. *Elmuzaffer b. Ali*

Elmuzaffer b. Ali İbn Muhammed b. Cehîr Ebû Nasr vezirlerin sülalesinden gelmektedir. Dedesi *vezir* ve *ustâddâr* idi.

Kendisi de *Halife Muktefi*'nin veziri olmuştur. Hadis dersi almıştır. Hadis dersi vermiştir. Hacca gitmiştir.

Zilhicce ayının altısı Hamîs (M. 11 Şubat 1155, Cuma) günü vefat etmiştir. Namazı ise *Kasr Camisi*'nde kılınmıştır. Daha sonra *ribâtın* yakınlarındaki *Mansur Camisi*'nde defnedilmiştir.

YIL 550 (M. 1155-1156)

Bu yılda *Hâcibülbâb Ebû'l-Feth İbn el-Saykal el-Hâşimî* yakalandı ve dîvâna kendisinin yerine bir başkası tayin edildi. İnsanlar huzura çağrılıp *Hâcibülbâb* kimin neyini aldıysa anlattırıldı. *Hâcibülbâb* sonra dîvândan çıkarılıp evine gönderildi. Yerine *Ebû'l-Ma'âlî b. el-Kiyâ el-Hurrâsî* getirildi. Kırk gün sonra *Ebû'l-Ma'âlî* azledilip yerine de *Kâsım Ali b. Muhammed b. Hibetullah b. el-Sâhib* getirildi.

Bu yılda Oğuzlar ve Türkmenlerin *Nişabur*'a girip orayı yağmalayarak halkı ve fıkıhçıları kırıp geçirdiler. Şafii şeyhlerinden olan *Muhammed b. Yahya* da bu öldürülen fıkıhçılar arasındaydı. Oğuzlar, *Nişabur*'da yaklaşık üç bin kişiyi katlettiler. *Sultan Sencer* tutuklanmıştı. *Sultan Sencer* bir gün atına bir ata binip dolaşmak istedi. Ancak silahını taşıyacak bir insan bulamamıştı. Bunun üzerine silahını beline bağlamıştı. Kendisine getirilen yemeğin bir kısmını daha sonra yemek üzere ayırıyordu. Çünkü Oğuzların ve Türkmenlerin kendisiyle yeterince ilgilenmemelerinden dolayı bir gün yemek getirmeyi bırakabileceklerinden korkmaktaydı⁵⁰³.

Rebûlevvel (M. Mayıs-Haziran 1155) ayında *Halife Muktefi Liemrillah*, *Dakûkâ*⁵⁰⁴, a gidip orayı kuşattı. *Dakûkâ* halkı kendisine:

⁵⁰³ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu yılda Oğuzlar, Nişabur’u istila ettiler. Orayı kılıç zoruyla alıp şehre girdiler. Şâfîî fıkıhçısı olan Muhammed b. Yahya’yı öldürdüler. Ayrıca yaklaşık üç bin kişi katlettiler. Sultan Sencer güya Sultan’dı. Ancak tutuklu olduğu için kimse sözünü dinlemiyordu. Hatta bir gün atına binip dolaşmak istemişti. Ancak silahını taşıyacak bir adam bile bulamamıştı. Bunun üzerine silahını beline bağlayıp atına öyle binmişti. Kendisine ileride tekrar yemek verilmeyeceğinden korktuğu için verilen yemeğin hepsini yemeyip bir kısmını sonra yemek üzere ayırırdı. Oğuzlar kendisine ilgi göstermezlerdi. Çünkü Oğuzların böyle şeyleri bilmezlerdi.*” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.403-411.

⁵⁰⁴ *Erbil* ve *Bağdat* arasında yer alan meşhur bir şehirdir. Haricilerle yapılan savaş bu şehirde cereyan etmişti. Yakut el-Hamavî **a.g.e.** c.2.s.459.

-Bize acı, diyerek merhamet istediler. Bunun üzerine *Halife Dakûkâ*'daki muhasarayı kaldırıp geri döndü⁵⁰⁵.

Receb (M. Ağustos-Eylül 1155) ayında Halifenin ordusu ile *Şemle*⁵⁰⁶ *Turkmânî*'nin ordusu arasında bir savaş cereyan etti. Bu savaşta Halife'nin ordusunu yendiler. Daha sonra Halifenin ordusunu tuzak kurdukları boğaza kadar takip ettiler. Burada Halifenin ordusu kesin olarak yenildi ve insanlar ileri gelen komutanları esir edildi. Sonra *Şemle Turkmânî*, Halifenin askerlerine iyilikte bulunup serbest bıraktı. Halifeden de özür diledi. Halife de onu bağışladı. Sonra *Şemle Turkmânî*, Hûzistan'a yöneldi. Orada bulunan *Melik Şah Mahmud b. Muhammed b. Melik Şah*'ı azletti⁵⁰⁷.

⁵⁰⁵ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

Halife Muktefi Liemrillah bu yılda *Dakûkâ*'ya gidip orayı muhasara etti. Oradaki halkla savaştı. Sonra *Musul* ordusunun kendisini oradan uzaklaştırmak için hazırlanıp yola çıkmak üzere olduğu haberini aldı. Bunun üzerine *Dakûkâ* muhasarasını kaldırıp hiçbir şey elde edemeden oradan uzaklaştı. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.401.

⁵⁰⁶ *Şemle* olarak tanınan bu şahıs bazı kaynaklarda *Aydoğdu b. Küş-Doğan* (Güç-Doğan) olarak geçmektedir. Faruk Sümer, **Oğuzlar**, 1992, s.256-257.

⁵⁰⁷ İbn el-Esîr, bu savaşı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu yılda *Şemle Turkmânî*, *Hûzistan*'ı istila etmek istiyordu. O sıralarda *Hûzistan*'ın hâkimi *Mahmud İbn Muhammed* idi. *Halife Muktefi Liemrillah*, *Şemle*'nin üzerine bir ordu gönderdi. Halifenin ordusuyla *Şemle*'nin ordusu Receb (M. Ağustos-Eylül 1155) ayında karşı karşıya geldiler. Bu savaşta Halifenin ordusu yenilip ordunun ileri gelen komutanları esir alındı. Daha sonra *Şemle* bu komutanlara iyi davranıp serbest bıraktı. Halifeye de elçi gönderip kendisinden özür diledi. Halife, *Şemle*'nin

Şaban (M. Eylül-Ekim 1155) ayında *Şerât*⁵⁰⁸’lı üç kişi *Melik Nehri*⁵⁰⁹’ni yaptıran kişi olan *Huvezi*’ye saldırıp öldürdü.

Şevvâl (M. Kasım Aralık 1155) ayında *Melik Süleyman b. Muhammed b. Melik Şah*, Halifenin daveti üzerine misafiri olarak Bağdat’a geldi. *Vezir İbn Hubeyr*’in oğlu tarafından karşılandı. Başında dört siyah sancak ve güneş tacı vardı. Bu sancakların hepsi de aynı hizadaydı. *Bâb el-Nevbî*’nin eşliğini öptü.

Halife Muktefi Liemrillah hacca giden hacılarla birlikte yola çıktı. Halife onlarla birlikte *Necef*⁵¹⁰’e kadar hacılarla birlikte yürüdü. *Kûfe*⁵¹¹ *Camisi*’ne girdi. *Necef*’in çarşısında gezdi. Sonra *Bağdat*’a döndü.

özrünü kabul etti. Şemle daha sonra Hûzistan’a yürüdü. Hûzistan’ı alarak orada bulunan Melik Şah b. Sultan Mahmud b. Muhammed’i oradan uzaklaştırdı.” İzzeddin Ebû’l-Hasan Ali b. Ebû’l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, 403-411.

⁵⁰⁸ Çok yüksek bir dağdır. Bu dağdan nehirler akmaktadır. Sol tarafında *Asfân* vardır. *Asfân* yolundan hacca gidenler için konaklama yeri olan *Akabe* de burada bulunmaktadır. Bu dağda hiçbir şey yetişmez. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.3, s.332.

⁵⁰⁹ *Bağdat*’ta *İsa Kanalı*’ndan sonra gelen en büyük bölgedir. Yılın bazı günlerinde bu nehir üç yüz altmış köye uğramaktadır. Kanalı ilk kazın kişi *Süleyman b. Davut* olduğu ifade edilmektedir. Bazıları da bu kanalı *İskender*’in kazdığını belirtmektedir. *Ahmed b. Ali*’nin rivâyetine göre ise bu kanalı *Ardaşîr b. Bâbek*’i öldürüp yerine geçen *Ebû Bekr Ahmed b. Ali* kazdırmıştır. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.5, s.324.

⁵¹⁰ Burası, *Kûfe*’nin arka tarafıdır. *Kûfe*’nin ve mezarlıklarının sular altında kalmasını önleyen bir set gibidir. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.5, s.271.

Halife, Ramazan (M. Ekim-Kasım 1155) ayında tüm vaazları yasakladı.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

249. Ahmed b. Muhammed

Ahmed b. Muhammed el-Huveyzî, *Melik Kanalı*'nı yaptırıyordu. İnsanlara eziyet ediyordu. *Sevâd*⁵¹²'daki erkekleri asıp onlara eziyet ediyordu. Mallarına

⁵¹¹ *Kûfe*, *Irak*'ın kenar mahallelerinde yer alan bir *Bâbil* toprağıdır. “*Yuvarlak ve insanları bir araya toplayan daire.*” şeklindeki sözlük anlamından dolayı bu adın verilebileceğı görüşü hâkimdir. Arap dili ve edebiyatı tarihi bakımından oldukça önemli bir konuma sahip olan bu şehir hakkında geniş bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.491-492.

⁵¹² *Musul* şehrinin *Dicle* ve *Fırât* arasında kalan toprakları demektir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.261. Burası Müslümanların Hz. *Ömer b. Hattâb* zamanında bugünkü Irak topraklarını ilk fetihleri sırasında *Dicle* ve *Fırât* arasında kalan ve her iki nehrin güneyinde yer alan tarım topraklarına verilen addır. Kelime sözlük anlamında “*siyahlık, alaca, müsvedde, gözbebeğı*” gibi anlamlara gelmektedir. Bu toprakların bu isimle adlandırılmasının nedeni Arap çölünden buraya gelen ilk Arapların buradaki yeşil ağaçları ve tarım arazilerini görünce sanki çölün ortasında bir karaltı görmüş hissine kapılmalarından kaynaklanmaktadır. *Sevâd* bölgesinin sınırları günümüzde *Irak*'ta bulunan *Musul*'dan *İran*'nın *Hûzistan* bölgesindeki *Abadân*'a yine *Irak*'taki *Kâdisiye*'de yer alan *Azîb*'den *Hulvân*'a kadar uzanan topraklardır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.272-275. İran hükümdarları bu bölge *Dil-i İrânşehr* yani *Irak*'ın *Kalbi* olarak adlandırılmaktaydı. Abdu'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdâdbih, **Kitâb el-Mesâlik el-Memâlik**, Leiden,

mülklere el koymakta ve bu konuda herhangi bir alçakgönüllülük göstermemekteydi. Sanki bu şekilde en yüksek mertebeye ulaşmak için bir gösteriş yapma gayretindeydi.

Kendisi bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'i çok okur ve tesbih çekerdi. Öyle ki ben onu hamamın bir köşesinde çile çeker haldeyken görmüştüm. Dışarıdaki aşırı zulmüne karşın burada iki cüz okuyup bitirdiğine şahit olmuştum.

Melik Kanalı'nı yaptırırken *Şerât*'lı üç kişi onun üzerine saldırdı. Kendisine kılıç darbeleri indirdiler. Bu olaydan üç gün sonra Bağdat'a getirildi.

Bu yılın Şaban (M. Eylül-Ekim 1155) ayında ölmüş ve *Mansur Camisi*'nin karşısında bulunan *Ribât Mezarlığı*'nda defnedilmiştir. Halk mezarını kazmasını diye mezarı saklanmıştır.

Hollanda, 1889, s.5. Ancak burada köylülerin kastedilebileceği de muhtemeldir. Bazı din bilginleri İslamiyetin ilk dönemlerinde *Sevâd*ların topraklarının alınıp satılmasını yasaklamıştır. Çünkü bunların toprakları vakıf malı olarak kabul edilmiştir. Ancak bir süre sonra bazı bilim adamları buna izin vermiştir. *Hz. Ömer b. Hattâb*, burayı fethedince askerleri savaşarak elde ettikleri için buranın aralarında taksim edilmesini istemişlerdi. Ancak *Hz. Ömer* ise burasını aralarında taksim ettiği takdirde su yüzünden aralarının açılıp birbirlerini öldürmelerinden korktuğunu belirterek onların bu taleplerini geri çevrilmiştir. Bu nedenle *Sevâd* halkına dokunmayıp oldukları yerde yaşamaya devam etmelerini istemiştir. Buna karşılık da onlardan *kelle vergisi* (cizye) almıştır. Başka bir rivâyete göre ise *Hz. Ömer* burayı fethettikten sonra *Hz. Muhammed*'in taksim ettiği gibi askerleri arasında taksim etmiştir. Bu bağlamda her bir askere üç *Sevâd* düşmüştür. Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1, s. 292-318.

Mezarında ilginç bir olay meydana geldi. Defnedildikten sonra iki kolu mezarı delip yukarı çıktı. Daha sonra kendisine küfredip lanetleyenler oldu.

250. *Hasan b. Ahmed*

Hasan b. Ahmed İbn Mahbûb Ebû Ali el-Kazâz, Tarâdâ, İbn el-Nâzır, *Sabit b. Bandâr* ve diğerlerinden ders aldı. Kendisinden ben de çok ders almıştım.

Bu yılın Muharrem (M. Mart-Nisan 1155) ayında vefat etmiştir. *Bâb Harb Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

251. *Said b. Ahmed*

Said b. Ahmed İbn el-Hasan b. Abudullah b. el-Bennâ Ebû'l-Kâsım b. Ebû Gâlib dört yüz altmış yedi (M. 1074-1075) yılında doğmuştur. *Ebû Nasr el-Zeynebî, Âsım* ve diğerleri ile ilgili birçok dersi ondan almıştım. İyi bir kimseydi.

Bu yılın Zilhicce (M. Ocak-Şubat 1156) ayında vefat etmiştir.

252. *Muhammed b. Nâsır*

Muhammed b. Nâsır İbn Muhammed b. Ömer Ebû'l-Fadıl el-Bağdadî, dört yüz altmış yedi yılında Şaban ayının yirmi beşi Sebt (M. 15 Nisan 1075, Çarşamba) günü doğmuştur. *Ali Ebî Zekeriya*'dan çokça dil dersi almıştır. *Ebû'l-Kâsım İbn el-Besrî, Ebû Tâhir b. Ebû el-Sakr, Ebû Muhammed el-Temîmî, Ebû'l-Hayr el-Âsmî, Ebû'l-Ğanâim Ebû Ommân, Ebû Abdullah Mâlik b. Ahmed el-Bânyâsî, Ebû'l-Hitâb İbn el-Nâzır* ve bunların dışındaki zamanının birçok şeyhinden hadis dersi almıştır. Kendisi hafız bir kişiydi. Güvenilir, sözünün eri ve insanları ele vermez bir şahsiyete sahipti. Benim hadis dinleme işimi bizzat üstlenmişti. *İmam Ahmed b. Hanbel*'in mesnedini kendisinden, ileri gelen diğer yazarlardan, büyük şeyhlerden dinlemiştim.

Benim dinlediğim hadisleri kontrol ediyordu. *Ebû Said el-Semâni* kitabında kendisinden bahsederken şöyle demektedir:

“İnsanlar arasında bulunmayı seviyordu.”

Masannıf şöyle demektedir:

“*Bu Ebû Said* tarafından yapılan bir çirkinliktir. Çünkü hadis sahibi kişi hâlâ yaralamakta ve saptırmaktadır. Eğer birisi:

-Bu insanlar arasında bulunmaktadır, şeklinde bir ifade kullanırsa demek ki kendisi iyi bir hadisçi değildir ve dedikodunun yol açtığı yaralamanın ne demek olduğunu bilmemektedir.”

el-Semâni, kitabında *İbn el-Nâsır*'ı onaylamamıştır. Hiçbir şeyh *İbn el-Nâsır* hakkında o kitapta yazılanları savunmamıştır. *el-Semâni*, birçok terâcimde ifadeleriyle kendisine karşı koymuş ve sözleriyle yaralamada aşırıya gitmiştir. Ancak bu *İbn el-Semâni*'nin *Ahmed*'in arkadaşlarına, ayrıca kitabında okuduklarına karşı olan taassubundan ve bilinçli olarak saldırmasından ileri gelmektedir. *İbn el-Semâni*'ye göre *Ahmed* iyi bir hadis dersi almamış ve râvilik derecesine ulaşmamıştır. Aksine amacına ulaşması için oradan buradan derlemiştir. Bu kötü niyetten ve taassuptan Allah'a sığınırız.

Şeyhimiz, *İbn el-Nâsır* bu yılın Şaban ayının on sekizi Sulâsâ (M. 27 Ekim 1155, Perşembe) günü vefat etmiştir. Cenaze namazını *Sultan Camisi*'ne yakın birisi kıldırıştır. Ayrıca *Mansur Camisi* ve *Harbiyye*⁵¹³ *Camisi*'nde de namazı kılınmıştır.

⁵¹³ Bkz. “*Bâb Harb*”

Sonra da *Bâb Harb Mezarlığı*'nda *Ebû Mansur İbn el-Enbarî*'nin yakınındaki bir *sidre*⁵¹⁴ ağacının altına defnedilmiştir.

Fıkıhçı *Ebû Bekr İbn el-Hasrî* onunla ilgili olarak bana şöyle demişti:

-Kendisini rüyamda gördüm. Allah sana ne yaptı? diye sordum.

Bana:

-Allah beni affetti ve dedi ki: “Zamanındaki hadisçilerden on tanesini de affettim. Çünkü sen onların başkanı ve efendisisin.” dedi.

253. *Muhammed b. el-Hasan*

Muhammed b. el-Hasan İbn Ahmed Ebû'l-Muzaffer el-Şehrîzûr⁵¹⁵î dört yüz yetmiş dokuz (M. 1086-1087) yılında doğmuştur. *Ebû Abdullah Huseyn b. Ahmed b. Talha, Ebû'l-Fadl b. Hayrûn* ve bu ikisinin dışındaki kimselerden hadis dersi almıştır. Kendisi de hadis rivâyetinde bulunmuştur. *Hesap* ve *feraziye* (farzlar) ilminde çok iyi bilgi sahibiydi. Bu konudaki en önemli kişilerdendi. Dinine bağlıydı. Hayır sahiplerinin güvenini kazanmıştı. Şeyhimiz *Ebû Muhammed el-Makrî*'nin

⁵¹⁴ *Sidre*, yapraklarının kurutulup dövülerek hamamda yıkanıldığı bir ağaçtır. Bir başka adı da “*nabak ağacı*”dır.

⁵¹⁵ *Şehrîzûr*, 70,20 boylam derecesi ile 37,52 eylem derecesi arasında yer alan geniş bir bölgedir. Burası, *Erbil* ve *Hemedan* arasında yer almaktadır. Şehri ilk kuran kişi *Zûr b. el-Dahhâk*'dir. Şehrin adı Farsçadan gelmektedir. Burada yaşayanların hepsi de Kürt idi. Burası büyük bir şehri ve köyleri olan bölgedir. Bu bölgeden birçok şair, bilim adamı ve ünlü kişi çıkmıştır. Bölgenin adının etimolojisi, tarihi süreç içerisinde sahne olduğu olaylar ve burada yetişen kişilerle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e**, c.3, s.267.

mescidinin yanında yer alan dükkânında koku (parfüm) satmaktaydı. Orada ayrıca şeyhimizden ders de almaktaydı. Sonra borcundan dolayı *Musul* şehrine gitmek zorunda kaldı. Bir süre orada kaldıktan sonra oradan ayrılıp *Azerbaycan*'ın kalelerinin birisinde ikamet etmeye başladı.

Bu yılın Receb (M. Ağustos-Eylül 1155) ayında ise *Hillât*⁵¹⁶ şehrinde vefat etmiştir.

254. *Mubârek b. el-Hasan*

Mubârek b. el-Hasan İbn Ahmed Ebû'l-Kerem el-Şehrîzûrî, altmış bir yılının Rabîulâhîr (M. Ocak-Şubat 1069) ayında doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. *Temîmî*, *İbn Hayrûn*, *Tarrâd* ve bir gruptan hadis dersi almıştır.

Bu yılın Zilhicce (M. Ocak-Şubat 1156) ayında vefat etmiştir.

255. *Yahya b. İbrahim*

Yahya b. İbrahim Ebû Zekerîya b. Ebû Tâhir el-Vâiz el-Selmâsî hadis dersi almıştır. *Bağdat*'a gelip orada vaizlik yapmıştır. Kabul ve itibar sahibi bir kişiydi.

⁵¹⁶ Çok verimli topraklara sahip olan bir kasabadır. 60,32 boylam derecesi ile 39,33 enlem derecesi arasında yer almaktadır. *Orta Ermenistan*'a ait bir kasabadır. Meyvesi çok, suyu bol bir yer olup kışları çok soğuktur. Soğuğu atasözlerine girecek kadar serttir. Burada dünyada eşi benzeri olmayan güzel bir göl vardır. Bu gölden çıkarılan *tarrîh* adlı balıklar diğer bölgelere ihraç edilmektedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e**, c.2, s.381. Burada sözü edilen yer günümüzde Türkiye'nin *Doğu Anadolu Bölgesi*'nde bulunan *Van Gölü* Havzası'dır. *Hillât* şehri ise *Doğu Anadolu Bölgesi*'nde yer alan *Ahlat* şehridir.

Ancak bir süre sonra kırk yılı aşkın bir süre Bağdat'tan ayrılmıştır. Kırk beş yıl sonra *Bağdat*'a geldiğinde ise vaaz vermesi için caminin açılmasını talep etmiştir. Ancak onun bu talebi yerine getirilmemiştir. Şeyhimiz *İbn Nâsır*'dan onun rivâyet ettiği hadislerden bazılarını dinlemiştik. Daha sonra ise Bağdat'tan ayrılmıştır.

Bu yılda *Selmas*⁵¹⁷,ta vefat etmiştir.

YIL 551 (M. 1156-1157)

Bu yılın Muharrem ayının on beşi Cuma (M. 10 Mart 1156, Cumartesi) günü *Süleyman Şah b. Muhammed, Bâb el-Hucre*⁵¹⁸,ye çağrıldı. *Süleyman Şah b. Muhammed* buraya deniz yoluyla geldi. *Bağdat* ahalisi kendisini sevinç gösterileriyle karşıladı. Gelince Halifeye sadakatle bağlı kalacağına, her zaman itaat edeceğine ve

⁵¹⁷ Günümüzde *İran Azerbaycanı*'ndaki ünlü bir şehir olup *Bağdat*'a arabayla 774 km. uzaklıkta bulunmaktadır.

Yakut el-Hamavî'ye göre ise burası *Azerbaycan*'daki meşhur bir şehir olup *Urmuyye*'ye iki günlük mesafededir. *Tebrîz*'e ise üç günlük mesafededir. Zamanla buranın birçok yeri harabe hâline gelmiştir. Burası 73,16 boylam derecesi ile 33,5 enlem derecesi arasında yer almaktadır. *Selmâs Musa b. Umrân b. Mûsa b. Hilâl Ebû Umrân*'a nispeten bu şekilde adlandırılmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.**, c.3, s.238.

⁵¹⁸ *Bağdat*'taki halifenin devasa sarayında yer alan bir binadır. Burası görevi bakımından ve mimari bakımından ilginç bir yerdir. Vezirler bu binada hilat giymektedirler. Resmi günlerde tebrik etmek için bu eve gelinir. Bu binayı ilk inşa eden *Musteşrid Billah Ebû Mansur el-Fadl İbn el-İmam Mustazhir Billah*'tır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.307.

Irak'a hiçbir zaman saldırmayacağına dair yemin etti. Halife de hutbenin *Süleyman Şah* adına okunacağına dair söz verdi.

Muharrem ayının on dokuzu Cuma (M. 14 Mart 1156, Çarşamba) günü hutbe artık Sultan Sencer adına değil de *Süleyman Şah* adına okunmaya başladı. *Süleyman Şah* bundan sonra babasını unvanlarını aldı. Hutbe okuyan kişinin üzerine *dînâr*⁵¹⁹lar ve *dirhem*⁵²⁰ler saçtı.

⁵¹⁹ Bu kelime Hz. *Muhammed* zamanında *Romalılar* tarafından kullanılan bir ölçü birimiydi. Araplar ise bu kelimenin yerine “*Hirakliye*” kelimesini kullanmayı tercih etmekteydiler. Doğruluğu şüpheli olan bir rivâyete göre Hz. *Muhammed* bir *dînârın* yirmi dört *kîrâta* eşit olduğunu ifade etmiştir. Ancak *Ebû'l-Vezîd İbn Rüşd* gibi bazı eski bilim adamları bu konuda uzun detaylar vererek bir *dînârın* iki *kîrât* ve üç arpa *habbesine* (tanesine) denk geldiğini belirtmektedir. Bazıları da bir *dînârın* yetmiş iki arpa tanesine karşılık geldiğini ifade etmektedir. Bir *dînârın* yetmiş iki arpa tanesine karşılık geldiğini belirten eski bilim adamları da bulunmaktadır. Bir *dînârın* bir dirhemden fazla olduğunu belirtenler de vardır. On dirhemden yedi *dînâra* karşılık olduğunu da belirtenler vardır. Bir *dînârın* seksen iki habbeden fazla bir ağırlığa karşılık geldiği de kaynaklar yer almaktadır. Takiyuddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrizî, **a.g.e.** Beyrut 1983, s.60-61.

⁵²⁰ O dönemdeki bir dirhem 10.7 *dînâra* ve 4.25 gram altına denk gelen bir gümüş paradır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.175. Bazıların ifadesi göre dirhem Hz. *Muhammed* zamanında bilinmemekteydi. Bu para ilk defa *Abdülmelik b. Mervân* zamanında basılmıştır. *Abdülmelik b. Mervân* zamanında her on dirhemden değeri altı *miskâl* idi. (Büyük ve küçük olmak üzere iki türü vardır. Ancak genellikle küçük olanı yaygındı. Zamanla halk arasında *dînâra* da *miskâl* denmeye başlanmıştır.)

Safer ayının on dördü Sebt (M. 8 Nisan 1156, Pazar) günü Halife *surâdıkı* ve sancağı çıkardı. Safer ayının on altısı İsneyn (M. 10 Nisan 1156, Salı) günü ise *Süleyman Şah*'a bir elçi gönderip onu *Bâb el-Hucre*'ye getirtti. Kendisine hilat ve taç giydirip kuşandırdı. *Süleyman Şah*'tan daha önce olduğu gibi *Irak*'ın mutlak suretle Halifeye ait olduğuna, kendisine de sadece Horasan'da fethedeceği yerlerin verileceğine dair kesin yemin aldı.

Halife, *Süleyman Şah*'a *atlar, binekler* ve *zebzebe*⁵²¹ süsledi. *Süleyman Şah*, kanalda yol almaktaydı. Ahali gönlünce eğlenmekte o kadar aşırıya gitti ki *sefineler* yol alamaz oldu. Halife, *Süleyman Şah*'a yirmi bin dînâr para ve iki yüz *kurr*⁵²² (kür)

Ayrıca Abdülmelik b. Mervân zamanında yaşayan bilim adamları toplanarak bir dirhemın değerini altı *dânk* olarak belirleyip buna da kilo demişlerdir. Bazı rivâyetlere göre ise Hz. *Muhammed* zamanında dirhem bilinmekteydi ve iki türlüydü: Birincisine göre bir dirhem sekiz *dânk* ediyordu. İkinci türe göre ise bir dirhem dört *dânk* ediyordu. Nitekim *Abdülmelik b. Mervân*, dirhem bastırmak istediği zaman ikilemde kalmıştı. Çünkü eğer dirhemi Hz. *Muhammed* zamanındaki türlerden birinci türe göre bastırmış olsaydı zekât oranı azalacaktı, ikinci türe göre bastırmış olsaydı insanlar mağdur olacaktı. Bu nedenle her iki türü de bir araya getirip sonuç olarak bir dirhemi altı *dânka* karşılık gelecek şekilde bastırmıştır. Dirhemın ilk ortaya çıkışı ve ölçüleri konusundaki ayrıntılı bilgi için bkz. Takiyuddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali Makrizî, **a.g.e.** Beyrut 1997, s.55-61.

⁵²¹ Bir tür gemidir. Abbasîler zamanından beri kullanılmaktadır. Ön ve arka tarafında oturanların çektiği küreklerle gitmektedir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.218.

⁵²² *Irak*'ta kullanılan ölçü birimi olup bir *kurr* 36 hektolitre dir. *Hektolitre* ise yüz litrelik ölçü birimidir. Bir hektolitre 100 tahıl tanesinin ağırlığına denk gelmektedir.

yiyecek gönderdi. *Süleyman Şah*'ın yanında bulunan emîrlere de hilatler verdi. *Süleyman Şah* daha sonra oradan ayrıldı. *Nehirvân*⁵²³'a demirledi. Askerler ise peşinden gitti. *Süleyman Şah*, Halife'ye elçi göndererek:

-Seni görüp kendime güvenim artmadan buradan ayrılmayacağım, dedi.

Halife Rebîulevvel ayının başında (M. 24 Nisan 1156) ileri gelen adamlarıyla birlikte yola çıktı. Halife *Hulvân*'a gelinceye kadar ilerlemeye devam etti. *Süleyman Şah*'la birlikte bir ordu gönderdi. Sonra da geri döndü. Halife, *Süleyman Şah*'a eşlik etmesi için emrine asker verdikten sonra geri döndü⁵²⁴.

Hektolitre ağırlığının tayininde 3,6mm'lik dikdörtgen delikli, elek altına geçen ve 2,2 mm'lik yuvarlak delikli elek üzerinde kalan numuneler kullanılır. Başka bir ifadeyle “*kurr*” bir tahıl ölçüsü birimidir. Kilogram bazında 960 kilograma tekâbül etmektedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.451; Kadir Güneş, **a.g.e.** s.969.

⁵²³ Halk genellikle buraya “*Nehrivân*” demektedir. Burası yukarı, orta ve aşağı nehir olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. *Bağdat*'tan başlayıp *Vâsıt*'ın güney doğusundan geçerek yukarı çizgisinden tekrar *Bağdat*'a kadar uzaman büyük bir dairedir. Bu bölgede orta büyüklükte birçok şehir bulunmaktadır. Bunlardan bazıları *Cercerâyâ*, *el-Sâfiyye*, *Deyr Kunnî* gibi. Hz. Ali'nin (r.a.) Haricilerle yaşamış olduğu o meşhur olay burada cereyan etmiştir. Bu bölgeden birçok bilim adamı ve edebiyatçı çıkmıştır. Yakut el-Hamavî burası ile ilgili olarak çok fazla ayrıntılar vermektedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.324-327.

⁵²⁴ Bu yılda *Musul* hâkimi *Kutbuddin Mevdûn b. Zengî b. Aksungur*'un nâibi olan *Zeynuddin Ali Küçük*, *Melik Süleyman Şah b. Sultan Muhammed b. Melik Şah*'ı tutukladı. *Süleyman Şah* eskiden beri amcası *Sultan Sencer*'in yanındaydı. *Sultan Sencer* kendisini veliaht yapmış, Horasan minberlerinde adına hutbe okutmuştu.

Sultan Sencer, Oğuzlarla yukarıda bahsedilen olayı yaşayınca Horasan ordusunun başına geçmişti.

Süleyman Şah, *Horasan* askerlerinin Oğuzlar karşısında zayıf düşmesi üzerine de *Hârezm Şah*'ın yanına gitmişti. *Hârezm Şah* da kendisini kardeşi *Atsız*'ın kızıyla evlendirmişti. Ancak bir süre sonra *Süleyman Şah*'ın bazı davranışları hoşuna gitmemiş ve kendisinden uzaklaştırmıştı.

Süleyman Şah oradan *İsfahân*'a geldi. *İsfahân* şahnesi şehre girmesine engel oldu. Bunun üzerine *Kâşân*'a gitti. Bu defa da kardeşi *Muhammed b. Muhammed*'in oğlu *Muhammed Şah* üzerine asker gönderip kendisini *Kâşân*'dan uzaklaştırdı. *Süleyman Şah* bunun üzerine *Hûzistan*'a gitti. Bu defa da *Melik Şah*, *Hûzistan*'a girmesini engelledi. Daha sonra *Lihaf*'a gitti. *Bendenîcîn*'de konakladı. Buradayken *Halife Muktefi Liemrillah*'a haber gönderip yanına gelmek istediğini bildirdi. İki arasında elçiler gidip geldi. Sonunda karısını rehine olarak göndermesi şartıyla Halifenin yanına gelmesine izin verildi. Bunun üzerine *Süleyman Şah* karısını birçok cariye ve değerli eşyayla birlikte *Bağdat*'a gönderip:

-Bu rehineleri Halifenin benim *Bağdat*'a girmeme izin vermesi şartıyla gönderdim. Eğer izin vermezse geri döneceğim, dedi.

Halife, *Süleyman Şah*'ın karısıyla beraberindekilere iyi davrandı. *Süleyman Şah*'ın yanına gelmesine izin verdi. *Süleyman Şah* beraberindeki sayısı üç yüz asker olan küçük bir grupla Halifenin yanına gitti.

Vezir İbn Hübeyre'nin oğlu başkâdı ve nakîblerle birlikte kendisini karşılamaya çıktı. *Vezir İbn Hübeyre*'nin oğlu *Süleyman Şah* için atından inmedi. *Süleyman Şah* başında şemsiye olduğu halde *Bağdat*'a girdi. Halife kendisine hilat verdi. Beş yüz elli bir yılın Muharrem (M. Şubat-Mart 1156) ayının başlarına kadar *Bağdat*'ta kaldı.

Rabûlâhir (M. Haziran 1156) ayının sonunda, daha önce esir alınan ve üç yıl ve dört aydır tutuklu bulunan *Vezir İbn Hübeyre*'nin oğlu *Ebû'l-Bedr* hapsedildiği kaleden salıverildi. Kardeşi bir tören alayıyla kendisini karşılamaya çıktı. Çok görkemli bir gün oldu⁵²⁵.

Muharrem (M. Şubat-Mart 1156) ayında Halifenin sarayına getirildi. Başkâdı, şahitler, Abbasî devletinin ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir mecliste Halifeye sadakatle bağlı kalacağına, her zaman itaat edeceğine ve *Irak*'a hiçbir zaman saldırmayacağına dair yemin etti.

Yemin ettikten sonra da *Bağdat*'ta adına hutbe okunup babasının “*gıyasuddünya veddin*” ve diğer unvanları kendisine verildi. Halife kendisine saltanat hilatı giydirdi. Halife daha sonra *Süleyman Şah*'ı Bağdat askerlerinden üç bin kişilik bir süvariyle birlikte gönderdi. *Hille*'nin hâkimi olan *Emîr Kodân*'ı da kendisine *Emîr Hâcib* olarak tayin etti.

Rebûlevvel (M. Nisan-Mayıs 1156) ayında *Süleyman Şah*, Cibal taraflarına doğru yola çıktı. Halife de *Hulvân*'a gitti.

Halife, *Sultan Muhammed*'in kardeşi olan *Hemedan* hâkimi *Melik Şah İbn el-Sultan Mahmud* ve diğerlerine haber gönderip kendisine eşlik etmeye çağırdı. *Melik Şah İbn el-Sultan* iki bin süvariyle bu çağrıya icabet etti. Birbirlerine bağlılık yemini ettiler. *Süleyman Şah*, *Melik Şah*'ı kendisine veliaht tayin etti. Halife her ikisine de silah, para vb. desteğinde bulundu. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.405-406.

⁵²⁵ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

Bu yılın Rebûlevvel (M. Nisan-Mayıs 1156) ayında *Ebû'l-Velîd b. Vezir İbn Hübeyre* tutuklu bulunduğu *Tikrît*'ten serbest bırakıldı. *Bağdat*'a gelince kendisini

Rabûlâhir ayının sonunda (M. 21 Haziran 1156) *Bağdat*'ta çok sayıda yangın⁵²⁶ yaşandı. Bu yangınlar günlerce sürerek *Derb Ferâşâ*, *Derb el-Davvâb*, *Derb el-Lubân*, *Harâbet İbn Cerde*, *Zaferiyye*⁵²⁷, *Hâtûniyye*, *Dâr el-Hilâfe*, *Bâb el-Ezc*, *Sultan Pazarı* gibi yerleri etkisi altına aldı⁵²⁸.

kardeşi bir tören alayıyla karşıladı. Çok görkemli bir gündü. Hapiste üç yıldan daha fazla bir süre yatmıştı. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.411.

⁵²⁶ İbn Aybek, bu yangının Halife'nin konutunda yıldırım düşmesi sonucu meydana geldiğini belirtmektedir. **Kenzu el-Durer ve Câmi el-Gurar**, c.6, Kahire 1982, s.569.

⁵²⁷ Bağdat'ın doğusunda yer alan büyük bir mahalledir. Bu mahallenin yanında *Karâh Zafer* adında başka bir büyük mahalle daha bulunmaktadır. Her iki mahalle de *Hilâfet Sarayı*'nın hizmetçilerinden olan *Zafer Ahmed*'den dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. Bu mahalleden çıkmış ünlü kişiler de bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.61.

⁵²⁸ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

Bu yılın Rebûlâhir (M. Mayıs-Haziran 1156) ayında Bağdat yandı. Her yer yanmaya başladı. *Derb Ferâşe*, *Derbüldevvâb*, *Derb Lubân*, *İbn Cerde Harabesi*, *Zaferiyye*, *Hâtûniyye*, *Hilâfet Sarayı*, *Bâb el-Ezc*, *Sultan Pazarı* gibi yerler yandı. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.411.

Receb (M. Ağustos-Eylül 1156) ayında Halife, *Duceyl* tarafına doğru yola çıktı. Oranın kazma işini *Sâhibüddîvân*⁵²⁹ *İbn Cafer* üstlenmişti. Halife daha sonra oradan geri döndü. Tekrar *Duceyl*'e giderek depoları teftiş etti. Geçitlerini ve pazarlarını gezdi. Sonra geri dönüp avlanmaya gitti.

Süleyman Şah'ın erkek kardeşinden yeğeni olan *Melik Şah*'ın kendisine katıldığı ve birlikte *İldeniz* 'le ittifak kurduklarına dair haberler geldi.

Muhammed Şah bu haberi duyunca üzerlerine yürüdü. Onlarla savaştı. Süleyman Şah, yeğeni ve *İldeniz*'in askerleri yenilip darmadağın oldu. Üç bin kişi olan Halifenin askerlerinden yaklaşık elli kişilik süvarisi *Bağdat*'a geldi. Halifenin bu elli kişiden oluşan askerlerinden hiçbirisi öldürülmedi. Ancak atlarına ve mallarına el konulup darmadağın edildiler. Çırılçıplak bir halde geldiler.

Süleyman Şah'ın *İldeniz*'den ayrılarak *Bağdat*'ı almak üzere *Musul* yolundan yola çıktığına dair bir haber geldi. Kendisi dirayetten yoksun bir kişiydi. Bu nedenle o bölgedeki ahali kendisini hor görmekteydi.

Nitekim *Musul* emîri *Zeynuddin Ali Küçük* bu yılın Ramazan (M. Ekim-Kasım 11156) ayında yolunu kesip yakalayarak *Kale*'ye attı. *Muhammed Şah*'a da bir elçi gönderip:

⁵²⁹ *Dîvân*'dan sorumlu kişidir. *Nâzırların* rütbesine göre ikinci sırada yer almaktadır. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.285. Selçuklularda devletin her türlü mali işlerinin yapıldığı yere *dîvânülmâl* denmekteydi. Bu dîvânın sorumlusu ya da başkanına da *sâhibüddîvân* veya *muşrifüddîvân* denilmekteydi. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.267.

-İldeniz'i ele geçirdim. Gelip onu benden teslim alabilirsin. Eğer Bağdat'ı almak istiyorsan ben de sana katılayım, dedi⁵³⁰.

⁵³⁰ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Süleyman Şah, erkek kardeşinin oğlu Melik Şah’la birlikte gidip İldeniz’e bir araya geldiler. Böylece büyük bir grup oluşturmuş oldular.

Sultan Muhammed onlarla ilgili haberleri alınca Musul hâkimi Kutbeddin Mevdûd ve nâibi Zeynuddin’e haber gönderip her ikisinden de yardım talebinde bulundu. Eğer zafer kazanırlarsa onlara çok miktarda mal vermeyi vaat etti. Her ikisi de Sultan Muhammed’in bu talebine olumlu cevap verdi.

Bunun üzerine Sultan Muhammed’e güven geldi. Daha sonra Süleyman Şah ve beraberinde toplanmış olan askerlerle savaşmak üzere yola çıktı.

Cemâdiyelevvel (M. Haziran-Temmuz 1156) ayında savaşmaya başladılar. Her iki taraf arasındaki savaş gittikçe şiddetlendi. Süleyman Şah ve beraberindekiler yenildiler. Askerleri de darmadağın oldu. Bunun üzerine Halifenin üç bin kişilik ordusundan yaklaşık elli kişilik bir grup Süleyman Şah’a yardıma geldi. Halifenin askerlerine dokunulmadı. Ancak atları ve malları alındı. Bu elli kişi de darmadağın olup parçalanmış bir hâle geldiler.

Daha sonra Süleyman Şah, İldeniz’in yanından ayrıldı. Şehrîzûr üzerinden Bağdat’a doğru yola çıktı. Zeynuddin Ali ise bir grup Musul askeriyle birlikte kendisine karşı koymak üzere yola çıkmıştı. O sırada Şehrîzûr, Zeynuddin tarafından Emîr Bazzân’a iktâ olarak verilmişti. Zeynuddin ve Emîr Bazzân harekete geçip Süleyman Şah’ın yolunu kestiler. Sonra Süleyman Şah’ı yakalayıp esir ettiler. Zeynuddin daha sonra Süleyman Şah’ı Musul Kalesi’ne götürdü. Kalede hapsedirip kendisine saygı ve

Muhammed Şah, Bağdat'ı almak üzere yola çıktı. Bakûbâ⁵³¹ bölgesine ulaştı. Ali Küçük'e elçi göndererek kendisine katılmasını istedi. Ancak Ali Küçük katılmadı.

Bağdat'ta huzursuzluk çıktı. Askerler geldi.

Zilhicce ayının başında (M. 15 Ocak 1157) *Vezir İbn Hübeyre*, orduyu savaş durumuna getirdi. *Muhammed Şah, Bağdat'a* yönelince Irak askeri Halife üzerinde baskı uyguladı. Basra hâkimi *Erkuş* ve *Batîha* hâkimi *Bedreddin el-Muzaffer* isyan etti.

Bu yılın Receb (M. Ağustos-Eylül 1156) ayında *Vezir İbn Hübeyre*, *Şerafeddin Zeynebî*'yi önce mezarından sonra da evinden çıkardı. Daha sonra da geceleyin kanal yoluyla *Harbiyye*'ye taşıdı. Evinden çıkarılıp taşıma işlemi akşamı ise vaizler getirtilerek konuşurdu. Taşınırken kendisine çok sayıda insan ve ışık da eşlik etti.

Bir defasında *Ebû Bekr el-Musulî* adındaki bir kişi tırnaklarını keserken *Şerafeddin Zeynebî*'nin üzerine düşmüştü. Adamın elleri ise hastalıklıydı. *Şerafeddin Zeynebî* bu nedenle ölmüştü.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

256. *Reşîd el-Hâdim*

ikramda kusur etmedi." İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.405-406.

⁵³¹ Şehir kadar büyük olan bir köydür. *Bağdat'a* on *fersâh* uzaklıktadır. Burada çok miktarda bahçe, meyve tarlaları bulunmaktadır. Birçok kanalın da bulunduğu *Bakûbâ*'da hurmanın yanı sıra limon da yetiştirilmektedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.453. Günümüzdeki *Bakûbâ* şehri Bağdat'ın 68 km. kuzeyinde yer almaktadır.

Reşîd el-Hâdim, *İsfahân*'ın hâkimi idi. Bu yılda vefat etmiştir.

257. *Selmân b. Mesûd*

Selmân b. Mesûd İbn el-Huseyn b. Hâmid Ebû Muhammed el-Kassâb, el-Şihâm olarak bilinmekteydi. Dört yüz yetmiş yedi (M. 1084-1085) yılında doğmuştur. *Sâbit, İbn el-Tuyûrî, Yahya b. Mundeher* ve diğerlerinden hadis dersi almıştır. Dinlediği hadisler doğru hadislerdi. *Ehlisünnettendi*. Ben de kendisinden birçok hadis dersi aldım.

Bu yılda vefat etmiştir. *Bâb Harb Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

258. *Ali b. el-Huseyin*

Ali b. el-Huseyin Ebû'l-Huseyn el-Gaznevî beş yüz on altı (M. 1122-1123) yılında *Bağdat*'a gelmiştir. Şeyhlerimizden hadis dersi almıştır. Kendisi vaiz idi. Hitabeti ve davranışları hoştu. *Mustazhir*'in eşi *Hâtûn*'un emriyle *Bâb el-Ezc*'de kendisi için *ribât* inşa edildi. Yanına gelen giden çoktu. Acemlerin (İranlıların) çokça rağbet ettikleri bir konuma geldi. Sultan da gelip kendisini ziyaret ediyordu. Meclisinin müdavimleri arttı. Herkes onun konumuna gelmek istiyordu. Kur'ân-ı Kerîm okuyanlar ve ihtişam sahipleri onun huzuruna gelmek istiyorlardı. Birçok bilim adamı ve fakir onun ihsanından uzak kalmak zorunda kalmıştı. Çünkü kendisinde bulunanları hemen dağıtıyor ve bu konuda cimrilik yapmıyordu. Kur'ân-ı Kerîm okuyarlardan bir grup bana:

-*Ebû'l-Huseyn*, Kur'ân-ı Kerîm okuyanlara okuyacakları kısımları taksim ediyordu. Kimse ona bir söz söylemiyordu, demişti.

Bir gün onun vaazında *Resûl*'ün s.a.v. miracı hakkında bahsettiğini duydum:

-*Resûl* s.a.v. *cennette* ve *cehennemde* olan her şeyi gördü. Kıyamet günü sakin bir şekilde durup herkesi ve her şeyi izliyordu. *Hz. Musa'nın âsasının Firavnu'nun* karşısında yılanı dönüştürüp konuşmaya başladığı günü de sakin bir şekilde seyretmişti.

Ayrıca bir vaazında:

-Üzüntü demeti, kötü işler yapmaktan daha iyidir, dediğini duymuştum.

Hep beraber şu beyiti söyledik:

Şiir

Yine şu beyiti de söyledik:

Şiir

Kendisi *Şia'*ya meylenmekteydi. Bunu da Acemlere olan sevgisine dayandırmaktaydı. Halifelik makamını gerektiği gibi övmekten kaçınıyordu. Bize şaşırıp göz ardı ettiğini duymuştum. Şöyle bir şiir söylemiştir:

Şiir

Daha sonra şöyle demiştir:

-Yahudiler göreve gelip Cumartesi günü peygamberine kötü söz söylemeye başladılar. Pazar günü ise senin sağında oturur oldular.

Sonra bu tür dedikodular yayılıp insanların kalplerinin huzuru kaçınca vaaz etmesi yasaklandı. Durum *Sultan Mesûd'a* bildirilince kendisini çağırdı. *Sultan Camisi'nde* vaaz vermeye başladı. Fıkıhçı *İbn el-Bağdadî* bana şöyle demişti:

-*Sultan Camisi'nde* vaaz vermeye başladığı gün vaazına gelen *Sultan'ı* görünce şöyle hitap etti:

-Âlemin sultanı *Muhammed b. Abdullah Efendimiz* burada vaaz vermeme emretti. *Muhammed Ebû Abdullah*, yani *Halife Muktefi Liemrillah* ise benim vaaz vermeme yasakladı.

Daha sonra gayretli başka bir vaiz gelip onun cemaatini kesti. İnsanlar *İbn el-Abbâdî*'ye meyletmeye başlayınca onun dinleyici kitlesi de azalmış oldu. *Abbâdî*'yi yermeye aşırıya gidiyordu. *Bağdat*'ın bazı zeki insanları *Abbâdî*'nin meclisinde toplanıp kendisine şöyle bir şiir söylediler:

Şiir

İbn el-Gaznevî insanların karşısına çıkmak istemişti. Çünkü *Burhan* olarak lakaplandırılıyordu. Bu da *Bağdat*larının zekâlarının ürünüydü. *Sultan Mesûd* öldüğü zaman *Gaznevî* de onun peşinden gidip rezil oldu. Çünkü *Sultan*'ın sayesinde geçiniyordu. Aslen *Mâristân*⁵³², a ait bir köyü vardı. Kendisinden bu köy geri istendi.

⁵³² Kelimenin aslı “*bîmâristân*” şeklindedir. Bu kelime Farsça olup “*bîmâr – hasta*” ve “*istân – yer*” anlamındadır. Sonu “*istân*” ile biten *Türkistân*, *Kazakistân*, *Kırgızistân* gibi Türkçede kullanılan birçok ifadede bu kelime görülebilmektedir. “*bîmâristân*” kelimesi ise “*hastahane*” demektir. Bu terim Arapçaya Emevîler zamanında girmiştir. Hastaları tedavi etmek amacıyla ilk *bîmâristân*ı *Halife Velîd b. Abudmelik* 96 (M. 715) yılında kurmuştur. İlk kurulan bu hastanede körler, cüzam hastaları ve yatalak hastalar tedavi edilmekteydi. *Velîd*'den sonra gelen halifeler de *bîmâristân*lar inşa ettirmeye devam ettiler. Abbasî halifeleri de aynı tür hastahaneleri inşa ettirdiler. Mesela *Mısır*'da *Ahmed b. Tolun* 270 (M.884) yılında, *Mansur b. Kalavûn* da bu türden hastaneler inşa ettirmişlerdi. Bu hastanenin ünü yayılınca zamanla hastane kurumsallaşıp cerrâhi, içi hastalıklar, kadın hastalıkları ve yanık

Ayrıca hâkimin karşısında bu köyün gelirleri de istendi. *Gaznevî* daha sonra sorguya çekildi. Sorgu sonunda serbest bırakılıp vaaz etmekten men edildi. *Abdullah b. Nasrulbey*' bana şöyle demişti:

-*Gaznevî*'ye verilen köy kendisinden geri istendiğinde beni çağırıp benden mahzenin sorumlusu olan *İbn Talha*'ya sorarak bu konuda bilgi almamı istemişti. *İbn Talha* ise şöyle dedi:

- *Hatûn* bu köyü, Halife'den satın almıştı. *Mahzenin* sorumlusu da bu belgeye imza atmıştı. Kendisi halkın durumunu çok iyi bilmekteydi.

Ben de gelip *Gaznevî*'ye durumu anlattım. Bunun üzerine *Gaznevî*:

-Ben elinde mesleği olmayan bir kişiyim, dedi.

Çünkü çalışmayı bırakıp kendisini Allah yoluna adamıştı. Daha sonra onun bu durumunu geri dönüp mahzenin sorumlusuna bildirdim. *Mahzenin* sorumlusu:

-Bu durumundan dolayı ona mutlaka bir geçim kaynağı sağlamalıyız, dedi.

Mahzenin sorumlusu *Halife Muktefî Liemrillah*'a yazıp:

-Bu adam sizin memleketinize sığınmıştır. Kendisi ilim ehliendir, dedi.

Halife Muktefî Liemrillah cevaben:

-Öncelikle onun kanını içmek helaldir, şeklinde yazdı.

Gaznevî yaşadığı o büyük itibardan sonra bu şekilde rezil olmaya devam etti.

Ebû Bekr İbn el-Hasrî bana şöyle demişti:

-Bazı insanlar onunla ilgili olarak böyle yaşamaktansa ölmesi kendisi için daha hayırlıdır.

tedavisi gibi çeşitli bölümlere ayrıldı. Bu hastaneni giderleri devlet bütçesinden karşılanmaktaydı. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.95-96.

Gaznevî ruhen çökmüştü. Bu rezilliğe tahammül edemez olmuştu. Bu nedenle yatağa düştü. Dâhiliye doktoru kendisini muayene edip karaciğerinin iflas ettiğini anlattı. Bu yılın Muharrem (M. Şubat-Mart 1156) ayında hastalanmıştı. Ben kendisinin hastalığından daha önceden de haberdar olduğuna dair bilgi edinmiştim. Hastalığı için şöyle diyordu:

-Razı ve teslim olmak gerek.

Muharrem ayının yirmi yedisi Hamîs (M. 22 Mart 1156) gecesi vefat etmiştir. Namazı daha önce ders vermiş olduğu *ribâta* kılınmıştır. *Hayzurân Mezarlığı*⁵³³’nda *Ebû Saîd el-Sîrâfi*’nin yanına defnedilmiştir.

259. *Muzaffer b. Hammâd*

Muzaffer b. Hammâd İbn Ebû'l-Hayr, *Batîhâ*⁵³⁴’nın hâkimiydi. En küçüklerinden olan *Yaiş b. Fadıl b. Ebû'l-Hayr* tarafından hamamdayken öldürüldü. Öldürüldüğünde yanında ailesinden ayrıca iki kişi daha vardı. Kendisinden sonra yerine oğlu geçti.

260. *Yahya b. Abdülbâkî*

Yahya b. Abdülbâkî Ebû Bekr el-Gazzâl sürekli hadis dersi almıştır.

Bu yılın Şevvâl (M. Kasım-Aralık 1156) ayında vefat etmiştir. İlk defnedilen kişi ise *İbn Attâf el-Tâcir* olduğu için *Attâfiyye* adını alan *Attâfiyye Mezarlığı*’nda defnedilmiştir.

⁵³³ Bir köy adıdır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.411.

⁵³⁴ Bataklık, geniş dere anlamlarında olup *Basra* ve *Vâsıt* arasında bulunan bataklıklar için kullanılır hâle gelen bir ifadedir.

YIL 552 (M. 1157-1158)

Bu yılda *Muhammed Şah*, *Bağdat*'a yaklaştığında⁵³⁵ hutbenin bundan sonra kendi adına okunmasını talep etti. Ancak Hâlife bu isteğini kabul etmedi. Halife savaş hazırlığına başladı. Emîrlere haber gönderdi. *Hatalpars*, Halifenin emrine uyup ordusuyla *Vâsıt*'tan hareket etti.

Basra hâkimi Erkuş, isyan ederek *Vâsıt*'ı ele geçirdi. *Muhelhil*, *Hille*'ye doğru yola çıktı. *Benû Avf*⁵³⁶ (Avfoğulları) *Hille*'yi ele geçirdi.

Halife, surâdıkı *Yarankuş*'un evinin altına diktirdi. Sonra surâdıkı oradan söktürdü. *Bağdat*'ta bulunan tüm sefineleri *Tâc Sarayı*'nın altında toplattı.

Muharrem ayının on altısında (M. 28 Şubat 1157) *Bağdat*'ın batı yakasında artık kimsenin ikamet etmemesi için *tellallar* çağırttı. Ahali ve köylüler kalabalık gruplar halinde orayı terk etti. Halkın bütün malları Halifenin sarayına taşındı⁵³⁷.

⁵³⁵ *İmâdeddin Muhammed b. Muhammed b. Hâmid el-İsfahanî Muhammed Şah*'ın devasa bir orduyla *Bağdat*'a yaklaştığı haberi ulaşınca Halife endişelenmeye başladığını, bu nedenle şehri korumaya yönelik olarak gerekli tedbirleri almaya koyulduğunu ve surlara mancınıklar diktirdiğini belirterek bu olayı oldukça ayrıntılı bir şekilde nakletmektedir. *İmâdeddin Muhammed b. Muhammed b. Hâmid el-İsfahanî*, **a.g.e.** s.226-233.

⁵³⁶ *Hazrec* kabilesi soyundan gelen kişilerdir. Ebû'l-Abbas Ahmed Kalkaşandî, **Nihayet el-Erb fî Marifet Ensâb el-Arab**, (Tahkik: Mufid Kamîha vd.), Beyrut 2004, s.126

⁵³⁷ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

Muhammed Şah ise *Harbi*⁵³⁸ üzerinden geçip geldi. *Avânâ*'yı yağmaladı. *Ali Küçük*⁵³⁹ kendisine gelip bir ittifak oluşturdular. *Muhammed Şah*, karargâhını *Remle*⁵⁴⁰'de kurdu.

“Bu yılın Zilhicce (M. Ocak-Şubat 1158) ayında Sultan Muhammed, Bağdat'ı muhasara etti. Çünkü Sultan Muhammed b. Mahmud daha önce Halifeye elçi göndererek Bağdat'ta ve Irak'ta hutbenin kendi adına okunmasını istemişti. Ancak Halife bunu reddetmişti. Bunun üzerine Sultan Muhammed b. Mahmud büyük bir orduyla Hemedan'dan Irak'a doğru yola çıktı.

Bu arada Musul hâkimi Kutbeddin ve Musul nâibi Zeynuddin Ali, Bağdat'ı muhasarasına destek olması için askerler göndermeyi vaat etmişlerdi.

Sultan Muhammed b. Mahmud beş yüz elli bir yılını Zilhicce (M. Ocak-Şubat 1157) ayında Bağdat'a ulaştı. Bağdat halkı büyük bir sıkıntıya maruz kaldı.

Halife, etrafa haber gönderip asker toplamaya başladı. Hatalpars, bir orduyla Vâsıt'tan hareket etti. Muhelhil de Hille'ye doğru gidip orayı zapt etti.

Halife ve Avnuddin b. Hübeyre muhasara işiyle ilgilenmeye başladı. Tüm sefineleri toplayıp köprüleri kestiler. Hepsini Tâc'ın altında topladılar.

Beş yüz elli iki yılında Muharrem (M. Şubat-Mart 1157) ayının ortasında Bağdat'ın batı yakasında hiç kimsenin artık oturmaması yönünde ilânlar duyurdu. Bunun üzerine halk ve köylüler orayı terk ettiler. Bütün mallar Halifenin sarayına taşındı.”

İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.409.

⁵³⁸ *Bağdat* ve *Tikrît* arasında kalan ve *Hazîra*'nın karşısında yer alan bir yerdir. Eskiden burası tekstil ürünleri bakımından merkezi bir konumdaydı. Buradan birçok bilim adamı ve ünlü kişi çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.237-238.

Halife, köprüyü kesip *Tâc Sarayı*'nın altına getirdi. İnsanlar silahlarını kuşandılar. Halife yedi bin *çoşan*⁵⁴¹ çıkartıp dağıttı. *Mancınıkları* ve *arrâde*⁵⁴² kurdurdu. Ayrıca *mancınık*, *arrâde* ve *kalkan* yapımında kullanılan ahşapları yapması için kırk tane marangozu çalıştırmaya başlattı. Sonunda iki yüz yetmiş adet mancınık ve *arrâde* yapıldı. Her bir *arrâdede* ise kırk kişi vardı. *Mahzenden* her gün iki yüzden fazla kurr çıkarılmaktaydı.

Muharrem ayının on sekizi Sebt (M. 2 Mart 1157, Cumartesi) gecesi bir yıl beş aydır vaaz vermeleri yasaklı olan vaizlere vaaz izni verildi.

İsneyn (M. 4 Mart 1157, Pazartesi) günü *Muhammed Şah* ve *Ali Küçük*'ün askerleri atlarına binerek otuz bin küçükbaş hayvanla birlikte gelip *Rakka*'ya dayandılar. *Tâc Sarayı*'na doğru ok yağdırmaya başladılar. Sefinedeki insanlar da sefinelerinden inerek onlarla savaşmak için üzerlerine doğru tırmanmaya başlamışlardır.

Rakka'da bir han inşa ettirmiş olan Sultanın adamlarından *Salâhaddin* adında birisi vardı. *Salâhaddin*, bu hanı yaptırmak için binlerce dînâr harcamış ve daha

⁵³⁹ *Zeynuddin Ali Küçük* kastedilmektedir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.**, c.9, s.418-419

⁵⁴⁰ Arap coğrafyasındaki birçok yer bu adla anılmaktadır. Burada ise *Bağdat*'taki *Kerh*'in karşısında yer alan *Dicle Nehri*'nin kıyısındaki bir mahalledir. Bu mahalle yakılıp yıkılmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, 69.

⁵⁴¹ Göğse giyilen bir zırhtır.

⁵⁴² Arapların muhasara aletlerindedir. İslamiyet döneminde atlara yüklenmiştir. Mancınığa benzer olup hacim olarak daha küçüktür Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.320.

sonra bu hanı yoldan gelip geçenlerin ücretsiz olarak hizmetine vermişti. *Rakka* halkı bu adama ve *Rakka*'nın surlarına güvenmekteydi.

Halife işte bu hanın yıkılmasını emretti. Halife, *Bağdat sibyanlarına*⁵⁴³ mancınıklar ve ateşli *zarrakalarla*⁵⁴⁴ birlikte *Muhammed Şah* ve *Zeynuddin Ali*'nin askerlerinin bulunduğu tarafa gidip çok sayıda olan askere karşılık vermelerini, atılan okları yünden yapılmış keçe zırhlarla karşılamalarını emretti. Savaş, *Kameriyye* ve *İsa Sarayı*⁵⁴⁵,nin altlarında devam etti. *Sibyanlar* bir gün düşmanlardan bir emri

⁵⁴³ Halifenin yakın korumalarından oluşan özel birliklerdir Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, a.g.e. s.287.

⁵⁴⁴ Bir şişe veya boru iskeletinden oluşan savaş aletidir. Bu borunun içine keten tohumları veya değişik demir tozlarından yapılan bir karışım konur. Daha sonra ise yanıcı bir yağ enjekte edilir. Daha sonra ise ateşlenip düşmanların üzerine atılır Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, a.g.e. s.220. Günümüzdeki Molotof kokteyline benzemektedir.

⁵⁴⁵ *İsa b. Ali b. Abdullah İbn Abbas*'tan dolayı bu adla adlandırılmıştır. Bu saray *Hâşimîlerin*, *Halife Mansur* zamanında *Bağdat*'ta inşa ettirmiş oldukları ilk saray olma özelliğini taşımaktadır. Saray, *Rufey Kanalı*'nın *Dicle Nehri*'ne döküldüğü yerde inşa edilmişti. Zamanla diğer binalar arasında kalmış ve yok olup gitmiştir. Burada eskiden *İsa Sarayı Mahallesi* adında bir mahalle bulunmaktaydı. Sarayın hikâyesi ve şahit olduğu olaylarla ilgili olarak bkz. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.4, s.361.

*kârûre*⁵⁴⁶yle vurdu. Emîrin bindiği at, kendisini sırtından yere attı. *Sibyânlar* da emîri öldürdüler. *Muhammed Şah*'ın adamları emîrin taziyesini kabul etmeye başladı.

Daha sonra *Muhammed Şah*'ın askerleri *Bağdat*'ın batı tarafındaki bu halkı yağmaladı. Askerler yetmiş iki adet dolap⁵⁴⁷ çıkardı.

İsneyn (M. 4 Mart 1157, Pazartesi) günü Halifenin askerleri atlarına binip *Bekre*⁵⁴⁸'yi geçerek beraberlerindeki arrâdeler ve yaralayıcı yaylarla birlikte savaşa savaşa üzerlerine oklar yağmur gibi yağa yağa *Dâr el-Mu'izziyye*'ye tarafına doğru gittiler.

Safer ayının üçü Sebt (M. 17 Mart 1157, Pazar) günü düşman askerleri bu defa büyük bir kalabalık guruh halinde gelip *Dicle Nehri*'nin üzerine kapladılar. Sefînelerde bulunan Halifenin askerleri onlara karşı çıktı. Saldırıları başladı. Güneybatı tarafındaki grupla olan bağlantı kesildi. *Hille* tarafından sefînelerin kendilerine doğru geldiğine dair haberler geldi. Bu sefînelerin rotalarını *Sarâ*⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ İçinde sıvı şeylerin saklandığı cam kap, bidon veya şişedir. O dönemde gaz yağı gibi yanıcı sıvı maddeler de bu kapların içinde tutulurdu. Günümüzdeki molotof kokteyli belki bu anlama karşılık gelebilir. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.941.

⁵⁴⁷ Bu kelime sözlükte “*elbise dolabı, hayvanların dönderdiği su çarkı, tekerlek, daire*” gibi anlamlara gelmektedir. Türkçedeki “*dolap beygiri*” deyiminde yer alan “*dolap*” kelimesi de buradan gelmektedir. Ali Kâsımî vd, **a.g.e.** s.371.

⁵⁴⁸ Bir çay ya da nehir adıdır. Yanında ise Bekrât adı verilen yüksek bir dağ bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.475.

⁵⁴⁹ Sözlük anlamı itibariyle “*suyun bir yerde uzun süre birikmesi*” anlamındadır. Buradaki “*Sarâ*” kelimesi de “*suyun biriktiği nokta*” demektir. Terim olarak Bağdat'ta bulunan bir nehirdir. Bu nehir aslında “*Büyük Sarâ*” ve “*Küçük Sarâ*”

Kanalı'na doğru yönettikleri bildirildi. *Vâsıt*'tan kendilerine doğru gelen sefineler *Medâin*⁵⁵⁰ de durdu.

Kendilerine *Musul*'dan üzerinde un, şeker, bal, yağ, at nalı gibi eşyaların bulunduğu bir *kelek*⁵⁵¹ eşya geldi. Halifenin adamları bu *keleki* aldılar. Hepsi de

olmak üzere iki nehirden oluşmaktadır. Yakut el-Hamavî bu iki nehirden sadece *Muhavvel* denen beldede *İsa Kanalı*'ndan suyunu alan bir kanaldan haberdar olduğunu belirtmektedir. *İsa Kanalı*'ndan suyunu alan bu kanal *Bâdüriyyâ* köylerini suladıktan sonra Bağdat'a ulaşmaya kadar birkaç kola ayrılmaktadır. Bağdat'ta ise *Abbas Kemer*'nden geçip *el-Sabînât Kemer*'ne, oradan da *Rahâ Kemer*'ne uğramaktadır. Sonra *Eski Kemer* ve *Yeni Kemer*'den geçerek *Dicle*'ye dökülmektedir. Yakut el-Hamavî döneminde bu kemerlerden sadece *Yeni Kemer* ayakta idi. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3. s.399.

⁵⁵⁰ 70,20 derece boylamı ve 30,30 derece enlemleri arasında yer alan bir şehirdir. Hz. Peygamberin şehri olan *Medine*'den esinlenerek bu ad verildiği ileri sürülmektedir. *İsfahân*, *Bağdat*, *Merv*, *Nişabur* gibi şehirlerden esinlendiğini ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî'nin yaşadığı dönemde burası *Bağdat*'a altı *fersâh* uzaklıkta yer alan köye benzer bir yerdi. Burada yaşayan halk çiftçi olup ekip biçmekle meşguldü. Halkının çoğu Şîi idi. Buranın doğusundaki eyvânın yakınlarında *Selmân el-Fârisî*'nin (r.a.) mezarı vardır. Bu mezarın üstünde ise eskiden ziyaret yeri olan bir türbe bulunmaktaydı. Bu yerin etimolojik kökeni, yaşadığı tarihsel evreler ve buradan çıkan şairlerle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.74-75. Günümüzde Bağdat'ın 37 km. güney doğusunda *Dicle Nehri* üzerinde bu adla bir şehir bulunmaktadır.

⁵⁵¹ Bir tür sal veya gemidir.

atlarına binerek *Remle*'den *Rakka*'nın altına doğru her tarafa yayıldılar. *Debbâb*⁵⁵² ve *bûk*⁵⁵³lara vurmaya başladılar.

Sefinelerin tırmanmasını engelleyen şiddetli bir rüzgâr vardı. *Bağdat* sibyânları kendilerini suya attılar. Yüzmeye başladılar. Onlardan yaklaşık elli tanesi ellerinde kılıçlar, çapa ve oklarla tırmandılar. Rüzgâr dindi. Savaşçılar sibyânların gelmelerini engelleyen sefinelere bindiler. O gün dillere destan kalabalık bir gündü.

Safer ayının on altısı Cuma (M. 30 Mart 1157, Cumartesi) günü *Muhammed Şah*'ın sefineleri *Duver*⁵⁵⁴'e ulaştı. Bağdat halkının sefineleri onlara karşı çıkararak *Muhammed Şah*'ın sefinelerinin tırmanmalarına engel oldu.

Büyük bir savaş cereyan etti. *Bağdat*'ta her tarafı korku kapladı. Cumaya az bir süre kalmıştı. Dîvândan herkesin silahlarını kuşanması ilan edildi. Halk, tüccâr ve

<http://www.almaany.com/ar/dict/ar-tr/%D9%83%D9%84%D9%83/>.

⁵⁵² Sözlükte “*gürültü, patırtı çıkarmak*” anlamına gelen bu kelime terim olarak insanları savaşa kışkırtmak üzere çalınan bir tür davuldur. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.176.

⁵⁵³ Nefesli çalgı, trompet, korna, düdük, megafon, boru ve deniz salyangozu gibi anlamlara gelmektedir. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.104.

⁵⁵⁴ *Bağdat*'ın etrafında bulunan yerlerden birisidir. İslam coğrafyasında birçok yere ad olmuş bir kelimedir. Meselâ *Nişabur*'da, *Sumaysât* taraflarında bu şekilde adlandırılan yerler bulunmaktadır. Burada söz konusu olan yer ise *Bağdat*'tadır. *Bağdat*'taki *Duceyl Kanalı*'na yakın olan *Duver Habîb* adında bir de köy vardı. Yine *Bağdat*'ta *Duver el-Rûm* yakınlarında *Duver* olarak adlandırılan bir köy daha vardır. İşte burada söz konusu olan bu sonuncu *Duver*'dir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** s.481.

ileri gelen önemli kişilerin hepsi de savaş elbiselerini giydiler. *Muhtesib*⁵⁵⁵ her gün elinde silahla geziyordu.

⁵⁵⁵ *Veznedâr* veya hesap sorumlusu anlamındadır. Bilindiği üzere İslam devletlerinde hesaplama işlemleri İslami ve şeriat ilkelerine göre yapılmaktaydı. İslamiyetin ilk dönemlerinde insanlar saf inançlarından dolayı her türlü hesabı dürüst yapmaktaydılar. Devlet idaresindeki hesaplama işlemiyle uğraşan kişi zamanla bunu kendisine bir otorite makamı olarak görmeye başladı. Çünkü hesaplama işiyle uğraşan “*muhtesib*”in görevi bir süre sonra sadece çarşı pazarlardaki hesaplama işlevini aşmış şeriat ilkelerine göre hesaplama yapmalarını sağlamak için sokak ve caddeleri de kapsamaya başlamıştır. Böylece bu iş kendine özgü kuralları olan bir meslek haline gelmiştir. Şeriata göre hesap iyiyi emredip kötüyü yasaklamaktır. Bu bağlamda düşünüldüğünde bazı tarihçiler ve fıkıhçılar ilk hesaplamanın (hesaba çekme) Hz. *Muhammed* zamanına dayandığını savunmaktadırlar. Hatta ilk hesap uzmanının da Hz. *Muhammed* olduğunu savunurlar. Çünkü Hz. *Muhammed* pazarları ve çarşıları bizzat denetlerdi. *Mekke*’nin fethinden önce *Mekke*’nin pazarlarını denetleme işini *İbn Şahîn* yürütmüş, fetihten sonra ise fetihten önce *Müslüman* olan *Saîd b. Saîd b. el-Âs* getirilmiştir.

Bazı modern tarihçiler ise “*muhtesib*” kelimesinin ilk defa Abbasîler döneminde *Halife Mehdi* zamanında ihdas edildiğini belirtmektedirler. Bu tarihçileri göre söz konusu bu makam daha sonra da devam etmiştir. Yine bazı tarihçiler de bu makamın *Halife Reşîd* tarafından *Bağdat*’ta ticaret hacmi artınca pazarlarda dolaşip ölçü ve tartıları kontrol ederek herhangi bir hileye mahal vermemek için tahdis edildiğini savunmaktadırlar. *Muhtesibin* ölçü ve tartıların kontrolü, şehre giren ve şehirdeki pazarlarda satılan gıda maddesi de dâhil her tür eşyanın miktarı, kalitesi, satıcıların

Hacılar durum bildirildi. Hacıların *Hille*'de sağlıklı ve sıhhatli olduğuna, hâc emîri olan *Kaymaz*'ın vezir *İbn Hübeyre*'nin hacılarla birlikte olan kadınlarından bir tanesini aldığına, hacıların *Hafâcaoğulları*yla birlikte *Berriyye*⁵⁵⁶'yi geçip *Bağdat*'a geldiklerine dair haberler ulaştı.

kâr oranları, ticarete hile yapılıp yapılmadığının tespiti, borcunu ödemeyen esnafın cezalandırılması gibi birçok sorumluluğu bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle muhtesib “*hisbe teşkilatı*”nın başkanıdır. Şehirdeki sivil devlet görevlilerinden en önemli fonksiyonu olanlardan birisidir. Bu nedenle *muhtesiblik* yapan kişinin şeref sahibi bir kişi olması, hür ve Müslüman olması gibi şartları bulunmaktadır. *Muhtesib* genelde daha önce kâdılık yapmış olan, başka bir ifadeyle fıkıh bilgisine vakıf kişiler arasından atanır. Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Tilimsanî el-Hazzâî, **Tâhrîcu el-Delâlat el-Semiyye ala Mâ Kâne fî Âhd Resûl (s.a.v.) Min el-Hirefi ve el-Sınâi ve el-Âmâlât el-Şer'iyye**, (Tahkik: Ahmed Muhammed Ebû Selâme), Kahire 1981, s.299; Abdülhayyi el-Kennânî, **el-Terâtîb el-İdâriyye**, c.1, Beyrut 2014, s.285; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr el-Taberî, **a.g.e.** c.7. Mısır 1967, s.653, c.1, s.148; Ali b. Muhammed b. Habîb Ebû'l-Hasan Mâverdî, **el-Ahkâm el-Sultaniyye**, (Çev. Ali Şafak, İslamda Hilâfet ve Devlet Hukuku), İstanbul 2012, s.255; Abdurrahman b. Nâsır Abdullah Şeyzerî el-Şâfiî, **Nihâyet el-Rutbet Zarîfe fî Taleb el-Hasebe el-Şerîfe**, (Tahkik: el-Bâz el-Arînî), Ammân, 1981, s.22-27, Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Hârezmî, **Mefâtîh el-Ulûm**, (Tahkik: İbrahim el-İbyârî), Beyrut 1989, s.11. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.422-425.

⁵⁵⁶ *Hicâz*'la *Şâm* arasında *Haleb* yakınlarında bulunan bir yer adıdır. Buraya *Berriyyet Husâf* da denmektedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.242-243; c.2,370.

Safer ayının altısı İsneyn (M. 30 Mart 1157, Cumartesi) günü *rukkâbî*⁵⁵⁷ *Hemedan*'dan gelerek *Melik Şah*'ın *Hemedan*'a girdiğini ve muhaliflerin evlerine baskın yaparak yağmaladığını haber verdi. Halife, *Rukkâbî*'ye hilat verdi. Huzurunda *debbâblar* çalındı.

Bir başka elçi de gidip *Melik Şah*'ı durumdan haberdar etti.

Safer ayının son Cuma (M. 12 Nisan 1157) günü akşamı olunca *Muhammed Şah* ve Zeynuddin Ali'nin yaklaşık bin süvarisi *Zâhir*⁵⁵⁸'in altından sefîneyle geçip *Dâr el-Hilâfe*'ye girmek üzere saldırıda bulundular. *Şahne Menkûpars* ve adamları atlarının üzerinde oldukları hâlde *Dâr el-Hilâfe*'de bulunan bir grubu öldürdüler. Sağ kalanlar ise kendi kendilerini suya attılar.

Savaş Dicle'deki *Ukadu*⁵⁵⁹ *el-Sultan* ve *Dâr el-Amîd* gibi yerlerde devam etti. Türklere karşı bazı günlerde mahzenden yirmi beş bin ok iki yüz altmış *kurr* çıkarıyordu. Bütün bunların hepsi halifenin mahzenindendi. Hiç kimseye en ufak bir maliyeti bulunmamaktaydı. Hiç kimsenin malına dokunulmamıştı.

⁵⁵⁷ Abbasî zamanında ata bindirme işiyle görevli memurdur. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.212.

⁵⁵⁸ Bağdat'ta *Dicle Nehri* üzerinde bulunan köprünün başlangıcından biraz güneyde yer almaktadır. G. Le Strange, **a.g.e.** s.176.

⁵⁵⁹ Kelime anlamı itibariyle “*anlaşma, sözleşme, senet, belge*” gibi anlamlara gelen bu kelime “*ukad*” ya da “*akid*” şeklinde de ifade edilmektedir. Aynı zamanda *Basra* ve *Dariyye* arasında bulunan bir yer adıdır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.135. Buradaki anlamı ise “*yapı kompleksi, kemeri; reyon, kısım*” şeklindedir. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.797-798.

Cam yapma işini üstlenen camcı bu *nebvede*, *Tikrît nevb*esinden kalanlar dışında on sekiz bin kârûre yaptığını ifade etmekteydi.

Rabûlevvel ayının beşi Erbiâ (M. 27 Nisan 1157, Cumartesi) günü önce *Bâb el-Sur* daha sonra da *Sultan Çarşısı* ve *Bâb el-Zaferiyye* açıldı. Piyade askerler ve süvâriiler çıktılar. Yine *Menkûpars* ve *Kaymaz el-Sultanî* de onlara karşı çıktı. Savaş kızıştı. On iki defa birbirlerine saldırdılar. Düşmanlar *Dâr el-Salâr Kürd'e* arrâdeler kurdular. *Dâr el-Şahne*'nin altında bulunan mancınık ise bu arrâdeye isabet edip kırdı.

Bağdat halkı ot, saman ve hayvan yemi bulmakta zorlanmaktaydı. Taneli bir saman balyası ve bir baş koyun yedi dînâra satılmaktaydı. Halife köprü kurdu. Geriye sadece Halifenin saklamış olduğu iki kayık kaldı⁵⁶⁰.

⁵⁶⁰ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Halife İsa Sarayı, Murabba, Kurayya, Mustecidde ve Necmî'yi tahrip etti. Halifenin adamları da oralarda buldukları her şeye yağmaladılar.

Muhammed Şah'ın adamları da Kallâîn, Tûsa, İbn Rızkullah Caddesi, Bâb el-Meydân, Katuftâ'yı yakıp yıktılar.

Kerh ve Bâb el-Basra halkı ise Muhammed Şah'ın askerlerinin yanına gidip onlarla birlikte çok miktarda mal ele geçirdiler.

Sultan Muhammed, Harbî'nin üst taraflarından geçerek şehrin batı tarafına geçti. Âvâna yağmalandı. Zeynuddin orada kendisine katıldı. Birlikte yola koyuldular.

Muhammed Şah, Remle yakınlarında karargâh kurdu.

Halife de askerlere ve halka silah dağıttı. Mancınıklar ve arrâdeler kurdurdu.

Muharrem ayının yirmisinde (M. 4 Mart 1157) Muhammed Şah ve Zeynuddin Ali'nin askerleri atlarına binip yola çıktılar. Rakka yakınında durdular. Tâc Sarayı tarafını

ok yağmuruna tuttular. Bağdat halkı da Muhammen Şah ve Zeynuddin Ali'nin askerlerinin olduğu tarafına geçip kendileriyle savaşmaya başladı. Neft vs. attılar. Sonra aralarında birkaç çarpışma oldu.

Safer ayının üçünde (M. 17 Mart 1157) tekrar savaşa giriştiler. Savaş iyice şiddetlendi. Bağdat halkının çoğu yüzerek ya da sefinelere binip karşıya geçti. Ancak öldürüldüler. Dehşetli bir gündü.

Aralarındaki savaş uzun bir süre devam etti. Dicle Nehri üzerine köprü yapıldı. Askerlerin çoğu bu köprüden geçerek Bağdat'ın doğu tarafına geçti.

Her iki taraf arasında cereyan eden bu savaş o tarafta da devam etmeye başladı. Zeynuddin Ali şehrin batı tarafında kaldı.

Halifenin emriyle yaralanan her bir kişiye beş dînâr verileceği duyuruldu. Gerçekten de yaralanan bir insan vezirin yanına geliyor ve vezir kendisine beş dînâr veriyordu. Bu sırada ufak yara almış birisi vezirin yanına gelip dînârını istedi. Vezir kendisine: -Bu önemli bir yara değil ki, dedi.

Bunun üzerine adam dönüp tekrar savaşmaya başladı. Adam savaş sırasında vuruldu ve karnı yarıldı. Karnındaki bir kısım yağ dışarı çıktı. Daha sonra vezirin huzuruna getirildi. Adam veziri görünce:

-Vezir efendimiz! Şimdi mutlu musun? diye sordu.

Vezir de adama gülüp kendisine kat kat fazla para verdi. Ayrıca iyileşinceye kadar yarasını tedavi edecek birisini görevlendirdi.

Bu sırada asker arasında ekmek sıkıntısı baş gösterdi. Ancak et, meyve ve sebze boldu. Aslında Bağdat'ta hububat çoktu. Çünkü vezir askerlere dînâr yerine hububat dağıtıyordu. Askerler de bu hububatı satıyorlardı. Askerler bu hububatı uzun süre ucuz fiyata satmışlardı. Ancak askerlerin et, meyve ve sebzeleri azalmaya başladı.

Bağdat halkının yiyecek sıkıntısı çekmesi ve ikmal maddelerinin kendilerine ulaştırılamaması yüzünden Bağdat'ın muhasarası halkı zor duruma soktu.

Halife ve Müslüman askerleri karşı tarafta bulunduğu için Zeynûddin ve Musul ordusu savaşıma konusunda isteksiz davranmaktaydılar.

Rivâyete göre Musul hâkimi Kutbeddin, ağabeyi Nureddin Mahmud İbn Zengî'yi Zeynuddin'e elçi olarak gönderip Halifeyle savaştığı için kendisini kınamıştı. Bunun üzerine Nureddin Mahmud İbn Zengî de savaşıma konusunda fazla ilgi göstermeyip ihmal etmişti.

Günlerin çoğu savaşla geçmekteydi.

Sultan Muhammed Şah, askerlerinin surlara çıkabilmesi için dört yüz adet asma merdiven yaptırdı. Sonra da hücumla geçip savaşıma başladılar.

Bağdat halkı şehrin kapılarını açıp:

-Herhangi bir merdivene ihtiyacınız kalmadı. Zaten kapılar açık. Buyurun girin, dediler.

Ancak kapılara hiç kimse yaklaşamadı.

Durum bu minval üzeriyken Sultan Muhammed, Arrân hâkimi, İldeniz ve kardeşi Melik Şah'ın İldeniz'in kadının oğlu olan (üvey oğlu) Arslan İbn el-Melik Tuğrul b. Muhammed'le birlikte Hemedan'a girip orasını işgal ettiklerine, ayrıca Muhammed Şah'ın yanında savaşmakta olan emîrlerin ailelerini esir edip mallarına mülklerine el koyduklarına dair haberler geldi.

Muhammed Şah bunun üzerine maksadına ulaşabileceğini varsayarak savaşa ciddiyetle girişti. Ancak hiçbir şey elde edemedi.

Bundan sonra Muhammed Şah, beş yüz elli iki yılında Rebiulevvel ayının yirmi dördünde (M. 6 Mayıs 1157) Bağdat'tan ayrılıp Hemedan'a doğru yola koyuldu.

Zeynuddin de Musul'a döndü. Savaşa katılan bu askeri birlikler ise Muhammed Şah ülkesinin durumu düzeltip tekrar gelirse onun yanında toplanmak üzere ayrıldılar. Ancak sürekli savaş halinde oldukları için daha sonra dönüp de tekrar bir araya gelemediler. Aralarındaki çok az sayıda asker öldürülmüştü. Ancak yaralılar çoktu. Askerler dönerken Horasan yolundaki Ya'kûba gibi yerleri yağmaladılar.

Askerler Bağdat kuşatmasını kaldırıp gidince Bağdat halkı çok şiddetli bir hastalığa yakalandı. Başlarına gelen bu musibetten dolayı birçok kişi de öldü.

Melik Şah ve İldeniz ise beraberlerindekiyle birlikte önce Hemedan'a, sonra da Rey'e gittiler.

Rey şahnesi İnanç, kendilerine karşı koyup savaşmaya başladı. İnanç'ı yendiler.

Bunun üzerine Melik Muhammed, İnanç'a destek kuvvet olması bakımından Emîr Sakmas b. Kaymaz el-Harâmî komutasında bir askeri birlik gönderdi. Emîr Sakmas b. Kaymaz el-Harâmî derhâl yola çıktı.

Bu sırada Melik Şah, İldeniz ve beraberindekiler Halifeyi muhasara etmek için Rey'den ayrılmışlardı. Emîr Sakmas b. Kaymaz el-Harâmî onlarla karşılaşır savaşmaya başladı. Ancak Emîr Sakmas'ı yendiler. Sonra da askerlerini ve ağırlıklarını yağmaladılar.

Bu nedenle Melik Muhammed acele bir şekilde yola çıktı. Yürümeye başladı. Hulvân'a varınca İldeniz'in Dinever'de olduğu haberini aldı.

Bu sırada nâibi İnanç'ın elçisi de İnanç'ın tekrar Hemedan'a girdiği ve buradaki hutbeyi tekrar Melik Muhammed adına okutmaya başlattığı haberini getirdi. Melik Muhammed'in morali yerine geldi.

Rebûlevvel ayının yirmi dokuzu Erbiâ (M. 11 Mayıs 1157, Cumartesi) günü *Rahl* ve *Hammâl*⁵⁶¹, in güney batısından geçerek güney doğusuna geldikleri haberi geldi. *Muhammed Şah* komutasındaki askerler ise *Horasan* yolundan geliyordu. Kendilerine yanlarında bulunan şahnenin yenilmiş olarak geldiğini haber verdiler. Ayrıca *Hemedan* yolundan gelen *Melik Şah*'ın *İldeniz*'in karısının oğluyla birlikte *Hemedan*'a ulaştığına dair haber verdiğini belirttiler.

Rebûlevvel ayının yirmisi Hamîs (M. 2 Mayıs 1157, Perşembe) günü kendilerinin yapmış oldukları asma merdivenlerle birlikte geldiler. Bu asma merdivenler dört yüz adetti. Bu uzun asma merdivenleri surların üzerine koymak istediler, ancak başaramadılar.

Rebûlevvel ayının yirmi beşi Cuma (M. 7 Mayıs 1157, Salı) günü kolay olmayan bir savaş cereyan etti.

Üç haftadan beri *Bağdat*'ta sadece *Kasr Cami*'sinde Cuma kılınılmaktaydı. Diğer camiler iptal edilmişti. Etraflarında askerler konuşlanmıştı.

Hûzistnâ hâkimi Şemle kendi ülkesine kaçtı. Yine İldeniz ve Melik Şah'ın askerlerinin çoğu da darmadağın oldu. Yanlarında sadece beş bin süvari kaldı. İldeniz ve Melik Şah da âdeta kaçarak ülkelerine döndüler.

Muhammed Şah, Hemedan'a girince İldeniz'in topraklarına saldırmak istedi. Ancak vereme yakalandı. Ölünceye kadar da bu hastalık yakasını bırakmadı." İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.409-504.

⁵⁶¹ Dağ adıdır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.298

İldeniz'den bir elçi gelerek *Melik Şah*'ın *Hemedan*'a girip kendisine karşı koyanların kadınlarını ve çocuklarını esir aldığı haberini verdi. Halife bu elçiye hilat verdi.

Daha sonra da *Ali Küçük* komutasındaki bir askeri birlik yola çıktı. Bu askerler *Kameriyye*'de durup *Şahne Menkûpars*'a bağırıp:

-Bir elçi gönder de kendisine Halifeye götürmesi için bir mektup verelim, dediler.

Şahne Menkûpars, Halifeden bu konuda izin istedi. Halife de kendisine izin verdi.

Denildiğine göre *Nureddin b. Zengi*, *Ali Küçük*'e bir heyet gönderip:

-Git de kendini Halifenin kollarına atıp seni affetmesini iste, demişti.

Aynı gün *Harezmi Şah*'ın kızı olan *Süleyman Şah*'ın *hâtunu* geldi. Bu *hâtun*, *Hemedan*'daki askerlerle *Melik Şah* arasını düzeltmişti. *Hâtun*, mafsallarına kadar uzanan yünden bir hac elbisesiyle giyerek gelmişti. Elbisesinin üst kısmı derviş elbisesiydi, ayaklarına ise *tarsûs*⁵⁶² elbisesini giymişti. Yanında *makdin*⁵⁶³ elbisesi giymiş bir *rukkâbî* vardı.

Bu *hâtun* daha sonra gelip *Muhammed Şah* ve *Küçük*'ün askerlerinin arasına girdi.

Cumartesi gecesi *Rakka*'nın altına gelip bir denizciye seslenerek:

-Halifenin komutanlarından birisini bana çağır da yanına gideyim, dedi.

⁵⁶² *Tarsûs* kelimesi ve şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.28.

⁵⁶³ Günümüzde İran sınırları içerisinde yer almakta olup *İsfahân* şehrine yakın bir konumdadır.

Denizci, *Vezir İbn Hübeyre*'nin yanına gitti. Vezir, *hâtunu* tanıyıp kendisine bir hâcib gönderdi. *Hâtun* kendisini takdim etti. Hâcible birlikte Vezir'in huzuruna gitti. *Vezir İbn Hübeyre*, hâtuna tam bir saygı gösterdi. Halife, *hâtunun* geldiğini haber aldı. Kendisine güzel bir ev tahsis etti. *Hâtuna* lazım olacak her türlü eşyayı gönderdi. *Hâtun*, beraber geldiği rukkâbîyi de yanına getirtti. *Rukkâbî* mektupları çıkardı. Bu mektuplarda *Melik Şah*'ın *Hemedan*'a girip oradaki köşkü darmadağın edip muhaliflerin evlerine baskın düzenlediği yazıyordu.

Rebûlevvel ayının yirmi dördü İsneyn (M. 6 Mayıs 1157, Pazartesi) günü suçlular hapisshanesinden *İbn Semeke* ve *Muktass el-Hâdim* gibi önemli kişilerden beş kişi kayboldu. Bu beş kişi *Bâb el-Neve* önünde sabahladı. Onları mescitlerin kapılarında ve derblerde bulup tekrar tutukladılar.

Ayın yirmi beşi Sulâsâ (M. 7 Mayıs 1157, Salı) günü pazarlarda ve derblerde muhafızlar cihat çağrısında bulunarak:

-Cihat etmek isteyen silahını kuşanıp surlara gitsin, dediler.

Halk dışarı çıktı. Düşman asma merdivenleri, sivri uçlu baltaları ve hendekleri kapatmak için hayvan pislikleriyle birlikte geldi. Halk çıkıp savaşımaya başladı.

Rebûlevvel ayının yirmi yedisi Cuma (M. 9 Mayıs 1157, Perşembe) günü askerlere herkesin savaş katılması çağrısında bulunuldu. Batı yakasında bulunan askerler suyu geçtiler. Askerlerin tamamı da gelmişti. Daha sonra gruplara ayrıldılar. Bazıları *Zaferiyye Kemerî*'nde bazıları da *Sultan Pazarı Kemerî*'nde toplandı. Kapılar açıldı. Gün batımına kadar süren bir savaş başladı.

Bu ayın yirmi dokuzu Sebt (M. 11 Mayıs 1157, Cumartesi) günü:

-Bugün büyük savaş günüdür. Herkes savaşa katılsın, çağrısı yapıldı.

İnsanlar savaşa çıktılar. Ancak savaş olmadı. Falcılar bu konuda bugün çok büyük bir olay olacağına ve birçok insanın öleceğine dair tahminlerde bulunmuşlardı. Böylelikle onların yalanları ortaya çıkmış oldu. Savaş filan cereyan etmedi.

Bir *Zengî* (Türk) gelip Halifenin yanındaki bir Türkle konuştu. Halifenin adamlarından olan Türk bu Türk'e:

-Biz, sizi bekliyoruz. Sözleştiğimiz gün bugüdü. Sizi alıkoyan neydi, neden geç kaldınız? diye sordu.

Zengî (Türk):

-Büyük çuval ve tulum yapımıyla uğraşıyorduk. Hendekleri kapatmak için bunlardan bazılarının içlerini çakıl taşlarıyla doldurmaya çalışıyorduk. Ayrıca geniş ve uzun asma merdivenler yapmakla meşguldük, diye cevap verdi.

Halifenin adamı olan Türk diğer Türk'e:

-Sizin geldiğinizi anladığımızda size kapıları açmıştık. Eğer asma merdivenlere ihtiyacınız olduğunu bilseydik size ödünç verebilecektik. Sonra kapılar açılınca da merdivenlere ihtiyacınız kalmazdı, dedi.

Diğer Türk:

- Erbiâ (M. 8 Mayıs 1157, Çarşamba) günü gelmeye karar vermişdik, dedi.

Halifenin adamı olan Türk:

- *Hemedan*la ilgili haber aldınız mı? diye sordu.

Diğer Türk:

-Evet.

Halifenin adamı olan Türk:

-Peki, endişeli misiniz? diye sordu.

Diğer Türk:

-Biz halkımız adına sevindiğimizi söyleyemez. Ancak *Zeynuddin Ali Küçük* korkak birisidir. Üzerimize gelemez.

Herkes şaşırđı ve farklı farklı görüş beyan etti.

Sonra diğeri Türkle vedalaştılar. Diğeri Türk de oradan ayrılıp gitti.

Sonra onların adamlarından bir grup gelip amân diledi. Kendilerine durumları soruldu. Bunun üzerine şöyle dedi:

-Çoğumuz farklı yönleri doğru kaçıp gittik. Zayıflar ise kanalı geçip odun ve hayvan yemi getirerek bunları satıyorlardı. Kazandıkları parayla da hayatlarını devam ettiriyorlardı. Büyük bir ihtimalle çuvalara et, elma ve sebze de doldurmaktaydılar. Ne var ki, onların bu hilesini anladıklarında onların geçişini engellediler.

Rabûlâhir ayının altısı Cuma (M. 18 Mayıs 1157, Cumartesi) gecesini olunca Halife, fıkıhçı *Yezdi* tutuklatıp suçlular hapisanesinde hapsedtirdi. Çünkü *Yezdi* askerlerin yanına gitmek istemişti. Askerlere mektup:

-Bu mektubumu okur okumaz yırtınız, demişti.

Yazdığı mektubu başka bir fıkıhçıyla göndermişti. Mektubu gönderdiği fıkıhçı da mektubu *Vezir İbn Hübeyre*'ye götürdü. Bunun üzerine Vezir, *Yezdi*'yi getirtti. *Yezdi* itiraf edip kendisini böyle yapmaya sadece mecburiyetin sevk ettiğini belirtti. Bunun üzerine *Vezir İbn Hübeyre*, Rebûlâhir (M. Mayıs 1157) ayında *Yezdi*'den medresede ders sırasında okutmuş olduğu sicil defterini elinden aldı. Rebûlâhir (M. Mayıs 1157) ayında da kendisini serbest bıraktı.

Rebûlâhir ayının yedisi Sebt (19 Mayıs 1157) günü olunca her zamanki gibi hayvan yemi ve odun getirip satmakta olan zayıf kişiler yine karşıya geçtiklerinde Ali Küçük geri dönmelerini engelledi. Onlardan bir grubu topladı. Kulaklarını kesip

burunlarını deldirdi. Onlara bu şeyleri yaptı. Kulakları kesilip burunları delinen kişiler kanlar içinde geri döndüler. *Tâc Sarayı*'nın altına giderek imdât dilediler. Halife onlara sağlık yardımında bulunduktan sonra bir miktar para da verdi.

Muhammed Şah, Ali Küçük'e bir elçi göndererek:

-Sen bana *Bağdat*'ı almayı vaat etmiştin. Ancak henüz *Bağdat*'ı almış değilim. Üstelik *Hemedan*'ı ve orada bulunan malımı mülkümü de elimden alındı. Adamlarımın evlerine el konuldu. Şimdi geçmişi arar oldum, dedi.

Ali Küçük, Muhammed Şah'a:

-Hiçbir amacına ulaşmadan ayrıлып gittiğinde Selçukluların evini kıyamet gününe kadar yerlerinden koparan bendim. Yine Selçukluların bir daha ne sana ne de bize saldırmalarını önleyen bendim. Ancak sen sabret. Bir köprü kurup kanalı geçeceğiz ve bir yerde toplanacağız. Bu çuvalları hendeğe atıp seyyar merdivenleri dikeceğiz ve tek bir hamlede şehri alacağız.

Muhammed Şah'ın askerleri hâlâ imdat dilemekteydiler. Çünkü mühimmatları tükenmiş ve askerlerin büyük bir bölümü geride kalmıştı.

İbn el-Hocendî'yi elçi olarak gönderdiler. *İbn el-Hocendî* gelip *Kameriyye*'de durarak:

-*Yusuf el-Dımaşkî*'yi bize gönderin, dedi.

Yusuf el-Dımaşkî gelip:

-Neden bize bir gün önce kılıçla karşılık verdiniz? Peki, bugün nasıl? Öldürdünüz, yaktınız ve ortalığı darmadağın ettiniz.

Sonra *Muhammed Şah*'ın adamlarının çoğu amân dileyip *Muhammed Şah*'ın adamlarının yola çıkmak üzere olduğunu haber verdiler.

Bu ayın yirmi yedisi Sulâsâ (M. 8 Haziran 1157, Cumartesi) günü akşamı rukâbî⁵⁶⁴lerden üç kişi gelip *Melik Şah*'ın dört bin *bahtiyye*⁵⁶⁵ devesini aldığını ve *Muhammed Şah*'ın bunları *Hemedan*'a gönderdiğini haber verdi.

Ayrıca *İnanç*'ın *Hemedan*'daki muhaliflerden aldığı birçok mal ile birlikte hezimete uğradığını haber verdiler.

Muhammed Şah'ın emîrlerinden bir grup Halifenin askerlerine yöneldi. Ancak Halife onları yakalayıp bağladı. Emîrlerinden bir grubu da öldürdü.

Melik Şah'tan bir mektup geldi. Mektupta *Melik Şah* şöyle diyordu:

“İldeniz tüm askerleri topladı. Bizi *İnanç*'a gönderdi. Ancak *İnanç* bizimle karşılaşmaktan kaçındı. Bunun üzerine gittik. Kendisi yenildi. Askerlerinin çoğu bize katıldı. *Hemedan* halkından *Muhammed Şah*'ın yanında bulunan emîrlerin yanına gittik. Onlara:

-Yanımıza gelme konusunda yirmi gün geciktiğiniz için evlerinizi tahrip edip mallarınızı mülklerinizi, çocuklarınızı ve kadınlarınızı aldık, dedik.

⁵⁶⁴ Abbasî döneminde atların biniş takımlarıyla ilgilenen kişiye *rukkâbî* denilmekteydi. Bu iş bölümü zamanla bir meslek hâline gelmiştir. Ayrıca Farsça ve Arapçadan mürekkep *rukkâbhâne* adında bir mekân bulunmaktaydı. Özellikle *Fâtimî*, *Eyyübî* ve *Memlûkler* döneminde yaygın olan bu mekânda sultanların atlarının eğerleri ve biniş takımları bulunmaktaydı. Söz konusu *rukkâbhâne* deposunda çalışan kişiye de *rukkâb* denilmekteydi. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.212.

⁵⁶⁵ Asur kralı *Lubht*'a nispeten bir tür deveye verilen addır. Bu devenin boynu uzun olup hızlı koşmasıyla meşhurdur. Anavatanı ise *Horasan*'dır. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.31

Büyük bir âlimleri yanımıza geldi. Kendisine üç bin süvari eşliğinde bir emir verip *Kirmânşahân*'a gönderdik. Biz ise mübarek emri beklemeye başladık. Eğer *Bağdat*'a gitmemize izin verilseydi oraya gidecektik. Ancak *Musul*'a gitmemiz konusunda emir çıktığı için *Musul*'a gittik.”

Rebûlâhir ayının yirmisi Cuma (M. 1 Haziran 1157, Cumartesi) günü *Kameriyye*'de bir çarpışma oldu.

Bağdat'taki camilerdeki Cuma namazı yedinci defa iptal edildi. Cuma namazı sadece *Kasr Camisi*'nde kılındı. *Ayyârlardan*, *Serseri Ebû'l-Huseyn* lakaplı birisi yanına bir grup mahir ve eşraftan insan alarak yola çıktı. Surlardan aşağı indi. Öncü askerlere baskın yaptı. Öncü askerlerden bazıları hala uykudaydılar. *Serseri Ebû'l-Huseyn* ve arkadaşları öncü askerleri yağmaladı. Bir çılgılık koptu. *Ayyârlar* yenilerek kapıya döndüler.

Muhammed Şah ve *Ali Küçük* arasında bir istişare cereyan etti. Her ikisi de birbirinden korkuyordu. *Muhammed Şah*:

-Topraklarımı alıp parçaladın ve bana *Bağdat*'a gelmem konusunda işaret verdin, dedi.

Küçük, onun niyetinin değişmiş olduğunu fark edince kendisine:

-Eğer üç gün içinde *Bağdat*'ı senin için fethetmezsem benim adım da *Küçük* değil. İsneyn (Pazartesi) gününü Sulâsâ (Salı) gününe bağlayan gecenin şafağında çıkıp geleceğim. Hadi savaş. Maiyetimdekilerle varımızı yoğumuzu ortaya koyarak sonunda ölüm de olsa *Bağdat*'ı almak için savaşmaya karar verdik, dedi.

Bunun üzerine her ikisi de görüş birliğine vardı. Köprü yaptılar. Askerlerin çoğu buradan geçti. *Ali Küçük*, *Muhammed Şah*'a:

-Bugün sen geç. Yarın da ben geçeyim, dedi.

Rabûlâhir ayının yirmi üçü Sulâsâ (M. 4 Haziran 1157, Salı) günü akşamüzeri *Muhammed Şah* ve maiyetindekiler köprüyü geçerek gittiler. Aralarından üç yüz köle köprüyü geçmeyip geride kaldı.

Akşam bastırınca *Ali Küçük* köprüyü kestirdi. Çadırları söktürdü. Tüm gece boyunca çadırlarını, malını mülkünü ve kervanlarını oradan gönderdi.

Sabah olunca halk çadırsız kaldı. Küçük daha sonra köprünün kayıklarını da ateşe verdi. Geriye ne bir kereste ne bir ip ne de bir çöp kaldı. Sultan'ın ve *Vezir İbn Hübeyre*'nin mahzenine saldırdı. Daha sonra oradan ayrıldı.

Muhammed Şah ve maiyetindekiler ise Sulâsâ (M. 4 Haziran 1157, Salı) gününe kadar orada kaldılar. Sonra *Muhammed Şah* çadırlarını toplayıp askerleriyle birlikte oradan ayrılmaya başladılar.

Ancak Halife onun askerlerine kendisiyle birlikte gitmelerine engel oldu. Bunun üzerine *ayyârlar Sultan Sarayı*'ni dövmeye başladılar. Orayı yağmaladılar. Sarayda çok miktarda para vardı. Kapıları, keresteleri bile yağmaladılar. Her ceylanı, kuşu alıyorlardı. Askerler onları görüp kovaladıkça geri geliyorlardı. Bir tüccâr, *Sultan Sarayı*'ndan yağmaladığı şeker çuvalını *Medrese Çarşısı*'nda taşıyan birisini görünce kendisine:

-Bu şeker benimdir, dedi.

Yağmacı adam:

-Peki, bunun senin olduğunu nasıl ispat edeceksin? diye sordu.

Tüccâr:

-Bu çuvalın içinde doksan dokuz dînâr var, dedi.

Çuvalın içine baktılar. Tüccârın dediği gibi çıkınca da çuvalını kendisine teslim ettiler. Tüccâr altını alıp şekerini ayyârlara verdi.

Ayyârlar, *Hasbeg*'in sarayını da yağmaladı. Saraydan alınan tüm paraların iade edilmesi istendi. Paralar *Dîvân el-Ebniye*⁵⁶⁶ye getirildi. Yağmalamanın yapıldığı gün insanlar *Ebû Hanîfe Mahallesi*'ne girmek ve sonra da tüccarların mallarını çalmak niyetindeydiler. Daha sonra o malları alıp gitmek istiyorlardı.

İnsanlar mallarını benim yanımda sakladılar. Ancak bu mallar yine de yağmalandı.

Muhammed Şah'ın adamları ise *Bakûbâ* ve sancaklarını yağmaladı.

Halife kendileriyle istişarelerde bulunduğu emîrleri toplayıp hiletler giydirerek para ihsanında bulunduktan sonra:

-*Hemedan*'a gidip *Melik Şah*'la birlikte olunuz, dedi.

Halk dışarı çıkıp *İsa Kanalı*⁵⁶⁷ ve diğer kanallarda huzur içinde çeşitli oyunlar oynamaya ve komik eğlenceler tertip etmeye başladı. Bu eğlenceler sırasında

⁵⁶⁶ Sözlükte “*binalar dîvânı, makamı*” anlamındadır.

⁵⁶⁷ Bu kanalın uzun adı *Nehr İsa b. Ali b. Abdullah b. el-Abbas* şeklindedir. Burası aslında içinde birçok köyün, alanın ve geniş bir bölgenin adı olup *Bağdat*'ın Batı tarafında yer almaktadır. *Fırât*'ın suyu *Dimimmâ Kemerî*'nden geçerek *Tusûc Feyrûz Sâbûr*'u suladıktan sonra *Muhavvel*'e ulaşmaktaydı. Buradan da *Bağdat*'ı çeşitli yerlerden yarararak geçen nehirler oluşturmaktaydı. Sonra da *Yâsiriyye*, *Rum Kemerî*, *Ziyâtîn Kemerî*, *Uşnân Kemerî*, *Şûk Kemerî*, *Rummân Kemerî*, *Erhâ*'da bulunan *Muğîd Kemerî* ve *Bustân Kemerî*'nden geçerek *Mabedî Kemerine*, oradan da *Benû Zurayk Kemerî*'ne gelip *İsa b. Ali*'nin sarayının yanından *Dicle*'ye dökülmekteydi. Her bir su kemerinin yanında ise ilgili kemerle anılan bir çarşı bulunmaktaydı. Ancak zamanla bu kemerlerden bazıları yok olmuştur. Bu nehir birçok park ve bahçeden

savaşçılar, kemikten ve kabaktan yapılmış zırhlar giydiler. Sibyânlar koyun tezeklerinden *zerdiyyeler*⁵⁶⁸ ve *İran* yapımı silahlarını kuşandılar. Bir davul ve bir bûk çıkardılar. Bir ağaç diktiler. Bir grup insanı koltuklarının altından çarımha gererek oynayıp gülüşmeye başladılar. Durup dinlenmek nedir bilmiyorlardı. İnsanlar ise onları seyredip kendilerine gülüyorlardı.

Cemâdiyelevvel ayının on dördü Hamîs (M. 24 Haziran 1157, Pazartesi) günü Halife sefîneye binerek *Dâr Tatar*'ın altına doğru yola çıktı. Surları baştan sona teftiş ediyordu. Sonra teftiş ettiği *Dicle*'den döndü. Daha sonra ise batı tarafına doğru geçti. Burada harap olmuş ve yakılmış evlere baktı. Sonra da mutlu bir şekilde evine dönüp fakirlere çok miktarda para dağıttı.

Bu yılda insanlar arasında yaşadıkları sıkıntılar yüzünde şiddetli hastalıklar baş gösterdi. Aşırı derecede yağmur yağıp gök gürlemesi ve şimşek görüldü. Havalar soğuk geçiyordu. İnsanlar Mayıs ayında olmalarına rağmen sanki kışı yaşıyorlardı.

Küçük çocuklar arasında yaygın olan çiçek hastalığı, büyükler arasında yaygın olan akut hastalığı çok fazla artış gösterdi.

Fiyatlar pahalandı. Bir tavuk yarım *dânka*, beş *rıtlık* bir saman balyası ise bir *kîrâty*⁵⁶⁹e satılır oldu. Et bulmak zorlaştı.

geçmekteydi. Bu nehir birçok şiiire de konu olmuştur. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5. s.321-322.

⁵⁶⁸ “*zerdiyye*” elbisenin dış tarafına giyilen ve demir halkalardan oluşan bir tür zırhtır. Üst kısmında ise miğfer bulunmaktadır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.87.

⁵⁶⁹ 96 *kîrât* bir *dînâra* karşılık gelmektedir.

Cemâdiyelâhir ayının yirmisi Hamîs (M. 30 Temmuz 1157, Salı) günü *Sultan Sencer*'in vefat ettiğine dair haberler gelip adına hutbe okunmamaya başlandı⁵⁷⁰.

Receb ayının on yedisinde (M. 25 Ağustos 1157) Halife, *Fem el-Duceyl*⁵⁷¹'e doğru yola çıkıp *Avânâ*'da konakladı. Orada kazma işi vardı. Daha sonra oradan

⁵⁷⁰ İbn el-Esîr, *Sultan Sencer*'in ölümünü şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu yılın Rebûlevvel (M. Nisan-Mayıs 1157) ayında Sultan Sencer b. Melik Şah b. Alparslan Ebû'l-Hars vefât etmiştir. Sultan Sencer b. Melik Şah kulunç hastalığına yakalanmış ve peşinden de ishâle tutulmuştu. Bu hastalık yüzünden vefat etti. Hicri dört yüz yetmiş dokuz yılının Receb (M. Ekim-Kasım 1086) ayında Cezîre Bölgesi'nde doğmuştu. Daha sonra Horasan'a yerleşti. Merv şehrini kendisine ikâmet yeri olarak seçti. Bağdat'a ise kardeşi Sultan Muhammed'le birlikte geldi. Halife Mustazhir Billah kendisiyle bir araya geldi.*

Halife, Muhammed'i sultan, Sencer'i de veliaht olarak ilan etti.

*Sultan Sencer, ölmek üzere olduğu sıralarda kız kardeşinin oğlu olan Melik Mahmud b. Muhammed b. Buğrahân'ı kendisinin yerine geçecek kişi olarak tayin etti. Melik Mahmud, Bağdat'ta otururken Oğuzlardan korkmaktaydı. Daha sonra ele geçirmek üzere Gürcân'a doğru harekete etti. Oğuzlar ise Merv ve Horasan'a döndüler. Horasan askerlerine ait bir grup Ayaba Müeyyed etrafında toplandı. Melik Mahmud ise Horasan'ın bir bölümünü ele geçirmişti.” Horasan'ın durumu Hicri beş yüz elli dört yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.415-416.*

⁵⁷¹ Bugünkü *Duceyl* şehri, *Bağdat*'ın 72 km. güneyinde yer almaktadır. Burada kastedilen *Duceyl* ise iki kanalın adıdır. Bu kanallardan birisi *Bağdat*'ın yukarısından başlamaktadır. *Bağdat* ile *Tikrît* arasında *Bağdat* arasında bulunan *Kâdisiyye*'den

dönüp *Melik Kanalı*'na doğru yöneldi. Daha sonra *Batâih*⁵⁷²'e gitmek için yola koyuldu. Amacı *İbn Ebû 'l-Hayr*'ı yakalamaktı. Ancak *İbn Ebû 'l-Hayr* kaçtı. Bunun üzerine Halife, *Bağdat*'a geri döndü.

Şaban (M. Eylül-Ekim 1157) ayında *Muktefi Liemrillah*'ın mahzen hâkimi olan *İbn Cafer el-İmam*, Halifeden kendi dergâhında oturup vaaz vermem için izin istedi. Halife de izin verdi. Bundan sonra her Cuma orada vaaz vermeye başladım.

Şaban (M. Eylül-Ekim 1157) ayında Halife ava çıktı. Avda on gün kaldı.

Mahmud b. Zengi ile Frenk⁵⁷³ler arasındaki savaş çok dehşetliydi. Mısır ordusu *Gazze*'yi fethederek orayı Frenklerden geri almıştı. *Mahmud*'un elçileri hediyeler ve armağanlarla geldiler. Beraberlerinde Frenklerin kafalarını, silahlarını ve kalkanlarını da getirmişlerdi.

İtibaren aralarında *Avânaâ*, *Ukbarâ*, *Hazîra*, *Sarîfîn* gibi yerlerin de bulunduğu geniş bir araziye ve bölgeyi sulamaktadır. Bu nehir daha sonra *Dicle Nehri*'ne dökülmektedir. *Duceyl Kanalı* civarında çok çetin çatışmalar ve savaşlar cereyan etmiştir. Bu bölgede yetişmiş birçok şair de bulunmaktadır. Diğer *Duceyl* ise acem olan *Ardaşîr b. Bâbek Ahmed*'in *Ahvâz*'da kazdırmış olduğu nehirdir. *Hamza*, bu kanalın Acemler zamanında *Dîldâkûdak* olarak adlandırıldığını belirtir. Bu isim ise “*Küçük Dicle*” anlamına gelmekteydi. İsim daha sonra Araplaşmıştır. Bu nehir *İsfahân*'da doğup *Abbâdân* yakınlarında *İran Denizi*'ne dökülmekteydi. Bu nehir civarında ise Hâricilerle ilgili birçok olay cereyan etmiştir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.443

⁵⁷² *Batîha* şehri kastedilmektedir. *Batîha* ile ilgili dipnot.

⁵⁷³ “Haçlı” kastedilmektedir.

Ramazan (M. Ekim-Kasım 1157) ayında, Receb (M. Ağustos-Eylül 1157) ayında Şam bölgesinde meydana gelen büyük bir deprem haberi geldi. Bu deprem söz konusu bölgedeki on üç şehri, diğer Müslüman şehirlerindeki sekiz şehri, kâfirlerin yaşadığı beş şehri yerle bir etmişti. Müslümanların yaşadığı şehirlerden yerle bir olanlar *Haleb*⁵⁷⁴, *Hama*⁵⁷⁵, *Şeyzer*⁵⁷⁶, *Kefer Tâb*⁵⁷⁷, *Fâmiye*⁵⁷⁸, *Hıms*⁵⁷⁹,

⁵⁷⁴ Çok büyük ve geniş yüzölçümü olan bir şehirdir. Havası, suyu temiz olup verimli topraklara sahiptir. Hz. İbrahim koyunlarını burada koyunlarını otlattığı için bu adı almıştır. Nitekim *Haleb Kalesi*'nde Hz. İbrahim'in iki tane makamı olup ziyaret edilmektedir. “*haleb*” kelimesinin aslı Arapça olmayıp İbranice ya da Süryanice olabilir. Şehir 69 derece ve 30 dakika boylamında, 35 derece ve 25 dakika enleminde yer almaktadır. *Haleb* şehrinin etimolojisi, coğrafi konumu, astronomideki yeri, iklimi, yetiştirdiği insanlar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.283-285.

⁵⁷⁵ Günümüzde *Suriye* sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu şehir eskiden çok büyük ve geniş bir şehirdi. Toprakları verimliydi. Pazarları bolluk ve bereket arz ediyordu. Etrafi sağlam surlarla çevriliydi. *Âsî Nehri*'ne bakan çok güzel ve büyük bir camisi vardı. *Âsî Nehri*'nin suyu sayesinde birçok alanda sulu tarım yapılmaktaydı. Şehir birçok şiire konu olduğu gibi birçok bilim adamı, ünlü kişi ve şâir de yetiştirmiştir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.300.

⁵⁷⁶ *Şîzer* ya da *Şeyzer* okunan bu şehir günümüzde *Suriye* sınırları içerisinde bulunan *Hama* şehrinin 35 km. kuzey batısında yer almaktadır. *İbn Aybek* bu yer adını *Şeyzer* olarak okumaktadır. *İbn Aybek*'e göre *Nureddin* bu deprem bahanesiyle şehre girip zapt etmiştir. *İbn Aybek*, **a.g.e.** c.6, s.569. *İbn el-Esîr*'e göre burası *Şâm Bölgesi*'nde *Maarra* denilen yere yakın bir kaledir. Eskiden burası *Hama*'ya bir günlük

*Maarra*⁵⁸⁰, *Tel Harran*⁵⁸¹ şehirleridir. Yerle bir olan Frenk şehirleri ise *Hısn el-Ekrâd*, *Irka*⁵⁸², *Lazkiye*⁵⁸³, *Trablus*⁵⁸⁴, *Antakya*⁵⁸⁵’dır. *Haleb*’de yüz kişi ölmüş,

mesafedeydi. Şehrin ortasında Ürdün Nehri akmaktadır. Bu nehrin üzerinde ise bir tane kemer vardır. Bu şehirden çıkmış birçok şair ve ünlü kişi de bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.383.

⁵⁷⁷ Günümüzdeki *Kefer Tâb* köyü *Hama* şehrine 34 km. uzaklıkta yer almaktadır. *Maarra* ile *Haleb* arasındaki bir yerdir. Eskiden burada sıkıntısı bulunmaktaydı. Toprağı sulak olmayan bir yerdir. Bu özelliği şiirlere bile konu olmuştur. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.470.

⁵⁷⁸ *Humus* kenarlarındaki büyük bir şehirdi. Buraya ilk başlarda *Efâmiye* denilmekteydi. Bazı rivâyetlere göre burasının adı *Sâniye* (ikinci) idi. Çünkü *Nuh* tufanından sonra inşa edilen ikinci şehirdi. Bu şehir ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.233

⁵⁷⁹ Türkçede *Humus* olarak bilinen bu şehir eski ve meşhur bir şehirdir. Etrafı surlarla çevriliydi. Ön taraflarında büyük bir tepenin üzerinde korunaklı bir kalesi vardı. *Humus*, *Dimaşk* ile *Haleb*’in ortasında yer almaktadır. Şehri *Hıms b. el-Muherrir b. Cân b. Mukennef* inşa ettirmiştir. *Humus* kelimesinin etimolojisi, şehrin tarihi süreç içinde yaşadığı önemli olaylar, şehirden yetişen kişiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.302.

⁵⁸⁰ Günümüzdeki *Ma’rat el-Numân* olarak bilinen şehir *Hama* şehrine 60 km. uzaklıktadır. *Maarra* şehri *Haleb* şehrinin etrafında bulunmaktadır. Eski ölçü birimiyle *Haleb*’e beş fersâh uzaklıktadır. Buradan yetişmiş ünlü kişiler de vardır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.155.

⁵⁸¹ *Irak*'taki *Cezîre*'de bulunan bir köydür. Buradan çıkmış birçok şair de vardır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.41.

Günümüzde *Suriye* sınırları içerisinde yer alan ve *Hama* şehrine yaklaşık 60 km. uzaklıkta bulunan bir yer de aynı adla anılmaktadır.

⁵⁸² *Trablus*'un doğusunda bulunan bir yerdir. *Trablus*'a dört fersâh uzaklıktadır. *Dimaşk*'ın en uzak sancağıydı. Dağ eteğinde kurulmuş bir yerd. Dağın tepesinde ise bir kale bulunmaktaydı. Buradan birçok yazar, şair ve ünlü kişi çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.109. Günümüzde ise *Suriye* sınırları içerisinde yer almaktadır.

⁵⁸³ *Şâm Bölgesi* sahilinde yer alan bir şehirdir. *Humus*'un sancaklarından itibaren başlamakta idi. Daha sonra *Haleb*'e bağlanmıştır. 68 derece ve 20 dakika boylam ile 35 derece ve 6 dakika enlemleri arasındadır. Burası çok eski bir *Roma* şehridir. Şehirde eskiden muhkem iki kale vardı. Buradan birçok şair, bilim adamı ve ünlü kişi çıkmıştır. Şehrin adının etimolojisi, şehirde yetişmiş olan kişiler ve şehrin konu olduğu şiirler hakkında bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.3-7. Günümüzde *Suriye* sınırları içerisinde yer almakta olup *Suriye*'nin sahil kentidir. *Lazkiye* olarak da bilinir.

⁵⁸⁴ Arapça'da "*Trâbulus*" olarak okunan bu şehir adı bazen "*Atrâbulus*" şeklinde de söylenmektedir. Bu kelime aslen Rumca ve Grekçedir. Her iki dilde de "*üç şehir*" anlamına gelmektedir. Kelimenin aslı "*Trâbulîta*" şeklindedir. Günümüzde Lübnan'ın başkentidir. "*trâ*" kelimesi Rumca ve Grekçede "*üç*" demektir. "*bulîta*" ise "*şehir*" demektir. Şehri ilk inşa eden kişi *I. Sezer*'dir. Bu şehre "*İyyâs*" da denmekteydi. *Trablus* şehrinde yüksek kayalar üzerine yapılmış olan surlar bulunmaktaydı. Şehir deniz kenarına kurulmuştur. Nitekim günümüzde de "*büyük şehir*" anlamına gelen "*metropol*" kelimesinin aslı da "*metro*" ve "*pol*"

Hama'da ise halkın neredeyse tamamı ölmüştü. *Şeyzer*'de bir kadın ve onun dayısı dışında kalan herkes ölmüştü. *Kefer Tâb*'da bir kişi bile sağ kurtulamamıştı. *Fâmiye*'de herkes ölmüş kalesi ise toprağın içine batmıştı. *Humus*'ta halkın çoğu öldü. *Maarra*'da halkın bazıları öldü. *Tel Harran* ise ikiye parçalandı. Bunun sonucunda *Tel Harran*'ın ortasında birçok lahit ve ev ortaya çıktı. *Hısn el-Ekrâd* ve *Irka*'da bulunanların hepsi de öldü. *Lazkiye*'de sadece bir kişi sağ kaldı. Bu şehirde bir çukur oluştu. Bu çukurun içinde de ortasında ayakta duran ve balçıktan yapılmış

kelimelerinden türemiştir. Bu durum göz önüne alınırsa “*Trablus*” kelimesinin aslı “*tra*” ve “*pol*” kelimesinin bir araya gelmesiyle oluşmuş olabilir. *Trablus* kelimesinin kökeni, şehrin tarihsel gelişimi, şehirden çıkan bilim adamları ve önemli kişiler hakkında bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.24-27.

⁵⁸⁵ Araplar eskiden bir şeyi sevdikleri zaman “*Antakya*” derlerdi. Şehri ilk kuran kişi *İskender*'den sonra idareyi ele alan üçüncü kişi *Antîhas*'tır. Şehri *İskenderin* ölümünden altı sene sonra *Antîgûnyâ* adında bir kişinin kurduğu rivâyet edilmektedir. Ancak bu kişiyi şehri kurup tamamlayamadığı, şehrin inşasını tamamlayan kişinin kendisinden sonra yönetime gelmiş olan *Salcukas* olduğu rivâyet edilmektedir. Nitekim *Salcukûs*; *Lâzikkiye*, *Haleb*, *Ruhâ*, *Âfâmiyyâ* gibi şehirleri de kurmuştu. Şehir, tarih boyunca birçok önemli olaylara sahne olmuştur. Şehirle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.266-270. Şehir günümüzde Türkiye sınırları içerisinde yer almaktadır.

olan bir *sanem*⁵⁸⁶ vardı. *Trablus*'ta yaşayanların çoğu ölmüştü. *Antakya*'da yaşayanlardan bazıları ise kurtulmuştu⁵⁸⁷.

⁵⁸⁶ Heykel ve put anlamındadır.

⁵⁸⁷ *Ebû Şâme*, bu depremin 556 yılının Şevvâl ayının on ikisinde (M. 04 Ekim 1161) meydana geldiğini belirterek *Şâm*, *Mısır* ve *Irak* bölgelerinde yaşayan insanların o ana kadar şahit oldukları en büyük ve en şiddetli deprem olduğunu altını çizmiştir. Depremin *Baalbek*, *Humus*, *Hama*, *Şeyzer*, *Bârîn* gibi *Şâm* bölgesinin çoğunu etkisi altı aldığı ifade etmektedir. Deprem bu şehirlerin surlarını ve kaleleri yerle bir etmiştir. Evlerin duvarları insanların üzerine yıkılması sonucunda sayısız insan ölmüştür. Bu depremin ardından *Nureddin* (*Nureddin Mahmud*), *Baalbek*'e giderek gerekli tedbirleri almaya koyulmuş, insanların sığınmaları için çadırlar kurdurmuştur. Oradan da *Humus*'a gidip aynı şekilde çadırlar kurarak gerekli tedbirleri orada da almıştır. *Hama*'dan sonra ise sırasıyla *Hama* ve *Bârîn*'e gidip aynı faaliyetleri orada da yapmıştır. Böylece insanların Frenklerden dolayı duydukları endişeyi ortadan kaldırmaya da çalışmıştır. *Nureddin* daha sonra *Haleb*'e gidip buranın tamiratı sırasında işlerin başında bizzat durmuştur. Bir süre sonra ise şehrin surlarına, camilerine ve diğer tüm topraklarına hâkim olmuştur. İnsanlara sayısız miktarda para harcamıştır.

Diğer taraftan bu deprem Frenk ülkesini de vurmuştur. Frenkler ise *Nureddin*'in *Haleb*'e yaptığı gibi gelip bu deprem felaketini kullanarak zapt etmeye kalkışmasından korkmaya başlamışlardır. Bu nedenle yapılan savaş hazırlıkları ve savaşla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Ebû Şâme*, **a.g.e.** c.1, s.239- 257. İbn Aybek de bu depremi anlatırken depremin Şam bölgesinden *Antakya* sınırlarına olan tüm bölgeyi etkisi altına aldığını belirttikten sonra depremin şiddetini vurgulamak için

Bu yılda *Vezir İbn Hübeyre*, Ramazan ayı boyunca iftar sofrası ve ziyafet için yaklaşık üç bin dînâr harcadı. Bu iftar sonrası daha önceki vezirlerin verdiği sofradan çok daha güzeldi. Ayrıca iftar davetine katılanlara değerli hılatler de verdi.

Şevvâl (M. Kasım-Aralık 1157) ayında fıkıhçı *İbn el-Hocendî* ve *Talîkât*⁵⁸⁸ kitabını yazan *el-Âmelî el-Hanefî*, Halifenin yanına geldi. Her ikisini de bir kortej karşıladı. Kapıya kabul edildiler. *Dâr Sâhibülmahzen*'deki meclisime katıldılar. *Ebû'l-Vakt Feravî* bize gelip *Sahîh Buhârî*'nin *Dâvudî* hakkında rivâyetlerde bulundu. Mecliste küçük büyük herkes bir aradaydı.

Bu yılda tâlib nakîbliği *Tâhir Ebû Abdullah b. Ubeydullah*'a geri verildi. *Tâhir* hastalandığı için burası daha önce oğlu *Ebû'l-Ğanâim*'e verildi. *Tâhir*'in öleceği anlaşılmıştı. İnsanlar onun öleceğine kesin kanaat getirmişlerdi. Ancak

Hama şehrinde küçük yaştaki öğrencilerine fıkıh dersi anlatan bir hocanın acil bir ihtiyacını gidermek bir süreliğine medreseyi terk ettiğini, geri döndüğünde ise ders verdiği medresenin öğrencilerinin üzerine yıkıldığını ve tüm öğrencilerinin öldüğünü, hiç kimsenin ise yardıma gelemediğini ifade etmek etmektedir. Yine kalelerin ve burçların yerle bir olduğunu belirtip *Lazkiye* şehrinde bir put heykelin suyun içinde ayakta durduğu bir çukur oluştuğunu da belirtmektedir. İbn Aybek, **a.g.e.** c.6, s.570. İbn el-Esîr de bu olayı anlatırken aynı şekilde depremin verdiği zararlar üzerinde durmuş, medresenin tahribatını anlatmıştır. *Nureddin*'in *Şeyzer* kalesini zapt etmesini de ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.413-420.

⁵⁸⁸ Bir tefsir kitabı için yazılmış olan küçük ebatlı dipnot kitabıdır. Ali el-Kâsımî **a.g.e.** vd. s.59.

iyileştikten sonra bana birisinin kendisini beslediğini ve böylece hastalığından kurtulduğunu söyledi. İyileşmesi üzerine makamı kendisine geri verildi.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

261.Ahmed b. Ömer

Ahmed b. Ömer İbn Muhammed İsmail Ebû'l-Leys el-Nesfi, *Semerkand* halkındandır. Hadis ve fıkıh dersi almıştır. Vaizlik yapmıştır. Prestij sahibi bir kimseydi. Hacca gittikten sonra Bağdat'a dönerek üç ay burada kalmış, daha sonra buradan ayrılarak memleketine gitmiştir. Bağdat'a veda ettiği zaman şu beyiti söylüyordu:

Şiir

*Kûmis*⁵⁸⁹ halkı kaleden inerek onun kfilesinin yolunu kesti. Aralarında bilim adamları ve entelektüel kesimden büyük bir savaşçı grup da vardı. Kendisine üç defa vurarak öldürdüler.

262.Ahmed b. Ömer Bahtiyâr

Ahmed b. Ömer Bahtiyâr İbn Ali b. Muhammed Ebû'l-Abbas el-Mândâi el-Vâsıtî bir süre orada kâdılık yaptı. Kendisi fıkıhçı, edebiyat ve dil konusunda tam bir

⁵⁸⁹ 70,25 derece boylamı ile 36 derece ve 35 dakika enlemi arasında bulunmaktadır.

Arapçaya sonradan girmiş bir kelimedir. *Kûmis* birçok şehri, köyü ve mezrayı kapsayan bir bölgenin adıdır. *Rey* ve *Nişabur* şehirleri arasında yer almaktadır. *Bastâm* ve *Biyâr* gibi meşhur şehirleri vardır. Buradan çıkmış birçok yazar, şair ve bilim adamı vardır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.414-415. Günümüzdeki *Kûmis* ise İran'ın başkenti *Tahrân*'a 214 km. uzaklıktadır.

bilgi sahibi mümtaz bir kişilikti. Hikmetli ve sicil kitapları konusunda eli açık bir kimseydi. *Ebû'l-Kâsım b. Beyân*, *Ebû Ali b. Nubhân* gibi kişilerden ders almıştır. Ayrıca bizimle birlikte şeyhimiz *İbn Nâsır*'dan hadis dersi almaktaydı. *Kitâb el-Kudât* (Kâdılar Kitabı), *Târih el-Batâih* (Batîha “Şehri” Kitabı) gibi kitapları yazmıştır. Kendisine güvenilen bir kişiydi.

Bu yılın Cemâdiyelevvel (M. Haziran-Temmuz 1157) ayında vefat etmiştir. Cenaze namazı Nizamiyye’de kılınmış ve *Bâb Ebrez Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

263. *Sencer b. Melik Şah*

Sencer b. Melik Şah Ebû'l-Haris Alparslan'ın oğludur. Adı *Ahmed*'dir. Dört yüz yetmiş dokuz yılının Receb (M. Ekim-Kasım 1086) ayında babası *Melik Şah*, *Rûm*⁵⁹⁰ diyarını fethetmek için yola çıktığı sırada *Cezîre*⁵⁹¹ topraklarında dünyaya

⁵⁹⁰ Sözlükte *râme* “istemek, talep etmek” fiilinden türemiş olan bu kelime geniş bir alanda bulunan bir nesle verilen addır. Bu kelimenin etimolojisiyle ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları *Rûm b. Semâhik b. Herînân b. Allakân b. el-‘Îs b. İshak b. İbrahim* adlı bir kişiye atfen bu adı aldığını bu nedenle bu milletin soyunun *İbrahim* peygambere dayandığını belirtmektedir. Bazıları ise *Rûmil İbn el-Esfar b. el-Yafez b. el-‘Îs b. İshak*'tan dünyaya gelenlerin nesli olduğunu iddia etmektedirler. *Adî İbn Zeyd el-Abbâd Sarı*, *Rûmların* soyundan kimsenin kalmadığını iddia ederken *İbn el-Kelbî*, *İbrahim* peygamberin oğlu olan *İshak*'ın (a.s.) *Ya'kûb* (veya *İsrail*) ve *el-‘Îs* (veya *‘Îsû*) adında iki oğlunun dünyaya geldiğini, bunların da ikiz olduğunu belirttikten sonra şöyle devam etmektedir: “*İkizlerden birisinin adının Ya'kûb şeklinde konulmasının nedeni bu çocuğun annesinin karnından büyük bir zorlukla çıkmasından dolayıdır. Rûm meliklerinin ve İstanbul Rûmlarının babası işte bu*

kişidir.” Bir başka rivâyete göre ise bu ikiz kardeş annelerinin karnındayken kimin önce dünyaya geleceği konusunda kavgaya tutuşmuşlardı. Doğumları sırasında hazır bulunan İshak (a.s.) şöyle dedi: “*Ey Yakup sen sonra çık annenın karnından.*” Rûmlar ise *İbn Buzantî b. Yunân b. Yâfis b. Nuh*’un (a.s) soyundandılar. Kitap ehli olanlar da yukarıda belirtildiği üzere *Ya’kûb*’un anne karnından daha geç çıkması nedeniyle “*Ya’kûb*” şeklinde adlandırıldığını belirttikten sonra *‘Îsû*’nun İsmail’in kızı *Seme*’yle evlendiğini, *Ya’kup* sarışın bir kişi olduğunu ve *Rûm* adında bir oğlunun dünyaya geldiğini ifade ederler. *Ezherî* ise *Rûm* milletinin *‘Îsû b İshak b. İbrahim*’den (a.s.) geldiğini belirtir. Çoğulu bulunmayan bu kelime *Rûm* ya da *Rûmiyyun* şeklinde söylenir. *İbn el-Kelbî, Ebû Ya’kûb Tedmurî*’den aktararak bu milletin *Rûm* şeklinde adlandırılmasının nedeninin “*yedi yeri isteyen, talep kişiler*” anlamında kullanılmasından kaynaklandığını ifade eder. *Ebû Ya’kub*’a göre bu millet günümüzdeki Suriye’nin başkenti *Şâm*’ı fethettikten sonra *Âzer b. Nemrûd b. Kûş b. Hâm b. Nûh*’un yedi uyurlarından (*Lavtân, Şûbâl, Sayfûn, Gâvud, Basûr, Âsır ve Raydân*) oldukları için orada bulunanların hepsini öldürdüler. Daha sonra ise *Antakya*’ya kadar ilerlediler. Bunun üzerine *‘Îs* halkı onlara savaş açıp zorla almış oldukları toprakları ve *İstanbul*’a kadar olan topraklarını ellerinden aldılar. İşte bunların *Rûm* olarak adlandırılmasının nedeni bu bölgeyi talep etmelerine atfendir. *‘Îs*’in oğullarından olan *Melik Kostantin* de şimdiki İstanbul’u inşa ettiği için Buzantî adını almıştır. Bazı görüşlere göre de *Rûm* kelimesi işte bu Buzantî’ye atfen verilmiştir. *Yakut el-Hamavî* daha sonra bu konudaki kendi görüşünü belirtip *Rûm* ülkesinin sınırlarını çizmektedir. Ona göre *Rûm* bölgesi kuzeyden ve doğudan *Türk, Hazar* ve *Rus* topraklarıyla güneyden ise *Şâm* ve *İskenderiye* topraklarıyla, batıdan ise *Akdeniz* ve *Endülüs* topraklarıyla sınırlı olduğunu ifade edip *Rûm* bölgesi ve

gelmiştir⁵⁹². *Hazar*⁵⁹³ diyarında büyümüş ve *Horasan* topraklarına yerleşerek buradaki *Merv*⁵⁹⁴ şehrini kendisine vatan edinmiştir. Kardeşi *Sultan Muhammed* ile yönetimi hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e**, c.3.97-100.

⁵⁹¹ Burada kastedilen bugünkü *Suriye*'nin kuzey doğusundan başlayarak *Irak*'ın kuzey batısına kadar uzanan kısımdır. Burası doğudan *Zağros*, kuzeyden *Toros* dağları, güneyden *Şâm* bölgesi vadisi ile sınırlı olan *Fırât* ve *Dicle* arasında kalan *Mezopotamya* vadisinin bir kısmıdır. Buradaki *Cezîre Bölgesi*, günümüzde *Irak*'taki *Musul* ve *Telafar* şehirlerini de kapsayan ve *Bağdat*'a 500 km. uzaklıkta bulunan *Ninova* bölgesini, *Türkiye* sınırlarına yakın olan ve *Bağdat*'a 670 km. uzaklıkta bulunan *Suriye*'nin kuzey doğusundaki *Haseki*, yine *Suriye*'deki *Deyrüzor* ve *Rakka* bölgelerini, *Türkiye* sınırları içerisinde ise *Urfa*, *Mardin* ve *Diyarbakır* illerini kapsayan bir coğrafyadır. *Cezire* ismi genellikle *Haseki* ve *Musul* arasında kalan bölgeye verilen bir isimdir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e**, c.2, s.134-136; http://ar.wikipedia.org/wiki/الجزيرة_الفراتية Erişim tarihi 23 Şubat 2015.

⁵⁹² İbn el-Esîr, *Sincar* şehrinde dünyaya geldiğini belirtmektedir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e**. c.9, s.420-427.

⁵⁹³ Sözlük anlamı itibariyle bakarken gözbebeğinin en çirkin halini alması durumunu ifade etmektedir. Terim anlamı ise *Derbend* olarak bilinen kapılar kapısının gerisinde kalan ve *Zülkarneyn Göleti*'ne yakın olan bölgedeki Türklerin toprakları anlamındadır. *Nuh*'un (a.s.) oğlu *Hazar b. Yafes*'e atfen bu şekilde adlandırılmıştır. *Kitab el-Ayn*'de Hazarların gözleri şaşlı millet olduğu belirtilmektedir. Günümüzde *Türkmenistan*'ın başkenti *Aşkabat*'a 560 km. uzaklıkta ve kuzey batıda *Hazar*

birlikte *Bağdat*'a geldiğinde *Halife Mustazhir Billah*⁵⁹⁵'ın huzuruna çıktıklarında şöyle bir olay olduğunu anlatır:

“Halifenin huzuruna çıkmış, ayakta duruyorduk. Halife kardeşimi değil de beni sultan sanarak konuşmaya ilkönce benimle başladı. Ben hürmet ederek kardeşimi işaret edip:

-Efendimiz, Sultan hazretleri kendileridir, dedim.

Bunun üzerine Halife, kardeşimi sultan beni de kardeşimden sonra gelen veliaht ilan etti.”

Nitekim *Sultan Muhammed* vefat edince *Sencer*, sultan lakabını aldı ve dürüst bir görev yaptı. Değerli işler yapan, vakarlı, cömert, tabasına karşı şefkatli, onlara Denizi'ne kıyısı bulunan *Hazar* adında bir bölge bulunmaktadır. *Hazar* kelimesinin etimolojisi, tarih içindeki konumuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.367-368. *Derbend* ise Farsça bir kelime olup dükkânın kapısının kapatmak için kullanılan bir kilittir. Ancak daha sonra arasında nehir geçen iki dağ arasındaki boğaza verilen bir terimsel kavram içermeye başlamıştır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.178.

⁵⁹⁴ *Merv* kelimesi sözlük anlamı itibariyle “*çakmak taşı*” demektir. Bu taş sadece gümüş rengi bir taştır. Farklı renkleri bulunmamaktadır. Yakut el-Hamavî bu şehrin adı, etimolojisi, tarihi ve yaşayanlarla ilgili olarak çok ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır. Günümüzdeki *Merv* şehri, *Türkmenistan*'ın başkenti *Aşgabat*'ın 400 km. doğusunda bulunmakta olan bu şehirle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.112-116

⁵⁹⁵ *Babası Muktdî* 487 (M. 1094-1095) yılında vefat ettikten sonra yerine geçmiş ve yaklaşık 24 yıl halifelik yapmıştır.

merhamet eden bir sultan oldu. Zamanında ülkesi güvenli bir yerdi. Saltanat tahtında kırk bir yıl kaldı. Daha önce de melik olarak yaklaşık yirmi yıl görev yapmıştı. Zamanına kadar hiçbir halife ve sultan bu kadar uzun süre iktidarda kalmamıştı. Yaklaşık altmış yıl boyunca iktidarda söz sahibiydi. Müslüman ülkelerinin büyük bir kısmının minberlerinde adına hutbe okunuyordu. Kendisi peygamberin hadislerini de nakletmiştir. Ancak zamanla sağır oldu.

Bir defasında Oğuzlarla savaştı ve sonunda esir düştü. Bir süre sonra Oğuzların ellerinden kurtulunca *Merv* şehrinde adamları kendisinin etrafında toplandı.

Yine eski ihtişamına kavuşacakken bu yılın Rebûlevvel ayının yirmi dördünde (M. 6 Mayıs 1157) ikinci vakti vefat etmiştir. Öldükten sonra kendisinin bizzat yaptırmış olduğu ve *Dârülâhire* (*Ahret Yurdu*) olarak adlandırdığı türbede defnedilmiştir.

Vefat haberi *Bağdat*'a ulaştığında adına hutbe okunması iptal edildi. Kendisi için kimse oturup taziyeleri kabul etmedi. Bunun üzerine *Süleyman*'ın kadını oturarak yas tutup taziyeleri kabul etti. Halife de taziyelerini bildirdikten sonra bu kadını ayağa kaldırdı⁵⁹⁶.

⁵⁹⁶ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Muhammed ölünce de sultanlık Sencer’e verildi ve adına hutbe okundu. Sultan Sencer yetkileri aldı. Diğer sultanlar da kendisine itaat etti. Yaklaşık kırk yıl boyunca İslam dünyasının çoğunda adına hutbe okundu. Adına hutbe okunmadan önce yirmi yıl boyunca melik unvanını kullanmıştı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Oğuzlar tarafından esir alınıncaya kadar sürekli yükselmiş ve itibar sahibi olmuştur. Sultan

264. *Ali b. Sadaka Ebû'l-Kâsım el-Vezir*

Ali b. Sadaka Ebû'l-Kâsım el-Vezir, bu yılın Cemâdiyelevvel ayının yirmi üçü Cuma (M. 3 Temmuz 1157, Çarşamba) gününün gecesinde vefat etmiştir.

Kendisi uzlete çekilmişti. Cenaze namazı *Kasr Camisi*'nde Cuma namazından önce kılınmıştır ve *Bâb el-Tibn*⁵⁹⁷ *Şehitliği*'nde defnedilmiştir.

265. *İsa b. Ebû Cafer*

Sencer bir süre sonra Oğuzların esaretinden kurtulmuştu. Adamları kendi etrafında bir araya geldi. Eski sâhip olduğu topraklara yeniden kavuşacakken eceli geldi.

Sultan Sencer heybetli, cömert, güzel ahlaklı ve halka karşı şefkâtlı bir kişiydi.

Hüküm sürdüğü yıllarda ülkesi emniyetliydi.

Ölünce bizzat yaptırmış olduğu dârülâhire "ahiret evi" olarak adlandırdığı türbede defnedildi.

Ölüm haberi Bağdat'a ulaşınca adına okunmakta olan hutbe artık adına okunmamaya başlandı. Dîvânda kendisi için taziye töreni yapılmadı." İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9.s.415-416.

⁵⁹⁷ Kelime anlamı itibariyle bazı büyük ve küçükbaş hayvanların yediği samandır. Terim anlamı itibariyle ise *Bağdat*'ta *Cafer* ya da *Katîa*'nın karşısında yer alan *Hendek*'teki büyük bir mahalleye verilen addır. Ancak burası bir süre sonra harap olmuş ve tarım arazisi haline dönüşmüştür. *Abdullah b. Ahmed b. Hanbel*'nin mezarı buradadır. Burada ayrıca bir nebînin mezarının bulunduğu da rivâyet edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1.s.306.

İsa b. Ebû Cafer, *Muktefi*'nin oğlu olup vefat ettikten sonra *Bâb Ebrez Meşhedî*'nde defnedilmiştir. Ortalık tekin olmadığı için türbeye kadar taşınamamıştır.

266. *Ebû'l-Kâsım b. el-Mustazhir Billah*

Ebû'l-Kâsım b. el-Mustazhir Billah, Halifenin yaşça en küçük erkek çocuğu idi. Bu yılın Cemâdiyelevvel ayının yirmi sekizi Cuma (M. 8 Temmuz 1157, Pazartesi) gecesı vefat etmiştir. Sabahleyin erken vakitte kanalın yanındaki türbeye taşınmıştır.

Vezir İbn Hübeyre (Avnuddin b. Hübeyre) da cenazesıyla birlikte *Sultan Camisi*'nin *maksûra*⁵⁹⁸sına gitmişti. Cuma namazını orada, Sultanın namaz kıldığı

⁵⁹⁸ Ahşaptan yapılmış bir tür bariyerdir. Bun bariyerin sütunları ve sanatkârane bir şekilde yapılmış iki tane ahşap kabzası vardır. İçinde Sultan ve yakınlarının namaz kıldığı ve namaz sırasında herhangi bir suikasta maruz kalmamaları için camideki minber ile mihrap arasına konan paravandır. Bu paravanı camiye ilk defa *Osman b. Affân* (r.a.) sokmuştur. Çünkü *Ömer b. el-Hattâb*'a (r.a.) camide mihrabın arkasında namaz kılarken suikast girişimi olmuştu. Günümüzde ise kurşun icat edildikten sora böyle bir paravanın kullanılması ortadan kalkmış oldu. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s..143. *Maksûrayla* ilgili olarak bir başka görüşe göre burası sağlam demir parmaklıklarla çevrili bir kafes oda olup sadece Sultanın Cuma günleri beraberindeki emîrler ve korumalarıyla birlikte Cuma namazını kılması için açılırdı. Bunun dışında hep kapalı tutulurdu. Bu âdet ilk defa *Muaviye b. Ebû Süfyan* tarafından başlatılmıştır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.404; Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.218.

maksûrada kılmıştı. İki gün boyunca *Beyt el-Nevbe*'de taziyeleri kabul etti. Sonra da herkesin taziyede bulunması için bir emir çıktı.

267. *Muhammed b. Ubeydullah*

Muhammed b. Ubeydullah İbn Nasr ez-Zağûnî Ebû Bekr dört yüz altmış sekizinci (M. 1075-1076) yılda doğmuştur. *Ebû'l-Kâsım İbn el-Besrî, Ebû'l-Nasr ez-Zeynî, Tarâd Âsma, Temîmî* ve daha birçok kişiden hadis dersi almıştır. Ben de kendisinden çok ders almıştım.

Rabîulâhir ayının yirmi üçü gecesini (M. 4 Haziran 1157) vefat etmiş ve *Bâb Harb*'de defnedilmiştir.

268. *Muhammed b. Abdüllatif*

Muhammed b. Abdüllatif İbn Muhammed b. Sâbit Ebû Bekr el-Hocendî, *Ebû Ali el-Haddâd* gibi kişilerden hadis dersi almıştır. Sultanların huzuruna çıkmıştır. Sultanlar onun görüşlerinden yararlanıyorlardı. *Bağdat*'a gelip burada *Nizamiyye*'deki eğitim işini üstlendi. Kendisi yakışıklı bir dış görünüşe sahipti. Masannıf – Allah rahmet etsin. – onunla ilgili olarak şöyle der:

-Onun derslerini dinledim. Kendisi inci gibi değerli kelimeleri seçerek konuşmaktaydı.

İbn Muhammed, Kasr Camisi'nde ve *Nizamiyye*'de vaizlik de yapmıştır. Sıradan bir vaizdi. Heybetli bir kişiydi. Çevresinde kılıçlar bulunmaktaydı. Bir bilim adamından çok bir vezir görkemine sahipti. *İsfahân*'a gidip oradaki bir köyde ikamet etti.

Bu yılın Şevvâl (Kasım-Aralık 1157) ayında sağ salim uyuduğu bir gecenin sabahında ölmüştür. Daha sonra köyden *İsfahân*'a getirilmiştir.

269. Muhammed b. el-Mubârek

Muhammed b. el-Mubârek İbn Muhammed b. el-Hal Ebû'l-Hasan b. Ebû'l-Bakâ dört yüz yetmiş beş (M. 1082-1083) yılında doğmuştur. *İbn Eyyüb*, *İbn el-Tuyûrî*, *İbn el-Nazr*, *Sâbit*, *İbn el-Sirâc* gibi kişilerden hadis dersi almıştır. *Ebû Bekr el-Şâşî*'den de fıkıh dersi görmüştür. Kendisi de müderrislik yapmıştır.

Bu yılın Muharrem (M. Şubat-Mart 1158) ayında vefat etmiş ve *Levziyye*⁵⁹⁹'de defnedilmiştir. Kardeşi *Ebû'l-Hasan İbn el-Hayl el-Şâir* de bu yılın Zilkade (M. Kasım-Aralık 1158) ayında vefat etmiştir.

270. Nasr b. Nasr

Nasr b. Nasr İbn Ali b. Yunus Ebû'l-Muammer el-Akberî el-Vâiz, *Ebû'l-Kâsım İbn el-Besrî*, *Ebû'l-Leys Nasr b. el-Hâris el-Şâşî*, *Ebû Muhammed el-Temîmî* gibi kişilerden hadis dersi almıştır. Nazik bir görünüşe sahipti. Yaptığı yüce işlerden dolayı insanlar kendisine şaşırırmaktaydı. Altmış (M. 1067-1068) yılında doğmuştur.

Bu yılın Zilhicce (M. Ocak-Şubat 1158) ayında vefat etmiştir. Cenaze namazı *Tâciyye*⁶⁰⁰ ve *Nizamiyye*'de kılınmıştır. Daha sonra *Bâb Ebrez Mezarlığı*'nda

⁵⁹⁹ Bağdat'ta *Karâh b. Rezzîn* ve *Derb el-Nehr* yakınlarında *Rahbe* ile *Karâh Ebû'l-Şahm* arasında bulunan bir mahalledir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.26.

⁶⁰⁰ Bağdat'ta *Şeyh Ebû İshak el-Firûzâbâdî*'nin mezarlığına bitişik olan bir medrese adıdır. Burada yine aynı adla anılan bir mahalle ve bir de mezarlık bulunmaktadır. Burada söz konusu olan medrese, vezir *Nizâmülmülk*'ten sonra *Melik Şah Devleti*'ndeki idari işlerin yönetimine getirilen *Tâcülmelik Ebû'l-Ğanâim el-Merzbân b. Husrev Firûz*'un adını taşımaktadır. Ayrıca *Kûfe* taraflarında *Tâciyye* adıyla anılan bir nehir bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.5.

defnedilmiştir. Kendisinin yine kendi adını taşıyan bir oğlu vardı. Beş yüz (M. 1106-1107) yılında doğan ve yetmiş beş (M. 1179-1180) yılında vefat eden oğlu da babasının yolundan gitmiştir.

271. Yahya b. İsa

Yahya b. İsa İbn İdris Ebû'l-Berekât el-Enbarî bir grup insandan Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. *Ali Abdülvahhab el-Anmâtî* gibi kişilerden de hadis dersi görmüştür. Nahiv dersi aldığı *Zubeydî* ile bir süre dostluk da etmiştir. *Kâdi Harranî*'den de fıkıh dersi almıştır. Kendisi vaizlik yapmıştır. Vaazlık yaptığı sırada minbere çıkarken ve minberden inerken ağlamaktaydı. Kendi köşesinde yaklaşık elli yıl ibadetle meşgul oldu. Dili damağı kuruncaya kadar dünya nimetlerinden uzak kalan dindar bir kişiydi. Zamanının bilgilerinden içmesi için kendisine su getirildiğinde içmezdi. Dünya nimetlerinden tamamen el etek çekmişti. Kendisi iyi bir ehli-sünnetti. Allah kendisine sâlih erkek evlatlar nasip etti. Çocuklarına *Ebû Bekr*, *Ömer*, *Osman* ve *Ali* adlarını koydu. Allah'ın emrettiği şeyleri yapar, yasak kıldıklarından da uzak dururdu. Duası kabul edilen bir kimseydi. Keramet sahibiydi. Rüyaları doğru çıkardı. Bir defasında rüyasında Allah'ın Resûlü'nü (s.a.v.) görmüştü. Bir rüyasında da *Ahmed b. Hanbel*'le görüşmüştü. *Marûzî*, kendisi hakkında şöyle demişti:

-Ey Ebû Abdullah. İşte bu kişi bizim arkadaşlarımızdandır.

Bunun üzerine şöyle dedi:

-Sen onun dostumuz olduğundan şüphe mi ediyorsun yoksa? Kendisi, hanımı ve çocukları gündüzlerini oruç tutar, geceleri ise namazla geçirirler. Sadece akşam ile yatsı namazı arasında yaşarlar. Yatsı namazından önce akşam yemeğini yemezler.

Çocukları Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmiştir. Birçok erkek ve kadına da Kur'ân-ı Kerîm okutmuştur.

Kendisi bu yılda Zilkade ayının dördü Sulâsâ (M. 8 Aralık 1157, Pazar) günü vefat etmiştir. Hanımı kendisine şöyle demiştir:

-Ey Allah'ım lütfen ondan sonra benim de canımı al.

Nitekim on beş gün sonra hanımı da vefat etmiştir. Hanımı sâlih bir kadındı.

YIL 553 (M. 1157-1158)

Bu yılın Rebûlevvel (M. 2-4 Nisan 1158) ayının ilk üç gününde Halife'nin oğlu sünnet edildi. Kendisiyle birlikte emîrlerin çocuklarından bir grup çocuk da sünnet edildi. Hilatler ve hediyeler verildi. Devlet görevlilerinden olup da çok miktarda hediye alıp götürmeyen kimse kalmadı. Halife ayrıca *Zaferiyye*'nin surlarının gerisindeki ovada bulunan Türkler ve emîrler için büyük bir ziyafet sofrası hazırlattı.

Bu yılda, *Muhammed Şah* ve kardeşi *Melik Şah* arasında bir anlaşma yapıldı. *Muhammed Şah* kardeşine askeri yönden destek verdi. Böylece *Melik Şah*, *Hûsîzân*'ı fethedip *Şemle Turkmânî*'yi oradan uzaklaştırdı⁶⁰¹.

⁶⁰¹ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu sene Sultan Mahmud'un oğlu Melik Şah, Hûzistan'ı Şemle Turkmânî'nin elinden alıp sahip oldu. Çünkü Sultan Mahmud'un oğlu Melik Muhammed daha önce bahsetmiş olduğumuz üzere Bağdat'ı muhasara etmişti. Bu muhasaradan döndükten sonra ise hastalandı. Hemedan'da hasta yatmaya başladı. Kardeşi Melik Şah ise Kum, Kâşân ve civarına gidip oraları yağmaladı. Halkın mallarına el koyarak çok miktarda para topladı. Kardeşi Muhammed Şah, kendisine mektup yazarak bu işten

vazgeçmesini ve böyle yaparsa kendisini Selçuklu tahtının veliahdı yapacağını bildirdi. Ancak Melik Şah, bu işten vazgeçmedi. Oradan da İsfahân'a yürüdü. Melik Şah, İsfahân'a yaklaşıncâ İbn el-Hocendî ve şehrin ileri gelenlerine bir elçi göndererek şehri kendisine teslim etmelerini istedi. İbn el-Hocendî ve şehrin ileri gelenleri şehri kendisine vermekten kaçınıp:

-Kardeşine verilmiş bir yeminimiz var. Bu yemini bozamayız, dediler.

Bunun üzerine Melik Şah, bozgunculuk yapmaya ve köylerde yaşayanların mallarını zorla ele geçireye başladı.

Muhammed Şah da bu haberi duyunca Hemedan'dan yola çıktı. Ordusunun başında Girdbâzu el-Hâdim vardı.

Fersîsîn'de Melik Şah'ın yanında bulunanlar dağıldılar. Muktefî Liemrillah'ı terk edip Sungur el-Hemedanî ile ittifak kurmuş olan Kavîdân da kendisine katılmıştı. Her ikisi de Melik Şah'a katılıp kendisini Bağdat'a yürümesi konusunda kışkırtmıştı.

Bunun üzerine Melik Şah, Hûzistan şehrinden yola çıkıp Vâsît'a doğru ilerlemeye başladı. Vâsît şehrinin doğu tarafında konakladı. Açlıktan dolayı periperişan bir hâldeydiler. Köyleri vahşi bir şekilde yağmaladılar. O taraflardaki sulama bentleri açıldı. Melik Şah'ın askerlerinden çoğu bu sular altında kalarak boğuldu. Melik Şah ve beraberindeki kişiler kurtuldular ve daha sonra Hûzistan'a doğru yola çıktılar.

Şemle Turkmânî ise onların Hûzistan'a geçmelerini önledi. Bunun üzerine Melik Şah, Şemle'ye kardeşi Muhammed Şah'ın yanına gitmek üzere Hûzistan'dan geçmesine izin vermesi konusunda mektup yazdı. Ancak Şemle, Melik Şah'ın bu isteğini kabul etmedi.

Bunun üzerine Melik Şah o taraflarda bulunan Kur Kürtlerine (الأكراد الكر) yazdı.

Kürtler de kendisini yanlarına çağırdılar. Dağlarda bulunan çok sayıdaki Kürt aşağı

Rabûlâhir (M. Mayıs 1158) ayında Halife, *Enbar*⁶⁰², a gitmek üzere yola çıktı. *Fırât*⁶⁰³'ı geçip Hz. Huseyn'in mezarını ziyaret etti. Sonra *Vâsıt*'a gidip oranın

inerek Melik Şah'a itaatlerini bildirdi. Melik Şah daha sonra bulunduğu yerden yola çıkıp Kerhânâ'ya indi. Şemle ile savaşmak istiyordu. Ancak Şemle, Melik Şah'a yumuşak cevaplar verip:

-Senin adına hutbe okutur ve seninle birlikte olurum, dedi.

Ancak Melik Şah, Şemle'nin bu isteğini kabul etmedi. Bunun üzerine Şemle savaşmaya mecbur kaldı. Askerlerini toplayıp Melik Şah'ın üzerine yürüdü. Melik Şah da Sungur el-Hemedanî, Kodân ve diğer emirlerle birlikte kendisine karşılık verdi. Her iki tarafın askerleri de birbirini öldürmeye başladı. Savaşın sonunda Şemle yenildi. Yine adamlarından çoğu da öldürüldü. Şemle kalesi olan Dunderzîn Kalesi'ne çıkmak zorunda kaldı. Melik Şah ise ülkeyi zapt etti. Çok miktarda vergi topladı. Adaleti hâkim kıldı. Daha sonra da Fars diyarına doğru yola çıktı.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.425.

⁶⁰² *Belh*, yakınlarında bulunan bir şehirdir. Burası *Cûzcân*'ın nahiyesidir. Sultanın çalışma sarayı buradaki dağın üzerinde yer almaktaydı. Burası *Merv el-Rûz*'dan daha büyük ve daha yakındı. Burada bol miktarda su, üzüm bahçeleri ve sebze bahçeleri bulunmaktaydı. Burası ile *Şabûrkân* arasında güney taraftan bir merhale yol vardı. *Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Enbarî* de buranın halkındandı. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.1, s.257.

⁶⁰³ Aslı "*furât*" olan bu kelime sonradan Arapçalaşmıştır. Farsça bir kelimedir. *Fırât* kelimesinin yerine *Fâlâzrûz* şeklinde başka bir kelime daha kullanılmaktadır. Farsçada "*yan, taraf*" anlamında "*fâlâz*" kelimesi kullanılmaktadır. *Fırât* da *Dicle*

çarşısına girdi. Sonra Bağdat'a döndü. *Vezir İbn Hübeyre* hasta olduğu için bu *nevbe*ye katılamadı. Bu hastalığı için yaklaşık beş bin dînâr harcamıştı. Bu paranın bir kısmını doktorlara, bir kısmını sadaka olarak, bir kısmını ise hapiste bulunan ya da diğer şahısların borçlarını ödemeye harcamıştı. Vezir hastalığından kurtulup iyileştikten sonra *İbn el-Tilmîz*'e çok miktarda hilat giydirip çokça dînâr verdi. Sonra da kendisini Halife'ye gönderip durumuyla ilgili bilgileri ve özlemine ilettili. Sonra da Halife'yi karşılamak üzere şehirlere gitti. Halife'yle birlikte döndü.

Receb (M. Temmuz-Ağustos 1158) ayında Halife çıktı. *Kodân*'ı getirtilip kendisine hilat verdi. Ayrıca *Kodân*'ın birliğine çok miktarda asker takviyesi yaptı. Sonra da *Alpkuş*'un memleketine gönderdi. Ülkeyi ve kaleleri kendisine *iktâ* olarak verdi. Ancak bir süre sonra *Kodân*'ın *Sungur el-Hemzânî*'ye katıldığı ve kendisiyle anlaşığı haberi geldi. Halife, insanların *Kaymaz el-İmâdî* dedikleri bir memlûku gönderip hem *Kodân*'ı hem de Sungur'u istedi. Ancak her ikisi de kaçıp *Melik Şah*'a katıldı. Ne var ki açlık ve kıtlık yaşadılar. Çoğu helak oldu. Halife, Şaban (M. Ağustos-Eylül 1158) ayında yola çıktı. Geceyi mübarek haremdeki evinde geçirdikten sonra *Duceyl*'e gitti. Orada birkaç gün kalıp Bağdat'a döndü. Bayram

Nehri'nin yan tarafında anlamını ifade etmektedir. Fırat kelimesi Arapçada ise "*tatlı su*" demektir. *Fırât* nehri eski *Ermenistân*'dan doğmakta, sonra da *Hallât* (Ahlat) yakınlarındaki *Kâlîklâ*'dan (Erzurum) geçmektedir. Bu civarlardaki dağları dolaşarak *Rûm* topraklarına ulaşmaktadır. Daha sonra *Kemah*'a gelmekte ve oradan da *Malatya*'ya gelmektedir. Sonra da *Sumeysât*'a gelmektedir. *Sence Nehri*, *Keysûm Nehri*, *Daysân Nehri* ve *Bellîh Nehri* civarlarında birçok küçük nehir de *Fırât*'a dâhil olmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.242.

günü şimdiye kadar eşi benzeri görülmemiş atların, zırhların, sancakların bulunduğu, aşırı sayıda askerin ve emîrin yer aldığı tören alayına katıldı.

Şevvâl ayının yirmisi Cuma (M. 16 Eylül 1158, Salı) günü Bağdat'a şimdiye kadar görülmemiş büyüklüklerde bembeyaz dolu yağdı. Bunlardan bazıları katılaşmış doluydu. Bu dolu yağmuru bir saat sürdü. Birçok şeyi kırdı. Bu dolu bir adamla küçük kızını içine alıp kaybetti.

Masannıf şöyle demektedir:

“Bu yılda hacca gittim. Harem’de iki defa konuşma yaptım. Medine şehrine girdiğimizde Allah’ın Resûlü’nün (s.a.v.) mezarını ziyaret ettik. Bize:

-Araplar yola oturup hacıların yollarını bekliyorlar, denildi.

Bunun üzerine yolda bize yol gösterecek uzman bir rehber aldık. Yolda çok ilginç dağlar filan gördüm⁶⁰⁴.”

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

272. *Ebû İshak b. el-Mustazhir*

⁶⁰⁴ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu yılda insanlar hacca gittiler. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) şehri olan Medine’ye ulaştıklarında kendilerine Arapların saldırmak üzere toplandıkları haberi geldi. Bunun üzerine ana yoldan ayrılıp Hayber Yolu’na saptılar. Bu yolculuk sırasında birçok zorluklarla karşılaştılar. Ancak Arapların saldırısından bu şekilde kurtuldular.*” İzzeddin Ebû’l-Hasan Ali b. Ebû’l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.426.

Ebû İshak b. el-Mustazhir, Halife Muktefi Liemrillah'ın erkek kardeşi olup Muharrem ayının ikinci yarısında (M. Şubat 1158) vefat etmiştir. *Rusâfa*⁶⁰⁵'daki türbede defnedilmiştir.

Vezir İbn Hübeyre ve devlet erkânı da cenaze törenine katıldı. *Halife Muktefi Liemrillah* onun ölümüne çok fazla üzüldü. *Darünnevbe*'de iki gün boyunca

⁶⁰⁵ *Rusâfat el-Şâm, Rusâfat el-Hicâz* gibi farklı yerler bulunmaktaydı. Burada kastedilen ise *Rusâfat el-Bağdat*'tır. Burası şehrin doğu tarafında yer almaktaydı. *Mansur, Bağdat* şehrinin doğu tarafını inşa ederken burayı da yaptırmıştı. Oğlu *Mehdi*'ye ise şehrin doğu tarafında bir bölge inşa etmesini ve orada kendisi için de bir bölge ayırmasını emretmişti. İnsanlar daha sonra bu mahalleye gelip burasını bayındır hâle getirdiler. Böylece bölge şehrin bir parçası oldu. *Mehdi*, buraya *Mansur Camisi*'nden daha büyük ve daha güzel bir cami inşa ettirdi. Ancak daha sonra bu bölgedeki her şey tahrip oldu. Sadece bu cami ve bitişiğinde bulunan Abbasî halifelerinin mezarları sağlam kaldı. Eğer buradaki vakfiyeler ve hizmet fermanları olmasaydı burası da tamamen harap olurdu. Yine buranın bitişiğinde bulunan ve *İmam Ebû Hanife*'nin mezarının yer aldığı bölge de bu şekilde sağlam olarak kaldı. Burada ayrıca bir çarşı ve bir mahalle de vardı. Bu çarşının bitişiğinde ise bir Rûm evi vardı. Bunlardan da eser kalmadı. *Mehdi, Rusâfa*'yı ve oradaki camiye halifelige geldiği ikinci sene olan 159 (M. 775-776) yılında yapıp bitirmişti. Bu bölgeden yetişmiş birçok ilim adamı da bulunmaktadır. Burasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.46-47; c.1, Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.1. s.393-394.

taziyeleeri kabul etti. Sonra yas tutulması tevkisi⁶⁰⁶ çıktı. İki gün sonra da Mustazhir soyundan olan annesi öldü. O da *Veziir İbn Hübeyre*'nin dışındaki herkesin katıldığı bir cenaze alayıyla türbeye götürüldü. *Ebû İshak, Halife Muktefi Liemrillah*'ın oğlunun yanına yeni yaptırmış olduğu türbeye defnedilmiştir.

273. *Abdülcélil b. Muhammed*

Abdülcélil b. Muhammed İbn Abdülvahid el-İsfahanî Ebû Mesûd el-Hafız şehrinin hafız, âlim, faydalı kişilerinden ve itikadı düzgün kişilerden birisiydi.

Bu yılın Şaban (M. Ağustos-Eylül 1158) ayında kendi şehrinde vefat etmiştir.

274. *Abdülevvel b. İsa*

Abdülevvel b. İsa İbn Şuayb b. İbrahim Ebû İshak Ebû'l-Vakt Ebû Abdullah el-Seczî el-Asl el-Herevî el-Menşe dört yüz elli sekiz (M. 1065-1066) yılında doğmuştur. *Ebû'l-Hasan el-Dâvudî, Ebû İsmâil el-Ensârî, Ebû Âsım el-Fadîlî* gibi kişilerden hadis dersi almıştır.

⁶⁰⁶ “*imza, tuğra, mühür*” gibi anlamalara gelmektedir. Sultanların yüzüklerinde kendilerine ait tevkileri vardı. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.49. Bir başka ifadeye göre ise “*görevlendirme yazısı*” anlamındadır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.109. “*tuğra*” kelimesi terimsel anlamda hükümdara ait olan mühür ya da imza anlamlarına gelmektedir. Ancak İslam devletlerinde hükümdarın iktidar olduğunu gösteren alametlerden birisi de tevkidir. *Tevkinin* üst tarafında besmele, hükümdarın adının yazılması gibi birtakım işlemler görmesi Selçuklular zamanında olmuştur. Bu bağlamda tevkinin resmi bir kurum niteliğine bürünmesinde Selçukluların önemi büyüktür. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.204-207.

Babası kendisini *Herat*'tan *Fûseng*'e kadar omuzlarında götürdü. Ona *Sahîh el-Buhârî*, *Mesned*⁶⁰⁷ *el-Dârmî* ve *Mesned Abd b. Hamîd*'in bazı seçilmiş kişilerinden hadis dersi aldırdı. *Abdullah el-Ansârî* de bir süre ona hadis dersi verdi. *İbn Şuayb* daha sonra *Irak*'a, *Hûsistan*'a ve *Basra*'ya gitti. Oradan da bize, *Bağdat*'a geldi. Bize yukarıda adı geçenleri anlattı. Sabırla okudu. Şeyhimiz olan bu zat selefi görüşündeydi. Allah'ı çok zikreder, çok ibadet eder, *teheccüde* kalkar ve Allah'a çok ağlardı. Bu sene hacca gitmeye karar verdi. Hac için gerekli olan her şeyi hazırladı. Ancak öldü.

Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hüseyînî el-Tikrîfî el-Sûfî bana onun “*Kendime isnat ettim.*” dediğinden bahsetmişti. Öldüğünde en son söylediği ifade:

-Keşke halkım Rabbimin bana neler bağışladığın ve beni bahşedilenlerden ettiğini bilseydi, şeklindeydi.

Bu sözleri söyledikten sonra da ölmüştür.

275. *Nasr b. Mansur*

Nasr b. Mansur İbn el-Hasan b. Ahmed b. Abulhâlık el-Attâr Ebû'l-Kâsım el-Harranî seksen dört (M. 1091-1092) yılında *Harran*'da doğmuştur. Allah kendisine para bakımından cömert davranmıştır. Kendisi de hayır işlerinde cimrilik yapmamıştır. Fakirleri kollamıştır. Fakirlerin ayağına bizzat gitmiş, onları çıplak bırakmayıp giydirmiş, esirleri özgürlüklerine kavuşturmuştur. Bütün bunlar için gerekli olan parayı ise malının zekâtından karşılamıştır. Kendisi çok Kur'ân-ı Kerîm okurdu. Sürekli cemaatle birlikteydi. *Ebû Muhammed el-Akberî* bana onunla ilgili olarak şunu anlatmıştı:

⁶⁰⁷ *Mesned*, senedi peygambere ulaşan hadistir. Buna “*merfu hadis*” de denmektedir.

“Bir defasında rüyamda Allah’ın resulünü görünce kendisine şöyle dedim:

-Ey Allah’ın resulü lütfen elinle gözlerimi sıvazla. Çünkü gözlerim çok acıyor.

Allah’ın resulü ise cevaben:

-*Nas İbn el-Attâr*’a git, gözlerini sıvazlasın, dedi.

Bunun üzerine kendi kendime:

-Nasıl olur da Allah’ın resulünü bırakıp bir dünya insanına giderim ben? diye sormaya başladım.

Allah’ın Resulü’ne tekrar:

- Ey Allah’ın Resulü lütfen elinle gözlerimi sıvazla, dedim.

Bunun üzerine Allah’ın Resulü bana:

-Sen şu hadisi duymadın mı? “Sadakat Allah’ın inisiyatifindedir. Allah işte bu Nasr denen zatın elini sıkmıştır.” Hadi git o Nasr’a, dedi.

Uyandıktan sonra Nasr’a gittim. Beni görünce ayağa kalkıp beni güler yüzle karşıladı. Sonra bana:

-O rüyanda gördüğün kişi bana seninle ilgili bilgi verdi, dedi.

Sonra gözlerimin üzerine *Fatiha* ve *Nâs* surelerini okudu ve gözlerimdeki ağrı dindi. Böylece sağlığıma kavuştum.”

276. *Yahya b. Selâme*

Yahya b. Selâme İbn el-Huseyn Muhammed Ebû'l-Fadıl el-Haskefi dört yüz altmış (M. 1067-1068) yılında *Tanza*'da doğmuştur. Burası *Cezîre*'nin *Diyarbakır*

tarafındaki bir beldesidir⁶⁰⁸. *Hasan Keyf*⁶⁰⁹, de yetişmiş ve *Mıyyafarikîn*⁶¹⁰, e gitmiştir. *İbn el-Huseyn* birçok bilim dalında söz sahibi saygın bir kişidir. Fetva verip güzel şiirler söylüyor, mahalli hoş ifadeler kullanıyordu. Şiilik konusunda abartıya kaçanlardan sayılmaktaydı.

Kendisi *Bağdat*'a gelip *makâme*⁶¹¹lerinden biraz bir şeyler okudu. Ayrıca *Ebû Zekeriyya Tebrizî*'ye yazdığı şiiri de okudu. *Tebrizî* de onun bu şiirine cevap yazdı. İnsanın kulaklarının açık kalarak dinleyeceği şiirler yazdı.

⁶⁰⁸ *Tanza*, kayalık bir yerdir. *Diyarbakır* taraflarında bir yerdir. Buradan *Ebû Bekr Muhammed b. Mervân* gibi birçok bilim adamı ve şair çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.43-44.

⁶⁰⁹ Kelimenin aslı "*Hısn Keyfâ*" şeklindedir. Burası *Ermenistân*'da (Günümüzde Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi) bulunmaktadır. *Dicle Nehri* üzerinde *Amed* (Diyarbakır) ile *Diyarbakır*'a ait olan *Ceziret İbn Ömer*'e bakan çok büyük bir kaledir. Eskiden bu kale iki taraflıydı. *Dicle Nehri* tarafına bakan yönünde bir kemer vardı. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.265.

⁶¹⁰ *Diyarbakır*'daki en meşhur şehirdir. Burayı ilk defa inşa eden kızın *Mıyyâ* olduğu için bu kızın adının verildiği söylenmektedir. "*Fârikîn*" ise Farsçadaki "*barçın*" kelimesinin karşılığında kullanılmıştır. Her iki kelime de "*farklı, ayrı*" anlamını vermektedir. Çünkü bu kız oradaki hendeği düzeltmişti. Buranın inşa edilişi ve buradan yetişen insanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.235-237.

⁶¹¹ Sözlükte "*meclis, oturup, hutbe, vaaz veya nasihat niteliği taşıyan belâgatli kısa hikâye türü*" olarak geçmektedir. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.990.

Yine *Ebû Muhammed el-Hasan b. Selâme*'ye de yazarak onu babası *Nasr*'dan dolayı övdü.

Şiir

Bu şiir de kendisinindir.

Güzel şiirlerinden bazıları da şunlardır:

Onun şiirlerindedir:

Onun şiirlerindedir.

Haskefi bu yılın Rebûlevvel (M. Nisan-Mayıs 1158) ayında *Miyyafarikîn*'de vefat etmiştir.

YIL 554 (M. 1159-1160)

Bu yılda Halife hastalığından kurtuldu. Bunun üzerine davullar çalındı. Fakirlere sadakalar dağıtıldı. Devlet erkânından her bir kişi bir adet ineği kurban olarak kesti. Fakirlere giyecek dağıtıldı. Sevinçten dolayı bir hafta boyunca şehirde hayat durdu⁶¹².

Muharrem (M. Ocak-Şubat 1159) ayında *Turşek, Bağdat*'a döndü. *Kûh el-Mustahdimîn*'in yanında bulunan *Tâc Sarayı*'nda yanında getirdiği kılıcı ve kefeniyle birlikte kendisini yere atıncaya kadar onu kimse fark etmemişti. Bunun üzerine dîvâna gitmesine izin verildi. *Vezir İbn Hübeyre*'nin yanına geldi. Huzura geldikten

⁶¹² İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu yılda Halife Muktefi Liemrillah hastalandı. Hastalığı gittikçe artıyordu. Ancak iyileşti. Bunun üzerine Bağdat'ta müjde davulları çalındı. Halife ve devlet erkânı tarafından sadakalar dağıtıldı. Şehir bir hafta boyunca kapatıldı.*” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.435.

sonra kendisine para verildi. Bundan sonra *Halifelik Sarayı*'na istediği kapıdan girmesine izin verildi⁶¹³.

Muhammed Şah'ın elçisi *Atrâf*⁶¹⁴,taki emîrlerden oluşan birkaç kişiyle birlikte bir grup elçi yakınlaşmak arzusuyla geldi. *Şehrâbân*⁶¹⁵,a gelip indiklerinde *Halifelik Sarayı*'ndan onları indikleri yerde durduracak asker gönderildi. Böylece on sekiz gün buldukları yerde kalıp *Halifelik Sarayı*'na ulaşamadılar. Daha sonra da dönüp gittiler. Böylece getirmiş oldukları mektup da dinlenmemiş oldu.

⁶¹³ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Turşek bu sene Bağdat'a döndü. Kendisini beraberindek getirmiş olduğu kılıcı ve kefeniyle birlikte Tâc Sarayı'nın altına yere atıncaya kadar kimse fark etmedi. Turşek daha önce Halife Muktefi Liemrillah'a isyan edip Acemlere katılmıştı. İşte şimdi de döndü. Affedildi ve Halifelik Sarayı'na girmesine izin verildi. Kendisine ayrıca para da verildi.*” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.436.

⁶¹⁴ Selçuklu döneminde yaşayan bir Türkmen kabilesidir. Bu kabilenin başkanına da “*tekke başı*” denmekteydi. *Atrâf* Türkmenleri Haçlılarla cihat halindeydiler. Selçuklular tarih sahnesinden çekildikten sonra bu Türkmenler *Antakya*'ya yerleşip bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ancak Yıldırım Beyazıt 795 (M. 1392-1393) yılında bu *Atrâf* emirliğini ortadan kaldırmıştır. *Yıldırım Bayazıt*'ın *Timurlenk*'le yaptığı savaşta yenilmesinden sonra bu emirlik tekrar canlanmıştır. 830 (M. 1426-1427) yılında ise Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Mahmud Şakir, **Târih el-İslamî, el-Ahd el-Osmanî**, Beyrut, c.8, s.49

⁶¹⁵ *Bağdat*'ın doğusunda yer alan hurma bahçeleriyle ünlü büyük bir köydür. Buradan birçok bilim adamı çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.375.

Bu yılda Oğuzlar, *Nişabur*'a döndüler. Orayı yağmaladılar. Oranın idaresi *Sencer*'in kız kardeşinin oğlundaydı. Oradan çabucak kaçıp *Cûrcân*⁶¹⁶'a gitti.

Bu yılda Halife, *Vâsıt*'a gitti. Oranın çarşını dolaştı, camisini inceledi. Sonra da *Garrâf*⁶¹⁷'a geçti. Buradaki yolların birinde Halife'nin atının ayağı kayıp yere yıkıldı. Atlıların kılıç kabzasının perazvanesinden dolayı halifenin alın kısmı yarıldı. *Vezir İbn Hübeyre*'nin memlûklerinden birisi Halifeyi kurtarıp olay yerinden uzaklaştırdı. Bunun üzerine Vezir İbn Hübeyre bu memlûku azat edip kendisine hilat verdi. Doktor *İbn Safiyye* gelip Halife'yi muayene ettikten sonra alınının ikiye ayrılmış kısmını dikip birleştirdi.

Bu yılda büyük bir dolu oldu. Bu dolu köyleri mahvetti. Denildiğine göre bu dolu tanelerinden bazılarının ağırlıkları beş rıtlı idi. Mahsulü de yok ettiği için insanlar yiyecek bulamıyorlardı.

⁶¹⁶ Tercüme edilen metinde *جرجان* şeklinde geçen bu kelime *İbn el-Esîr* ve *Yakutî*'nin ilgili eserlerinde *جورجان* şeklinde geçmektedir. *Cûrcân*, *Tabaristan* ile *Horasan* arasında bulunan büyük ve meşhur bir şehirdir. Şehri ilk kuran kişi *Yezd b. el-Mulehheb b. Ebû Sufra*'dır. Bu şehirden birçok edim ve şair çıkmıştır. Şehrin coğrafi konumu ve tarihi ile ilgili olarak Yakutî oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.118-120; İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.428-437.

⁶¹⁷ *Vâsıt* şehrinin alt kısmıyla Basra arasında kalan büyük bir nehir adıdır. Çokça su olduğu için sanki dolup taşıyormuş anlamında kullanılan "*garrâf*" adı verilmiştir. Bu kanalın üzerinde içinde birçok köyün bulunduğu bir bölge yer almaktadır. Burası bir vadidir. Buradan birçok ilim adamı çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.190.

Rebûlevvel ayının on sekizinde (M. 9 Nisan 1159) *Dicle Nehri*'nde med olayı arttı. Sular taşıp *Kûrac*⁶¹⁸'ı yerle bir ettikten sonra şehre yöneldi. *Suhârî*⁶¹⁹'yi ve surlardaki hendekleri sular altında bıraktıktan sonra surları yerle bir etti. Rebûlevvel ayının on dokuzunda Sebt (M. 10 Nisan 1159, Cuma) günü surlarda bir çukur açtı. Bazı surlar ise işte bu çukura düşüp darmadağın oldu. Sel suyu daha sonra başka bir çukur daha açtı. İnsanlar surların yıkılmamak için bu şekilde nefes aldığını zannedip bu durumu ciddiye almamışlardı. Ancak su her tarafı kapladı. Onu durdurmak mümkün olmadı. *Karâh Zafer*, *Eceme*⁶²⁰, *Muhtâra*⁶²¹, *Muktediyye*, *Derb*

⁶¹⁸ *Bağdat* ile *Kâtûl* arasındaki bir nehirdir. *Bağdat* bu nehir yüzünden zaman zaman sular altında kalmaktadır. *Eski Pers* krallarından olan *Kisrâ*, *Kâtûl Kanalı*'nı kazdırdığı zaman bu aşağıdaki insanlara zarar vermişti. Çünkü alt tarafta yaşayan insanların suyu kesilmişti. Bu nedenle insanlar fakir düşmüş malları mülkleri ziyan olmuştu. Bunun üzerine bu bölgede yaşayan insanlar *Kisrâ*'ya giderek kendilerini bu zulümden kurtarmasını istemişlerdi. *Kisrâ*'nın durumu teftiş üzere gittiği bölgede cereyan eden bir konuşmadan sonra bölge halkının tekrar suya kavuşmaları için işte bu *Kûrac Kanalı*'nı kazdırdı. Diğer taraftan *el-Hamavî*'nin dediğine göre bu nehir zaman zaman taşıp *Bağdat*'ı tehdit ettiğinden dolayı insanların başına bela olmuştur. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.412

⁶¹⁹ Bir şehir adıdır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.393.

⁶²⁰ *Bâbil*'de bir yer adıdır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.103.

⁶²¹ *Bağdat*'ın doğu tarafında *Bâb Ebrez* ve *Karâh el-Kâdî* ve *Mu'tediyye* arasında yer alan bir mahalledir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.71.

*el-Kıyâr*⁶²², *Harâbet İbn Cerde*⁶²³, *Harâbet el-Reyyân*⁶²⁴, *Karâh el-Kâdî*, *Katîa*⁶²⁵,⁶²² nin bir kısmı, *Bâb el-Ezc*'in bir kısmı, *Me'mûniyye*⁶²⁶,⁶²⁵ nin bir kısmı, *Karâh Ebû'l-Şahm*, *Karâh İbn Rezzîn*'in bir kısmı, *Zaferiyye*'nin bir kısmı sular altında kaldı. Su yer altına akararak yer altından diğer yerlere yürüdü.

Masannıf şöyle demektedir:

“Ahad (Pazar) günü kuşluk vakti *Derb el-Kıyâr*'da bulunan evimden çıkmıştım. Öğlen vakti evime su dolmaya başladı. İkinci vakti olduğunda ise evlerin tamamı suların içine gömülmüştü. İnsanlar batı yönüne doğru geçmeye başladılar. Geçiş ücreti birkaç dînâra çıkmıştı. Bu geçiş ücretine güç yetmez oldu.

⁶²² Bu yerin adı İbn el-Esîr'de “*Derb el-Kabbâr*” olarak ifade edilmektedir. *Derb* kelimesinin diğer bir anlamı da “*dehlîz*”dir. Bağdat'ta Ömer b. Ahmed b. Ali el-Kattân el-Derbi'ye atfen “*derb*” adında bir yer bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.447.

⁶²³ Bu yerin adı İbn el-Esîr'de “*Harebe İbn Curde*” olarak ifade edilmektedir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.428-437.

⁶²⁴ *Bağdat*'taki büyük ve meşhur bir mahalledir. Eskiden burası bakımlı bir yerdi. Bu mahalle *Bağdat*'ın *Bâb el-Ezc*, *Bâb el-Halebe* ve *Bâb el-Me'mûniyye* arasında yer almaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.111.

⁶²⁵ Bir mahalle adı olup iktâ şeklinde verilen yerlere ad olmuştur. iktâ kime verilmişse o kişinin adıyla anılmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.376.

⁶²⁶ *Halife Abdullah İbn Hârûn el-Reşîd*'e atfen bu ad verilmiştir. Burası *Bağdat*'ta *Muallî* ve *Ezc* arasında yer alan geniş bir mahalle olup bu mahalleyi buranın halkı inşa etmiştir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.44.

Sulâsâ (Salı) günü sular çekildi. Gedikler genişledi. Surlar yıkıldı. *Beled*'in içinde kalan sular *Mahâl*⁶²⁷'a oradan da *Şâkiriyye* ve *Matbah* derblerinin bazı kısımlarına dolmaya başladı.

Derb el-Kıyâr'a iki gün sonra geldim. Burada ayakta duran bir duvar bile göremedim. Kimse kendi evinin bulunduğu yeri tespit edemiyordu. Sadece tahmin yürütüyorlardı. Her şey tümsekler hâline dönüşmüştü. Evleriminiz yerlerini tespit

⁶²⁷ Bağdat'ta bir yer adıdır. Bu ad *Selefilik* inancından gelmektedir. Bazıları bu inancı *ehl-i sünnet* mezhebinin temeli saymakta, bazıları da batıl bir mezhep olarak görmektedirler. Bu inanca göre İslamiyet'te tartışılmaz olan dini metinlerin otoritesidir. Dinî metinler ahlaki ya da manevi bir rehber olmayıp çok güvenli olma özellikleri dolayısıyla önemlidir. Çünkü Kur'an ve hadislerdeki sözler Allah'a ve Peygambere ait olan sözlerdir. Bu nedenle dünyada hükmeden insan değil Allah'tır. Allah'ın kelâmın üzerine hiçbir hüküm verilmez. Buradan hareketle peygamberlerin görevi sadece ve sadece Allah'ın mesajlarını insanlara iletmektir. Bu nedenle *Selefi* düşüncesinde aklın yeri yoktur. Bu noktada insan, aklıyla herhangi bir şeyi elde edemeyecektir. Selefilik inancının temelleri III. (M. X) yüzyılda *Hadis Ekolünün* en önemli ismi olan *Ahmed b. Hanbel* tarafından atılmıştır. VII. (M. XIV) yüzyılın ikinci yarısında ise *İbn Teymiyye* bu düşünce sistemini kuramsallaştırmıştır. Günümüzde özellikle Suudi Arabistan'da yaygın olan *Vahhâbilik* görüşünün temellerinin de Selefilik düşüncesine dayandığı savunulmaktadır. Mustafa Öztürk, "Selefilik ve Tefsir" **Tarihte ve Günümüzde Selefilik**, İstanbul 2013, s.6-8; Ahmet Akbulut, "Selefilik'in Teolojik ve Düşünsel Temelleri" **Tarihte ve Günümüzde Selefilik**, İstanbul 2013, s.7; Zeki İşcan "Selefilik'in Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Plan" **Tarihte ve Günümüzde Selefilik**, İstanbul 2013, s.6;

edebilmemiz için mescidin minaresine çıkmamız tavsiye edildi. Çünkü bu minare yıkılmamıştı.

İmam Ahmed ve diğerlerinin mezarları sular altında kalmıştı. Diğer mezarlar da sular altında kaldı. Yapılı olan mezarlar ise yıkıldı. Ölüler su yüzüne çıkmıştı. *Meşhed* ve *Harbiyye* de sular altında kalmıştı. Bu çok tuhaf bir görüntü olmuştu.

Yirmi gün sonra su geldiği yere geri gitti. *Kûrac Barajı* çöktü. Orada günlerce çalışma yapıldı⁶²⁸.”

⁶²⁸ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu yılın Rebûlâhir ayının sekizinde (M. 29 Nisan 1159) Dicle'nin suyu yükseldi. Bağdat'ın üst tarafındaki Kûrac'ı kapladıktan sonra Bağdat'a doğru yöneldi. Beled'in hendeklerini doldurdu. Su surları yıktı. Surlarda bir delik açtı. Ayın yirmi dokuzunda Cumartesi günü surların bazıları yıkılıp darmadağın oldu. Su, daha sonra başka bir delik daha açtı. İnsanlar suyun nefes almak için delik açtığını ve bu delikleri açtıktan sonra oradan geçip giderek surların yıkılmayacağını düşünmekteydiler. Ancak sular her tarafı kapladı. Önü alınmaz bir hâl aldı. Karâh Tuğr, Eceme, Muktediyye, Derb el-Kıyâr, Harâbet İbn Cerde, Reyânî, Karâh el-Kâdî, Katîa'nın bir kısmı, Bâb el-Ezc'in bir kısmı, Me'mûniyye'nin bir kısmı, Karâh Ebû'l-Şahm, Karâh İbn Rezzîn'in bir kısmı, Zaferiyye'nin bir kısmı sular altından kaldı.*

Sular yer altından diğer yerlere geçip diğer yerlere gitti. İnsanlar batı tarafına doğru geçmeye başladılar. Geçiş ücreti birkaç dînâra çıktığı için güç yetmez oldu.

Daha sonra sular çekilmeye başladı. Çekilirken de surları yıktı. Surların içinde kalan sular ise daha önce su gitmeyen yerlere aktı. Harabe yerler çoğaldı. Mahalleler

Vezir İbn Hübeyre ve baş nakîb birbirine küstü. Baş nakîbın ev hapsi kararı çıktı. Ancak daha sonra affedildi. Birbirleriyle barıştılar.

Bu yılda Rûm kralı büyük bir ordu toplayıp Şam üzerine yürüdü. Bu durumdan Müslümanlar rahatsız oldu. Kâfirler eli boş bir şekilde geri dönmek zorunda kaldılar. Müslümanlar onları ganimet olarak alıp krallarının kızının oğlunu esir ettiler. Elleri boş bir şekilde dönmek zorunda kalmalarının nedeni yanlarında yeterince yiyeceklerinin olmayışydı.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

277. *Ahmed b. Maâlî*

Ahmed b. Maâlî İbn Bereke el-Harbî, Ebû'l-Hattâb el-Kulvâzânî'den fıkıh dersi almıştır. *Nâzariyye* ilminde parlamıştır.

Masannıf şöyle demektedir:

“Bir süre kendisinin derslerini dinledim. Kendisi *Şâfiî* mezhebine geçmişti. Ancak bir süre sonra tekrar *Ahmed* mezhebine (Hanefî) döndü ve vaizlik yaptı.”

Bu yılın Cemâdiyelevvel (M. Mayıs-Haziran 1159) ayında vefat etti. *Bâb Harb Mezarlığı*'nda defnedildi. Ölüm nedeni şöyleydi: Bir hayvana binmişti. Dar bir

tanınmaz hâle geldi. Çünkü mahalleler birer tepe hâlini almıştı. İnsanlar evlerinin sınırlarını ancak tahmin edebiliyorlardı.

Batı tarafında ise Ahmed b. Hanbel'in mezarı ve diğer mezarlar sular altında kalmıştı. Yapılı olan mezarlar da yıkıldı. Ölüler su yüzüne çıktılar. Meşhed ve Harbiyye de aynı şekildeydi. Bu büyük bir olaydı.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.433.

geçitten geçiyordu. Oradan geçmek için eğildi. Ancak semerin kaş tarafına yaslandı. Bu kaş da onu yaralamıştı. Akabinde ishale yakalandı. Takatten düştü.

İki üç gün bu şekilde kaldıktan sonra vefat etmiştir.

278. *Ahmed b. Muhammed*

Ahmed b. Muhammed İbn Abdülaziz Ebû Cafer el-Abbâsî el-Mekkî, Mekke'nin nakîbî idi. Kendisi güvenilir sâlih bir şeyhti. Çok hadis dersi almıştır.

Bu yılda vefat etmiştir. *Atâfiyye*'de defnedilmiştir.

279. *Cafer b. Zeyd*

Cafer b. Zeyd İbn Câmi Ebû Zeyd el-Hamavî, Şam şehirlerinden olan ve Haleb'le Humus arasında bulunan Hama halkındandı. Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. Ders konusunda aşırıya gitmiştir. *Ebû'l-Huseyn İbn el-Tayyûrî*'den ve *Ebû Tâlib b. Yusuf*'tan hadis dersleri almıştır. Sadece kendi kendisiyle meşgul olup insanlarla haşır neşir olmaktan kaçınırdı.

Bu sene Zilhicce ayının on biri (M. 24 Aralık 1159) gecesinde vefat etmiştir. *Katafatâ* olarak bilinen mahellesindeki mescidinin bitişiğinde yer alan *suffa*⁶²⁹ da defnedilmiştir.

⁶²⁹ Bu kelime aslında Hz. Muhammed döneminde Medine'nin mescidinde bulunan ve üzeri gölgelendirilmiş olan bir yerdir. Tarihte ise muhacirlerden herhangi bir parası olmayan ya da sığınacak bir yeri olmayan fakirler burada kalmaktaydı. Bu grup fakirler akşamları bu *suffaya* gelip geceyi burada geçirmekteydiler. Bu nedenle de kendilerine *suffa* halkı denmekteydi. Hz. Muhammed kendileriyle bu *suffada* bir araya gelirdi. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.292.

280. *Hasan b. Cafer*

Hasan b. Cafer İbn Abdussamed b. el-Mutevekkil Alillah Ebû Ali, dört yüz yetmiş yedi (M. 1084-1085) yılında doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. *İbn el-Salebî Mescidi'*nde imamlık yapıyordu. *İbn el-Allâk*, *İbn el-Hassîn* ve diğerlerinden hadis dersi almıştır. Kendisi zarif ve hoş bir kimseydi. *Halife Musteşrid* ve *Halife Muktefi'*nin hayat hikâyeleriyle ilgili ders almıştır. Bu yılın Cemâdiyelâhir (M. Haziran-Temmuz 1159) ayında vefat etmiş ve *Bâb Harb Mezarlığı'*nda defnedilmiştir.

281. *Muhammed Şah b. Mahmud*

Muhammed Şah b. Mahmud kendi adına hutbe okunmasını ve saltanat makamına geçmeyi istemişti. Ancak her iki isteği de kabul edilmemişti. Bunun üzerine daha önce bahsettiğimiz gibi *Bağdat'*a gelip burayı kuşatmış, ancak sonra geri dönmüştü. Zilhicce (M. Aralık-Ocak 1159-1160) ayında Bâb Hemedan'da vefat etmiştir.

282. *Yahya b. Nazâr el-Münebbecî*

Yahya b. Nazâr el-Münebbecî faziletli bir kişi olup edebiyatla uğraşmıştır. Şiir söylerdi. Benim meclisime gelirdi. Benim konuşmalarım kendisini şaşırtırdı. Kulağında ağır bir kir tespit edildi. Bu kirden dolayı sağır olacağından korkmaya başladı. Yoldan geçen bir insanı çağırıp kulağını çekmesini istedi. Ancak beyninin bir parçası çıktı. Ölüm nedeni de buydu.

Zilhicce (M. Haziran-Temmuz 1159) ayında vefat etmiştir. *Verdiyye*⁶³⁰'deki türbelerine defnedilmiştir.

YIL 555 (M. 160-1160)

Bu yılda *Ali Küçük* olarak adlandırılan *Musul*'un hâkimi, *Süleyman Şah b. Muhammed*'i serbest bıraktı. Sultan olduğuna dair adına hutbe okuttu. Sonra da kendisini *Hemedan*'a gönderdi⁶³¹. *Melik Şah*'ın erkek kardeşinin oğlu *Melik Şah b.*

⁶³⁰ *Bağdat*'ın doğu tarafında yer alan, *Bâb Ebrez*'den sonra gelen ve *Bâb Zaferiyye*'ye yakın olan bir mezarlıktır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.371.

⁶³¹ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu yılda *Süleyman Şah* saltanata oturmak için *Musul*'dan *Hemedan*'a gitti. *Süleyman Şah*'ın yakalanması ve daha sonra *Musul*'a götürülmesi konusunu daha önce anlatmıştık. *Süleyman Şah*'ın *Hemedan*'a gitme nedenini ise şöyledir:

Melik Muhammed İbn el-Sultan Muhmûd b. Muhammed b. Melik Şah ölünce büyük emîrlere *Hemedan*'dan *Musul* hâkimi *Kutbeddin Mevdûd b. Zengî*'ye elçi göndererek kendisinden *Melik Süleyman Şah İbn el-Sultan*'ı kendilerine göndermesini talep etmişlerdi. Saltanâtı *Melik Süleyman Şah*'a vereceklerini ifade etmişlerdi. Aralarındaki karara göre *Süleyman Şah* sultan, *Kutbeddin de Süleyman Şah*'ın atabeği, *Kutbeddin*'in veziri olan *Cemâleddin* ise *Süleyman Şah*'ın veziri olacaktı. Bu şartlar üzerine yemin ettiler.

Süleyman Şah; sultanlar için gerekli olan çok miktarda para, deve, alet, at vb. şeyi hazırlattı. Daha sonra *Zeynuddin Ali* ve *Musul* askeriyle birlikte *Hemedan*'a doğru yola çıktı. *Cibal* tarafına yaklaştıklarında askerler yanına akın etmeye başladı. Her

Mahmud ise *Ecme*'ye gitmek üzere *İsfahân*'a yöneldi. Daha sonra da *Ecme*'de vefat etti.

Safer ayının ortasında (M. Şubat 1160) *Sultan Camisi*'ndeki eğitim öğretim işi *Şems Bağdadî*'nin yerine *Yezîdî*'ye verildi.

O günlerde hadis âlimlerinin *Kasr Camisi*'nde hadis okumaları yasaklandı. Bunun nedeni henüz cahil sibyanlardı. Bu sibyanlar *Ahbâru el-Sifât*⁶³² kitabından bir

gün bir grup ve bir emîr kendisini karşılıyordu. Bir süre sonra Süleyman Şah'ın etrafında bir ordu toplanmış oldu.

Ancak onun bu durumu Zeynuddin Ali'nin şahsına bir zarar gelebilmesi ihtimalinden korkmasına neden oldu. Çünkü bu ordunun Süleyman Şah'ı hâkimiyeti altına aldığını düşünüyordu. Çünkü asker Süleyman Şah'ın yanında edebe uymayan davranışta bulunmaktaydı. Bunun üzerine Zeynuddin Ali, Musul'a geri döndü. Zeynuddin Ali, Süleyman Şah'ın yanından ayrılınca da Süleyman Şah'ın işi yolunda gitmemeye başladı. Süleyman Şah'ın arzu ettiği şey olmayıp dileğine kavuşamadı. Nitekim beş yüz elli altı (M. 1160-1161) yılında kendisini Hemedan kapısında tutukladı. Daha sonra da Arslan Şah İbn el-Melik Tuğrul adına hutbe okuttu. İldeniz işte bu Arslan Şah'ın annesiyle evlenmişti. İnşallah bu konu ileride yeri gelince anlatılacaktır.”

İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.437.

⁶³² Bu araştırmanın konusu olan Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî'nin yazmış olduğu *Kitâb Ahbâr el-Sifât* adındaki kitaptır. Söz konusu kitap hadis konusunda yazılmış olup Dr. Merlin Swartz tarafından tedkik edilmiştir. Kitapta toplam altmış hadis işlenmektedir. Merlin, Swartz **A Medieval Critique Of Anthropomorphism İbn al-Jawzî's Kitâb Akhbâr el-Sifât**, Leiden, Boston, Köln, 2002, s.1-453.

şey okuyor ve yorumcuları suçluyorlardı. *Ebû Nuaym*'ın – Allah kendisini lanetleyip kahretsin- tasnif kitaplarına ek olarak bir cüz daha yazmışlardı. Bu durumu haber alan ustâddâr öfkelenerek onların hadis okumalarını yasakladı.

Safer ayının son Cuma (M. 11 Mart 1160, Cuma) günü Halifenin öldüğüne dair dedikodular yayıldı. Halk bundan çok rahatsız oldu. Ülke çalkalandı. Pazarlarda ekmek bile kalmadı. Sonra Vezir, Halife'nin sağlığının yerinde olduğunu bildirdi. İnsanların kalpleri huzura kavuştu. Müjdeler ve hilatler verildi. Ancak Rebûlevvel ayının ikisi Ahad (M. 12 Mart 1160, Cumartesi) sabahı Halifenin sarayındaki tüm kapılar kapandı. Neredeyse öğleye kadar kapalı bir şekilde kaldı. *Bâb el-Nevbe* ve *Bâb Âna*⁶³³ da kapandı. İnsanlar bunun nedenini araştırmaya koyuldular. Asker silah kuşandı. Öğle vakti yaklaşınca kapılar açıldı. Halk, *Mustencid Billah*'a biat etmeye çağrıldı. Böylece *Halife Muktefî Liemrillah*⁶³⁴'ın ölüm haberini herkese bildirmiş oldular.

⁶³³ *Âna*, Irak'ta *Rakka* ve *Hît* arasında yer alan ve *Cezîre*'nin ilçelerinden olan meşhur bir şehirdir. Şiirlere konu olmuştur. *Fırat* nehrine nâzırdır. Korunaklı bir kalesi vardır. Birçok bilim adamına beşiklik yapmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.72.

⁶³⁴ İbn el-Esîr, onunla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“Bu yılın Rebûlevvel ayının ikisinde (M. 11 Nisan 1160) Halife Muktefî Liemrillah *Ebû Abdullah Muhammed b. el-Mustazhir Billah Ebû'l-Abbas Ahmed b. el-Muktedî Biemrillah (r.a.) terâkkî hastalığından dolayı vefat etmiştir.*

Halife Muktefî Liemrillah dört yüz seksen dokuz yılında Rebûlâhir ayının on sekizinde (M. 15 Nisan 1096) dünyaya gelmiştir. Annesi “Yâî” adındaki bir cariyeydi. Halife Muktefî Liemrillah'ın halifeliği yirmi dört sene üç ay ve yirmi gün

Halife Mustencid Billah'ın Halifeliği Konusu

Gerçek adı *Yusuf b. el-Muktefi*'dir. Beş yüz on sekiz yılının Rabûlevvel (M. Nisan-Mayıs 1124) ayında dünyaya gelmiştir. Babası *Muktefi Liemrillah*'tan sonra kendisine biat edilmiştir. Denildiğine göre aslında kendisine bir kötülük yapılmak ve başkasına biat edilmek istenmiştir. Ancak bu kötülüğü ortadan kaldırdıktan sonra önce akrabaları, en başta da amcası *Ebû Tâlib*, sonra ağabeyi *Cafer b. el-Muktefi* kendisine biat etmiştir. Sonra da Vezir, başkâdı, devlet erkânı, âlimler biat etmiştir. Bundan sonra da Cuma günü minberlerde onun adına hutbeler okunmuş, dînârlar ve dirhem⁶³⁵ler dağıtılmıştır.

sürmüştür. Babası Mustazhir Billah da aynı şekilde terâkkî hastalığına yakalanmıştı.

Yine kendisi gibi Rebûlevvel (M. Mart-Nisan 1160) ayında vefat etmişti.

Halife Muktefi Liemrillah yumuşak huylu, cömert, adil, güzel ahlaklı, çok zeki ve ileri görüşlü bir kimseydi. Deylemlilerden yaşadığı döneme kadar yanında sultan olmadan Irak'ı tek başına yöneten ilk kişi olmuştur. Halife Muktefi Liemrillah, Halife Mustansır döneminden beri diğer halifeler arasından Halife Mu'tad dışında halifelik makamına tam anlamıyla hükmeden, ordusuna ve yakın adamlarına tam anlamıyla söz geçiren ilk halifedir.

Halife Muktefi Liemrillah cesur, atılgan, savaflara bizzat katılan bir halifeydi.

Ülkesinin her tarafındaki istihbaratçılara muazzam paralar verirdi. Bu sayede tüm haberleri herkesten önce alırdı.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.438.

⁶³⁵ Bir dirhem 2,975 gramdır. Muhammed b. Ali b. Huseyn el-Harîrî, a.g.e. S.39, s.238-239.

Masannıf –Allah kendisine rahmet etsin.- *Vezir Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Muhammed b. Hübeyre*'nin kendisine şöyle dediğini aktarır:

-*Halife Mustencid Billah* bana (Vezir Ebû'l-Muzaffer Yahya'ya):

-On beş yıldır rüyamda Allah'ın Resûlünü görüyordum. Allah'ın Resûlü bana “Baban halifelik makamında on beş sene kalacak.” dedi.

Dediği gibi de oldu.

Halife Mustencid Billah bana ayrıca:

-Babamın ölümünden dört ay önce de rüyamda yine Allah'ın Resûlünü gördüm. Allah'ın Resûlü büyük bir kapıdan girerek yanıma geldi. Sonra beni bir dağa çıkardı. Bana iki rekât namaz kıldırıldı. Bir gömlek giydirdi. Şu sözleri tekrar etmemi istedi: “Ey Allah'ım beni hidayete erdirdiğin kullarının zümresine ilhak et.” Sonra *Kunut* dualarını okudu, diye söyledi.

Vezir Ebû'l-Muzaffer Yahya bana şunları demişti:

-*Halife Mustencid Billah*, babası daha hayatta iken bir hizmetçisiyle bana bir mektup göndermişti. Sanki bu mektupta bir şey gizlemek istiyordu. Mektubu aldım. Okudum ve hizmetçiye şöyle dedim:

-*Halife Mustencid Billah*'a aynen şöyle de:

“Ben ne bu mektubu okuyabilirim ne de bu mektuba cevap verebilirim.”

Çünkü kendisini Ali'nin yerine koyuyordu.

Halife Mustencid Billah, halifelik makamına geçince huzuruna gidip şöyle dedim:

-Ey Halife! Senin gibi müstakbel bir Halifeye nasihat etmeyi istememiştim. O nedenle mektubuna cevap veremedim.

Bunun üzerine *Halife Mustencid Billah* bana:

-Haklısın. Sen bundan sonra da vezirsin, dedi.

Ben de:

-Ne zamana kadar vezir olarak kalacağım, diye sordum.

Bana:

-Ölünceye kadar, diye cevap verdi.

Kendisine:

-Allah'a yemin olsun ki mübarek bir ele (yardıma) ihtiyacım var, dedim

Bundan sonra bana yaptıklarından dolayı *Halife Mustencid Billah*'a yemin ettim.”

Denildiğine göre bu konuşmadan sonra Vezir, fazla miktarda at, silah, köle, hediyeler, dînârlar getirerek hizmette bulundu. İçinde fiyatı dört yüz dînârdan fazla olan on dört tane beyaz Arap atı, değerli altı tane katır, içlerinde üç hizmetçinin bulunduğu on tane Türk köle, on tane altın ve miğfer, on tane elbise dolabı, bir adet saplı sepet, birer adet kâfûr, anber, içinde dînârların bulunduğu bir adet sepet vardı. Bunları Vezir'den alıp kabul edince Vezir hoşnut oldu.

Nitekim *Halife Mustencid Billah*'a biat edildikten sonra Vezir makamında kalmaya devam etti. Valiler de buldukları vilayetlerde valilik yapmaya devam ettiler.

Halife Mustencid Billah, *darîbe*⁶³⁶ ve *mûkûs* vergilerini kaldırdı. Babası için yas tutulmasını emretti. Babasının vefatı dolayısıyla güzel bir kürsü koyarak oraya çıkıp bir konuşma yaptı.

⁶³⁶ Her vatandaşın içinde bulunduğu toplumun bir ferdi olduğu için devlete ödediği bir tür vergidir. Bir tür kelle vergisidir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.300.

Darünnevbe'de üç gün boyunca hitap ettim. Üçüncü gün ise Vezir'e bir ferman gönderildi. Bu fermanda şöyle yazıyordu:

“Kendilerine bir musibet geldiği zaman kendilerini Allah'ın emrine ve hükmüne teslim ederek –Biz Allah'tan geldik, yine Allah'a gideriz.– derler. Uygulayıcının hikmetine ve Allah'ın kendisini yücelttiği *İmam Said* için kıldıklarına sabreder. Hayatın zevkini Allah'ın emri için terk eder. İslam'a destek için paramparça olur. Kendisini tamamen dine ve sisteme adar. Sabretmekte kararlı olursa zamanla üzüntüsü gider. Böylece istediğine ulaşmış olur. Allah'ın insanlara acıyan onlara merhamet eden, onları kucaklayan rahmeti yeryüzündeki herkesi kaplamış olur. Yüce Allah böylece kerametini, ihsanını, sevgisini, dostluğunu yeniden yağdırır. Kişinin dünyada ve ahrette huzura kavuşması için Allah'a teslim olmaktan başka bir çaresi yoktur. Her şeyi bir tarafa bırakıp Allah'a koşması gerekir. Allah verdiği sözü tutandır. Her şeyin karşılığını verendir. Allah'ın dediğini yapan dünyada ve ahrette mutlu olur. Nitekim herkes bir gün mutlaka Allah'a dönecektir. Allah Halife'nin bu makama gelmesinden hoşnut olmuştur. Rıza göstermiştir. Onun tabasını koruyacağını bilmektedir. Böylece imamlık nurunu tekrar yakmıştır. İşte sen de kalkıp dine sarıl. Görevlerini yerine getir. Böylece engin nimetlere kavuşursun. Yanında bulunanlara hizmete koşmaları için emret. Namaz vakitlerinde nevbeye vursunlar.

Vezir makamına ilk iki gün yürüyerek gelip gitmişti. Üçüncü gün ise kendisine atı verildi. Böylece atıyla gidip gelmeye başladı.

Halife, üçüncü gün rüşvet alan ve kötü bir yönetici olan kâdı *Ali İbn el-Murahham*'i tutukladı. İnsanlardan almış olduğu paralara el konulup tekrar insanlara dağıtıldı. İlk başta itiraf etmesi için kendisine vurulmuştu. Ancak itiraf etmemişti.

Sonra oğluna vurulunca aldığı tđm rüşvet parlarını itiraf etti. Ayrıca *Rahbe*'de bulunan tđm kitapları yakıldı. Bu kitaplar arasında *Kitâb Şifâ* ve *İhvân el-Safâ*⁶³⁷ adlı kitap da vardı. Tutuklandıktan sonra hapse atıldı. Hapiste öldü.

Irak'ın tđm bölgelerindeki tabakhane, balık, koyun, deve ve at pazarlarından alınan vergiler kaldırıldı.

⁶³⁷ *İhvân el-Safa* ve *Hallân el-Vefa* cemaatinin felsefi düşüncesi üçüncü (M. X.) yüzyılda *Basra*'da yaşamış olan bir İslami bir felsefeye dayanmaktadır. Yaşadıkları dönemde geçerli olan felsefe ile İslam dini arasında bir yerde durmuşlardır. Bu konudaki görüşlerini yaymak için de "*Tuhef İhvân el-Safâ*" adında bir kitap yazmışlardır. Yine daha sonra da bu konuda başka kitaplar da kaleme almışlardır. Bu cemaat, dördüncü (M. XI.) yüzyılın ikinci yarısında *Basra*'da hüküm süren İsmailiyye mezhebinden esinlenerek ortaya çıkmıştır. Bu cemaatin ilgi alanları çok geniş bir yelpazeyi kaplamaktaydı. Hem bilimle, matematikle hem de astronomi ve siyasetle uğraşıyorlardı. Felsefelerini 52 adet risale kitabıyla ifade etmiş ve bu risaleleri Endülüs'e kadar yaymayı başarmışlardır. Bazı kimseler bu risaleleri felsefe bilimi konusunda yazılmış olan bir ansiklopedi konumunda görmektedirler. Bu cemaatin sloganı "*Çalışmak için verilen uğraş insanının nefsinin temizleyen bilim yoluyla mutlu olmasını sağlar.*" şeklindeydi. Bu hareketin en meşhur isimlerinden biri *Mukaddesî* olarak nam salan *Ebû Süleyman Muhammed b. Muşîr el-Bestî* ve *Ebû'l-Hasan Ali İbn Hârûn ez-Zencî*'dir.

http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A5%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%81%D8%A İbn el-Esîr ise bu kitapların İbn Sina'nın yazmış olduğunu belirtmektedir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.428-437.

Paralarını istedikleri için hapse atılmış olan bir grup insan da serbest bırakıldı.

Ustâddâr huzura geldi. Kendisine hilat giydirilip *Emîr Hâcib*'lik makamına tayin edildi. Vezir de onun yanında ayakta durmaya başladı⁶³⁸.

⁶³⁸ İbn el-Esîr, bu oluya şu şekilde anlatmaktadır:

Bu yılda *Mustencid Billah* halifelik makamına geçti. Asıl adı *Yusuf*'tur. Annesi “*Tâvûs*” adındaki bir cariyeydi.

Mustencid Billah'ın babası *Muktefi*'nin çok sevdiği bir cariyesi vardı. Bu cariyenin de *Ebû Ali* adında bir oğlu vardı. Babası *Muktefi*'nin durumu ağırlaşp da hayatından umut kesilince bu cariyeye bir grup emîre haber gönderip oğlu *Ebû Ali*'yi halife yapmaları konusunda kendilerine çok miktarda iktâ ve değerli mallar verdi.

Emîrlere ise:

-Veliaht varken senin oğlun *Ebû Ali*'yi nasıl halife yapalım? diye sordular.

Ebû Ali'nin annesi:

-Eğer veliaht babasının yanına gelirse kendisini tutuklarım, diye cevap verdi.

Çünkü veliaht babası *Halife Muktefi*'nin yanına her gün gelip gitmekteydi.

Emîrlere:

-Mutlak surette bir devlet adamına ihtiyacımız var, dediler.

Emîrlere sonunda *Ebû'l-Muâli İbn el-Keyhurâsi*'yi tercih ettiler. *Ebû'l-Muâli*'yi göreve davet ettiler. *Ebû'l-Muâli* de kendisinin vezir olması şartıyla bu daveti kabul etti. Vezirler kendisine istediğinden fazlasını vermeyi vaat ettiler. Bunun üzerine anlaşmaya varınca *Ebû Ali*'nin annesi bundan haberdar oldu. Birkaç cariyeyi çağırıp kendilerine hançerler verdi. Daha sonra da veliaht *Mustencid Billah*'ı öldürmelerini emretti.

Mustencid Billah'ın küçük bir hizmetçisi vardı. *Mustencid* bu küçük hizmetçisini sürekli babasından haberler alırdı. *Mustencid*'in bu küçük hizmetçisi hadım cariyelerin ellerindeki haçerleri, *Ebû Ali* ve annesinin elindeki kılıçları fark edince hemen *Mustencid*'e haber verdi.

Bu sırada *Ebû Ali*'nin annesi *Mustencid*'e haber gönderip babasının ölmek üzere olduğunu ve gelip son defa görmesini ilettili.

Bunun üzerine *Mustencid*, ustâddâr *Adazüddeve*'yi çağırtdı. Kendisini ve bir grup hizmetçiyi de yanın alarak gidip saraya girdi. *Mustencid* üzerine bir zırh giymişti. Elinde ise kılıç vardı. İçeri girer girmez cariyeler *Mustencid*'in üzerine saldırdılar. *Mustencid* cariyelerden birisini kılıç darbesiyle yaraladı. Daha sonra da diğeri bir cariyeyi yaraladı. Bu arada bir nara atıyordu. *Ustâddâr* da hizmetçilerle birlikte içeri girdi. Cariyeler kaçtılar. *Mustencid* kardeşi *Ebû Ali*'yi ve annesini yakalayıp her ikisini de hapsetti. Daha sonra cariyeleri de yakalatıp bazılarını suda boğdurdu bazılarını da öldürttü. Böylece Allah kendisini bu tehlikeden korumuş oldu.

Babası *Halife Muktefi Billah* vefat edince de yakın akrabaları ve ailesi kendisine biat ettiler. Kendisine ilk biat eden ise amcası *Ebû Tâlip* olmuştu. Daha sonra ağabeyi *Ebû Cafer b. el-Muktefi*, *Vezer b. Hübeyre*, başkâdı, devletin ve bilim adamlarının ileri gelenleri biat ettiler. Cuma günü adına hutbe okundu. Dînârlar ve dirhemler dağıttı.

Vezer Avnuddin b. Hübeyre, *Halife Mustencid*'in şöyle dediğini anlatır:

“On beş yıldır rüyamda Allâ'ın Resûlünü görüyordum. Allah'ın Resûlü bana:

-Baban yirmi beş yıl hilâfet makamında kalacak.

Halife Mustencid Billah, babasının vefatının üzerinden bir ay geçtikten sonra devlet erkânına hilatler verdi. Bana da hilat verdi. Ayrıca *Abdülkadir'e*, *Ebû'l-Necîb'e* ve *İbn Şakrân'a* da ayrı ayrı hilat verdi. Üçümüzün de *Kasr Camisi'*nde vaaz vermemize izin verdi. Rabîulâhir ayının yirmi sekizi Sebt (M. 7 Mayıs 1160, Perşembe) günü *Kasr Camisi'*nde vaazda bulunmaya başladım. Vaazıma sürekli olarak on bin ile on beş bin arasında değişen bir cemaat geliyordu.

*H.z. Muhammed'*in dediği gibi de olmuştu. Sonra babamın ölümünden dört ay önce rüyamda yine Allâ'ın Resûlünü gördüm. Resûlullah büyük bir kapıdan girerek yanıma gelmişti. Sonra beni bir dağın tepesine çıkardı. Orada bana iki rekât namaz kıldırdı. Sonra bana bir gömlek giydirdi. Sonra bana:

-“Ey Allah'ım beni de hidayete erdirdiğin kullarının zümresinden et.” dememi söyledi. *Kunut* dualarını okudu.”

Mustencid halife olunca vezir *İbn Hübeyre* vezirliği bıraktı. Valiler ise yerlerinde kaldılar. *Halife Mustencid mukûs* ve *darîbe* vergilerini kaldırdı. Kötü bir hâkim olan kâdı *İbn el-Murrahim'i* yakalattı. *İbn el-Murrahim'in* çok miktarda parasını aldı. Ayrıca *Rahebe'*deki kitapları da alınarak yakıldı. Bu kitaplar felsefe bilimi hakkındaydı. Yakılan bu kitaplar arasında *İbn Sînâ'nın Şifa* kitabı, *İhvân el-Safâ* vb. kitaplar da vardı.

Ustâddâr ise *Aduddin b. Reîsülruesâ'*ya saygı gösteriyordu. Kendisine yardımcı olmak için başkâdı *Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Dâmğânî'*yi azledip yerine *Cafer Abdülvahid el-Sakafî'*yi getirdi ve kendisine hilat giydirdi. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.438-439.

İnsanların ağdalı konuşması ve mezhepçilikte taassuba gitmeleri moda olmuştu. Yüce Allah beni onlara yardım etmem için bir vesile kılmıştı. Benim sözüm yerde kalmıyordu.

Ebû Cafer b. Said İbn el-Muşât adındaki bir kişiye *Kasr Camisi*'nde oturup vaaz etmesi konusunda izin verildi. Adama sorular sorulup:

-Bu kitap Allah'ın sözü değil midir?" diyorlardı.

Adam da:

-Hayır, diye cevap veriyordu.

Hikâyeler anlatarak:

-Bu *Musa*'nın sözüdür, şu karıncanın sözüdür, gibi ifadelerle insanların dini inançlarının bozulmasına neden oluyordu.

Bunun üzerine *Kasr Camisi*'nden atıldı. Çok geçmeden de öldü.

Cemâdiyelâhir (M. Haziran-Temmuz 1160) ayında başkâdı *Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Dâmğânî* azledildi. Yerine ise *Abdülvahid Ebû Cafer el-Sakaî* getirilip kendisine hilat giydirildi ve ahitname yazıldı. Daha sonra kendisine:

- *İbn el-Murahhim*'in yerine getirilen *Küçük İbn el-Sakaî* için ayağa kalk, denildi.

O da:

-Başkâdının sıradan bir kâdı için ayağa kalkması şimdiye kadar uygulanmamış bir adettir, diye cevap verdi

Bunun üzerine kendisine:

-Hani *İbn el-Murahhim* için ayağa kalkmıştın ya! denildi.

Ancak daha önce ayağa kalktığını inkâr etti. *Adul İbn el-Murahhim* için ayağa kalkmadığı konusunda Allah'ı şahit koştu.

Bu durumu aleyhinde delil olarak kullandılar. Bu nedenle azledildi. *Ebû'l-Muammer Abdürrezzak b. Ali el-Hatîb* adındaki öğretmen birisini onun yerine getirdiler. Bu kişi *Me'mûniyye*'deki çocuklara öğretmenlik yapıyordu. Bunun üzerine durumu *Muktefî*'ye haber verdi. *Hâcibûlbâb*'a gidip kendisini dinlemesini istedi. Çünkü ona güveniyor ve ondan çekiniyordu. Böylece şeref sahibi oldu. *Muktefî* vefat ettikten sonra *Halife Mustencid Billah*'a yazarak babasının zamanında olduğu gibi kendisine ayrıcalık vermesini istedi. Halife:

-Haber vermekte olan kişi bu muydu? diye sordu.

-Evet, dediler.

Bunun üzerine onun yakalanmasını emretti. Yakalanıp kanın akıtılması cezası verildi. Geceleyin evine getirildi. Evindeki gömünün yerini göstermesi istendi. O da kendilerine:

-İşte burayı, yok yok şurayı kazın, dedi.

Dediği yerleri kazdılar. Ancak herhangi bir gömüye rastlamadılar. Bunun üzerine kendilerine:

-Ben size evimde gömü olduğunu darp açısından dolayı söylemişim, dedi.

Sonra getirdikleri hapisaneye götürdüler.

Bu yılda *İbn Hamdûn* bölge valisi olarak tayin edildi.

Bu yılda mahzen *nâib*⁶³⁹'i *Ali İbn el-Fakîh* yakalandı. Kendisi *mahzenden* sorumluydu. *Mahzen*'in hâkimi kendisini tutuklattı. *Hâcibûlbâb* görevinde bulunan *İbn el-Saykal*, Abbasî nakîbi olmak için dört bin dînâr harcadı. Böylece kendisine

⁶³⁹ Sultanın vekili demektir. *Dîvân* memurlarının yanında bulunmaktaydı. İşlerin yürüyüşünü kontrol etmekten başka hesap tutmak, hesap kaydetmek gibi herhangi bir görevi yoktu. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.275.

“başnakîb” unvanı verildi. Daha sonra beş bin dînâr daha harcadı. Ancak *Ali İbn el-Saykal* tutuklandı. Harcadığı paralar kendisinden geri istendi. On iki bin dînâr ödemesine karar verildi. Bunun üzerine sahip olduğu her şeyi satmak zorunda kaldı.

Ramazan (M. Eylül-Ekim 1160) ayında garip bir olay oldu. *Mağripli* birisi kumla oynayıp yıldızları sayıyordu. *Asâkife Çarşısı*’ndaki bir sokaktaki odasında yaşıyordu. Bu odanın sırt kısmı *İbn Hamdûn el-Ârîda*’ın evine yaslanmaktaydı. Bu adam kendisini Allah yoluna adanmış bir hayat yaşıyor gibi yapıyordu. Bir gece odasından çıkıp bekçiye giderek:

-Kapıyı aç. İhtilam oldum da, dedi.

Sonra duvarların temellerini kazıp delmeye başladı. Kazdığı odadaki toprakları buradan çıkardı. Sonunda evdeki depoya ulaştı. Bu depoda karaardıçtan yapılmış ahşap bir hazine vardı. İşte bu hazinede bulunan tüm parayı ve üç bin dînâr değerindeki mücevheri çaldı. Oradan da bekçinin yanına gidip:

-Kapıyı aç, dedi.

Önceden bir dişi deve ve kendisine yardım edecek birisini ayarlamıştı. Sonra oradan ayrılıp gitti. Fersâhlarca yol gidinceye kadar hırsızlık olayını kimse anlamamıştı. Sonra tüccarlık yapan *Nadir b. el-Kâsım*’ın kölelerinden bir köle aldı. Bir rivâyete göre ise bu köleyi *Mağrip*’linin arkadaşı *Şam*’daki *Rahbe*’den getirmişti. Bu köle daha sonra bu işle ve *Mağrip*’liyi öldürmekle suçlanmıştı. Yine rivâyete göre bu köle *Mağrip*’linin hazine çıkarmasına yardımcı oldu. Ancak hazineyi çıkardıktan sonra *Mağrip*’liyi öldürüp paraları alarak kaçtı.

Şevvâl ayının başında (M. Ekim 1160) Bâb Hemedan’daki askerler *Süleyman Şah*’ı yakalama konusunda anlaştilar. *Tuğrul*’un oğlu olan *Arslan*’a mektup gönderdiler.

Ali Küçük, Hacca gitmek üzere *Bağdat*'a geldi. Mübarek mekâna ulaştı. Halife kendisine hilat giydirdi.

Bu yılda *Rahbe*'nin hâkimi olan *Şirekûh* adındaki kişi ve *Şam* vilayetlerinde bulunan diğer kişiler *Hacca* gittiler. Mübarek topraklarda çok miktarda ihsanda bulundular. Ancak *Küçük*, söz konusu edilecek kadar çok miktarda para harcamadı.

Bu yılda *Başkâdı el-Sakaftî* vefat etti. Yerine ise oğlu *Cafer* tayin edildi. Kendisine *Kîş*⁶⁴⁰ten iki binek yükü dolusu hediye geldi. Ayrıca oranın halifesinden birkaç at, on yük *Hutâ*⁶⁴¹ oku, fildişi; tik, çam ve abanoz ağacından yapılmış ahşap mücevher kutuları, ud ağacından yapılmış sepetler, papağanlar, cariyeler ve köleler hediye olarak gelmişti.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

283. Abdülvahid b. Ahmed

Abdülvahid b. Ahmed b. Muhammed b. Hamza olup *Kûfe*'de kâdılık yapmıştır. *Ebû'l-Ğanâim* gibi kimselerden ders almıştır. *Halife Mustencid Billah* kendisini başkâdı olarak tayin etti.

Bu yılın Zilhicce (M. Aralık 1160) ayında vefat etmiştir. Vefat ettiğinde seksenini geçmişti.

284. Mısır Hâkimi el-Fâiz

⁶⁴⁰ “*Kîş*” şeklinde Türkçe olan bu kelime Farsçalaşmıştır. Denizin ortasındaki bir adadır. Burada yaşayan halk Fars olduğu için Farsların bir vilayeti olarak kabul edilmekteydi. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.494

⁶⁴¹ *Kûfe* ve *Şâm* arasındaki bir yer adıdır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.378.

Mısır Hâkimi el-Fâiz, Mısır'ın hâkimiydi.

Bu sene Receb (M. Haziran-Temmuz 1160) ayında vefat etmiştir.

Kendisi çocuk olduğu için yapması gereken işleri *Ebû'l-Ğârât el-Sâlih b. Razzîk* yürütmekteydi. Kendisi henüz çocukken bu makama geçmiş ve *Âdid* lakabını almıştı. İşte *Ubeyd* ailesinin devleti bu çocuğun elinde yok olup gitmişti. Böylece *Mısır* topraklarında tekrar *Abbasoğulları* adına hutbe okunmaya başlandı. Bu konuyu yeri gelince anlatacağız⁶⁴².

⁶⁴² *Mısır*'daki halifeliğin el değiştirmesi ve Alevilikle halifelik ilişkisi konusunda İbn el-Esîr, şu bilgileri vermektedir:

“*Bu yılda Mısır hâkimi olan Fâiz Binasrullah Ebû'l-Kâsım İsa b. İsmail ez-Zâfir vefat etti. Halifeliği altı ay ve yaklaşık iki ay sürmüştü. Halifelik makamına geçtiğinde henüz beş yaşındaydı. Ölünce Sâlih b. Razzîk saraya girdi. Başhâdimi çağırıp:*

-Sence burada halifelik makamı için en uygun kişi kim olabilir? diye sordu.

Başhâdim de:

-Burada bu makama uygun bir grup insan vardır, diye cevap verdi.

Daha sonra da kendisine göre uygun olan kişilerin adlarını saydı. İsimleri sayarken yaşlı bir kişinin adını da zikretti. Sâlih b. Razzîk bu yaşlı kişinin getirilmesini emretti.

Bu sırada yakın adamlarından birisi Sâlih b. Razzîk'e:

-Abbas senden daha ileri görüşlü olamaz. Çünkü kendisi büyükleri bırakıp küçükleri seçti ve yönetimi tek başına ele aldı, dedi.

Bunun üzerine Sâlih b. Razzîk yaşlı adamı yerine gönderdi. Bu arada Âdid Lidinillah Ebû Muhammed Abudullah b. Yusuf b. el-Hafız'ın getirilmesini emretti. Âdid Lidinillah'ın basası halife değildi. Çağrıldığı sırada henüz buluş çağına yaklaşmış

285. *Kaymaz Arcuvânî*

Kaymaz Arcuvânî, Nâzırdan sonra gelen *Hac Emîri*'dir. *Kaymaz Arcuvânî*, Halifenin sarayındaki meydana girip *savlucan*⁶⁴³ oyununu oynamaya başlamıştı. Üzerine binmiş olduğu atı şaha kalktı. Sonra üzerindeki sahibi yere attı. Kaymaz kafasının üzerine yere düştü. Köprücük kemiği kırıldı. Burun deliklerinden ve kulaklarından beyni dışarı aktı⁶⁴⁴.

bir delikanlıydı. Sâlih b. Razzîk kendisine biat etti. Ayrıca Âdid Lidinillah'ı kendi kızıyla da evlendirdi. Bu evlilik sırasında kızıyla birlikte eşi benzeri görülmemiş miktarda çeyiz gönderdi. Bu kız Âdid Lidinillah'ın ölümünden ve Aleviliğin Türklere geçmesinden sonra da yaşadı. Bir süre sonra ise başka biriyle evlendi.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.6, s.437-438.

⁶⁴³ Farsça olup “*değnek, sopa*” anlamındadır. Bu değneğin bir ucuyla topa vurulmaktadır. Kendisini taşıyan sultanı simgelemektedir. Meliklik simgelerinden birisidir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, a.g.e. s.297.

⁶⁴⁴ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu yılda hâc emîri olan Kaymaz Arcûvânî vefat etti. Top oynarken atından yere düşmüştü. Beyni burun deliklerinden ve kulaklarından dışarı çıkmıştı.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.443.

Öldükten sonra *Şûnîziyye*⁶⁴⁵ *Mezarlığı*'nda defnedilmiştir. İnsanlar onun cenazesinde arkasından gidip acıdılar. Bu olay bu yılın Şaban (M. Ağustos-Eylül 1160) ayında olmuştu.

286. *Muhammed Ebû Abdullah el-Muktefî Billah*

Halife İbn el-Mustazhir Billah, *terâkki*⁶⁴⁶ hastalığına yakalanmıştı. Denildiğine göre boynunda bir ur vardı.

Bu yılın Rabûlevvel (M. Mart-Nisan 1160) ayında altmış altı yaşını doldurmaya yirmi beş gün kala vefat etmiştir.

Yirmi dört sene, üç ay ve on altı gün halifelik yapmıştır. Önce sarayına defnedilmiştir. Sonra da türbeye nakledilmiştir.

Çok ilginç bir tesadüftür ki babası *Halife Mustazhir Billah* da yine bu *terâkki* hastalığına yakalanmış ve yine Rabûlevvel (M. Mart-Nisan 1160) ayında vefat etmişti. *Muhammed Şah, Muktefî*'den üç ay önce vefat etmişti. Yine *Sultan Muhammed* de *Halife Mustazhir Billah*'tan üç ay önce vefat etmişti. *Halife Muktefî* rüyasındayken nefes alamadığından ölmüştü. Yine yerine geçtiği babası da rüyasındayken nefes alamadığı için ölmüştü.

Sâlih bir kul olan *Afîf Nâsîh* şöyle der:

-Beş yüz elli (M. 1155) yılı daha başlamadan rüyamda onun şöyle dediğini görmüştüm:

⁶⁴⁵ *Bağdat*'ın güney batısında yer alan bir mezarlık olup Allah'ın sâlih kullarından olan birçok kişi de buraya defnedilmiştir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.373.

⁶⁴⁶ Akciğerden gelen havanın boğazda sıkışıp kalmasıdır.

-Eğer üç tane “*ha*” harfi yan yana gelirse bunlardan üçüncü “*ha*” harfiyle başlayan kelime halifenin öleceği günü gösterir. Kendisine şöyle sordum:

-Hangi halifenin sonu olacaktır?

Bana şöyle cevap verdi:

-*Halife Muktefi*’nin sonu olacaktır.

Kendisine şöyle sordum:

-Bu üç tane “*ha*” harfinin bir araya gelmesi ne demektir?

Bana şöyle cevap verdi:

“Hamsemie ve hamse ve hamsûn (beş yüz elli beş) (M. 1160-1161) yılını işaret eder⁶⁴⁷ .

287. *Muhammed b. Ahmed*

Muhammed b. Ahmed b. Ali b. el-Huseyn Ebû'l-Muzaffer İbn el-Turkî camide ve bayram günlerinde vaaz veriyordu. Dış görünüşü itibariyle hoş bir kimseydi.

Zilkade ayının yirmi beşi Çarşamba (M. 26 Kasım 1160, Cumartesi) günü vefat etmiştir. Sonra *Kerhi*⁶⁴⁸ olarak bilinen türbeye defnedilmiştir.

288. *Muhammed b. Yahya*

Muhammed b. Yahya İbn Ali b. Muslim Ebû Abdullah ez-Zubeydî, *Yemende*ki *Zubeyd* halkındadır. Yaklaşık olarak dört yüz seksen (M. 1087) yılında

⁶⁴⁷ İlgili dipnot.

⁶⁴⁸ *Kerh Bağdat* kastedilmektedir. Bu kelimenin ortaya çıkışı ve kullanımı ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.448.

dünyaya gelmiştir. *Bağdat*'a ise beş yüz dokuz (M. 115-116) yılında gelmiştir. Vaizlik yapmıştır. Edebiyat ve gramer bilgisine haizdir. Yaşadığı fakirliğe karşı son derece sabırlı bir kimseydi. Halinden hiçbir zaman şikâyetçi değildi. Masannıf – Allah kendisine rahmet etsin.- şöyle der:

*Barândisi*⁶⁴⁹ bana şöyle anlatmıştı:

- Sabahleyin tan ağardıktan neredeyse öğleye kadar *Zubeydi* ile birlikte oturmuştum. Kendisi ağzında bir şey çiğniyordu. Ne olduğunu sordum. Bana:

-Yiyecek bir şeyim yoktu ben de bir çekirdek tanesini alıp onunla oyalanmaya başladım, dedi.

Muhammed b. Yahya acı da olsa gerçeği söylemekten çekinmezdi. Hiç kimseye iltimas geçmezdi. Hiç kimseyi Allah adına suçlamazdı. Bana anlattığına göre bir gün vezir *Zeynebi*'nin huzuruna çıkmıştı. Kendisine vezirlik elbisesi giydirilmişti. İnsanlar bu elbisesinden dolayı kendisini tebrik ediyorlardı. Bu sırada şu sözleri sarf etti:

-Bugün tebrik edecek bir gün değil, bu gün taziye günüdür.

Kendisine neden böyle bir söz sarf ettiği sorulunca:

-İpek bir elbiseyi mi kutlayalım? cevabını vermişti.

Fıkıhçı *Abdurrahman b. İsa* bana:

-*Muhammed b. Yahya*'nın dediğine göre *Zubeydi* başından geçen bir olayı şöyle nakletmiştir:

-Tek başıma kalmak için şehir dışına çıkmıştım. Dağdayken gece çöktü. Dağa tırmanmaya başladım. Sonra şöyle dedim: “-*Ey Allah'im bu gece senin misafirinim.*”

⁶⁴⁹ *Bağdat*'ın bir köyünün adıdır. Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman İbn Receb, **a.g.e.** c.1, s.149.

Sonra dağdan inip bir kayanın dibinde gizlenmeye başladım. Birden bir sesin bana şöyle seslendiğini duydum: “-Hoş geldin ey Allah’ın misafiri. Güneşin doğmasıyla birlikte bir kuyunun yanında oturup ekmek ve hurma yiyen bir grup insanın yanına gideceksin.” Bundan sonra kuyunun işaretleri gözüme ilişti. Kuyunun yanına geldim. Gerçekten de kuyunun yanında ekmek ve hurma yiyen bir grup insan gördüm. Beni de yemeğe davet ettiler. Ben de davete katılıp yediklerinden yedim.

Zubeydî bu yılın Rabîulevvel (M. Mart-Nisan 1160) ayında vefat etti. Bağdat’ın batısındaki *Bâb el-Şam* yakınlarında bulunan bir yerde defnedildi⁶⁵⁰.

289. Melik Şah b. Mahmud

Melik Şah b. Mahmud İbn Muhammed b. Melik Şah, Rabîulevvel (M. Mart-Nisan 1160) ayında *İsfahân*’da vefat etmiştir⁶⁵¹.

⁶⁵⁰ İbn el-Esîr, bu konuda şu bilgileri aktarmaktadır:

“Bu yılın Rebîulevvel (M. Mart-Nisan 1160) ayında Yemen’deki meşhur Zubeyd şehri halkından olan Muhammed b. Yahya b. Ali b. Muslim Ebû Abdullah ez-Zubeynî vefat etmiştir. Kendisi Bağdat’a beş yüz kırk dokuz yılında gelmişti. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırdı. Nahiv bilimi uzmanı ve vaizdi. Vezir İbn Hübeyre bir süre kendisiyle arkadaşlık etmiştir. Muhammed b. Yahya Bağdat’ta vefat etmiştir.” İzzeddin Ebû’l-Hasan Ali b. Ebû’l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.443

⁶⁵¹ İbn el-Esîr, *Mahmud*’un zehirlenerek öldürüldüğünü belirterek zehirlenme nedenini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır:

“Bu yılda Melik Şah İbn el-Sultan Mahmud b. Muhammed b. Melik Şah b. Alparslan zehirlenme sonucunda *İsfahân*’da vefat etmiştir. Ölüm sebebi şu şekildeydi:

Melik Şah İbn el-Sultan Mahmud'un İsfahân'daki taraftarları çoğalınca Bağdat'a elçi gönderip amcası adına okunmakta olan hutbenin kesilerek kendi adına okunmasını ve Irak'taki kuralların eski hâline getirilmesini istedi. Eğer böyle yapılmazsa Irak'a saldıracağını bildirdi. Bunun üzerine vezir Avnuddin b. Hübeyre yakın adamlarından olan Gevherâyîni'nin hadımlarından Aglabek'i görevlendirdi. Aglabek, Acem diyarına doğru yola çıktı. Hemedan kâdisından bin dînâra bir cariyeye satın aldı ve bu cariyeyi Melik Şah'a sattı. Aglabek bu cariyeyi büyük vaatler karşılığında Melik Şah İbn el-Sultan Mahmud'u zehirlemekle görevlendirmişti. Nitekim cariyeye de kendisini kızarmış etle zehirledi. Melik Şah İbn el-Sultan Mahmud sabahleyin ölü bulundu. Doktor Daklâ ve Şemle'nin yanına gelip kendilerine zehirlenme durumunu anlattı. Bu işi cariyenin yaptığı anlaşılmıştı. Cariye yakalandı ve dövülmeye başlandı. Bunun üzerine suçunu itiraf etti. Aglabek ise kaçıp Bağdat'a gitti. Vezir Avnuddin b. Hübeyre de Aglabek'e vaat ettiği her şeyi verdi.

Diğer yandan Melik Şah İbn el-Sultan Mahmud ölünce İsfahân halkı kendisinin yanında bulunan tüm adamlarını oradan uzaklaştırdı. Hutbeyi de Süleyman Şah adına okuttular. Böylece bu bölgede Süleymân Şah hükümdar oldu. Şemle ise Hûzistan'a döndü. Melik Şah'ın Hûzistan'da zorla ele geçirdiği şeyleri geri aldı.”

İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** s.c.9, s.442.

YIL 556 (M. 1160-1161)

Bu yılda meydana gelen olaylardan bir tanesi de Muharrem ayının yedisinde Cuma (M. 6 Ocak 1161, Cuma) günü *Süleyman Şah*'ın adına okunan hutbenin artık camilerin minberlerinde okunmasına son verilmesidir⁶⁵².

⁶⁵² İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu yılın Rebîulevvel (M. Şubat-Mart 1161) ayında Sultan Süleyman Şah İbn el-Sultan Muhammed b. Melik Şah öldürüldü. Öldürülme nedeni şuydu:

Sultan Süleyman Şah, çabuk sinirlenen öfkeli bir kimseydi. Çok içki içerdi. İçkiyi Ramazan (M. Ağustos-Eylül 1161) ayında güpegündüz içmekten bile çekinmezdi. İnsanları aşağılayan maskaralarla bir arada olup emîrlere yüz vermiyordu. Bu nedenle askerler de kendisini dikkâte almamaya başladılar. Nihayet, Sultan Süleyman Şah'ın kapısına bile gelmez oldular.

Sultan Süleyman Şah, bütün işleri Selçukluların önde gelen hadımlarından mütedeyyin, akıl sahibi ve iyi bir yönetici olan Şerafeddin Kerdebâz'a bırakmıştı. Emîrlere, kendisine gelip Sultan Süleyman Şah'tan şikâyetçi olurlardı. Şerafeddin Kerdebâz da emîrleri yatıştırmaya çalışırdı.

Sultan Süleyman Şah, yine bir gün Hemedan dışındaki bir köşkte içki içmişti. Şerafeddin Kerdebâz da yanına gelip yaptığı davranışlardan dolayı kendisini ayıplamaya başladı. Sultan Süleyman Şah, yanındaki maskaralara Şerafeddin Kerdebâz'la oynaşmalarını emretti. Maskaralar da oynaşmaya başladılar. Bu sırada maskaralardan birisini avret yerini açıp gösterdi. Bunun üzerine Şerafeddin Kerdebâz sinirlenerek oradan çıktı. Sultan Süleyman Şah, ayılınca kendisine elçi

gönderip özür diledi. Şerafeddin Kerdebâz kendisini affetti. Ancak bundan sonra huzuruna gitmekten kaçınmaya başladı.

Bunun üzerine Sultan Süleyman Şah da Rey hâkimi İnanç'a mektup yazıp Şerafeddin Kerdebâz'a karşı kendisine yardım etmesini istedi. Mektup gönderdiği elçi İnanç'ın yanına vardığında İnanç hastaydı. İnanç, Sultan Süleymâ Şah'a cevaben:

-Eğer hastalığımdan kurtulup iyileşirsem askerleri alıp huzuruna gelirim, diye söyledi.

Şerafeddin Kerdebâz bu haberi öğrenince çok korkmaya başladı.

Sultan Süleymâ Şah, bir gün kendisine haber gönderip huzuruna çağırdı. Şerafeddin Kerdebâz ise:

-İnanç gelince ben de gelirim, diye cevap verdi.

Şerafeddin Kerdebâz bir süre sonra da emîrleri toplayıp kendisine bağlı kalacaklarına dair yemin aldı. Çünkü emîrler Sultan Süleyman Şah'tan nefret ediyorlardı. Bu nedenle yemin ettiler.

Şerafeddin Kerdebâz bu yeminden sonra işe Sultan Süleyman Şah'ın yanındaki maskaraları öldürmekle başladı. Sultan Süleyman Şah'a da:

-Bunu sırf senin hükümdarlığını korumak için yapıyorum, dedi.

Daha sonra Sultan Süleyman Şah ve Şerafeddin Kerdebâz barıştılar. Şerafeddin Kerdebâz büyük bir davet düzenledi. Bu davete Sultan Süleyman Şah ve emîrler de icabet etmişlerdi. Sultan Süleyman Şah, beş yüz elli beş yılının Şevvâl ayında (M. Ekim-Kasım 1160) Şerafeddin Kerdebâz'ın evine girince Şerafeddin Kerdebâz kendisini, veziri İbn el-Kâsım Mahmud b. Abdülaziz el-Hâmidî'yi ve adamlarını tutuklattı. Vezirini ve yakın adamlarını öldürdü. Sultan Süleyman Şah'ı ise bir kalede hapsedtirdi. Sonra da birisini gönderip kendisini kalede boğdurdu.

Bu günlerde Şâfi mezhebine karşı çıkma ve Sünnî mezhebine girme konuları konuşlmaya başladı. Ortalıkta gezen fitne korkutur oldu.

Başka bir rivâyete göre Sultan Süleyman Şah'ı Hemedan reîsi olan Mecduddin el-Alevî'nin evine hapsetmiş ve orada öldürtmüştür. Bir başka rivâyete göre de zehirleterek öldürmüştür. Ancak sonunda ölmüştür. Doğrusunu da Allah bilir.

Şerafeddin Kerdebâz daha sonra Errâniyye ve birçok Azerbeycân topraklarının hâkimi olan İldeniz'e haber göndererek yanında bulunan Melik Arslan Şah adına hutbe okutmasını istedi.

Bu haber Rey'in hâkimi olan İnanç'a ulaştı. İnanç da harekete geçip Hemedan'a varıncaya kadar tüm ülkeleri yağmalamaya başladı. Bunun üzerine Şerafeddin Kerdebâz sağlam bir yerde korunmaya başladı. İnanç kendisini savaşa davet etti. Ancak Şerafeddin Kerdebâz:

-En büyük atabek olan İldeniz Atabek gelinceye kadar seninle savaşmayacağım, diye cevap verdi.

İldeniz, yanına Arslan Şah b. Tuğrul b. Muhammed İbn Melik Şah'ı da alarak yirmi bin süvariye geçen bir orduyla harekete geçti. Hemedan'a ulaştığında kendilerini Şerafeddin Kerdebâz karşılayıp hükümdarlık sarayında misafir etti. Bu bölgelerde sultan olarak Arslan Şah adına hutbe okuttu. İldeniz kendisini atabegi, Pehlivân da hâcibi idi. Pehlivân ise Arslan Şah b. Tuğrul'un annesi bir kardeşiydi.

İldeniz ise Sultan Mesûd'un memlûklerindendi. Sultan Mesûd kendisini çok önce satın almış ve hükümdar olunca da Errân ve Azerbaycân'ın bir kısmını kendisine iktâ olarak tahsis etmişti.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.444-445.

Vezer, Muharrem ayının on dördü Cuma (M. 13 Ocak 1161, Cuma) günü namazdan sonra çadırından çıktı. Sebt (M. 14 Ocak 1161, Cumartesi) sabahı erken saatlerde Halife de evinden çıktı. Atının üzengisi suların içinde kalmıştı. Bunun üzerine surların hendeklerine kadar tırmanmak zorunda kaldı. Oradan da atına binerek hep beraber ava çıktılar.

Bu yılın Safer ayının dokuzu Sebt (M. 7 Şubat 1161, Salı) günü *İbn el-Musakkafî* babasının yerine başkâdı olarak tayin edildi. Hüküm verme konusunda kardeşini vekîl olarak aldı.

Cami'nin meydanına giden yollarda ve diğer yollarda oturup yaşayanların ve yolların tıkanmasına yol açan dükkânların kaldırılmasına dair *tevki* çıktı.

Rabîulevvel ayının üçü Cuma (M. 12 Mart 1161, Pazar) günü *Vezer İbn el-Hübeyre*, dîvânın yakınlarında bulunan yaşadığı evinden ayrılarak *İbn Sadakat el-Vezer*'in evine taşındı. Başkâdı *İbn el-Dâmğânî*'yi *Bâb el-Âmme*⁶⁵³'de oturduğu evden çıkartarak o eve kızını yerleştirdi. *İbn el-Dâmğânî* de Rabîulevvel ayının on dördü Sebt (M. 13 Mart 1161, Pazartesi) gününün sabahı *Tutuşî Medresesi*⁶⁵⁴'ne taşındı.

Yine Rabîulevvel ayının dördü Sebt (M. 3 Mart 1161, Cuma) gününün sabahı Halife ava çıktı. Yanında sadece kendisine çok yakın olan köleleri vardı.

⁶⁵³ *Âmme* kelimesi Şîhlerin kitaplarında Sünnîler için kullandıkları bir ifadedir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.315.

⁶⁵⁴ Bir insan ismi olup *Bağdat*'ta *Nizâmiyye Medresesi*'nin yanında bu kişinin adıyla anılan ve *Akkâr Tutuşî* olarak adlandırılan bir çarşı vardı. Ayrıca bu çarşının yanında *Henefî* mezhebine ait *Tutuşî Medresesi* adında bir de medrese bulunmaktaydı. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.15.

Rabûlevvel ayının yirmi ikisi Erbiâ (M. 21 Mart 1161, Salı) günün gecesi *İbn Hamdûn*'un ordusu isyan etti. Bunun üzerine *Muktefi* sefineler ve vapurlarla sarayından çıktı. Etrafında büyük mumlar, alaylar vardı. Yanındaki tüm devlet erkânının türbeye götürmek istiyordu. Su (kanalın suyu) son derece fazla akıyordu. Çok fazla miktarda etrafa sırıyordu. Türbeye ancak gece yarısından sonra ulaşabildi.

Rabûlevvel ayının yirmi sekizi Sebt (M. 27 Mart 1161, Pazartesi) günü *Vezir*, âdeti olduğu üzere dîvâna gitmek için evinden çıktı. *Gulâm*⁶⁵⁵lar ise önünden gidiyordu. *İbn Talha*'nın inşa ettirmiş olduğu *Bâb el-Medrese*'yi geri istiyorlardı. Ancak fıkıhçılar engel olup tuğlalarla onlara vurmaya başladılar. *Vezir*'in adamları da onlara saldırmak istediler. Kılıçlarını çektiler. Ancak *Vezir*, adamlarının kılıç çekmelerini engelledi. Dîvâna geçti. Daha sonra ise fıkıhçılar bir mektup yazarak *Vezir*'in gulamlarından şikâyetçi oldular. Fıkıhçılara saldırdıkları için eğitime alınmalarını ve saraya yaklaşmalarının engellenmesini istediler. Bunun üzerine *ustâddârın* orada bulunan adamları bu gulamları cezalandırdı. *Vezir* de bu fıkıhçıları yanına çağırdı. Kendileriyle helâlleşti. Her birine bir dînâr verdi. Sonra birkaç gündür kapalı olan medreselerine gönderdi. Onların hocaları *Ebû Tâlip* de önce gizlendi. Ancak af çıktıktan sonra tekrar ortaya çıktı⁶⁵⁶.

⁶⁵⁵ Arapçada “çocuk” ya da “hizmetçi” anlamındadır. Memlûkler döneminde atların bakımıyla ilgilenen kişilere *gulâm* denmekteydi. İlk önceleri sadece “küçük çocuk” ya da “hizmetçi” anlamlarında kullanılan bu kelime zamanla terimsel bir anlam kazanmış ve hizmet edenler için kullanılır olmuştur. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.118.

⁶⁵⁶ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

Bu yılda bir grup Türkmen askerinin *Bendenîcîn*⁶⁵⁷'i almak üzere yola çıktıkları dedikodusu yayıldı. Halife oraya bir grup asker göndererek *Turşek*'le birlikte bu Türkmenlere saldırmalarını istedi. Türkmenlerle *Turşek*'in yanında savaşacaklardı. Emîrlerden bir grup büyük bir ordu ile yola çıktı. *Turşek*'in yanında toplandılar. *Turşek* onların arasına gelince üzerine atlayıp öldürdüler. Sonra da başını kesip Halifeye gönderdiler.

“Bu yılın Rebûlevvel (M. Şubat-Mart 1161) ayında vezir İbn Hübeyre evinden çıkıp dîvâna gitti. Bu sırada gulâmlar dîvânın kapısını çalıyorlardı. Gulâmlar halifelik sarayında bulunan Kemaliyye Medresesi'nin kapısını geri istiyorlardı. Ancak fıkıhçılar kendilerine mani olup üzerlerine tuğlalar attular. Bunun üzerine vezirin adamları kılıçlarını çekip fıkıhçıları öldürmek istediler. Ancak vezir izin vermedi. Vezir, daha sonra dîvâna geçti. Fıkıhçılar ise bir yazı yazarak vezirin adamlarından şikâyetçi oldular.

Ne var ki Halife fıkıhçıların cezalandırılıp dövülmesini ve saraya girmelerinin yasaklanmasını emretti. Bunun üzerine ustâddâr gidip fıkıhçıları orada cezalandırdı. Fıkıhçıların hocası olan Şeyh Ebû Tâlib ise saklanmayı başarmıştı.

Sonra ise Vezir her bir fakire bir dînâr verdi. Fıkıhçılardan da haklarını helâl etmelerini istedi. Kendilerini daha sonra şehre geri gönderdi. Bundan sonra da fıkıhçıların saklanmakta olan hocaları ortaya çıktı.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.444.

⁶⁵⁷ *İsfahânlı Hamza'nın belirttiğine göre Irak'ta bir yer adıdır. Buraya esasen Vandanîkân denmektedir. Ancak Zamanla Arapçalaşmıştır. Burası Bağdat'ın ilçelerinden dağlık bir bölge olan Nehirvân taraflarında kalmaktadır. Bu adlandırmayla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.1, s.496.*

Emîrlerin *Turşek*'i öldürmelerinin nedenine gelince:

Halife, *Turşek*'i ordunun başına geçmesi için çağırmıştı. Ancak *Turşek* bu çağırını geri çevirerek gelmemiş ve içindeki hainliği gizlemeye çalışmıştı. Bununla da kalmayıp Halifenin memlûklerinden birisini öldürmüştü.

Turşek'in başı kesilip Halifeye gönderilince *Vezir*, bu öldürülen memlûğün yakınlarını çağırdı ve onlara:

-Halife, kısasa kısas olarak babanızın katilini öldürmenizi caiz kılmıştır, dedi.

Bunun üzerine yakınları teşekkür ettiler⁶⁵⁸.

⁶⁵⁸ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu günlerde Türkmenlerden bir grup Bendenîcîn'i almak üzere yola çıktı. Bunun üzerine Halife kendilerine karşı koymaları için bir ordu hazırlanmasını ve bu ordunun başına da Turşek'in getirilmesini emretti. Lihaf bölgeleri de Turşek'in iktâsındaydı. Halife Turşek'e haber gönderip yanına çağırdı. Ancak Turşek, Bağdat'a gelmeyi reddetti.

-Askerler gelsin bakalım, ben onlarla savaşmaya hazırım, diye karşı geldi.

Çünkü Turşek hainlik yapmaya kararlıydı. Bunun üzerine Halife bir ordu hazırlatıp Turşek'in üzerine gönderdi. Ordunun içinde çok sayıda emîr de vardı. Emîrler Turşek'le bir araya gelir gelmez kendisini öldürdüler. Başını da Bağdat'a gönderdiler.

Turşek ise Halifenin bir memlûkünü öldürmüştü. Halife öldürülen memlûkünün yakınlarını çağırdı ve kendilerine:

-Halife kısasa kısas yapıp babanızın katilini öldürerek hakkınızı almıştır, dedi.”

İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.444.

Bu yılın Rabûlevvel ayının yirmi biri Sulâsâ (M. 20 Mart 1161, Pazartesi) günü *İbn el-Şamhal*'ın *Me'mûniyye*'de inşa ettirmiş olduğu medresenin açılışı yapıldı. Bu medresede hoca olarak ise *Şeyh Ebû Hakîm* çalışmaya başladı. Ayrıca bir grup fıkıhçı da burada ders verir oldu.

Bu günlerde fiyatlar ucuzladı. Etin kilosu dört rıtl ve bir *kîrât*⁶⁵⁹ a satılmaya başladı. Yumurta da çoğaldı. Yüz adet yumurta bir kîrâta satılmaya başladı. Balın her bir *menni*⁶⁶⁰ ise bir *tasûc*⁶⁶¹ a satılmaya başladı. Her on rıtl şeftali ise bir buçuk *kîrâte* satıldı.

⁶⁵⁹ *Kîrât* ya da *karat* olarak bilinen bu kelime birkaç anlamda kullanılır:

1. *Dânk*n yarısıdır. *Dirhem*in ise altıda biridir. On *dînâr*n yarısıdır. Bazı görüşlere göre ise bir *dînâr*n yirmi dördte biridir. Üç arpa *habbes*idir.

2. Bir tür ağırlık ve uzunluk ölçüsü birimidir. Değeri kullanıldığı dönemlere göre farklılık göstermektedir. Günümüzde dört buğday tanesi ağırlığındadır. Bazı bölgelerde ise bu üç buğday tanesi ağırlığındadır. Bir *kîrât* 200 miligrama denk gelmektedir.

3. Uzunluk ölçüsü bakımından ise saban ölçüsüne göre yirmi dördte bir *fidâna* (Bir *fidân* yaklaşık 4200 metre karedir.) denk gelmektedir. Metre ölçüsünde de yüz yetmiş beş metreye karşılık gelmektedir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.357. Bu kelime de Arapçaya sonradan girmiş olan yabancı bir ifadedir. Makrizî bu kelimenin esasen "*kîrrât*" olduğunu ve "*azar azar vermek*" anlamına gelen "*karrata*" fiilinden türemiş olduğunu belirtir. Takiyuddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrizî, **a.g.e.** Beyrut 1983, s.64.

⁶⁶⁰ İki *ritl*dir.

⁶⁶¹ Bir *dînâr*n ya da *dânk*n dördte biridir.

Cemâdiyelâhir ayında (M. Mayıs-Haziran 1161) Ebû'l-Hayr el-Kazvinî, *Kasr Camisi*'nde görevlendirildi. *Eş'ârîlik* konusunda aşırıya gitti.

Cemâdiyelâhir ayının on ikisinde (M. 8 Haziran 1161) babası hastalandığı zaman yerine geçmiş bulunan Alevî nakîbının oğlu öldü.

O günlerde haraç⁶⁶² konusunda insanlara zorbalık ediyordu. *Iktâ* sahiplerini de haraca bağlamıştı. İnsanların dilleri *Vezi*ri lanetlemeye başlar olmuştu. Çünkü *Vezi*r de o nakîbın oğlu ile aynı görüşü paylaşmaktaydı.

Ramazân (M. Ağustos-Eylül 1161) ayında *Vezi*r, adet olduğu üzere bir iftar sofrası tertip etti.

Yine bu ayda bir grup askerın öşür⁶⁶³ vergisi almak için bedevi Araplara saldırmak istediğine dair haberler geldi. Araplar ise bu vergiyi vermektan kaçınmışlardı. Bunun üzerine askerler onların mallarını yağmalayama başlamışlardı.

⁶⁶² Bir tür vergidir. Arapçadaki çıkmak fiilinden türemiş olup terimsel olarak tarım ürünlerinden alına vergi anlamındadır. *Arpa, bakla (ful), nohut, mercimek, burçak, buğdayın* her bir *feddândan* 2.5 ile 3 *irdep* haraç alınmaktaydı. Diğer ürünlerden ise haraç vergisi olarak para alınıyordu. Para olarak alınan vergi *feddân* başına 1-5 dînâr alınmaktaydı. Haraç vergisiyle ilgili ayrıntılı vergi için bkz. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.289-290.

⁶⁶³ İbn el-Esîr, bu verginin erzak, hurma gibi maddelerden oluştuğunu belirtmektedir. Bu vergi ve vergi vermeme sonucunda ortaya çıkan savaş ilgili ayrıntılar için bkz. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.444-454. Bazı kaynaklar ise öşür vergisinin genel olarak zekât ya da vergi anlamında olduğunu ileri sürmektedir. Zekât ve öşür vergisi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.291-298.

Sonra bedeviler askerlerin üzerlerine yürüyüp onları öldürdüler. Bedeviler emîrlerden *Kaysar*, *Bilâl* ve *Pehlivân*'ı da öldürdüler. Ölümünden kurtulanlar ise çölde susuzluktan öldüler. Arap cariyeleri, güya yaralılara su vermek için yollara dökülmüşlerdi. Canlı birisinin su istediğini hissettiklerinde su götürüyormuş gibi yanına gidip kendisini öldürüyorlardı.

Bağdat'ta ölümler için çok ağlanmıştı. *Vezir*, geri kalan askerleri yanına alarak Araplara saldırmak için yola çıktı.

O günlerde *Alâuddin İbn el-Zeyneb*'in *hasebe*⁶⁶⁴ konusundaki öfkesi arttı. Kendisi değirmencilere vekâlet ediyordu. Sonra onlardan paralarını aldı. Çünkü onlar insanların geçim kaynaklarını kesip kendilerinde bulunan malları satıyorlardı. Bunun üzerine insanlar gidip yardım isteğinde bulundular. *Macân*'ı geçip *İbn el-Murahham*'ın mezarına giderek onun etrafını çevirdiler. Mezarın üzerine şöyle yazdılar:

⁶⁶⁴ İslami dönemde ihdas edilen bir idâri sistemdir. Görevi, sistemi korumak ve husumetlerde ani çözümler bulmaktır. Bu işi yapan kişiye muhtesib denmekteydi. *Muhtesib*, genel vekîllikle polisliğin görevini bir arada yapan kişiydi. Yargı sarayında kendisi için özel bir yer tahsis edilmişti. Muhtesib, fiyatların artması ile ilgili anlaşmazlıkları gidermenin yanı sıra ölçü ve tartıları denetlemekle de yükümlüydü. Ayrıca pazarları, alışverişi, toplumu her türlü vebadan kurtarmak amacıyla yapılan temizlik işlerini kontrol ederdi. Miras işleri, doğum ve ölümler, *adabı muaşaraya* aykırı hareket edenleri cezalandırma işleri de bu makamın sorumluluğundaydı. Özellikle Abbasîler döneminde etkin olan bu makam Osmanlılar döneminde de etkin bir şekilde devam etmiştir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.143-144.

-Böyle bir rezaleti bize kim gönderdi?

Bunun üzerine *İbn el-Zeynebî*'nin eli, *hasebeden* kalktı. Vezir, *Hafâcaoğullarını* kovduktan sonra yolculuğundan döndü⁶⁶⁵.

⁶⁶⁵ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır.

“Bu yılın Ramazan (M. Ağustos-Eylül 1161) ayında Hafâce, toplam Hille ve Kûfe’ye gittiler. Buralardan paylarına düşen vergi olarak yiyecek, hurma vb. şeyleri istemeye başladılar. Ancak hac emîri Erkuş, kendilerine engel oldu. Kûfe’nin ıktâsı Erkuş’taydı. Yine Hille şahnesi Emîr Kaysar da Erkuş’u destekliyordu. Hem Erkuş hem de Emîr Kaysar Halifenin memlûklerindendi. Hafâce ortalığı darmadağın etmekteydi. Kûfe ve Hille’nin köylerini yağmalamaktaydı. Bunun üzerine Hille şahnesi Emîr Kaysar, Hafâce’nin üzerine iki yüz elli süvariden oluşan bir birlik gönderdi. Erkuş da askerleri ve silahlarıyla kendisine katıldı. Hafâce önlerinden kaçtı. Erkuş ve Emîr Kaysar’ın askerleri ise kendisini Şâm’ın rahbesine kadar takip etti. Bir süre sonra Hafâce elçi göndererek özür dilemeye başladı.

-Biz deve sütüne ve arpa ekmeğine razıyız. Siz ise bizim hakkımıza engel oluyorsunuz, dedi. Daha sonra Hafâce tarafında olanlar, barış talebinde bulundular. Ancak Erkuş ve Kaysar onların bu talebine olumlu cevap vermedi.

Çok sayıda Arap askeri o sırada Hafâce’nin yanında toplanmıştı. Savaş nizamına girip savaşmaya başladılar. Araplar bir grup askerini Erkuş ve Emîr Kaysar’ın askerlerinin çadırlarına ve eşyalarının bulunduğu yere gönderdiler. Bu Arap grubu askerlerin çadırlarına ve eşyalarına ulaşmalarına engel oluyorlardı. Araplar felâket bir hamlede bulundular. Erkuş ve Emîr Kaysar’ın askerleri yenildi. Askerlerin çoğu da öldürüldü. Geri kalanlar ise esir edildi. Hâc emîri de ağır yaralanıp Rahbe’ye

Ebû Bekr İbn el-Nakkûr ile ilgili olarak tuhaf bir olay oldu. Dîvâna, kendisiyle ilgili olarak evinde bir hazine saklandığına dair ihbar gelmişti. Bunun üzerine dîvâna çağırılıp konuyla ilgili açıklama yapması istendi. Ancak hazinenin varlığını kabul etmedi. Bu konuyu reddetmesi doğaldı. Çünkü evindeki hazineyi ailesinden sadece kadınlar biliyordu. Bunun üzerine kendisine hazineyi öğrenmesi görevi verildi. Sonra evine gidip evinin altındaki hazineyi çıkardı. Dînârlar su bendinin içindeydi.

Mekke'nin valisi olan *Kâdı Yahya* kendi eşleriyle birlikte bu parayı *İbn Abnakûr*'un evindeki kadınlara göndermişti. Kadınlardan parayı evin altındaki bir sığınağa koyup sığınağı kapatmalarını istemişti. Kadınlar kendilerine denileni

girdi. Rahbe şahnesi kendisini korudu. Kendisi için amân alıp Bağdat'a gönderdi.

Erkuş ve Emîr Kaysar'ın kurtulmayı başaran askerleri ise çölde susuzluktan öldü.

Arapların cariyeleri evlerinden su çıkarıp yaralılara su veriyormuş gibi yapıyorlardı. Yaralılardan birisi su istediği zaman hemen o yaralının yanına gidip kendisini öldürüyorlardı.

Bağdat'ta ölümler için çok ağıtlar yakılıp feryat figanlar edildi. Bunun üzerine Vezir Avnuddin b. Hübeyre bir orduyla birlikte savaş hazırlığına başladı. Hafâce'yi yakalamük üzere yola çıktı. Çöllerden geçip Basra'ya kadar ulaştılar. Askerler çöle girince vezir Bağdat'a geri döndü. Hafâceoğulları Halife'ye elçi gönderip özür dileyerek:

-Bize sert davranıldı. Ülkemizi bırakıp gittik. Ancak takip edildik. Biz de savaşmak zorunda kaldık, dediler. Sonra da affedilmelerini istediler. Hafâceoğullarını bu af dilekleri kabul edildi.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.451.

yaptılar. Paralar gömüldü. Ancak evdeki cariyelerden birisi bu durumu sezindi. Cariye yine de uyumaya devam etti. Ev halkı paraların *Menkûpars Emîr*'in kızına ait olduğunu bilmiyordu.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

290. İbrahim b. Dînâr

İbrahim b. Dînâr Ebû Hakîm el-Nehirvânî dört yüz seksen (M. 1087-1088) yılında doğmuştur. *İbn Millet*, *İbn el-Hassîn* ve diğerlerinde yoğun bir şekilde hadis dersi almıştır. *Ebû'l-Hattâb el-Kalûzânî*'nin yakın arkadaşı olan *Ebû Sad b. Hamza*'dan fıkıh dersi almıştır. *Ebû'l-Hattâb*'ı bizzat görmüştür. Ondan da hadis dersi almıştır. *Mezheb*, *ferâiz*⁶⁶⁶ ve *hilâf*⁶⁶⁷ konusunda bilgin bir kimseydi. Birçok

⁶⁶⁶ Bu kelime “Allah’ın farz kıldığı haklar” anlamındadır. Terimsel anlamı itibariyle ise “*miras hukuku*” demektir. İslam hukukuyla ilgili olan bir bilim dalı ve daha çok ölüm olayıyla ilgili olup ölen kişinin *terekesi* (miras) konusunu ele alır. Bu ilmin neredeyse tamamı Kur’ân-ı Kerîm’deki *Nisa Sûresi*’nde açıklanmış olup açıklanmayan çok az kısmı da *sünnet* ve *icma* ile belirlenmiştir. Celâl Yıldırım, **Kaynaklarıyla İslam Fıkhı**, c.3, İstanbul 2013, s.216-317.

⁶⁶⁷ Sözlük anlamı “*karşı gelmek, aykırı davranmak, muhalefet etmek, zıtlaşmak*” gibi anlamlara gelir. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.536. Terim anlamı itibariyle ise İslami mezhepler arasındaki konuları işleyen bir fıkıh bilimidir. Bu bilim dalı *cedel*, *munazara* gibi fıkıh biliminin alt dallarından bir tanesidir. Bir şeriat hükmünü farklı görüşte olanların çürütmesinden korumak için ortaya konan şeriat kanıtlarını işlemektedir. Bu bilim dalı sayesinde konulan şeriat hükme üzerindeki şüphe ortadan kalkarak bu görüşe karşı konulan tez çürütülmüş olur.

kişi de kendisinden ders alıp faydalanmıştır. *İbn el-Şemhal*'in *Memûniyye*'de inşa ettirmiş olduğu medresede ders vermekle görevlendirilmiştir. Ben de onun derslerine iştirak ettim. Kendisi bu medrese yaklaşık iki ay kaldı. Kendisinden sonra görevini ben teslim aldım. Böylece onun ders verdiği bu medresede ders vermeye başladım. *Bâb el-Ezc*'de kendisine ait bir medresesi vardı. Bu medresede ikamet etmekteydi. Kendisi huzura çıkınca bu medreseyi bana verdi. Mütevazılığı konusunda atasözü olmuş ifadeler bulunmaktaydı. Kendisini dine adanmış, çok fazla ibadet eden bir zattı. Kendisinden *Kur'ân-ı Kerîm, mezheb ve ferâiz* dersi aldım. Kendisine ait bir cüzde kendi el yazısını gördüm. Beş yüz kırk beş yılının Receb ayının onu Cuma (M. 2 Kasım 1150, Perşembe) gecesi uyurken sanki bir kişinin evimin ortasında bir adamın ayakta durduğunu gördüm. Bu adama kim olduğunu sordum. Adam bana *Hıdır* (Hz. Hızır) olduğunu söyleyerek sözlerine şöyle devam etti:

Hazır ol o kul için

Kaçınılmaz olan ölümüne

Ben bu zata arkadaşımın ölümünün yakında olup olmayacağını sormak istedim. Adam bana:

-Hayatından geriye on iki sene kaldı. Bu da arkadaşlarının yaşına denk gelmektedir, dedi.

Hilâf biliminin kurucusu ilk başlarda *Mu'tezile* görüşünü savunan ve daha sonra *Eşarîlik* görüşünü kabul eden *Ebû Bekr Muhammed b. Ali el-Kaffâl el-Kebîr el-Şâî* (ö.976 M.) olduğu kabul edilir. Bu alanda yazılan ilk kitap ise Ebû Ali Hasan b. el-Kâsım el-Taberî (ö.961 M.) tarafından yazılmış olan *Muharrer fi el-Nazar* adlı eser olduğu kabul edilir. Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi, c.17, s.530, 532; İzmirli İsmail Hakkı, **İlm-i Hilâf**, Konya, 2010, s.5.

O sıralarda ben yetmiş beş yaşındaydım. Daha sonra bu rüyanın gerçek olup olmadığını araştırmaya başladım. Moralinin bozmamak için kendisine bu konuda bir şey söylemiyordum. Nitekim –Allah kendisine rahmet etsin.- yirmi iki gün hastalık çekti. Beş yüz elli altı yılında Cemâdiyelâhir ayının yirmi üçü Sulâsâ (M. 19 Haziran 1161, Pazartesi) günü öğleden sonra vefat etti. Onun rüyasıyla ilgili hesaba göre hayatında geriye bir yıl kalmıştı. Bunu da şu şekilde yorumladım:

Sanırım bu rüyayı gördüğünde yıl tamamen başlamamıştı. Sanırım bu rüyayı bir yılın sonunda görmüştü. Yine diğer yılın başında da ölmüştür. Herhalde burada söz konusu olan iki güneş yılıydı.

Öldükten sonra -Allah rahmet etsin.- Beşer *el-Hâfi*'nin yakınına defnedilmiştir.

291. *Hamza b. Ali*

Hamza b. Ali İbn Talha Ebû'l-Fettûh, *Ebû'l-Kâsım İbn Beyân*'dan rivâyetlerde bulunmuştur. Daha sonra *Hâcibûlbâb*, sonra da *Hâcibûlmahzen* görevlerine getirilmiştir. Kendisi, *Halife Musteşrid*'e yakın bir kimseydi. Daha sonra *Halife Muktefi* de kendisini bu görevlerle görevlendirmiş ve daha sonra da evinin yanına bir medrese inşa ettirmiştir.

Bu yılda hacca gitti. *Kâbe*'nin yanında havludan yapılmış bir gömlek (derviş elbisesi) giydi. Sonra kendisini dine adayarak geri döndü. Şair *Ebû'l-Huseyn İbn el-Hal* onunla ilgili olarak şu beyiti söylemiştir:

Ey İslam'ın adalesi

Ey şerefli himmeti zirveye çıkan

Dünyaya sahip oldun, ancak

İtibar etmeyip ona tercih ettin ahreti

Yaklaşık yirmi yıl boyunca kendi evinde inzivaya çekildi. Kendisi inzivaya çektiği bu dönemde saygı görmekteydi. Devletin ileri gelenleri ve diğer kişiler çoğu zaman sürekli kendisini ziyarete gelirlerdi.

Bu yılda vefat etmiştir. *Harbiyye*'de *Ebû'l-Hasan el-Kazvî*'nin türbesinin yanında bulunan türbesine defnedilmiştir⁶⁶⁸.

292. Muhammed b. Ahmed

İbn Ahmed b. Muhammed Ebû Tâhir el-Kerhî el-Kâdî Bâb el-Ezc, *Vâsıt* ve *Harîm*⁶⁶⁹ kâdıllıklarına getirilmişti. Beş halife zamanında -halife *Mustazhir*,

⁶⁶⁸ İbn el-Esîr, Hamza b. Ali ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“*Bu yılda hazinedâr Kemal Hamza b. Ali b. Talha vefat etmiştir. Kendisi Halife Musteşrid Billah zamanında nüfuz sahibi bir kişiydi. Halife Muktefî de kendisi işlerine vekîl tayin etmişti. Hamza b. Ali evinin yakınlarındaki bir yere Şâfî mezhebinden olanlar için bir medrese inşa ettirmiştir. Bir süre sonra da hacca gitmişti. Hacdan döndükten sonra ise Sûfî ve derviş elbisesi giydi. İşten güçten elini eteğini çekti. Bir şâir kendisiyle ilgili şu şiiri söylemiştir:*

Ey İslam'ın pazusu (kası), ey şerefli himmeti zirveye çıkan

Dünyaya sahiptin, ancak ona itibar etmeyip ahreti tercih ettin.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.454.

⁶⁶⁹ Kelimenin aslı *Harîm el-Bî'r* şeklindedir. Daha sonra anlam genişlemesine uğramış ve yasaklı bölge anlamını kazanmıştır. *Bağdat*'taki halifenin *harîmi* *Bağdat*'ın yaklaşık üçte biri kadardı. Bu bölge *Bağdat*'ın ortasında bulunmaktaydı. Sıradan insanların evleri ise bu *harîm*'in etrafında sıralanmaktaydı. *Harîm*'in kendisine

Musteşrid, *Râşid*, *Muktefî* ve *Mustencid*- kâdılık yapmıştır. *Râşid*'in halifeliğinin iptal edilmesi hükmünü veren kişidir.

Bu yılın Rebûlevvel (M. Şubat-Mart 1161) ayında vefat etmiştir.

232. *Ebû Cafer b. el-Muktefî*

Ebû Cafer b. el-Muktefî, Rebûlevvel ayının on ikisi Ahad (M. 11 Mart 1161 Cumartesi) günü vefat etmiştir. Cenazesine, *Vezir İbn Hübeyre* ve devlet erkânı katılmıştır.

YIL 557 (M. 1160-1161)

Bu yılda hacılar *Mekke*'ye ulaştılar. Ancak çıkan fitne yüzünden çoğu *Mekke*'ye giremedi. Hac için gelenlerden sadece bir grup insan bayram günü oraya

ait özel surları vardı. *Harîm*, *Dicle*'den başlayıp yine *Dicle*'de son bulan yarım ay şeklindeki bir bölgeydi. Burasının birkaç kapısı vardı. Kapılardan bir tanesi batı tarafından *Dicle*'ye oldukça yakın bir yerdeydi. Diğer de *Hurma Pazarı Kapısı* idi. Bu kapı devasa bir kapı olup ilk defa *Nâsır Lidinillah b. el-Mustadî* zamanında kapanmış ve sonsuza dek de kapalı kalmıştır. Bir diğer kapı da *Bedriyye Kapısı*'ydi. Kapılardan birisini adı ise *Nevbiyye Kapısı* vardı. Bu kapının yanında da elçilerin ve melikler *Bağdat*'a geldiklerinde karşılandıkları *Atebe Kapısı* vardı. Bir diğer kapı da *Bâb el-Âmme* (Halk Kapısı)'dır. Buraya *Umre Kapısı* da denmekteydi. Sonra yaklaşık bir mil kadar uzanan bir yer vardı. Burada sadece eteklerinde kurbanların kesildiği *Manzara*'nın yakınında bir yerde *Bostan Kapısı* vardı. Bu kapılar gibi daha başka kapılar da bulunmaktaydı. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.251.

girip hac görevini yerine getirdi. Kalanların çoğu ise hac yapmadan ülkelerine geri dönmek zorunda kaldı⁶⁷⁰.

⁶⁷⁰ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde aktarmaktadır:

“Bu yılda hacılar Mina’ya ulaştılar. Ancak hacıların çoğu Mekke’ye girmeleri, tavaf edip sa’y yapmaları engellendiği için hac görevlerini yapamadılar. Kurban bayramı günü Mekke’ye girebilenler ise tavaf ve sa’y yapıp hac görevini tamamladılar. Ancak bazıları hac emîri ve Mekke emîri arasında cereyan eden fitne yüzünden Mekke’ye giremedi. Söz konusu fitnenin nedeni ise şöyleydi:

Mekkeli bir grup insan Mina’daki hacılar arasında fesat çıkardı. Bunun üzerine hac emîrinin adamlarından bir grup da bu fesat çıkararak Mekke’lilerin üzerlerine saldırıp bazılarını öldürdüler. Bu saldırıdan kurtulan Mekke’liler ise Mekke’ye dönüp büyük bir grup topladıktan sonra hacıların develerine saldırdılar. Develere el koymaya başladılar. Yaklaşık bin adet deveye el koymuşlardı.

Hac emîri bu durumu askerlerine ilettiler. Daha sonra hac emirinin askerleri, silâh kuşanıp atlarına binerek savaşmak için yola çıktılar. Hac emîrinin askerleri ile Mekke’li grup arasında savaş meydana geldi. Savaş sonunda çok sayıda hacî Mekke’lilerin mallarını yağma etti.

Bunun üzerine hac emîri Mekke’ye giremeden geri dönmek zorunda kaldı. Zâhir’de sadece bir gün kalabildi. İnsanların çoğu da develerin azlığından dolayı yürüyerek dönmek zorunda kaldılar. Bu dönüş yolculuğunda ise çok meşakkatlerle karşılaştılar. Bu sene hacca gidenler arasında babaannemiz de vardı. Tavaf ve sa’y edememişti. Onun bu durumu Şeyh İmam Ebû’l-Kâsım b. el-Berzî’ye sorunca İmam Ebû’l-Kâsım:

Halife, *Vâsıt* yolunu kullanarak ava çıkmıştı. Bir kadın, *Nizamiyye* medreselerinde ders veren fıkıhçı *İbn el-Nizam*'ın kendisini eş olarak aldığını, ancak daha sonra kendisini reddettiğini iddia etti. Halife bu durumu inceledi. Fıkıh hocasını çağırıp yemin ettirerek doğruyu söylemesini istedi. Hoca da suçunu kabul edip rezil oldu. Halife daha sonra bu hocayı medresedeki eğitim vazifesinden azletti. Yerine başka birisini vekâleten atadı. *Eşterî* adında bir fıkıhçı bu kadınla söz konusu fıkıhçı arasında nikâh kıymıştı. Bunun üzerine Halife bu adamı yakalatıp kafasını *Bâb el-Nevbî*'ye çarptı.

Rabîulevvel (M. Şubat-Mart 1162) ayında *Harbiyye* halkından bir adam ile bir sabi (çocuk) birlikte yola çıkmışlardı. Çocuk adamı yanındaki altından dolayı öldürmüş ve *Harbiyye*'ye girmişti. Çocuk güya adamın bir katil tarafından orada öldürüldüğünü söyledi. Ancak halk çocuğu yakalayıp:

-Adamın yanında sen de vardın ki, dedi.

Bu çocuk halifenin kapısına getirildi. Adamı öldürdüğüne dair suçunu kabul etti. Bunun üzerine çocuk öldürülürdü. *Usdâddârın* yanında bulunan *İbn el-Şamhal*

-Geri kalan hac görevlerini ihramlı olarak yerine getirir. Eğer isterse fidye verir ve gelecek sene gelmek şartıyla ihramdan çıkabilir. Mekke'ye döner ve burada tavafını ve sa'y görevini tamamlar. Böylece birinci haccını tamamlamış olur. Sonra ikinci defa ihrama girer. Arafat'a dönüp vakfiyesini tamamlayıp şeytân taşılayıp, tavafını ve sa'yını yapar. Böylece ikinci haccını da tamamlamış olur.

Bunun üzerine babaannemiz ertesi yıla kadar ihramlı olarak kaldı. Daha sonra hac edip İmam Ebû'l-Kâsım'ın dediklerini yaptı. Böylece hem birinci hem de ikinci haccını tamamlamış oldu." İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.458-459.

da tutuklanıp hapse atıldı. Yine *Sâhibülmahzen İbn Talha*'nın kızı da olan eşi de yakalandı.

Çocuğun evinde olan her şey oradan taşındı.

Cemâdiyelâhir (M. Mayıs-Haziran 1162) ayında büyük bir yangın oldu. Bu yangında *Sûk el-Tuyûriyyîn* ve karşısındaki *Sûk el-Sufri el-Cedîd*'e kadar uzanan tüm evler yandı. Yine *Rahbe*'deki hân, hububat dükkânları gibi yerler de yandı. Ayrıca bu çarşıda yerinden kalkamayan yaşlı bir adam da yandı. Kafeslerde bulunan çok miktarda kuş yandı⁶⁷¹.

Receb (M. Haziran-Temmuz 1162) ayında *Yusuf el-Dimaşkî, Nizamiyye*'de ders vermeye başladı. Kendisine hilat verildi. İleri gelenlerden bir grup da onun yanına geldi⁶⁷².

⁶⁷¹ İbn el-Esîr, bu yangın olayını şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu yılın Cemâdiyelâhir (M. Mayıs-Haziran 1162) ayında Bağdat'ta büyük bir yangın oldu. Bu yangında Sûk el-Tuyûriyyîn ve karşısındaki Sûk el-Sufri el-Cedîd'e kadar uzanan tüm evler yandı. Yine Rahbe'deki hân, hububat dükkânları gibi yerler de yandı.*” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.459.

⁶⁷² İbn el-Esîr de bu ders verme olayının Ramazan (M. Ağustos-Eylül 1162) ayında başladığını aktararak şu bilgileri vermektedir:

“*Ramazan ayında (M. Ağustos-Eylül 1162) Şerafeddin Yusuf el-Dimaşkî, Bağdat'taki Nizâmiyye Medresesi'nde ders vermeye başladı. Kendisi daha önce Ebû Hanife Medresesi'nde ders vermekteydi. Zilkade (M. Ekim-Kasım 1162) ayında vefat etti.*” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.459.

Yine bu yılda *Vezir*'in *Bâb el-Basra*'da yaptırmakta olduğu medresenin inşası tamamlandı. *Vezir* buraya fıkıhçılar tayin etti. Geçim kaynakları tayin edildi. Onların hocaları ise *Ebû'l-Hasan el-Parândisî* idi. *Vezir*, buraya – Medrese'ye- defnedildi. *Ebû'l-Ferec b. el-Huseyn el-Haddâd* bu olayı şöyle nakletmektedir:

“Fıkıhçı *İbn Fadlân*'la ilgili olarak şöyle bir tuhaf hikâye cereyan etmişti:

Kendisi bir kadını katletmekle suçlanıyordu. Bunun üzerine yakalanıp günlerce *Bâb el-Nevbe*'de tutuklandı. Çünkü kocası yeni ölen ve henüz adet dönemi bitmemiş olan kız kardeşinin yanına gidip ona vurmaya başlamıştı. Evlerinde bulunan başka bir kadın da *İbn Fadlân*'ın kız kardeşini elinden kurtarabilmek için *İbn Fadlân*'a karşı öfkelenip karşı koymaya başladı. Ancak *İbn Fadlân* bu kadını ayağıyla tekmeleyip eliyle tokat atmaya başladı. Kadın ise kendinden geçip bayıldı. Sonra o evden çıkıp yola koyuldu.

Kadın *ribâta* getirilip kendisine ne olduğu soruldu. Kadın onlara olanları anlattı. Kadın daha sonra ailesinin evine götürüldü. Ancak orada hemencecik ölüverdi. Kadının ailesi bu olayı bana yazıp durumun gerçek olup olmadığını öğrenmek istediler. Eğer gerçek ise *İbn Fadlân*'ın kendi malından diyet vermesi gerektiğini belirttiler. Ailesine göre *İbn Fadlân*'ın bu ölüm olayındaki rolü yarı taammüt idi. Bu nedenle hiçbir itiraz göstermeden öldürmenin kefareti vermesi gerekiyordu.”

Halife Receb (M. Haziran-Temmuz 1162) ayında tüm *vekîller*, *muhdar*⁶⁷³lar ve *şahit*⁶⁷⁴ler *hâcibülbâbda* topladı. Onlardan hiçbirisinin hiç kimseden en ufak bir

⁶⁷³ Zabıt kâtibi, mübaşir anlamındadır. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.244.

⁶⁷⁴ Bu makamı *Hârûn Reşîd* tahdis etmiştir. Bu makam devletin en yüksek memuru olan vezir şahitliği idi. *Divânda* ilgili konulara olumlu ya da olumsuz olarak şahitlik ediyordu. Bu işi yapanlara da *şurûtiyyûn* deniyordu. Yine sicil defterlerinde kâdının

şey almamaları, fıkıh kitaplarına göre polisin iki, *muhdarın* bir, *vekîlin* ise iki kîrâtтан fazla almaması şartı koşuldu. Şahitler bu konuda onlara şahitlik ettiler. Bunun nedeni bir kitabın yaygınlaşması konusunda aralarında bir suçun meydana gelmesiydi.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

294. Sadullah b. Muhammed

Sadullah b. Muhammed İbn Ali b. Ahmedî Ebû'l-Berekât, *Ebû'l-Hatîb el-Kulûzânî* ve *Ebû Abdullah b. Talha*, *Ebû Bekr el-Şâşî*'den hadis dersi almıştır. Ben de adı geçen ikinci zattan *Alkâî'nin Turaysîsi*⁶⁷⁵ ile ilgili *Sünnet Kitabı*'nı okumuştum.

İbn Ali, bu yılın Şaban (M. Temmuz-Ağustos 1162) ayında vefat edince *Bâb Harb*'de defnedilmiştir.

295. Şucâ el-Fıkîh el-Haneî

verdiği hükümleri kayda döken kişilere de bu ad verilmekteydi. Muhammed Ahmed Dehmân **a.g.e.** s.98. Bir başka görüşe göre de bunlar *adliye şahitleri* denmekteydi. Görevleri ise adalet sarayındaki rütbelerine göre kâdının yanında oturarak şahitlik yapmaktı. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.268. Bu görevde bulunan şahit *dîvânülmâle* gelen tüm resmi evrakların sahte olup olmadığını kontrol ederek şahitlik yapardı. Bundan başka harcanmayan paranın kaydedilmesinden de sorumluydu. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.274.

⁶⁷⁵ *Turaysîs*, *Nişabur*'daki bir kasabadır. Birçok din ve bilim adamı buradan çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.33.

Şucâ el-Fikîh el-Hanefî, *Ebû Hanife*'nin medresesinde hocalık yapmıştır. *Nâzar* biliminde söz sahibiydi. Bir grup insan *Ebû Hanife* mezhebini kendisinden okumuştur.

Bu yılın Zilkade ayının yirmi biri Hamîs (M. 1 Kasım 1162, Perşembe) günü vefat etmiştir. Daha sonra meclisin dışındaki *Ebû Hanife Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

296. *Sadaka b. Vezir el-Vâsitî*

Sadaka b. Vezir el-Vâsitî, *Bağdat*'a girdikten sonra *Sûfilik* elbisesi giymiştir. Kendisi aşırı derecede dine adamıştır. Vaizlik yapmıştır. Minbere çıkarken üzerinde sadece bir örtü bulunmaktaydı. İnsanları üç gruba ayırmaktaydı. Birinci grup kendini dine ayıranlardı. İkincisi *Eş'ârî*lerdi. Nitekim kendisi de *Eş'ârî* mezhebine meyilliydi. Üçüncü grup ise reddeyecilerdi. Kendisi de bu konuda konuşuyordu. Bana ulaştan bilgilere göre hastalandığında doktora evine sadece geceleri geliyordu. Çünkü insanların kendisi için hem zâhid bir kimse hem de tedavi görüyor demelerini istemiyordu. Kedisine iştah açıcı şeyler getirdiklerinde kabul etmeyip “*Arkadaşlarıma verin.*” diyordu. Arzusunu ettiği şey yapıldı. Kendisi için bir *ribât* inşa edildi. Bu *ribâta* ise bir grup gelip ders almaya başladı. Bir gün hastalandı.

Zilkade ayının sekizi Hamîs (M. 19 Ekim 1162, Cuma) günü vefat etmiştir. Cenaze namazı surların içindeki meydanda kılınmıştır. Kâdının önerisiyle kendisi için yapılan *ribâta* defnedilmiştir.

Yezden onun *ribâtına* bir de minare yaptırmıştı. *Yezden*, *Şiâya* meyletmesinden dolayı *Sadaka b. Vezir*'e karşı aşırı derecede mutaassıp bir tavır

takılmaktaydı. Nitekim onun *ribâtı* insanların zevkle gittikleri bir yer olmuştur. İşte bu *ribâta* defnedilmiştir.

YIL 558 (M. 1161-1162)

Muharrem ayının yirmisinde Hamîs (M. 29 Aralık 1162, Cumartesi) günü çok iğrenç bir emirle hacıların *Mekke*'ye girip tavaf etmelerinin yasaklandığına dair haberler geldi. Bunun nedeni orada meydana gelen bir fitneydi. Anlaşıldığına göre *Mekke*'de hizmet eden bir grup gelen hacılara saldırmıştı. Bunun üzerine Hac Emîri'nin adamlarından bir grup da onlara saldırıp bazıları öldürmüştü. Hacılara saldıran *Mekkeli* grup ise *Mekke*'ye dönüp büyük bir grup toplayarak onların develerine saldırdılar. Bu saldırı sonucunda yaklaşık bin hacı devesini aldılar.

Bunun üzerine hac emîri Türkleri yardıma çağırdı. Türkler silah kuşanıp atlarına bindiler. Savaşa giriştiler. Bu savaşta *Irak* ve *Mekke* halkından bir grubu öldürdüler. Emîr, hacıları toplayıp tekrar *Mekke*'ye döndü. Ancak hacıların başlarına bir iş gelmesinden korktuğu için *Mekke*'ye girmelerine izin vermedi. Hacılar, sadece *Arafat*'ta vakfiyeyle yetinmek zorunda kaldılar. Kabe'nin hizmetçisi beraberindeki *Kâbe* örtüsüyle birlikte *Kâbe*'ye girdi. *Kâbe*'nin örtüsünü örttü. Mekke Emîri, Hac Emîri'ne bir elçi göndererek oradan ayrılıp gitmesini bildirse de Hac Emîri geri dönmedi. Sonunda *Mekke* halkı, dökülen bu kandan dolayı Hac Emîri'ne gelerek itaat ettiklerini belirten davullar çaldılar.

Bu yılın Rebûlevvel (M. Şubat-Mart 1163) ayında *Sâhibüddîvân İbn Cafer* yakalanıp *ustâddârın* evine getirildi. Yerine ise *İbn Hamdûn* getirildi.

Rebûlevvel ayının yirmi yedisi (M. 5 Mart 1163) sabahında Halife, *Hâlis*⁶⁷⁶ tarafına doğru yola çıktı. Buraya şeref verince hayvanlar ucuzladı. Fiyatlar da çok fazla düştü.

Cemâdilâhir (M. Mayıs-Haziran 1163) ayında babası ölen *Ali İbn el-Abkâ*'a nâkıplık hilati verilerek babasının makamına tayin edildi.

Şaban (M. Temmuz-Ağustos 1163) ayında *Hatimiyye*'de bir tane Halife bir tane de Vezir için birer *Köşk* yapıldı. Bu iki *Köşk* için çok büyük miktarda para harcandı. Halife Şaban (M. Temmuz-Ağustos 1163) ayında bu *Köşke* gitti. *Köşk*'te ikamet ettikleri zaman Halife, Vezir ve adamları Cuma namazlarını *Rusâfa Camisi*'nde kılıyorlardı.

Bâb Derb Ferâşâ'dan *Boyacılar Caddesi*'ne kadar uzanan alanın her iki tarafında yangın çıktı.

Zilkade ayının on dokuzunda (M. 19 Ekim 1163) Halife beraberindeki devlet erbabıyla birlikte ava çıktı. Bu ayın on yedisi İsneyn (M. 17 Ekim 1163, Perşembe) günü akşamı avdan döndü.

Zilhicce ayının on biri Ahad (M. 10 Kasım 1163, Pazar) günü akşamı daha önce kendisi nakîb başı olarak tayin etmiş olduğu *İbn el-Abkâ*'yı yakalayıp ustâddârın kapısına gönderdi. Oradan da *Tâc*'a gönderip hapsedirdi. Çünkü İbn el-*Abkâ*, *Menkûpars*'a mektup gönderip kendisini *Bağdat*'a gelmemesi konusunda uyarmış, gelirse başına bir iş gelebileceğini bildirmişti. *Hafâcaoğulları* o günlerde *Bâb el-Harbiyye*'deki kabilelere el koyup etrafta çapulculuk yapmaktaydılar. Halife, *Hâcibülbâb*'ı, *Bâb el-Basra*'daki mahalleyle ilgilenmesi konusunda görevlendirdi.

⁶⁷⁶Bağdat'ın doğusundan başlayarak Bağdat surlarına kadar uzanan büyükçe bir dairesel bölgedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2. s.339.

Hâcibûlbâb da bu mahalleye adamlarını yerleştirdi. Oysa bu mahalleden nakîb sorumluydu. Tişrînulevvel (Eylül) ayının ikisinde sanki sadece yerleri ıslatıp da kaybolan yağmur gibi oradan çıktı.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

297. Talha b. Ali

Talha b. Ali Ebû Ahmed ez-Zeynebî başnakîb idi. Nakîbliğe getirildikten sonra vezirliğe de vekâlet etmeye başladı. Benim meclisimde defalarca bulunmuştur. Bir gün sağlıklı bir şekilde dîvândan çıktı. Evine gidip geceyi evinde geçirdi. Pirinç pilavı, hayvanın ilk sütünden yapılan ağız yemeğinden ve hurma ağacının iliğinden yemişti. Daha sonra da banyoya girmişti. Ancak burada kalp krizi geçirdi.

Rebûlevvel ayının beşinde Sulâsâ (M. 11 Şubat 1163, Pazartesi) gününün gecesi vefat etmiştir. Cenaze namazı *Kasr Camisi*'nde kılınmıştır. *Bâb Harb*'deki *Mekâbir el-Şuhedâ Mezarlığı*'nda defnedildi.

298. Muhammed b. Abdullah

Muhammed b. Abdullah Ebû Abdullah b. Ebû'l-Feth el-Beydâvî el-Kâdî, *Ali İbn el-Tuyûr* ve diğerlerinden hadis dersi aldı. Ben de kendisinden ders aldığı hadisler konusunda ders almıştım. Bu yılın Şevvâl (M. Eylül 1163) ayında vefat etti.

299. Muhammed b. Abdülkerim

Muhammed b. Abdülkerim İbn İbrâhim b. Abdülkerim Ebû Ubeydullah b. el-Enbarî, *Sedîd el-Devle* olarak tanınmaktaydı. Kendisi halifelik dîvânında *Kâtib el-*

İnşâ idi⁶⁷⁷. Güzel yüzlü, zarif görünümlü, faziletli, edip bir kimseydi. Yazışma konusunda aranan kişiydi. Sencer gibi sultanlara elçi olarak gönderilmişti. Beş yüz üç (M. 1109-1110) yılından itibaren doksan yaşına gelinceye kadar halifelere ve sultanlara hizmet etmiştir.

Receb ayının on dokuzu İsneyn (M. 23 Haziran 1163, Pazar) günü vefat etmiştir. Cenaze namazı Salı günü *Kasr Camisi*'nde kılınmıştır. Namazına Vezir ve diğer devlet erkânı da gelmişti. *Bâb el-Tibn Şehitliği*'ne defnedilmiştir.

300. Hibetullah b. el-Fadl

Hibetullah b. el-Fadl İbn Abdülaziz b. Muhammed b. el-Huseyn b. Ali b. Ahmed b. el-Fadl Ebû'l-Kâsım el-Mutevessî el-Kattân, babasından, *Ebû'l-Fadl b. Hayrûn* ve *Ebû Tahir Bâklâvî*'den hadis dersleri almıştır. Kendisi sıradan bir şair olmasına rağmen çok fazla hicvetmekteydi. Kasidesinin başında şu beyti söylemektedir:

Şiir

İbn el-Marham, kâdılık makamına geçince zalim bir kâdılık yapıyordu. *İbn el-Fadl* kendisini şu şekilde hicvetmiştir:

Şiir

Şu şiir de onun şiirlerindedir:

Şiir

⁶⁷⁷ Resmi yazışmaların yapıldığı özel kalem memuru. Bu makam Emevîler döneminde başlamış olup Abbasîler döneminde kurumsallaşmıştır. Hatîb el-Bağdadî, **a.g.e.** c.7. s.152.

İbn el-Fadl, Ramazan ayının on sekizi Sebt (M. 20 Ağustos 1163, Salı) günü vefat etmiştir. *Ma'rûf*⁶⁷⁸ *Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

YIL 559 (M. 1162-1163)

Bu yılın Muharrem ayının yirmi biri Cuma (M. 20 Aralık 1163, Cuma) günü öldürülmüş küçük bir çocuk getirildi. Yanında başka bir çocuk daha vardı. Yanında getirilen çocuk öldürülen çocuğu orakla öldürdüğünü itiraf etti. Çünkü öldürülen çocuk öldüren çocuğun kulağındaki küpeyi almıştı. Çocuktan küpe alındı ve öldürüldü.

Kânûnussânî ayının bitip Safer (M. Ocak 1164) ayına girilmesiyle bile herhangi bir ısınma görmedim.

Safer ayının on dördü Ahad (M. 12 Ocak 1164, Pazar) günü hasırcılarda bir grup on iki imamın adlarını hasıra yazdılar. *Muhtesib* ise o isimleri *Vezir*'e takdim etti.

Rebûlâhir ayının beşinde Ahad (M. 2 Mart 1164, Pazartesi) günü *Yusuf el-Dımaşkî* yedi yüz dînâr vererek başkâdı *Cafer b. Abdülvahid el-Sakafî*'nin kızını aldı.

Bu sene kuraklık nedeniyle yağmurun yağmaması ve hayvanların ölmesi yüzünden insanlar bahar nedir bilemediler.

Cemâdî⁶⁷⁹ ayında bir grup *İbn'u Şâfi Mescidi*'nde toplanıp *İbn Munde*'nin *Ahmed b. Hanbel*'in faziletleri hakkında yazmış olduğu kitabı dinlediler. *İbn el-*

⁶⁷⁸ *Ma'rûf*, *Caferoğulları*nın konakladıkları yerlerden bir tanesidir. Burada bulunan dağa ve suya bu ad verilmekteydi Burası şiirlere de konu olmuştur. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.155.

Haşşâb ve *Ebû'l-Muhâsin el-Dımaşkî* arasında fıkıhçılarla ilgili bir tartışma cereyan etti. Bu tartışma ikisinin birbirine düşman olmasına kadar ileri gitti. Öyle ki *el-Dımaşkî* onları, içinde halifelerin kusurlarını anlatan bir kitabı okuyorlar diye halifeye ispiyonladı. Bunun üzerine gelen bir emirle okudukları kitap ellerinden alındı.

Şevvâl ayında *Müstencid Billah*'ın inşa ettirmiş olduğu yeni evdeki *Bâb el-Garaba*'da bir davet gerçekleşti. Bu davete devletin ileri gelenleri, *Sûfî* şeyhleri iştirak etti. Bir grup ise burada geceyi dinlemekle geçirdi.

Dokuz hırsızın öldürülmesi emri geldi. Hırsızlar buldukları hapis haneden çıkarıldılar. Bir tanesi *Bâb el-Ezc*'de, bir tanesi *Rahbe*'de, bir tanesi *Gille*'de, bir diğeri *Kâfeyn*'de, dört tanesi *Sultan Çarşısı* darağacında, birisi de *Sultan Çarşısı*'nda öldürüldü.

Bir kadın iki erkekle evlenerek meşhur oldu. Evlendiği erkeklerden birisiyle aynı evde yaşamaya başladı.

Halife *Müstencid Billah*'a Mısır'ın fethedildiği müjdesi geldi. Bu haber üzerine *Hâcib el-Vezir İbn Türkân* şu beyitlerle başlayan bir kaside yazdı:

Şiir

İleride bahsedeceğimiz üzere yedi sene sonra durum iyice olgunlaşacak ve hilafete *Mustadî Biemrillah* geçecektir.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

301. Muhammed b. Ali

⁶⁷⁹ Metinde bu şekilde geçmektedir. Arapçada *Cemâdî* ile başlayan iki ay bulunmaktadır. Burada kastedilen *Cemâdiyelevvel* ayı olabilir.

Muhammed b.Ali İbn Mansur Ebû Cafer el-İsfahanî, *Cemâl Musulî* olarak tanınmaktaydı. Kendisi *Musul* hâkiminin (Kutbeddin) veziri idi. Çok bilgili, sürekli sadaka veren bir kişiydi. Medine ve Mekke’de büyük bir iz bırakmıştı. Harem’in kapılarına hükmediyordu. Bu kapılara yüksek bir eşik yaptırmıştı. Arafat’ta bir sulak yaptırdı. Medrese için surlar yaptırdı. Her yıl yapmış olduğu sadaklar Bağdat halkına kadar ulaşmaktaydı. Bu sadakalar fıkıhçıları, kendini dine adanmış zâhidleri, tasavvuf ehlini de kapsamaktaydı. Kendisine başvurup da para almadan dönen hiçbir kimse bulunmuyordu. Denildiğine göre bu para her zaman bolca olmaktadır.

Bu yılın Ramazan ayında (M. Temmuz-Ağustos 1164) *Cemâl*’in ölüm haberi ulaştı. Allah’ın takdiriyle cenazesi *Bağdat*’a getirilmiştir. Namazı, *el-Şûnîziyye*’de kılındıktan sonra tekrar *Mekke*’ye götürülmüştür. Cenazesi *Mekke*’de tavaf ettirildikten sonra da *Medine*’ye götürülmüştür. Allah’ın Resûlünün (s.a.v.) mezarı ile *Bakî*⁶⁸⁰ *Mezarlığı* arasındaki bir yere defnedilmiştir. Kendisinin mezarı ile peygamberin mezarı arasında sadece birkaç kulaç (arşın) bulunmaktadır⁶⁸¹.

⁶⁸⁰ Burasının diğer bir adı da *Bakî el-Garkad*’dır. Burası *Medine* halkının mezarlığıdır. *Medine*’nin içinde bulunmaktadır. Coğrafi konumu, burada yetişen kişiler ve olan olaylarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.473.

⁶⁸¹ İbn el-Esîr, İbn Mansur Ebû Cafer el-İsfahanî’nin hayatı hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Bu yılın Şabân (M. Haziran-Temmuz 1164) ayında *Musul* hâkimi Kutbeddin’in veziri olan Cemâleddin Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Ebû Mansur el-İsfahanî tutukluymışken vefat etmiştir. 558 (M. 1162-1163) yılında tutuklanmıştı. Yaklaşık bir yıldır hapisteydi.

Tutuklu bulunduğu dönemde hapisanede kendisine hizmet eden Sûfi inancına sahip bir kişi bana onunla ilgili olarak şunları aktarmıştı:

Cemâleddin Ebû Cafer hapisanedeiken sürekli ahretiyle ilgilenirdi.

-Vezirlik makamındayken beni mezara götürülmelerinden korkuyordum, diyordu.

Hastalandığı bir gün bana:

-Ey Ebû'l-Kâsım eğer hapis yattığım eve beyaz bir güvercin gelirse bana haber ver, dedi.

Ben de kendi kendime:

-Sanırım aklını kaçırmış, dedim.

Ertesi gün olunca sürekli o beyaz güvercini sorup durdu. Bir de baktım ki şimdiye kadar eşine benzerine rastlamadığım beyaz bir güvercin gökten yere düşüverdi.

Bunun üzerine Cemâleddin Ebû Cafer'in yanına gidip:

-Kuş geldi, dedim.

Cemâleddin Ebû Cafer bu habere sevindi. Sonra da:

-Demek ki hak geldi, deyip şahadet getirmeye başladı. Ölünceye kadar da Allah-u Teâla'yı zikretmeye devam etti. Öldüğü zaman ise bu güvercin uçup gitti. Ben de rüyasında bu simgede bir anlam görmüş olduğunu fark ettim.

Vefat edince Musul'da Kerâmî'nin yanına –Her ikisine de Allah rahmet etsin.- defnedildi. Yaklaşık bir yıl sonra da Medine'ye götürülerek Resullah'ın (s.a.v.) kabrinin yanında kendisi için yaptırmış olduğu ribâtına defnedildi.

Cemâleddin Ebû Cafer, Ebû'l-Kâsım'a:

-Eseduddin şireküh ile aramızda bir sözleşme var. Hangimiz daha önce ölürsek diğerini onu Medine'ye götürecek ve orada yaptırdığı türbeye defnedecek. Eğer ben erken ölürsem onun yanına gidip bu sözü hatırlat, demişti.

Ebû'l-Kâsım da Cemâleddin ölünce Şikruh'a bu sözünü hatırlatmak için gitti. Şikruh kendisine:

-Kaç para istiyorsun? diye sordu.

Ebû'l-Kâsım da:

-Beni ve azığımı götürecek bir devenin ücretini istiyorum, diye cevap verdi.

Şirekûh bu söze öfkelenip:

Cemâleddin Ebû Cafer gibi biri bu vaziyette Mekke'ye götürülecek öyle mi? diye sordu.

Sonra da Ebû'l-Kâsım'a Cemâleddin'e vekâleten hac edecek ve tabutu önünde kurrâları (Kur'ân okuyanlar) da yanında götürmesine yetecek kadar para verdi.

Cemâleddin Ebû Cafer'in tabutu bir şehre varınca deveden indirilecek ve kurrâlar onun cenaze namazının kılınması için nida edecekler ve böylece geçtiği her beldede Cemâleddin Ebû Cafer'in cenaze namazı kılınacaktı.

Şirekûh, Cemâleddin Ebû Cafer adına sadaka olarak dağıtılmak üzere para da vermişti. Yol boyunca Tikrît, Bağdat, Hille, Feyd, Mekke ve Medine'de cenaze namazları kılındı. Her şehirde onun tabutunu görmek için çok sayıda halk toplanıyordu. Hille'de cenaze namazını kılmak istedikleri zaman bir genç yüksekçe bir yere çıkıp onun için şiir söyledi.

Şiir

O günkünden daha çok ağlayan insan görmedik. Cemâleddin Ebû Cafer'in tabutunu Kâbe etrafında dolaştırdılar. Harem-i Şerîf'te de cenaze namazı kıldılar. Resulullah (s.a.v.)'ın kabriyle Cemâleddin'in kabri arasında yaklaşık on beş arşın mesafe vardır. Ahlâk ve yaşayışına gelince, —Allah rahmet eylesin— halkın en cömerdiydi. En çok bağışta bulunanı ve halka en çok merhamet edeniydi. Halka şefkatle muamele eder

ve adaletle hükmederdi.

Cemâleddin Ebû Cafer'in güzel işlerinden biri de Minâ'daki Mescid el-Hayfı yenilemesi ve bu uğurda çok para harcamasıdır. Ayrıca Kâbe civarındaki, Hîcr'i yaptırdı. Kâbe'yi süsleyip altınla kapladı ve mermerlerle yaptırdı. Bunları yapmak isteyince Halife Muktefi'ye büyük hediyeler gönderip bu konuda da ondan izin talep etti. Ayrıca Mekke emîri İsa'ya da pek çok hediye ve değerli hilatler gönderdi. Bunlar arasında üç yüz dînâra satın alınmış bir sarık da vardı. Bu işleri yaptırmaya ancak bu şekilde imkân buldu.

Yine Arafat Dağı'ndaki mescit ile mescide giden yolu da o tamir ettirdi. Çünkü halk oraya çıkmakta güçlük çekiyordu. Arafat'ta havuzlar yaptırdı ve Nu'mân'dan bu havuzlara yer altından suyolları yaptırarak su götürdü. Bu iş için aşırı derecede para harcadı. Arafat'taki bu havuzlardan senenin her günü su akardı. Medine-i Münevvere ve Feyd şehrine surlar yaptırdı. Feyd'e bir de duvar çektirdi.

Her gün evinin kapısına çıkar, fakir fukaraya yüz dînâr verirdi. Din âlimleri, sâlihler ve eşrafa tahsis ve taahhüt ettiği ödemeler bu rakamın dışındadır.

Onun yaptırdığı ve halkın benzerini görmediği güzel bir eseri de Cezîret İbn Ömer civarında Dicle üzerine yontma taş, demir, kurşun ve kireçle yaptırdığı köprüdür.

Ancak köprü inşaatı bitmeden tutuklandı.

Ayrıca bu köprüye yakın bir yerde Armâd Nehri adıyla bilinen nehrin üzerinde de bir köprü yaptırdı.

Cemâleddin Ebû Cafer çok sayıda ribât yaptırdı. Yeryüzünün her tarafından halk bu ribâtlara akın ederdi. İsfahân'daki Şâfîilerin reisi İbnü'l-Hocendî ile Hemedan kâdısı İbnü'l-Kâfi de Cemâleddin Ebû Cafer'i ziyaret ettiklerinde her ikisine de büyük miktarda para vermişti.

Cemâleddin Ebû Cafer'in vermiş olduğu sadakaları, armağanları ve tahsisatı Horasan'ın en uzak noktasından Yemen sınırına kadar ulaştırmaktaydı.

Her yıl on bin dînâr ödeyerek esir satın alırdı. Bu sadece Suriye'de aldığı esirlere verdiği paradır. Gürcülerden satın aldığı esirler için ödediği para bunun dışındadır.

Babam ondan naklen bana şunları anlatmıştı:

Cemâleddin Ebû Cafer'e yemek getirildiğinde onun çoğu zaman bu yemekten ve tatlıdan birer parça alıp önündeki ekmeğin arasına koyduğunu görürdüm. Ben ve onu bu hâlde görenler kendisinin bu ekmeği, oğlu Ali'nin annesi olan cariyyeye (Umm veled) götürdüğünü zannederdik.

Bir defasında Kutbeddin ile beraber Cezîre'ye geldi. Ben de Cezire'nin dîvanını idare ediyordum. Umm veled onun cariyesini banyo yapması için benim evime gönderdi.

Cariye burada bir kaç gün kaldı. İkimiz birlikte çadırda olduğumuz bir sırada yemek yedi. Her zaman yaptığı şeyleri burada da yaptı. Sonra halk dağıldı, ben de kalktım.

Ancak bana:

-Sen otur, dediği için oturdum

İçeride hiç kimse kalmayınca bana:

-Bu gün seni kendime tercih ettim. Çünkü her zaman yaptığım şeyi çadırda yapmam mümkün değildi. Bu ekmeği al ve bu mendilin içine koyup koltuğunun altında götür.

Ahmaklığı üzerinden at ve evine dön. Yolda bir fakir görür ve onun buna lâyık olduğuna inanırsan yanına otur ve bu yemeği ona yedir, dedi.

Ben de aynısını yaptım. Yanımda büyük bir kalabalık vardı, bunu yaparken beni görmesinler diye yolda onları dağıtıp sadece gulâmlarımla (kölelerimle) kaldım. Bir yerde kör bir adam gördüm. Adamın çocukları ve karısı da yanındaydı. Çok fakir bir hâldeydiler. Atımdan aşağı indim. Yemeği çıkarıp onlara yedirdim. Adama da:

-Yarın sabah erkenden falanın evine, yani kendi evime gel, dedim.

Ancak fakir adama kendimi tanıtmadım ve:

-Ben sana Cemâleddin Ebû Cafer'in sadakalarından bir miktar alırım, dedim.

Sonra ikindi vakti Cemâleddin Ebû Cafer'in yanına gittim. Beni görünce:

-Sana dediğim hususu ne yaptın? diye sordu.

Ben de onun devletiyle ilgili olarak yapılan şeyleri anlatmaya başladım.

Cemâleddin Ebû Cafer bana:

-Ben sana onları sormuyorum. Sana verdiğim yemeği ne yaptığını soruyorum, dedi.

Ben de durumu anlattım. Çok, sevindi ve:

-Keşke o adama ailesiyle birlikte sana gelmelerini söyleseydin. Onları giydirir, bir kaç dînâr verirdin. Her ay için de bir dînâr maaş tahsis ederdin, dedi.

Ben de:

-Fakir adama ben de öyle söylemişim, cevabını verdim.

Gerçekten de adama bana gelmesini söylemişim. Bunun üzerine sevinci bir kat daha arttı. Nitekim fakir adam için söylediklerini de yaptım.

Cemâleddin Ebû Cafer, ruhunu teslim edinceye kadar bu hediyeler ona gelmeye devam etti.

Buna benzer şeyleri çoktur. İşte bir örnek daha:

Cemâleddin Ebû Cafer erzak sıkıntısı çekilen yıllarda üzerindeki elbiseyi çıkarıp fakirlere sadaka olarak vermiştir.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.9, s.470-473.

Bu yılın Muharrem (M. Kasım-Aralık 1164) ayında *Sâhibülmahzen Ebû Cafer*, Bağdat'a ulaştı. Kendisi *Rahbe*'de hacılarınla ilgili bilgi vermek için ayrılıp gelmişti. Hacıların büyük bir zorlukla karşılaştıklarını, *Feyd*, *Salebiyye* ve *Vâkıssa*'dayken bir gruptan haber alınmadığını, çok sayıda kişinin çölü geçemeyerek helak olduğunu, açlık sıkıntısının ortaya çıktığını ve bu nedenlerden dolayı hacıların Medine'ye varamadıklarını bildirdi. Ayrıca çölde bir veba salgının baş gösterdiğini ve birçok kişinin bundan dolayı helak olduğunu, hayvanlarının ise telef olduğunu bildirdi. Mekke'de fiyatların aşırı derecede yükseldiğini belirtti.

Hacılarla birlikte *Fahreddin b. el-Muttalib* de gelmişti. *Harîm*'e girmesi yasaklandı. Halife tarafından satın alınmak üzere kendisine ait olan bir yer istendi. Ancak *Fahreddin* çok ağır konuştu. Bunun üzerine mallarına el konuldu. Halife kendisine çok kızdı. Günlerce *Ribât el-Zûzânî*'de kalmak zorunda kaldı. Sonra da *Vezir*'e gidip kendisi ile halife arasında arabulucu olmasını istedi. Masannî şöyle demektedir:

“Vezir’in kardeşi bana şöyle dedi:

-Halife bana (Vezir) yazarak üç gün kendisini misafir etmesini, sonra da göndermesini emretti. Ben de halifenin dediğini yaptım.

Fahreddin de çıkıp Ali (a.s.) Meşhedî'nde ikamet etmeye başladı.

Safer (M. Aralık-Ocak 1164-1165) ayında Halife Müstencid Billah avlanmak üzere *Melik Kanalı*'na gitti. Giderken yolda *Tûbet el-Bedevî*'yi (Emîr Tûbe b. el-Ukaylî) tutukladı. Çünkü denildiğine göre *Tûbet el-Bedevî*, Hemedan ordusuna karşı koyup isyan etmeleri konusunda başvurmuştu. Kendisi, Fırât üzerindeki *Hille*'de yaşamaktaydı. Bağlanıp geceleyin Bağdat'a getirildikten sonra hapsedildi. Denildiğine göre sonra da öldürüldü. Bazıları da devlet adamlarından birisinin

kendisini tutuklatmak için halifeyi teşvik ettiklerini belirtiyorlar. Nitekim söz konusu devlet adamı da *Tûbet el-Bedevî* öldükten sonra en fazla dört ay kadar hayatta kalabildi⁶⁸².

Kurban Bayramı'nda *Derb Behrûz*'da *Ebû'l-Eaz el-Ahvâzî el-Cevherî*'nin kızı olduğu söylenen bir kadın dört kız çocuğu doğurdu. Ancak doğum sırasında kadının kendisi ve kızlardan birisi öldü. Bu güne kadar böyle bir hadise duyulmamıştı.

Ebû'l-Ferec b. el-Huseyn el-Haddâd'ın anlattığına göre *Barâc*, *Nizamiyye Vakfi*'na bakmakla yükümlü bir görevliydi. Vakfin sorumlusu ise *İbn el-Remeylî* idi. *Yusuf el-Dımaşkî* ise orada hocalık yapmaktaydı. *İbn el-Barâc* ve *İbn el-Remeylî*

⁶⁸² İbn el-Esîr, bu konuyu şöyle ifade etmektedir:

“Emir Tûbe Halife ile baş başa kaldığından dolayı ona çok yaklaşmıştı. Halife de kendisini çok severdi. Bu yüzden vezir İbn Hübeyre onu çekemedi. Âlimler adına mektup yazdırıp bir grupla gönderdi. Onlara da yakalanmalarını gerektirecek şekilde hareket etmelerini emretti. Onlar da bu emre uyup söylenenleri yaptılar. Daha sonra yakalanıp Halife'nin yanına götürüldüler. Başlangıçta şiddetle direndikten sonra mektupları gösterdiler. Halife bu meseleye vakıf olduktan sonra avlanmak için Melik Kanalı'na gitti. Tûbe'nin obaları Firât kıyısındaydı. Tûbe, Halifenin yanına geldi. Halife onun derhal tutuklanmasını emretti. Tûbe yakalandı, geceleyin Bağdat'a götürülüp hapsedildi. Kendisinden bir daha haber alınamadı. Vezir de ondan sonra hayatın tadını çıkaramadı. Üç ay sonra da öldü. Tûbe; mertlik, cömertlik ve mükâfaat vermek bakımından Araplar'ın en iyisiydi. Halk arasında dağılmış olan kemal vasıfları onda toplanmıştı.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e**, c.9, s.479.

aralarında *İldeniz*'in ağzından *Yusuf*'a güya *İldeniz*'in gönderdiği haberlerden dolayı kendisine teşekkür ettiğine dair bir mektup yazmaya karar verdiler. Bu mektubu yazdıktan sonra gizlice *Yusuf*'un evine gidip onu uyandırmadan yastığının yanına koymayı planladılar. Mektubu bıraktıktan sonra da doğruca dîvâna gidip *Vezir*'e *İldeniz*'in *Yusuf*'a yazdığı mektup hakkında bilgi vereceklerdi. *İbn el-Remeylî*, *İbn el-Barâc*'ın evinden ayrılıp *Hâcibülbâba* giderek mektup konusunu kendisine bildirdi. *Hâcibülbâb* da *Vezire* giderek durumu anlattı. Bunun üzerine *Vezir*, *İbn el-Remeylî*'yi çağırıp işin aslını sordu. Ancak *İbn el-Rumeylî* söylediğini inkâr etti. *Hâcibülbâb* da *İbn el-Rumeylî*'yi yalanlayıp kendisiyle alay etmeye başladı. Bunun üzerine *İbn el-Rumeylî*, aslında *İbn el-Barâc*'ın kendisi için böyle bir şey yapmak arzusunda olduğunu söyledi. Bunun üzerine *İbn el-Barâc* çağrıldı. O da inkâr etti. *İbn el-Remeylî*'yi suçlayarak:

-Eğer böyle bir şeyden haberim vardıysa üç talakla eşimden boşanayım, dedi.

İbn el-Remeylî'yi fasıklıkla suçladı. *Vezir* hepsini de tutukladı. Sonra entrika çeviren iki kişiye şöyle dedi:

-Kalkın ayağa. Allah sizi rezil etti.

Entrika çevirenlerin her ikisi de rezil bir şekilde oradan ayrıldı. *Yusuf* ise bu şekilde kurtulmuş oldu.

Cemâdiyelevvel ayının yirmi üçü Sulâsâ (M. 7 Nisan 1165, Çarşamba) günü halifenin konutunda bir davet verildi. Davete adet olduğu üzere devletin *Süfî*lerin ileri gelenleri katıldı. Halife onlara hilatler verdi. Kendilerine para da tahsis edildi⁶⁸³.

⁶⁸³ Mirâtu'z-Zamân'da bu olay şöyle ifade edilmektedir:

“Halife, Receb (M. Mayıs-Haziran 1165) ayında yeni konutunda bu yeni konutunu kutlamak için bir davet verdi. Davete devletin ileri gelenleri, bilim adamları,

Receb (M. Mayıs-Haziran 1165) ayında *Yezdî*'nin, *Sultan Camisi*'nde verdiği ders dolayısıyla aylık olarak almış olduğu on dînârlık maaşı azaldı. İnsanlar bu durumu yazıyla Halifeye bildirerek kendisini üç dînâra razı edeceklerini bildirdi. Nitekim kendilerine *Yezdî*'ye ancak üç dînârı hak ettiği bildirildi. *Yezdî* de bu miktara razı olup ders vermeye devam etti.

*Vezir*⁶⁸⁴ vefat etti. Halife iki çocuğunu yakalattı. Ayrıca hâcibi olan *İbn Türkân*'ı da yakalatıp ustâddârın evinde hapsetti.

fıkhçılar, Sûfîler, kurrâlar (Kur'ân okuyucuları) iştirak etti. Vaizler vaazlarda bulundu. Kurrâlar Kurân okudu. Davette sofralar kuruldu. Sofralarda sadece yemek ve tatlı vardı. Şarkıcılar şarkı söyledi. Sûfîler gece gündüz dans etti. Sonra halife gelen herkese hilatler verdi. Bundan sonra her yıl Receb (M. Mayıs-Haziran 1165) ayında böyle bir davet vermek gelenek haline geldi.” Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî, el-Muntazam, (Teddîk: Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), c.10, Beyrut 1992, s.211.

⁶⁸⁴ *Avnuddin b. Hübeyre*, Halifenin veziriydi. Asıl adı ise *Yaha b. Muhammed Ebû'l-Muzaffer* idi. 490 (M. 1096-1097) yılında doğmuştur. *Bâb el-Basra*'da Hanbelîler için yaptırdığı medresede defnedilmiştir. *Hanbelî* mezhebine mensuptu. Dindar ve hayırsever bir âlimdi. Resulullah'ın hadislerini dinleyerek öğrenirdi. Bu konuda yazdığı güzel eserleri vardır. Aklîselim sahibi ve ileri görüşlüydü. *Muktefî* ile büyük ihtilâfa düştüler. Hattâ, *Muktefî* onun için:

-Böyleleri niçin Abbasîlere vezir olur? diye sordu. Nitekim ölünce çocuklarını ve aile fertlerini tutukladı. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.480.

Mağribli bir adam geldi. Uzun bir ağaç gövdesi dikti. Sonra bu gövdelerin üstüne çıkarak onları birbirine vurmaya. Hamur yoğurma işiyle uğraşan bir çocuk da bu adamı taklit etmeye başladı. Çocuk daha sonra adamı taklit ederek belde belde dolaştı. Bu şekilde para, cariye ve hizmetçiler elde etti. Çocuk iki uzun ağaç gövdesi dikiyordu. Sonra bunları birbirine bağlıyordu. Bu ağaçların en üstüne tırmanarak yanındaki iplerle birlikte bir küre üzerinde dans ediyordu. Bu esnada başında da içinde su olan bir çömlek taşıyordu. Çocuk pantolonunu da yine ağaç gövdesinin tepesinde giyyordu. Sonra yere atlayıp çömleği uzatılmış olan iple yakalıyordu. Böylece para kazanıyordu.

Zilkade (M. Eylül-Ekim 1165) ayında yeni çarşıda bir yangın çıktı. Yangın *Derb Ferâşâ*'dan başlayarak *Boyacılar Caddesi*'nin her iki yanına kadar uzandı. Birden yanıp gitti. Ancak duvarlardaki ahşaplardan eser kalmamıştı.

Zilhicce (M. Ekim-Kasım 1165) ayında *Hadâir* ve ondan sonra gelen evlerde yangın çıktı. Durum tehlikeli boyutlara ulaştı.

Bu yılda şeker ve nebât (ot) ucuzladı. Şeker için bir kîrât, bir kîrât ve bir rıtl fiyat biçiliyordu. Nebât ise yarım rıtl, bir kîrât ve bir kîrât fiyat isteniyordu. Böyle bir ucuzluk daha önce hiç görülmemişti.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

302. *Ömer b. Behlikâ el-Tahhân*

Ömer b. Behlîkâ el-Tahhân, Garbî tarafında bulunan *Akabe*⁶⁸⁵ *Camisi*'ni yaptırmıştır. Burası güzel bir mescit idi. *Ömer*, bu mescidin etrafında bulunanları da satın alarak alanını genişletti. Bu konudaki hevesi o kadar arttı ki burayı camiye dönüştürmek için izin istedi. Kendisine istenen izin daha fazla yer satın alması şartıyla verildi. Bu yerlerde mevta toprak olmuştu. Ölüler çıkarıldı. Bu bölgeler satıldı. İlk mescit kapı ve minareden hemen sonra geliyordu.

Bu yılın Zilkade ayının on sekizi İsneyn (M. 26 Eylül 1165, Pazar) günü vefat etmiştir. Caminin kapısında duvara uzak bir yere defnedilmiştir. Birkaç gün sonra mezarı kazılıp cenaze dışarı çıkarılarak camiye kendisinin yaptırdığını unutturmayıp sürekli hatırlanması için caminin duvarına bitişik bir yere defnedilmiştir. Kıvrak zekâlı bazı kişiler ise bu durumu, kendisi ölülerin mezarlarını kazarak çıkarıp yerlerine cami yaptırmıştı. Nitekim kendisi öldükten sonra da yaptığı şey başına gelmiş oldu, şeklinde yorumladılar.

303. Muhammed b. Abdullah

Muhammed b. Abdullah İbn el-Abbas b. Abdülhamid Ebû Abdullah el-Harranî dört yüz seksen dört (M. 1091-1092) yılında doğmuştur. *Ebû'l-Hasan el-Dâmğânî*'nin yanında beş yüz dört (M. 110-111) yılında şahitlik unvanını aldı. Kendisini *Ebû Sa'd el-Mahrimî* ve *Ebû'l-Hattâb el-Kalûzânî* yetiştirmişti.

⁶⁸⁵ Hem yolların geçtiği uzun bir dağ adı, hem birkaç yer adıdır. Ayrıca *Bağdat*'taki *Dicle Nehri*'ne yakın olan *İsa Kanalı*'nın arka tarafında kalan bir köyün adı da *Akabe*'dir. Bu köyden birçok bilim adamı, edebiyatçı ve ünlü kişi çıkmıştır. Köyün tarihi, etimolojisi ve önemi konusunda ayrıntılı bilgiler için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.134-135.

Dâmğânî'nin hiçbir şahidi kalmayınca kadar onun yanında yaşadı. *Tarâd, el-Temîm ve Ebû'l-Hasan b. Abdurrazzak el-Ensârî*'den çok fazla hadis dersleri aldı. Kendisi zarif ve hoş bir insandı. Bir kitap derleyip adına *Ravdat el-Udebâ* adını verdi. Bu kitapta bir güzellik demeti vardı. Kendisinden birçok şey dinledim. Kendisinden icazet de aldım. Bir gün ziyaret ettim ve yanında oturmaya başladım. Sıkıldığımı söyleyince bana şu şiiri söyledi:

Şiir

İbn el-Harranî, bu yılın Cemâdiyelâhir ayının yirmi üçü Sebt (M. 7 Mayıs 1165) günü vefat etmiştir. Ahad (M. 8 Mayıs 1155, Pazar) günü sabahleyin *Veziir*, cenaze namazını kıldırmak için camiye gelip camiyi açtı. Ahad (M. 8 Mayıs 1155, Pazar) günü namazı kılınmıştır. *Bâb el-Ezc*'deki *Fil*⁶⁸⁶ *Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

304. *Muhammed b. Muhammed*

Muhammed b. Muhammed İbn el-Huseyn Ebû Ya'lâ İbn el-Ferrâi dört yüz doksan dört (M. 1100-1101) yılında doğmuştur. Babasından, amcasından, *İbn el-Hassîn*'den ve diğerlerinden hadis dersleri aldı. Babasından ayrıca fıkıh dersleri de alıp fıkıhçi oldu. Fetva verip müderrislik yaptı. İyi bir zekâyaya ve kavrayışa sahipti. *Bâb el-Ezc* ve *Vâsıt*'ta kâdılık görevini üstlendi. Sonra başkâdı *Ebû'l-Hasan İbn el-Dâmğânî*, kendisi için *Bağdat*'ta onun kâdılıktan alındığına dair şahitlik yaptı. Aslında azletme taraftarı değildi. Azletme konusunda vereceği karardan korktuğu

⁶⁸⁶ Hindistan kökenli olan ve fil olarak adlandırılan hayvanın adıdır. Eskiden *Hârezm* vilayetine de *Fil* denmekteydi. Burası daha sonra *el-Mansura* olarak adlandırılmıştır. Bir süre sonra da Kurkânc olarak adlandırılmaya başlandı. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.286.

Batîha hâkimi *İbn Ebû'l-Hayr* aracılığıyla Halifeden şefaât dileyip kendisine can güvenliği vermesini istedi. On bir sene sonra geldi. Gözleri görmez olmuştu. Evine bağımlı olmuştu. Hastalandığında *Ahmed b. Hanbel*'in molozlarının bulunduğu yere gömülmek istediğini belirtti. *Abdülmüğîs* bana şöyle demişti.

-Beni bu konuda *Vezir*'e gönderdi. Şöyle söylememi istedi: “Anne tarafından olan dedem o molozlarda yatmaktadır.”

Vezir ise ona yalanlayarak şöyle dedi:

-Ölülerin kemiklerini nasıl kazıp çıkarabiliriz ki!

Bu yılın Cemâdiyelâhir ayının beşi Sebt (M. 29 Nisan 1165, Perşembe) gecesi vefat etmiştir. *Ahmed b. Hanbel Mezarlığı*'nda dedelerinin yanına gömülmüştür.

305. *Mercân el-Hâdim*

Mercân el-Hâdim, Kur'ân-ı Kerîm okumaktaydı. Şâfiî mezhebi hakkında bilgi sahibiydi. Hanbelî mezhebi konusunda ise o kadar mutaassıptı ki Mekke'de *Vezir Hübeyre*'nin emriyle Mekke'de *İbn el-Tabbâh el-Hanbelî*'nin namaz kıldığı *Hattîm*⁶⁸⁷'e gelerek herhangi bir emir olmadan insanlara düşmanlığından dolayı *İbn el-Tabbâh*'ı azletmiştir. Daha sonra bana karşı özel bir savaş ilan etmiştir. Ayrıca güya benim bu mezhebi kökten kazıyacağıma dair dedikodular türettiği kulağıma gelmiştir. *Vezir Hübeyre* öldükten sonra beni gidip halifeye şikâyet etmiştir. Halifeye şöyle demiştir:

-Onun yanında *Vezir*'in kitaplarından olan kitaplar vardır.

Halife ise şöyle cevap vermiştir:

⁶⁸⁷ *Kabeyi* dışarıdan çevreleyen duvardır. *Kabenin* su oluşunun karşısında yer almaktadır.

-Bu imkânsızdır. Çünkü filanca kişide *Ebû Hakîm*'e ait olan on bir dînâr vardı. Biz can çekişecek hâle gelinceye kadar bu parlarla hiçbir şey yapmamıştır.

Allah ona karşı bana yardım edip beni korudu.

Sudullah Basrî de bana şöyle demişti:

-Sâlih bir adam vardı. *Mercân*, o zamanlar henüz hayattaydı. Sâlih adam şöyle demişti: “*Mercân*’ı iki kişiyle birlikte rüyamda gördüm. Adamlardan birisinin elini tuttu. Kendisine:

-Nereye gidiyorsun? diye sordum.

Mercân da:

-Cehenneme, diye cevap verdi.

Ben de:

-Neden ki? diye sordum.

Bana:

-*İbn el-Cevzî*’ye karşı düşmanlık beslediğim için, diye cevap verdi.

Mercân’ın sınırları düzelince Allah’a (Sübhane) sığınıp beni onun şerrinden kurtarmasını niyaz ettim. Aradan birkaç gün geçmeden verem hastalığına yakalandı.

Bu yılın Zilkade ayının on biri Erbiâ (M. 19 Eylül 1165, Pazar) günü vefat etmiştir. Toprağa gömülmüştür.

307. *Yahya b. Muhammed*

Vezirlik yapan *Yahya b. Muhammed Ebû'l-Muzaffer İbn Hübeyre* dört yüz doksan dokuz (M. 1105-1106) yılında doğmuştur. Kur’ân-ı Kerîm okumuştur. Çok fazla hadis dersi almıştır. Nahiv, dil ve aruz bilgisi kuvvetliydi. Fıkıh konusunda uzmanlaşmıştı. Bu konudaki bilimlerini tasnif etmiştir. *Sünnet* ve *Selefilik* konusunda

son derece aşırıya kaçmıştır. Sonra fakir düşmüştür. Bu nedenle çalışmak zorunda kalmıştır. Bir süre sonra *Halife Muktefi* kendisini mahzen sorumlusu yapmıştır. Daha sonra da makamını yücelterek dîvân sahipliğine getirmiştir. Sonra da kendisine veziri yapmıştır. Bu makamdayken halifeye doğruluk konusunda içtihatlarda bulunmaktaydı. Zulmetmekten sakındırmaktaydı. İpekten yapılmış hiçbir şey giymiyordu. *Hille*'den dönünce bana şöyle demişti:

-Bazı yoldan çıkanları yola getirmek için harekete geçmiştim. Muktefi'nin makamına geldim. Kendisine selam verdim. *Muktefi* bana "Buyur, şu eve gir." dedi. Ben de girdim. O evde bir hizmetçi, bir uşak, ayrıca ipekten bir kaftan vardı. Kendisine "Allah'a yemin olsun ki bu ipeği giyemem ben." dedim. Bunun üzerine hizmetçi dışarı çıktı. Durumu *Muktefi*'ye bildirdi. *Muktefi*'nin "Allah, Allah!" dediğini duyuyordum. İpek giymediğimi söyledim. *Muktefi* şaşırarak *Abbasoğullarından* şimdiye kadar böyle birisini hiç vezir yapmadığını söyledi.

Mustencid Billah, *Yahya*'yı seviyordu. Bize bildirdiklerine göre *Mustencid Billah*, bulunduğu makama geldiğinde *Yahya* huzuruna çıkıp kendisine:

-Ben babanın zamanından beri seni seviyordum, dedi.

Vezir kendisine şöyle cevap verdi:

-Doğru söylüyorsun.

Hizmetçi, *Mercân*'a şöyle demişti:

-Duydum ki Halife *Mustencid Billah*, veziri olan *Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre*'yi methediyordu.

Görüşme sayesinde mübarek kapının eşiğinde durup Müslümanların durumunu düzeltmek ve din kurallarını uygulanmasını sağlamak istiyordu. Nitekim kendisini metheden şu beyitleri söylemiştir:

Şiir

Vezir, devlet işlerini aşırı derecede abartıyor, kurallara karşı gelenleri türlü türlü hilelerle bastırıyordu. Öyle ki Selçuklu sultanlarının emîrlerini yargılamıştı. İlk vezirliği döneminde bir defasında dîvân uşaklarından iki kişi gelmişti. Onlara dedi ki:

-Bir gün bu dîvâna girip bir yere oturmuştum. Bu sırada bu adam gelip şöyle dedi:

-Burası senin yerin değil. Kalk oradan.

Beni yerimden kaldırarak ona ikramda bulunup iyilik yaptı.

Bir gün bir Türk, *Vezir*'in huzuruna çıktı. *Vezir* ise hâcibine şöyle dedi:

-Ben sana “Şu Türk’e yirmi dînâr ya da bir kurr yiyecek ver. Ayrıca kendisine söyle de bir daha buraya gelmesin.” dememiş miydim?

Hâcib şöyle cevap verdi:

-Dediğinizi kendisine vermiştik ki.

Vezir:

-Git tekrar ver. Kendisine de “Bir daha buraya gelme de.” diye söyledi.

Sonra *Vezir*, yanında bulunan kişilere dönerek şöyle dedi:

-Eminim ki hepiniz neden böyle yaptığının nedenini öğrenmek istiyorsunuzdur.

Yanında bulunanlar da şöyle cevap verdi:

-Doğrudur.

Vezir:

-Bu Türk, köylerin birinde şahne idi. Köyümüze yakın bir yerde katliam yaptı. Köyün ileri gelenlerini aldı. Aldığı grupla beraber beni de aldı. Beni atlılarla

birlikte yürümek zorunda bıraktı. Bana aşırı derecede eziyet edip sıkıca bağladı. Herkesten bir şey alıp serbest bırakıyordu. Sonra bana “Neyin varsa ver bakalım.” dedi. Ben de “Hiçbir şeyim yok ki.” dedim, diye söyledi.

Bunun üzerine *Vezir* bana kızıp:

-Git hadi. Bugün kendisine eziyet etmek istemiyorum. Onu görmek bile istemiyorum, dedi.

Çünkü o adam o sıralarda *Vezir*'e eziyet etmiş ve kendisine vurmuştu. *Vezir*, vezirlik makamına gelince o adamı çağırıp kendisine ikramda bulunmuştu.

Vezir, sürekli Allah'ın kendisine bahsettiği nimetlerden bahsediyordu. Eskiden nasıl fakir olduğunu bu makama gelince hep dile getiriyordu.

-Bir gün Dicle kenarına inmiştim. Yanımda o kanalı geçecek bir kayık bile yoktu.

Vezir, bilim adamlarını ve fakirleri çok sıkça topluyordu. Kendilerine para ihsanında bulunuyordu. Herkes kendisine minnet borçlu kalıyordu. *Zekât* bana kesinlikle vacip değildir, diyordu. Eğer bir şeyden istifade ederse “Filanca bundan istifade etti mi ki!” diye sorardı. Öyle ki kendisine bir gün şu hadis arz edilmişti:

“Eğer birisi yatsı namazını kaçırırsa onu zevalden (güneşin gün ortasından batmaya meyletmesi anı) önce kılsın. Eğer böyle yaparsa yatsı namazını gece kılmış gibi olur.”

-Ben bunun anlamını bilmiyorum, dedi.

Kendisine:

-Bunun anlamı fıkıh ve dilbilgisi kitaplarında açıkça bellidir. Dilbilgisi kitaplarında yazana göre Araplar “Geceleyin zeval vaktine kadar kaldım.” demektedir. Fıkıh kitaplarında ise *Ebû Hanife*, zevalden önce oruca niyet etmeye

cevaz vermektedir. Çünkü zevale kadar olan süreyi gecede saymaktadır, diye cevap verdim.

Bu açıklamam *Vezir*'in hoşuna gitti.

Vezir, herkesin ortasında “Filanca (İbn el-Cevzî) kişi bana öğretinceye kadar bu hadisin anlamını bilmiyordum.” diye söylüyordu. O bu sözleri söyledikçe ben de insanlardan utanıyordum.

Her Cuma benim için evinde bir meclis tertip ediyordu. Kendisi de bu meclise gelip hazır bulunan sıradan insanların arasına karışıyordu. Bazı fakirler *Vezir*in evinde Kur’ân-ı Kerîm okuyorlardı. Fakirlerin bu davranışları ise hoşuna gidiyordu.

Bir gün karısına şöyle dedi:

-Kızımı evlendirmek istiyorum.

Kızın annesi bu duruma kızıp onun kızını evlendirmesine karşı çıktı.

Her gün ikindiden sonra *Vezir*in yanında hadis okunuyordu. Bir defasında fıkıhçı *Mâlikî* kendisine geldi. Kendisine bir konudan bahsetti. *Mâlikî* ise bahsettiği konuyu kabul etmedi. Tüm bilim adamları ve *Vezir* bu adamın (*Mâlikî*) her şeye muhalif olduğu konusunda hemfikirdiler. *Vezir* kendisine:

-Eşek misin sen? Senin görüşünü kimse kabul etmediği halde hâlâ ne diye ısrar ediyorsun?

Ertesi gün olunca *Vezir* halka şöyle hitap etmişti:

-Dün benden edebe hiç de uygun olmayan bir söz sarf edilmiştir. Keşke o da bana “Ben de sadece sizden biriyim.” şeklinde söyleseydi.

Orada bulunanlar hüngür hüngür ağlamaya başladılar. Bunun üzerine bahsi konu olan fıkıhçı “Sanırım benim özür dilemem gerek.” diye özür dilemeye başladı. *Vezir* ise “Olmaz, kısasa kısas gerekir.” diyordu.

Yusuf el-Dımaşkî:

-Efendimiz, eğer kıyası kabul etmezseniz bunun kefareti vardır, dedi.

Vezir:

-Buna kendisi (Mâlikî) karar verecektir. İsterse kıyas uygular isterse kefareti ister, dedi.

Adam (Mâlikî) da:

-Senin benim üzerimdeki hakkın çoktur. Ben kim, seninle ilgili böyle bir hüküm vermek kim! diye söyledi.

Vezir:

-Olmaz, mutlaka karar vermelisin, dedi.

Adam (Mâlikî):

-Madem öyle, bari sırf dinin gereğini yerine getirmek için yüz dînâr olsun, dedi.

Vezir:

-Öyleyse yüz dînâr benim kefaretim için, yüz dînâr da kendisinin kefareti için verelim, dedi.

Bunun üzerine istediği parayı derhal getiriverdim. *Vezir* parayı eline alıp şöyle dedi:

-Allah hem beni hem de seni affetsin. İkimizi de bağışlasın, dedi.

Vezir daha önce yaşamış olduklarından dolayı pişmanlık duyup üzülüyordu.

Bir defasında bana şöyle dedi:

-Keşke köyümüze geri dönseydik. Nitekim orada bin ritl taşıyan bir hurma ağacı vardı. İçimden bir sesin “Bu mescide git, orada yaşa.” dediğini söyledi.

Ben de kardeşim *Muhibbiddin*'e:

-Hadi o hurma ağacının meyvesi her ikimize de yeter diyelim ve her ikimiz de gidip o mescitte oturalım. Sonra sana ne olacağına bir bak.

Bunun üzerine *Vezir*, Allah'ı şahit koşarak bu şahitliğin nedenlerini sıralamaya başladı.

Vezir, hiçbir hastalığı olmayan sağlıklı bir insan olarak bu yılın Cemâdiyelevvel ayının on ikisi Sebt gününü Ahad gününe (M. 27-28 Mart 1165, Cumartesi, Pazar) bağlayan gece yatıp uyumuştı. Ancak seher vakti olunca *İbn Reşşâde* adındaki özel doktoru gelmek zorunda kalmıştı. Kendisine bir şey içirmişti. Denildiğine göre içirdiği bu şey zehirdi. *Vezirin* ölümü bu zehirden olmuştu. Nitekim doktoru zehri ilk içirdiği zamandan sonra yaklaşık altı ay boyunca *Vezire* içirmeye devam etmişti. Doktoru *Vezire*:

-Sen nasıl beni zehirlediysen ben de seni öyle zehirledim, demişti.

Vezir, o son zehri içtikten sonra da ölmüştü.

Masannıf (Allah kendisine acısın.):

- *Vezirin* son gecesinde arkadaşlarımdan bir grup ile düz bir yüzey üzerinde uyuyordum. Şafak sökerken şöyle bir rüya gördüm: Güya ben *Vezirin* evindeydim. *Vezir* ise evinde oturuyordu. Elinde mızrak olan bir adam içeri girdi. Adam mızrağı *Vezirin* kasıklarının arasına sapladı. Oradan fiskiye gibi kan fişkirmaya başladı. Duvarlara sıçırıyordu. Sonra bir de baktım ki yere altın bir yüzük atılmış. Yüzüğü hemen elime alıp:

-Bu yüzüğü kim verdi? diye sordum.

Sonra hizmetçinin gelmesini bekleyeyim, gelince kendisine veririm, diye düşündüm. O sırada uykumdan uyandım. Yanımda bulunan kişiye bu rüyayı anlatmaya başladım. Daha sözlerimi bitirmemişim ki bir adam gelip:

-*Vezir* öldü, dedi.

Yanımda bulunan kişi:

-Bu imkânsız. Daha dün *Vezirin* yanından ayrıldığımda gayet sağlıklıydı, dedi.

Sonra bir başkası, daha sonra da bir diğeri gelip ölüm haberini teyit etti. *Vezirin* evinden bana oraya gelmem istendi. Ben de evine gittim. Çocuğu bana:

-Babamı senin yıkaman gerekiyor, dedi.

Ben de yıkamaya başladım. Koltuk atlarını yıkamak için elini yukarı kaldırdığımda elinden bir yüzük yere düştü. Bu yüzük rüyamda gördüğüm yüzüktü. Bu duruma çok şaşırılmışım. Yine onu yıkarken yüzünde ve vücudunda zehirlendiğine dair belirtiler gördüm. Ahad (Pazar) günü cenazesini *Kasr Camisi*'ne taşıdım.

Namazı kılındıktan sonra *Bâb el-Basra*'da inşa ettirmiş olduğu medresesine taşınmıştır. Sonra da burada defnedilmiştir.

Defnedildiği gün Bağdat'taki çarşı pazarlar kapalı tutuldu. Herkes sokağa çıkmıştı. Şimdiye kadar çarşı pazarda hiç bu kadar insanı bir arada görmemiştik. Çarşılardaki, damlardaki ve Dicle kıyılarındaki kalabalık insan gruplarının yaptığı iyiliklerden ve göstermiş olduğu adaletten dolayı kendisi için ağlıyorlardı. Nitekim kendisi için çok miktarda mersiye söylendi. Bunlardan bir tanesi de *Nusr el-Buhteri*'nin şu mersiyesidir:

Şiir

YIL 561 (M. 1164-1165)

Bu yılın Muharrem ayının üçü Erbiâ (M. 9 Kasım 1165, Salı) günü Halife, *Köşk*'ten evine döndü. Böyle ani bir şekilde dönmesinden dolayı insanlar ortaya çeşitli dedikodular attı. Halifenin bu erken dönüşünü bazıları *Musul* ordusunun *Dakûkâ*'ya gelmiş olabileceğine, bazıları da *Mâhki*⁶⁸⁸ Kalesi ordusunun gelmiş olabileceğine yorumladılar. Halifenin bazı askerleri bir Türkmen'in söz konusu ordunun gece saldıracağına dair getirmiş olduğu bunun gibi haberlerden dolayı o gece sabaha kadar uyumadıklarını ifade etmişlerdi. Dediklerine göre kendilerine herhangi bir karşılık vermemeleri emredilmişti. Çünkü insanları rahatsız etmeleri istenmemişti.

*Râfizîler*⁶⁸⁹, den sahabeye ilgili olarak büyük bir durum hâsıl oldu. Sahabeye küfrediyorlardı. Kendileri, *Kerh*'te bulunmaktaydılar. *Mekhûl el-Ayn*⁶⁹⁰,ı görünce

⁶⁸⁸ Irak'ın doğusunda günümüzde İran topraklarında yer alan *Mendeli* şehrine oldukça yakın bir yerdir.

⁶⁸⁹ Sözlük anlamı itibariyle “*terk eden, ayrılan, reddeden*” demektir. *Şiîliğin Bâtınîyye, Ghulat ve Hâricilik* dallarının tümünü kapsamaktadır. Kelimenin Arapça aslından trantskribi *Râfizîler* şeklinde olmasına rağmen Türkçeye *Rafizî* şeklinde tercüme edilmektedir. Yaygın bir kullanım olan bu inanca göre *ehl-i sünnetin* malları ve kanları mübahtır. En önemli özellikleri *Ebû Bekr ve Ömer b. Hattâb*'ı sevmemeleridir. Bunlar ilkönce Hz. Ali'nin etrafına toplanan toplam 18 kişiden oluşmaktaydı. Bu inanca sahip *Şiîler*'e göre sadece kendilerinden doğan çocuklar temizdir. Diğer bütün çocuklar kirli ve gayri meşru ilişki sonucunda doğmuştur. Bu nedenle kendi inançları dışındaki tüm insanları fahişe çocukları olduğunu kabul

orayı dövmeğe başladılar. *Kaymaz'a Hille'ye* ait olan çok miktarda paranın alındığını, yirmi bin ödenerek *İbn el-Şamhah'*ın inşa ettirmiş olduğu medresenin alındığını, orada ihanet edildiğini, kiblenin de oradan alınıp başka yere çevrildiğini ihbar ettiler.

Bu yılda hacılar Araplardan korktukları için farklı bir yolu takip ederek gelirken büyük bir zorlukla karşılaştılar.

Rebûlevvel (M. Ocak-Şubat 1166) ayında fiyatlar ucuzladı.

Komşularımızdan birisi bana bir kurr unu on iki kîrâta aldığıını söylemişti. Bana:

-*Halife Musteşrid Billah* zamanında bunu on iki dînâra alıyordum, diyordu.

Rabûlâhir ayının dördünde (M. 7 Şubat 1166) Halife, *Köşk'e* gitti. Cuma günü *Mehdi Camisi'*ne ulaştı.

O günlerde insanlar arasında Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili bazı konulardan kaynaklanan nedenlerden dolayı lanetlemeler ve küfürler ortaya çıktı. *Bağdat'*taki *İbn el-Mışt Bu'd, Cami'*de ders verirken:

-“Eziyet çekiyorum.” ifadesi Allah'ın bir sözü müdür? diye soruyor ve “hayır” şekline cevap veriyordu.

ederler. Onlara göre *ehl-i sünnetten* olan insanlar Yahudi ve Hıristiyanlardan daha kötüdürler. Çünkü Yahidi ve Hıristiyanlar zaten kâfirdirler. *Ehl-i Sünnet*tekiler ise dinden dönmüşlerdir. Bu daha büyük bir küfürdür. Bu görüşler aslında *Ehl-i Sünnet* (*Hanefî, Maliki, Şafîi, Hanbelî*) mezhepleri dışında kalan ayrı bir İslami mezhebin görüşleri olup günümüzde Şîî, Alevi gibi adlarla anılmaktadır. Tahir Harimî Balcıoğlu, **Türk Tarihi'nde Mezhep Cereyanları**, İstanbul, 1940, s.5-20.

⁶⁹⁰ Yemâme'de bulunan Benî Adî b. Abdu Munât sularıdır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.179.

Kendisine “*İncir ve Zeytin*” ayeti sorulduğunda şöyle diyordu:

-İncir, reyhanlardandır. Zeytin ise pazarlarda satılmaktadır.

Bu yılın Rebûlâhir (M. Şubat-Mart 1166) ayında *İzzeddin Muhammed b. Vezir İbn Hübeyre*, bulunduğu hapisaneden kaçtı. Hapishanenin duvarlarına bir merdiven dayayıp yanındaki bir grupta birlikte bu merdivenden tırmanarak kaçmıştı. Onun kaçmasının akabinde Halifenin evinin kapıları kapandı. Pazarlarda *Hübeyre*'nin kaçtığına dair tellallar çağrıldı. Bu çağırıda:

-İçimizden onu görüp de söyleyene ödül verilecektir. Görüp de gizleyenin ise malına el konulacaktır, şeklinde bildiri vardı.

Bir süre sonra bir bedevi gelerek ilan edenlere aranan kişinin *Behlikâ Camisi*'nde olduğunu haber verdi. Bu bedevî *Vezir*'in yakın arkadaşı idi. Bu çocuk onun bu durumunu öğrenince kendisine kaçması için garanti verdi. Ancak Halife, *Hübeyre*'yi yakalayınca acıtarak dövdü. Sonra da bulunduğu hapse geri gönderdi. Hapiste ise zindana attılar.

Bazı Türkler bana şöyle anlatmışlardı:

“*Hübeyre*, hapisanedeki zindanda tutuklu iken kendisine “*İbn el-Vezir!*” diye seslendiler. O da kendisine uzatmış oldukları bir ipe tutunarak yukarı çıktı. Bir adam onun ayaklarının üzerine oturdu, diğer bir adam da başının üzerinde. Daha sonra ipe boğuldu.”

Cemâdiyelâhir ayının (M. Nisan-Mayıs 1166) sonlarına doğru tüm kısaslar yasaklandı.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

307. *Hasan b. el-Abbas*

Hasan b. el-Abbas İbn Ebû'l-Tayyib b. Rüstem Ebî Abdullah el-İsfahânî'dir.

Abdullah el-Hayyanî el-Şeyhe el-Sâlih:

- *Hasan is-İsfahani*'den daha çok ağlayan kimse görmedim, diye söyledi.

Sonra şöyle dedi:

-Yakın arkadaşlarından *Muhammed b. Sâlâr*'ın şöyle dediğini duydum:

-Şeyhim *Ebû Abdullah İbn el-Rüstemi* şöyle diyordu:

-*İbn Mâşâza*'nın yanındaydım. Kendisi de insanlara hitap ediyordu. Gece olunca rüyamda çok fazla ikramlar gördüm. Bana şöyle diyordu:

-Ey Hasan! Bir *bidatçının* yanında durup konuştuklarını dinliyordum. Bana dünya nimetlerinin haram olduğunu söylüyordu. Gördüğün gibi şimdi uyandım.

Abdullah Hayâtî şöyle der:

-Gözleri açık olmasına rağmen hiçbir şeyi göremiyordu.

Bu yılın Safer (M. Aralık-Ocak 1165-1166) ayında İsfahân'da vefat etmiştir.

308. Abdülkadir

Abdülkâdir İbn Ebî Sâlih Ebû Muhammed el-Ceylî dört yüz yetmiş (M. 1077-1078) yılında Bağdat'ta doğmuştur. *Ebû Bekr Ahmed b. el-Muzaffer b. Sûsan el-Tammâr*'dan, Ebû'l-Kâsım Ali b. Ahmed b. Beyân el-Rezâz'dan ve *Ebû Tâlib b. Yusuf*'tan hadis dersi almıştır. *Ebû Sa'd el-Mahremî*'den ise fıkıh dersi almıştır. *Mahremî, Bâb el-Ezc*'de güzel bir medrese inşa ettirmişti. Sonra da *Abdülkadir*'i oraya koymuştu. *Abdülkadir* insanlarla vaaz eder gibi konuşuyordu. Zahit olmakla ün saldı. Belli bir üne ve şöhrete kavuştu. Medresesi insanlarla dolup taşıyordu. *Bağdat*'ta *Ribât*'ın surlarına yaslanan bir yerde oturuyordu. Yanına gelen birçok insan tövbe etmekteydi.

Medrese restore edildi. Genişletildi. İnsanlar bu konuda tutucu davranmışlardı.

Daha sonra medresesinde oturup Rebûlâhir ayının sekizinde Sebt (M. 11 Şubat 1166, Cuma) gecesi ölünceye kadar vaaz vermeye devam etmiştir. Ölünce de geceleyn medresesine defnedilmiştir. Öldüğünde doksan yaşına ulaşmıştı.

309. Ebû'l-Fadâil b. Şakrân

Ebû'l-Fadâil b. Şakrân başlangıçta *Ebû'l-İzz el-Vâiz*'in öğrencisi olmuştur. Sonra da *Nizamiyye*'de fıkıh hocası olarak ders vermeye başlamıştır. Önce asistan olarak çalışmıştır. Sonra da vaizlik yapmıştır. *Eş'a'ri* mezhebine geçmiştir. Bu konuda aşırılığa kaçmıştır. *Vezir*'den kendisine yasaklama emri geldi. Bunun üzerine bir gün minberde oturup vaaz verirken oradan indirilmiştir.

Daha sonra da vaazlığı bıraktı. *Ribât Behrûz*'da bir süre ikamet etti. Ancak rutubetten etkilendi.

Uzun bir hastalık döneminden sonra bu yılın Safer ayının beşi Sebt (M. 11 Aralık 1165, Cumartesi) günü ölmüştür. *Derb el-Habbâzîn Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

YIL 562 (M. 1166-1167)

Bu yılda *Şemle Turkmâni*'nin *Mâhikî Kalesi*'ne geldiğine dair dedikodular yayıldı. Şemle, Halife'ye elçiler gönderip ondan bir şeyler ve *iktâlar* istedi. Ancak Halife ülkesinin topraklarından onun istediği *iktâlar*ı vermeyi kabul etmedi. Halife kendisiyle savaşması için ordusunun büyük bir bölümünü üzerine sevk etti. Ayrıca *Yusuf el-Dimaşki* de adamlarıyla birlikte ona karşı gelmek için ona gidip geldi⁶⁹¹.

⁶⁹¹ İbn el-Esîr, *Şemle*'ye haber gönderip kendisini kınadığını ve giriştiği bu işten

Yusuf tekrar oraya gidince orada vefat etti. İnsanlar *Bâb el-Hemedan*'dan ordunun geldiğine dair dedikodulara kapılmıştı. Bu nedenle fiyatlar arttı. Ancak daha sonra bu dedikodular asılsız olduğu ortaya çıktı.

Mâzen'in hâkimi *Mekke*'den *Bağdat*'a döndü. Yiyeceklere bir ucuzluk geldi. Sular çoğaldı.

Medine'de Mısırlıların için inşa edilmiş olan kubbe yıkıldı.

dolayı başının ağrıyacağını haber verdiğini belirtmektedir. Daha sonra *Şemle*'nin *Sultan Arslan Şah* ve *İldeniz*'in yanında bulunan *Melik Şah*'ın oğluna *Basra*, *Vâsıt* ve *Hille*'yi iktâ olarak verdiğini söyleyerek özür dilemiştir. Bu konudaki menşuru da kendisine gösterip “*Bu iktâ menşurlarına rağmen ben bunların üçte birine bile razıyım.*” demiştir. Bunun üzerine *el-Dımaşkî* geri dönmüştür. Halife ise onun *Hâricilerden* olduğunu ve lanetlenmesi gerektiğini emretmiştir.

Tekrar asker toplanıp *Halife Musteşrid*'in emirlerden bazılarını *Erkuş*'a gönderdi. *Erkuş* ile *Vâsıt*'ı idare eden *Şerefeddin Ebû Ca'fer b. el-Beledî*, *Şemle*'nin karşısındaydı. Daha sonra *Şemle* kardeşinin oğlu *Kılıç*'ı bir askerî birlikle bir Kürt topluluğu üzerine sevk etti. Bunun üzerine *Erkuş* yanındaki askerlerden bir kısmıyla *Kılıç*'ın üzerine yürüdü ve onunla savaşa girdi. *Kılıç* ve bazı adamlarını esir alıp *Bağdat*'a gönderdi. *Şemle* bunu duyunca barış talep ettiyse de kabul edilmedi. Bu olaydan sonra *Erkuş* atından düşüp öldü. *Şemle*, Halife'nin askerlerine karşı gelmeye çalıştı, ancak karşı koyacak durumu olmadığını anlayıp ülkesine döndü. Bu seferi dört oy sürmüştü. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.9, s.3-7.

Safer ayının on sekizi Erbiâ (M. 14 Aralık 1166, Çarşamba) günü *Şerafeddin* olarak bilinen *Vezerin* büyük oğlu hapisten ölü olarak çıkarıldı. *Bâb el-Basra*'da babasının yanına defnedildi.

Receb ayının yedisinde (M. 29 Nisan 1167) Halifenin evinde bir davet tertip edildi. Davette insanlara para dağıtıldı.

Receb ayının on sekizi Hamîs (M. 10 Mayıs 1167, Çarşamba) günü *Harîm*'den *Muallâ Kanalı*⁶⁹², ne kadar olan batı yönünden kadınlar ve erkekler gelip düğün töreni yapmak için izin istediler. Kendilerine izin verildi. Sefine ulaşınca *Harîm*'e gitmek için *semîriyye*ye bindiler.

O gün kuvvetli bir rüzgâr esti. Hurma ağaçlarını ve diğer ağaçları köklerinden söküp baraka evleri bir tarafa fırlattı. Rüzgârı ise aşırı yağmur ve aşırı soğuk takip etti. Bu rüzgâr güney batı tarafındaki *Kahramâna*⁶⁹³,nın evinin duvarını yıktı. Daha sonra da *Harîm*'in duvarını yıktı. Yıkıntılar arasında ise dokuz ritl ağırlığında altınlar

⁶⁹² *Bağdat*'ın en büyük ve en meşhur mahallesidir. Halifenin devasa sarayı da burada bulunmaktaydı. *Bin Kapı*'dan içeri giren bir nehirdir. Bu nehir yer altından geçerek Halifenin sarayına girmekteydi. Bu kanalın diğer bir adı da *Firdevs Kanalı*'ydı. Kanal, *Hârûn Reşîd*'in önde gelen komutanlarından olan *Mualla b. Tarîf Mevlâ el-Mehdi*'ye atfen bu şekilde adlandırılmıştır. *Hârûn Reşîd*, *Muallâ*'ya *Basra*, *Fars* (Günümüzde *İran*), *Ahvâz*, *Yemâme* ve *Bahreyn*'nin valiliğini vermişti. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.324.

⁶⁹³ Farsça bir kelime olup yiğitlik gösteren kişiye verilen addır. Ancak daha sonra terimleşmiş “*Meliklerin Genel Sekreteri*” anlamını kazanmıştır. *Kahramân*, meliklerin giriş ve çıkışlarını organize etmekle sorumluydu. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.355.

parlamaya başladı. Bu altınları görenler kapıştı. Sonunda durum mahzene bildirildi. Ben de o altından almıştım. Dendiğine göre *İbn el-Kahramân* bu altınları çocukları için saklamaktaymış. Kölelerden birisine bu durumu belirtip şöyle demişti:

-Bu duvarda çocuklarım için bu duvarın içinde altın saklıyorum. Bunu çocuklarıma söylemedim. Sadece ihtiyaçları olduğu zaman söyleyeceğim.

İbn el-Kahramân öldükten sonra köle durumu çocuklarına bildirmişti. Ancak altınları koyduğu yeri kendisine söylemediğini belirtmişti. Bunun üzerine çocukları köleyi dövmeğe başlamışlardı. Sonunda köle ölmüştü.

Bu yılda Müminlerin emîri Halife, amcası *Ebû Nâsır b. el-Mustazhir Billah*'ın kızıyla evlendi. *Sûfîler* için özel olarak verdiği davet günlerinde o kızla bir araya gelmişti.

Şevvâl ayının onu Sebt (M. 30 Temmuz 1167, Pazar) günü *Bağdat* halkı güney batıya *Zâhiriyye* tarafına geçip balık avını seyretmeye başladı. Çünkü *Fırât*'ın suları artmış ve bu kuru topraklara kadar ulaşmıştı. Bu topraklarda üç küsur senedir balık görülmemişti. Sular çekildiği için ziraat alanı olarak kullanılmaktaydı. Şimdi ise sularla kaplanan bu alanlarda çokça balık görülmeye başlandı. Bu senede bu alanlardaki balık o kadar arttı ki bir kîrâti üç ya da dört rıtla satılır oldu.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

310. *Ali b. Ebû Sa'd*

Ali b. Ebû Sa'd İbn İbrahim Ebû'l-Hasan el-Habbâz el-Ezcî çok fazla hadis dersi almış ve hadis usulünü kazanmıştır. Sonra hadis dersi vermiştir.

Bu yılın Şaban ayının on dördü Erbiâ (M. 5 Haziran 1167, Pazartesi) günü vefat etmiştir. *Ahmed Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

311. Muhammed b. el-Hasan

Muhammed b. el-Hasan İbn Muhammed Ali b. Hamdûn Ebû'l-Maâlî el-Kâtib akıcı bir dile sahipti. *Zemâm Dîvânî*'ndan sorumlu olarak tayin edilmişti. “*Tezkire*” adını verdiği bir kitap yazmıştır.

Bu yılın Zilkade (M. Ağustos-Eylül 1167) ayında vefat etmiştir. *Kureyş Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

YIL 563 (M. 1167-1168)

Bu yılda Hacılar salimen Bağdat'a ulaştılar. *Hâfeceoğulları*⁶⁹⁴, *Hille* yolunda onların yollarını çıkıp bazılarının yollarını keserek mallarını almışlar, ayrıca bir grubu da öldürmüşlerdi. Hacıların anlattıklarına göre tâcirler her zaman *Mekke*'de

⁶⁹⁴ Meşhur bir Arap kabilesi olup soyu *Hafâca b. Amr b. Ukayl b. Kab b. Âmir b. Sasa b. Muâviye b. Bekir b. Havâzin b. Munsûr b. Akrim b. Hasfe b. Kîs Aylân b. Mudar b. Nazzâr b. Mad b. Adnan*'a kadar dayanmaktadır. Bu kabilenin soyundan gelenler Arap coğrafyasının birçok yerine dağılmışlardır. En çok günümüzdeki *Irak, Mısır, Suriye, Suidi Arabistan ve Filistin*'de yaşamaktadırlar. Hişâm b. Muhammed el-Sâib el-Kelbî, **Cemheret el-Neseb**, Beyrut, 1988, s.311.

<http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AE%D9%81%D8%A7%D8%AC%D8%A9>.

(Erişim Tarihi:13.09.2015)

Etimolojik açıdan bakıldığında ise “*hafâca*” kelimesi “*düz*” kelimesinin zıt anlamlısı anlamını taşır. Bir başka ifadeyle “*eğri, büğrü, kambur*” gibi anlamlara gelir. Ahmed b.Fâris, **Mucem Makâyîs el-Luğa**, c.2, Kahire, 1979, s.23.

mallarını satarlarken bu defa hiçbir şey satamadılar. Çünkü *Mısır* hacıları *Nureddin* ve ortağının yaptığı savaşla uğraştıkları için bu yıl hacca gelememişlerdi.

Safer ayının dördünde (M. 19 Kasım 1167) *İbn el-Beledî*, *Vâsıt*'tan geldi. Kendisini bir tören alayı karşıladı. Bu alayın için başkâdı, *Hâcibülbâb*, *Sevâd*'daki hâcibler vardı. *Kaymaz* da kendisini karşılamak için bir gün önceden yola çıkmıştı. *Tâc Sarayı*'nın karşısına yaklaşınca ustâddâr orayı geçip kendisini karşıladı. Sonra sefinelerin içine indi. *Bâb el-Hucre*'ye çıktı. Kendisine iyilik elbiseli giydirildi. Kılıç kuşandı. Binitlerini de silahla donattı. Sonra atına binip *Hucre*'den çıkarak dîvâna gitti. Güneş sararıncaya kadar orada oturdu. *Vezir İbn Hübeyre*'nin *Bâb el-Âmme*'de bulunan eve gitmek üzere ayağa kalktı.

Tiştirînulevvel⁶⁹⁵ (Mayıs-Haziran) ve Tiştirînussânî (Haziran-Temmuz) yağmursuz geçti. Ölüm ise çoğaldı. Ahad (Pazartesi) gününün sabahı gece yarısına doğru yeryüzünün tabakasında bir bolluk düştü.

Bu yılda gül yüz rıtl, bir kîrât ve bir kîrâtye satılır oldu.

Bu yılda başkâdı *Cafer b. el-Sakaî* vefat etti. Onun ölümünden sonra yirmi üç gün boyunca Bağdat başkâdısız, şehrin dörtte biri de kâdısız kaldı. Nihayet Receb ayının on dördü Hamîs (M. 24 Nisan 1168, Çarşamba) günü *Rûh İbn el-Hadîsî el-Kadâi* başkâdılık makamına tayin edildi.

⁶⁹⁵ Rûmî takvimdir. Yazarın yaşadığı dönemde Hicrî takvimle birlikte pratik dilde Rûmî takvimin de kullanıldığını göstermektedir. Çünkü yazar tüm eseri boyunca Hicrî takvimi esas almasına rağmen birkaç yerde Rûmî ay adlarını kullanmıştır. Rûmî takvimdeki tüm tarih yerine sadece ay adlarını kullanması ve bu adlardan da bazılarını rastgele ifade etmesi bu ay adlarını bilinç dışı ağzından kaçırıldığı izlenimine yol açmaktadır.

Şaban (M. Mayıs-Haziran 1168) ayında *Muhtesib* her zamanki âdeti olduğu üzere *Bâb Bedr*'de oturdu. Fakirlerden bir grubu aldı. Sonra onlardan bir tanesinin cezalandırılmasını emretti. Buna göre bu kişinin ölünceye kadar üzerine taş atılarak recm ettirdi. *Mutesib* daha sonra gözlerden uzak kalıp atına binmeye cesaret edemedi. Bu nedenle durumu *Hâcibülbâb*'a bildirdi. *Hâcibülbâb* da kendisine hizmetkârlar gönderdi. Bu hizmetkârlar *Muhtesib* ile birlikte evine kadar yürüdüler. Evinin etrafında dolaşan fakirleri alıp cezalandırarak hapse attılar.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

312. Ahmed b. Abdülgani

Ahmed b. Abdülgani İbn Muhammed b. Hanife Ebû'l-Maâlî; *Ebû Sa'd b. Haşşîş*, *İbn el-Nazr*, *Sâbit b. Bendâr* gibi kişilerden hadis dersi almıştır. Kendisi itimat edilen bir kişiydi.

Bu yılın Ramazan (M. Haziran-Temmuz 1168) ayında vefat etmiştir.

313. Ahmed b. Ömer

Ahmed b. Ömer İbn el-Huseyn b. Halef Ebû'l-Abbas el-Katiî hadis dersi almıştır. *Kâdı Ebû Ya'lâ'* dan fıkıh dersi almıştır. Kendisi *nâzar* âlimi ve vaizdi.

Bu yılın Ramazan (M. Haziran-Temmuz 1168) ayında vefat etmiş ve *Halbe*⁶⁹⁶ de defnedilmiştir.

314. Ahmed b. el-Makrab

⁶⁹⁶ *Bağdat*'ın doğusunda bulunan geniş ve büyük bir mahalledir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.290.

Ahmed b. el-Makrab İbn el-Huseyn Ebû Bekr el-Kerhî dört yüz yetmiş dokuz (M. 1086-1087) yılında doğmuştur. *Tarâd, İbn el-Nazr* gibi kişilerden hadis rivâyetleri yapmıştır. Kendisi güvenilir bir kişiydi.

Bu yılın Zilhicce (M. Eylül-Ekim 1168) ayında vefat etmiştir.

315. Cafer b. Abdülvahid

Cafer b. Abdülvahid Ebû'l-Berekât el-Sakâfi beş yüz on dokuz yılının Muharrem (M. Şubat-Mart 1125) ayında doğmuştur. *Ebû'l-Kâsım el-Harîrî*'den hadis dersi almıştır. Babasından sonra başkâdılık makamına getirilmiştir. Babası bu makamda birkaç kaldıktan sonra vefat etmişti. Ölünce de *Derb Behrûz*'da defnedilmişti. Oğlu da vefat edince her ikisi de defnedildikleri yerden çıkarılıp *Mansur Camisi*'nin karşısında bulunan *Ribât el-Zûzânî*'ye defnedilmişlerdi. Bu çocuğun (Cafer b. Abdülvahid) ölüm nedeni şöyleydi:

Kûfe halkından birisinden almış olduğu parayı ödemesi istenmişti. Bunun üzerine göğsü sıkışmıştı. Taşınmazlarının satışa çıkarıldığına şahit olmuştu. *Vezir İbn el-Beledî* kendisiyle çok sert bir konuşma yapmıştı. Bunun üzerine tansiyonu yükselip öldü.

316. Sa'd b. Muhammed

Sa'd b. Muhammed İbn Tâhir Ebû'l-Hasan el-Makrîî dört yüz seksen altı (M. 1093-1094) yılında doğmuştur. *Ebû'l-Kâsım İbn Beyân* gibi kişilerden hadis dersi almıştır. Bizimle birlikte *Ebû'l-Kâsım el-Harîrî* gibi kişilerden de hadis dersi almıştır. Kendi mescidinde oturduğu sürece sürekli Kur'ân-ı Kerîm okuyordu. Yine böyle Kur'ân-ı Kerîm okurken yere yıkılıp öldü.

Ölüm tarihi Rabûlâhir ayının on altısı İsneyn (M. 29 Ocak 1168, Pazartesi) günü idi. *Akabe*⁶⁹⁷ *Mezarlığı*'nın güney batı kısmında defnedilmiştir.

317. *Abdülkerim b. Muhammed*

Abdülkerim b. Muhammed İbn Mansur Ebû'l-Sa'd el-Semânî, Bağdat'a beş yüz otuz iki (M. 1137-1138) yılında gelmiştir. Bizimle birlikte şeyhlerden hadis dersi almıştır. Hadis dersi almak ve *Bağdat Tarihi*'ne zeyl (ek) yazmak için yolculuklar yapmıştır⁶⁹⁸. Çünkü *Şucâu el-Zehlî* bu zeyle bazı eklemeler yapmıştı. *Ebû'l-Fadl b. Hayrûn*⁶⁹⁹ "*Vefayât el-Meşâyih – İleri Gelenlerin Vefatları*" adında bir kitap yazmıştı. Abdülvahhab, *Muhammed b. Nâsır* gibi zamanın ileri gelen hatip şeyhlerimizden hitabet dersi almıştır. Ne var ki *Abdülkerim b. Muhammed, Ahmed* mezhebi konusunda mutaassıp bir kişiydi. Bu konuda aşırıya kaçıyordu. Nitekim

⁶⁹⁷ *Akabe* ile ilgili olarak bkz. ilgili dipnot.

⁶⁹⁸ İbn el-Esîr derleme yapmak için defalarca *Mâverâunnehr* ve *Horasan*'a gittiğini, *Cibal, İsfahân, Irak, Musul, Cezîre, Suriye* gibi yerleri gezdiğini belirtmektedir. *Zeyl Târih Bağdat, Târih Medinet Merv, Kitâb el-Neseb* gibi meşhur kitapları vardır. İbn el-Esîr'e göre *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin *Abdülkerim b. Muhammed* ile ilgili olarak güzel şeylerden bahsetmemesinin nedeni *Abdülkerim*'in *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî* gibi *Hanbelî* mezhebinde olmayıp *Şâfiî* mezhebinde olmasıdır. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.9.

⁶⁹⁹ Adil, güvenilir bir kişi olup rivâyet konusunda engin bir yeteneğe sahipti. Hadis ilmini de bilmekteydi. Kendi el yazısıyla birçok kitap yazmıştır. Hicri dört yüz altı (M. 1015-1016) yılında doğmuş ve dört yüz seksen sekiz yılında Receb ayının on dördünde (M. 20 Temmuz 1095) vefat etmiştir. Zehebî, **a.g.e.** c.33, s.232-233.

bazı arkadaşlarımızı hiç gereği yokken iğneleyici konuşarak incitiyordu. *Müşesteke* dersi veriyordu. Gözleri hasta olan bir adam vardı. *İbn Nâsır*'ın rivâyet ettiğine göre bu adam şöyle demişti:

“*Abdülkerim b. Muhammed* insanları iğneleyip eziyet vermeyi seviyordu. Kitabının çoğunu da buna ayırmıştı. Bunu da sözleriyle mubah kılıp desteklemeye çalışıyordu. Kendisiyle ilgili olarak şunları söylemişti:

“Yaralama ve düzeltmeyle ilgili ortaya koyduğum şeylerden hiçbirisi aslında kanıtlamayı gerektiren şeyler değildir. Ben hiç kimseyi incitip yaralamıyorum. Bunları iğneleyici olarak değerlendirenlerin kim olduklarını da merak ediyorum.”

Ebû Sa'd, onun anlamsız bu hışmından kurtulmuştu. Allah'tan kötü niyetinden dolayı bu kitabını yayınlaması mümkün olmadı. Hayaline kavuşamadan vefat etti. Eğer kendisinden sonra birisi kitabındaki bu tür iğrençlikleri, karışık nesepleri, insanların ölümlerini dikkate alıp onun yolunda gitseydi bu çok çirkin bir durum olurdu. Allah'tan zaman bu tür insanları zamanla ortadan kaldırmış oldu. Şeyh Bağdadî'yi alıp onunla birlikte *İsa Kanalı*'nın kenarında oturuyordu. Kendisine şöyle diyordu:

-Kanalın diğer tarafındaki birisi bana şöyle dedi.

Bağdadî ile bazen de *Rakka*'da oturup kendisine yine şöyle diyordu:

-Bağdat'ta bulunan *Rakka*'daki filanca kişi bana şöyle dedi.

Bazen de şöyle diyordu:

-*Rakka*'daki filanca kişi bana bu sanatla ilgili olara şu şeyleri söyledi:

“Muhaddislerden (hadis rivâyet edenler) korkma.”

Kendisi sürekli art niyetli anlıyordu. Boylu poslu bir adamla ilgili olarak şöyle diyordu:

-Muhaddisler böyle bir methetmeyi uygun görmezler.

Babası ve kocası muhaddis olan ve kendi evinde hadis okuyan yaşlı bir kadın hakkında şöyle demişti:

-Yaşı yetmişe gelmiş, hatta geçmiştir. Kendisi iffetli bir kadındır. Bu değıştirme ve incitmenin ne olduğunu bilecek birisi değildir. Şair *İbn el-Sayfi*, *Terâcim* kitabında şöyle der:

-*Bağdat*'taki şakacılar şöyle diyorlar: “*Abdülkerim b. Muhammed* kendi dünyasını karartmıştır.”

Abdülkerim b. Muhammed'in adı “*Dahale Harece -Girdi Çıktı*” olan bir kız kardeşi vardı. Daha önce kimse böyle bir ismi duymamıştı. Bu tür kabahatleri işleyen hiçbir kimseyi uzun süre görmeyeceğiz.

Bu yılda *İbn Semâni* kendi memleketinde vefat etmiştir. Bu vefat haberi *Bağdat*'a ulaşmıştır.

318. *Abdülkâhir b. Abdullah*

Abdülkâhir b. Abdullah İbn Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Amûyeh Ebû'l-Necîb el-Sehreverdi kendisini *Munhammed b. Ebû Bekr el-Sıddîk*'ın çocuklarından olduğunu belirterek şöyle der:

-Takriben dört yüz doksan (M. 1096-1097) yılında doğmuşum.

Abdülkâhir b. Abdullah hadis dersi aldı. *Nizamiyye*'de öğrenim gördü. Kendisi için bir medrese ve *ribât* inşa ettirdi. Bir süre vaizlik yaptı. Mutasavvıf bir kişiydi.

Bu yılın Cemâdiyelâhir (M. Mart-Nisan 1168) ayında vefat etmiştir. Kendi medresesinde defnedilmiştir.

319. Muhammed b. Abdulhamîd

Muhammed b. Abdülhamîd İbn el-Hasan Ebû'l-Feth el-Râzî el-Allâi el-Âlim, *Semerkand* halkındandır. Saygın bir fıkıhçıydı. İleri gelen *nâzar* âlimlerindendi. “*Âlemi*” olarak bilinen meşhur yorum kitabını yazmıştır. *Bağdat*'a gelince vaaz için benim meclisime gelmiştir. *Ebû'l-Semânî* kendisiyle ilgili şöyle der:

-Duyduğum kadarıyla şarap tiryakisidir. Nitekim şöyle diyordu:

-Bu dünyada iki şey olmadıkça huzur yoktur. Bunlardan okuduğum kitap, diğeri ise şarap içtiğim fiçı.

Masannî⁷⁰⁰ onunla ilgili olarak daha sonra sofı olduğunu ve *nâzariyyelik* yapmayı bıraktığını, ölünceye kadar da kendisini hayır işlerine adanmış olduğunu duymuştum, demektedir.

320. Hibbetullah b. Ebû Abdullah b. Kamil

Hibbetullah b. Ebû Abdullah b. Kamil İbn Habîs Ebû Alî, Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. *İbn el-Kâdî*'den fıkıh dersi almıştır. Şeyhimiz *Ebû Bekr b. Abdülbâkî*'den hadis dersi almıştır. *Bedr Zicân Ribât*'taki bir *Sûfî* grubuna dâhil olmuştur. Kendisi mütedeyyin bir kişiydi.

Bu yılın Muharrem (M. Ekim-Kasım 1168) ayında vefat etmiştir. *Ahmed Mezarlığı*'nda *Beşer Hâfî*'nin yakınlarına bir yere defnedilmiştir.

321. Yusuf el-Dımaşkî el-Kebîr

⁷⁰⁰ Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî bu ifadeyle kendisinden bahsetmektedir. “*Ben*” zamiri yerine bu ifadeyi kullanmayı tercih etmiştir.

Yusuf b. Abdullah el-Bendâr el-Dımaşkî el-Kebîr, *Esad Mihenî*'den fıkıh dersi almıştır. *Munâzara* ilminde parlamıştır. Nizamiyye gibi medreselerde ders görmüştür. *Eş'ârî* mezhebinde mutaassıp bir kişiydi. *Hûzistan*'a *Şemle Turkmânî*'ye elçi olarak gönderilmiştir.

Nitekim elçi olarak gittiği yerde bu yılın Şevvâl (M. Temmuz-Ağustos 1168) ayında vefat etmiştir.

YIL 564 (M. 1168-1169)

Bu yılda Halifenin bazı köleleri Dicle'deki *ayyârların* eline düştü. Çoğu öldürüldü. Başları getirildi. Liderleri tutuklandı.

Safer (M. Kasım-Aralık 1168) ayında *el-Şâşî*, Dicle Nehri kıyısındaki *Bâb el-Ezc*'de bulunan ve *Yusuf el-Dımaşkî*'nin elinde bulunan *Tetşiyye Medresesi*'nde ders vermeye başladı. Kendisinin yanına yüksek makamlardaki bazı insanlar da geliyordu.

O gün, dokuz kişi çarmla gerildi. On kişini eli kesildi.

Rebûlevvel ayının yirmi biri Sulâsâ (M. 23 Aralık 1168, Pazartesi) günü Halifenin sarayındaki *Dâr el-Selâm*⁷⁰¹'in avlusunda tuhaf bir adam görüldü. Bu adam Halifenin merasime çıktığı yolun üzerinde ayakta duruyordu. Bir elinde küçük bir bıçak (hançer), diğer elinde ise koluna asılı olan büyük bir bıçak vardı. Adam yakalanıp sorguya çekildi. Adam şöyle dedi:

-Ben Haleb'liyim.

⁷⁰¹ Bu kelime sözlük anlamı itibariyle "*Barış Evi*" demek olup Bağdat'ın bir diğer adı da *Dâr el-Selâm*'dir. Bu kelimenin bir diğer anlamı ise "*Cennet*" demektir. Bağdat da bu nedenle bu adla anılmıştır. Ancak burada söz konusu olan Halifenin sarayında yer alan bir bölümdür. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2. s.421

Bu adam hapse atıldı. Kapıcı ise cezalandırıldı.

Rebûlâhir ayının yirmi yedisinde (M. 28 Ocak 1169) *Ebû Cafer İbn el-Sabbâğ*, *Nizamiyye*'de *ustâddârın* kardeşi olan *Taceddin*'in yerine hoca olarak atandı. *Taceddin* ise tutuklandı.

Cemâdiyelâhir (M. Mart 1169) ayında *Hâcibûlbâb* olan *İbn el-Sâhib* öldü. Yerine ise oğlu geçti.

Şaban ayının onu Cuma (M. 9 Mayıs 1169, Cuma) günü *ayyârlardan* bir grup bir tacirin *Sûk el-Itr*'da bulunan (Parfümeri Pazarı) evine girdi. Ancak bu evde bir köleden başka hiçbir şey bulamadılar. Köleye paraların nerede olduğunu sordular.

Köle de:

-Benim hiçbir bilgim yok, diye cevap verdi.

Bunun üzerine köleyi öldürüp evi aramaya başladılar. Evde para namına çalınacak bir şey bulamayınca da terk ettiler. Köleyi öldürmekten başka hiçbir şey elde edemediler.

Şaban ayının yarısında (M. 13 Mayıs 1169) gece vakti tuhaf bir olay oldu. Adamın birisi *Dâr el-Dâkik Caddesi*'nde bulunan bir parfümeri dükkânının yanında ayakta duruyordu. Neft yağı işiyle uğraşan bir adam da oraya gelip kârûreyle oynamaya başladı. Gayri ihtiyari olarak elindeki kârûre yere düştü ve dükkânın tamamını yok etti. Sonra orada ayakta duran adamın elbisesini tutuşturdu. Adamın elbisesini yakıp cildini de boynundan pantolonunun kemerine kadar soydu. Neftçi (petrolcü) adam yakalanıp hapse atıldı. Fitne geçip gittikten sonra ise neftçi kurtuldu.

Şaban ayının yirmi altısında (M. 25 Mayıs 1169) Vezir ülkesini teftiş edip durumunu öğrenmek üzere *Hille*'ye gitti.

Ramazan ayında (M. Mayıs-Haziran 1169) *Yazûn* ve *Tutâmuş* yakalanıp *Kaymaz*'a teslim edildi. Söylendiğine göre *Kaymaz* sıkıştırılıp kendisinden üç bin dînâr alındı. Orada evinin kap kacaklarını ve bineklerini biriktirmişti. Ancak büyük bir yenilgiye uğradı.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

322. Ezher b. Abdülvahhab

Ezher b. Abdülvahhab İbn Ahmed b. Hamza Ebû Cafer el-Semmâk; şeyhlerimiz *İbn el-Hassîn*, *Harîrî*, *Ebû Bekr b. Abdülbâkî*'den (veya Abdülvahhab) hadis dersleri almıştır. Kendisi emîn bir kişiydi. Fazilet ve edep sahibiydi. Bu yılın Muharrem (M. Ekim-Kasım 1168) ayında vefat etmiştir.

323. Sadullah b. Nasr

Sadullah b. Nasr İbn Saîd el-Deccâcî Ebû'l-Hasan dört yüz seksen yılının Receb (M. Ekim 1087) ayında doğmuştur. *Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed* ve *Ali b. Abdurrahman İbn el-Cerrâh*'tan hadis dersi almıştır. Ayrıca *fıkıh* ve *nâzariyye* ilmi uzmanı olmuştur. Vaizlik yapmıştır. Sözleri güzeldi. Hitabeti tatlıydı. Ölünceye kadar okumaya meraklıydı.

Sadullah b. Nasr bize şu bilgileri vermektedir:

-Halife gelir diye korkuyordum. Bu nedenle gizleniyordum. Ancak şöyle bir rüya gördüm: “Bir odadaydım. Bir şey yazıyordum. Bir adam geldi. Benim tam karşımda durmaya başladı. Bana “Duyduğunu yaz bakalım.” dedi. Sonra şu şiiri okumaya başladı:

Şiir

Meclis ve vaazı hakkında sordu. Ben ise *el-Safât* haberlerini dinliyordum. Bana onlara karşı gelmemi yasakladı. Onlara teslim olmamı söyledi. Sonra şu şiiri söylemeye başladı:

Şiir

Bu yılın Şaban (Nisan-Mayıs 1169) ayında vefat etti. *Sûfîlerin* topraklarında bulunan *Ribât Zûzenî*'nin yakınına defnedildi. Çünkü hayatı boyunca hep *Sûfîlerin* yanında durmuştu. Orada beş gün boyunca gömülü bir şekilde durdu. *Hanbelîler* hâlâ bu durumdan dolayı oğlunu suçlayarak şöyle demektedirler:

- *Hanbelî* mezhebinden olan böyle bir adamın *Sûfîlerin* yanında ne işi var?

Bu nedenle beş gün sonra geceleyin mezarını kazarak oradan çıkardılar. Kendisinin sağlığında annesinin ve babasının yanına defnedilmesi vasiyeti olduğunu iddia ederek annesinin ve babasının yanına defnettiler.

324. *Ebû Tâlib b. el-Mustazhir Billah*

Ebû Tâlib b. el-Mustazhir Billah, Ramazan (Mayıs-Haziran 1169) ayında vefat etmiştir. Sonra suyun içinde bulunan türbeye götürülmüştür. Saraydaki önde gelen şeyhlere gitti. Bilinen ve tanınan bir kişiydi.

325. *Muhammed b. Abdülbâkî*

Muhammed b. Abdülbâkî İbn el-Battî olarak bilinen *İbn Ahmed b. Selmân Ebû'l-Feth* yetmiş yedi (M. 1084-1085) yılında doğmuştur. *Mâlik b. Ali el-Bânyâsî*, *Hamd b. Ahmed el-Haddâd*, *İbn el-Nazr*, *Temîmî* gibi kişilerden hadis dersi almıştır. Hadis konusunda güvenilir bir kişiydi. Biz de kendisinden çok hadis dinlemiştik. Hayırseverleri severdi. Kendisinden hadis dinlenilmesiyle meşhurdu.

Bu yılın Cemâdiyelevvel ayının yirmi yedisi Hamîs (M. 26 Şubat 1169, Çarşamba) günü vefat etmiştir. *Bâb Ebrez Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

326. *Muhammed b. el-Mubârek*

Muhammed b. el-Mubârek İbn el-Huseyn b İsmail Ebû Bekr İbn el-Hasrî bizim dostumuz olup beş yüz on beş (M. 1121-1122) yılında doğmuştur. Ku'an-ı Kerîm dersi almıştır. *Rakkî, Ebû Abdullah İbn el-Bennâi, Ebû Bekr b. Abdûlbâkî* gibi kişilerden hadis dersi almıştır. *Ebû Ya'lâ'*dan fıkıh dersi almıştır. Nazariye bilimini öğrenmiştir. *Vâsıt'a* bağlı *Abdullah Köyü'*ne kâdı olarak atanmıştır.

Bu yılın Receb (M. Mart-Nisan 1169) ayında Bağdat'ta aniden vefat etmiştir. *Zerrâdin'*de defnedilmiştir. Öldüğünde elli dört yaşındaydı.

327. *Muhammed Fârukî*

Muhammed Fârukî, insanlara oturarak hitap ediyordu. *Camideki Dâr Seyf el-Devle'*de ise muhtemelen ayakta duruyordu. Denildiğine göre *Nehc el-Belâğa* kitabını ezberliyordu. O kitaptaki ifadeleri değiştiriyordu. Konuşurken cümlelerindeki ifadeler güzeldi.

Bu yılın Receb ayının yirmi biri Cuma (M. 20 Nisan 1169) günü vefat etmiştir. Cuma namazından sonra cenaze namazı kılınmış ve *Bâb el-Muhtâra'*da defnedilmiştir.

328. *Muammer b. Abdûlvahid*

Muammer b. Abdûlvahid İbn Ricâi Ebû Ahmed el-İsfahanî hafızlardan ve vaizlerdendi. Hadis konusunda iyi bir bilgiye sahipti. Bazen çıkıyor ve hadis

yazıyordu. Medine'deki *Ravza*'da bulunan evle ilgili hadisi kendisinden dinlemiştim. *Ebû Naîm el-Hafız*'ın arkadaşlarından rivâyetler ediyordu.

Bu yılın Zilkade (M. Temmuz-Ağustos 1169) ayında hac yolculuğu sırasında çölde vefat etmiştir.

YIL 565 (M. 1169-1170)

Bu yılın Safer ayının üçünde (M. 27 Ekim 1169, Pazartesi) *Yezîdî, Ebû Hanîfe Meşhedî*'nde hocalık yapmakla görevlendirildi. *Hâcib* de dîvândan çıkararak kendisiyle birlikte oraya gitti. *Yezîdî* orada ders vermeye başladı. Safer ayının sekizinde (M. 1 Kasım 1169) ise ayyârlar güney batı tarafından güney doğu tarafına hacılara doğru geçtiler. Bölgedeki evlerde korunuyorlardı. Daha sonra hacıların paralarını aldılar. Sefînelerin içine inip davul çalmaya başladılar. Kimse onlara bir şey yapamadı. İçlerinden bir grup ise seffinedekilere saldırdı. Ancak seffinedekilerin üzerinde önemli bir şey yoktu.

Rebûlevvel ayının üçünde (M. 25 Kasım 1169) Mekkeliler denizi geçerek geldiler. Âdet olduğu üzere beraberlerinde hediyeler de getirdiler. Ellerinde davullar vardı. Yanlarında üç at, bir dişi katır ve insanlar vardı. Geldikten sonra dîvâna geçtiler.

Rebûlâhir (M. Ocak 1169) ayında Halife ava çıktı.

Cemâdiyelevvel M. Ocak-Mart 1169) ayında Hıristiyanlar için büyük bir olay oldu. Bu olaydan gördükleri zararı Müslümanların üzerine attılar. Çünkü Hıristiyan oğlunu kızını *İbn el-Tilmîz*'le nişanlamak istemişti. Ancak *İbn el-Tilmîz* buna yanaşmıyordu. Bunun üzerine *Muhallid* eve sığındı. Muhallid, oradaki kapı

kullarında ve *ferrâş*lardan bir grubu tutukladı. *Câslîk*⁷⁰² ve *ustâddâr* kızı getirdiler. Kıza izin verildi. Kızı bağlayıp *Muhallid*'in oğluna götürdüler. Bunun üzerine *İbn el-Tilmîz*, *Halifeye* durumu şikâyet etti. *Muhallid*'in oğlu yakalanıp yüz sopa vurulmakla cezalandırıldı. Ayrıca eşinden ayrı tutulma cezası verildi. *Câslîk*, dîvânda vekîl oldu. Saraydan hakîmle yazışan kişi oradan çıkarıldı. Çünkü insanlarla beraberdi. Kapıdaki haber sahibi şiddetli bir şekilde dövüldü. Çünkü kendisi cezalandırma işini tam olarak yerine getirmemişti. *Hâcibülbâb* derecesinden düşürülüp oturacak bir minderi ve elinde bir diviti bulunmayan bir nâib yapıldı. Kitaplardaki *allâmelik* (nişan koyma işi) ise *İbn el-Berrâc*'a verildi. Şahitler sadece *İbn el-Berrâc*'in alametinin bulunduğu belgelere şahitlik yapıyorlardı.

Zilkade (M. Temmuz-Ağustos 1170) ayında *Şam*'da çok miktarda deprem olduğuna ve *Haleb*'in yarısının yerle bir olduğuna dair haber gelmeye başladı. Denildiğine göre *Haleb* şehrinin halkından seksen bin kişi ölmüştü⁷⁰³.

⁷⁰² İslam devletinde bulunan Hıristiyan grubunun liderine verilen ünvanıdır. Bu kişi yine Hıristiyanlar tarafından seçilirdi. Ancak Halife, bu seçimi onaylamalıydı. Bu kişinin kendisine ait özel bir giysisi vardı. Bu giysi meşhurdu. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.117.

⁷⁰³ İbn el-Esîr, bu depremin Suriye'ye verdiği zararı şöyle açıklamaktadır:

“*Bu sene Şevvâl ayının on ikisinde (M. 29 Haziran 1170) peş peşe Suriye, Cezîre, Musul, Irak ve diğer bütün bölgeleri vuran çok büyük ve benzeri görülmemiş korkunç bir deprem oldu. En şiddetlisi de Suriye'de oldu. Dimaşk, Baalbekk, Hınıs, Hama, Şeyzer, Ba'rîn, Haleb vs. şehirlerin büyük bir kısmı harabeye dönüp surları ve kaleleri yıkıldı. Halk evlerin enkazı altında kaldı, sayısız insan bu enkaz yığınları arasında öldü.*

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

329. Ahmed b. Sâlih

Ahmed b. Sâlih İbn Şâfi Ebû'l-Fadl el-Cîlî beş yüz yirmi (M. 1126-1127) yılında doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. *Ebû Gâlib İbn el-Bennâi, Ebû Abdullah İbn el-Selâl, el-Urmevî, Yahya b. Sâbit, Ebû'l-Vakt* gibi kişilerden hadis

Nureddin deprem haberini alınca kale ve surların yıkılan kısımlarını tamir etmek için Baalbekk'e gitti. Buraya varınca diğer yerlerin de harap olduğunu, kale ve surların yıkıldığını, içinde kimse kalmadığını öğrendi ve Baalbekk'i yeniden yapma, muhafaza ve müdafaa amacına yönelik olarak adam görevlendirdikten sonra kendisi Hıms'a gitti. Aynı şeyleri burada da yaptı ve sonra sırayla Hama ve Ba'rîn'e gitti. Burada diğer yerlerde görmediği ölçüde tahribat ile karşılaştı. Çünkü deprem olduğu zaman kurtulanların korkusu en üst düzeye varmıştı. Depremden korkup evlerine giremiyorlar ve şehrin dışında bekliyorlardı. Nureddin, şehrin restoresiyle bizzat ilgilendi. Diğer beldelerin surları ve camileri de tamir edilinceye kadar aynı şekilde çalıştı.

Haçlı beldelerinin toprakları da aynı şekilde depremden etkilenmişti. Onlar da, Nureddin de korkup şehirlerini restore etmekle meşgul idiler. Birbirlerinden korkup şehirlerinin tamirâtıyla ilgileniyorlardı.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.10, s.24. el-Aynî, bu depremin Irak'ı da vurduğunu belirtmektedir. Çünkü bu deprem sadece bir bölgeye has olmayıp genel bir depremdi. Nitekim deprem Mısır, Suriye, Irak ve günümüz Türkiyesi'nin güney doğusundaki tüm coğrafyayı etkisi altına almıştır. Berdeddin Mahmud el-Aynî, a.g.e. (Tahkik: Mahmud Rezzak Mahmud), c.1, Kahire, 2010, s.32

dersi almıştır. *İbn Nâsır*'ın hadislerinin büyük çoğunluğunu okumuştur. Şahitlik işini yapmıştır.

Bu yılın Şaban (M. Nisan-Mayıs 1170) ayında vefat etmiştir. *Dakka*⁷⁰⁴, da babasının olduğu yere defnedilmiştir.

330. Ahmed b. Ömer

Ahmed b. Ömer İbn Muhammed b. Lebîde Ebû'l-Abbas el-Ezcî, Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. *İbn el-Hassîn, İbn Hayrûn, Kazzâz, İbn el-Sellâl* gibi kişilerden ders almıştır. Kendisi hayırlı bir kişiydi. Mekke'ye gitti. Yolda vefat etti. Bu yılda *Zubâle*'de defnedildi.

331. Huseyn b. Muhammed

Huseyn b. Muhammed Ebû'l-Muzaffer İbn el-Sebbîbî, *kös* takımında çalışıyordu. Bir süre hapsedildi. Sonra elleri ve ayakları kesildi. *Mâristân*'a götürüldü. Bu yılın Muharrem (M. Eylül-Ekim 1169) ayında vefat etti. Kendisi güzel bir edebiyatçıydı. Şiirleri vardı. İnsanlar da onun şiirlerini seviyorlardı:

Şiir

332. Tavûs Umm el-Mustencid

Tavûs Umm el-Mustencid, Şaban ayının on yedisi Sulâsâ (M. 6 Mayıs 1170, Çarşamba) günü vefat etti. *Rusâfa*'daki türbeye taşındı. Taşındığı sırada *vezir* ve

⁷⁰⁴ *el-Şuvveniyye*'de bulunan *Dakkat el-Cuneyd* kastedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlgili dipnot.

ustâddâr ayakta saygı duruşunda beklemişti. Devlet erkânı da sefinelerde saygı duruşunda beklemişlerdi.

YIL 566 (M. 1170-1171)

Bu yılda *Derb el-Matbah*'ta büyük bir yangın çıktı. Daha sonra da Harâbet *İbn Cerde*'de yangın çıktı. Halife uzun süre atıyla tören alayına çıkmadığı için hakkında “*hastalandı*” dedikodusu yayıldı. Halife bu dedikodular yüzünden sonra atıyla tören alayına çıktı. İnsanlara ekmek ve inek ihsanında bulundu. *Dâr el-Berdiyye*'de bir davet verdi. Halifenin sağ sâlim olduğunu müjdeleyen davullar çalınıp hilatler hediye edildi. Adet olduğu üzere Mekke sefineleri davullar ve hediyelerle birlikte geldi. Bir süre sonra *Halife Mustencid Billah* hastalandı. Hastalığı ilerleyince bir süreliğine ülkeyi Türkler idare etmeye başladı. Daha sonra halife öldü. Hapishanelerin kapıları açıldı. Tutuklular serbest kaldılar. *Halife Mustencid Billah*, *kızamıkçık* hastalığına yakalandığı sürece ondan gelen kırmızı ışıklar güneş ışıkları gibi duvarlara vuruyordu.

Halife Mustadî Billah (Mustazî Biemrillah) Hakkında

Uzun adı el-Hasan b. Yusuf el-Mustencid Billah olup babası *Muhammed*, annesi ise *Guddâ* olarak bilinen *Ermeni*'dir. Beş yüz otuz yılının Şaban ayının altısında (M. 10 Mayıs 1136) doğmuştur. Adı *Hasan*, baba adı *Muhammed* olup bu adı taşıyanlar arasında kendisinden başka hiç kimse halifelik makamına gelmemiştir. Sadece isim, künye ve cömertlik yönünden benzer olan *Hasan b. Ali* vardır.

Halifenin kendisinden sonra halifelik makamına geçen *Ebû'l-Abbas Ahmed* adında ve *Mansur Hâşim* adında oğulları vardı⁷⁰⁵.

Mustadî Biemrillah, babası *Halife Mustencid Billah* öldüğü gün halifelik makamına geçti⁷⁰⁶. Önce özellikle aile bireyleri kendisine biat etmiştir. Daha sonra

⁷⁰⁵ İbn el-Esîr, halifenin 530 (M. 1135-1136) yılında doğduğunu, ölüm tarihinin 575 (M. 1179-1180) olduğunu ve annesinin cariye olduğunu ileri sürmektedir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10. s.97.

⁷⁰⁶ İbn el-Esîr, *Halife Mustadî Billah*'ın halifelik makamına getirilişini şu şekilde anlatmaktadır:

“Babası Mustencid Billah Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. el-Muktefî Liemrillah Ebû Abdullah Muhmmmed b. el-Mustazhi Billah beş yüz on yılının Rebûlâhir (M. Ağustos 1116) ayının başında doğmuştur. Esmer tenli, normal boylu, uzun sakallıydı. Şeceresinin geri kalan kısmı daha önce geçmişti. Annesi Ummu Veled olup adı Tâvus idi. Başka bir rivâyete göre ise Nergis idi. Annesi Rum'du. Ölüm nedeni hastalığı. Hastalanmıştı ve hastalığı gittikçe ağırlaşmıştı. Halifelik müddeti on bir yıl bir ay ve altı gündür.

Ustâddâr Aduddin Ebû'l-Ferec b. Reîs el-Ruesâi ve Bağdat'ta o dönemdeki en güçlü emir olan Kutbeddin Kaymaz Muktefevî kendisinden korkuyordu. Halifenin hastalığı ağırlaşınca bu ikisi anlaşıp ona iyi gelecek ve hastalıktan kurtaracak bir çare teklif etmesi için bir doktoru görevlendirdiler. Doktor ona hamama girmeyi tavsiye etti. Ancak Halife Mustencid zayıf olduğunu ileri sürerek hamama girmek istemedi. Bir süre sonra ise hamama girip kapıyı üzerine kilitledi ve orada öldü. Ben bu hadiseyi

olayla ilgili olan bir kaç kişiden duydum. Başka bir rivâyete göre ise Halife doktoru İbn Safiyye vasıtasıyla vezirine mektup gönderip ustâddâr ile Kutbeddin'in tutuklayıp ve idam etmesini emretti. İbn Safiyye ustâddâr ile buluşup Halifenin yazısını kendisine verdi. Ustâddâr doktora:

-Geri dön ve mektubu vezire ulaştırdım de, diye söyledi.

Doktor da söyleneni yaptı. Ustâddâr, Kutbeddin, Yezden ve kardeşi Tanâmuş'i çağırıp Halifenin mektubunu kendilerine sundu. Bunun üzerine Halife'yi öldürme konusunda anlaştılar. Yezden ile Kaymaz Hamîdî, Halife'nin yanına girip kendisini hamama götürdüler. Halife imdat çığlıkları atıyordu. Ancak hiç acımadan onu hamama attılar ve kapıyı da üzerinden kilitlediler. Halife - Allah rahmet eylesin. - ölünceye kadar feryat etti.

Mustencid'in o sıradaki veziri Ebû Ca'fer b. el-Beledî idi. O sıralarda ustâddâr, Kutbeddin ve vezir arasında bir ezeli düşmanlık vardı. Çünkü Mustencid Billah ustâddâr ve vezir ile ilgili bir hususun yapılmasını emrettiği zaman bu emri hemen vezir yerine getirmekteydi. Bu nedenle her ikisi de kendilerinin vezir tarafından jurnal edildiğini zannediyorlardı. Halife Mustencid hastalanıp da öldüğüne dair asılsız haberler yayılınca vezir; emirler, askerler ve diğer bazı ileri gelenlerle beraber saraya gitmek için gerekli hazırlıkları yapıp yola çıktığı sırada bu haberin asılsız olduğunu anladı. Bunun üzerine ustâddâr kendisine: "Emîru'l-Müminin'in hastalığı hafiflemiş ve iyileşmeye başlamıştır." şeklinde haber gönderdi. Bu haberden sonra da vezir askerle birlikte saraya girmekten korktu. Onun davranışı ise yadırgandı. Vezir, evine geri döndü. Yanındaki insanlar da dağıldı. Ustâddâr ile Kutbeddin vezir gelirken onun saraya girip kendilerini tutuklamasından korktukları için kaçmak üzere hazırlanmışlardı. Vezir geri dönünce ustâddâr sarayın kapılarını kapattı ve

Halife el-Mustencid'in öldüğünü ilan ettirdi. Kutbeddin ile ustâddâr Halifenin oğlu Ebû Muhammed el-Hasanı getirtip halife olarak kendisine biat ettiler. Daha sonra Ebû Muhammed el-Hasan'a "Mustadî Billah" lakabını verdiler. Ustâddârın vezir, oğlu Kemaleddin'in ustâddâr, Kutbeddin'in de ordu komutanı olmasını şart koştular. Mustadî ise bu şartları kabul etti.

Hasan b. Ali b. Ebû Talib hariç, ondan başka Hasan adında bir kimse halife olmamıştır. Bu iki halife künyede ve cömertlikte de birbirleriyle aynı hususları paylaşmışlardır. Babasının öldüğü gün hânedan mensupları özel olarak biat ettiler. Ertesi gün de halk Tâc'da umumî olarak biat etti. Babasından kat kat fazla adaletli davrandı, çok miktarda para dağıttı.

Vezir İbn el-Beledî, bu haberi öğrenince ne yapacağını şaşırды. Hiçbir yararı olmadığı hâlde geri döndüğü için pişmanlıktan dişlerini gıcırdattı. Bu sırada onu taziye ve Mustadî Billah'a biat törenine çağırılmak üzere bir adam geldi. Bunun üzerine İbn el-Beledî, doğruca saraya gitti. İçeri girer girmez bir yere götürülüp öldürüldü ve parça parça edildi. Cesedin parçaları Dicle'ye atıldı. Allah rahmet eylesin. Evinde ne varsa el konuldu, evde Halifenin kendilerini tutuklaması için yazdığı yazıyla vezirin Halifeyi bu fikrinden vazgeçirmek için yaptığı müracaata dair yazıyı buldular. Bu yazıları görünce onun itham edildiği suçları işlemediğini anladılar ve onu öldürmekle işledikleri hatadan dolayı pişman oldular.

Mustencid, halka iyi davranan en iyi halifelerden biriydi. Adaletle hükmeder, merhametle muamele ederdi. Birçok örfî vergiyi kaldırdı. Irak'ta mukûs vergisi diye bir şey bırakmadı. Fitne fesat çıkararlara, bozgunculara ve halkı ihbar edenlere karşı çok sert davranırdı.

Duyduğuma göre, halkı ihbar eden birini tutuklatıp uzun süre hapisanede tutmuştu.

Vezir İbn Hübeyre, İbn el-Beledî'ye gelip biat etmesi konusunda haber gönderdi. İbn el-Beledî, halifelik sarayına gelince kendisi görevdeyken burnunu kestiği kadın ve hırsızlık yaptığı için elini kestiği bir adam hazır bulunmaktaydı. Daha önce olan bu olay, halkın ileri gelenlerine havale edilmişti. İşte o gün İbn el-Beledî'nin önce elini sonra burnunu kestiler. Daha sonra da kılıçla boynunu vurup Dicle'ye attılar. Bunu da Ustâddâr İbn Reisüruesâ üstlenmişti.

Rebûlâhir ayının dokuzunun (M. 20 Aralık 1170) sabahında *Mustadî Biemrillah, Tâc Sarayı'nda halifelik makamına geçti. Halk kendisine biat etti. O gün Tâc Sarayı'nda Mustencid'in cenaze namazına katıldı. Mûkûs vergisinin kaldırıldığını ilan ettirdi. Kendisine birçok zalimlikler iletildi. Hep adalet ve cömertlik gösterdi. Ömrümüzde böyle bir adaleti ve cömertliği görmemiştik. Ustâddârı vezir yaptı. Üç gün boyunca oturup Mustencid'in taziyelerini kabul etti. O günlerde Bâb el-Neve'de konuşuyordum. Sonra vaaz edilmesine izin verdi. Çünkü burada vaaz edilmesi bir süredir yasaklanmıştı. İmam Mustadî Biemrillah*

Hizmetindeki yakın adamlarından biri, onun hakkında şefaatte bulunup onun adına on bin dînâr teklif edince Halife ona:

-Ben sana on bin dînâr vereyim, sen bunun gibi bir adam daha getir de ben halkı onun şerrinden kurtarayım, deyip adamı salıvermişti. Pek çok malı sahiplerine iade etti. Kâdî İbn el-Murahham'ı da tutuklatıp ondan pek çok mal aldı. Aldığı bu paraları da aynı şekilde adamlarına dağıttı. İbn el-Muharram hüküm ve kararlarında son derece zâlim ve zorbaydı.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.10. s.28-29

*Hâşimiler*⁷⁰⁷, *Aleviler*, ilim adamları, *rîbatta* çalışanlar için büyük paralar ayırdı. Para ihsan etme konusunda sürekli cömert davranıyordu. Bu konuda cimri davrandığı hiç görülmemiştir. Devletin ileri gelenlerine, kâdıllara, askerlere, bilim adamlarına hilatler dağıttı. *Mahzenin* terzisi şöyle anlatmaktadır:

-İbrişimden (en kaliteli ipek) yapılmış bin üç yüz kaftan hazırlattı.

Rebûlâhir ayının on dördü Cuma (M. 25 Aralık 1170, Cuma) günü Bağdat'taki minberlerde hutbe adına okundu. Adet olduğu üzere her tarafa dînârlar saçıldı. Yine, Rebûlâhir ayının on dördü Cuma (M. 25 Aralık 1170, Cuma) günü *Rûh b. Ahmed el-Haddîsî* başkâdı olarak tayin edildi. Aynı gün içinde *Ebû'l-Muhâsin Ömer b. Ali el-Dimaşkî, Muallâ Kanalı*'na vali olarak tayin edildi. *İbn el-Şâşî* de

⁷⁰⁷ *Keysâniyye* grubudur. *Keysâniyye* ise *Şiânın* kollarından birisidir. *Muhtâr b. Ebû Ubeyd el-Sekâfi*'nin kurduğu gruptur. *Muhtâr b. Ebû Ubeyd el-Sekâfi*'nin bir adının da *Keysân* olması sebebiyle *Keysâniyye* denilmiştir. Bu gruptakilere *Muhtâriyye* veya *Bedâiyye* de denir. *Hazret-i Ali*'nin oğlu *Muhammed b. el-Hanefîyye*'nin babasından sonra imamlığını (halifeliğini) kabul eden *Keysâniyye* grubu, Allahu Teâlânın önceki hükümünü değiştirme sıfatı olduğunu söylerler. *Muhammed b. el-Hanefî*'nin ölümünden sonra (H. 81) imamlık oğlu *Ebû Haşim*'e geçmiştir. Böylece bunlara *Hâşimî* denilmiştir. Bu gruptakiler *Muhammed b. el-Hanefîyye*'nin *Radvâ Dağları*'nda yaşadığına, sağında ve solunda birer arslanın ve bir parsın onu koruduğuna ve onun gelecek *Mehdi* olduğuna inanırlar. *Keysâniyye* mensupları; dine, namaz, oruç, zekât v.s. gibi hükümlerin yorumunu öğreninceye kadar uyup farzların bir kısmını terk ederler. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.431; Abdülaziz b. Şah Veliyullah Dehlevi, **Bustân el-Muhaddisin (Hadislerin Bahçesi)**, Ankara 2012, s.143.

Nizamiyye'ye hoca olarak atandı. Böylece dua edenler onun önünden geçmeye başladı.

Bu ayda mahzenden sorumlu olan *İbn Şebîb* azledildi. Yerine ise *Ebû Bekr İbn el-Attâr* atandı. *İbn Şebîb* ise *Bâb el-Hucre*'ye vekîl olarak tayin edildi. Memlûk emîrlerinden yaklaşık on yedi tanesi emîr olarak tayin edildi. *Fahreddin el-Devle İbn el-Muttalib*, *Bağdat*'a geldi. Bu zat daha önce Ali'nin (a.s.) *Meşhedî*'nde ikamet etmekteydi. *İbn el-Buhâri* ise *dîvâna* atandı.

Cemâdiyelevvel (M. Ocak 1171) ayının yarısında geceleyin ay tutulması gerçekleşti. Bu bizim için ilginç bir durum oldu. Çünkü genellikle ayın ön dördünün gecesi tutuluyordu.

Cemâdiyelevvel ayının yirmisi Cuma (M. 29 Ocak 1171, Cuma) günü Vezir tam takım hilat giydi. Önünde *Kaymaz*, başkâdı ve diğer insanlarla birlikte yürüyüşe çıktı.

Ayın yirmi üçü İsneyn (M. 1 Şubat 1171, Pazartesi) günü *vezir* tebrikleri kabul etmek üzere makamında otururken ortalığı inleyen şiir söyledi:

Şiir

Şu şiiri de söyledi.

Şiir

Halife kalabalıktan kaçınıyordu. Alay merasimine sadece bazı hizmetçileriyle çıkıyordu. Huzuruna sadece *Kaymaz* girip çıkıyordu.

Cuma günleri *vezir*, *dîvânda* oturuyordu. Sağ tarafında ise *İbn el-Şâşî* oturuyordu. Aslında âdet olan sağ tarafın *Ebû Hanife*'nin yakınlarının oturmasıydı. Böylece onların yerleri kendilerinden alınmış oldu.

Cemâdiyelâhir (M. Şubat-Mart 1171) ayında *İbn el-Mansurî el-Hatîb*'in iki oğlu şehit oldu.

Cemâdiyelâhir ayının yirmi beşi Cuma (M. 5 Mart 1171, Cuma) günü *Ahmed el-Fevrî*, oğlu ve *Sa'du's-Şurâbî* yakalandı. *Haneî* mezhebine ait olan medreseye el konuldu. Çünkü bu medrese daha önceleri *Şâfî* mezhebine aitti. Burası konumu itibariyle *Bâb el-Medreseti Ala el-Şat* şeklinde adlandırılmıştı. *Munâzır Yusuf el-Dimaşkî* de buraya gelip ders vermişti. Bu medrese onun elindeydi. Ancak daha sonra *Muhammed* ve *Bervî*'ye teslim edildi. *Bervî* burada ders verdi. Başkâdı, şeyhler şeyhi, *Hâcib el-Huccâb*, *Nizamiyye* müderrisi, *Kâtib el-İnşâi İbn Seddîd el-Devlet* de buraya gelenler arasındaydı.

Mustencid Billah'ın surlara dayanak olması için yaptırmış olduğu *Köşk* yıkılmaya başlandı. Halk askerlerin gelmesiyle telaşa düştü. Herkes yiyecek pazarına kaçıştı.

Receb (M. Mart-Nisan 1171) ayında *İbn Nâsır Alevî*, *Yezdî*'nin bulunduğu *Medreset el-Sultan*'a (Sultan Medresesi) tayin edildi. *İbn Nâsır Alevî*'nin dersini dinlemeye başkâdı ve diğerleri geldi.

Ayın yirmi dördü Sebt (M. 2 Nisan 1171, Cuma) günü *Emîr el-Seyyid Alevî*, *Sultan Camisi*'nde ders vermekle görevlendirildi. O günlerde burası *Yezdî*'nin mekânıydı. Bu *Ebû Bekr İbn el-Attâr*'ın emriydi. Çünkü *Yezdî*, *Sâhibülmahzenle* yarışmaktaydı. Mahzene gidip gelmez oldu. Çünkü sorumluk kendisinden alınmıştı.

Şaban ayının başında (M. 9 Nisan 1171) *Yezden* bir grup askerle birlikte *İbn Sankâ*'yı ülkesinden getirmeleri için *Vâsıt*'a gönderildi.

Ayın sekizinde (M. 16 Nisan 1171) *Kaymaz*'ın büyük bir ev yapmak için almış olduğu evler yıkıldı. Çünkü bu evlerin tamamı *İbn el-Tayyibî*'ye aitti. Güya bu

evlerin binlerce borcu olduğu ve *Kaymaz*'ın da borçlara karşılık olarak satın aldığı asılsızdı.

Şaban ayının yedisinde (M. 15 Nisan 1171) *Me'mûniyye* halkı ile *Bâb el-Ezc* halkı arasında küfürler yüzünden bir fitne çıktı. Bu fitne sonucunda *Bazzâzîn Çarşısı* yağmalandı.

Şaban ayının yirmi sekizi İsneyn (M. 16 Nisan 1171, Cuma) akşamı *Halifenin* tabutu saraydan alınıp türbeye götürüldü.

Ramazan ayının yarısında (M. 22 Mayıs 1171, Cumartesi) büyük bir fırtına çıktı. Şimdiye kadar hiç duyulmamış bir gök gürlemesi oldu. Fırtına yüzünden insanlar yüzükoyun yıkılmışlardı.

Vezirin tüm ay boyunca çok güzel bir sofrası oldu. Her gece bu sofraya bin rıtl ekmeğ, dört yüz rıtl helva ve şeker getiriliyordu.

Halife, sarayda bulunan Kur'ân-ı Kerîm mushafını bir gruba dağıttı. Güzel yazılı ve çok fazla süslü olan bir mushafı da bana göndermişti.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

333. *Ebû Tâhir b. el-Bernî el-Vâiz*

Ebû Tâhir b. el-Bernî, vâizliği şeyhimiz *Ebû'l-Hasan ez-Zâğûnî*'den öğrenmiştir. Hadis dersi de almıştır. Kendisi vaizlik yapıyordu.

Bu yılın Muharrem (M. Eylül-Ekim 1170) ayında vefat etmiştir. *Ahmed Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

334. *Nefîs b. Savle*

Nefis b. Savle, Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. *Şeyh Ebû'l-Feth İbn el-Menî'*den fıkıh dersi aldı. *Nâzirîyyelik* ve *vaiizlik* yapmıştır. Erken yaşta vefat ettiği için gençliğini yaşayamamıştır.

Şevvâl ayının dokuzu Sulâsâ (M. 15 Haziran 1171, Salı) günü vefat etmiştir. Cenaze namazı *Sultan Camisi'*nde kılınmıştır. *Ahmed Mezarlığı'*nda defnedilmiştir.

335. *Ebû Nâsır b. el-Mustazhir*

Ebû Nâsır b. el-Mustazhir, *Mustencid'*in amcası ve kayınpederidir. Çünkü *Halife Mustencid* kendisinin kızıyla evlenmişti. *Halife Mustazhir'*in bu kızından başka geriye herhangi bir çocuğu kalmamıştı. Herkes kendisini hayırla yâd ediyordu.

Zilkade ayının yirmi sekizi Sulâsâ (M. 2 Ağustos 1171, Pazartesi) günü sabahleyin *Sahn el-Selâm'*da namazı kılınmıştır. Sonra türbeye götürülmüştür. Türbede *vezir* ve devlet erkânı da oturmuş vaziyette hazır bulunmuştur.

336. *Yusuf Mustencid Billah*

Yusuf Mustencid Billah İbn el-Muktefî Liemrillah beş yüz altmış altı yılının Rebûlâhir ayının sekizi Sebt (M. 19 Aralık 1170, Cumartesi) günü öğleden sonra vefat etmiştir. Namazı ise Ahad (M. 19 Aralık 1170, Pazar) günü öğleden önce *Tâc'*da kılınmıştır. Saraya defnedilmiştir. Öldüğünde kırk sekiz yaşındaydı. On bir sene bir ay iktidarda kalmıştı.

YIL 567 (M. 1171-1172)

Bu yılın Muharrem (M. Eylül-Ekim 1171) ayında *Yezdi'*nin ders verdiği *Sultan Mahmud Medresesi*, *Ebû Mansur İbn el-Muallim'*e verildi. *Ebû'l-Feth İbn el-*

Zenî de bu okula vekîl olarak tayin edildi. Fıkıhçılardan bir grup buraya gelerek dersleri başlattı. Bir süre sonra usulcülerden bir grup:

-Allah yoktur, dedi.

Bunun üzerine oraya gelenler bu ifadeden nefret etmeye başladı. Bu ifadenin *Şâfiîlik* mezhebine ters bir ifade olduğunu belirterek *Şâfiî*'nin böyle bir söz sarf etmediğini belirttiler. Bu haber *Vezire* kadar ulaşınca *Yezdî*'nin oradan alınıp getirilmesi emrini verdi. Ayrıca kendisini ülkedeki herkese teşhir etmek için bir eşek ve siyah bir direk getirilmesini emretti. Sonra kendisine şöyle dedi:

-Bilim konuları arasında bundan başka bir şey bulamadın mı ki?

Daha sonra *İbn el-Muallim* kendisi için şefaathçi oldu ve serbest bırakıldı.

Muharrem ayını yirmi ikisi Sebt (M. 25 Eylül 1171, Cumartesi) günü *İbn Ebû Asrûn* elçi olarak gelip *Mısır*'da halife adına hutbe okunduğunu ve yine halife adına sikke⁷⁰⁸ vurulduğunu müjdeledi⁷⁰⁹. *Bağdat* çarşıları süslendi. Kubbeler yapıldı.

⁷⁰⁸ Hz. Muhammed'in sözlerinde de geçen bu ifade aslında bir para birimidir. Eskiden demirden yapılırdı. Kelimenin kökeni konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Takiyuddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrizî, **a.g.e.** Beyrut 1983, s.84-85. Sikke hem bu dünyayla hem de ahretle ilgili simgeler taşımaktadır. İslam devletlerinde hükümdarlık makamına geçen bir kişinin ilk yaptığı işlerden birisi de sikke (para) bastırmasıdır. Bu paraların üzerinde hükümdarın adı, unvanı ve lakapları bulunur. Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.201.

⁷⁰⁹ İbn el-Esîr, *Mısır*'da Abbasîler adına hutbe okunmasını şu şekilde ifade etmektedir:

“Beş yüz altmış yedi yılında Muharrem ayının ikinci Cuma günü (M. 17 Eylül 1171) Adid Lidinillah Ebû Muhammed el-İmam Abdullah b. Yusuf b. el-Hafız Lidinillah

Ebû'l-Meymûn Abdülmecîd b. Ebû'l-Kâsım Muhammed b. el-Mustansır Billah Ebû Temim Maadd b. ez-Zâhir Liizâziddinillah Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hâkim Biemrillah Ebû Ali el-Mansur b. el-Mansur Billah Ebû Mansur b. Nizâr b. el-Muizz Lidinillah Ebû Temim Maadd b. es-Mansur Billah Ebû'l-Zahir İsmail b. el-Kâim Biemrillah Ebû'l-Kâsım Muhammed b. el-Mehdi Billah Ebû Muhammed Ubeydullah adına okunmakta olan hutbeye son verildi. Bu evdeki Alevi sülâlesinden “Emîru'l-Mü'minîn” unvanıyla adına halife olarak hutbe okunan ilk şahıs el-Mehdi Billah Ebû Muhammed Ubeydullah'tır.

Mısır'da Abbasîler adına hutbe okunmasının sebebi şudur:

Salâhaddin Yusuf b. Eyyüb Mısır'a iyice yerleşip muhalifleri ortadan kaldırıncâ Halife Âdîd'in Mısır'daki gücü zayıfladı. Halifenin sarayına Salahaddin ile nâibi Karakuş hükmetmeye başladı. Nâib Karakuş Eseduddin'in önde gelen emîrlerindendi. Herkes kendisine danışırdı. Nureddin Mahmud b. Zengî ona Âdîd adına okunmakta olan hutbenin kesilmesini ve Mustadiî adına hutbe okunmasını emretti. Ancak Salâhaddin bundan çekindi. Alevilere eğilimi olan Mısır halkının isyanından korktuğunu söyleyerek özür diledi.

Aslında Salâhaddin, Fâtimîler adına okunan hutbenin kesilmesini istemiyor. Nureddin'den korktuğu için bu hanedanın devamını istiyordu. Çünkü Nureddin'in Mısır'a girerek burayı kendisinden almasından korkuyordu. Bu yüzden Âdîd'in kendi yanında olmasını istiyordu. Hattâ Nureddin (el-Adîd'in) üzerine yürüyünce el-Âdîd ve Mısır halkıyla birleşip Nureddin'e direndi. Salahaddin, Nureddin'den özür dileyince o bu özrü kabul etmeyerek (Şîler adına okunan) hutbenin kesilmesinde ısrar etti. Salahaddin'i öylesine zorladı ki Nureddin'e muhalefet etmesi mümkün değildi. Aslında (Salahaddin) Nureddin'in naibiydi. O sırada Âdîd şiddetli bir

hastalığa yakalandı. Salahaddin (Fatimi) hutbesini kesmeye karar verince emirlerini çağırıp istişarelerde bulundu. Bir kısmı ona Mısırlıları dikkate almadan Fatimî hutbesine son vermesini tavsiye ederken bir kısmı da onlardan korktuğunu bildirdi. Ancak Salâhaddin Nureddin'in emrini yerine getirmek zorundaydı.

Mısır'a "Emîru'l-Âlem" adıyla tanınan yabancı birisi girmişti. Ben de onu Musul'da görmüştüm. Emîru'l-Âlem onların çekindiğini ve hiç kimsenin Abbasîler adına hutbe okutmaya cesaret edemediğini görünce:

-Onlar adına ilk defa hutbe okumaya ben başlayayım, dedi.

Muharrem'in ilk cuma günü (M. 10 Eylül 1171) hatipten önce minbere çıktı ve Mustadî Billah için dua etti. Hiç kimse bunu yadırgamadı. Bunun üzerine (Salahaddin) tüm Mısır bölgelerine (hutbenin Mustadî adına okunmasını) yazdı. Herkes de onun emrine uydu. Âdid'in durumu ağırlaştı. Aile efradından hiç kimse kendisine adına okunmakta olan hutbeye son verildiğini söylemedi. İyileşirse nasıl olsa öğrenir, ölürse de ölmeden önce onu böyle bir hadiseden dolayı üzmemek manasızdır, dediler. Vefat edince toplandılar. Hutbenin adına okunmasının kesildiğini bilmeden vefat etti.

Âdid ölünce, Salahaddin taziyeleri kabule başladı. Hilâfet sarayına ve içerdeki eşyalara el koydu. Âdid'in ölümünden önce görevlendirdiği Bahâeddin Karakuş bu eşyaları muhafaza altına aldı ve hepsini Salahaddin'e gönderdi. Sayılamayacak kadar eşya vardı. Bunlar arasında değerli takılar, dünyada eşi olmayan muhtelif eşyalar, arasında Cibal e1-Yâkut'un da olduğu hiç kimsede bulunmayan güzel mücevherler vardı. Bu eşsiz yakûtun ağırlığı 17 dirhem veya 17 miskaldi. Bizzat görüp tarttığın için bu ağırlığın doğru olduğundan hiç şüphe etmiyorum. Bir de benzeri olmayan bir mercan vardı. "Nisâb -Zümrüd" de bu eşyalar arasındaydı. Bu

mercanın uzunluğu dört parmak olup büyük bir gerdanlık genişliğindeydi. Âdîd'in yanında bir davul bulundu. Davulu muhafaza altına almışlardı. Onu görünce oynamak için yapıldığını sanarak Âdîd'la alay ettiler. Bir adam onu alıp vurunca yellendi, sonra bir başkası alıp vurdu, o da aynı şekilde yellendi. Davula her kim vurursa yelleniyordu. Bunun üzerine birisi onu yere atıp kırdı. Fakat bu davulun kulunç hastalığına iyi geldiği söylenince kırdıklarına pişman oldular.

Çok sayıda ve eşi benzeri olmayan değerli kitaplar vardı. Karakuş ne varsa hepsini aldı. Âdîd'in aile efradını da sarayın başka bir yerine gönderdi. Onları koruması için muhafızlar tayin etti. İçerde ne kadar köle ve cariye varsa hepsini dışarı çıkardı. Bazılarını satıp bazılarını da azad etti. Bazılarını ise hibe etti. Sarayda sakinlerinden kimseyi bırakmadı. Sanki orada dün hiç kimse oturmamıştı gibi oldu. Mülkü zeval bulmayan, ebedî ve hayy olan, zamanın değiştiremediği ve hiç bir noksanlığın arız olmadığı Allah Tealâ'nın şânı ne yücedir!

Âdîd, hastalığı ağırlaşınca Salahaddin'e haber gönderip kendisini yanına çağırıldı. Salahaddin bunu bir komplo sandı ve gitmedi. Âdîd ölünce ise bunun doğru ve samimi olduğunu anlayıp gitmediğine pişman oldu. Salahaddin onu cömert, yumuşak huylu, yaratılışı itibariyle hayırsever ve itaatkâr olarak tanımlar. Sülalesinde adlarına halife olarak hutbe okunan dokuz kişi vardı. Bunlar Hûfîz, Mustansır, Zâhir, Hâkim, Mansur, Muizz, Mansur, Kâim, Mehdi'den ibarettir. Adlarına halife olarak hutbe okunmayanlar ise babası Yusuf b. el-Hâiz ile babasının dedesi olan Emîr Ebû'l-Kâsım Muhammed b. el-Mustansır'dır. Geri kalan ve adlarına halife olarak hutbe okunanlar onun ecdâdından değillerdir. Bunlar da Musta'li, Âmir, Zâfir ve Fâiz'dir. Fâtimîlerden adına halife olarak hutbe okunanların tamamı on dört kişidir. Bunlardan bazıları Afrika'da hüküm sürmüşlerdir. Bunlar Mehdi, Kâim,

Elçiye hilat verildi. Râfîzîlerin beti benzi attı. Çünkü Mısır'da o ana kadar hutbe kendileri için okunmaktaydı. Mısır'da hutbenin Şîîler için okunması *Ubeydoğulları*

Mansur ve Mısır'a gidinceye kadar Muizz'dir. Mısır'da hüküm sürenler İse şunlardır: Muizz (Afrika'dan ayrılan ilk Fâtîmî halifesi budur). Mansur, Hâkim (el-Zâhir, Mustansır, Musta'lî, Âmir, Hafız, Zâfir, Fâiz, Âdid. Mehdi'nin 299 yılı Zilhicce (M. Temmuz-Ağustos 912) ayında Sicilmâsa'da ortaya çıktığı tarihten Âdid'in ölümüne kadar geçen hükümdarlık yılları 272 yıl ve yaklaşık 1 aydır.

İşte dünya böyledir, verdiği geri ister. Başta tatlı gelir, ama sonra acıyı tattırır. Hiç saf ve temiz kalmaz, hemen bulanır. Safken bu bulanık olmadığı anlamına gelmez. Fakat bulanikken saflıktan eser yoktur.

Allah-u Teâla'dan kalplerimizi kendine yöneltmesini, dünyayı bize gerçek yüzüyle göstermesini, dünyadan el etek çekip ahrete rağbet etmeyi nasip etmesini niyaz ederiz. Şüphesiz o duaları işitir ve kabul eder.

*Bu haber Bağdat'a gelince günlerce şenlikler yapıldı, Bağdat süslenip büyük sevinç gösterileri yapıldı. Muktefî'ye mensup ve onun yakın adamlarından olup devletin önde gelen simalarından biri olan İmâdeddin Sandal aracılığıyla Nureddin ve Salahaddin'e hilatler giydirildi. Sandal, Nureddin'in yanına gidip ona hilat giydirdi. Salahaddin'e ve Mısır'daki hatiplere ait hilatlerle siyah sancakları da başkalarıyla gönderdi. Sandal, daha sonra Halife Mustadî Biemrillah'ın Bağdat'ta ustâddârı oldu. Şâfî fikhını iyi bilirdi. Sema yoluyla hadis öğrenmiş ve rivâyet etmişti. Daha pek çok güzel şey hakkında malûmatı vardı. Dindar, iyiliksever bir zat olup Bağdat'ın iyi insanlarındandı." İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.33-35; Ayşe Dudu Kuşçu, **a.g.e.** s.55-56.*

döneminde başlamış ve *Abbasoğlularına* kadar sürmüştü. Adlarına hutbenin okunduğu bu süre iki yüz seksen yıldır.

Masannıf şöyle der:

-Bu konuda bir kitap derledim. Adını da “*Nasr Alâ Mısır –Nasr Mısır’da*” koydum. Daha sonra bu kitabı İmam halife *Mustadî Biemrillah*’a takdim ettim.

Rebûlevvel (M. Kasım-Aralık 1171) ayında Hâdim Sandal yanındaki *Dımaşk* kâdisıyla birlikte *İbn Ebû Asrûn* aracılığıyla *Şam*’daki *Nureddin*’e bir mektup gönderdi.

O günlerde *Kaymaz*, halifenin sarayında bulunan evinden çarşıya bir kapı açtı. Bu kapı ayakkabıcılar çarşısına çıkıyordu. Açtığı bu kapıya demir bir kapı koydu. *Sâhibülmahzen Ebû Bekr İbn el-Attâr* ise bu olaydan hoşlanmadı. Durumu Halifeye anlatıp el koymasının iyi olacağını belirtti. Halife de kapının kapanması konusunda emir verdi.

Cemâdiyelevvel ayının ortasında (M. 14 Ocak 1172) gece yarısı *Şeyh İbn el-Menî* için camide bir halka düzenlendi. *Şeyh İbn el-Menî* bu halkaya oturdu. Ancak bu halkada oturacak herhangi bir sandalye filan yoktu.

Cemâdiyelevvel ayının yirmi üçünün (M. 22 Ocak 1172) sabahında her tarafı bir dolu kapladı. Gün ağarınca başlayan dolu öğle vaktine kadar sürdü. Ancak bu dolu taneleri küçüktü.

Ramazan ayının başlangıcı olan Erbiâ (M. 27 Nisan 1172, Perşembe) günü *Hulbe*⁷¹⁰’deki meclisimde konuşuyordum. Beni dinlemeye yaklaşık iki yüz adam gelmişti. Onlardan yüz yirmisi kendinden geçti.

⁷¹⁰ *Bağdat*’ta *Bâb el-Ezc* yakınlarında bir yer adıdır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.290.

Bu günlerde vaiz *Muhammed Tûsî* geldi. Başında, aşağı doğru sallanan halkalar ve boynunda bir gerdanlık vardı. Etrafında ise elinde kılıçlar olan bir grup insan vardı. *Vezirin* yanına gitti. Ancak *Vezir* onun bu davranışından hoşlanmadı. Bunun üzerine yanında silah taşıyanları huzuruna kabul etmedi.

Şevvâl ayının onu Ahad (M. 5 Haziran 1172, Pazartesi) günü *Necâh el-Hâdim*, *Vezir İbn Reisüruesâ*'nın huzuruna geldi. Yanında Halifeden bir mektup getirmişti. Mektupta kendisini görevden aldığı, elindeki divitini bırakmasını, giymiş olduğu *izâr*⁷¹¹ elbisesini çıkarmasını, yaslandığı yerden ayağa kalkmasını yazıyordu. *Vezir* de *Halifenin* dediği gibi yaptı. Oğlu *ustâddâr* yakalandı. *Sa'd el-Şerâbî* serbest bırakılıp eski yerine iade edildi.

Sulâsâ (Salı) günü kendisinden vezirlik sarayı ve oğlunun evi alındı. Ayrıca birçok şey de alındı.

Şevvâl ayının on ikisinde (M. 7 Haziran 1172) *Sâhibülmahzen İbn Cafer vekâleten* vezirliğe atandı.

Şevvâl ayının on yedisinde (M. 12 Haziran 1172) *Yeni Pazar*'da bulunan *Derb Hadîd*'den başlayıp *Ukad el-Hadîd*'e kadar olan yerleri etkisi altına alan büyük bir yangın başladı. Her iki yanda bulunan dükkânları yaktı.

Bu ayda *Hanife* medreselerine *İbn el-Muallim* atandı. Kendisine buralara istediği kişileri getirme yetkisi verildi.

⁷¹¹ Baştan aşağı giyilen peştamal türü bir elbisedir.

Zilhicce ayının yirmi altısında (M. 19 Ağustos 1172) *Bahreyn*⁷¹² hâkiminin elçisi *Vekîş* hediyelerle birlikte geldi. Bu hediyeler arasında sandal, Hindistan cevizi ve abanoz ağacından yapılmış levhalar ile fildişi vardı.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

337. Abdullah b. Ahmed

Abdullah İbn Ahmed Ebû Muhammed el-Hişşâb, Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. Çok fazla hadis dersi de almıştır. Sayılamayacak kadar çok hadis dinlemiştir. Ayrıca cümle bilgisi ve dil dersleri almıştır. Ölünceye kadar bilimle uğraşmıştır.

Bu yılın Şaban (M. Mart-Nisan 1172) ayında hastalandı. Yaklaşık yirmi gün hasta yattı. Hastalığı zarfında ben de ziyaretine gittim. Morali çok bozuktu. Bana:

-Kendimi artık Allah'ın huzurunda hesaba çektim.

Ramazan ayının üçü Cuma (M. 29 Nisan 1172, Cumartesi) günü vefat etmiştir. Cenaze namazı Sebt (M. 30 Nisan 1172, Pazar) günü *Mansur Camisi*'nde kılınmıştır. *Ahmed Mezarlığı*'nda *Beşir*'in yakınlarına defnedilmiştir.

Abdullah el-Hayâtî el-Abd el-Sâlih bana şöyle demişti:

-Ölümünden birkaç gün sonra kendisini rüyamda gördüm. Yüzü aydınlıktı ve parlıyordu. Aramızda bir konuşma geçti. Söze ilkönce ben başladım:

-Allah sana ne yaptı?

-Beni bağışladı.

⁷¹² Bugünkü tüm Arap körfezi ülkelerini kapsayan geniş bir coğrafi alandır. Yakut el-Hamavî bu bölge hakkında oldukça kapsamlı bilgiler vermektedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.346-349.

-Seni cennetine soktu mu?

-Evet, beni cennetine soktu. Ancak bana yüz çevirdi.

-Sana yüz mü çevirdi?

-Evet. Bana ve çalışmayı bırakan bilim adamlarına yüz çevirdi.

338 Muhammed b. Muhammed

İbn Muhammed Ebû'l-Muzaffer el-Bervî, *Muhammed Yahya*'dan fıkıh dersleri almıştır. Vaizlik ve *nâzariyyelik* yaptı. *Bağdat*'a geldikten sonra *Mustadî Biemrillah*'ın hilafetinin ilk başlarında vaizlik yapmıştır. *Eş'âri* mezhebindenmiş gibi görünüyordu. Ancak *Hanbelî* mezhebi mutaassıbydı. Bu konuda oldukça aşırıya gitmişti.

Bu senenin Ramazan ayının (M. Nisan 1172) bir gününde tansiyonu yükselip ölmüştür. *Ebû İshak el-Şirazî*'nin türbesinde defnedilmiştir.

339. Nâsır Havyî

Nâsır Havyî, mutasavvıf bir kişiydi. Makamı *Tûse*⁷¹³ *Mahallesi*'ndeydi. Sonra oradan taşınıp *Mansur Camisi*'nde ikamet etmeye başladı. Hadis dersi almak için gizlice dolaşıyordu.

Vefat ettikten sonra namazı *Mansur Camisi*'nde kılınmıştır. *Tûse Mahallesi*'nde defnedilmiştir.

⁷¹³ *Tûse* kelimesi *tûs* kelimesinin tekili olup *Bağdat*'ın batısındaki *Kantarat el-Şûk*'un karşısında yer alan *el-Şûnîziyye*'ye mücavir bir mahalledir. Yakut el-Hamavî zamanında bile olan bu mahalle o dönemde bir köyü andırmaktaydı. Bu mahallede yetişmiş birçok ünlü kişi bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.56.

YIL 568 (M. 1172-1173)

Bu yılda Mansur Camisi'nde bir meclis tertip ettim. Bu meclise yaklaşık yüz kişi katılmıştı.

Safer (M. Eylül-Ekim 1172) ayında tuhaf bir olay oldu. Bir hâdim kendisine ait bir *gulâm*⁷¹⁴ a (köle) yüz elli dînâr verdi. Hizmetçi daha sonra hamama girdi. Köle ise parayı alır almaz *Numâniyye*⁷¹⁵ ye gitti. Hizmetçi hamamdan çıkınca kölesini göremedi. *Kaymaz*'ın yakın kölelerinden bir Türk köleyi yanına alıp oradan ayrıldı. Sonra kendi kölesini buldu. Her iki köleyi de aldı. Kendi kölesini bağlayıp her ikisini de sefîneye bindirdi. *Kaymaz*'ın kölesine kendilerini Bağdat'a götürmesini belirtti. Ancak bir süre sonra kendi hizmetçi uykuya daldı. Bu esnada hizmetçinin kölesi Türk köleden çok acıttığı için ellerindeki ipi çözmesini istedi. Türk köle hizmetçinin kölesinin ellerini çözdü. Ancak hizmetçinin kölesi ayağa kalkıp yavaşça hizmetçinin

⁷¹⁴ Arapçada “*hizmetçi*” ya da “*çocuk*” demektir. Memlûkler zamanında atların seyisliğini yapan kişilere bu şekilde hitap edilmekteydi. Kelimenin çoğulu “*gılmân*” şeklindedir. Bu kelime aslında küçük çocuk ya da köle için kullanılan bir ifadeyi göstermektedir. Kelime zamanla anlam değişmesine uğrayarak hizmet yapan bazı kimseler için kullanılan bir unvana dönüşmüştür. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.118.

⁷¹⁵ Adı, *Numân* olan bir kişiye ait beldedir. *Bağdat* ile *Vâsıt* arasında yarım yolluk bir mesafededir. Dicle Nehri kıyısında yer almaktadır. Halkı *Şîi* olan bir kasabadır. Zenginler yaşamaktadır. Buradaki altınların Irak'ın diğer beldelerindeki altınlardan farklı olmasının nedeni de budur. Bu kasabadan çıkmış birçok edebiyatçı vardır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.294.

üzerine yürüyerek kendisini öldürdü. Ayrıca yanında bulunan diğer kölenin yanında bulunan başka bir köleyi de öldürdü. Türk köle ise hizmetçinin kölesine karşı koyup onu öldürdü. Parayı da getirip hizmetçinin varislerine teslim etti.

Bu yılda adet olduğu üzere Mekke'ye gidenleri (hacıları) taşıyan deniz yelkenlileri geldi.

Bu günlerde *Hemedandan* gelen askerler yüzünden endişeler arttı. Buna binaen fiyatlar da yükseldi. Bunun üzerine *Halife* surları tamir etmeye, silahlanmaya ve *galle*⁷¹⁶ toplamaya koyuldu.

Bu günlerde *Hitân*⁷¹⁷ *Bayramı* başladı. Bol miktarda hilât dağıtıldı. Sınırsız sayıda yemek yapıldı. Denilene göre binlerce tavuk ve bin baş koyun kurban edildi. Altmış *kârre*⁷¹⁸ simitten yirmi bir bin *haşeknânke*⁷¹⁹ yapıldı. *Tâc*'a yakın kıyıya *dolap*⁷²⁰lar yapılmaya başlandı. Daha sonra bu dolaplar korunaklı hâle getirildi.

⁷¹⁶ Farsça bir kelime olup tahıl demektir. Farsçadan Arapçaya İslam'ın ilk dönemlerinde geçen bu kelime günümüzde de birçok Arap ülkesinde yine aynı anlam karşılığında kullanılmaktadır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.332

⁷¹⁷ Kelime anlamı itibariyle *çocukların sünnet olması* demektir. Hıristiyanların kutladığı bir bayramdır. Hıristiyan *Kiptî* takvimine göre 8 Haziranda başlayıp 7 Temmuzda biten kutsal ayın altıncı günü kutlanır. Bu günde Hz. İsa'nın (a.s.v.) sünnet edildiğine inanılır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.159.

⁷¹⁸ Abbasîler döneminde kullanılan bu kelimeyle *büyük bir demet odun* kastedilmekteydi. Bu kelime günümüzde de *Basra*'da ve *Irak*'ın güneyinde büyük bir çuvalı dolduracak kadar miktardaki hurma anlamında kullanılmaktadır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.360. Ayrıca bir *kârre*, *dört bir tarafından birbirine bağlanarak taşınan bohça* anlamında da kullanılmaktadır.

Rebiulâhir (M. Kasım-Aralık 1172) ayında *İbn Fadlân, Fuhr el-Devleti İbn el-Muttalib*'in *Ukad el-Me'mûniyye*'de yaptırmış olduğu medresede ders vermeye başladı. Kendisi için ayrıca *Kasr Camisi*'nde bir tane de kürsü yapıldı.

Cemâdiyelevvel (M. Aralık-Ocak 1172-1173) ayında şimdiye kadar hiç duyulmamış bir soğuk baş gösterdi. Bu soğuk Kânûnulevvel (M. Aralık 1172) ayından itibaren başlayıp kuyulardaki suları bile dondurarak Kânûnussânî (M. Ocak 1173) ayına kadar devam etti.

Bu yılda bazı emîrlere *Halife*'den *Ebû'l-Hayr el-Kazvinî*'nin *Bâb Bedr*'de vaaz etmesi ve kendisinin de *Ebû'l-Hayr*'in vaazını dinlemesi konusunda izin istediler. *Ebû'l-Hayr* burada sadece kendisinin vaaz etmesini istemekteydi. Kendisine bu izin verildi ve Receb ayının başlarındaki Hamîs (M. Şubat 1173) gününü kadar vaaz etmeye devam etti.

⁷¹⁹ Farsça bir kelime olup kelime anlamı itibariyle “*kuru ekmek*” demektir. Terim anlamı itibariyle ise bir tür tatlıdır. Halis birinci sınıf un, şeker, fıstık ve yağdan yapılan tatlı veya helvaya verilen addır. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.161-162.

⁷²⁰ Kelimenin aslı “*devlâb, dolâb*” şeklinde olup sözlük anlamı itibariyle bir eksen (mil) etrafında dönen ahşaptan veya plastikten yapılmış çark, tekerlek, dolaptır. Ancak Arap coğrafyasında birkaç yere ad olarak da koyulmuştur. Bunlardan bir tanesi Bağdat'ın doğusundaki *Davlâb Mübârek*'tir. Bu beldeden birçok ünlü kişi çıkmıştır. Ayrıca, *Rey* şehrinin köylerinden bir tanesinin adı da *Davlâb* şeklindedir. Yine bu köyden de birçok meşhur kişi çıkmıştır. Sonra yine meşhur kişileri yetiştirmiş olan *Dolâb el-Hâzen* gibi birkaç önemli yere de *Dolâb* adı verilmiştir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.484-485.

Receb ayının yirmi altısı Sulâsâ (M. 13 Mart 1173, Salı) günü olunca *Bâb Bedr*'de benim de vaaz etmem konusunda emir geldi. Bana bu konuda para da verildi. İnsanlar sabah kuşluk vaktinden ikindi vaktine kadar meclisimdeki yerlerini alır oldular. Sonra orası kalabalıklaşınca yerime 2,3 kîrâta bir adam kiraladım. Burada bir hafta ben vaaz ediyordum, diğer hafta ise *Kazvinî* vaaz ediyordu. Bu şekilde nöbetleşe vaaz etme işi Ramazan'ın sonuna kadar devam etti. Benim vaazlarımı büyük bir insan topluluğu gelirken onun vaazlarına çok az sayıda kişi iştirak ediyordu. Sonra *Halifenin* sadece benim vaazlarıma geldiği söylenmeye başlandı.

Şaban ayının başında (M. 18 Mart 1173) Dicle'nin suyu artıp sonra da tekrar kurudu. Şaban ayının on ikisi (M. 29 Mart 1173) olunca su artışı aşırı dereceye ulaştı. Her tarafı su bastı. Bu su taşkını *İmam Ahmed*'in mezarını kaplayarak *Ebû Hanife*'nin medresesine girdi. Sular, *Nizamiyye* medresesinin duvarlarını geçerek içeriye kadar girdi. Sonra *Ebû Sa'd el-Sûfî*'nin ribâtının içine doldu. İnsanlar bentler yapmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine divândan vaaz verenlerin kendilerini dinlemeye gelen cemaatle birlikte bent yapmaya çalışan insanlara yardım etmeleri konusunda emir geldi. Sonra Allah'ın izniyle Ramazan ayının başlarında (M. Nisan 1173) sular çekilmeye başladı⁷²¹.

⁷²¹ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu sene Dicle nehri çok fazla taşıdı. Şaban (M. Mart-Nisan 1173) ayındaki bu taşkın neredeyse Bağdat'ı sular altında kalacaktı. Geçitlerin kapıları kapatıldı. Sular Ahmed b. Hanbel'in kabrine, Nizamiye Medresesi'ne, Şeyh el-Şuyûh'un Ribâtı'na kadar ulaştı. Halk bentler yapmaya başladı. Sonra sular çekildi ve böylece Allah Müslümanları sel felâketinden kurlardı.*” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem

Derb Behrûz'dan başlayarak *Kasr Camisi*'ne kadar uzanan bölgede, ayrıca *Hecer el-Nehhâs*'tan Halifenin evine kadar olan yerde yangın çıktı. Bu yangın o kadar şiddetliydi ki Dicle nehrinin sularını sarıya boyadı. Suyun rengini koyulaştırdı. Bu durum bir müddet böyle devam etti⁷²².

Şaban ayında (M. Mart-Nisan 1173) kapkara bir bulut esti. Dünyayı kararttı.

Arife günü *Bâb Bedr*'de vaaz vermem konusunda emir geldi. İnsanlar vaazımı dinlemeye kuşluk vaktinde gelmeye başlamışlardı. Çok felaket bir sıcak vardı. İnsanlar ise oruçluydu.

Bu yılda meydana gelen en ilginç olay ise şöyleydi:

Bir hamal öğleden önce başlayıp ikindi vaktine kadar başının üstünde *Darünnevbeye* eşya taşımaktaydı. Bir defasında on kişiyi güneşten korudu. Kendisine beş kîrât verdiler. Bu paranın yarısıyla çok miktarda yelpaze alındı. Ancak adam o gün şöyle bağırmaya başladı:

-Biraz önce bu kalabalıkta bin dînârımı çaldılar.

Bunun üzerine Halife kendisine yüz dînâr verilmesini emretti.

Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.50.

⁷²² İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu sene Bağdat'taki Behrûz Geçidi'nden Saray Camisi'nin kapısına kadar devam eden alanda yangın çıktı. Ayrıca Hacer el-Nehhâs'tan Dâr el-Halife'ye kadar olan yerler de yandı.*” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.50.

Zilhicce (M. Temmuz-Ağustos 1173) ayında baş nakîb *İbn el-Ebkâ* azledilip yerine *İbn el-Zevvâl* getirildi.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

340. Ahmed b. Sâlim

Ahmed b. Sâlim İbn Ahmed Ebû'l-Abbas el-Şahmî, Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. Kıraat dersi de almıştır. Sonra teşbihle ilgili büyük bir kitap yazmıştır. *Zerraftî* gibi kişilerden hadis dersi almıştır.

Bu yılın Muharrem (M. Ağustos-Eylül 1172) ayında vefat etmiştir. *Bâb el-Ezc'*deki *Fil Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

341. Ebû'l-Maâlî el-Kutbî

Ebû'l-Maâlî el-Kutbî, faziletli bir kişiydi. Güzel şiirleri vardı. Nesir alanında da iyiydi. Risâleleri ve methiyeleri vardı. Son derece zekiydi. *Bağdat*'ı anlatan kitaplar yazmaya çalışıyordu. Ancak hastalığı buna engel oldu.

Bu yılın Safer (M. Eylül-Ekim 1172) ayında vefat etmiştir. *Ahmed Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

342. Ebû'l-Fethi İbn el-Zennî

Ebû'l-Fethi İbn el-Zennî, *Hanefî* mezhebi fıkıhçısıydı. *Dîvân el-Mukâtaât*'ta (ıktâlar dairesi) çalışmaktaydı.

Bu yılın Zilhicce (M. Temmuz-Ağustos 1173) ayının başında vefat etmiştir. *Bâb Ebrez Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

Geriye Yahudi olan karısı ve Müslüman erkek kardeşi tarafından erkek yeğeni kalmıştı. Ancak tüm malını Yahudi karısına miras bırakmıştı. Yeğenine ise bir şey bırakmamıştır. Bunun üzerine insanlar kendisiyle ilgili olarak birçok suçlamalarda bulunmuşlardır.

343. *Yezden Türkî*

Yezden Türkî ileri gelen emîrlerdendi. Bu devlete hükmetmiş bir kişiydi. Mezhep konusunda son derece mutaassıptı. *Rafidiye*⁷²³ mezhebi kendisinin sayesinde yaygınlaşmıştır. *Ehl-i Sünnet*'ten olan insanlara ise eziyet etmiştir. Günlerce yüksek tansiyon hastalığıyla uğraştı.

Bu yılın Zilhicce (M. Temmuz-Ağustos 1173) ayında vefat etmiştir. *Bâb el-Âmme*'deki evinde defnedilmiştir. Sonra *Kureyş Mezarlığı*'na taşınmıştır.

YIL 569 (M. 1173-1174)

Bu yılın Muharrem ayının üçü Erbiâ (M. 14 Ağustos 1173, Salı) gecesine *Zaferiyye*⁷²⁴, de bir yangın meydana geldi. Bu yangın birçok yeri etkisi altına aldı. Alevler şafak vaktine kadar sürdü.

⁷²³ Bu mezhep *Şiî* mezhebinin 21 kolundan birisi olup Türkçede *Rafizî*, *Rafizi* gibi adlandırmalarla ifade edilmektedir. Türker Göktürk ve İsa Dağ, **a.g.e.** s.461.

⁷²⁴ Bağdat'ın doğusunda yer alan büyük bir mahalledir. Bu mahallenin yanında “*Karâh*” olarak adlandırılan büyük bir mahalle daha vardır. *Karâh Mahallesi*, *Ebrez Kapısı*'nın hemen karşısında bulunurken *Zaferiyye Mahallesi* batısında yer almaktadır. Muhtemelen bu her iki büyük mahalle de Halifenin sarayının

O gün *Muhammed el-Tûsî*, *Tâciyye*'de bulunmaktaydı. *İbn el-Mulcem*'in dediğine göre (Hz. Hüseyin) aleyhisselamın katledilmesini lanetlemediği için insanlar kendisine karşı galyana gelmişlerdi. Sonunda kendisine tuğla atmaya başladılar. *Tûsî*, bulunduğu meclisten dışarı çıktı. Kendisinin güvenliğini Türkler sağlıyorlardı. *Tâciyye*'deki meclisinde oturup hitap etme günü geldiğinde kendisi için bir döşek serildi. İnsanlar ise kendisini *recm* etmek için hazır bir şekilde *Suhârî*'de toplanmışlardı. Yanlarında saydam *cam kârûre* getirmişlerdi. Ancak *Tûsî*, vaaz verdiği meclisine gelmedi. Bunun üzerine oturacağı döşegi paramparça ettiler. Oysa *Tûsî*'ye halkın kendisine karşı öfke dolu olduğu belirtilerek gidip vaaz meclisine oturmaması, hatta *ribât*ından dışarı bile çıkmaması tavsiye edilmişti. Daha sonra da Muharrem ayının yirmi biri İsneyn (M. 1 Eylül 1173, Cumartesi) günü tüm vaizlerin vaaz etmesi yasaklandı. Bunun üzerine *Tûsî*, Safer ayının altısında (M. 16 Eylül 1173) dîvândaki *nâibe* gönderildi. *Nâib* şöyle dedi:

-Bana öyle geliyor ki sen, *Şâfiî*lerden birisi ve *Hanefî*lerden birisinin sırayla vaaz etmesi daha hayırlıdır. Anlaştık mı?

Daha sonra vaaz vermek peş peşe serbest hale geldi.

Bu sene Temmuz ve Ağustos ayında ömrümüzde hiç görmediğimiz bir sıcaklık gördük. O sırada hacılar *Hicâz*'a gitmişlerdi. Döndüklerinde kendilerinin de *Hicâz*'da dolu belasıyla uğraştıklarını belirtmişlerdi. Eylül ayının gelmesiyle *Bağdat*'ın havası değişti. İnsanlar nezle ve vereme yakalandılar. Bu hastalıklara yakalanmayan kişiyi neredeyse göremez hale geldik. Oysa genelde bu tür hastalıklara

görevlilerinden birisi olan *Zafer*'e atfedilmiştir. *Zaferiyye*'den çıkan *Ebû Nasr Ahmed* gibi bazı önemli kişiler de bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.237.

bazıları yakalanırken bazıları yakalanmazdı. Ancak bu defasında neredeyse halkın tamamı bu hastalıklara yakalanmıştı.

Rebûlevvel (M. Ekim-Kasım 1173) ayında batı tarafından bir hurma ağacına yıldırım isabet edip ağacı yaktı. *Harbiyye* halkı bana kendileri için akşamları bir vaaz meclisi tertip edip edemeyeceğimi sordular. Ben de Rebûlevvel ayının on altısı Cuma (M. 25 Ekim 1173, Perşembe) gecesi vaaz vereceğime dair söz verdim. Bu haber *Bağdat*'ta büyük yankı bulmuştu. Halk bölük bölük gelmeye başlamıştı. Şaban ayının yarısında (M. 21 Mart 1174) bu sayı daha da artmıştı. Akşam namazından sonra *Bâb el-Basra*'ya gidip içeri girdim. Halk beni ellerindeki çok fazla mumla karşıladı. Orada bana büyük bir halk kitlesi eşlik etmişti. *Bâb el-Basra*'dan çıktığımda *Harbiyye* halkının beni yine sayısız mumlarla karşıladığını gördüm. Onların bu mumlarına *Bâb el-Basra* halkının mumları da eklendi. Yaklaşık bin adet mum olduğunu tahmin ediyordum. *Berriyye*'nin ışıklarla kaplandığını gördüm. Mahallelerdeki kadınlı erkekli, çoluklu çocuklu tüm insanlar dışarı çıkmış seyrediyorlardı. *Berriyye*'deki bu kalabalık Salı Pazarı'ndaki kalabalığı andırıyordu. Daha sonra *Harbiyye*'ye girdim. Sokaklar dolup taşmaktaydı. Sabahleyin kuşluk vaktinden itibaren pencereler bile tutulmuştu. Denildiğine göre insanlar meclisime gelebilmek için dışarıya çıkıp *Suhârî*'de *Bâb el-Basra* ile *Bâb el-Harb* arasında koşuşturuyorlarmış. Yine denildiğine göre meclisime gelenlerin sayısı üç bin kişiden fazlaymış.

Rebûlevvel (M. Ekim-Kasım 1173) ayında Halifenin oğlu *Emîr Ebû'l-Abbas*, *Tâc Sarayı*'nda yüksek bir kubbeden yere düştü. Bu olay bedenini yorgun düşürmüş olsa da yüce Allah kendisini korudu.

Bu ayda *Vezir İbn Reisüruesâ* çocuklarını sünnet ettirdi. Bu münasebetle de büyük bir davet verdi. Bana da birçok şey gönderip şöyle diyordu:

-Bu senin payındır. Çünkü ben, şarkı söylenen bir yere gelmeyeceğimi biliyordum.

Rebûlâhir (M. Kasım-Aralık 1173) ayında *Tûsî* ile baş nakîb arasında bir tartışma meydana geldi. *Tûsî*:

-Ben nakîblerin vekiliyim. Ben Allah'ın yeryüzündeki vekiliyim, diyordu.

Baş nakîb ise kendisiyle dalga geçerek şöyle dedi:

-Allah'ın yeryüzündeki tek vekili İmam'dır (s.a.v.).

Baş nakîb daha sonra durumu *İmam*'a bildirdi. *İmam* da *Tûsî*'nin Rebûlâhir ayının yirmi dördünde (M. 2 Aralık 1173) ülkeden çıkarılmasını emretti. Ancak *İmam*'dan ricada bulununca batı tarafında bir süre ikâmet etmesine izin verildi. Sonra tekrar ricada bulunuldu ve *Harîm*'e girmesine izin verildi. Sonra tekrar ricada bulunuldu ve meclisine iade edildi. Çünkü *Reyhân el-Hâdim* kendisini çok seviyordu.

Cemâdiyelâhir (M. Ocak-Şubat 1174) ayında fıkıhçı *Muhyî*, günlerce dîvânda tutuklandı. Çünkü *dehrî* (ahrete inanmayan) görüşünü paylaştığı, bu nedenle de ne namaz kıldığı ne de oruç tuttuğu söylenmişti. Nitekim bazı insanlar da onunla aynı görüşü paylaşıp ona karşı meyletmeye başlamışlardı. Bu insanlar onun görüşünü paylaşmayı bırakınca tutuklu bulunduğu yerden çıkarıldı.

Receb (Şubat-Mart 1174) ayında *İbn el-Herevî*, *Nureddin* tarafından elçi olarak geldi. Beraberinde çok miktarda hediye de vardı. Bu hediyeler arasında *Mısır* elbiselerinden elbiseler ve sanki komedyen elbisesine benzer bir cilde sahip olan bir de cildi çizgili eşek (zebra) vardı.

Receb ayının yirmi dokuzu Erbiâ (M. 5 Mart 1174, Salı) günü *İbn el-Şâşî*, *Nizamiyye*'deki ders verme işinden azledildi. Yerine ise *Ebü'l-Hayr el-Kazvinî* getirildi.

Bu yılın Şaban (M. Mart-Nisan 1174) ayında *Şemle Turkmânî*'nin erkek kardeşinin *İbn Senkâ* olarak bilinen oğlu Bağdat'a geldi. *Mâhkî Kalesi*'nin yakınlarında bulunan *Bâzarâyâ*⁷²⁵ vilayetine bir kale yaptırdı. Bu kaleyi yaptırmasındaki amaç diğer beldelere saldırmak için burasını bir üs olarak kullanmaktı. Bu nedenle kaleye erzak taşıdı. Ancak sultan kendisine karşı koyması için asker gönderdi. İki ordu karşı karşıya geldi. *İbn Senkâ*, *Bağdat* ordusunun sağ cenahına saldırdı. Bu cenahı darmadağın etti. Bunun üzerine *Kaymaz Amîdî*, emîrlerin yanına gidip onları suya dalmaları konusunda cesaretlendirdi. Çünkü orada delikler açılmıştı ve sular fişkırmaktaydı. *Kaymaz* ve beraberindeki bir grup bu deliklerden içire dalıp suyun altına gittiler. Sonra zor bir savaş başladı. *İbn Senkâ* esir alındı. Sonra öldürüldü. Başı da getirilip *Bâb el-Nevbî*'ye asıldı. Kale de yerle bir edildi. Daha sonra *Şemle*'nin elçisi geldi. *Şemle* olanlardan dolayı çok özür dilediğini ve itaatini bildiriyordu. Ancak bu elçi itibar görmedi⁷²⁶.

⁷²⁵ Bu kelime *Mu'cem el-Büldân*'da "*Bâdarâyâ*" şeklinde geçmektedir. *Bâdarâyâ* ise *Bâksuyâ* yakınlarındaki bir yer adıdır. *Bendenecîn* ile *Vâsıt*'ın nahiyeleri arasında bulunmaktadır. Burada çok kaliteli kuru hurma yetiştirilmektedir. Yine Hz. *İbrahim*'i yakmak için ilk odun toplanan yerin de burası olduğu rivâyet edilmektedir. Buradan çıkmış birçok ünlü kişi mevcuttur. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.317.

⁷²⁶ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

"*Hûzistan hâkimi Şemle Turkmânî'nin yeğeni İbn Senkâ, bu yılın Şaban (M. Mart-Nisan 1174) ayında Mâhikî yakınlarında bir kale inşa etti. Çünkü yöredeki yerleri ele*

Ramazan ayının başlarında (M. Nisan 1174) *Dicle*'nin suyu aşırı derecede yükseldi. Ramazan ayının yedisinde (M. 11 Nisan 1174) ise durum daha da kötüleşti. Ramazan ayının sekizi Cuma (M. 12 Nisan 1174, Cuma) gecesi çok şiddetli bir yağmur başladı. *Hazîra*⁷²⁷ çevresi ve *Hazîra*'nın kendisinde şimdiye kadar görülmemiş bir dolu oldu. Bu dolu evleri yerle bir etti. Birçok insanı da öldürdü. Ayrıca birçok hayvanı da telef etti. Bazı güvenilir kaynaklar bana yağın dolu tanelerini tarttıklarını ve bir dolu tanesinin yedi rıtl ağırlığında geldiğini söylediler. Yine söylediklerine göre büyüklüğü dalları koparan bir turunç büyüklüğündeymiş. Evler yerle bir oldu. Sonra Ramazan'ın on biri Ahad (M. 15 Nisan 1174, Pazartesi) günü sular yükselmeye başladı. Bu yükseklik o kadar fazlaydı ki bir kol boyu kadar artmıştı. Sonra her tarafı yıkmıştı. İnsanlar dışarılar çıkıp *Suhârî*'deki tepelerin üzerilerine çadırlar kurmaya başladılar. İnsanlar ev eşyalarını Halifenin evine taşıdılar. Bazıları da sıradan insanların dışarı çıkıp *Kûrac*'a giderek orada çalışmalarını konusunda tavsiyelerde bulundular. Bunun üzerine hepimiz yola çıktık. *Kûrac*'ın üst

geçirmek için bu kaleden yararlanmak istiyordu. Bunun üzerine Halife kendisine karşı Bağdat'tan asker gönderdi. İki taraf karşılaşınca İbn Senkâ, Bağdat askerlerinin sağ kanadına saldırıp bozguna uğrattı. Ancak askerler büyük ve çetin bir savaşa girdi. Sonunda İbn Senkâ esir düştü. Kafası kesilip Bağdat'a gönderildi ve Bâb el-Nûbî'ye asıldı. Yaptığı kale de yıkıldı.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.10. s.52-60

⁷²⁷ Kelime anlamı itibariyle *deveyi soğuktan ve rüzgârdan korumak için eğer yapılan yerdir*. Ancak isim olarak *Yemâme*'deki bir yerdir. Burada hurma yetiştirilir. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.2, s.274.

taraflarında *Zûr*⁷²⁸ *Takiyye* denilen köydeki bölümünde bir yer delinip açılmıştı. Su işte buradan geliyordu. Oraya çalışmaya giden halk bunu fark edip bu yırtık yeri kapattılar. Askerler de gece boyunca onlarla beraberdi. Sonra bu görevi *Emîr Kaymaz* bizzat tek başına üstlendi. O gün ikindiden sonra *Halifenin* evinin yanından bir gedik açıldı ve su buraya doldu. Oradan da caddeleri doldurdu. İnsanlar büyük bir gayretle buraları kapattılar. Halk geceyi yeisle geçirdi. Hüngür hüngür ağlıyorlardı. Sürekli dua ediyorlardı. Nihayet sular yaklaşık iki kol boyu çekilmeye başladı. İnsanlar rahat bir nefes aldılar. Ancak o günlerde fiyatlar artmıştı. Bir bağ itburnu otu bir kîrâtye, bir *hoşkâr*⁷²⁹ ekmeği beş rıtl ve bir kîrât'a satılmaya başlandı. Doymak bilmeyen su duvarlardan içeri sızarak *Nizamiyye*, *Tutuşiye*⁷³⁰, *Ebû'l-Necîb Medresesi* ve *Kayser Medresesi*'nin içini doldurup tüm kıyıları kapladı. Bu su sızıntısı daha *Ebû Sa'd el-Sûfi*'nin ribâtına ulaştı. Oradaki mevkileri yerle bir ettikten sonra da *Derbu*

⁷²⁸ *Meyyâfârikîn* yakınlarında Dicle'ye dökülen bir nehir adıdır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.157.

⁷²⁹ Farsça bir kelimedir. Ayrıca *hoşkenân* olarak da bilinir. Kuru bir ekmek türüdür. Yine un, şeker, badem ya da fıstıktan yapılan bir tatlı unlu mamule de bu ad verilirdi. Bu tatlı türü yağda pişirilirdi. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g. e.** s.69; Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.162.

⁷³⁰ Bağdat'ta bir yer adı olup *Tutuş* adındaki bir adama atfen bu isim verilmiştir. Burası aslında *Nizâmiyye Medresesi* yakınlarında bulunan ve *Akkâr Tutuşi* olarak bilinen bir çarşı adıdır. Bir de bu çarşıya yakın bir yerde *Ebû Hanîfe* taraftarları için inşa edilmiş "*Tutuşa*" adında bir medrese bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.15.

*el-Silsile*⁷³¹,ye, oradan da her tarafa sızdı. Ancak bu su hemen sakinleşip azalmadı. Aksine *Halifenin Sarayı*'na sızıp *sirdâb*⁷³²ları doldurdu. Bu sırada Halife, *Bâb el-Firdevs*⁷³³ten dîvâna doğru gitmekteydi. Halife oradan da camiye gitti. Su, *Bedriyye*'de yerden fişkıarak çıktı. Daha sonra *Bedriyye*'nin tamamını yerle bir etti. Kapılarını kapatıp oradan da *Dâr el-Besâsiri*⁷³⁴ ve *Derb el-Şâir*⁷³⁵ sarnıçlarına gidip

⁷³¹ Irak'ın ortasından geçen bir nehir olup *Horasan* yolundan devam ederek *Tasûc*'a dökülür. Öte yandan *Silsel Temîm* topraklarında yer alan *el-Dehnâ*'daki bir dağ adıdır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.236.

⁷³² *Sirdâb* kelimesi aslen Farsça olup Arapça'ya İslamiyet'le birlikte girmiştir. Sözlük anlamı itibariyle “*mağara*” demek olup evler içinse bodrum katı anlamına gelmektedir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.242.

⁷³³ *Firdevs el-Hasaney* tarafından Dicle'nin kıyısında yaptırmış olup en meşhur halifelik saraylarındandı. Zamanla buranın etrafı yeni şehir surlarıyla çevrilmiştir. Burası daha sonra da Bağdat'ın doğu sınırlarının içerisinde yer almıştır. <http://www.iraqna-iq.com/baghdad%20memory/amakn24.htm>. Çoğulu *ferâdis* olan *firdevs* kelimesinin aslı ise Latince olup Arapçaya sonradan girmiştir. Sözlük anlamı itibariyel “*bahçe*” demektir. Denildiğine göre uzaydaki her yerde bir *firdevs* bulunmaktadır. Kelime aslen eril olmasına rağmen Âyette dişil olarak da geçmektedir. *Firdevs*, mekan olarak Dimaşk yakınlarında bir yerdir. *Bâb el-Firdevs* ise Dimaşk kapılarından bir kapının adıdır. Yine *Haleb*'de *Berriyye*, *Husâf* ve *Hadırtay* arasında bir yere de *Ferâdis* denmektedir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.242-243.

⁷³⁴ *Besâ* ya da *Fesâ* şeklinde okunan bu kelime Farsçadır. Bu kelime aslen kuzey rüzgârı için söylenirdi. Daha sonra ise yer adını almıştır. Yaklaşık *Şeyzer* şehri

oraların da altından fişkırmaya başladı. Birçok ev yerle bir oldu. Bu su oradan uzak mekânlara kadar ulaştı. *Memûniyye*'de bir şişkinlik meydana geldi. Su daha sonra batı tarafından *Harîm el-Tâhir*'e gitti. Oradaki binalar da yerle bir oldu. Su oradan *Mâristân*'a ulaştı. Burada yükseldi. *Mâristân*'ın birkaç *şubbâk*⁷³⁶'i demirleriyle birlikte alaşağı etti. Sefineler *Mâristân* bölgesine *şubbâkten* giriyordu. Nitekim *Mâristân*'da oranın ihtiyaçlarını yerine getiren idareciden başka kimse de kalmamıştı. Rivâyete göre bu idareci karaardıçtan yapılmış levhaları bir araya getirip bir çember haline getirdikten sonra birbirine bağlamıştı. Bu çember sacın üzerine gerekli yiyecek, içecek, yağ ve çakmak bile koymuştu. Hastaları da bu çember sacın üzerine çıkardı. Su daha sonra oradan da geçerek *Mansur Camisi*'nde bulunan *Sakâyat*⁷³⁷ *el-Râdiye*'ye ulaştı. *Ahmed Mezarlığı* tamamen sular altında kaldı. Bu

büyüklüğündeki bu şehrin caddeleri geniş olup yapıları güzeldi. Havası ise *Şeyzer*'dan daha temizdir. Binaları da daha geniş olup çamur ve ahşaptandı. Yine *Badat*'taki *Besâsîrî Evi* de bu şehre nispeten bu şekilde adlandırılmıştır. *Besâsîr* ise sözlük anlamı “*Cömert Aslan*” demektir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.260-261.

⁷³⁵ Bağdat'ta *Mansur* şehrinin üst tarafında yer alan bir mahalledir. *Basra* ve *Musul*'dan gelen gemiler bu mahallenin limanında demirlemekteydi. Yakut el-Hamavî döneminde de yine *Bâb el-Şâir* adında başka bir mahalle daha bulunmaktaydı. Ancak bu ikinci mahalle *Dicle Nehri*'ne uzak bir yerde yer almaktaydı. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.308.

⁷³⁶ Demir ya da ahşap parmaklıklarla örülmüş olan pencere, menfez ya da aralıktır. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.98

⁷³⁷ Sözlük anlamı itibariyle “*sulamak*” demektir. Arap kültüründe Cahiliyye döneminden beri yer almaktadır. İslami dönemde ise Mekke'ye gelen hacıları

mezarlıkta sadece *Beşr el-Hâfi*'nin mezarı sulara gömülmemiştir. Çünkü bu mezar tümsek bir yerdedir. Sel baskınından birkaç gün sonra *Ahmed Mezarlığı*'nı görenler dehşete kapılmışlardır. Çünkü sular mezarlığın altını üstüne getirmiş ve kemikleri bir araya toplayarak sanki bir kemik tepesi oluşturmuştu. Yine mezar kitabelerini de toplayarak bir mezar yazıtı tepesi haline dönüştürmüş gibiydi. Su, daha sonra *Harbiyye* ve *Meşhed*'i de tamamen kapatmıştı. *Meşhed*'in surlarının çoğunu yıkmıştı. *Meşhed*'in altından fışkırarak altındaki toprakları yukarı fırlatmıştı. Sular *Harbiyye*'de bulunan *âder*⁷³⁸e de sızdı. *Dicle*'den gelen su *Dâr el-Kazz*⁷³⁹'a doldu.

sulamak için “*Sakâyat el-Huccâc*” terimi görülmektedir. Mekke'ye gelenlere su sağlamak için sırayla ücretsiz bir şekilde Mekke yakınlarındaki kuyulardan ve diğer yerlerden develerle sular getirilip bir depoda toplanmaktaydı. İşte bu depoya “*Sakâya*” denilmektedir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.252.

⁷³⁸ Sadece yüksek kesimdeki namuslu kadınlara verilen bir isimdir. Ancak terim anlamı itibariyle *sultanın karargahı* ve *meclisinin bulunduğu mekân* anlamına gelir. Bu kelimenin tekili ise “*dâr*” şeklindedir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.10, Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g. e.** s.14.

⁷³⁹ *Bağdat*'ın sahra tarafında yer alan büyük bir mahalledir. Şehirle bu mahalle arası yaklaşık bir fersâhtır. Daha sonra bu mahalle ve etrafı yerle bir olup sadece *Dâr el-Kazz*, *Attâbiyyîn*, *Nasrıyye* ve *Şiharsûk* gibi dört tane mahallesi ayakta kalmayı başarmıştır. Bu mahalleler dışındaki yerlerin tamamı ise tepeler haline dönüşmüştür. Yakuti, zamanında bu mahallede kâğıt işiyle uğraşanlar çalışmaktaydı. Bu mahalleden birçok ünlü kişiler yetişmiştir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.422.

İnsanlar *Dâr el-Rakîk*⁷⁴⁰, *Harbiyye* ve *Derb el-Şaîr*'in caddelerinden seffinelerle iniyorlardı. Su, *Bâb el-Şam*⁷⁴¹ Mezarlığı'nı kapladı. *Bâb el-Nasriyye*'deki *Meşhed*'i vurup *Sarât Kanalı*'ndan *Bâb el-Kerh*⁷⁴²'e gitti. İnsanlar selden kurtulmak için

⁷⁴⁰ *Bağdat*'ta *Harîm el-Tâhiri*'nin güney batı tarafına bitişik olan bir mahalledir. Şair *Rakîk*'a atfen bu şekilde adlandırılmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.420.

⁷⁴¹ *Bağdat*'ın batı tarafında bulunan bir mahalledir. Burada birçok ünlü kişi yetişmiştir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.308.

⁷⁴² *Kerh* kelimesi aslen Arapça olmayıp Arap yarım adasında bulunan eski bir medeniyetin dili olan ve *Sâmi* dil ailesine mensup bulunan *Nebatî* dilinden geçmiştir. Sözlük anlamı itibariyle “*toplamak*” demek olup terimsel anlamı bakımından hepsi de Irak'ta bulunan birçok yer adıdır. Mesela *Kerh Bâcdâ*, *Kerh el-Basra* ve *Kerh Bağdat* gibi yerler bulunmaktadır. Burada söz konusu olan yer ise *Kerh Bağdat*'tır. *Bağdat*'ın kurucusu *Mansur*, *Bağdat*'ın inşa edilmesi emrini verdikten sonra şehrin çarşılarını bir daire etrafında toplamak istemiştir. Her bir çarşının da kendisine ait bir kapısı olacağı düşünülmüştür. Bir süre sonra bir *Rûm* elçi buraya gelerek kralının emri üzerine *Bağdat*'ın bütün çarşılarını gezip tüm surlarına çıkıp şehrin planını iyice kavradıktan sonra *Mansur*'un yanına gitmiştir. *Mansur* ise kendisine şehri nasıl bulduğunu sorduğunda şehri çok mükemmel bulduğunu ancak bu plana göre *Mansur*'un düşmanlarının her türlü bilgiyi kolayca elde edebileceğini söylemiştir. Bunu da çarşıların dairesel şekilde birbirine bağlı olmasına dayandırmıştır. Bunun üzerine *Mansur* bir emir vererek şehrin planında değişikliğe gitmiş, demircilerin bulunduğu çarşı gibi kendisine zarar gelebilecek çarşuları şehrin dışına çıkarmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.448-449.

yüksek tepelere çıkmışlardı. Birçok köy ve sayısız mezra sel yüzünden yok olup gitmişti.

Ramazan ayının yirmisi Cuma (M. 24 Nisan 1174, Çarşamba) günü surların dışına çıkmıştım. Bir de baktım ki *Sultan Camisi*'nin hatibi (imamı) için *Devvâb Çarşısı*'nda bir minber konulmuş. *Sultan Camisi* suyla dolduğu için insanlara burada namaz kıldırırmaktaydı. Ramazan ayının yirmi biri Hamîs (M. 25 Nisan 1174, Perşembe) günü öğleden sora büyük bir dolu başladı. Bir süre devam eden bu dolu birçok şeyi kırdı. Ramazan (M. Nisan-Mayıs 1174) ayındaki bu dolunun peşinden ise gök gürleyip şimşek çakarak yağmur başladı.

Ramazan ayının yirmi ikisi Cuma (M. 26 Nisan 1174, Cuma) günü *Tüse Mescidi*⁷⁴³ camiye çevrildi. Burada namaz kılınmasına izin verildiği için Cuma namazı da burada kılındı. Sonra Ramazan ayının yirmi üçü Sebt (M. 27 Nisan 1174, Cumartesi) günü su öncekinden daha fazla bir şekilde birden geri döndü. Gittikçe de artıyordu. O gün büyük bir yağmur da başladı. *Kûrac* ve *Dâr el-Sultân*'a evine giden gedik de açıldı. Buraları su kaplamıştı. Bu su, *Suhârî*'yi da kaplayarak surların kapısına kadar ulaştı. *Caferiyye*⁷⁴⁴ ve *Zubâbiyye* tepeleri gibi yüksek tepelerde bulunan çadırlara kadar ulaştı. Halk tedirgin bir şekilde oturup suyun şehre girmesini

⁷⁴³ *Tüse Mahallesi*'nde bulunan mescittir. Bkz. İlgili dipnot.

⁷⁴⁴ Halife Cafer el-Mutevekkil Aliullah b. Mu'tasım Billah'ın Samarra yakınlarında *Mâhuza* olarak adlandırılan yerde inşa ettirmiş olduğu bir saraydır. Daha sonra bu sayarın yanına bir şehir kurulmuştur. Zamanla askeri açıdan da önem kazanmış olan bu sarayın çevresi *Samarra*'dan daha büyük bir hal almıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.143-144.

beklemeye başladı. Su, *el-Sebtî* ve *Hayzurân*⁷⁴⁵’ı kapladı. *Ebû Hanife* halkını bastı. Bu su *Ebû Hanife* halkının yaşadığı yere mahallenin arka tarafından geldi. Halk çocuklarıyla birlikte bu baskından kurtuldu. Su, mahallenin tamamını ve *Mehdi Camisi*’ni kapladı. Camiyi bir kol⁷⁴⁶ boyu doldurdu. Su, halifenin sarayındaki ve diğer yerlerdeki evleri yıktıktan sonra sirdâbları doldurdu. Hizmetçilerden bir grup *Harîm*’deki evlere sığınmak zorunda kaldı. *Suhârî* de sular altında kaldı. Halkın büyük bir bölümü *Kerh*’e geçti. Surlar da sular altında kaldı. Surlardan büyük delikler açıldı. Halk açılan bir deliği kapatmaya çalışırken bir diğer delik açılıyordu. Çıglıklar, bağışmalar ve Allah’a niyaz nidaları yükseliyordu.

Bu su baskını yüzünden ekmeğin fiyatı arttı. *Şevk*⁷⁴⁷ kaybolmuştu. Sultanın adamları *Kûrac*’a karşı koymak için setlerle kapatmaya çalışıyorlardı. Suyun içine alt tarafı demirli olan *kanâ*⁷⁴⁸ sapladılar. Daha sonra da buraya sınırsız sayıda kereste getirip yığdılar. Ancak su Şevvâl ayının yedisinde (M. 11 Mayıs 1174) önüne set çekilmesi için ustaca yapılan bu kanâyı da geçti. Ayrıca surların yan taraflarında yapılmış olan su basmanlarını da kapladı. Su daha sonra yaklaşık bir ay boyunca surların arka taraflarından akıp yine surların arka taraflarında bulunan hendeklere doldu. Yine Bağdat’ı köylere bağlayan surların gerisindeki köprüyü de kapladı⁷⁴⁹.

⁷⁴⁵ Bağdat’ta bulunan bir köy adıdır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.411.

⁷⁴⁶ Bir kol ya da arşın 55-80 cm arasındır. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.424.

⁷⁴⁷ *Bağdat*’ta yer alan bu yapıya *Kantarât el-Şevk* de denir. Kelime anlamı itibariyle kemerli yapı demektir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3, s.373.

⁷⁴⁸ Çoğulu *kanât* şeklinde olan bu kelime bir tür “*Hint mızrağı*” demektir. Sözlük anlamı itibariyle ise “*kemerli*” demektir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.400-401.

⁷⁴⁹ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

O günlerde *Musul*'dan hareket eden kelekler suda giderken yollarını kaybetmişti. Üzerinde bulunanlar *Bakûbâ*'da çok düşük bir fiyata satıldı. *Musul*'dan gelenler yağmurdan ne kadar evin yerle bir olduğunu anlatıyordu. *Musul*'lular şöyle diyordu:

-Yağmur dört ay boyunca durmadan yağdı. Yaklaşık bin evi yerle bir etti. Halk evin yıkılacağını fark ettiği zaman bizzat yıkıyordu. Bu nedenle yağmurun yıktığı evlerden çok daha fazlasını kendileri yıktı. Çünkü ev yağmur tarafından yıkıldığı zaman içinde yaşayanların üzerine yıkılıp onların hepsinin ölmesine neden oluyordu⁷⁵⁰.

*“Bu sene Ramazan (M. Nisan-Mayıs 1174) ayında Diyarbakır, Cezîre ve Musul'da ardi arkası kesilmeden kırk gün yağmur yağdı. Bu süre içinde güneş sadece iki defa ve her ikisinde de bir anlık kadar görüldü. Evler yıkıldı, enkaz altında kalan pek çok kişi öldü. Yağmur Dicle'de büyük taşkınlara sebep oldu, Bağdat seller altında kaldı. Bu taşkın Bağdat kurulduktan beri meydana gelen taşkınlardan bir arşın daha fazlaydı. Halk boğulmaktan korkup şehri terk etti. Bentler ve kanalların açılmasından korkup Dicle kenarında yaşamaya başladı. Bir gedik açılacak olursa hemen orayı kapatmaya koşuyorlardı. Lağımlardan ve yer altındaki oluklardan sular çıkıyordu. Su baskını pek çok evi harabeye çevirdi. Bîmâristân Adudî de sularla doldu. Küçük kayıklar Bîmâristân'ın pencere kafeslerinden girdi. Çünkü pencere kafesleri kökünden sökülmüştü. Fakat Allah-u Teâlâ suyu azaltarak boğulmak üzere olan insanlara lütuf ve ihsanda bulundu.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.52-62.*

⁷⁵⁰ İbn el-Esîr, *Musul*'daki yağmur olayın daha farklı anlatmaktadır:

Firât'ın suyu daha sonra arttıkça artmıştı. *Firât*'ın yan tarafına yapılmış olan *Sekru Kanîn* adlı bentten dışarı taşmıştı. Buradan taşıp gelen su birçok köyü ve mezrayı yerle bir etti. Daha sonra *İsa Kanalı* ve *Sarât Kanalı*'nın batı tarafına geldi. *Dâr el-Kazz*, *el-Attâbîn*, *Bâb el-Basra* ve *Kerh* halkını sular altında bıraktı. Halk bir süre *Mahâl*'i korumak için tepelerde geceledi. Ancak su fersâh fersâh yayılıyordu. *Mahâl*'in arkasından geçip *Hendek*⁷⁵¹, *Sarât Kanalı* ve *İsa Kanalı*'nda altüst oluyordu. *Bâb el-Basra Kemerî*'nden bir parçayı koparıp yere attı.

Çok tuhaftır ki bu su *Duceyl*'in mezralarını susuzluktan helak etti. Koyunlar ölüyordu. Hastaliksız olarak getirilenler burada bulaşıcı hastalığa yakalanıyordu. Bunun sonucunda ise deve bir kîrâta satılır olmuştu. Devenin etinden yiyenler de hastalanıyordu.

Bir süre sonra meyve fiyatları arttı. Bir tane elma yarım dâнка satılmaya başlandı. Bir tane armut ve bir tane şeftali de aynı şekilde yarım dâнка satılıyordu. Kürekle alınan hurmanın fiyatı bile arttı. Bin adet tuğlanın fiyatı da üç buçuk dînâra yükseldi.

“*Bu sene Ramazan (M. Nisan-Mayıs 1174) ayında Diyarbakır, Cezîre ve Musul'da ardi arkası kesilmeden kırk gün yağmur yağdı. Bu süre içinde güneş sadece iki defa ve her İkisinde de bir saniye kadar görüldü. Evler yıkıldı, enkaz altında kalan pek çok kişi öldü.*”

⁷⁵¹ *Hendek* kelimesi Arap coğrafyasında birçok yere isim olmuştur. Suudi Arabistan'da bulunan Medine'nin etrafına kazılan bir *hendek* vardır. *Cürcan*'daki bir mahalle adıdır. Ayrıca Mısır'da Kahire yakınlarında bir köy adıdır. Irak'taki Kûfe'de *Hendek* bulunmaktadır. Bu hendeği *Sâbûr*, Araplardan korunmak için kazdığı için *Sâbûr Hendeği* olarak anılmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2. s.392.

Bu yılda *Mahmud Zengî*⁷⁵² vefat etti. Kendisinden sonra *Haleb*'de *Sünnî*lerle *Şîî*ler arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Her iki taraftan da bazı insanlar öldü. *Zâhir*, şehri yağmaladı. Beş bin *harkâh*⁷⁵³ ve bir Türkmen evi gitti.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

344. Ahmed b. Ali

Ahmed b. Ali İbn el-Muammer b. Muhammed b. Ubeydullah el-Hüseynî, Alevî nakîbiydi. *Zâhir* olarak bilinmekteydi. Çok hadis dersi almıştır. Güzel ahlaklı ve iyi huyluydu. Sonradan *Râfizîliği* reddetmişti.

Cemâdiyelâhir ayının yirmisi Hamîs (M. 26 Ocak 1174, Cumartesi) gecesini vefat etmiştir. *Harîm el-Tâhiri*⁷⁵⁴deki evinde geçici bir süreliğine defnedilmiştir.

⁷⁵² *Mahmud Zengî* hakkındaki ayrıntılı bilgi bu yılda vefat edenlerin anlatıldığı bölümde 348 numaralı maddede verilmektedir.

⁷⁵³ (خرکاه) Farsça olup *büyük çadır* anlamındadır. Arapçaya ise Eyyübîler zamanında girmiştir. Daha sonra anlam genişlemesine uğrayarak belirli bir iskelet üzerine ahşaptan yapılmış olan evlere isim olmuştur. Bu evler içeriden çuha (pamuk) kumaşla ya da dokumalarla asılırdı. Meliklerin ya da sultanların seferleri sırasında kışın soğuktan korunmaları için götürülürdü. Malikler ve Sultanlar geceleri *harkâhın* içindeki çadırda kalırlardı. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.160.

⁷⁵⁴ Bağdat'ın güneybatısındaki en yüksek yerde bulunmaktadır. *Tâhir b. el-Huseyn b. Musab b. Zurayk*'a atfen bu adla anılmıştır. Buraya sığınan herkesin can güvenliği sağlandığı için *Harîm* şeklinde adlandırılmıştır. Burayı ilk inşa eden *Tâhir b. el-Huseyn*, Abbasîler zamanında önemli bir şahsiyetti. Kendisi edebiyatçı, şair, cesur, yiğit ve bahadır bir kimseydi. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2. s.251-252.

Daha sonra evinden alınıp *Medâin*'de bulunan *Sibyân Meşhedî*'ne defnedilmiştir. Öldükten sonra makamına ise oğlu geçmiştir.

345. *Hasan b. Ahmed*

İbn el-Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Attâr Ebû'l-Alâi el-Hemedanî ilim tahsil etmek için çok fazla yolculuk yapmıştır. Kur'ân-ı Kerim ve dil dersleri almıştır. Bağdat'a geldikten sonra daha çok hadis dersi almaya başlamıştır. Burada ayrıca çok sayıda kitap edinip kendi memleketi olan Hemedan'a dönmüştür. *Hemedan*'ı kendisine yurt edinmiştir. Nitekim Hemedan'da itibar, makam ve belirli bir mevki sahibiydi. Hafız bir kişiydi. *Marazî Tarikati*'ni kabul ediyordu. Kıraat ve hadis dersi almak için kendisine gelmekteydi.

Bu yılın Cemâdiyelâhir ayının onu Hamîs (M. 16 Ocak 1174) gecesi vefat etmiştir. Vefat ettiğinde seksen yaşını dört ay ve birkaç gün geçmişti.

Masannıf şöyle demektedir:

-Öldükten sonra rüyalara girmişti. Bir rüyada dört duvarı kitaplarla dolu bir şehirde görülmüştü. Yine bu rüyada etrafındaki sayısız kitaplarla uğraşmakla meşgul bir şekilde görülmüştü. Kendisine rüyada şöyle denildi:

-Bu kitaplar nedir?

Kendisi de şöyle cevap verdi:

-Allah'tan beni dünyada meşgul olduğum şeyle meşgul etmesini niyaz ettim.

Bunun üzerine Allah da bana işte bu kitapları verdi.

Bir başkası da kendisini rüyasında görmüştü. Adam rüyasında iki elin mihraptan dışarı çıktığını görmüş ve kendisine şöyle sormuştu:

-Bu eller nedir?

Kendisine Şu cevap verildi:

-Bu eller Âdem'in elleridir. Ellerini *Ebû'l-Âlâ el-Hafiz*'ı kucaklamak için açmıştır.

Bunun üzerine adam sözlerine Şöyle devam etti:

-Bir de baktım ki *Ebû'l-Âlâ el-Hafiz* geri dönmüş. Kendisine selam verdim.

Selamımı aldı ve Şöyle dedi:

-Ey filanca. *İbn Ahmed* benim mezarımın üzerine çıkıp telkinimi verdiğinde sesimi duymadınız mı? Meleklerle öyle bir baĐırmıŐtım ki bana hiçbir Şey söyleyemeden geri dönmüŐlerdi.

346. *Rüstem b. Şerhîk*⁷⁵⁵

Kendisi vâiz olan Rüstem b. Şerhîk Ebû'l-Kâsım hadis dersi almıştır. Vâizliği ise Şeyhimiz *Ebû'l-Hasan ez-Zâğûnî*'den öĐrenmiŐtır. *Rızkullah Caddesi*'nde ikamet etmiŐtır. *Behlîkâ Camisi*'nde vaaz veriyordu.

Bu yılın Rebûlevvel ayının yirmi altısı Sulâsâ (M. 4 Kasım 1173) günü yaklaşık altmış yaşında vefat etmiŐtır. *Bâb Harb*'de defnedilmiŐtır.

347. *İbn el-Ahvâzî*

İbn el-Ahvâzî, *Ebû Hanife Meşhedi*'nde kütüphaneye müdürüydü.

Rebûlevvel (M. Ekim-Kasım 1173) ayında vefat etmiŐtır. Kendi mahallesinden *Beled*⁷⁵⁶'e gelmişti. Burada bir harabede oturmaya başlamıştı. Bu hâl üzeri de ölmüştür. Kardeşi ve babası da aniden bu Şekilde ölmüştür.

⁷⁵⁵ *Serheng* kastedilmiŐ olabilir.

348. Mahmud b. Zengî⁷⁵⁷

⁷⁵⁶ Sözlük anlamı itibariyle “*bir yerde yerleşmek, bir yeri vatan edinmek*” anlamında olan bu kelime İslam âlemindeki birçok yere ad olmuştur. Ayrıca *Karac, Merv el-Rûz* ve *Kirkiret el-Baîr* gibi şehirlere de kısaca *Beled* denilmekteydi. İslam âleminin birçok bölgesinde yer adı olan *Beled*’de birçok ünlü şair, bilgin ve filozof yetişmiştir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1. s.481-482. Bu kelimenin Bağdat yerine kullanıldığı da rivâyet edilmiştir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.72.

⁷⁵⁷ İbn el-Esîr, *Mahmud Zengî*’nin ölümüyle ilgili ayrıntılı bilgi vererek şunları aktarmaktadır:

“*Suriye, Cezîre ve Mısır’ın hükümdarı olan Nureddin -Mahmud b. Zengî b. Aksungur, bu sene Şevvâl ayının on biri Erbiâ (M. 15 Mayıs 1174, Çarşamba) günü boğaz anjininden vefat etti ve Dimaşk Kalesi’nde defnedildi. Sonra oradan Dimaşk’taki Sûk el-Havvasîn civarında yaptırdığı medreseye nakledildi.*

Bir defasında Nureddin, Şevvâl ayının ikisinde (M. 16 Mayıs 1174) yanına güvendiği emirlerden birini alıp dışarı çıkmıştı. Bu emir kendisine:

-Gelecek sene burada buluşup buluşamayacağımızı bilen Allah’ın şanı ne yücedir! demişti.

Bunun üzerine Nureddin:

-Öyle söyleme. Bu aydan sonra görüşüp görüşmeyeceğimizi bilen Allah’ın şanı ne yücedir! de, dedi.

Nureddin bu ayın on birinci günü emir de bir yıl dolmadan öldü. Her biri kendi söyledikleri tarihlerde öldüler.

Nureddin, Mısır'a gidip orayı Salahaddin'in elinden almaya hazırlanıyordu. Çünkü kendi bölgesindeki Haçlılarla cihad hususunda fazla istekli olmadığını düşünüyordu. Aslında Nureddin, onun kendinden ve kendisiyle buluşmaktan korktuğu için böyle hareket ettiğini biliyordu. Salâhaddin de Nureddin'e karşı Haçlılardan yararlanmak niyetiyle onların o güzergâhta bulunmalarını tercih ediyordu. Nureddin bu maksatla Musul, Cezîre ve Diyarbakır'a haber gönderip askerleri sefere çağırdı. Suriye ve Musul hâkimi olan yeğeni Seyfeddin Gâzi'yi o bölgede bırakmak ve kendisi de askerleriyle Mısır'a hareket etmek niyetindeydi. Bu iş için hazırlanırken Allah'ın reddi mümkün olmayan emri geldi.

"Tabib el-Rahbî" adıyla tanınan ve uzman hekimlerden olup Nureddin'i tedavi eden bir doktor bana şunları anlattı:

-Nureddin ölümünden önceki son hastalığı sırasında beni ve daha başka doktorları çağırdı. Dimaşk Kalesi'nde küçük bir evde yatıyordu. Yanına gittik. Boğazı fena halde kilitlemişti, Ölmek üzereydi. Sesi çıkmıyordu. İbâdet etmek için orada yalnız başına kalırdı. Hastalığa burada yakalanmış ve oradan ayrılmamıştı. Huzuruna girip onu o vaziyette görünce:

-Hastalığın ağırlaşınca kadar seni hiç bekletmeden buradan alıp geniş ve aydınlık bir yere götürmemiz gerekir, dedim.

Bu hastalık hakkında bilgisi vardı. Hemen tedaviye başladık. Kan aldırmasını tavsiye ettik. Bunun üzerine bize:

-Altmış yaşındaki bir adam kan, aldırılmaz, deyip kabul etmedi.

Biz de başka tedavi usulleri uyguladık. Fakat ilacın faydası olmadı. Hastalığı ilerleyip öldü. Allah rahmet eylesin.

Kendisi esmer tenli ve uzun boylu bir kişiydi. Yüz kısmında çenesinden başka yerde

sakalı yoktu. Alnı genişti. Yakışıklı, güzel gözlü ve endamlıydı. Hâkimiyet sahası gerçeklen çok genişlemişti. Haremeyn-i Şerifeyn'de ve Şemsiddevle'nin ele geçirdiği tarihten sonra Yemen'de de adına hutbe okunmuştu.

Nureddin 511 (M. 1117-1118) yılında doğmuştu. Adaleti ve güzel ahlâkı bütün yeryüzünü tutmuştu. Ben daha önceki hükümdarların da ahlâk ve yaşayışlarını inceledim. Dört halife ve Ömer b. Abbülaziz'den başka ondan daha güzel ahlâklı birini veya adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birini görmedim.

Kitâb el-Bahir'de kendisi hakkında geniş bilgi vardır. Belki yetkili biri bunları okur da onun gibi hareket eder düşüncesiyle burada ondan çok kısa olarak bahsedeceğiz.

Zahitliğine, ibadet ve ilmine dair şu örneği vermek mümkündür:

Nureddin yemek ve elbise ile diğer ihtiyaçlarını sadece kendi malı olan taşınmazlarının geliriyle karşılardı. Elde edilen ganimetlerden şahsına bir pay ayırmaz, Beytulmâldan kendisi için en ufak bir şey almazdı. Karısı ona içinde buldukları sıkıntıdan şikâyet ettiği zaman- Hınıs'ta kendisine ait üç dükkânı vermişti. Bunlardan senede yaklaşık yirmi dînâr elde ediyordu. Karısı bunu az bulunca:

-Benim bundan başka param yoktur. Elimdeki bütün mallar Müslümanların hakkıdır. Bu konuda Müslümanların hazinedarıyım ve onlara asla ihanet etmem. Senin yüzünden de kendimi cehenneme atamam, cevabını verdi.

Geceleyin çok namaz kılardı. Güzel teşbih ve zikirleri vardı. Hanefî fikhını okuyup bitirdi. Ancak asla mezhep taassubu yoktu. Hadis tahsil etti ve Allah rızası için hadis okuttu.

Âdil bir insandı. Ülkesi Mısır, Suriye, Cezîre ve Musul'da mukûs ve öşrü tamamen kaldırdı. Şerîata saygı duyar ve onun hükümlerine göre hareket ederdi.

Birisi kendisini mahkemeye davet ettiğinde onunla birlikte mahkemeye gitmişti. Kâdı Kemaleddin b. Şehzîrî'ye haber gönderip:

-Ben dâvâlı olarak geldim, davalılara nasıl-davranyorsan bana da öyle davran, dedi. Muhakeme sonunda Nureddin haklı çıktı ve hakkını kendisini mahkemeye getiren şahsa bağışlayıp:

-İddia ettiği şeyi ona verip gitmek istedim, ancak bunun beni gurura ve kibre sevk edip şeriat meclisine gitmeme mani olmasından korktum da geldim, sonra da iddia ettiği şeyi ona verdim, dedi.

Ülkesinde adliye binaları yaptırdı. Adliye binasına kâdı ile birlikte gelirdi. İster bir Yahudi ister kendi oğlu veya yanındaki en büyük emir, olsun her zaman mazlumun hakkını zalimden alırdı.

Son derece cesurdu. Savaşlarda çarpışmak için yanına iki yay ve iki ok kabını (terkeş) alırdı, Fakih Kutbu el-Neşâvî ona:

-Allah için kendini, İslamı ve Müslümanları tehlikeye atma. Eğer bir savaşta yaralanacak olursan kılıçtan geçirilmeyen hiç kimse kalmaz, dedi.

Bunun üzerine Nureddin:

Bu sözlere muhatap olacak kadar övülen de kimmiş? Benden önce ülkeyi ve İslam'ı koruyan kimdi? İşte o kendisinden başka ilah olmayan Allah Teâlâ'dır, dedi.

Suriye'deki bütün şehir ve kalelerin surlarını yaptırdı. Bunlar arasında Dımaşk, Humus, Hanın, Haleb, Şeyzer, Baalbek ve diğer şehirler vardır. Hanefîler ve Şâfiîler için çok sayıda medrese yaptırdı. Musul'da Nureddin Camisi'ni yaptırdı. Ayrıca, hastahaneler ve yollarda hanlar yaptırdı. Ülkenin her tarafında hankâhlar inşa ettirdi. Hepsine çok sayıda vakıf tahsis etti. Vakfının aylık gelirinin dokuz bin Sûri Dînârı olduğunu duydum. Âlimlere ve din adamlarına saygı gösterir, ikramda

Mahmud b. Zengî Nureddin olarak bilinen *İbn Askungur*, yıllarca *Şam*'ı idare etmiştir. *Suğûr*⁷⁵⁸ için mücadele etmiştir. *Nîfâ*'dan başka elli şehri ve hısnı düşmanın

bulunur, onlara tahsisat ayırır, bağışlarda bulunurdu. Onlarla düşer kalkardı. Onların hiç bir sözünü geri çevirmezdi. Kendi eliyle onlara mektup yazardı. Mütevazı olmasına rağmen vakûr ve heybetliydi. Hasenatı çok, menkıbeleri boldur.”

İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr a.g.e. c.10. s.55-56; İbn el-Esir, **el-Kâmil fî el-Târih Tercümesi**, c.11, s.322-324.

⁷⁵⁸ ثغور (*suğûr*) kelimesi ثغر (*sağrun*) kelimesinin tekilidir. Düşman hattına yakın olan her yere aslında “*sağrun*” denmektedir. Bu kelime, *duvarda meydana gelen delikten, açıklıktan* esinlenilerek bu anlamda kullanılmış olabilir. Yeryüzünde *Suğr el-Şâm* gibi birçok yer bu kelime ile isimlendirilmektedir. “*Suğûr*” kelimesi bu bağlamda Yakut el-Hamavî zamanındaki *İbn Lâvun* toprakları olan birçok yerleşim yerinin bir araya geldiği coğrafyaya verilen isimdi. *Suğûr* bölgesinin hemen hemen tamamı düzlüktü. Bu şehrin kendisine ait bir kasabası bulunmamaktaydı. *Suğur*'un *Bayyâs* (Günümüzde Türkiye sınırları içinde yer alan Hatay'ın ilçesi olan Payas kastedilmektedir.), *İskenderiye*, *Masîsâ*, *Azana* (Günümüzde Türkiye sınırları içinde yer alan Adana kastedilmektedir.), *Tarsus* (Günümüzde Türkiye sınırları içinde yer alan *Tarsus* kastedilmektedir.), *Cuzât* , *أولاس* *Ulâsa*, *Kenîset el-Sevdâ* (*Kara Kilise*), *Haruniyye* (Günümüzde Türkiye sınırları içinde yer alan *Haruniye* kastedilmektedir.), *Maraş* gibi şehirleri vardır. Bu *Suğûr*'un en meşhur şehirleri ise *Antakya* ve *Bağrâs* şehirleridir. Yakut el-Hamavî bu şehirlerin birbirlerine olan uzaklıklarını ayrıntılı bir şekilde anlatıp bu şehirlerden çıkan bilim adamları hakkında geniş bilgiler vermektedir. Ayrıca *Şâm Suğûru*'nun Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında da mevcut olduğunu ifade etmektedir. *Antakya* ve *Şâm Suğûru* o

elinden kurtarmıştır. Kurtarmış olduğu hısnlar arasında *Ruhâ*⁷⁵⁹ da vardır. *Şam*'da bir tane de *mâristân* inşa etmiştir. Daha sonra da buraya çok miktarda para harcamıştır. *Musul*'da bir cami inşa ettirip bin dînâr bağışlamıştır. Birçok veliden daha sâlih bir hayat yaşamıştır. Onun döneminde yollar güvenliydi. Çok övgü almaktaydı. Halifelere itaat etmesi ve ölmeden önce *mûkûs* vergisini kaldırmasıyla da tanınmıştı. Göndermiş olduğu askerleri *Mısır*'ı fethetmişti. Kendisi çok mütevazı bir insan olup bilim adamları ve din adamlarıyla sohbet etmeyi severdi⁷⁶⁰. Benimle defalarca yazışmıştı. Kendisinden sonra emîrlere oğluna bağlılık yemini ettiler.

zamanlar başkent olarak adlandırılmaktaydı. Müslümanlar o zamanlarda gaza için buraların arka taraflarına gitmekteydiler. *Suğûr*'un şehirlerinden olan *İskenderiye* ve *Tarsus* arasında *Rum* hısnları ve *mesâlihi* (*cephanelik yerleri*) bulunmaktaydı. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2. s.79-80.

⁷⁵⁹ *Cezîre*'de *Şâm* ve *Musul* arasında yer alan bir şehirdir. Şehir, *el-Ruhâi b. el-Belendî b. Mâlik İbn. Duar* tarafından hem *Şâm* hem de *Musul*'a altı fersâh uzaklıkta yer alan bir yerde kurulmuştur. *Kelbî*'nin *Hachac* nüshasındaki *Ensâb el-Bilâd* (*Şehirlerin Kökenleri*) eserinde belirttiğine göre şehri kuran kişinin uzun adı *el-Ruhâi b. Sebend b. Mâlik b. Duar b. Hucer İbn Cezîle b. Lahm*'dir. Bazıları da buranın *İbn el-Rûm b. Lantay b. Sâm b. Nûh*'a (a.s.) atfen bu şekilde adlandırıldığını ileri sürmektedir. Yakut el-Hamavî, *Batlamûs*'a dayandırarak şehrin coğrafi konumunu ayrıntılarıyla verdikten sonra buradan yetişmiş olan şairler, bilim adamları ve önemli şahsiyetlerle ilgili geniş bilgiler sunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.3. S.106-107.

⁷⁶⁰ Nureddin bir kaleyi fethedince Haçlıların bu kaleyi tekrar almalarını önlemek amacıyla kaleye on yıl yetecek kadar yiyecek ve insan koyardı. Böylece kale her

Nureddin, yanında esir olan *Trablus* hâkimi *Frenk* kralını üç yüz bin dînâr, yüz at, beş yüz tane *Frenk* kalkanı ve kantarı gibi *zerediyye*⁷⁶¹ vermesi, beş yüz Müslüman esirin serbest bırakması gibi şartlarla serbest bıraktı. Ayrıca *Frenk* kralının yedi yıl yedi ay ve yedi gün boyunca Müslüman topraklarından geçmemesi şartını koştu. Kralından yeminine sadık kalacağına dair *Frenk*lerin ileri gelenlerinin ve *patrik*⁷⁶²lerinin çocuklarından yüz erkek çocuğu gözetimine aldı. Kral'ın verdiği sözü tutmaması durumunda bu çocukların kanlarını akıtılıp öldürülecekti.

Beyt el-Mukaddes'i fethetmek üzere çıktıkça bu yılın Şevvâl (M. Mayıs-Haziran 1174) ayında vefat etmiştir. Hükümranlığı yirmi sekiz yıl ve birkaç ay sürmüştür.

349. *Yahya b. Neccâr el-Mueddib*

Yahya b. Neccâr el-Mueddib çok fazla hadis dersi almıştır. Nahiv ve dilbilim dersleri de görmüştür. Birçok meziyetlere sahipti. Güzel şiir söylerdi.

Bu yılın sonlarında vefat etmiştir.

türlü saldırıya karşı koyabilmek için dışarıdan herhangi bir yardıma muhtaç kalmazdı. Ebû Şâme, **a.g.e.** c.1, s.229.

⁷⁶¹ Bir tür zırhtır. Elbisenin dış elbisenin altına giyilir. Üzerinde ise zırh başlığı bulunmaktadır. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.88.

⁷⁶² Romalılar zamanında kullanılan bir ifade olup savaşlarda kahramanlık gösteren komutanlar için kullanılırdı. Bu kelime daha sonra lider komutanlar için kullanılmaya başlandı. Arapçadaki kullanımıyla kelimenin tekili “*batrik*” olup çoğulu “*batârika*” şeklindedir. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.81.

YIL 570 (M. 1174-1175)

Bu yılın Muharrem ayının ilk Cuma (M. Ağustos 1174) günü Halife, evinden atına binerek *Camiye* gitti. *Bâb el-Firdevs*'ten çıkıp ata binmiş bir şekilde dîvâna girdi. Yola açılan *Bâb el-Mecâz*⁷⁶³ da atından indi. Oradan da tekrar atına binip Cuma namazını eda etmek için *maksûraya* girdi. *Maksûraya* bu yoldan gelmesinin nedeni *Bağdat*'taki su ve çamur baskınına uğraması sırasında *sirdâblarının* geçilemeyecek derecede engellenmiş olmasıydı.

Bâb el-Basra'da yaşayanlarla *Kerh*'te yaşayanlar arasında kavga çıktı. Bu kavgada bir grup öldürüldü. Kendilerine gidip dîvânda aralarını bulmaya çalıştım. Ancak bir süre sonra yine kavga etmeye başladılar. *Süleyman b. Şâvuş* (Çavuş) duruma el koydu. *Süleyman*'ın nüfuzundan korkarak kavga etmeyi bıraktılar.

Muharrem ayının üçü Ahad (M. 4 Ağustos 1174, Pazar) günü *Derb Dînâr*'daki medresemde ders vermeye başladım. O sırada sanat bilimleri konusunda on dört ders verdim.

Muharrem ayının on yedisinde (M. 18 Ağustos 1174) adamın birisi kulaklarında yarısı beyaz olan küpe olduğu için küçük bir çocuğu boğarak öldürdü.

⁷⁶³ *Mecâz* kelimesi aslında *Arafat*'ın *Kabkeb* tarafında bulunan bir pazarın adıdır. Bu pazar Cahiliyye döneminde tatlı su kaynağının etrafında sekiz gün boyunca kurulmaktaydı. Bu pazar, Cahiliyye döneminde bazı şiirlere de konu olmuştu. Ancak burada geçen pazar yeri *Bağdat*'taki *Kusaybe Sulağı*'na yakın bir yerde kurulan pazardır. *Bağdat*'taki bu pazar yeri de şiirlere konu olmuştur. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.5. s.55-56.

Adam batı tarafından gelen bir terziydi. Çocuğu öldürdüğü sırada çocuğun babası yanında değildi. Öldürülen çocuğun babası geldiği zaman katilin boynunu vurdu.

Muharrem ayının yirmi ikisi Cuma (M. 23 Ağustos 1174, Cuma) günü yeni bir köprü yapıldı. Bu köprü *Mustadî Billah*'ın *cihhet*⁷⁶⁴lerinden birisi olan *Nefşe* adındaki bir Hanımefendinin emriyle inşa edildi. Bu Hanımefendi, adını da zincir bir halkanın üzerine yazıp astırdı. Yeni köprüyü eski köprünün yeri olan *Rakka*'nın alt tarafına yaptırdım. Eski köprüyü de *İsa Kanalı*'nın üzerine koydurdum. Bu köprü günümüze kadar yaklaşık elli yıldır *Rakka*'nın alt tarafında hizmet vermektedir. İnsanlar bu iki köprü sayesinde büyük bir rahatlama yaşamışlardır.

Rebûlevvel ayının yirmi üçü Ahad (M. 22 Ekim 1174, Salı) günü *Ebû'l-Hasan b. Ahmed el-Dâmğânî*⁷⁶⁵ başkâdılığa tekrar getirildi. Kendisi on beş yıldır *Mısır*'daydı. Görevinden azledildikten sonra yerine *Ebû Cafer İbn el-Sakaî* getirilmişti. *Ebû Cafer* öldükten sonra yerine oğlu getirilmişti. Oğlu öldükten sonra da bu makama *Rûh b. el-Hadîsî* getirilmişti. *Rûh b. el-Hadîsî* öldükten sonra da oğlu *Ercef* getirilmişti. *Ercef* de bu makamda bir ay oturmadan öldü. Öldükten sonra ise yerine *İbn el-Dâmğânî* (*Ebû'l-Hasan b. Ahmed*) getirildi. *İbn el-Dâmğânî* bu makama geçince *Sâhibüddîvân İbn el-Buhârî*'yi yakalatıp mahzen vekîli yaptı.

⁷⁶⁴ جبهة “cihhet” şeklinde yazılan bu kelime Abbasîlerin son dönemlerinden itibaren Halifenin, sultanın veya meliğin *hanımına* verilen bir lakaptır. Nitekim *Halife Nâsır Lidinillah*'ın hanımı da bir medrese inşa ettirmiş ve bu medreseye kendi adını vermiştir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.129.

⁷⁶⁵ *Halife Mustencid Billah* tarafından 555 (M. 1160) yılında azledilmişti. *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*, **el-Muntazam**, (Haydarabad Baskısı), c.10, s.192.

Kendisine bazı eşyalar verdi. Sonra da bir süreliğine dîvân vekîlliğine tayin etti. Bir süre sonra da serbest bıraktı.

Bu günlerde dükkânlardan *tırazdâne*⁷⁶⁶leri alıp kaçırın bir görevli geldi. Daha sonra kendisini yakaladılar. Aldığı şeyleri göstermek zorunda kaldı.

Rebûlâhir ayının yirmi sekizi Sulâsâ (M. 27 Ekim 1174, Pazar) günü şafak sökerken güneş tutulması başladı. Kuşluk vaktine kadar da böyle devam etti.

Cemâdiyelevvel (M. Kasım-Aralık 1174) ayının *Beled*'de gecenin ilk üçte birine denk gelen karanlık vakti büyük bir kargaşa ortaya çıktı. Asker silah kuşandı. Kargaşanın nedeni anlaşılamamıştı. Halk bu kargaşayla birlikte sabahladı. Ne *Bâb el-Nevbî* ne *Bâb el-Âmme* açılmıştı. Bu kargaşa gittikçe artmaktaydı. Askerlerin at kuşanmaları da artmıştı. Konuyla ilgili olarak herkes bir fikir yürütmekteydi. Herkes ortaya bir dedikodu atıyordu. Söz konusu her iki kapı da gün boyu kapalı kaldı. *Bâb el-Nevbe*'nin bazı kısımları girmek isteyenler için açılıp geri kapatılıyordu. Durum ancak günün sonunda açıklığa kavuşabildi. *Ustâddâra* bir sandal gelmişti. Ertesi gün de *İbn el-Mazaffer*'i çağırıp elbisesini değiştirmişti. Daha sonra da kendisini dîvâna götürüp oturtmuştu.

Kaymaz (Kutbeddin Kaymaz) bu haberi alınca çok öfkelenmişti. *Bâb el-Nevbe*'yi ve *Bâb el-Âmme*'yi kapattırmıştı. Sonra da şöyle demişti:

-Bu adam ve çocukları buradan çıkıp gidinceye kadar *Bağdat*'ta oturmayacağım. Bu düşmanımdır. Eğer vezirliğe gelirse beni öldürür.

⁷⁶⁶ “*tıraz*” kelimesi bir tür süslü elbisedir. Bu elbisenin çapraz çizgileri vardır. İslami dönemlerde sultanlar ve melikler giyerlerdi. Bu elbiselerin dikilmesi için özel olarak *tırazhâneler* yapılmıştır. *Tırazhâneler* belirli bir bölgede bulunmaktaydı. *Tırazdâne* ise bu elbiseyi diken kişilerdir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.304-305.

Bunun üzerine *Vezir İbn el-Muzaffer*'e şöyle denildi:

-*Beled*'den çıkıp git.

Vezir ise şöyle cevap verdi:

-Asla.

Kendisinin üzerine gidildiğinde ise fitne çıkmasından korktuğu için şöyle dedi:

-Biliyorum ki eğer *Beled*'den çıkarsam beni evimde öldüreceksiniz.

Kendisine nazikçe davranarak şöyle dediler:

-Çıkman gerekiyor.

Bunun üzerine *Vezir* onlardan camiye açmalarını, *Fahrüddeve b. el-Muttalib* ve baş şeyhin getirilerek onların huzurunda *Kaymaz*'ın kendisine herhangi bir zarar vermeyeceğine, eğer buradan çıkarsa kendisini takip etmeyeceğine ve kendisine karşı herhangi bir olumsuz tavır takınmayacağına dair yemin etmesini istedi.

Kaymaz da onun bu isteğini yerine getirdi. Bundan sonra kapalı olan *Bâb el-Nevbî* ve *Bâb el-Âmme* açıldı. Ancak bu kapıdan sadece tanık kimselerin çıkmasına izin veriliyordu. Asker silahlı bir şekildeydi. *Mahâl* da korunmaktaydı. Sulâsâ (Salı) günü gecesi *Vezir İbn Reisüruesâ* ve çocukları atlarına binerek gecenin ilk üçte birisine denk gelen karanlığında buradan çıkarak *Ebû Sa'd el-Sûfi*'nin *ribâtına* gittiler. Geceyi orada geçirdiler. Ayrıca kendilerini garanti altına almak için bir grup insan da vardı.

Çatılar güvenlik güçlerince kontrol altına alındı. Kapı kapandı. Kapı sadece gündüzleri önemli bir durum olduğu zaman açılıyordu.

Bundan sonra halk sakinleşmeye başladı.

Kaymaz Halifenin huzuruna çıkıp kapıları kapatmak gibi yaptığı şeylerden dolayı özür diledi. *Kaymaz* tedirgindi ve korkuyordu. Kendisine bu konuda hiçbir şey konuşmaması telkin edildi. Bunun üzerine Halifenin huzurundan rahatlamış bir şekilde çıktı.

Kaymaz, *Vezir İbn el-Muzaffer*'in ve ailesinin Bağdat'tan çıkması konusunda ısrar etmeye devam ediyordu. *Vezir* ve ailesi *Bağdat*'ın batı tarafına geçmesi konusunda anlaşincaya kadar aralarında elçiler gidip gelmişti.

Cemâdiyelevvel ayının yirmi yedisi Sebt (M. 24 Aralık 1174, Salı) günü meclisimdeki minberden okuduğum tefsir dersim sona erdi. Tefsir dersimde en başından beri belirli bir düzen içinde ayetleri hatim şeklinde okuyup açıklıyordum. Tefsir dersim bitince şükür secdesi yapıp şöyle dua ettim:

-Hatim şeklinde âyetleri ilk okumaya başladığım o günlerde Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının indiği günden beri tek bir vaiz tarafından vaaz kürsüsünden tefsir edebileceğini hiç düşünemiyordum. Allah'ım bana bahsettiğin bu nimetlerinden dolayı sana hamdolsun. Allah her türlü nimete kâdirdir. Allah isterse nimetini arttırır, isterse azaltır.

Cemâdiyelevvel ayının yirmi ikisi Hamîs (M. 19 Aralık 1174, Perşembe) günü sabahı *Vezir İbn Reisüruesâ* ve ailesi *Ebû Sa'd el-Sûfî*'nin *ribât*ından çıktılar. Köprüyü geçerek *Harîm*'de *Dicle*'nin batı tarafında bulunan *Nakîb Tâhir*'in evine gittiler. Burada kendilerine silah temin ettiler. Sonra Cemâdiyelâhir ayının yedisi Hamîs (M. 3 Ocak 1175, Cuma) günü kendi evlerine döndüler. *Rakka*'nın altına atlarına binerek gelmişlerdi. Sonra sefnelere binip *Bâb el-Buşrâ*'dan girerek evlerine gittiler.

Cemâdiyelâhir (M. Aralık-Ocak 1174-1175) ayında muhtesib *el-Sâmirî* vefat etti. Yerine ise *İbn el-Rutbi* geçti.

Receb ayının ilk (M. 26 Ocak 1175) günü devletin ileri gelenleri *Bâb el-Hucre*'yi kutlamak için toplandılar. Sonra da *Halife Mustadî Billah*'ın mahzenin karşısında yeni yaptırmış olduğu evlerine gittiler. Bilim adamları, tasavvuf ehli ve Kur'ân-ı Kerîm okuma işiyle uğraşanlar geldiler. Ben de bir grupla birlikte davet edilmişim. Kur'ân-ı Kerîm hatmi yapıldı. Herkes yemeğini yedikten sonra başkâdı yanındaki ileri gelen bir grupla birlikte ayrıldı. Ben de onlarla birlikte ayrıldım. Tasavvuf ehli ise orada kalmaya devam ediyordu. Gece sabaha kadar Kur'ân-ı Kerîm dinlediler. Herkese hilât verilip para dağıtıldı.

Bâb Bedr'deki *Manzara*'nın altında bir vaaz meclisi düzenlemem emredildi. Hamîs (Perşembe) günleri ikindi namazından sonra burada hitap etmeye başladım. Receb ayının beşinde (M. 30 Ocak 1175) Halife beni dinlemeye geldi. Sabah namazından sonra herkes yerini almıştı bile. Dükkânlar kiralanmıştı. Her bir kişinin yeri normalde bir kîrâtı. Birisi on sekiz kişilik bir dükkânı on sekiz kîrâta almıştı. Sonra onların yanına bir adam gelerek kendileriyle beraber oturabilmek için altı kîrât vermişti. Benim meclisimin olduğu gün insanlar oturacak yer bulamayıp *Bâb Bedr*'den *Bâb el-Îd*'e kadar her olan yerlerde ayakta duruyorlardı. Sanki bir bayram yeri gibi herkes birbirine bakıyor ve meclisimin bitmesini bekliyordu.

Şaban ayının yirmi beşi Hamîs (M. 21 Mart 1175, Cuma) günü *Nizameddin Ebû Nasr b. Cuheyr*'in evi olan medrese bana teslim edildi. Buranın mülkiyeti Halifenin cihetlerinden olan *Nefşe Hanımefendiye* aitti. Burasını bir medrese haline dönüştürüp *Ebû Cafer İbn el-Sabbâğ*'a teslim etti. Medresenin anahtarı birkaç gün *Ebû Cafer*'de kaldı. Sonra anahtarı ondan alıp herhangi bir talebim olmadan bana

verdi. Medreseye bir kitabe yazıldı. Bu kitabede de bu medresenin *Neşfe Hanımefendi* tarafından *Ahmed* mezhebinden olanlara vakfedildiği belirtildi.

Yine aynı Hamîs (Perşembe) günü *huras*⁷⁶⁷lara vaaz vermem istendi. *Hurasların* arasında başkâdı, *Hâcibülbâb* ve *Bağdat*'ın fıkıhçıları da vardı. Bana bir hilat verildi. Önümde hizmetçiler ve çığırtkanlar olmak üzere yola çıktık. *Bağdat* halkı ise bayramda olduğu gibi *Bâb el-Nevbî*'den *Bâb el-Medrese*'ye kadar dizilip ayakta duruyorlardı. Ancak bu defa daha çok kişi vardı. Medresenin kapısında binlerce kişi vardı. Yine kapıda da bayramlarda olduğu gibi büyük bir kalabalık vardı. Ders vermek için oturmaya başladığımda vakfiye kitabesi başkâdıya arz edildi. Kendisi de cemaatle birlikte hazır bulunmaktaydı. Vakfiye hazır bulunanlara okundu. Kitabe kabul edildi. Bu işlemden sonra dersime başladım. O gün uzun uzadıya usul ve alt dallarının derslerini anlattım. Eşi benzeri görülmemiş muazzam kalabalık bir gündü. Kıskançlıklarından dolayı mezhep ehlinin kalpleri hüznle dolmuştu.

Şaban ayının sonunda (M. 25 Mart 1175) bizim için *Kasr Camisi*'nde bir kürsü inşa edildi. Bu olay ileri gelenlerden bir grubu rahatsız ettiği için:

-*Hanbelî*ler için kürsü inşa edilmesi şimdiye kadar görülmemiş bir adettir, dediler.

Ancak dakika (kürsü) inşa edildi ve ben Ramazan ayının üçü Cuma (M. 28 Mart 1175, Cuma) günü o kürsüye çıkıp oturdum.

⁷⁶⁷ Kelimenin tekili *hursî* şeklinde olup çoğulu *huras* ya da *hurrâs* şeklindedir. Bunlar valinin koruması ve güvenliğinden sorumlu olan askerlerdir. Kendisinden emin olunan, herhangi bir şeyi koruyup saklayabilen ve bu konuda hainlik yapmayacakları konusunda güvenilen kişilerden seçilmekteydi. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.141.

Ebû Hanifenin fıkıhçılarından birisi iftar vaktinin geldiğini ve yemek yenebileceğini söylediğinde kendisine itiraz ettim. Bunun üzerine halk camiye doldurdu. Caminin avlusu bile dolmuştu. Ancak kimse yanımıza ulaşamadı. Allah halkı bir fitneden korumuştur.

Hâlâ her Cuma meclis halkımızı büyük kalabalıklar doldurmaktadır. Ayın yirmi yedisinde medresede hatmimizi bitirdik. Medreseye sayısız ışıklar asıldı. Hatim duamıza binlerce kişi gelmişti. O gece muazzam bir gece olmuştu.

Daha sonra Şevvâl ayının yedisi Erbiâ (M. 1 Mayıs 1175, Perşembe) günü medresenin altında bir meclis tertip ettim. İnsanlar bu meclise akşamdan gelmişlerdi. Geceyi burada geçirdiler. Yaklaşık elli bin kişinin geldiği tahmin ediliyordu. Çok muazzam bir gün olmuştu.

*Emîr Tutâmîş*⁷⁶⁸, *Garrâf*⁷⁶⁹ Bölgesi'ne bir adam göndermişti. Gönderdiği bu adam oranın halkına eziyet etmekte ve yağmalamaktaydı. Öyle ki oradaki insanların bazılarının öldürüldüğünü, bazılarının da suda boğulduğunu haber almıştım. Şevvâl (M. Nisan-Mayıs 1175) ayında oranın halkından bir grup gelerek *Kasr Camisi*'ne sığındı. Hatibin hutbe vermesine engel oldu. Namazlar bozuldu. Kalabalık halk

⁷⁶⁸ İbn el-Esîr, bu kişinin adını *Tanâmîş* olarak zikretmektedir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10. s.71. Zehebî ise bu ismi "*Tutâmîş*" olarak belirtmektedir. Hafız el-Muerrih Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Zehebî, **Târih el-İslam ve Vefâyât el-Meşahîr ve el-A'alâm**, c.40, s.17.

⁷⁶⁹ *Vâsîr*'ın alt kısımlarında kalan ve *Vâsîr*'la *Basra* arasında yer alan bir nehirdir. Kelimenin kökü "*dolup taşmak*" anlamındadır. Burada ise mübalağa yapılarak "*aşırı derecede dolup taşan*" anlamında kullanılmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** s.191.

onlara tepki gösterdi. Yaşanan durum Halifenin hoşuna gitmedi. Diğer yandan *Tutâmiş* ve eniştesi *Kaymaz*, Halifenin bu tavrını görmezlikten gelerek kendisine muhalefet etmeye devam ettiler. İkisi ve *İbn el-Attâr* arasında anlaşmazlıklar cereyan etti. Sonunda Halife, *Muhtâr el-Hâdim*'i gönderip aralarını düzeltti. Ertesi gün sabah olunca görüş ayrılığı tekrar vuku buldu. Her ikisi de bu görüş ayrılığında ısrar ediyordu. *İbn el-Attâr*'ın evine ateş açtılar. Sonra Zilkade ayının beşi Erbiâ (M. 28 Mayıs 1175, Çarşamba) günü insanlar gelip yardım talebinde bulundular.

Halife, *Kaymaz*'a elçi göndererek huzura gelmesini emretti. Ancak *Kaymaz* gelmeyi kabul etmedi. İnat etmeye devam etti. Emîrlere de *Kaymaz*'ın tarafını tutuyordu. Gizli emelleri böylece açığa çıkmış oldu. Halk galyana geldi. *Kaymaz*'ın olduğu taraf *kârûre*yle dövülmeye başlandı. *Kaymaz*'ın evinden başlayarak *Derb Behrûz*'a kadar uzanan duvarda delik açıldı. *Kaymaz* gündüz kuşluk vakti *Tutâmiş İbn. Ahmah* ve birkaç emîrle birlikte *Beled*'den çıktı. Halk *Kaymaz*'ın ve kendisiyle birlikte kaçan emîrlerin evlerine girdi. Oraları yağmalayıp haddi hesabı olmayan paralarını aldılar. Evlerdeki birçok yeri ateşe verdiler.

Beled'den çıkıp giden *Kaymaz* ve beraberindeki emîrlere açlıkla karşı karşıya kalarak rezil olmuştu. Kaçıp giden bu kişiler önce *İbn Mezyed Hillesi*⁷⁷⁰, ne

⁷⁷⁰ Burası *Kûfe* ve *Bağdat* arasında yer alan büyük bir şehirdi. Burası ayrıca *Câmiyyîn* olarak da adlandırılmaktaydı. 67.20 derece boylamıyla 32 enlemi arasındadır. Ortalama gündüzleri 14 derecede yer almaktadır. En uzun günü 14 saat 15 dakikadır. Burayı ilk inşa edip yerleşen kişi *Suyfuddevle Sadaka b. Mansur b. Dübeyş b. Ali b. Mezyed el-Esedî* olmuştur. Bu şahsın ailesinin bireyleri aslında *Nîl Nehri*'nin yanındaki evlerde yaşıyorlardı. Ancak Selçuklu meliklerinden *Berkeburak*, *Muhammed Sencer* ve *Melik Şah b. Alaparşlan*'la olan ilişkileri sayesinde kendisi

sığındılar. Daha sonra da oradan çıkıp *Şam*'a gitmek için yola çıktılar. Ancak onların arasından çok küçük bir kısmı dışında tamamı yok olup gitti⁷⁷¹. Halife daha sonra *Hâcibülbâb İbn el-Vekîl*'i *Sâhibüddivân* makamına getirdi.

mal mülk sahibi olup maddî durumu iyileşince 495 yılının Muharrem (M. Ekim-Kasım 1101) ayında *Tâlib*'den uzaklaşmak için *Fırât*'ın batı tarafında bulunan *Camisi*'ne taşındı. Ailesi ve askerleri de burada yerleşip büyük evler ve gösterişli daireler inşa ettiler. Böylece burası kendileri için bir sığınak yeri oldu. Daha sonra buraya ticaret adamları da gelip gitmeye başladı. Burası *Seyfûddeve* hayatta iken *Bağdat*'ın en güzel ve en görkemli yeri haline gelmişti. *Seyfûddeve* öldürüldükten sonra bile burası ayakta kalmaya devam etmiştir. Daha sonra ise *Kûre*'ye bağlı bir köy haline gelmiştir. Buradan yetişmiş birçok şair de bulunmaktadır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** s.294.

⁷⁷¹ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

Kaymaz'ın kayınbiraderi ve *Bağdat*'taki büyük emirlerden olan *Alâaddin Tanamış* bu sene *Garrâf*'a asker gönderip halkın malını yağmalattı ve onlara çok eziyette bulundu. Bunun üzerine *Garrâf* halkından bir grup *Bağdat*'a gelip yardım istedi. Halife'nin *Kaymaz* ve *Tanamış* karşısındaki aczi ve tahakkümleri altında olması sebebiyle yardım isteyenlere hiç bir yardımda bulunulmadı. Bunun üzerine onlar da *Kasr Camisi*'ne gidip yardım istediler. İmama engel oldular. Camidekiler namaz kılamadı. Camidekiler bir kalabalık oluşturdu. Halife bu olaylardan hoşlanmadı. Ancak *Kaymaz* ile *Tanamış* olup bitenlere aldırış etmediler, Olayları önemsemediler. Allah-u Teâlâ hiç şüphesiz insanların duayı önemsememelerine ve dua edenleri küçümsemelerine izin vermez.

Kaymaz, Zilkade ayının beşinde (M. 28 Mayıs 1175) Halife'nin yakın dostu ve

Sâhibülmahzen olan *Zahiruddin b. el-Attâr*'a eziyet etmek istedi. Oysa Halife'nin bu yakın arkadaşına tam desteği vardı. Kendisine çok önem veriyordu. *Kaymaz*, Halife'nin adamına eziyet ederken Halife'yi hiçe saydı. *Sâhibülmahzene* haber gönderip yanına gelmesini istedi. Ancak *Sâhibülmahzen* kaçtı. Bunun üzerine *Kutbeddin (Kaymaz)* kendisini evini yaktı. Emîrlere, *Kaymaz*'a yardım etmek ve desteklemek için anlaştılar. *Kaymaz*, emîrleri toplayıp *İbn el-Attâr*'ın orada olduğunu bildiği için Halifenin sarayına yürüdü. Halife bunu haber alıp kalabalığı görünce sarayının damına çıkıp halka gözükte. Bir hadıma, bağırıp yardım istemesini emretti ve halka hitaben şöyle dedi:

-*Kutbeddin'in (Kaymaz)* malı sizin, kanı benimdir.

Bunun üzerine bütün halk *Kaymaz*'ın evini yağmalamaya koştu. Caddeler dar olduğu için karşı koyacak gücü yoktu. Zaten halkın sayısı da çoktu. Kalabalık halk kapısına dayandığı için *Kaymaz*, evinin arka kapısını açıp oradan kaçmak zorunda kaldı. Bağdat'tan çıkıp gitti. Evi yağmalanmaya başlandı. Evinde sayısız mal ele geçirildi. Hiç kimsenin sahip olmadığı servete sahip olduğu görüldü. Bu bağlamda evindeki tuvalette tavandan helâya oturan şahsın yüz hizasına kadar uzanan altın zincirin ve ucunda da büyük bir altın halka olduğu tespit edildi. Oturunca misk ve amber koksun diye her tarafına misk ve amber sürülmüştü. Biri bunu kesip aldı. Fakirin biri de içeri girip içi dînâr dolu birkaç kese aldı.

Güçlü kuvvetli kişiler kapının önünde durup halkın içerden çıkardığı şeyleri alıyorlardı. Ancak fakir adam da bu keseleri alınca mutfağa gidip yemek dolu bir tencere aldı. Keseleri de bu tencerenin içine attı. Tencereyi başına koyup dışarı çıktı. Halk ona bakıp gülüyordu. O da:

-Ben çoluk çocuğumu doyuracak bir şey arıyorum, diyordu.

Bu şekilde keseleri kurtardı ve bu sayede zengin oldu. *Kutbeddin Kaymaz*'ın elinde bir saat içinde az veya çok hiç bir şey kalmadı.

Kaymaz, *Bağdat*'tan çıkınca *Tanamış* ve bir grup emîr kendisiyle birlikte gitmek için onu takip etmeye başladılar. Bu emîrlerin evleri de aynı şekilde yağmalandı. Malları alındı ve büyük bir kısmı yakıldı. *Kaymaz* bu emirlerle *Hille*'ye gitti. Halife ardından baş şeyh *Sadraddin el-Rahîm*'i üzerine gönderdi. Sadreddin onu tuzağa düşürmek için çalıştı. Sonunda *Kaymaz*, *Hile*'den ayrılıp kara çölden *Musul*'a gitti. Yolda yanındakilerle birlikte büyük bir susuzluk tehlikesiyle karşılaştılar. Yanındakilerin çoğu susuzluk ve sıcağın etkisiyle mahvoldu. *Kaymaz* da *Musul*'a varmadan öldü. Cenazesi, *Bâb el-Îmâdi* dışında bir yere defnedildi. Kabri meşhurdur.

İşte Halifeye isyanın, nankörlüğün, zulüm ve haksız muamelenin sonu budur. *Kaymaz*, Iraklılara zulüm yapmıştı. Halifenin kendisine yaptığı iyilik ve ihsana karşı nankörlük etmişti. Eğer *Hille*'de kalıp asker toplasa ve tekrar *Bağdat*'a dönseydi hiç şüphesiz eskiden olduğu gibi bütün idareye yine hâkim olurdu. Çünkü *Bağdat* halkı onu istiyordu. Muhtelif şehirleri istilâ ederek güçlenmiş ve halkı itaat altına almış olurdu. *Kaymaz*, Zilhicce (M. Haziran-Temmuz 1175) ayında ölünce *Alâaddin Tanamış*, *Musul*'a vardı. Orada kısa bir müddet kaldıktan sonra Halife, *Bağdat*'a gelmesini emretti. Bunun üzerine *Bağdat*'a döndü. Hiç bir *iktâyâ*ya sahip olmadan ölünceye kadar orada kaldı. İşte onların sonu böyle oldu.

Kaymaz, *Hille*'de iken hacılar yola çıkamamıştı. *Kaymaz*, *Hille*'den ayrılıncaya kadar beklediler. *Küfe*'den *Arafat*'a on sekiz günde gidebildiler. Bu durum benzeri duyulmamış bir hadiseydi. Hacca gitmek için yola çıkan pek çok kişi hac farizasını yerine getiremedi. *Kutbeddin (Kaymaz)* kaçınca Halife vezir *Azududdin*'e hilat giydirip vezaret makamına getirdi. *Kutbeddinle (Kaymaz)* ilgili olarak bazı şairler şu

Zilkade ayının yirmi üçü Hamîs (M. 15 Haziran 1175, Pazar) günü *Vezir İbn Reisüruesâ*'ya hilat giydirilip tekrar vezirlik makamına getirildi. Bunun üzerine kendisi dîvânda oturmaya başladı. Sonra da kendisine vezirlik hilatı giydirildi. Kaymaz konusunda görüşlerini almak ve Halifeye karşı takındığı bu durum konusunda yapılması gerekenleri öğrenmek için vezirin huzuruna geldik. Bunun üzerine vezir tüm fıkıhçılara yazarak *Kaymaz*'ın yüz­süz bir kimse olduğunu bildirdi.

Bir süre sonra Zilhicce ayının yirmi yedisi Cuma (M. 19 Temmuz 1175, Cumartesi) günü *Kaymaz*'ın vefat ettiği, defin işleminin gerçekleştiği ve yakın arkadaşlarının çoğunun da hastalığa yakalandığı haberleri geldi.

Sa'd el-Şarâbî eski makamına iade edildi. İçecek hazinesinin anahtarı da kendisine teslim edildi.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

350. Hâmid b. Hâmid

Arkadaşımız olan Ebû'l-Fâdil el-Harranî, *Bağdat*'a gelip fıkıh ve nâzariyye alanlarında uzman olmuştu. Daha sonra da *Harran*'a dönmüştü. Orada müftülük yapıp ders vermiştir. Takva sahibi bir kişiydi. Temizlik konusunda oldukça titizdi. *Şeyhimiz Abdülvahhab*'dan rivâyetler aktarmıştır.

beyitleri söylemişlerdir:

Şiir

Kutbeddin, cömert ve güler yüzlüydü. Adalet ve ihsanı severdi. Çok bağışta bulunurdu. Yaptığı işleri isteyerek yapmazdı. Kendisini bunları yapmaya sevk eden *Tanamış* idi. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** s.72-73.

Bu yılda *Harran*'da vefat etmiştir.

351. *Rûh b. Ahmed*

Rûh b. Ahmed Ebû Tâlib el-Hadîsî başkâdıydı.

Muharrem ayının on beşi İsneyn (M. 16 Ağustos 1174, Cuma) günü vefat etmiş ve aynı gün *Kurâh*⁷⁷² *Zafer*'de defnedilmiştir.

Oğlu *Abdülmelik* o sırada hacdaydı. Babasının ölüm haberini *Kûfe*'deyken aldı. *Bağdat*'a gelince birkaç gün hasta yattıktan sonra ise öldü. Kendisine hoş olmayan *Râfızîlik* lakabını takmışlardı.

352. *Şemle el-Turkmânî*

Şemle el-Turkmânî, *Fars* ülkesine hâkim olmuştu. Kürtleri ve Türkmenleri yağmalamak için orada yeni kaleler inşa ettirmişti. Kürtleri ve Türkmenleri yağmaladıktan sonra bu kalelere sığınıyordu. Selçuklular üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamıştı. İmam'a güya itaat ediyormuş gibi görünüyordu. Yirmi yıldan fazla bir süre hep bu şekilde ikiyüzlü davranmıştı. Bir süre sonra Türkmenlerle savaşmaya kalkıştı. Türkmenler onun bu savaş planından haberdar oldular. Bunun üzerine *Behlivân*⁷⁷³, dan yardım istediler. *Behlivân* da kendilerine askeri açıdan yardım etti. Sonra savaşa koyuldular. Bu savaş sırasında *Şemle*'ye bir ok isabet etti. Sonra da

⁷⁷² *Kurâh* ya da *Karâh* kelimesi sözlük anlamı itibariyle “*keskin kılıç*” demektir. Ayrıca deniz kenarında (muhtemelen Bağdat'taki ırmak kenarından) yer alan bir köydür. Yakut el-Hamavî, a.g.e. c.4, s.315.

⁷⁷³ *Şemseddin Pehlivan b. İldeniz* kastedilmektedir. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.10, s.71.

kendisi, oğlu ve kız kardeşinin oğlu olan yeğeni esir alındı. *Şemle*, esir alındıktan iki gün sonra ise vefat etti⁷⁷⁴.

353. *Abdullah b. Abdussamed*

Abdullah b. Abdussamed İbn Abdurrazâk Ebû Muhammed el-Dehhân hadis dersi almıştır. Ders sırasında dinlemiş olduğu hadisleri ise daha sonra anlatmıştır. Kendisi sâlih bir şeyhti.

Ölmeden önce felç geçirmiştir. Cuma günü *Ahmed Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

354. *Kaymaz b. Abdullah*

Kaymaz b. Abdullah, *Mustencid Billah*'ın memlûku idi. Daha sonra şanslı yaver gitti. Yüksek makamlara sahibi oldu. *Mustencid Billah*'ın ölümünden sonra

⁷⁷⁴ İbn el-Esîr, *Şemle*'nin ölümünü şu şekilde anlatmaktadır:

“*Hûzistan hâkimi emîr Şemle Turkmânî (Türkmen asıllı Şemle) bu sene öldü. Hâkimiyet sahası genişlemiş, şöhret ve itibarı artmıştı. Hâkimiyeti yirmi yıldan fazla devam etti. Şu nedenden dolayı ölmüştü:*

*Şemle bazı Türkmen gruplarına karşı harekete geçmişti. Türkmenler de bunu öğrenince Irak-i Acem hâkimi Şemseddin Pehlivan b. İldeniz' den yardım istemişlerdi. O da onlara bir ordu gönderdi. Çıkan savaşta atılan bir ok Şemle'ye isabet etti, Yaralanan Şemle, oğlu ve yeğeni ile birlikte esir alındı: İki gün sonra da öldü. Şemle aslen Akşariyye Türkmenlerindendi. Ölümünden sonra yerine oğlu geçti.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.71.*

yeri *Mustadî Biemrillah* geçince daha da gözde bir şahsiyet haline geldi. Herkesin üstüne geçti. Ordunun tamamı kendi emrindeydi. O kadar büyük bir nüfuz sahibi olmuştu ki *Mustadî* bir vezir tayin etmek istemişti de *Kaymaz* buna engel olabilmisti. *Kaymaz Bâb el-Nevbî*'yi iki gün boyunca kapalı tutmuştu. Denildiğine göre kendisi isyan etmek niyetindeydi. Daha önce bu yılda meydana gelen olayları anlatırken kendisinin durumunu anlatmış, *Bağdat*'tan nasıl kaçarak gittiğini ve *Musul* taraflarında vefat ettiğini, bir olukta yıkandığını ve bu yılın Zilkade (M. Mayıs-Haziran 1175) ayında vefat haberinin geldiğini belirtmiştik.

355. *Yahya b. Cafer*

Yahya b. Cafer Ebû'l-Fadl, Halife Muktefi'nin mahzen hâkimiydi. *Halife Mustencid* de kendisini bu makamda tutmuştu. Yine *Halife Mustadî* de bulunduğu makama dokunmadı. Daha sonra vezirlik boşalınca *Mustadî*'nin dîvân nâibi oldu. Bu durumda yirmi yıl devam etti. Kendisi Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmişti. Hadis dersi almıştı. Çok defa hacca gitmişti.

Bu yılın Rebûlevvel ayının yirmi dokuzu Cuma (M. 28 Ekim 1174, Pazartesi) günü vefat etmiştir. Pazar günü *Kasr Camisi*'nde cenaze namazı kılınmıştır. *Harbiyye*'de babasının yanına defnedilmiştir.

Geriye gizli olan iki erkek çocuk bırakmıştır. Bu çocuklarından her biri de otuz yaşlarına basmışlardı. Bunlar kendisinin makamını almak için hazırlanmışlardı. Ancak önce büyüğü öldü. Sonra da kısa bir süre sonra peşinden diğeri öldü. Her ikisi de babalarının yanına defnedildi.

YIL 571 (M. 1175-1176)

Bu yılda *Bâb Bedr*'deki *Mübarek Manzara*'nın altında meclis düzenleyip vaaz vermem emredildi. Muharrem ayının üçü Hamîs (M. 24 Temmuz 1175, Perşembe) günü sabahı vaaz etmeye başladım. Vaazımı dinlemeye Halife de gelmişti. Muazzam kalabalık bir gündü. Sonra aynı yerde Aşure günü de vaaz vermem emredildi. İnsanlar vaazımı dinlemek için buraya ta gecenin yarısında gelmişlerdi. Çok felaket muazzam bir kalabalık vardı. Öyle ki sayısız insan yollara dizilmişti. Beni dinlemeye Halife de –Allah kendisini muvaffak kılsın. –gelmişti.

Safer (M. Ağustos-Eylül 1175) ayında *ustâddâr*, *Sandal* ve yanında bulunan iki hâdimi yakalanıp hapsedildi. Çünkü insanları söz konusu kişilerin kötü bir iş yapma konusunda anlaşıp oldukları dedikodusunu yaymıştı. Bu dedikodu üzerine *Halife Mustadî Biemrillah*'ın oğlu *Emîr Ebû'l-Abbas*'a baskı yapmışlardı. Daha sonra ustâddârlık makamına *İbn el-Sâhib Hâcibülbâb* atandı. *İbn el-Nâkîd* da *Hâcibülbâblık* makamına atandı.

Beled'de *Sultan Camisi* tarafında Halife için bir *Köşk* inşa edildi.

Rebûlâhir ayının sekizinde (M. 26 Ekim 1175) gece vakti çok büyük bir gök gürültülü sağanak başladı. Halifenin evine, *Tâc*'in arka kısmına yıldırım düştü. Düştüğü yerin etrafında ne varsa yakıp kül etti. Sabahleyin hapiste yatanları serbest bıraktılar. Onlar da sadakat gösterdiler.

Kızım *Râbia*'yı baş göz ettim. Damadım düğün merasiminin *Bâb el-Hucre*'de olması için izin istedi. Düğüne başkâdı, başnakîb, bir grup şahit, hâdim ve ileri gelen devlet adamı iştirak etmişti. Kızımı *Ebû'l-Feth İbn el-Reşîd el-Taberî* ile

evlendirdim⁷⁷⁵. Bu düğün töreninde oğlum *Ebû'l-Kâsım* da *Vezir Yahya b. Hübeyre*'nin kızıyla evlenmişti. Nikâh akdini yapan kişi ise *İbn el-Muhtedî* idi.

Receb ayının birinci (M. 15 Ocak 1176, Perşembe) gününün akşamında *Manzara*'nın altında meclis düzenleyip vaaz vermem emredildi. Halk beni dinlemek için gelmişti. Ancak bir yağmur başladı ve insanların meclisime gelmelerine engel oldu.

Ertesi gün tekrar vaaz vermem istendi. Bu defa vaaz verebildim. Vaazıma Halife de gelmişti.

Halife bir davet verdi ve bu davete erken gelmemiz emredildi. Cumartesi sabahı davete icabet ettik. Bu davete *Vezir İbn Reisüruesâ*, devlet erkânı, bilginler ve tasavvuf ehli de gelmişti. Davette yemekler yenildi. *İbn Şebîb*, Halifeyi metheden bir kaside okudu. Yemekten sonra başkâdı ve devlet erkânı davetten ayrıldı. Ben de kendileriyle birlikte çıktım. Geri kalanlar ise mutasavvıflarla birlikte kalıp kasideler

⁷⁷⁵ *Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin torunu olan *Sıbt İbn el-Cevzî* ise kaleme almış olduğu *Mirât el-Zamân* adlı eserinde dedesinin kısaca anlattığı bazı olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Mesela annesinin düğün merasimi dedesi tarafından kısa anlatılırken kendisi daha da ayrıntılara girmektedir. *Sıbt İbn el-Cevzî* annesinin düğününü şu şekilde anlatmaktadır:

“*Râbia* olarak bahsettiğim bu kadın aslında benim annemdir. *İbn el-Taberî* kendisiyle evlenmişti. *İbn el-Taberî* annemin ilk kocasıydı. Annemle uzun süre birlikte olmaya ömrü vefa etmemişti. İlk kocası olan *İbn Reşîd*, vefat ettikten sonra dedem annemi babamla evlendirmişti. Duyduğuma göre dedem annemi *İbn Reşîd* ile 572 (M. 1176-1177) yılında evlendirmişti. Annem *İbn Reşîd*'e büyük bir çeyiz getirmişti.” Hüsameddin *Sıbt İbn el-Cevzî*, a.g.e. c.1, s.24-28.

dinlediler. Halife, davete gelenlere para ve hilat dağıtmıştı. Bu davet her Receb (M. Ocak-Şubat 1176) ayında gerçekleştirilen bir adetti. Gelenekselleşmiş olan bu davete başkâdı dışında kimse Halifeye olan saygıdan doyalı onun sarayına herhangi bir *tarha*⁷⁷⁶ ya da *talîsân*⁷⁷⁷ giymeden sivil olarak geliyordu. Başkâdının resmi kıyafetiyle gelmesinin nedeni ise sadece bir adet resmî elbiseye sahip olmasından dolayıldı.

Ben, *Bâb Bedr*'de konuşma yapacağım zaman minbere çıkıyordum. Oturduğum zaman ise *tarhamı* çıkarıp yan tarafıma koyuyordum. Konuşmamı bitirdiğim zaman ise tekrar giyiyordum.

Receb ayının dokuzunda (M. 23 Ocak 1176) *Sâhibülmahzen*⁷⁷⁸ bizleri *nâzariyye* yapmak için çağırıldı. Bağdat'ın fıkıhçıları da gelmişti. Çok az kişi dışında kimse görüş ayrılığına düşmemişti. Ziyet eşyasının zekâtı konusunda *Ebû'l-Hayr el-Gaznevî* olumlu fetva vermişti. Ben ise kendisine itiraz etmiştim. Sonra âdet

⁷⁷⁶ Kâdılarının giymiş olduğu resmi siyah kıyafettir. Abbasî döneminden sonra kullanılmaya başlanan bir kıyafettir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.305.

⁷⁷⁷ Farsça kökenli bir kelimedir. Kelimenin aslı “*tâlîsân*” şeklindedir. Bu kelime Arapçaya geçtikten sonra Arapçalaşmıştır ve çoğulu da “*tayâlis, tayâlise*” şeklinde söylenmiştir. Terim olarak *omuzlara atınla ve tüm vücudu saran ve çapraz takılan bir tür şaldır*. Herhangi bir terzilik sanatına gerek duymayan giysidir. İslamiyetin ilk dönemlerinde bilim adamlarının giymiş olduğu bu elbisenin kumaşı genellikle yeşil olurdu. Günümüzde *Mısır* ve *Şâm* diyarında da Türkçedeki gibi bu elbiseye “*şal*” denmektedir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.312.

⁷⁷⁸ *Sâhibülmahzen* de hazinedâr demektir. Günümüzde merkez bankası başkanı bu ifadeyi anlatmada yardımcı olacaktır. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.325.

olduğu üzere Cuma geceleri *Bâb Bedr*'de vaaz vermeye ettik. Bir hafta ben vaaz veriyordum. Diğer hafta ise *Kazvinî* vaaz veriyordu. Ancak benim meclisime gelen kalabalık daha fazlaydı. Halifenin yakın emîrlerinden birisi bana gelerek şöyle demişti:

“Allah’a yemin olsun ki ben ve Halife sadece senin meclisine geliyoruz. Senin meclisinin dışındaki herhangi bir meclis bir gün bile hoşumuza gitmemiştir.”

Şaban ayının dördü Cuma (M. 27 Şubat 1176, Cuma) günü tarafıma, Halife’ye Bağdat yakınlarındaki Vakt denilen bir köyden gönderilen ilginç bir hikâyeye ulaştı. Hikâyeye göre söz konusu köyde iki başlı, iki boyunlu, dört ayaklı, tek karınlı ve tek tenasül uzuvlu bir inek yavrusu dünyaya gelmişti.

Ramazan (M. Mart-Nisan 1176) ayında Halifenin *cihhetinin* vakfetmiş olduğu medresenin duvarına asılmak üzere bir kitabe yazıldı. Halifenin cihheti bu kitabeyi vakıf için ayrılan *iktâ* yazısıyla birlikte bana teslim etti. Bu mübarek medreseyi merhametli ve şerefli yüce cihhet hanımefendi tarafından efendimiz *İmam Mustadî Billah* hazretleri zamanında *Dâr el-Ravâşnî*’de yaptırılarak *İmam Ahmed b. Hanbelî* mezhebinden olanlara vakfedilmişti. Bu medresedeki eğitim işi ise bendeniz *Nâsır el-Sünne Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî*’ye verilmişti.

Bâb Bedr'deki *Manzara*'nın altında devam eden vaaz meclislerim ise Ramazan (M. Mart-Nisan 1176) ayının sonuna kadar devam etmiştir. Ramazan ayının sonunda (M. 11 Nisan 1176) adı geçen yerdeki düzenleyeceğimiz vaaz meclisi gününden bir gün önce *Beled*'de bir rahatsızlık ortaya çıktı. Silahlar kuşanıldı. Her tarafta dedikodular dolaşıyordu. Sonra durum anlaşıldı. Dedikodulara göre güya

Halife oruçtan dolayı *sarihumma*⁷⁷⁹ hastalığına yakalanmıştı. Bunun üzerine *Manzara*'nın altında konuşma yaptım. *Beled* sakinleşti. Halifeye hizmet edenlerden birisi bana şöyle dedi:

⁷⁷⁹ Bir tür *virüs* hastalığıdır. Bu hastalık bulaşıcı olup çoğunlukla *zehirli sivrisinekler* tarafından bulaştırılır. Zehirli sivrisinek *saфра humması*na yakalanmış bir kişiyi soktuğu zaman hastalığın mikrobi sivrisineğe geçer. Sivrisinekte ise hızlıca gelişir. Virüs kapmış sivrisinek sağlıklı başka bir kişiyi soktuğunda ise mikrobi bu kişiye bulaştırır. Kendisine mikrop bulaşan kişi hastalığın ilk aşamasında üç ile alt gün içinde baş ağrısı, baş dönmesi, kabızlık, bitmeyen bir ağrı, kaslarda donma ve yüksek ateş şikâyetlerinde bulunur. Bu hastalığa yakalanmış kişilerde görülen şikâyetler genelden bunların ötesine geçmez. Bazı kimselerde bu hastalık bir iki gün sakin devam ettikten sonra birden şiddetlenir. Sonra cildin rengi sapsarı olur.

http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AD%D9%85%D9%89_%D8%B5%D9%81%D8%B1%D8%A7%D8%A1.

Sarihummaya, *Flaviviridae* ailesinden pozitif iplikçikli tek dizili bir RNA virüsü olan *arbovirus* sebep olur. Enfeksiyon hastalıklı eklem bacaklarının tükürüğünde bulunan virüsü deri yoluyla bırakması sonucunda başlar. Bu sivri sinekler Afrika'da *Aedes simpsoni*, *A. africanus*, ve *A. aegypti*, Güney Amerika'da *Haemagogus* cinsi ve Fransa'da *Sabethes* cinsini kapsar. Enfeksiyondan sonra virüs ilk önce yerel olarak çoğalır, bunu takiben bağışıklık sistemi yoluyla vücudun kalanına yayılır.

Virüs, günümüzde tropik bölgelerde görülür ve sivrisinekler aracılığı ile insanlara bulaşır. Etkili bir aşının varlığına rağmen birçok Afrika ve Güney Amerika

-İmam Halife senin meclisine geldiği gün acılar içinde kıvranmasına rağmen
sırf sana olan sevgisinden dolayı seni dinlemişti.

Sâhibülmahzen de bana şöyle demişti:

-Halife'ye söz konusu söylentiler konusunda yazarak ortalıkta dolaşan
haberlerin aslının olup olmadığını öğrenmek istedim. Halife de bana cevap yazarak
söylenenlerin abartıldığını belirtti.

ülkesinde *hemorajik* hastalığın önemli sebeplerinden biridir. *Sarı* tabiri bazı
hastalarda görülen sarılık semptomundan gelir.

Sıtmada olduğu gibi sivrisineklerden korunmak büyük önem taşır. *Sarıhumma*dan aşı
ile korunmak da mümkündür. *Sarıhumma*nın bulunduğu bölgelere gidenlerden veya
bu bölgelerden diğer ülkelere geçenlerden sarıhumma aşısı olduklarını
belgelendirmeleri istenebilir. Aşı sertifikası aşından 10 gün sonra ve 10 yıl süre ile
geçerlidir. Diğer aşularla aynı anda, farklı yerlere uygulanabilir.

Sarıhumma salgını ilk defa 1700'lerde İtalya, Fransa, İspanya ve İngiltere'de patlak
vermiştir. On dokuzuncu yüzyılda İspanya'da 300.000 kişinin *sarıhumma*dan
öldüğüne inanılıyor. 1802'de Haiti Devrimi esnasında Fransız askerleri sarıhumma
saldırısına maruz kaldılar; ordunun yarısı bu hastalıktan dolayı telef oldu. 20.
yüzyılın başlarında hastalığın insanlara bulaşma yönteminin anlaşılması (öncelikli
olarak sivrisinekler) ve bir aşının ve diğer önleyici önlemlerin geliştirilmesini
sağlayan, gönüllülerin de katıldığı (ki bazıları bu yüzden öldü) araştırmalar yapıldı
kadar Batı Yarımkürenin diğer yerlerinde çıkan salgınlarda binlerce kişi öldü.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Sar%C4%B1humma> (Erişim Tarihi:20.09.2015).

Ramazan ayının yirmi yedisi Cuma (M. 9 Nisan 1176, Cuma) günü sabah erken saatlerde güneş tutulması oldu. Bu güneş tutulması bir saat kadar sürdükten sonra sona erdi⁷⁸⁰.

Lakabı *Kunbur* olan *Hâcibülbâb İbn el-Nakkâb* idi. Küçüklüğünden beri kendisini herkes bu lakabıyla bilirdi. Dışarı çıkınca herkes kendisine “*Kunbur*⁷⁸¹” diye bağırdı. Halife halkın bu hareketine engel olmak için yanına Türkleri de aldı. Bayramdan üç gün önce Halife kendisine hilat giydirmişti. Halife’ye bayram günü alayla dışarı çıkması durumunda halkın kendisine kunburlar atacağı ve bunun da çok gülünç olabileceği söylendi.

⁷⁸⁰ İbn el-Esîr, bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“Bu sene Ramazan (M. Mart-Nisan 1176) ayında tam güneş tutulması oldu. Yeryüzü karanlığa büründü. Bir süre sanki gece olmuş gibi bu şekilde devam etti. Yıldızlar görünmeye başladı. Oysa henüz güneşin ilk saatleriydi. Bu olay ayın yirmi dokuzu Cuma sabahı gerçekleşmişti. O sıralarda Cezîret İbn Ömer’in dış taraflarında yaşayan küçük bir çocuktum. Bir kısım bilim adamıyla birlikte şeyhimizden ders alan bir öğrenciydim. Güneş tutulması olayını görünce çok felaket korkmuştum. Şeyhimizin elinden sıkı sıkı tutmaya başladım. Böylece kendimde bir cesaret bulabilmişim. Çünkü şeyhimiz aynı zamanda bir astronomdu. Bana şöyle demişti:

-Şimdi görürsün bütün bu yıldızlar ortadan kaybolacak.

Gerçekten de tüm yıldızla en kısa zamanda ortadan kaybolmuştu.” İbn el-Esîr, a.g.e. c.10, s.78.

⁷⁸¹ *Kunbur* kelimesi sözlük anlamı itibariyle *beyaz tüylü, siyah gagalı, uzun siyah ayaklı leylek türü bir kuştur.*

Bunun üzerine Halife kendisini azletti⁷⁸². Azledilmeden önce görev yaptığı *Hâcibülbâblık* makamına da *Ebû Said İbn el-Muavvac*'ı atadı.

O günlerde *Râfizilik* artmıştı. Bunun üzerine *Sâhibülmahzen*, Halife'ye şöyle yazmıştı:

-Eğer *İbn el-Cevzi*'nin eli güçlenmezse hiçbir şey yapamaz. Bunun üzerine Halife elimin güçlenmesi konusunda yazı çıkarttı. Minberde bu durum halka bildirdim. Şöyle dedim:

-Halife (a.s.) *Râfizîliğin* çoğaldığına dair haber aldı. Bidatı ortadan kaldırmak için elimin güçlenmesi konusunda bir tevki çıkardı. Eğer içinde böyle insanların olduğunu duyarsanız onlarla olan dostluğunuzu kesiniz. Sonra da onları bana bildiriniz. Ben de onların evlerini başlarına yıkıp ömür boyu hapse mahkûm edeyim. Eğer cezası sopa vurulması konusunda bir fetva varsa sopa vurayım.

Bunun üzerine halk geri durdu.

⁷⁸² İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Halife Mustadî Biemrillah bu sene Ebû Tâmi b. Ali el-Nâkıb'ı hâcib tayin etti. Küçüklüğünde kendisine “Kunbur” denirdi. Kendisi dışarı çıkınca herkes “Kunbur” diye bağırdı.

Bunun üzerine Halife yanına bir Türk grubu alarak halkın bu hareketine mâni olmasını istedi. Ancak halka engel olamadı. Bayramdan önce Hatife alayla dışarı çıkacağı için ona hilat giydirdi: Bunun üzerine Bağdat halkı, çok sayıda tavuk perçemi (kanâbîr) satın aldı ve İbn el-Nâkıd'ı gördükleri zaman bunları alaya atmaya karar verdiler. Bu durum Halife'ye iletilip alayın komik duruma düşeceği söylendi. Bunun üzerine Halife onu azletti ve İbn el-Muavvic'i hâcib olarak tayin etti.” İbn el-Esîr, a.g.e. c.10, s.78.

Şevvâl ayının onu Hamîs (M. 22 Nisan 1178, Perşembe) günü her mezhepten bir kişi olmak üzere üç kişi dışında herkesin vaaz etmesi yasaklandı. Vaaz etmesine izin verilenlerden *Hanbelî* mezhebinden bendim. *Şafî* mezhebinden *Kazvinî* idi. *Hanevî* mezhebinden ise *Sahr el-İbâdî* idi.

Daha sonra *İbn Abdülkadir*'in bağışlanması istendi. Bu talebe olumlu cevap verildi ve söz konusu kişi bağışlandı.

Halife, Mekke'nin idaresini üstlendi. Hac görevini yerine getirmek için bulunan orada hacılar büyük bir savaş olacağı endişesiyle oradan çıkıp gittiler.

Zilkade ayının dördü Sebt (M. 25 Mayıs 1176, Salı) günü kuşluk vakti Halife evinden çıkıp surların dışında kendisi için inşa edilmiş olan *Köşk*'e gitti. Devlet erkânı da yürüyerek çıktı. Halk ise dışarı çıkıp Halifenin gidişini seyrediyor ve kendisi için dualar okuyordu. Halife, *Köşk*'e girdi. Burada bir saat kaldıktan sonra tekrar çıkıp *Kûrac* tarafına doğru gitti. Sonra oradan dönüp öğle vakti *Bâb el-Nasr*'dan içeri girdi.

Halife, Zilhicce ayının ilk Cuma (M. Haziran 1176) günü *Zahîruddin Ebubekr b. Nasr İbn el-Attâr'a Bâb el-Hucre*'de şahşahalı bir hilat giydirdi. Ayrıca bir binek ve bir de kılıç hediye etti. Daha sonra da mahzenden tam yetkili kıldı. Aynı gün *Ustâddâr İbn el-Sâhib*'e de hilat verdi.

Zilhicce ayının altısı Erbiâ (M. 26 Haziran 1176) günü *Vezir İbn Reisüruesâ* bir davet verdi. Bu davette bütün üst düzey makam sahiplerini bir araya getirdi. Davete Halife de iştirak etti. Ben de çağrılmışım. Davette bana bir hilat verilmiş ve *el-Dâr*'da (Saray) bulunan minber tahsis edilmişti. Yemekler yendikten sonra orada bulunanlara hitap ettim. Konuşmam sırasında Halife, Vezir ve devletin tüm üst düzey

makam sahipleri, Bağdat'taki tüm bilim adamları, fıkıhçıları ve birkaç vaiz dışındaki tüm vaizleri hazır bulunmuştu.

Sonra *Arafat* günü⁷⁸³ yine büyük halk kitlesinin katıldığı muhteşem bir mecliste hitap ettim. Halife'nin de hazır bulunduğu bu mecliste insanlar beni kendilerin geçip mest olmuş şekilde dinliyorlardı.

Kurban Bayramı günü Bahriyeli'lerin develerini alma konusunda usta olan sıradan halktan bir grup arasında bir fitne çıktı. *Küçük Sungur* adındaki bir emîr de kavga eden bu halktan bazılarını destekleyip yardım etti. Bunun üzerine kavga eden diğer taraf *Küçük Sungur*'a ceza vererek kendisini taşlamaya başladı. *Küçük Sungur* da kendilerini taşıyanlara ok atmaya başladı. Bayram günü sabah olunca da savaşa giriştiler. Bir tarafta *Bâb el-Ezc*, diğer tarafta ise *Küçük Sungur* ve adamları vardı. O gün gündüz meydana gelen bu fitne yüzünden her iki taraftan da yaklaşık on kişi öldü. *Bâb el-Ezc*'in bir kısmı yağmalandı. Sonra durum sakinleşti. Halife dışarı çıkarak kimin neyi yağmalanmışsa uğradığı zararı karşılayacak kadar para yardımında bulundu⁷⁸⁴.

⁷⁸³ Hac görevini yerine getirmek için gittikleri Mekke'deki *Arafat Dağı*'nda Kurban Bayramı'ndan bir gün önce toplanmış oldukları gündür.

⁷⁸⁴ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu yıl Kurban Bayramı günü Bağdat'ta sıradan halk ile Türkler arasında kurbanlık develer yüzünden olaylar çıktı. Çok sayıda insan öldürüldü ve pek çok mal yağmalandı. Bunun üzerine Halife malı yağmalananlara bol miktarda para dağıttı.*”

İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.78.

Zilhicce ayının sonlarında (M. Temmuz 1176) kalabalık bir ordu *Hâfeceoğulları*yla savaşmak üzere yola çıktı. Ancak *Hâfeceoğulları* kaçtıkları için ordu onları yakalayamadı. Ordu isyancı bir grubu öldürdü.

Hacılarla ilgili olarak ilginç haberler gelmekteydi. Gelen haberlerden birisine göre hacılar *Arafat*'tan çıkmışlardı. *Muzdelife*'de gecelemediler. Oradan transit geçtiler. Bu nedenle Şeytan taşlama işlemini yerine getiremediler. Daha sonra ince kumlu bir yer olan *Ebtah*'a geldiler. Bayram günü sabahına kadar burada kaldılar. Mekke'den bir grup insan gelerek kendileriyle savaşmaya başladı. Her iki taraf da birbirini kovmaya girişti. Her iki taraftan da bir grup öldü. Sonunda Mekke'ye saldırı nidaları yankılandı. Bunun üzerine hacılar Mekke'ye saldırdılar. Azledilmiş olan *Mekke Emîri, Ebû Kubey's Dağı*'ndaki kaleye kaçtı. Sonra kaleden inip Mekke'den çıkarak gitti. Hacılar Mekke'ye girdiler. Mekke'de yağmalama işine başladılar. Mekke'de yaşamakta olan birçok ticaret erbabının malını yağmaladılar. Mekke'deki birçok yerleşim yerine ateşe verdiler. Ticaretle uğraşan adamlardan bir tanesi bana şunu anlatmıştı:

-Neft yağıyla uğraşan bir adam *kârûreyi* alarak başka bir adamın evini ateşe verdi. Bu ev ise her sene hacılar geldiği zaman kullanılan yetimler eviydi. Evdeki her şey yanıp kül oldu. Neft yağıyla uğraşan adam sonra başka bir *kârûre* çıkardı. Bidondaki yağı boşaltmak için yukarıya kaldırdığı sırada nereden geldiği belli olmayan bir taş gelip *kârûreye* isabet ederek yağın adamın üzerine dökülmesine neden oldu. Adam yanmaya başladı ve dağın yumuşak kayaları üzerinde üç gün boyunca da yandı. Allahın mucizelerini bizzat kendi gözleriyle görmüş oldu. Sonra da öldü.

*Simsârlardan*⁷⁸⁵ birisi de bana şöyle bir olay anlatmıştı:

-Yanımda çok yüklü miktarda para vardı. Bu paraların bazıları bana, bazıları da tüccara aitti. Dört kişi dükkânıma girdi. Bütün paraları topladı. İçlerinden tanıdığım birisine:

-Seninle birlikte hani yemek yemiştik. Bu paralar benim değil. Şu yüz dînârı al. Sana helâl ediyorum. Yeter ki beni serbest bırak, dedim.

Tanıdığım adam bana:

Kes sesini. Buraya sizin yanınıza gelmeden önce sizin paranızla kapatmak üzere borç almıştık.

Daha sonra dört adam içinde tüm paraların dolu olduğu dört küpü alıp yürüyerek uzaklaşmaya başlamışlardı. Yolda *Mekke*'li bir grup adam onlara tesadüf etti. Mekkeli grup benden paraları alan adamların boyunlarını vurdu. Ben de yerden kalkıp onlara yetiştim. Paraları tekrar dükkânıma taşımaya başladım. Paraları taşımakta zorlanmıştım. Paralar tastamamdı⁷⁸⁶.

⁷⁸⁵ Alım satım işleriyle uğraşan “komisyoncu” demektir. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.587.

⁷⁸⁶ *İbn el-Esîr*, yaşça kendisinden çok büyük olduğu için *Ebû'l-Ferec el-Cevzi*'den alıntı yaptığı tahmin edilen bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu yılın Zilhicce (M. Haziran-Temmuz 1175) ayında Mekke’de Hâc Emîri, Taştekin, Mukesser b. İsa ve Mekke Emîri arasında çetin bir savaş cereyan etti. Halife, Hâc Emîri’ni Mukesser’i görevinden alıp yerine Mukesser’in erkek kardeşi Davut’u getirmesi konusunda görevlendirmişti. Çünkü Mukesser, Ebû Kubeys Dağı’na bir kale inşa ettirmişti. Hacılar Arafat’tan ayrılıp gittikleri zaman Muzdelife’de gecelemeyip transit geçiş yapıyorlardı. Böylece Şeytan taşlama işini de gerçekleştirememişlerdi. Bunun yerine yürürken birbirlerini taşıyorlardı. Hacılar

Daha sonra *Mekke Emîri*:

-Hâcdan sonra burada kalmaya cesaretim yoktur, dedi.

Bunun üzerine hacılar kendisinin yerine bir başkasını *Mekke Emîri* olarak atayıp *Mekke*'den ayrıldılar. Devlet işlerinde zeki ve bilgili bir kimseydi. Allah Rahmet etsin ve kendisinden razı olsun.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

356. *Ali b. el-Hasan*

ince kumlu bir yer olan Ebtah'a gelince Mekke'den bir grup karşılarına çıkarak kendileriyle savaşmaya başladı. Her iki taraftan da bir grup öldü. Hacılar Mekke halkına savaş naraları atmaya başlayıp üzerlerine saldırdılar. Mekke Emîri Mukesser kaçıp kendi yaptırmış olduğu Ebû Kubey's Dağı'ndaki kalesine sığınmak zorunda kaldı. Hacılar daha sonra bu kaleyi de muhasara ettiler. Mukesser bu kaleyi terk edip Mekke'den uzaklaştı. Bunun üzerine kendi makamına erkek kardeşi Davut getirildi. Hacılardan birçoğu yağmalamada bulundular. Mekke'de yaşamakta olan birçok ticaret erbabının mallarını aldılar. Birçok evi ateşe verdiler. Bu olay sırasında çok tuhaf bir şey gerçekleşti. Düşmanlardan olan adamın birisi kârûreyle bir eve saldırıp ateşe vermişti. Bu ev yetimler eviydi. Evde bulunan her şey aynıydı. Adam daha sonra başka bir kârûre alıp başka bir yeri ateşe vermeye gidiyordu. Ancak atılan bir taş üzerine gelip elindeki kârûre isabet etti. Kârûre kırılınca adam alevler içinde kaldı. Adam üç gün boyunca böyle alevler içinde yanarak can verdi.”

İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.78.

Ali b. el-Hasan İbn Hibbetullah Ebû'l-Kâsım el-Dımaşkî, *İbn Asakir* olarak bilinmektedir. Çok fazla hadis dersi almıştır. Tanınmış bir kişiydi. Gerçekten çok büyük hacimli olan büyük boy cilt halinde *Târih el-Dımaşk* (*Dımaşk Tarihi*) adlı eseri yazmıştır. *Ebû'l-Hasan el-Eşarî*'ye aşırı derecede bağımlıydı. Öyle ki *Ebû'l-Hasan el-Eşarî*'yi savunmak için bir kitap yazıp adını da *Tehzîb el-Mufterî* (*İftira Edeni Terbiye Etmek*) şeklinde koymuştur.

Bu yılda *Dımaşk*'ta vefat etmiştir.

357. Mubârek b. el-Hasan

Mubârek b. el-Hasan Ebû'l-Necm İbn el-Kâbilet el-Fardî, *Ebû'l-Huseyn İbn el-Ferrâi* ve *Ebû Mansur İbn Zarrîk*'tan hadis dersi almıştır. Kendisi *ferâiz* ve *mevâkît*⁷⁸⁷ bilimini iyi bilmekteydi.

⁷⁸⁷ Günümüzdeki *astronomi* bilimi olarak açıklanabilecek olan bu bilimin temeli insanlığın ilk ortaya çıkışına kadar dayanabilir. Bu bilim dalının kendisine has bazı kuralları vardır. Yıldızları, gezegenleri, namaz vakitlerini, yıl, gün ve saati, kıblenin yönünü, ay ve güneş tutulmalarını vs. ele alan bu bilim dalı aslında astronomi biliminin bir koludur. Bilim dalı ile ilk ilgilenenleri; *Asurlular*, *Keltliler*, *Bâbilliler*, *Greklere*, *Eski Çin*, *Eski Mısır*, *Eski Hint*, *Endülüs*, *Cahiliye Arapları* dönemlerine kadar dayandırmak mümkündür. İslam tarihinde de bu bilim alanında birçok gelişme olmuştur. Bu alanda çeşitli *rasathaneler* inşa edilmiştir. 214 (M. 829-830) yılında *Bağdat*'ta inşa edilmiş olan *rasathane* bunların en meşhurlarındadır. Bu alanda çalışmalarda bulunmuş *Birûnî*, *Nasreddin Tûsî*, *Sûfî*, *Harezmi* gibi birçok önde gelen bilim adamı da İslam dünyasında yetişmiştir. Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, **İlm el-**

Bu yılın Cemâdiyelevvel (M. Kasım-Aralık 1175) ayında vefat etmiştir. Bağdat yakınlarındaki bir köy olan *Zâdmân Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

358. *Mesûdiddin el-Huseyn*

Mesûdiddin el-Huseyn Ebû Said Ebû'l-Huseyn el-Yezdî el-Kâdî beş yüz beş (M. 1111-1112) yılında doğmuştur. Fıkıh dersi almıştır. Müftülük ve kâdî vekilliği yapmıştır. *Ebû Hanife Medresesi*'nde ve *Sultan Medresesi*'nde ders vermiştir. Daha sonra *Musul*'a gitmiştir. Bir süre burada ikamet edip ders vermiştir. Burada yine kâdî vekilliği de yapmıştır.

Cemâdiyelâhir ayının sonunda (M. 14 Ocak 1176) yine Musul'da vefat etmiştir.

YIL 572 (M. 1176-1177)

Bu yılda *Bedr*'de bulunan Halife'nin *Manzarası*'nın altında hitap etmem emredildi. Muharrem ayının ikisi Ahad (M. 11 Temmuz 1176, Pazar) günü orada vaaz verdim. Vaazımı dinlemeye Halife de gelmişti. Sonra Aşure Günü de orada hitap ettim. İnsanlar orasını sabahın seher vaktinden itibaren doldurmuştu. Güneş doğduğunda yolda kimse kalmamıştı. İnsanlar yer bulamadıkları için geri dönmek zorunda kalmışlardı. Dönerken yollarda ise vaazıma yetişemediklerinden dolayı hayıflanıp duruyorlardı. Meclisime gelenlerden birisi huzursuzluk çıkardı. Halife, huzursuzluk çıkarmasının nedenini öğrenmek için derhal birisini görevlendirdi.

Mevâkîr Usûluhu ve Menâhicîhi “Vakit Bilimi Usulü ve Yöntemleri”, Fas 1996, s.12-20.

Muharrem ayının on ikisi Erbiâ (M. 21 Temmuz 1176, Çarşamba) gecesi kızım *Râbia* nişanlısıyla evlendi. Evlilik törenleri *Derbüldevvâb*'da bulunan *Dâr el-Cihhet el-Muazzama*'da gerçekleşmiştir. Çok miktarda parayla donatmış olduğum *cihhete* ben de gelmişim.

Safer ayının on biri Hamîs (M. 19 Ağustos 1176, Perşembe) günü adamın birisi ekmek yemek için *Mansur Camisi*'ne girmişti. Ancak olduğu yerde öldü. Aynı saatte *Bâb el-Basra*'da başka bir adam ve bir de kadın öldü. *Sevâd*'lı bir adam o gün *Attâbin Mescidi*'ne girmişti. Eşeğini de kapıda bırakmıştı. Adam içeride öldü.

Safer ayının on dördünde (M. 22 Ağustos 1176) Hacılar birbirini ardına *Bağdat*'a girdi. Ahad (Pazar) günü sayıları daha da artmıştı. Bu tür bir gecikme daha önce hiç vaki olmamıştır. *Mekke*'ye girince karşılaşmış oldukları birçok şeyden bahsetmeye başladılar. Karşılaştıkları durumlardan bazılarına yukarıda ilgili seneyi anlatırken değinmiştik.

Ağustos ayının başında *Dicle*'nin suyu azalmaya başladı. Şimdiye kadar ilk defa bu kadar eksildiğine şahit olmuştuk. Öyle ki *Dicle*'nin ortasında adalar belirmeye başlamıştı. Böyle bir durumu daha önce yaşamamıştık. Sefîne, *Dicle*'nin ortasında karaya oturuyordu ve yolcular inip sefîneyi suya itiyorlardı.

Ağustos ayının sonlarında, geceler boyu şiddetli soğuk rüzgârlar esmeye başladı. Damların üzerinde yatan insanlar oralardan inip evlerinin içinde yatmaya başladılar. Sonra sıcaklıklar tekrar başladı. İnsanlar bu defa geceleri yatmak için tekrar damların üzerlerine çıkmaya başladılar. İnsanlar şiddetli bir gribe yakalandılar. Bu grip herkese yayıldı.

Rebîulevvel (Eylül-Ekim 1176) ayının başında asker, *Hafâcaoğulları*yla savaşmak üzere yola çıktı.

Rebûlevvel ayının yirmi yedisi Sulâsâ (M. 3 Ekim 1176, Pazar) günü Halife, güneş tam tepedeyken *Köşk*'e çıktı. Öğleden sonra ise *Sarayı*'na geri döndü.

Gökyüzünde güneşin doğduğu andan başlayarak tam tepeye çıktığı ana kadar süren keskin bir kırmızılık belirdi. Bu kırmızılık daha sonra güneşin battığı sırada tekrar ortaya çıktı. Bu kırmızılık sanki bir şafak kırmızılığı gibiydi. Ancak şafak kırmızılığından daha keskindi. Daha önce böylesini görmemiştik. Kırmızılık kan kırmızısı rengindeydi. Yükseliyordu. Geçmekte olan bulutların altında bir süre kalıp güneş ışığıymış gibi etrafı aydınlatmaya devam ediyordu. Bir süre böyle kaldıktan sonra kayboluyordu. Sonra tekrar bir azalıp bir çoğalarak birkaç ay boyunca bu şekilde devam ededurdu.

Rebûlâhir (M. Ekim-Kasım 1176) ayında *cüzzâmlılar Bağdat*'tan çıkarılıp *Beled*'in altına sürüldüler.

Cemâdiyelevvel ayının sekizi Hamîs (M. 12 Kasım 1176) günü *İsa Sarayı*'ndaki *İbn el-Memûn Mescidi*'nde Cuma namazının kılınmasına izin verildi. O gün Cuma namazını ben kıldırım.

Cemâdiyelâhir ayının son Cumartesi (M. Aralık-Ocak 1176-1177) günü *Mansur Camisi*'ne geçtim. İkindiden sonra orada vaaz verdim. Halk, *Muallâ Kanalı*'ndan geçip gelmişti. *Mahâl* halkı da toplanmıştı. Toplanan kişi sayısının yüz bin kadar olduğu tahmin ediliyordu. Sonra *Mali Kanalı*'na geri döndük. *Bâb el-Basra*'dan köprüye kadar olan mesafede insanlar sanki ayakkabı bağcıkları gibi birbirlerine kenetlenmişlerdi. Çok muazzam bir gündü.

Cemâdiyelevvel ayının başlarında (M. Kasım 1176) *Müslümânların Frenklere galip geldiklerine dair haberler geldi*⁷⁸⁸.

⁷⁸⁸ İbn el-Esîr, bu zaferi şu şekilde anlatmaktadır:

Halife, Cemâdiyelâhir ayının yirmi dördü İsneyn (M. 28 Aralık 1176) günü kuşluk vakti *Köşk*'e çıktı. Adet olduğu üzere halk da kendisini görmek için dışarı çıktı. Geceyi *Köşk*'te geçirdi. Ertesi sabah ise ava çıktı. Erbiâ (Çarşamba) ve Hamîs (Perşembe) günleri de burada kaldı. Perşembe günü akşam olmadan önce mübarek sarayına gelip girdi.

Cemâdiyelâhir ayının sonunda Sulâsâ (M. 2 Ocak 1177, Pazar) günü *Bâb Bedr*'deki *Manzara*'nın altında bir meclis düzenleyip vaaz vermem emredildi. Orada ikindiden sonra vaaz verdim. Vaazıma Halife de gelmişti. Güzel bir meclis oldu.

“Baalbek'in hâkimi Şemseddin Muhammed b. Abdülmelik b. el-Mukaddem, Frenklerin Baalbek'e bağlı olan Bakâ'ya doğru geldikleri ve oraya saldırıda bulduklarına dair bir haber geldi. Bunun üzerine Şemseddin Muhammed onlara karşı koymak için hemen yola çıktı. Kendilerine tuzaklar ve pusular kurup bu tuzaklara düşürdü. Frenklerin çoğunu öldürdü. İki yüz kişiyi de esir alıp Selâhaddin'e gönderdi.

Daha önce bahsetmiş olduğumuz üzere Selâhaddin'in Yemen'i almış olan kardeşi Şemsiddevle Turan Şah da Dımaşk'a gelmişti. Buradayken bir Haçlı grubunun Dımaşk'a bağlı yerlere saldıracaklarını duydu. Derhal üzerlerine yürüdü. Frenklerle Ayn el-Cer 'de karşı karşıya geldi. Frenklere karşı tutunamadı ve mağlûp olup geri çekildi. Frenkler Şemsiddevle'nin adamlarından bazılarını ele geçirip esir ettiler. Esir edilenler arasında Seyfeddin Ebû Bekr el-Selâr gibi Dımaşk ordusunun önde gelen bir siması da vardı. Frenkler bu olaydan cesaret aldılar ve o bölgeye yayıldılar. Frenkler böylece İbn el-Mukaddem karşısında uğradıkları yenilginin intikamını almış ve yaralarını sarmış oldular.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.10, s.82.

Cemaat zevk aldı. Herkes duygulandı. Halifenin *Köşk*'e çıkışını okumuş olduğum şu kasideyle dile getirdim.

Ey halkın efendisi, kâinatın gözbebeği
Halifelerin Sultanı, en yücesi
Göründün halka ani bir çıkışla ortaya
Canlandı ruhlar ve gönlü açıklar onunla
Süslendi seninle dağ taş, süslendi vatan
Susadı kalpler, dağılınca ceylanlar
Bol ihsanıyla ve hoş görünüşünle
Köşk'ün eyvanları geldi dize
Budur birlik, budur yapıcılık!
Budur bina, yakmak için ateş!
Sevmek *Abbasoğullarını* aslıdır imânın
Koydu Allah sevgiyi onların vücutlarına
Oldun sen bizim rûhumuz, biz ise ceset
Şeriat, eğer göz ise sen de onun kapakları
Cömertlik sadece bir daldır ey bahçe
İşte budur benim methiyem olabildiğince
Gönlüm bu kadarını yapabiliyor ancak malum
Kullarınız satın alınamaz asla günahla
Çünkü sahip oldunuz siz onlara ihsanla
Başladığımdan beri hizmete adlandırdım kendimi Selmân
Ancak dilim övme konusunda oldukça başarılıdır hani
En güzel sözlerim parlıyor işte Maşallah

Receb ayının ikisi Erbiâ (M. 4 Ocak 1177, Salı) günü halk adet olduğu üzere Halifenin davetine iştirak etti. Bu davet her Receb ayında verilmekteydi. Davete Vezir, nüfuzlu kişiler, bilim adamları, mutasavvıflar da katılmıştı. Davete icabet edenler için *Halife Sofrası* kuruldu. Bu her sene yapılan bir adetti.

Bir süre sonra başkâdı ve devletin ileri gelenlerinin çoğu dışarı çıkıp davetten ayrıldı. Ben kendileriyle birlikte ayrıldım. Ancak diğer insanlar şarkıları dinlemek için orada geceledi. Kendilerine hilatler verildi. Paralar dağıtıldı.

Receb ayının onu Hamîs (M. 12 Ocak 1177, Çarşamba) günü ikindiden sonra *Manzara*'nın altında hitap ettim. Vaazıma Halife de gelmişti. Büyük bir kalabalık vardı. Daha sonra ben ve *Gazvîni* her Cuma gecesı sırayla burada vaaz etmeye başladık. Benim meclisimin olduğu gün öğleden sonraları aşırı kalabalık yüzünde vaaz ettiğim yerin kapıları kapatılmak zorunda kalınıyordu. Öğleden sonra ben geldiğim zaman sadece benim için açılıyordu. Ben içeri girerken bunu fırsat bilen bazı kişiler itişe kakışa içeri girmeye çalışıyordu.

Receb (M. Ocak-Şubat 1177) ayında saltanatlığı isteyen bir Selçuklu, Halifenin yanına gelmesi için kendisine izin verilmesi talebinde bulundu. Ancak Halife onun bu talebini kabul etmedi. Bunun üzerine Selçuklular toplanıp bazı yerleri yağmaladılar. Halife de kendilerine karşı koymasını için ordusunu gönderdi. Şaban (M. Şubat-Mart 1177) ayında çatışma meydana geldi. Selçuklular ayrılıp gittiler. Halifenin ordusu da geri döndü. Selçuklular gittikleri yerden geri döndüler. Bazı yerleri yağmalamaya başladılar. Köylülere eziyet ediyorlardı. Halifenin ordusu Selçuklulara karşı koymak için tekrar döndü. Halifenin ordusuna *Şükr el-Hâdim* komuta ediyordu. Ordu oturup Ramazan ayı boyunca Selçukluları gözetlemeye

başladı. Daha sonra Selçuklular, *Horasan* tarafına doğru ayrılıp gidince de ordu Bağdat'a geri döndü⁷⁸⁹.

⁷⁸⁹ İbn el-Esîr, bu olayı daha ayrıntılı olarak anlatmaktadır:

“Bu sene Hûzistan'daki Şemle Turkmânî'nin yanında bulunan Melik İbn Melik Şah b. Mahmud, Bendenîceyn'e gidip orasını tahrip etti. Şehri yağmalayıp kadınlarına tecâvüz ederek insanların namusunu lekeledi. Kadınları esir alarak her türlü çirkinliği yaptı.

*Bu haber Bağdat'a ulaşınca Vezir Azududdin askerlerin savaş için ihtiyaçlarını temin etmeye başladı. Vezir'in hazırlamış olduğu ordu Hâc Emîri Taştekin ve Oğuzoğlu komutasında Hille ve Vâsıt 'a ulaştı. Orada düşmanın üzerine yürüdü. Selçuklu komutanı Halifenin askerlerinin geldiğini duyunca oradan kaçıp çok sayıdaki Türkmenle birlikte geri döndü. Bağdat askerleri Selçuklu ordusunu yağmalamaya başladı. Ancak kendilerine Halife tarafından herhangi bir emir gelmediği halde tekrar Bağdat'a döndüler. Halife Bağdat'tan ayrılıp savaştıkları yerlere dönmelerini emretti. Ramazan ayının başlarında (M. Mart 1177) emredilen yerlere döndüler. Bu sırada Selçuklu ordusu da Bendenîceyn'e geri dönmüş daha önce yağmalayamadığı yerleri yağmalamaya koyulmuştu. Selçuklu ordusu ile Halifenin ordusu arasında savaş oldu. Savaş bitince Selçuklu ordusunun komutanı oradan ayrıldı. Daha sonra da ordusuyla birlikte Irak bölgesini terk etti. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10. s.83-84. Diğer yandan Yakut el-Hamavî adı geçen *Bendenîceyn* kelimesinin aslının *Vendenigân* olup sonrada Arapçalaşmış olduğunu belirtmektedir. Arapçada *Bendenîceyn* olarak telaffuz edilen bu kelime *Nehrivân* taraflarında *Cibal* ile*

Ramazan ayının on biri Sulâsâ (M. 13 Mart 1177, Pazar) günü *Sâhibülmahzen Zahîreddin*'in evinde (konağında) meclis düzenleyip vaaz etmem emredildi. Bu meclise Halife de gelmişti. Ayrıca sıradan halkın da meclise gelmesine izin verilmişti. Mecliste hitap ettim. Konuşmam hazır bulunanların hoşuna gitmişti. Öyle ki *Zahîreddin* bana Halifenin şöyle dediğini aktarmıştı:

-Bu adam sanki kendisi konuşmuyor da konuşturuluyor.

Ramazan ayının yarısından (M. 17 Mart 1177) sonra şöyle bir olay oldu:

İşadamlarından birisi kendisine ait bir malı bin dînâra satmıştı. Sattığı malı da *Enbar Hânı*'na bırakıp evine dönmüştü. Evinde ise sadece bu olaydan birkaç gün önce satın almış olduğu siyah bir kölesiyle birlikte yaşıyordu. Köle geceleyin yatağından kalkıp elindeki bıçağı efendisinin kalbine sapladı. Daha sonra da efendisinin anahtarlarını alıp *Enbar Hânı*'na gitti. Hânın kapısını çaldı. Hânla ilgilenen bayan kendisine:

-Kim o? diye sordu.

Köle:

-Ben filancanın kölesiyim. Beni *Enbar Hânı*'ndan kendisine ait olan bir şeyi almam için gönderdi, dedi.

Hâncı bayan:

-Vallahi sana kapıyı filan açmam ben. Efendin bizzat gelmiş olsaydı bile kapıyı açmazdım.

Bunun üzerine köle efendisinin evine geri döndü. Efendisinin evini soymak istiyordu. Ancak rivâyete göre *derbin* bekçisi kölenin efendisine bıçak darbesi

Bağdat'ın ilçeleri arasında yer alan meşhur bir bölgedir. Bu adla anılan diğer yerler ve ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1, s.499.

indirdiği sırada efendisinin bağırmasını duymuştu. Bunun üzerine efendisinin evine geri dönen köleyi kısıkıvrak yakaladı. Kölenin efendisi iki gün daha hayatta kalmayı başarmıştı. Ölmeden önce de kölesinin öldürülmesini vasiyet etmişti. Bu nedenle efendisi öldükten sonra köle Ramazan ayının yirmi biri Hamîs (M. 23 Mart 1177, Çarşamba) günü *Rahbe*'de asıldı.

Başka bir köle de efendisi olan başka bir işadamının bin dînârını alıp kayıplara karıştı.

Ramazan ayının yarısından (M. Mart 1117) sonra şiddetli bir sıcak bastırdı. O sırada Mart ayıydı⁷⁹⁰. Şiddetli sıcaklar bir hafta devam etti. Haziran sıcağı gibi belki de daha da şiddetli bir sıcaktı. Yaşlılar yılın bu vaktinde hayatlarında böyle bir sıcak görmediklerini ifade ediyorlardı. Sonra sıcaklık mevsim normallerine döndü.

*Alsu*⁷⁹¹ *Şehri*'nden olan *Talha b. Muzaffer*, bana *Alsu*'da Ramazan (M. Mart-Nisan 1177) ayında henüz altı aylık olan bir çocuk doğduğunu ve bu çocuğun dört tane azı dişinin çıkmış bir şekilde dünyaya geldiğini söyledi⁷⁹².

⁷⁹⁰ Burada bahsedilen Güneş takvimidir. Ramazan ayı Güneş takvimine göre üç yılda bir farklı aya rastlamaktadır.

⁷⁹¹ Bu kelime Arapça okunursa *Als* şeklinde ifade edilmektedir. Anlam itibariyle buğdayla arpanın karışımı bir yiyecektir. Terim olarak ise *Ukbarâ* ve *Samarra* arasında yer alan *Dicle* üzerindeki bir köy adıdır. *Mâverdi*'nin belirttiğine göre burası bir *Alevi* köyüdür. Önceden *Dicle*'nin doğusunda *Dicle*'nin Irak topraklarına girdiği yerde yer almaktaydı. Burasıyla ilgili şiirler de söylenmiştir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4, s.146.

⁷⁹² İbn el-Esîr de bu olaya değinerek şu şekilde anlatmaktadır:

Ramazan ayının yirmi beşi Sulâsâ (M. 27 Mart 1177, Pazar) günü yine *Sâhibülmahzen Zahîreddin*'in evinde (konağında) meclis düzenleyip vaaz etmem emredildi. Bu meclise Halife de gelmişti. Ayrıca sıradan halkın da meclise gelmesine izin verilmişti. Mecliste ikindiden sonra başlayıp akşama kadar hitap ettim. Geceyi bir grup fıkıhçıyla birlikte bu konakta geçirdik. Gece yarısına kadar birçok konuda görüş alışverişinde bulunduk.

Şevvâl ayının yirmisi Cuma (M. 21 Nisan 1177, Perşembe) günü *Rusâfa Camisi*'nde namaz hazırlıkları başlamıştı. Ancak imam ortalıkta gözüküyordu. Neredeyse ikindi yaklaşmıştı. Sonunda insanların çoğu sadece öğle namazını kılip dağıldı. Ben ise bir grupla birlikte imamın gelmesini beklemeye devam ettim. Sonunda ikindiden hemen önce imam geldi. Hutbe verip Cuma namazını kıldırdı. İmamın gecikme nedeni ise şuydu:

O Cuma namaz kıldırması gereken asıl imam görevinden alınmıştı. Asıl imamın vekîli olan imam ise bundan haberdar değildi. Asıl imam gecikince vekîl imama *Bâb el-Basra*'dan haber gönderilerek Cuma namazını kendisinin kıldırması istendi. Vekîl imam da camiye geldi. Ancak hutbeyi kısa tutup sadece "*Elhâkumuttekâsir*"i okuyup bitirdi. Bu eşine daha önce rastlanmamış bir hadisedendi.

"Bu yılda Musul'da tek bir vücuda sahip iki başlı, iki boyunlu, iki sırtlı ve sekiz ayağı olan bir kuzunun dünyaya geldiğini gördüm. Bu hayvan sanki iki ayrı kuzu gibiydi. Yüzleri birbirlerine bakıyordu. Çok tuhaftı." İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.84.

Zilkade ayının beşi Cuma (M. 5 Mayıs 1177, Perşembe) günü *Dâr el-Dakîk Caddesi*'nin güney batı tarafında yer alan mescitte Cuma namazı kılınmasına izin verildi. O Cuma namazını ben kıldırılmışım.

Cemâdiyelevvel (M. Kasım-Aralık 1176) ayında *İbn el-Me'mûn Mescidi*'nde⁷⁹³ Cuma namazının kılınması izin verilmiş olduğunu daha önce belirtmiştik. *Bağdat*'ta bir yıl içinde iki cami inşa edilip her ikisinde de Cuma namazının kılınmasına izin verilmesi alışılmadık bir şeydi.

Zilkade ayının sekizi Sulâsâ (M. 8 Mayıs 1177, Pazar) günü ikindiden sonra şiddetli bir rüzgâr esti. Yerdeki büyük miktarda toprağı havaya kaldırdı. İnsanları huzursuz etti. Tam bir saat bu şekilde esmeye devam etti. Sonra durdu.

Rivâyete göre bu ayda bir adam başka bir adama İslami kurallara göre hareket etmesini emretti. Adam da elindeki bir tahta parçasıyla üzerine saldırdı. Emredilen kişi daha sonra kaçtı. Elindeki tahta parçasıyla birlikte evine döndü. Ancak evinden içeri girer girmez yere yıkılıp öldü.

Zilkade (M. Mayıs 1177) ayında aralarında *Rey* ve *Kazvin*'in de bulunduğu birçok ülkede deprem olduğu haberi geldi.

Vaizlerden bir tanesi bana bir kadının şöyle bir olayı anlattığını yazdı:

-Bir adam vardı. Beni yolda gördüğü zaman peşime takılıp benimle aynı hizada yürüyordu. Bana teklifte bulunuyordu. Ben de kendisine:

⁷⁹³ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu yıl Cemâdiyelevvel (M. Kasım-Aralık 1176) ayında *Fahruddevle İbn el-Muttalib*'in, *Bağdat*'ın batısında yer alan *Me'mûn Sarayı*'nda yaptırmış olduğu camide namaz kılınmaya başlandı.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.84.

-Sadece kendisine nikâhlı olduğum bir erkekle beraber olabilirim, dedim.

Bunun üzerine hâkimin huzurunda benimle evlendi. Kendisiyle bir süre birlikte yaşadım. Adam normal bir erkek gibi benimle cinsel münasebette bulunuyordu. Ancak adamın karnı şişmeye başladı. Adama bana:

-Hamile kaldım. Bana kürtaj tedavisi uygula, dedi.

Ben de kendisine kürtaj yaptım. Adam çocuğunu düşürdü. Sonra kendisiyle birlikte vaaz meclisine gelip bize hakemlik yapması için görüş sordum. Vaiz şöyle dedi:

-Bu nikâh tabiatı itibariyle gerçek bir nikâh değildir.

Sonunda adamın aslında bir kadın olduğu ortaya çıktı. Halk hem aktif hem de pasif olabilen bu homoseksüele şaşırıp kaldı.”

Zilkade ayının yirmi ikisi Sulâsâ (M. 22 Mayıs 1177, Pazar) gecesi adamın birisi kız kardeşinin evine girip kız kardeşini boğazladı. Daha sonra da kaçtı. Dediğine göre kız kardeşi tamir edilemez kötü bir şey yapmıştı.

Bâb el-Merâtib'deki komşularımızdan birisi evlerinde bir duvar olduğunu, kendisinin ve cariyesinin tuğlanın üzerindeki kireci kaldırmaya çalışırken cariyesinin sandık tipi bir kutu, bu kutunun içinde bir *menâmiye* منامية, menâmiyenin içinde de kırk beş dînâr miktarında para, bu paraları arasında da zeytin tanesi büyüklüğünde taneler ve tasvir ettiği daha başka şeyler olduğunu belirtti. Dediğine göre cariyesi bulduğu bu eşyaların bazılarını komşularına vermiş. Geri kalanı da yaşamakta olduğu yere getirildiğinden beri tanıdığı bir adama vermiş. Bu adama şöyle demiş:

-Filanca gün, filancanın evine gel. Bende bunlardan daha çok var. Seninle beraber çıkaralım.

Adam cariyeinin dediği yere gidip duvarın içine girmiş. Ancak orada kaybolup bir daha dönememiş. Cariye adamdan ümidini kesince durumu efendisine bildirmiş. İş işten geçtiği için efendisi sadece hayıflanmakla kalmış.

Adamın birisi *Dicle*'ye girip yüzmeye başladı. İçinde altmış dînâr olan elbisesini de kanalın kenarına bıraktı. Bir grup insan oradan geçerken adamın paralarını alıp kaçtı. Başka bir grup insan da bu kaptıkaçtıcılarının peşinden gidip onları yakaladıktan sonra çalmış oldukları paraları ellerinden aldı. Gelip geçen insanları gasp etmeye başladılar.

Adamın birisi bir altın alıp başka bir yere seyahat etmek için yola çıkmıştı. Adamı *Harbiyye*'de yakaladılar. Adamdan on kîrâtını aldıktan sonra her tarafını arayıp neyi varsa aldılar. Paranın sahibi ise yankesicilerin kalplerine hitap ederek neden böyle yaptıklarını sorduğunda da "*Seni ilgilendirmez.*" dediler.

Meydana gelen olaylardan birisi şu şekildeydi:

Adamın birisi *Kerh* halkından olan bir değirmenciye:

-Bana bir *kârre* un ver, dedi.

Değirmenci:

-Vermeyeceğim, dedi.

Adam:

-Vallahi unu almadan gitmem, dedi.

Değirmenci:

-Sana un vermektense herkese rezil ederim daha iyidir, dedi.

Bunun üzerine orada bulunan bir grup adamın değirmenciden zorla un almak istediğine dair şahitlik yaptı. Adam günlerce hapis yattı. Zilkade ayının yirmi yedisi Sebt (M. 27 Mayıs 1177, Cuma) günü hapisten çıkarıldı. Ertesi gün yüz sopa ve

kırbaç vurulup ifşa edildi. Daha sonra da herkes odunla kendisine vurmaya başladı. En sonunda da halk kendisini recm etmeye başladı. Recimden sonra ise tekrar hapse atıldı.

Bâb Bedr'de vaaz etmek konusunda bana emredildi. Zilhicce ayın üçünde Hamîs (M. 2 Haziran 1177, Perşembe) sabahı hitap ettim. Vaazıma Halife de geldi.

Yine bir meclisimde *Arafat Günü* adamın birisi ayağa kalkıp yanıma geldi. Tövbe edip saçını kestikten sonra bana:

-Üç haftadır rüyamda sürekli Allah'ın Resûlünü (s.a.v.) görmekteyim. Rüyamda sanki Allah'ın Resûlünün senin her meclisine geldiğini ve seni kucakladığını görüyorum, dedi.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

359. Ali b. Asakir

Ali b. Asakir Ebû'l-Hasan el-Battâihî el-Makrîi, Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm dersi vermiştir. Çok fazla hadis dersi almıştır. Birçok hadis rivâyetinde bulunmuştur. Ayrıca nahiv konusunda da bilgindi. Seksen yaşını geçmişti. Kitaplarını bağışlamıştır.

Bu yılın Şaban ayının yirmi sekizi Sulâsâ (M. 1 Mart 1177, Salı) gecesini vefat etmiştir.

360. Muhammed b. Sa'd

Muhammed b. Sa'd İbn Muhammed Ebû Sa'd İbn el-Rezâz *muaddil*⁷⁹⁴ hadisçilerdendi. *İbn Burhan* ve *İbn el-Hassîn*'den hadis dersi almıştır. Miras işiyle ilgileniyordu. Yazılı şiirler söylüyordu. Bazı insanlar kendisine içinde şiir bulunan mektuplar yazıyordu. Kendisi de bu kişilere şiirlerle ilgili cevaplar yazıyordu.

Şiir

Ebû Sa'd beş yüz bir (M. 1107-1108) yılında doğmuştur.

Bu yılın Zilhicce (M. Mayıs-Haziran 1177) ayında da vefat etmiştir.

361. Muhammed b. Abdullah

Muhammed b. Abdullah İbn el-Kâsım Ebû'l-Fadl el-Şehrîzûrî kendi ailesinin reisiydi. *Musul*'da ve *Nusaybin*'de birer medrese inşa ettirmiştir. Bu medreselere çok miktarda vakıf bağışlamıştır. *Muhammed Zengi*, kendisini vali yapmıştır. Daha sonra da vezirlik makamına getirmiştir. (Muhammed Zengi, Halifeye bir mektup

⁷⁹⁴ *Düzeltilmek, doğrultmak, dengeye getirmek* manasına gelen *ta'dîl*, bir râvinin kendisine veya rivâyetine bakarak güvenilir olduğunu açıklamaktır. Bu işlemi yapan kişiye de *muaddil* denmektedir. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.761-762. Başka bir ifadeye göre bir *râvi* veya şahidin güvenilirliği konusunda bilgi veren adil ve bilgin kişidir. Hadis terimi olarak dinî ve ilmî yönden güvenilir olup olmadığı bilinmeyen bir râvinin güvenilirliği hakkında bilgi almak için başvuru olan kişidir. Bu kişi adil ve bilgili kimsedir. Hadis biliminde *muaddil* kelimesi yerine *nâkid* (eleştiren) kelimesi de kullanılmaktadır. Bu kavram Hz. Muhammed dönemine kadar uzanmaktadır. Emin Aşıkcutlu, "Muaddil", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 2005, c.30, s.304-305.

göndererek bu mektubun) başına “*Muhammed b. Abdullah el-Resûl*” yazmıştır. *Muktefî* (s.a.v.) de kendisine cevap yazmıştır.

Muhammed b. Abdullah bu yılın Muharrem (M. Temmuz-Ağustos 1176) ayında *Dimaşk*'ta vefat etmiştir⁷⁹⁵.

362. *Muhtar el-Hâdim*

Muhtar el-Hâdim, Halifenin yakın adamlarındandı. İncancında samimiydi. Sünneti biliyordu.

Şaban (M. Ocak-Şubat 1177) ayında vefat edince *Rusâfa*'daki türbede defnedilmiştir.

363. *Muslim b. Sâbit*

Muslim b. Sâbit İbn Zeyd b. el-Kâsım b. Ahmed Ebû Abdullah b. Cevlâk el-Fakîh hadis dersi almıştır. Şeyhimiz *Ebû Bekr el-Deynûrî*'den fıkıh dersi almıştır. Kendisi *nâzariyye* âlimiydi. Sünneti biliyordu. Mübarek saraydaki bazı emîrlere vekîllik yapmaktaydı.

Bu yılın Zilkade (M. Mayıs 1177) ayında vefat etmiştir. *Ahmed Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

⁷⁹⁵ İbn el-Esîr, bu kişi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“*Bu yılın Muharrem (M. Temmuz-Ağustos 1176) ayında Dimaşk ve havalisinin tamamının kâdısı olan Kâdı Kemaleddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Abdullah b. el-Kâsım el-Şehrizûrî vefat etmiştir. Dimaşk'ta kendisine ait olan vakıflar ve dîvânlar bulunmaktadır. Kendisi cömert ve faziletli bir kişiydi.*” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.81-84.

YIL 573 (M. 1177-1178)

Muharrem (M. Haziran-Temmuz 1177) ayının başlarında Hamîs sabahı *Kaymaz*'la birlikte *Bağdat*'tan kaçıp gitmiş olan *Tutâmiş* geldi. *Beled* halkı da onu görmek için dışarı çıktı. *Tutâmiş*, *Tâc*'in altına gelip defalarca yeri öptü. Bir süre sonra ikindi namazından sonra girmesine izin verildi⁷⁹⁶.

O gün bana *Bâb Bedr*'deki *Manzara*'nın altında vaaz⁷⁹⁷ vermem emredildi. Meclisim için büyük bir halk kitlesi toplandı. Cemaat hoşnut olmuştu. Vaazımı dinlemeye Halife de gelmişti.

Bir süre sonra aynı yerde Aşure Günü vaaz vermem emredildi. İnsanlar gece yarısından itibaren ellerindeki ışıklarla yollarını aydınlatarak meclisime gelmişti. Onların bu gelişleri şafak vaktine kadar da devam etmişti. Oturacak bir tane yer bile kalmamıştı. Kapılar kapatılmak zorunda kaldı. Karşımızda çok büyük bir kalabalık bulmuştum. Vaazımı dinlemeye Halife de gelmişti.

Safer ayının yarısında (M. 2 Ağustos 1177) Hacılar hacdan döndüler. Yolda karşılaşmış oldukları açlığı, fiyatların pahalılığını, birçok deve ve büyükbaş hayvanın telef olduğunu anlattılar.

Hâcibülbâb Ebû Mansur İbn el-Alâi tutuklanıp ustâddâra teslim edildi. Büyük bir arbede meydana geldi. Bu arbedede bir grup tutuklandı.

⁷⁹⁶ Zehebî, daha sonra kendisine emîrlik verildiğini belirtmektedir. Hafız el-Muerrih Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Zehebî, **Tezkiret el Hifâz**, c.40, s.17

⁷⁹⁷ Bu vaaz Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin burada vermiş olduğu ikinci vaaz idi. Hafız el-Muerrih Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Zehebî, **Târih el-İslam ve Vefâyât el-Meşahîr ve el-A'alâm**, c.40, s.17.

İbn el-Vezir Reisüruesâ'nın alaya çıkması yasaklandı. Ayrıca kapısına herhangi bir kimsenin gidip gelmesi de yasaklandı. Mülkünün çoğuna da el konuldu. Ancak bir süre sonra el konulan mülkünün çoğu iade edildi. Dîvândaki işlerin çoğu mahzene verildi. Daha sonra Vezir'in alaya çıkılması kökten kesildi. *Ebû'l-Muzaffer el-Huseyn b. Muhammed b. Ali*, başkâdının kardeşi olan *el-Dâmğânî*'yi yakalayıp *Sâhibülmahzene* götürdü. O sırada başkâdının makamında verdiği kararlara vekâleten *Sâhibülmahzen* bakmaktaydı.

el-Dâmğânî, bir kadınla evlendi. Bu kadının önceki kocasına ise eziyet etmeye başladı. *el-Dâmğânî* bu kadını boşamak istemiyorum, diyordu:

el-Dâmğânî'ye:

-Nasıl olur da evli bir kadınla evlenirsin? diye soruldu.

el-Dâmğânî:

-*Vâsıt*'tan tarafıma bir hüküm yazısı gelmişti. Bu yazıda kadının kocasının kendisini boşadığı yazmaktaydı. Bu karar yazısını açtım ve arka tarafına not düştüm. Sonra bir de *berâat*⁷⁹⁸ gördüm. O *berâatin* arka tarafına da yazdım ve kendisiyle evlendim, dedi.

Ancak *Sâhibülmahzen* karar yazısını çıkardığında bu yazının açılmamış olduğunu gördü. Yine yazının arka tarafına da hiçbir şey yazılmamış olduğunu fark etti. Ayrıca *berâatin* arka tarafında da herhangi bir yazı göremedi. Bu nedenle *Sâhibülmahzen* onu suçüstü yakalamıştı. Kendisine:

⁷⁹⁸ Devlet idaresi tarafından verilmiş olan yazılı emir, belgedir. Bu belge verilen kişinin ilgili kişinin uzmanlık alanındaki bir işe doğrudan başlamasına imkân verir. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.71.

-Seni başkâdıktan, şahitlik makamından ve tüm görevlerinden azlettim, dedi.

Daha sonra da azlettiği başkâdından *talisân*ının çıkarılmasını emretti. Azlettiği başkâdıya:

-Senin ve kardeşinin yaptığı onarılmaz bu işler yeter artık. Halife bunu mutlaka değerlendirecektir, dedi.

Sonra Halife başkâdının yaptığı şeyleri araştırttı.

Bazı vekîller bana başkâdının bu olaydan önce Halifeye yazarak kendisine yardım etmesini, kendisinin affına sığındığını, *Sâhibülmahzenin* yapmak istediği şeylerden kendisini muaf tutmasını temenni ettiğini söylemişlerdi. Halife de başkâdıyı bağışlamıştı. Başkâdı ile Halife arasında bir şey vardı. Başkâdı erkek kardeşinin başına gelenleri görünce vekîllerinden bir grubun başına gelenleri de anlamış oldu. Daha sonra durumu araştırmaya başladı. Rebûlâhir ayının yirmi biri Hamîs (M. 17 Ekim 1177, Pazartesi) günü *Sâhibülmahzenin* kapısına gelerek kendisinden şefkat diledi. Sonra her hafta şefkat dilemeye gelmeye başladı. İnsanlar daha önce böyle bir alışkanlığı olmadığı halde her hafta bu şekilde *Sâhibülmahzenin* kapısına gelip gitmesini çirkin buldular. Ancak bu geliş gidişlerin aslında sevgiden olmayıp korkudan olduğunu bir süre sonra anlamışlardı.

Rebûlâhir ayının yarısında İsneyn (M. 11 Ekim 1177, Salı) günü *Mansur Camisi*'nde hitap ettim. Vaazıma yüz bin kişinin geldiğini saymışlardı. Elli üç kişi ise tövbe-kâr olmuştu. Tövbekârların saçlarını kestim.

Sebt (Cumartesi) günü *el-Şehâb el-Darîr* şu şiiri okudu:

Şiir

Rebûlâhir ayının yirmi beşi Hamîs (M. 21 Ekim 1177, Cuma) günü, günün erken saatinde Bâb el-Nevbe'de bir Türk başka bir Türke ok atmıştı. Sonra bu ok atma işini kılıç darbeleri takip etmişti. Vuran kişi kaçıp *Beled*'den çıkarak uzaklaştı. Sonra evinden bir şey almak için geri döndü. Ancak evine döndüğünde kendisini yakaladılar. Cuma namazından sonra öğle vakti *Bâb el-Nevbe* ya da *Bâb Hay*'da asıldı.

Cemâdiyelevvel ayının üçü Cuma (M. 7 Kasım 1177, Pazartesi) günü *İsa Sarayı*'ndaki *İbn el-Me'mûn Mescidi* olarak bilinen mescitte Cuma namazı yasaklandı. Bu mescidi *Fahrüddeve b. el-Muttalib* yapmıştı. Daha sonra burayı genişletip paralar harcamıştı.

Dimaşk'ta ölümlerin çok olduğuna ve *Musul*'da da hastalıkların çoğaldığına dair haberler geldi.

Cemâdiyelâhir ayının yarısında (M. 8 Aralık 1177) *Vâiz Belhî*, bir *tevkî* ile *Beled*'den çıkarıldı. Çünkü *Hâcibülbâb* kendisini şarap içtiğine dair olumsuz bir davranışı olduğunu duymuştu.

Cemâdiyelâhir ayının on altısı Cuma (M. 10 Aralık 1177, Cumartesi) günü bir süredir alaya çıkmayan Vezir atına binerek *Bâb el-Hucre*'ye çıktı. Mutlu olmuştu. Tebrikleri kabul etmek için oturmaya başladı. Cuma namazından sonra *Sâhibülmahzen* ve nakîbler yanına geldiler. Vezir kendisini ayakta karşıladı. *Sâhibülmahzen*, Vezir'in elini öptü.

Cemâdiyelâhir ayının yirmi beşi Ahad (M. 15 Aralık 1177, Perşembe) günü bana bir köle ve annesi hakkında bir fetva istendi. Olay şöyleydi:

Adamın birisi bir erkek köleyi ve bir kadın köleyi azat etmişti. Sonra da azat ettiği erkek köle ile kadın köle evlendirmişti. Azat edilen kadın evlendirildiği bu

adamla yirmi yıl birlikte yaşamış ve adama dört tane erkek çocuk doğurmuştu. Ancak daha sonra kadının evlendirildiği adamın babasının kız kardeşi ve kendisinin de annesi olduğu anlaşılmıştı. Bu durumu anladıkları andan itibaren hüngür hüngür ağlamaya başlamışlardı. Bu duruma şaşırılmışım. Kendilerine:

-Olan olmuştur artık. Olanlardan dolayı sizin için bir günah yazılmaz. Kadının *iddet*⁷⁹⁹i gerekir. Ayrıldıktan sonra adamın kadına, kendi kız kardeşine baktığı gibi bakması gerekir. Eğer böyle bakmazsa kendisi içi korkunçtur. Bundan sonra kadına yaklaşmaması gerekir, dedim.

Receb ayının gecesinde (M. 22 Aralık 1177) Mübarek *Manzara*'nın altındaki *Bâb Bedr*'de vaaz verdim. Vaazıma, Halife ve çok sayıda kalabalık gelmişti.

Receb ayının ikisi Ahad (M. 25 Aralık 1177, Pazar) gecesi adet olduğu üzere Halifenin davetine katıldık. Devlet erkânının tamamı, âlimler ve tasavvuf ehli de icabet etmişti. Yemekler yendi. Hatim yapıldı. Hatim duasını *İbn el-Muhtedi el-Hatîb* yaptı. Ayrıca o gün davete gelenlere sarayda gündüz ve gece namazlarını da kıldırdı. Hatim duasından sonra *Medine* emîrine, onun oğluna ve *Mekke* emîrinin oğluna hilatler verildi. Daha sonra yine adet olduğu üzere oradan ayrılanlar ayrıldılar. Geceyi orada geçirmesi gerekenler de sabaha kadar orada kaldılar. Geceyi orada geçirenlere hilatler verilip paralar dağıtıldı.

Halifenin *Nefşe* adındaki *cihheti* Hanımefendi, *Medrese Çarşısı*'nda *Sûfîler* için bir ribât yaptırdı. Ribâtı Receb ayının başında (M. 24 Aralık 1177) açtı. Açılıшта bir davet verdi. Burada bayan vaizler vaaz verdiler. Burası *Zûzanî Ribâtı*'nın şeyhi

⁷⁹⁹ Boşanan ya da kocası ölen kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süredir. Kadir Güne, **a.g.e.** s.760.

olan *Ebû Bekr el-Sûfi*'nin kız kardeşine tahsis edildi. *Cihhet* Hanımefendi davete gelenlere para dağıttı.

Receb ayının on altısı Ahad (M. 8 Ocak 1178, Pazar) gecesi şiddetli bir sağanak yağış başladı. Bu yağmur üç gün üç gece devam etti. Yağmur yağdığı sırada devasa gök gürültüleri oluyor ve devasa şimşekler çakıyordu. Çok miktarda yıldırım düşmesi oldu. Yağmur suları yolları kapattı. Yağmurun getirdiği balçık bir hafta boyunca yerlerde kaldı. *Zembil*⁸⁰⁰lerle suları *Dicle*'ye taşıyanlar için Araplar kendi aralarında on ikişer *dînâr* topladılar. Halife de yolların balçıktan temizlenmesi için çok miktarda para tahsis etti. *Dicle Nehri*'nin suyu açık bir şekilde artmıştı. Bu olay Ocak ayında olmuştu. Biraz azalmaya başlıyor, sonra tekrar artıyordu. Yaşlı bir denizci bana şöyle demişti:

-Seksen yıldır *Dicle*'nin suyunun Ocak ayında bu kadar yükseldiğini görmedim.

Receb ayının yirmi yedisi Hamîs (M. 19 Ocak 1178, Perşembe) günü *Manzara*'nın altında hitap ettim. Vaazımı dinlemeye Halife de teşrif etmişti.

O günlerde *Avânâ*⁸⁰¹ ve *Ukberâ*⁸⁰² şahnesi bu beldelerde avlanmak için yola çıktı. Ancak *Hafâceoğulları*yla karşı karşıya geldi. *Hafâceoğulları* kendisini

⁸⁰⁰ Eskiden deriden, lastik icat edildikten sonra ise lastikten yapılan ve içinde su, üzüm vb. gibi sulu maddelerin taşındığı yan tarafında iki adet tutacağı bulunan bir taşıma kabıdır. Türkiye'nin güney bölgelerinde özellikle yaş üzümün kurutulması için toplanıp taşınmasında çokça kullanılan bir kaptı.

⁸⁰¹ Pek çok bahçesi, ağacı ve gezinti yerleri bulunan bir yerdir. *Bağdat*'taki *Duceyl* nahiyelerindedir. *Tikrît* tarafından gidildiğinde *Bağdat*'a on fersâh uzaklıktadır. Birçok şiire konu olmuş bir yerdir. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.1. s.273-274.

öldürdüler. Öldükten sonra *Bâb el-Ezc*'deki evine getirildi. Daha sonra *Ahmed b. Hanbel Mezarlığı*'nda defnedildi. Çok iyilikseverdi. Şarap içmezdi. Kendisinden şikâyetçi olan yoktu. Meclisimin müdavimiydi.

Şaban ayının başlarında İsneyn (M. Ocak 1178) günü adamın birisi başka bir adamı tekmeledi. Tekmelenen adan oracıkta ölüverdi.

Halife, *Çarşı*'daki *Ukad el-Hadîd*'de büyük bir mescit inşa ettirdi. Burayı sıra dışı bir mimaride yaptırıp donatmıştı. Damadım olan *Abdülvahhab İbn el-Aybi* de bu mescide atandı. Şaban ayının ortasından itibaren (M. 6 Şubat 1178) burada namaz kıldırılmaya başladı. Bu mescit için *meşahir*⁸⁰³ tahsis edildi. Bana burada namaz kıldırılmam emredildi. Ben burada teravih namazını kıldırardım. Namaz kıldırduğım cemaat muazzam kalabalıktı. Maşallah mezhep İmamları benim bu kalabalığımdan dolayı kıskançlıklarından üzülmüşlerdi. Çünkü bu kadar çok kalabalığı bir araya *Hanbelî* mezhebinden olan ben getirmiştım. Bu kalabalıktan dolayı diğer mezhep imamları insanların kendi mezhepleri dışındaki bir mezhebe gitmeleri endişesini taşımaya başlamışlardı.

⁸⁰² *Bağdat*'taki *Duceyl* nahiyelerindendir. *Sarrîfîn* ve *Avânâ* yakınlarında yer almaktadır. *Bağdat*'a on fersâh uzaklıktadır. *Muhubbiddin Ebû'l-Bakâi Abdullah b. el-Huseyn el-Nahvî el-Akberî* de buralıdır. Burası birçok şiire konu olmuştur. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.4. s.142.

⁸⁰³ Buna "*mecâmia*" da denirdi. Memlûkler zamanında manav ve bakkallardan haftalık olarak alınan vergidir. Bu verginin aylık olarak alınanına ise "*meşahir*" denmekteydi. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.387. Sultan *Kânsûh el-Gûrî* zamanında satıcılardan alınan bu vergi aylık bin dînârı geçmekteydi. Muhammed Ahmed Dehmân, **a.g.e.** s.141.

Ramazan ayının beşinde Sebt (M. 25 Şubat 1178) sabahı *Sâhibülmahzenin* evinde hitap etmem emredildi. Hitap edeceğim evi insanlar hıncahınç doldurmuşlardı. Öyle ki kapılar kapanmak zorunda kalmıştı. Bu vaazımı dinlemeye Halife de teşrif etmişti.

Şevvâl ayın yedisi Erbiâ (M. 29 Mart 1178) günü seher vakti büyük bir rüzgâr esti. Yeryüzü büyük bir şiddetle sallandı. İnsanlar kıyamet koptuğunu sandı. Daha sonra depremle birlikte bir dolu başladı. Bu dolu bir saat boyunca sürdü. Sonra ortalık açıldı. Duvarlar çökmüştü. Bazı binalar insanları üzerlerine düşmüştü. Üzerine binaların düştüğü insanlardan bazıları öldü. Bazıları da ağır yaralandı. *Bâb el-Halbe*'nin yanında bulunan Halifenin *Manzarası*'na bitişik olan çatı da yere düştü. Rüzgâr kuşluk vaktine kadar bir şiddetlenmekte bir hafiflemekteydi. Sonra tekrar şiddetlendi. Her taraf topraklar altında kaldı. Topraklar gökyüzünün her tarafını kaplamıştı. İkinci vaktine kadar gökyüzü sapsarı olmuştu⁸⁰⁴.

Şevvâl ayının onunda (M. 1 Nisan 1178) Dicle'nin suyu aşırı derecede yükseldi. Her zamanki gibi suyun yüksekliği yirmi kulaca ulaştı. İnsanları bir korkudur aldı. Halk, *Kûrac*'la meşgul olmaya başladı. Üç gün sonra sular azaldı.

⁸⁰⁴ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu sene Şevvâl ayının yedinci (M. 29 Mart 1178, Çarşamba) günü Bağdat'ta şiddetli bir rüzgâr esti. Ayrıca deprem oldu. Halk çok zor durumda kaldı ve kıyamet kopacak zannetti. Bir saat devam ettikten sonra ortalık sakinleşti. Pek çok ev yıkılmış ve enkaz altında kalan çok sayıda insan ölmüştü.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.88.

Şevvâl ayının sonu Cuma (M. 20 Nisan 1178, Perşembe) günü bulut yükseldi. *Sultan Camisi*'nden başlayarak *Rusâfa*'ya kadar olan yerde ve üst taraflarında şiddetli bir yağmur başladı. Sonra yağın bu yağmur nehir olup *Suhâri*'yi ve caddelerini doldurdu. Yağmur suları az kalsın *Muallâ Kanalı*'na ulaşacaktı.

Horasan'dan birçok hacı geldi. *Vezir İbn Reisüruesâ* haca gitmek için izin istedi. İsteddiği izin verildi. Bunun üzerine çok güzel bir kafile oluşturdu. Denildiğine göre altı yüz deve almış ve bunlardan yüz tanesini yolda kafileden ayrılıp geride kalmak zorunda kalanlar için ayırmıştı. Ayrıca yanına yolda hastalananlara verilmek üzere ilaçlar da almıştı. Hayırseverlerden ve bilim adamlardan bir grubu da beraberine almıştı. Sulâsâ (Salı) günü sabahleyin erkenden kendisiyle vedalaşmak için huzuruna çıktık. Kendisine selam verdikten sonra ayağa kalktı. Sonra şerefli hizmetine girdi. Bir süre sonra yola çıktı. *Rakka* taraflarına kadar sefîneyle gitti. *Bağdat* halkı kendisi için yollara çıkmıştı. Kanalin her iki yanındaki kıyıları doldurmuştu. Göz alabildiğine dizilip kendisini seyrediyorlardı. *Vezir İbn Reisüruesâ* ile birlikte *Sâhibülmahzen* dışındaki tüm devlet erkânı da oradaydı. *Sâhibülmahzen* kendisine yetişememişti. *Ustâddâr* ise kendisiyle *Halifelik Sarayı*'nda vedalaşmıştı. Hasta olmasına rağmen *Tutâmış* da *Vezir İbn Reisüruesâ* ile birlikte haca gitmek için yola çıkmıştı. Anacak *Tutâmış* sefîneye binince *Vezir İbn Reisüruesâ* kendisine:

-Sen hastasın. Hadi geri dön, dedi.

Bunun üzerine *Tutâmış* geri döndü. *Vezir İbn Reisüruesâ* ise atına binerek yola çıktı. Önünde iki tane nakîb, devlet erkânı ve bilim adamları gidiyordu. Atına bindiği zaman kendisi için boru çalındı. *Bâb Kutuftâ*'ya (باب قطفتا) ulaşınca orta yaşlı bir adam yoluna çıkarak:

-Efendimiz ben zulme uğradım, dedi.

Adam kendisine yaklaşmaya başlamıştı, ancak *gulâmları* yaklaşmasına engel olmak istedi. Bunun üzerine *Vezir İbn Reisüruesâ gulâmlarına*:

-Bırakın gelsin, dedi.

Adam *Vezir*'in yanın yaklaşınca böğrüne hançeri sapladı. *Vezir*:

-Öldüm! diye bağııp atından yere yıkıldı. Sarığı da yere düştü. Bunun üzerine yüzünü elbisesinin yeniyle başını örttü. Yolun orta yerinde öylece kalakaldı. Bir süre sonra *Bâtini*⁸⁰⁵ mezhebinden olan bu adama bir kılıç darbesi indirdi. Ancak *Bâtinî* geri dönüp *Vezir*'e bir defa daha bir hançer darbesi daha indirdi. *Hâcib el-Huccâb* ise *Vezir*'in yardımına koştu. *Bâtinî* ona da hançer sapladı. Tekrar, *Vezir*'in yanına gelip bir hançer darbesi daha indirdi. *Vezir* ise *Bâtinî*'ye kılıç darbeleri indirdi.

Bazılarının anlattığına göre *Vezir*'e saldıranlar arasında iki genç daha vardı. Gençlerden birisi elinde hançerle ileri atıldı. Ancak hiçbir şey yapamadan öldürüldü. Sonunda üçünün cesedi de yakıldı. *Vezir* ise orada bulunan evine götürüldü.

⁸⁰⁵ *Şii* mezhebinin bir koludur. Bu grubun taraftarları Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hadis-i Şerîflerin dış görünüşlerinin yanı sıra derin anlamlarının da olduğunu savunmaktadırlar. Dış görünüşün aldaticı olduğuna inanmaktadırlar. Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hadis-i Şerîflerin bu derin anlamlarını sadece akıllı insanlar anlarlar. Bu görüşlerin ilk defa *Halife Me'mûn* zamanında ortaya çıktığına inanılmaktadır. Ancak bu görüşlerin kuramsal hali getiren kişi *Meymûn b. Disân ve Zizân* olarak bilinen *Muhammed b. el-Huseyn*'dir. Bazıları ise bu görüşleri savunanların İslamiyetin temel öğelerini kendilerine göre yorumlayarak gerçekte bağdaşmayan boyutlara ulaştırdıklarını ileri sürmektedirler. Mustafa Abdülkerim el-Hatîb, **a.g.e.** s.67.

Hâcibülbâb, Vezir'in evine geldi. İnsanlar arasında bir karışıklık meydana geldi. Hiç kimse evine sağ sâlim döndüğüne inanamıyordu.

Vezir, bu olayı aslında daha önce rüyasında görmüştü. Rüyasında *Osman b. Affân*⁸⁰⁶ı görmüştü. Hz. *Osman*'la kucaklaşmıştı.

Yine oğlunun anlattığına göre Vezir o gün evden çıkmadan önce gusül abdesti almıştı. Sonra:

-Mutlaka öldürüleceğim, demişti.

Vezir öğleden sonra öldü. *Hâcibülbâb* ise o günün gecesinde öldü. Vezir'in cenazesi Erbiâ (Çarşamba) günü sabahleyin yıkandıktan sonra *Mansur Camisi*'ne götürüldü. Namazı orada kılındı. Cenaze namazına devlet erkânı ve *Sâhibülmahzen* gelmişti. Daha sonra babasının yanında defnedildi⁸⁰⁷.

⁸⁰⁶ 580 (M. 1184-1185) yılında doğmuş ve 656 (M. 1258) yılında vefat etmiştir. 34 yaşındayken Müslümân olmuştur. Dört büyük halifeden üçüncüsüdür. Sağlığında cennetle müjdelenen on sahabeden birisidir. 12 yıl halifelik yapmıştır. Bu süre dört büyük halifeler arasında en fazla olanıdır. *Şiîler* kendisinin halifeliğine karşı çıkmaktadır. Hz. Muhammed'in farklı zamanlarda iki kızıyla evlenip iki defa damadı olmuştur. İslamiyetin ilk yıllarında ön cephede yer almıştır. Halifelik makamına 644 (M. 1246-1247) yılında geçmiştir. Ancak *Sebe* yandaşları tarafından oruçluyken ve Kur'ân-ı Kerîm okurken şehit edilmiştir. Öldükten sonra *Bâkî Mezarlığı*'na defnedilen Hz. Osman vahiy kâtipliği de yapmıştır. Ayrıca 146 adet hadis rivâyet etmiştir. Şemseddin Sivasi, **Dört Büyük Halife**, İstanbul 2000, s.320-400.

⁸⁰⁷ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“*Bu sene zilkade (M. Nisan-Mayıs 1178) ayında Halifenin veziri Azududdin Ebû'l-Ferec Muhammed b. Abdullah b. Hibetullah İbn el-Muzaffer İbn. Reîsülruesâ Ebû'l-*

Kâsım b. el-Muslime öldürüldü. Vezir hacca gitmeye karar vermişti bu amaç için Dicle'yi geçti. Yanında devlet erkânı da vardı. Büyük bir alayı vardı. Adamlarına herhangi bir kimsenin kendi yanına girmesine engel olmamalarını söyledi. Kutuftâ Kapısı 'na vardıkları zaman orta yaşlı biri yolunu kesip:

-Ben zulme uğradım, dedi. Daha sonra sözünü vezire duyurmak için de ileri atıllar atlamaz hançerini vezirin böğrüne sapladı. Vezir:

-Beni öldürdü? diye bağırdı ve atından düştü. Bu arada sarığı da yere düşmüştü. Koluyla başını kapattı ve Bâtînî'ye bir kılıç darbesi indirdi. Ancak Bâtîni tekrar vezirin yanına gelip hançeriyle bir daha vurdu. Halife'nin Hâcibühüccâb İbn el-Muavvic vezirin yardımına koştu ise de Bâtînî ona da bir hançer derbesi indirdi. Başka bir rivâyete göre ise İbn el-Muavvic'i o Bâtîninin yoldaşı yaralamıştır. Daha sonra Bâtîni ile arkadaşı öldürüldü. Bunların üçüncü bir yoldaşları daha vardı. Elinde hançerle bağıyordu. O da hiç bir şey yapamadan öldürüldü. Üçü de ateşte yakıldı. Yaralı olarak Vezir oradaki evine Hâcibülbâb da kendi evine götürüldü. İki de öldüler. Vezir, Mansur Camisi yakınında bulunan Makberat el-Ribât'ta babasının yanına defnedildi.

Vezir rüyasında Hz. Osman'ı görmüş ve onunla kucaklaşmıştı. Oğlunun anlattığına göre yola çıkmadan önce gusül abdesti alarak:

-İşte bu İslamî gusül abdestidir, Hiç şüphenez olmasın ki ben öldürüleceğim, demişti. 514 yılı Cemâdiyelevvel (M. Temmuz-Ağustos 1120) ayında doğmuştu. Babası Halife Muktefi'nin ustâddârı idi. Babası vefat edince yerine kendisi geçti. Muktefi'nin ölümüne kadar da bu makamda kaldı. Halife el-Mustencid de onu aynı görevde bırakmakla kalmayıp makamını da yükseltti. Halife Mustazî de onu vezir tayin etti. Hafız-ı Kur'ân idi. Hadis tahsil etmişti, Pek çok hayır ve hasenatı vardı. Evi

Halifeden, Vezir'in oğullarına bir mektup geldi. Mektupta Halife onların acılarını paylaşıyor ve sunulacak olan taziyeleri kendilerinin kabul etmesini emrediyordu. Bu emirle birlikte Hamîs (Perşembe) günü Vezir'in oğulları evinde taziyeleri kabul etmeye başladılar. O gün taziye sunmak için *emîr, kâdı, şahit, Sûfî*lerden çok az sayıda kişi gelmişti. Gelenler de adet olduğu üzere taziye dileklerini bildirdiler. Sadece sıradan insanlar dileklerinde bulundular. Bu duruma şaşırdım. Çünkü kendisi en güzel taziyelere lâyıktı. Halk kendilerinden ayrılan *Sâhibûlmahzene* olan saygı gösteriyordu.

Ertesi gün taziye evine *Nizamiyye*'de ders veren fıkıhçılardan bir grup geldi. Ancak Vezir'in çocukları evde durup taziyeleri kabul etmeleri gerekirken yoktular. Halife bu durumu öğrenince devlet erkânına taziye için hangi adetler uygulanıyorsa aynısının da uygulanması emrini verdi. Bunun üzerine üçüncü gün taziye bulunmak üzere *Sâhibüddîvân, başkâdı, nakîb* ve diğer devlet erkânı taziye evine geldi. Benden kendilerine adına taziye konuşması yapmamı rica ettiler. Benim için güzel bir kürsü kuruldu. Bu kürsünün üzerine çıkıp hitap etmeye başladım. Kur'ân-ı Kerîm okuyucuları da Kur'ân okudular. Ben sözü mahsus uzatmışım. Sonra Halifenin *hâdımı* bir mektup getirdi. Mektupta kendileri yüceltilmekte ve taziye kabulünün sona erdirilmesini emredilmekteydi. Mektubu *İbn el-Enbarî* ayakta durarak okudu. Mektup okunurken oradaki herkes ayağa kalkmıştı. Mektup okunduktan sonra herkes dağıldı.

Cuma günü *İbn Talha, Bâb el-Hâcıblık* makamına tayin edildi.

âlimlerin toplanma merkeziydi. Amelleri hac yolunda şehit olarak- noktalandı."

İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, **a.g.e.** c.10, s.88.

Salı gecesi *Sâhibülmahzen* gulamıyla birlikte gece vakti *Tutâmuş*'a haber göndererek yanına gelmesini istedi. *Tutâmuş*'la gece vakti baş başa görüşüp konuşmayı alışkanlık haline getirmişti. Nitekim *Tutâmuş* yanına geldi. *Tutâmuş*'a *Sâhibülmahzenin* evinin hücresinin sorumluluğunu verdi. *Tutâmuş* evine gidip ne kadar at, kös ve başka eşya varsa aldı. *Tutâmuş*'ın nevbesinde dedikodular başını alıp gitti. Kimileri Vezir'i öldürmesi için *Bâtını*'yi kiraladıklarını ileri sürüyordu. Bu iddia sahipleri Halifeye defalarca yazarak hacca gidenleri seyretmesi konusunda teşvik ettiğini belirterek Vezir öldükten sonra ise *Tutâmuş* gizli emelinin açığa çıkabileceğinden korkmuş olabileceğini belirtmektedirler.

Bazı kimseler de *Tutâmuş*'ın Horasan emîrleriyle yazışarak *Sâhibülmahzen*den sorumlu olarak kalmaya devam ettiğini ileri sürmektedirler.

Zilhicce ayının onunda (M. 30 Mayıs 1178) dîvân yıkanarak düzenlenip hazırlandı. Zanlılara recm uygulandı. Sonra halk kimin vezir olabileceğine dair yorumlar yapmaya başladı.

Bayram günü olunca *Sâhibülmahzenin* nâib olarak dîvâna gelmesi istendi. Kendisi de geldi. Alayı düzenledikten sonra ayrıldı.

Medâin halkından bir grup bayramdan sonra gelip kendi şehirlerinde bulunan Yahudilerden şikâyetçi oldular. Dediklerine göre buldukları şehirde cemaatin namaz kıldığı ve ezanın çokça okunduğu bir mescit bulunmaktaymış. Bu mescidin yakınında ise bir havra varmış. Yahudilerden bazıları bir gün şöyle demiş:

-O kadar çok ezan okuyorsunuz ki bize işkence ediyorsunuz.

Mescidin müezzini de şöyle cevap vermiş:

-Sizin rahatsız olup olmamanız bizi hiç mi hiç ilgilendirmez.

Bunun üzerine Müslümanlarla Yahudiler kapışmışlar. Aralarında bir kavga olmuş. Bu kavgada Yahudiler üstün gelmişler.

Müslümanlar bunun üzerine gelip Yahudilerin kendilerine yaptıklarından dolayı yardım almak için *Sâhibülmahzene* geldiler.

Sâhibülmahzen de şikâyete gelenlerden bazılarının hapse atılmasını emretti. Ancak bir süre sonra onları serbest bıraktı.

Hapisten çıkanlar Cuma günü *Halifelik Camisi*'ne (Kasr Camisi) gidip Cuma namazından önce yardım isteyerek gösterilerde bulundular. İmam hutbeyi ve namazı kısa kesti. Hutbe ve namaz bitince hapisten çıkan Müslümanlar gösteriler yaptılar. Bir grup asker kendilerine karşı koymak istedi. Kendilerine vurarak gösterilerini önlemeye çalıştı. Ancak asker yenilgiye uğradı. Halk askerlerin hapisten çıkan Müslümanlara yaptıklarını görünce İslam adına galyana geldi. Hep beraber gösterilerde bulunup çirkin ifadeler sarf ettiler. Caminin tuğlalarını söküp askerlere fırlattılar. Bazı tuğlalar minbere ve pencerelere isabet etti. Kızgın halk daha sonra dışarı çıkıp Müslüman'ın Yahudi'nin demeyip tüm dükkânları yağmalamaya başladılar. Çünkü bu dükkânların çoğu Yahudilerindi. *Hâcibülbâb* ise elindeki keskin kılıcıyla ayakta durup halka karşı koymaya çalışıyordu. *Hâcibülbâb*'ın nâibi halka saldırdı. Ancak halk kendisini taşa tuttu. *Beled* bu olaydan dolayı altüstü olmuştu. Bazıları *Basâsîri*'nin sarayında bulunan havraya gelip orasını yağmaladılar. Havranın pencerelerini yere indirdiler. Tevrat'ı paramparça ettiler. Parçaladıkları kâğıtları da dışarı çıkardılar. Hiçbir Yahudi ortalıkta görünmeye cesaret edemiyordu.

Daha sonra Halife, *Medâin*'de bulunan havranın yıkılıp mescide dönüştürülmesini emretti.

Rahbe'de isyancıların idam edilmesi için idam sehпасı kuruldu. Halk ise bu idam sehпасının kendilerini korkutup yaptıklarından dolayı yola getirmek için kurulduğunu düşünüyordu. Bu nedenle geceleyin bu idam sehпасına ölü bir fare astılar.

Zilhicce ayının yirmi altısı İsneyn (M. 15 Haziran 1178, Perşembe) günü hapiste bulunanlar serbest bırakıldı. Serbest bırakılan bu kişilerin *Vâsıt*'taki hırsızlar olduğu iddia edilmişti. *Vâsıt*'ta bu insanların bazı insanları öldürdükleri de söyleniyordu. İşte bu hırsızlar *Rahbe*'de kurulan idam sehпасında idam edildiler. İdam edilenler arasında bir de *Hâşimî* genç vardı⁸⁰⁸.

⁸⁰⁸ İbn el-Esîr, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Bağdat'ta bu yıl şu nedenden dolayı karışıklıklar çıktı:

Medâin Müslümanlarından bir grup Bağdat'a gelip şehrin Yahudilerinden şikâyetçi olarak:

-Namaz kılıp ezan okuduğumuz havraya mücavir bir mescidimiz var. Yahudiler bize:

-Siz çok ezan okuyarak bizi rahatsız ediyorsunuz, dediler.

Bunun üzerine müezzin de kendilerine:

-Umurumuzda bile değil, dedi.

Bu yüzden iki taraf birbirine düşman oldu. Olaylar çıktı. Sonunda Yahudiler galip geldiler, dediler.

Medâin Müslümanları bu yüzden gelip Yahudilerden şikâyetçi oldular.

Sâhibülmahzen İbn el-Attâr şikâyetçi olanların hapse atılmalarını emretti. Bir süre sonra serbest bırakıldılar. Hapisten çıkan bu insanlar Saray Camisi'ne gidip Cuma namazından önce halktan yardım istediler. Hatip hutbeyi ve namazı kısa kesti.

Tekrar yardım isteyip yalvarmaya başladılar. Bir grup asker gelip onlara mani oldu.

Sonraki Cuma günü asker silahlarıyla birlikte camiye ve *Rahbe*'yi koruma altına aldı. Çünkü bir önceki Cuma günü halkın yaptıklarının tekrarlanmasından korkuyorlardı. Hiç kimse konuşmuyordu. Bundan sonra da her Cuma asker bu tür olayların yaşanmaması için camiye korumaya devam etti.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

364. Ahmed b. Muhammed

Ahmed b. Muhammed İbn Bekrûs el-Hamavî Ebû'l-Abbas beş yüz iki (M. 1108-1109) yılında doğmuştur. *Ebû'l-İz İbn Kâdiş* ve *Ebû'l-Kâsım İbn el-Hissîn* gibi

Ahali Müslümanlara yapılanları görünce İslam'a yardım adına öfkelenmeye başladı. Halk yardım isteyip çirkin sözler söyledi. Camiin tuğlalarını söküp askerlere attı. Askerler de kaçtılar. Halk daha sonra Müslümanların ya da gayr-ı Müslimlerin demeden tüm dükkânlarına hücum etti. Çünkü bu dükkânların çoğu Yahudilere aitti. Saldırganlar dükkânları yağma ettiler. Hâcibülbâb, yağmalamada bulunanlara engel olmak isteyince kendisini taşa tuttular. Hâcibülbâb da kaçıp şehre dönmek zorunda kaldı. Yağmacılar Beled'in altını üstüne getirdiler. Basâsîrî'nin evinin yanındaki havrayı tahrip ettiler. Tevrat'ı yaktılar. Halife de Medâin'deki havranın yıkılıp mescide dönüştürülmesini emretti. Bozgunculuk yapanları idam etmek üzere Rahbe'de idam sehpaları kurdurdu. Halk, idam sehparalarının yaptıkları işlerden dolayı kendilerini korkutmak için kurulduğunu zannetti. Bu yüzden sehpalara geceleyin bir fare ölüsü astılar. Hapishaneden çıkarılan bir grup hırsız taifesi de burada idam edildi.” İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbn el-Esîr, a.g.e. c.10, s.89.

kişilerden Kur'ân-ı Kerîm dersi almıştır. Şeyhimiz *Ebû Bekr el-Deynûrî*'den fıkıh dersi almıştır. Çok fazla oruç tutmakta ve namaz kılmaktaydı.

Safer ayının beşi Sulâsâ (M. 3 Ağustos 1177, Çarşamba) günü vefat etmiştir. Cenaze namazı *Kasr Camisi*'nde kılınmıştır. *İmam Ahmed Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

365. *Sadaka b. el-Huseyn*

Sadaka b. el-Huseyn İbn el-Huseyn Ebû'l-Ferec el-Haddâd dört yüz yetmiş dokuz (M. 1086-1087) yılında doğmuştur. Daha küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemişti. Biraz fıkıh dersi almıştır. Çabuk kavrayan birisiydi. *Nâzariyye*yle de uğraşmıştır. Ayrıca müftülük de yapmıştır. Ancak genellikle dil sürçmesi yaşamaktaydı. İtikadının yanlış olduğunu bu dil sürçmeleri ele vermektedir. Kendisini frenleyemiyordu. Kendisiyle birlikte oturup kalkanlar onun bu sorunlarını fark etmekteydiler. Bazen itikadı o kadar zayıflıyordu ki ölümden sonra dirilmeyi inkâr ettiği bile oluyordu. O zaman *felsefecilerin mezhebine*⁸⁰⁹ meylediyordu. Bazen de kaza ve kaderi inkâr ediyordu.

⁸⁰⁹ Bu mezhebe “*pragmatik mezhep*” de denmektedir. Bu mezhep ilk Yunan filozofları *Aristo*'ya dayanmaktadır. Bu mezhebin takipçiler bilimi üç kısma ayırmaktadırlar. Birincisi İlâhi bilim, ikincisi fen bilimi, üçüncüsü ise matematik bilimidir. İlâhi bilim eski filozofların bildikleri bilimdir. Bu eski filozofların en meşhuru ise *Aristo*'dur. Bu mezhebin ilk İmamı *Aristo*'dur. İslam dünyasında bu mezhebin takipçileri *İbn Sînâ*, *Fârâbî* ve *Tûsî* gibi kişiler olmuştur. *Aristo* felsefesini benimseyen bu kişiler İslamî kavramlara bazı derin anlamlar katmaktadır. Bunlara göre dünya ezeldir. Yoktan yaratmak imkânsızdır. Allah parçaları bilemez.

Masannıf –Allah kendisine merhamet etsin- şöyle demektedir.

Bir gün yanına gitmişim. İpek bir elbise giymişti. Bana:

-Bu ipek elbisenin benim üzerimde değil de bir devenin üzerinde olması gerekir, dedi.

Bir gün de:

-Uzayın üzerindeki başka kimseyle boğuşmuyorum, dedi.

Kâdı Ebû Ya'lâ İbn el-Ferrâi, bana:

Sadaka, *İbn Sînâ*'nın *Kitâb el-Şifâi* adlı kitabını yazarken değiştirmiştir, dedi.

Ebû'l-Hasan Ali b. Asakir el-Makrûi, bana şöyle bir olay anlatmıştı:

-*Sadaka*'nın evine gitmişim. Bana:

-Vallahi bizi nereden getirdiklerine ve hangi boğazdan geçirmek istediklerine aklım ermiyor, dedi.

Fıkıhçı *Zâhir İbn'l-Hanefi* bana şöyle demişti:

-Sıkıntılı bir halinde yanına *Sadaka*'nın yanına gitmişim. Bana:

-Yaptığım yanlış beni rahatsız etmektedir, dedi.

Cehennem azabı devamlı değildir. Yeniden diriliş yoktur. Dünya hiçbir amaç için yaratılmamıştır. Peygamberlerin sözleri gerçek değildir. Sadece semboliktir. Ahret diye bir şey yoktur. Cennet de cehennem de bu dünyadadır. Akıl her şeyin üstündedir. Akla uygun yaşamak cennettir. Cehennem hayal âlemidir. Duygular ise kabir âlemidir. Çünkü bu mezhebin kurucusu olan *Aristo*'ya göre Allah vardır. Allah'ın var olması bir zorunluluktur. Ancak yoktan var edemez. Buradaki Allah var olan malzemeyi kullanan bir yaratıcıdır. Yoktan var edemez. Hüseyin Karaman, "Ebû Bekir el-Râzî'nin Felsefesinin Kaynakları", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II**, Samsun 2002, s.33-50.

-Neden ki? diye sordum.

-Çünkü Allah canımı almak istiyor, diye cevap verdi.

Sadaka hayatı boyunca ücret karşılığında el yazısıyla kitap kopyalama işini yapmaktaydı. Denildiğine göre ömrünün son zamanlarında ileri gelenlerden birisi elinden bu işi de almıştı. Bu kişi bana *Sadaka*'nın:

-Tüm ömrüm boyunca kitap nüshalarını kopyladım. Ancak bir tane tavuk bile alamadım. Sen şu işe bak ki artık yemeye gücümün olmadığı bir yaşımda Allah bana tavuk ve helva gönderdi, dediğini söyledi.

Bu *İbn el-Râvendî*'nin itiraz ettiği cinsten bir itirazdı.

Namaz kıldırmaya durduğu zaman kendisini düşünmekteydim. Çünkü namaz kılarken sürekli yanında duruyordum. Ancak dudaklarımı kıpırdattığına hiç şahit olmamıştım.

Kendi eliyle yazmış olduğu şu kasideyi bana göndermişti:

Şiir

Dünyayı yerdiği bir kasidesi de şöyledir:

Şiir

Bu tür yanlışları o kadar artmıştı ki onları yorumlayamaz hale geldim. Yıllar onu yıpratmıştı. Öürken son nefesini verdiğiinde yanında olamadım. *Ebû Ya'lâ* kendisiyle ilgili olarak şunu anlatmıştı:

-Ölüm döşeğindeyken yanındaydık. O sırada bir gök gürledi. Bunun üzerine:

-Mecnun tırmanışa geçti, şimdi de sakinledi, dedi.

Ebû Ya'lâ:

-*Sadaka*'nın kendi el yazısıyla yazmış olduğu şu beyitleri aldım, dedi.

Şiir

Bu itikadına rağmen insanlara rahatsızlık vermişti. Hiç ihtiyacı olmadığı halde insanlardan yardım istemişti. Öldüğünde geriye üç yüz dînâr bırakmıştı.

Rebûlâhir ayının on üçünde Sebt (M. 9 Ekim 1177, Pazar) günü ölmüştür. Cenaze namazı Caminin avlusunda kılınmıştır. *Bâb Harb*'de defnedilmiştir.

Ebû Bekr el-Dellâl bana mektup yazmıştı. Kendisi son derece sağlam bir *Ehli-sünnet* taraftarı idi.

Mektubunda:

-Bir rüya gördüm. Rüyamda sanki çarşıdaydım. Çarşıda sanki *Sadaka b. el-Huseyn el-Haddâd* çırılçıplak bir şekildeydi. Etrafında ise bir grup insan toplanmıştı. Kendisini takip etmeye başladım. Bir merdivene tırmandı. Ben de peşinden tırmanmaya başladım. Kendisine:

-Ey *Sadaka* Bey Allah sana ne yaptı böyle? diye sordum.

-Allah beni bağışlamadı, diye cevap verdi.

-Öyle mi? diye sordum.

-Evet, öyle öyle, diye dedi iki defa.

Sonra ifadesini değiştirerek:

-Allahım beni affet, dedim.

Allah da:

-Seni affetmeyeceğim, diye cevap verdi diye söyledi.

Sonra merdivenden aşağı indi.

-Nerede yaşıyorsun, diye sordum?

-Hândaki bir evde, diye cevap verdi.

Bu sırada uyandım. Sonra *Sadaka*'nın arkadaşı olan bir adamla karşılaştım.

Adama rüyamda gördüklerimi anlattım. Adam:

-Ben de rüyamda öldüğünü çok iyi bildiğim bir kadın gördüm. Kadına:

-*Sadaka*'yı gördün mü? diye sordum.

-Evet, kendisini gördüm ve:

-Allah sana ne yaptı, diye sordum.

Sadaka da:

-Gökyüzündeki tüm meleklerden sorumlu yaptı. Ancak bana öyle baskı yaptılar ki neredeyse boğacaklardı, diye cevap verdi.

-Şimdi neredesin, diye sordum.

-Hapisteyim, diye cevap verdiğini belirtmişti.

362. Fâtıma Bint Nasr

Fâtıma Bint Nasr İbn el-Attâr Ramazan ayının yirmi altısı Erbiâ (M. 18 Mart 1178, Cumartesi) günü vefat etmiştir. Cenazesi Perşembe sabahı *Kasr Camisi*'ne getirilmiştir.

Kendisi için *Kasr Camisi*'nin tüm pencereleri açıldı. Cenazesine Vezir dışındaki tüm devlet erkânı gelmişti. Namazını erkek kardeşi *Sâhibülmahzen* kıldırdı. Çarşılar ve caddeler bayram günlerindeki kadar fazla bir kalabalık dolup taşmıştı. Yine *Ahmed b. Hanbelî Mezarlığı* da aynı şekildeydi. Üst düzey birçok insan da bu mezarlığa gelmişti. Babasının yanına defnedilmiştir.

Kendisiyle ilgili olarak çok güzel ifadeler yayıldı. Dünyadan elini eteğini çekmiş bir hayat sürdüğü söyleniyordu. Kardeşi *Sâhibülmahzen* bana:

-Kendisi son derece fazla ibadet ederdi. Allah'tan çok korkardı. Hayatı boyunca evinden sadece zorunluluk hâsıl olduğu için üç defa çıktı. Dünya nimetlerine hiç itibar etmedi, demişti.

367. Muhammed b. Ahmed

Muhammed b. Ahmed İbn Abdülcebbâr Ebû'l-Muzaffer el-Hanefî'ye el-Şatab denmekteydi. Kendisi dört yüz doksan iki (M. 1098-1099) yılında doğmuştur. *Ebû Hanife* mezhebi fıkıhçısıydı. Ayrıca *nâzariyyeci* ve müftüydü. İki yıl da ders vermiştir.

Cemâdiyelevvel ayının on biri Sebt (M. 5 Kasım 1177, Cumartesi) gecesi vefat etmiştir. Cenaze namazı *Kasr Camisi*'nde kılınmıştır. *Hayzurân Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

368. Muhammed b. Esad

Muhammed b. Esad İbn Muhammed b. Ebû Mansur el-Attârî, *Hafde* olarak bilinmektedir. *Tûs*'ta doğmuştur. *Hilâf*⁸¹⁰ konusunda çok iyi bilgi sahibiydi. Tefsîr bilimiyle yakından ilgilenmiştir. *Tebriz*⁸¹¹'de vaaz vermekteydi. Uzun süre *nâzariyye*

⁸¹⁰ *Hilâfiyyet* de denen bu alan fıkıh mezheplerinin fıkıh konularındaki tartışmaları ele alan bilim dalıdır. Kelime anlamı itibariyle de “*muhalefet etmek, zıtlaşmak*” gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı itibariyle ise “*Bir kişinin söz ve davranışında takip ettiği yoldan farklı bir yolu izlemek.*” anlamına gelmektedir. Bazen de “*münazara, mücadele*” anlamında da kullanılmıştır. Bu bilim dalı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Özen, “*Hilâf*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, c.17, s.527-538.

⁸¹¹ Günümüzde “*Tebriz*” olarak bilenen bu kelimenin aslı “*Tebrîz*”dir. Azerbaycân'ın en meşhur şehirlerind. Surları tuğla ve kerpiçten yapılmış olan çok bayındır bir şehirdi. Ortasından nehirler akmaktaydı. Etrafı bahçelerle çevriliydi. Bu şehirde

bilimiyle uğraşmıştır. Ders hocası yapmıştır. Ayrıca fetvalar da vermiştir. *Bağdat*'a beş yüz altmış (M. 1164-1165) yılından sonra gelmiştir. Burada *nâzariyye* ile uğraşmıştır.

Bu yılın Receb (M. Aralık-Ocak 1177-1178) ayında *Tebriz*'de vefat etmiştir.

369. Muhammed b. Abdullah

Muhammed b. Abudullah İbn Hibbetullah b. el-Muzaffer Reisüruesâ Ebû'l-Kâsım İbn el-Muslime Ebû'l-Ferec Vezir, beş yüz on dört yılında Cemâdiyelâhir (M. Ağustos-Eylül 1120) ayında dünyaya gelmiştir. Babası *Halife Muktefi*'nin *ustâddârı* idi. Halifelik makamına *Mustencid* geçince de kendisini aynı görevde bırakmıştır. Ancak makamını olduğundan daha yüksek bir mevkide tutmuştur. Halifelik makamına *Mustadî Biemrillah* geçince kendisini vezirlik makamına getirmiştir.

Muhammed b. Abdullah Kur'ân-ı Kerîm hafızlığı yapmıştır. Hadis dersi almıştır. Bilim adamlarına ve fakirlere karşı şefkat dolu olup cömertti. Daha sonra *Kaymaz*'la daha önce anlatılan bir olay yaşamıştır. Bunun üzerine Halife kendisini vezirlik makamından azletmiştir. Sonra *Kaymaz* ölünce tekrar vezirlik makamına geçmiştir. Zilkade ayının dördü Sulâsâ (M. 24 Nisan 1178, Pazartesi) günü evinden hacca gitmek üzere çıktığında bir *Batîni* kendisini *Bâb el-Katafatâ*'da dört hançer darbesiyle hançerlemiştir. Daha sonra orada bulunan evine getirilmiştir. Evine getirildikten sonra ağzından “Allah, Allah” kelimesinden başka bir söz çıkmamıştır.

-Beni babamın yanına gömün, demiştir.

meyveler oldukça ucuzdu. Musul adı verilen en güzel kayısılar burada yetişmekteydi.

Buradan birçok bilim ve edebiyat adımı çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.2, s.13.

Öğleden sonra ise ölmüştür. Hamîs (Perşembe) günü ise *Mansur Camisi*'ne getirilmiştir. Cenaze namazını ise en büyük oğlu kıldırıştır. *Mansur Camisi*'nin yanındaki ribâtta babasının yanına defnedilmiştir.

370. Muhammed b. Muhammed

Muhammed b. Muhammed İbn Hibbetullah b. Ahmed İbn el-Zeytûnî Ebû'l-Senâi hadis dersi almıştır. Vaizlik yapmıştır. Kendi mescidine inzivaya çekilmiştir.

Bu yılın Ramazan (M. Şubat-Mart 1178) ayında vefat etmiştir. Mescidine bitişik olan zâviyesinde defnedilmiştir.

371. Muhammed b. Ebû Nasr

Muhammed b. Ebû Nasr Ebû Said İbn el-Muavvec Hâcibûlbâb hakkında daha önce bahsetmiştik. Vezir'i hançer darbeleriyle öldüren *Bâtınî*'nin kendisine de hançer darbeleri indirdiğini de anlatmıştık. *Muallâ Kanalı* yakınlarında bulunan evine taşınıp orada defnedilmiştir.

YIL 574 (M. 1178-1179)

Bu yılın başındaki Sulâsâ (Salı) günü *Bâb Bedr*'deki *Manzara*'nın altında bir meclis düzenleyip vaaz vermem emredildi. Ertesi gün vaaz vermeye başladım. Vaazıma Halife de teşrif etmişti. Adı geçen yerde Aşure Günü de vaaz verdim. Halife bu vaazıma da geldi. Vaazımda kendisine:

Yüce kapıda huzurunuzda dursaydım şöyle derdim:

-Ey Halife! Allah daha önce senin ihtiyaçlarımı nasıl giderdiyse yine gidersin. Nitekim Allah kimseyi senin üstüne geçirmedir. Bu nedenle hiç kimsenin senden daha fazla şükretmesine izin verme, diye söyledim.

Vaaz meclisimin akabinde Halife insanlara sadaka verip hapiste yatanları serbest bıraktı.

Rebûlevvel ayının son üçüncü (M. 29 Ağustos 1178) gecesinde, gece yarısından sonra ay tutulması oldu ve bu tutulma olayı güneş doğuncaya kadar da devam etti.

Rebûlevvel ayının yirmi dokuzunda Erbiâ (M. 14 Eylül 1178, Perşembe) günü ikindi vakti güneş tutulması oldu ve batıncaya kadar aynı şekilde devam etti.

Bir kadın komşumuz tek batında üç çocuk doğurdu. Bu çocuklardan birisi erkek, ikisi ise kızdı. Birkaç gün yaşadılar. Bu olay Cemâdiyelevvel (M. Ekim-Kasım 1178) ayında oldu.

Cemâdiyelâhir (M. Ekim-Kasım 1178) ayının başlarında Halife, İmam Ahmed b. Hanbel'in mezarına dikilmesi için bir *kitabe* hazırlanmasını emretti. Mezarın örtüsü tamamen bozulup tekrar yine kesme tuğlayla yapıldı. Bu mezara iki taraf yapıldı. Bu tarafların üzerine de yeni *kitabeler* yerleştirildi. Baş kısmındaki kitabeye bu mezar taşının efendimiz *Mustadî Billah* tarafından yapıldığı yazıyordu. Mezarın orta yerinde ise şu yazıyordu:

“Bu mezar sünnetin tacı ve tek vücut olan ümmetin çok ibadet eden kulu fıkıhçı, kendini dünya nimetlerinden uzak tutmuş olan *İmam Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel el-Şeybânî* –Allâh kendisine rahmet etsin.- mezarıdır.”

Bu *kitabede*, *İmam Ahmed b. Hanbel*'in ölüm tarihi ve onun etrafında *Âyet el-Kursî* yazıyordu.

Mansur Camisi'nde bir meclis düzenleyip vaaz etmeye söz vermiştim. Cemâdiyelevvel ayının on altısı İsneyn (M. 30 Ekim 1178, Pazartesi) günü vaaz verdim. İnsanların çoğu geceyi camide geçirdi. Birçok hatimler indirdim. Meclisime

daha sabahın erken saatlerinde yüz bin kişi kadar insan iştirak etmişti. Birçok insan *tövbekâr* oldu. Halk kendinden geçti. Sonra meclis kürsüsünden inip *Ahmed b. Hanbelî*'in mezarını ziyaret etmeye gittim. Beş bin kişi de peşimden geldi.

Cemâdiyelevvel ayının yirmi biri Sebt (M. 4 Kasım 1178, Cumartesi) gecesi *Tutâmiş* serbest bırakılıp evine gitti.

Halife, *Kasr Camisi*'nde *Hanbelî* mezhebinden olan fıkıhçı *Şeyh İbn el-Mennâ* için bir *dakka* yapılmasını emretti. *Şeyh İbn el-Mennâ* bu kürsüde Cemâdiyelâhir ayının on ikisi Cuma (M. 25 Kasım 1178, Cumartesi) gününden itibaren vaaz vermeye başladı. Ancak *Hanbelî*lere bu tür kürsülerin ayrılmasından dolayı diğer mezheplerden olanlar üzüntülerinden ölüp ölüp diriliyorlardı. Bunun müsebbibi olarak da beni gösteriyorlardı. Bana:

-Bu işler hep senin yüzünden oluyor. Sen olmasaydın bu mezhep, Sultan için bu kadar önemli hâle gelmezdi. Sultan, senin sözlerine kulak asarak *Hanbelî* mezhebine bu kadar itibar gösterir oldu, diyorlardı.

Ben de bunun böyle olmasından dolayı Allah'a şükrediyordum.

Sâhibülmahzen bana şöyle dedi:

Sultan'ın ağzından seni göklere çıkaran ifadelerden başka bir söz çıkmıyor.

Sultan'ın yanında varsa yoksa sensin.

Bir gün *Necâh el-Hâdim*, Sultan'a:

-*İbn el-Cevzî* ile ilgili olarak aşırı derecede tutucu davranıyorsun, demişti.

Sultan da:

-Vallahi efendin, benim *İbn el-Cevzî* ile ilgili takındığım tutucu davranışımın elli katı daha fazla tutucu davranmaktadır. *İbn el-Cevzî*'nin konuşmasından başka hiç kimsenin konuşmasını beğenmiyor, dedi.

Vezer İbn Reisüruesâ şöyle demektedir:

-Halife'nin içinde *İbn el-Cevzi*'den bahsedilmeyen herhangi bir görüşmesine rastlamadım.

Benim için *altı tane okul* tahsis edilmişti. *Hanbelî mezhebi doğuşundan beri benim zamanımda olduğu kadar önemli hâle gelmemişti*. Hâlâ elimde her bilim alanıyla ilgili yüz tane yazar bulunmaktadır. Yüz binden fazla kişi benim sayemde tövbe-kâr olmuştur. Yirmi binden fazla cezayı affettirdim. Halife, vezir, hazinedâr ve önde gelen bilim adamlarının birlikte katılmış olduğu benim vaaz meclislerim gibi başka bir vaaz meclisine rastlanmamıştır.

Cemâdiyelâhir ayının sonunda Sulâsâ (M. 12 Aralık 1178, Salı) günü *Bâb Bedr*'de vaaz verdim. Vaazıma Halife de gelmişti. Büyük bir kalabalık vardı.

Receb ayının dördü Sebt (M. 26 Aralık 1178, Salı) sabahı halk Halife'nin sarayında vermiş olduğu her yıl geleneksel hale gelmiş olan davetine katıldı. Yiyip içtiler. Hatimler düzenlendi. Kur'ân-ı Kerîm okuyucularının tamamı Kur'ân okudu. İbn el-Muhtedî el-Hatîb hatim duası okudu. İbn Şebîb de ilâhiler söyledi.

Receb ayının yirmi dokuzu Hamîs (M. 10 Ocak 1179, Çarşamba) günü ikindiden sonra *Manazara*'nın altında vaaz verdim. Vaazıma Halife de katıldı. Çok felaket bir kalabalık gelmişti. Vaazımda Halife'yi aşırı derecede övüp kendisine şunu anlattım:

Şeybân Azannî, Hârûn Reşîd'e:

-Halife hazretleri, seni korkutmayıp güven telkin ediyormuş gibi davranan kişiyle birlikte olmaktansa seni korkutan ve bu yüzden kendi güvenliğinin için gerekli tedbirleri almaya sevk eden kişiyle birlikte olmak daha iyidir, diye söyler.

Hârûn Reşîd:

-Bu ne demek şimdi? Bana bir açıklayıver demek istediğini, der.

Şeybân Azannî:

-Birisi sana “*Tebandan mesûlsün.*” derse Allah’tan korkmanı tavsiye ederim.

Birisi de “*Siz Ehl-i Beytsiniz ve bağışlanmışsınız. Peygamberinize yakınsınız.*” derse işte bu kişiden korkmanı tavsiye ederim, der.

Bunun üzerine *Hârûn Reşîd* öyle bir ağlama nöbetine girer ki etrafındakiler bile kendisine acır, diye söyledim.

Konuşmamda:

-Sayın Halife konuşursam senden korkuyorum, susarsam sana bir şey olur diye korkuyorum. Seni sevdiğim için sana bir şey olur diye korkmaktansa senden korkmayı tercih ediyorum, dedim.

Ramazan ayının başında Sebt (M. 13 Aralık 1178, Çarşamba) günü *Derb Dînâr*’daki medresemde vaaz verdim. Kalabalığın haddi hesabı yoktu. Öyle ki kapılar kapatılmak zorunda kalınmıştı. Otuz tane kısas uygulandı. Yoldan çıkmış olan halk tövbe etti.

Aralık ayında çok az bir yağmur yağdı. Ocak ayı da aynı şekilde yağmursuz geçti. Yine Şubat ve Mart da böyle kurak geçti. Nisan ayında çok az bir yağmur yağdı. Bu kuraklık nedeniyle insanlar arasında *Musul* ve çevresinde hayat pahalılığının hüküm sürdüğüne dair söylentiler dolaşmaya başladı. Çünkü sulama yapmak için su bulamıyorlardı. *Dicle*’nin suyu ise hiç artmamıştı. Tüm sene boyunca su hiç köprüye kadar çıkmamıştı. Yağmur suyuyla beslenmesi gereken ekinler kuruyup gitti. *Vâsıt* şehrinde kuraklık baş gösterdi. Bu şehre yiyecekler Bağdat’tan getirilmek zorunda kalınmıştı. Ancak bu da engellendi. Altı rıtlık bir *Havârî* ekmeği bir kîrâta, dört rıtlık Arpanın dört rıtlı da bir habbeye satılır olmuştu. Halk fiyatları

daha fazla artmasından endişe duymaktaydı. Bu nedenle hemencecik hasat etmeye başlamışlardır.

Ramazan (M. Şubat-Mart 1179) ayında *Bağdat*'a bir adam gelip:

-Bana kılıç ve hançer etki etmiyor, diyordu.

Kendisine:

-Bu kılıcın ve hançerin özel olmalı, dediler. O da:

-Ben bir sihirbazım dedi.

Ramazan ayının yirmi dördü Cuma (M. 5 Mart 1179, Pazartesi) gecesi *Kerh*'te *Ebû'l-Saâdât İbn Karâyâ* adı verilen bir adamın evine baskın yaptılar. Çünkü bu adam kürsülere oturup şiirler söylüyordu. *Râfızî*lerden *Avnî* ve diğerlerini methediyordu. Nitekim aramalar sonrasında kendisinde *sahabeye ve öğretilerine küfreden kitaplar* bulmuşlardı. Bunun üzerine Cuma günü sabahı dili ve eli kesildi. Sonra da vücudunun geri kalan kısmını yakıp *Mâristân*'a attılar. Yoldan geçen insanlar kendisini tuğlalar fırlatmaya başladı. Ancak kanalın kıyısına kaçmayı başardı. Suyu girerek yüzmeye başladı. İnsanlar kendisine taş atmaya devam ediyorlardı. Sonunda canı çıktı. Sonra da vücudunu kanaldan çıkarıp yaktılar. Yaktıktan sonra da vücudundaki kalan kısmı kanala attılar. Cesedi birkaç gün suyun yüzeyinde yüzdü. Halk arasındaki söylentiye göre *cesedini balıklar bile yemek istememişti*. Denildiğine göre “*Kâne ve Kâne*” (Bir Varmış Bir Yokmuş” olarak adlandırılan birçok şiiri bulunmaktaydı. Bazıları şöyle dedi:

Şiir

Gördüğünüz gibi İbn Karâyâ ile ilgili bu olay beraberinde ders alınacak bir davranışı getirdi. Çünkü bu cezalandırma olayı herkese ders oldu. Bu olaydan

*Râfizî*ler bir grup ne olur ne olmaz diye evlerinde bulunan kitapları yakmaya başladılar. Büyük bir telaşa kapıldılar. Yahudilerden bile daha rezil oldular.

Ramazan ayının yirmi dokuzu Sebt (M. 10 Mart 1179, Cumartesi) günü bir grup insan *Sâhibülmahzenin* kışlasına geldi. Fıkıhçı *İbn el-Bağdadî* burada bir konuşma yaparak şöyle dedi:

-*Ayşe*, *Ali*'yle (r.a.) savaşmıştır. Bu nedenle zinaya uğrayanlardan olmuştur.

Bunun üzerine *Sâhibülmahzen* kendisine yerine geçmesini ve mahzene vekâlet etmesini emretti. Halifeye de mektup yazarak bu durumu bildirdi. Halife, *İbn el-Bağdadî*'nin *tazir*⁸¹² cezasıyla cezalandırılması konusunda ferman çıktı.

Bunun üzerine fıkıhçılar toplandılar. Kendilerine:

-*İbn el-Bağdadî*'nin bu konuda söylediklerine ne diyorsunuz? Yaptığı hata sabit olduğu halde *tazir* cezasının ertelenmesi caiz midir? diye soruldu.

Daha sonra bu konuda fıkıhçılarla münazara yapması sağlandı. Fıkıhçılar onun söylediklerine cevap veriyorlardı. Ben de bu fıkıhçılardandım. Dedim ki:

-Bu adamın rivâyet bilimiyle ilgili bilgisi yoktur. Evet, bir savaş olduğunu duymuştu. Allah canımı alsın ki bir savaş cereyan etmiştir. Ancak bu savaşın meydana gelmesini ne *Ayşe* ne de *Ali* istemiştir. Bu savaşın çıkmasına, her iki tarafta da bulunan ahmak insanlar neden olmuştur. Eğer olayın içyüzünü bilmemiş olsaydık biz de bu adamın kanaatini paylaşırdık. Yanlışlıkla böyle bir yanlış yapmış olan bu tür bir kişiye *tazir* cezasının verilmesi ise doğru olmayıp kendisini mazur görmek yerinde olacaktır, dedik.

Daha sonra görüşlerimizi Halifeye yazılı olarak bildirdik. Halife de:

⁸¹² *Hadden* daha düşük bir ceza türüdür. Kadir Güneş, **a.g.e.** s.776.

-Mademki hatası kesindir, öyleyse eski makamına dönmesi mümkün değildir, diye karar verdi. Bir süre sonra da serbest bırakıldı.

Mekke yolunda su sıkıntısı yaşandığı ve bu nedenle yolda hiç ot ve deve olmadığına dair haberler geldi. Hiçbir yayanın ve ticarethane sahibinin dışarı çıkmaması yönünde ilan yapıldı. Halkın çoğu evlerinde oturmaya başladı. Hac için giden insanlar *Musul*'dan döndüler. Dönünce de yanlarına almış oldukları yiyeceklerini satmaya başladılar. Herkes dışarı çıkarken korku ve endişe duyuyordu. *Hille*'deki insanlar da döndüler. Çoğu sefinelere bindi. Ancak Araplar kendilerine saldırdılar. Mallarının çoğunu aldılar. Bazılarını da öldürdüler.

Ortalıkta *Bâtinî*lerden bir grup insanın gelerek ileri gelen kişileri öldüreceklerine dair dedikodular yayılmıştı. Bu nedenle gerekli tedbirler alındı.

Bana söylediklerine göre Zilkade ayının on ikisi Sebt (M. 21 Nisan 1179, Salı) günü öğleden sonra dört defa deprem olmuş. Ancak ben bu depremi hiç hissetmedim.

Bu ayda olan olaylardan birisi de şöyleydi:

Bir tâcir *Musul*'dan hamallar kiralamıştı. Tâcirin yanında bin dînâr vardı. Kiralanan hamallar tâcirin bu parasından haberdar olunca parasını çaldılar. Tâcir de *Bağdat*'a girinceye bu konuda sesini bile çıkarmadı. *Bağdat*'a geldikten sonra onlardan şikâyetçi oldu. *Sâhibülmahzen* onları huzuruna getirtti. Onlardan birisi şu şekilde itirafta bulundu:

-Parayı ben aldım. Para, *Yâsiriyye*⁸¹³, de gömülüdür.

⁸¹³ *Yâsir* adındaki bir adama nisbeten bu şekilde anılan *İsa Kanalı* kenarındaki büyük bir köydür. Bu köy *Bağdat* ile *Milân* arasında yer almaktadır. Köyde içinde çok güzel sebze bahçelerinin bulunduğu bir kemer vardır. Bu köyle *Muhavvel* arası yaklaşık bir

Hamal parayı gidip parayı gömülü olan yerden alarak gelmesi için gönderildi. Hamal parayı alıp geldi. Ancak elli dînâr eksik çıktı. Kendisinden bu para istendi. Hamal da:

-Bu para benim hakkım olduğu için kendime aldım.

Bunun üzerine *Sâhibülmahzen*:

-Bu adamı hapse atalım, yarın da idam edelim, dedi.

Ancak adam gece kalkıp kendi kendisini astı.

Zilkade ayının yirmi dokuzu Sebt (M. 8 Mayıs 1179, Salı) gecesini çok şiddetli bir rüzgâr esti. Gece yarısı gökyüzünü bulutlar kapladı. Çakan şimşekler sanki yerden gökyüzüne doğru uzanan ve gökyüzünün etrafına dikilen direkler gibiydi. Halk imdât çığlıkları atmaya başladı. Zilhicce (M. 10 Mayıs 1179) ayının sabahına kadar da kurum böyle devam etti. Ayın otuzunun gecesinde hilâl gözükmemişti. Halk Cuma günü ayı tamamladı. Hilâl son derece iriydi ve çok yükseklerdeydi. Bu büyüklüğüyle bizi dehşete düşürmüştü.

Adet olduğu üzere Ramazan ayının başında (M. 10 Şubat 1179) kuşluk vakti güneşin ışığının belirlediği gündü. Ancak bir Cuma gününden diğer Cuma gününe Cuma namazından öncesine kadar durum hiç de böyle olmadı.

Bazı bölgelerden bugünün Arife günü olduğunu düşündüler. Bunun üzerine minberi dışarı çıkardılar. Bayram hazırlıkları başladı. Bana da Halife tarafından Cuma akşamı vaaz meclisi düzenlemem emredildi. Ben de vaaz vermek üzere *Bâb Bedr*'de bir meclis düzenledim. Meclisime Halife de teşrif etmişti.

mildir. Bu köyden birçok bilim adamı ve edebiyatçı çıkmıştır. Yakut el-Hamavî, **a.g.e.** c.5, s.425.

Bu Yılda Vefat Eden İleri Gelen Kişiler

372. Ahmed b. İsa

Ahmed b. İsa İbn Ebû'l-Abbas el-Ebrûzî el-Darîr, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis dersi almıştır. Fıkıh ve nâzariyye alanında uzmanlaşmıştır. Kendisi mütedeyyin bir kimseydi.

Receb ayının onu Sebt (M. 22 Aralık 1178, Cuma) günü vefat etmiştir. Cenaze namazı da aynı gün *Kasr Camisi*'nde kılınmıştır. Daha sonra da *Ahmed b. Hanbel Mezarlığı*'nda defnedilmiştir.

373. Sa'd b. Muhammed

Sa'd b. Muhammed Ebû'l-Fevâris el-Sayfî şair ve edebiyat eleştirmenidir. Lakabı *Hıys Bıs* (*Hîs Bîs*)⁸¹⁴ idi. Biraz hadis dersi almıştır. İleri gelenlere methiyeler yazmıştır. Bu nedenle devlet erkânının nazarında diğer şairlerden daha fazla itibar kazanmıştır. Şu şiir de *Vezir Ali b. Tarrâd*'a yazmış olduğu bir methiyedir:

Şiir

Bu yılın Şaban ayının on altısı Erbiâ (M. 27 Ocak 1179, Cumartesi) günü vefat etmiştir.

⁸¹⁴ *Sa'd b. Muhammed Ebû'l-Fevâris el-Sayfî* bir gün insanları kargaşa içinde görünce kendilerine “*Bu ne “hıys bıs” keşmekeş!*” dedi. Bunun üzerine adı böyle kaldı. Arapçadaki bu ifade Türkçede darboğaz, içinden çıkılamayan bir durum anlamlarına gelmektedir. Bu ifade bir süre sonra Arapçada kalıp söz hâline gelmiştir. https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AD%D9%8A%D8%B5_%D8%A8%D9%8A%D8%B5

374. Şehide Bint Ahmed

Şehide Bint Ahmed İbn Ömer el-Ebrâ “*Kadınların Medâr-ı İftihari*” olarak bilinmektedir. Kendisi yazardır. *İbn el-Serrâc* ve *Tarrâd* gibi kişilerden hadis dersi almıştır. Halifenin vekîllerinden birisiyle evlenmiştir. Bu nedenle saraydakilerle ve bilim insanlarıyla iç içe bir yaşam sürmüştür. Hayırsever ve iyilik yanlısı bir kadındı. Yıllarca hadis dersi vermiştir. Yaklaşık yüz yıl yaşamıştır.

Muharrem ayının on dördünde İsneyn (M. 2 Temmuz 1178, Pazar) gecesi vefat etmiştir. Cenaze namazı Kasr Camisi’nde kılınmıştır. Kendisine saygıdan dolayı *Maksûra*’nın *şubbâkleri* kapatılmıştır. Cenazesine büyük bir halk kalabalığı ve bütün âlimler katılmıştır. *Bâb Ebrez Mezarlığı*’nda defnedilmiştir.

375. Ammâr b. Selâme

Ammâr b. Selâme Ebû’l-Bekâi el-Harranî örnek bir ticaret adamıydı. Çok fazla sadaka verirdi. Zikir meclislerinin müdavimiydi. Allah’tan çok korkardı. Allah için çok gözyaşı dökerdi. Koyu bir *ehl-i Sünnet* taraftarıydı. *Ahmed b. Hanbel*’in dostlarına aşırı derecede bir sevgi beslemekteydi.

Üç gün hasta yattıktan sonra bu yılın Muharrem ayının on üçü Ahad (M. 1 Temmuz 1178, Cumartesi) gecesi vefat etmiştir. Cenaze namazını *Derb Dînâr*’da bulunan medresemde ben kıldırđım. Cenazesine büyük bir halk kitlesi gelmişti. *İmam Ahmed b. Hanbel* (r.a.) *Mezarlığı*’nda defnedilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bağdat şehri kurulduğu günden beri siyasi bir şehir olmaya devam etmiştir. Şehrin kurucusu *Ebû Cafer el-Mansur*, şehri esasen siyasi nedenlerle inşa ettirmiştir. İslam dünyasının ilk yüzyıllarında İslamiyet uzun süre siyasi, etnik ve mezhepsel çatışmalara sahne olmuştur. Özellikle *Emevîler* dönemindeki etnik milliyetçilik Arap asıllı olmayan İslamiyet'e gönülden bağlı Müslümânlar arasında önceleri gizliden, sonraları ise alenen rahatsızlıklara yol açmıştır.

Emevîlerin zayıfladığı dönemlerde ortaya çıkan *Abbasoğulları*, Müslümânları birleştirmek için yeni yöntem arayışlarına girmişlerdir. *Emevîlerin* topraklarını ve yönetim şehirlerini ele geçirdikten sonra da ilk iş olarak Müslümânları birleştirebilmek için tarih sahnesinde yeni bir sayfa açmayı arzulamışlardır. Yeni devletin, yeni bir başkente ihtiyacı olduğunu düşünen *Halife Ebû Cafer el-Mansur*, hazırdaki büyük şehirlerden birisini başkent yapmak yerine yeni bir şehir kurmayı tercih etmiştir. Kuracağı şehrin yer tespitini de bizzat kendisi yapmıştır. Sonunda ticaret ve din açısından önemli, stratejik konuma sahip, suya yakın, tarıma elverişli, düz bir arazide yer alan, iklim koşulları yaşamak için son derece müsait olduğunu birçok görüş ve bizzat kendi tecrübesiyle tespit ettikten sonra *Bağdat Köyü* ya da *Kasabası* olarak bilinen yerde devasa bir şehir kurmaya karar vermiştir.

Şehrin kuruluş aşamasında, planının çiziminden inşaatların yükselişine, alt ve üst yapıların tamamlanışına kadar her aşamasını bizzat denetleyen *Halife Ebû Cafer el-Mansur*, şehrin yapımı için gerekli olan parasal kaynak konusunda en ufak bir kısıntı yapmamıştır. Zamanın en iyi mimar, mühendis ve ustalarına astronomik ücretler vermekten çekinmemiştir.

Şehri bir *Rûm* şehri planına göre inşa ettirmiş, inşa işi bittikten sonra da yine bir Rûmun tavsiyeleriyle bazı eklemeler yaptırmıştır. Ticaret merkezleri, pazarlar, dükkânlar, evler, yaşam alanları, kale, sokaklar, caddeler, havuzlar, camiler, mescitler, okul, hastahane gibi bir şehirde bulunması gereken tüm sosyal ve ticari yapıları inşa ettirerek şehri yaşanır bir alan hâline dönüştürmüştür. Ayrıca şehir bir başkent olarak yapıldığı için idari, askeri ve yargı binalarını da şehir kurulduğu andan itibaren plana göre inşa ettirmiştir.

Şehri kuran *Abbasîler*, İslam dünyasını asırlarca yönetmişlerdir. Şehrin kurulduğu ilk dönemlerde *Sünnî* mezhebin hâkim olduğu *Abbasîler* halifelikle yönetilen bir idari sisteme sahipti. Ancak sonraki yüzyıllarda Abbasî halifeleri Şîî, Şâfiî, *Hanbelî* gibi birçok mezhebin ve Türk, Arap, Fars gibi birçok etnik unsurun etkisi, bazen de baskısı altında kalmıştır. Bütün bu siyasi ve dini etkiler *Abbasîler* döneminin kimilerine göre üç, kimilerine göre de dört döneme ayrılmasına neden olmuştur.

Araştırmaya konu olan XII. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar da şehir, özellikle siyasi ve dini etkilerden dolayı idari, fiziki ve ticari bakımdan birçok değişikliğe uğramıştır. Bu tür değişiklikler genellikle tüm İslam dünyasını etkilemiştir. Şehirdeki bilimsel faaliyetler yüzlerce yıl sadece İslam dünyasını etkilemekle kalmamış, tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Özellikle tercüme faaliyetleri sayesinde Grek medeniyeti ve bilimsel çalışmalarının tarih sahnesinden yok olup gitmesini engelleyerek günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Bağdat şehri, günümüz teknoloji ve medeniyet dünyasının tarihi geçmişi koruması bakımından da önemli bir konuma sahiptir.

Şehir, araştırmaya konu olan dönemde Selçukluların etkisinde kalmıştır. Büveyhîler döneminden önceki Türk hâkimiyetinden sonra ikinci defa Türk hâkimiyeti altına girmiştir. *Ebü'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin gözünden incelenen *Bağdat* şehrinin XII. yüzyıldaki durumuna bakıldığında şehrin sosyal, siyasi ve fiziki bakımdan birçok etkiye maruz kaldığı görülmüştür. Birçok deprem, sel, fırtına, yıldırım çarpması gibi doğal felaketlerin yanı sıra, halifelerin yönetim tarzı, şehre hâkim olma çabaları, özellikle Selçuklu emîrleriyle sultanları arasındaki ilişkiler kısaca *el-Muntazam* olarak bilinen bu eser ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Söz konusu eserin Türkçeye kazandırılması sayesinde Türk, İslam ve genelde dünya tarihinin anadili Türkçe olan bireyler tarafından tarafsız olarak doğrudan araştırılmasını mümkün kılmıştır.

Eserin Türkçeye kazandırılması, Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olan *Bağdat*'ın Selçuklular dönemindeki durumu hakkında doğrudan bilgi alınması imkânını da sağlamıştır. Çünkü söz konusu eser *Ebü'l-Ferec İbn el-Cevzî*'nin bizzat şahitlik ettiği olayları kendi ağzından anlatması bakımından da önemlidir. Yazar özellikle *Mustadî Biemrillah* dönemini ayrıntılı olarak anlatmıştır.

Sonuç olarak İslam, Türk ve dünya tarihinde önemli yeri olan *Bağdat*'ın XII. yüzyılın ikinci yarısına kadar şahit olduğu olayların birçoğunun günümüzde bile dünyanın gündeminden düşmediği görülmüştür. Orta doğu coğrafyasının merkezi konumundaki Bağdat araştırmaya konu olan döneme kadar olduğu gibi sonraki dönemlerde de dünyada yaşanan birçok olayın merkezi konumunda olmuştur.

ÖZET

Bu çalışma on birinci yüzyılın ikinci yarısında *Bağdat*'ın durumunu ele almaktadır. Çalışmada *Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ali İbn el-Cevzî*'nin **el-Muntazam fî Târih el-Mulûk ve el-Umem** eseri temel alınmıştır. Ayrıca araştırma konusu dönemde yazılmış olan diğer kaynaklardan da yararlanılmıştır. Temel kaynak olarak kullanılan eserler çalışmanın başında sıralanmış ve ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Abbasîlerin hâkim olduğu bu dönemde *Bağdat*, siyasi açıdan da birçok olaya şahit olmuştur. Şehirde, özellikle *Büyük Selçukluların* etkisi önemlidir. Çünkü *Büyük Selçuklularda*, devletin başı olan sultanın tahtının resmileşmesi için mutlaka *Abbasî* halifesi tarafından onaylanması gerekmektedir. Bu nedenle sultanlar tahtta kaldıkları sürece *Abbasî* devleti ve devletin merkezi olan *Bağdat*'ı sürekli hâkimiyet altında tutmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı çalışmada *Selçuklular* hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. Bu bağlamda *Abbasîlerle* olan ilişkileri üzerinde de durulmuştur.

Çalışmada *İbn el-Cevzî*'nin on ciltlik eserinin onuncu cildinde 1149-1170 yılları arasını kapsayan bölümün Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Çeviri yapılırken *Bağdat* ve civarındaki yer adları ile ilgili olarak geniş bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın konusu olan dönemde *Bağdat*'ta meydana gelen siyasi, askeri ve doğa olayları ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiler dipnotlarla belirtilmiştir.

ABSTRACT

This work includes the situation of *Baghdad* on the second half of the eleventh century. The study is based on the book **el-Muntazam fî Târih el-Mulûk ve el-Umem** as a the primary source. But it was also used the other historical sources that written in the period of this research. The works utilized as the primary source are listed and detailed information is given at the beginning of the study.

Baghdad has witnessed many political events in the period of *Abbasid*. In this city *Great Seljuk* influence is very important. Because in the *Gerat Seljuks*, throne of the sultan's that is head of state should be approved by the Abbasid caliphs. Otherwise reign was invalid. Therefore, Sultan's tried to keep *Baghdad* under constant domination as long as they remain on the throne. In this studies informations also were given about *Seljuks*. In this regard it was also discussed relations of *Seljuks* with *Abbasids*.

In this study the section of the book of *Ibnü'l-Cevzî*, that coverin the years of 1149-1170 from the tenth volumes - which is ten volumes - has been translated into Turkish. Detailed informations about the names of places which is located near *Baghdad* were given during translation. The detailed informations regarding military, natural events and political occurring in the period of this study were given at footnotes.

KAYNAKÇA

ADALIOĞLU, H. Hüseyin, **Büyük Selçuklu Devleti İle Abbasi Halifeliği Münasebetleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara, İmge Yayınevi, 1994.

AKBULUT, Ahmet, “Selefilğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri” **Tarihte ve Günümüzde Seleflik**, İstanbul, 2013.

el-ALÂ, Sâlih Ahmed, **Maâlim Bağdat el-İdâriyye ve el-Mimâriyye**, Bağdat, Dâr el-Şuûn el-Sekâfiyye el-Âmme, 1988.

ARSLAN, Meryem “Nâbi’de Tabîb ve Tababet” **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2015.

AŞIKKUTLU, Emin, “Muaddil”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 2005.

AYAN, Ergin, “Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasî Evlilikleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Nisan 2008.

AYBAKAN, Bilâl, “Bağdat Nizamiye Medresesi’nin İlk Müderrisi Ebû İshak el-Şirazî (476/1083)”, **İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinet el-Selâm) Uluslararası Sempozyum, II**, İstanbul, 2011.

el-AYNÎ, Berdeddin Mahmud, **İkd el-Cümân fî Târihi Ehli el-Zamân (Asr el-Eyyübî)**, (Tahkik: Mahmud Rezzak Mahmud), Kahire, 2010.

el-AZÎMÎ, **Âzîmî Tarihi (Selçuklularla İlgili Bölümler, H. 430-538)**. (Çev. Ali Sevim), Ankara, TTK, 1998.

el-BAĞDADÎ, İbn el-Fûtî, **el-Havâdis el-Câmiat ve el-Tecârib el-Nâfia**, Bağdat, 1932.

BALCIOĞLU, Tahir Harimî, **Türk Tarihi'nde Mezhep Cereyanları**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1940.

BECK, H. G. vd., **Corpus Fontium Historiae Byzantinae**, Berlin, 1975.

BENEVOLO, Leonardo, "Eskiçağ Dünyasında Kentin Ortaya Çıkışı" **Avrupa Tarihinde Kentler**, İstanbul, Afa Yayınları, 1995.

BERKTAY, Halil, **Kabileden Feodalizme**, İstanbul, 1983.

BOWEN, Harold, "The Last Buwayhids", **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Cambridge University Yayınları, 1929, S.2, s. 225-245.

BUCLEY, Penelope, **The Alexiad of Anna Komnene**, Cambridge University Press, 2014.

BUMİN, Kürşat, **Demokrasi Arayışında Kent**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.

CAN, Yılmaz, **İslam Şehirlerinin H. I-III. (M.VII-IX) Yüzyılda Fiziki Yapısı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

CERRAHOĞLU, İsmail, "Kâdî Abdülcebâr ve Tenzîh el-Kur'ân an el-Matâin", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, Ankara, 1982, C. 5.

ÇELEBİ, İlyas, "Mu'tezile", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, 2006.

ÇETİN, Kenan, **Selçuklu Medeniyeti Tarihi**, İzmir, 2011.

ÇEVİK, Adnan, **Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçukluları Tarihi (548-572/1153-1176)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

DEHLEVİ, Abdülaziz b. Şah Veliyullah, **Bustân el-Muhaddisin (Hadislerin Bahçesi)**, (Çev. Ali Osman Koçkuzu), Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

DEHMÂN, Muhammed Ahmed, **Mucem el-Elfâz el-Tarîhiyye fî Asr el-Memlûkî**, Dımaşk, 1990.

DEMİRAYAK, Kenan ve Çögenli, Sadi, **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, Erzurum, 2000.

DEMİR, Mustafa, “Türk-İslam Medeniyeti’nde Şehirleşme”, **İslamî Araştırmalar Dergisi**, 2003, C. 16, S.1, s. 156-165.

DEMİRCİ, Mustafa, **Abbasilerde Toprak Sistemi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.

el-DEVÂDÂRÎ, İbn Aybek, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek, **Kenz el-Durer ve Câmi el-Gurar**, Kahire, 1982.

el-DİMAŞKÎ, İmam el-Hafız İmâdeddin Ebû'l-Fidâi İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kırşî, **Kitâb el-Bidâye ve el-Nihâye fî el-Târih**, Mısır, 1910.

DURÎ, Abdülaziz, “Bağdat” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1991.

DUYGUN, Gülhan, **Büveyhîler Zamanında Kirmân Bölgesinin Siyasî ve Sosyo-Kültürel Durumu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

EBÛ RAMAZAN, Memdûh Ahmed Hasan, **İklîm el-Cibal Hilâl el-Ahdeyn el-Büveyhî ve el-Selcûkî el-Evvel (Dirâsetun fî el-Evdâi el-Siyâsiyyet ve el-Hadâriyye)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cemûb el-Vâdî Üniversitesi, Mısır, 1999.

EBÛ ŞÂME, Şahâbeddin Abdurrahman b. İsmail el-Mukaddesî, **Uyûn el-Ravzateyn fî Ahbâr el-Devleteyni**, (Tahkik: Ahmed el-Beysûmî) Şam, Suriye Kültür Bakanlığı, 1992.

ERAVCI, H. Mustafa, **Büyük Selçukluların Yıkılışı Döneminde Selçuklu-Hilâfet İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.

ERDEM, İlhan, “Ak-Koyunlular Devrinde Bağdat (1469-1508)” **İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinet el-Selâm) Uluslararası Sempozyum, 7-9 Kasım**, İstanbul, 2008.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları IV**, 1984.

ERSAN, Mehmet, Alican, Mustafa, **Selçukluları Yeniden Keşfetmek**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012.

ESİN, Emel, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş**, İstanbul, 1978.

GÖDE, Kemal, **Türk İslam Kültür ve Medeniyeti Tarihi**. İsparta, 1997.

GÖKTÜRK, Türker ve Dağ, İsa, “Nizamiye Medreselerinin Eğitim-Öğretimdeki Rolü”, **The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)**, Autumn I 2014, s. 457-469.

GÜLER, Zekeriya, “Selefilik ve Hadisleri Yorumlama Biçimi” **Tarihte ve Günümüzde Selefilik**, İstanbul, İSAV Milletlerarası Tartışmalı İlimi Toplantı, 2013.

GÜLER, Ayşe, **Memlûk-Dulkadiroğulları Münasebetleri (1337-1517)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

GÜNER, Ahmet, “Hamza el-İsfahanî ve Büveyhîler II”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, 2005, S.21, s. 57-75.

GÜNEŞ, Kadir, **Arapça Türkçe Sözlük**, İstanbul, 2011.

HÂC, Hasan Huseyn, **Hadaret el-Arab fî el-Asr el-Abbasî**, Beyrut, 1994.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, “Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları” **Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan**, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Konya, 2013.

HAMMÂD, Muhammed Mâhir, **Vesâik el-Hurûb el-Salîbiyye ve el-Gazv el-Moğolî li el-Âlemi el-İslamî**, Beyrut, Muesset el-Risâle Yayınları, 1982.

HAMMÂS, Halûd Mustafa, “Cusûr Bağdat fî el-Asr el-Abbasî Drâsetun Târihiyyetun”, **Mecellet el-Dirâsât el-Târihiyye ve el-Hadâriyye (Hakemli Dergi)**, Haziran 2013, C. 5, S.17.

HAMMED, Raid Muhammed, “Te’sîr el-Fayadânât ala Sucûn Bağdat fî el-Asr el-Abbâsî”, **Mecellet Kulliyet el-Ulûm el-İslâmiyye**, 2013

HASAN, Sâlih Ramazan, “Futûhât el-Devlet el-Selcûkiyyeti fî Ahd el-Sultan Alb Arslân H.455-4565/M.1063-1072”, **Mecellet Abhâr Kulliyet el-Terbiyyet el-İslamiyyeti**, 2011, C. 11, S.2, s. 378-402.

el-HATÎB, Mustafa Abdülkerim, **Mu’cem el-Mustalahât ve el-Elkâb el-Târihiyye**, Beyrut, 1996.

HATÎB EL-BAĞDADÎ, el-İmam el-Hafız Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, **Kitâb Târihi Medineti el-Selâm (Târihi Bağdat)** (Tahkik: Beşşar Avvâd Marûf), Beyrut, Dâr el-Garb el-İslamî, 2001.

el-HATTÂBÎ, Muhammed el-Arabî, **İlm el-Mevâkît Usûluhu ve Menâhicihi**, Fas, Vakıflar ve İslami Konular Bakanlığı, 1996.

el-HÂREZMÎ, Muhammed b. Ahmed b. Yusuf, **Mefâtih el-Ulûm**, (Tahkik: İbrahim el-İbyârî), Beyrut, Dâr el-Kuttâb el-Arabî, 1989.

el-HARÎRÎ, Muhammed b. Ali b. Huseyn “Evrâk el-Nukûd ve Nisâb el-Varak el-Nakdî”, **Mecellet el-Buhûs el-İslamiyye**, Suudi Arabistan, 1993.

HAYDÛ, Eric Celâl, **İmârat el-Edîr: Dirâsetun Mukâranetun Liimârat el-Edîret et-Turâsiyyeti ve Tatvîrihâ el-Hadârî fî el-İrâk**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 2006.

İBN EL-CEVZÎ EBÛ'L-FEREC, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ali, **el-Muntazam fî Târih el-Mülûk ve el-Ümem**, Haydarabad, 1358/1938-1939.

_____, **el-Muntazam fî Târih el-Mülûk ve el-Ümem**, (Tedkik: Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, 1992.

İBN CÛBEYR, **Rihlet İbn Cübeyr**, Mısır, 1955.

İBN EL-ESÎR, İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, **el-Kâmil fî el-Târih**, (Tahkik: Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, 1987.

İBN EL-FAKÎH, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, **Kitâb el-Büldân**, (Tahkik: Yusuf el-Hâdî), Beyrut, Âlem el-Kutub, 1996.

İBN EL-FİRÂT, Nâsireddin Muhammed b. Abdurrahîm, **Târih İbn Fırât**, (Tahkik: Kostantin Zeyrek ve Necla İzzeddin), Beyrut, Emîr Kâniye Matbaası, 1938.

İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr, **Şezerât min Kutubin Mefkûdetin fî el-Târih**, Beyrut, Dâr el-Mağrib el-İslamiyye, 1988.

İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr, **Vefayât el-A'yân ve Enbâü Ebnâ el-Zamân**, (Tahkik: İhsan Abbas), Beyrut, Dâr Sadr, 1968.

_____, **Vefayât el-A'yân ve Enbâü Ebnâ el-Zamân**, Kahire, 1881.

_____, **Tercümei Vefayât el-A'yân li İbn Hallikân** (Çev. Mehmed Rodosizade), İstanbul, Matbaa-i Amire, 1864.

İBN HURDÂDBİH, Abdu'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah, **Kitâb el-Mesâlik el-Memâlik**, (Yay. M. J. De Goeje), Leiden, Hollanda, E. J. Brill Yayınevi, 1889.

İBN EL-İMÂD EL-HANBELÎ, Abdülhayyî, **Şezerât el-Zehab fî Ahbâr men Zehebe**, Mısır, 1931.

İBN RECEB, Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman, **Zeyl Tabakât el-Hanâbil**, Riyad, 2005.

İBN EL-TAKTAKÎ, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, **el-Fahrî fî el-Edeb el-Sultaniyye ve el-Vilâyât el-Diniyye**, Beyrut, Dâr Sâdır, 1939.

el-İSAVÎ, Hammûd el-Hasûne ve Alâu Kamil Sâlih, “Âsâr el-İhtilâl el-Selcûkî li el-İrâk Alâ el-Evdâi el-İctimâiyye fî Bağdat 447-590 Hicri”, **Mecellet Âdâb el-Basra**, Basra, 2011.

İSBİR, Eyüp G., **Şehirleşme ve Meseleleri**, Ankara, Ocak Yayınları, 1986.

el-İSFAHANÎ, İmadeddin Muhammed b. Muhammed b. Hâmid, **Kitâb Târihi Devleti Âli Selcûk, Nusrat el-Fetre ve Usrat el-Fitra fî Ahbâr el-Devlet el-Selcûkiyye**, (Tahkik: Şeyh el-İmam Âlem el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bendârî), Mısır, Şirket Tab el-Kutub el-Arabiyye, 1900.

_____, **Harîdet el-Kasr ve Cerîdet el-Asr**, Bağdat, 1955.

İŞÇAN, Zeki, “Selefliğin Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Plan” **Tarihte ve Günümüzde Seleflik**, İstanbul, 2013.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, **İlm-i Hilâf**, Konya, Hüner Yayınevi, 2010.

KADÎFE, Mâlik Sabri, **Suvar el-İmârat el-İrakiyye Kable el-İslam M.Ö. 537-M.S.632**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 2006.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, MEB, 1992.

_____, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, 1973.

KALKAŞANDÎ, Ebû'l-Abbas Ahmed, **Nihayet el-Erb fî Marifet Ensâb el-Arab**, (Tahkik: Mufid Kamîha vd.) Beyrut, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, 2004.

_____, **Kitâb Subh el-A'sâ fî Kitâbet el-İnşâ**, Kahire, Dâr el-Kutub el-Mısıriyye, 1922.

KAMÎT, Maşide, **Büveyhîlerden Selçuklu Hâkimiyetine Geçiş Süreci: Kâim-Biemrillah Dönemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyoloji Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014.

KAN, Kadir, **Abbasîlerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010.

KAPANŞAHİN, Muhittin, “Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasî Halifelerinin İlişkileri”, **History Studies**, Ankara, 2012.

KARAMAN, Hüseyin, “Ebû Bekir el-Râzî'nin Felsefesinin Kaynakları”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II**, Samsun, 2002.

el-KÂSİMÎ, Ali vd., **Mucem el-Arabiyyi el-Esâsî**, Tunus, Lidrûs, 1988.

Arkoun, Mohammad, “Miskawayh, Philosophe et Historien”, **Contribution á l'étude de l-humanisme arabe au IV^eIX siècle**, J, Vrin, Paris, 1970.

KAVRUK, Hikmet, “Anakente Bakış, Türkiye’de Anakent Belediyeciliği ve Kent Hizmetlerinin Yönetimi”, **Hizmet-İş**, Ankara, 2002.

KAYHAN, Hüseyin, **Irak Selçukluları**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2001.

KAYMAK, Suat, “Bağdat Nizamiyye Medresesi”, **Yedikıta: Aylık Tarih ve Kültür Dergisi**, İstanbul, 2012.

KAZICI, Ziya, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, 2003.

el-KELBÎ, Hişâm b. Muhammed el-Sâib, **Cemheret el-Neseb** (Tahkik: Nâcî Hasan), Beyrut, Âlem el-Kutub, 1988.

KELEŞ, Ruşen, **Kentleşme Politikası**, Ankara, 1998.

KILIÇBAY, Mehmet Ali, **Şehirler ve Kentler**, Ankara, Gece Yayınları, 1993.

KIRPIK, Güray, “Bağdat Nizamiyye Medresesi'nin Kuruluşu, Yapısı ve İşlevi”, **İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinet el-Selâm) Uluslararası Sempozyum**, İstanbul, 2008.

KİTAPÇI, Zekeriya, “Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kâim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi ve Bazı Tarihî Gerçekler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, 1994.

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı**, Ankara, TTK, 2011.

_____, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara, 1963.

el-KUBEYSÎ, Abdülmecid Hamdan, **Esvâk Bağdat Hattâ Bidâyet el-Asr el-Büveyhî**, Bağdat, 1979.

KUŞÇU, Ayşe Dudu, **Eyyübî Devlet Teşkilâtı**, Ankara, TTK, 2013.

LİEBESCHUETZ, Wolfgang, “Antik Kentin Sonu” (Edit. John Rich,) **Geç Antik Çağda Kent**, (Çev. Suna ve Ertuğrul Güven), İstanbul, Homer Kitabevi, 1999.

LYNC, Kavin A., **The Image of City**, Cambridge, MIT Yayınları, 1960.

MAKDİSÎ el-BEŞŞARÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, **Ahsan el-Takâsîm fî Ma’rifet el-Akâlim** (Hazırlayan: Michael Jan de Geoje), Kahire, Mektebet Medboli, 1991.

MAKDİSÎ, George, **İslam’ın Klasik Çağı’nda Din Hukuk Eğitimi**, (Çev. Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul, Klasik Yayınevi, 2007.

el-MAKRÎ el-TİLİMSÂNÎ, Ahmed b. Muhammed, **Nefh el-Tayyibi min Gusn el-Endelüs el-Ratîb** (Tahkik: İhsan Abbas), Beyrut, Dâr Sâdır, 1988.

el-MAKRİZÎ, Takıyyüddin Ebû’l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Ubeydî, **Kitâb el-Sülûk fî Marifeti Düvel el-Mülûk**, (Tahkik: Muhammed Abdülkadir Attâ), Beyrut, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, 1997.

_____, **Kitâb el-Evzân ve el-Ekyâl el-Şeriyye**, (Tahkik: Sultan b. Huleyyil b. Ayyid el-Musmâr), Beyrut, Şeriket Dâr el-Beşşar el-İslamiyye, 1983.

_____, **el-Mevâiz ve el-İtibâr fî Zikr el-Hıtat ve el-Âsâr**, (Tahkik: Muhammed Zeynehum ve Medîha el-Şerkâvî), Kahire, Mektebeti Medbûlî, 1997.

MCNEILL, William H. **Dünya Tarihi** (Çev. Alaaddin Şenol), Ankara, İmge Yay, 2002.

MENEKŞE, Ömer, “Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizamiyye Medreseleri”, **Diyanet İlmî Dergisi**, Ankara, 2003.

MERÇİL, Erdoğan, “Büveyhîler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1992.

el-MEVDÛDÎ, Ebû'l-A'la, **Selçuklular Tarihi**, (Çev. A. Genceli), Ankara, 1971.

MEZ, Adam, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti: İslam'ın Rönesansı** (Çev. S.Şaban) İstanbul, 2000.

el-MEYMÂN, Abdullah b. Abdurrahman, **el-Vezir İbn Hübeyre ve Selefi İnancı Konusundaki Çalışmaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi, Riyad, 2006.

MORRİS, Ian, “Kent ve Devlet Olarak Erken Polis”, **Antik Dünyada Kırsal Ve Kent**, (Edit. John Rich), (Çev. Lale Özgenel), İstanbul, Homer Kitapevi, 2000.

MUNEYMİNE, Hasan, **Târih el-Devle el-Büveyhîyye el-Siyâsî ve el-İktisâdî ve el-İctimâî ve el-Sekâfî – Mukâtâat Fâris- H. 344-447, M. 945-1055**, Beyrut, 1987.

MUMFORD, Lewis, **Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013.

NÂCÎ, Abdülcabbâr ve el-Bahâdlı, Huseyn, **Bağdat fî Kitâbât el-Rihâlet el-Arab ve el-Ecânib min el-Karn el-Tâsi ila el-Karn el-Hâmis Aşara el-Mîlâdî**, Bağdat, Beyt el-Hikme, 2003.

NASR, Seyyid Hüseyin, **İslam'da Bilim ve Medeniyet**, (Çev. Nabi Avcı vd.), İstanbul, 1991.

OCAK, Ahmet, **Nizamiyye Medreseleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1993.

OKANDAN, Recai Galip, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1959.

ONAR, Sıdık Sami, “Komünlerin Hukuki Otonomisi” **Komün Bilgisinin Esas Meseleleri** (Edit. F. Neumark), İstanbul, 1936.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Nizamülmülk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 2007.

_____, “Râvendî, Muhammed b. Ali”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 2007.

_____, “Berkyaruk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1992.

_____, “Bağdat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1991.

_____, “Muhammed Tapar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 2005.

_____, “Sencer”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 2009.

_____, “Nizamülmülk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 2007.

ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, **Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet**, Ankara 2013.

_____, “Abbasî Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler” **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, 2008.

ÖZEL, N. Bilge, “André Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2005, C. 3, S.6.

ÖZEN, Şükrü, “Hilâf” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1998.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Selefilik ve Tefsir” **Tarihte ve Günümüzde Selefilik**, İstanbul, 2013.

PERRİNG, Dominic, “Roma Kentlerinde Mekânsal Organizasyon ve Toplumsal Değişim” **Antik Dünyada Kırsal ve Kent**, (Edit. John Rich, Çev. Lale Özgenel), İstanbul, Homer Kitapevi, 2000.

PIRLANTA, İsmail, “Ortaçağ İslam Şehirlerinde Mahallelerin Oluşumu (Nişapur Örneği)”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Güz 2010/1(2), s. 133-147.

PİRENNE, Henri, **Ortaçağ Kentleri**, (Çev. Şadan Karadeniz), İstanbul, 1994.

PLATON, **Devlet**, (Çev. Serdar Taşcı ve Neval Akbıyık), Ankara, Metropol Yayınları, 2003.

PUSTU, Yusuf, “Küreselleşme Sürecinde Kent, Antik Site’den Dünya Kentine”, **Sayıştay Dergisi**, S.60. 2008.

el-RÂVENDÎ, Muhammed b. Al b. Süleyman, **Râhat el-Sudûr ve Âyet el-Sürûr**, (Arapçaya Çev. İbrahim Emîn el-Şevâribî vd.), Kahire, Dâr el-Kalem, 1960.

SADRUDDİN, Ali el-Huseynî, **Kitab Zubdet el-Tevârîh, Ahbâr el-Umerâ ve el-Mulûk el-Selcûkiyye**, Beyrut, Dâru Ikra, 1986.

SELMÂN, Hamûd Mad’ân Muhârib Ayyâl, “Alâkat el-Halife el-Musteşrid Billâh bi el-Saltanat el-Selcûkiyye (H.512-529/M.1119-1135)”, **Dirâsât el-Ulûm el-İctimâiyye**, 2010, S.3, s.503-515.

SEVİM, Ali ve Merçil, Erdoğan, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara, TTK, 1995.

SEVİM, Ali, “Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)”, **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1963.

de SLANE, William Mac Guckin, **Ibn Khallikan's Biographical Dictionary**, Paris, 1878.

el-SLİK, Gâde Musa Razzûkî, “Bağdat el-Mudavvara 1250 Âmen”, **İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinet el-Selâm) Uluslararası Sempozyum 7-8-9 Kasım 2008**, İstanbul, 2011, C.1, s.3-38.

SOYSAL, Mümtaz, **Siyasal Düşünceler ve Rejimler**, Ankara, 1973.

STRANGE, G. Le, **Baghdad During The Abbasid Caliphate**, Oxford, 1900.

SİBT İBN EL-CEVZÎ, Şemseddin Ebû'l-Muzaffer Yusuf İbn el-Emîr Hüsameddin, **Mir'at el-Zamân fî Tevârih el-Ayân**, (Tahkik: Muhammed Berekât vd.), Şam, el-Dirâset el-Âlemiyye, 2013.

SÜMER, Faruk, **Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II**. İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.

_____, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.

_____, **Oğuzlar**, İstanbul, 1992.

_____, “Arslan Hâtun”, **Türk Dünyası Araştırma Dergisi**, Ekim 1986.

SWARTZ, Merlin A **Medieval Critique Of Anthropomorphism İbn al-Jawzî's Kitâb Akhbâr el-Sifât**, Leiden, Boston, Köln, 2002.

ŞAFAK, Ali **İslam Arazi Hukuku ve Tatbikatı (İlk Devirler)**, İstanbul, Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Yayınları, 1977.

ŞAKİR, Mahmud, **Târih el-İslamî, el-Ahd el-Osmanî**, Beyrut, 2000.

ŞENGÜN, Gülşah, **Büyük Selçuklularda Kadınların Yönetimdeki Rolü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

ŞEŞEN, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, İSAR, 1998

ŞEYBAN, Lütfi, “Miladi X. Yüzyılda İlim Merkezleri Olarak Öne Çıkan İslam Şehirlerinin Kültürel Nitelikleri”, **International Journal of Human Sciences**, 2015, C. 12, S.2.

ŞEYZERÎ EL-ŞÂFÎÎ, Abdurrahman b. Nâsır Abdullah, **Nihâyet el-Rutbet Zarîfe fi Taleb el-Hasebe el-Şerîfe**, (Tahkik: el-Bâz el-Arînî), Ammân, Dâru el-Sekâfe, 1981.

TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1998.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, **Târih el-Taberî Târih el-Rusul ve el-Mülûk**, (Tahkik: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), Kahire, 1967.

TALAS, M. Asad, **Nizamiyye Medresesi ve İslam'da Eğitim-Öğretim**, (Çev. Sadık Cihan), Samsun, 2000.

TANERÎ, Aydın, “Musâmeret el-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1966.

TOPALOĞLU, Bekir, **Kelam İlmine Giriş**, İstanbul, Damla Yayınevi, 2012.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1980.

UÇMAZ, Abdurrahman, **Selçuklulardan Toprak ve İktâ Sistemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2007.

ULUDAĞ, Süleyman, “Halife”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1997.

UMAR, Bilge, **Alexiad Malazgirt'in Sonrası İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi**, Ankara, İnkılâp Kitabevi, 1996.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, 4. Baskı, Ankara, TTK, 1988.

WEBER, Max, **Şehir**, (Çev. Musa Ceylan), İstanbul, Bakış Yayınları, 2003

WOLFGANG, Liebeschuetz, “Antik Kentin Sonu” (Edit. John Rich,) **Geç Antik Çağda Kent**, (Çev. Suna ve Ertuğrul Güven), İstanbul, 1999.

WYCHERLEY, Richard Ernest, **Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?** (Çev. Nur Nirven), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1994.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. Cafer b. Vahhab b. Vâdih el-Kâtib el-Abbasi, **Târih el-Ya'kûbî** (Tahkik: Abdülemir Ali Mahnâ), Beyrut, Ealamî Matbaası Şirketi, 1993.

_____, **Târih el-Y'akûbî**, Leiden, Hollanda, E. J. Brill Yayınevi, 1883.

_____, **Kitâb el-Büldân**, Leiden, Hollanda, E. J. Brill Yayınevi, 1820.

YAKUT el-HAMAVÎ, Şihâbeddin Ebû Abdullah, **Mu'cem el-Büldân**, Beyrut, Dârü Sâdır, 1977.

YAVUZ, Yusuf, Şevki ve Avcı, Casim, “İbunu'l-Cevzî Ebû'l-Ferec”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1999.

YETKİN, Şerare, “Abbasiler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV)**, İstanbul, 1988.

YİĞİT, İsmail, “Bağdat’ın Kuruluşuyla İlgili Rivâyetler Üzerinde Bir Değerlendirme”, **İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinet el-Selâm) Uluslararası Sempozyum 7-8-9 Kasım 2008**, İstanbul, 2011.

YÖRÜKAN, Ayla, **Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara, Nobel Yayınları, 2006.

YURDAGÜR, Metin, “Son Dönem Mu’tezilesinin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.4, İstanbul, 1986.

YÜKSEL, Ahmet Turan, “Kuruluş Döneminde Bağdat’ın Ticari Yapısı ve Ticari İlişkileri”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 2010, S.29.

_____, “Yakın Doğu’da Ticaret Merkezi ve Panayırlar”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1994.

ZEHEBÎ, Hafız el-Muerrih Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Târih el-İslam ve Vefâyât el-Meşahîr ve el-A’lâm**, (Tahkik: Ömer Abdusselâm Tedmurî), Beyrut, Dâr el-Kuttâb el-Arabî, 1986.

_____, **Tezkiret el-Huffâz**, Haydarabad, 1914.

التلمساني الخزاعي: علي بن محمد بن سعود الخزاعي: تخرج الدلالات السمعية على ما كان في عهد الرسول صلى الله عليه وسلم من الحرف والصنائع والمعاملات الشرعية، تحقيق أحمد محمد أبو سلامة، وزارة الأوقاف القاهرة 1401 هـ / 1981 م

عبد الحي الكناني – التراتيب الإدارية دار الكتب العلمية بيروت 2014 م

<http://www.iraqnla-iq.com/baghdad%20memory/amakn24.htm> (Erişim Tarihi:

15.07.2015)

<http://www.masajediraq.com/index.php?type=newsp&typet=3&idn=61> (Erişim

Tarihi: 16.07.2015)

<http://www.iraqnla.org/fp/journal5/40.htm> (Erişim Tarihi: 16.07.2015)

http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AD%D9%85%D9%89_%D8%B5%D9%81%D8%B1%D8%A7%D8%A1. (Erişim Tarihi: 16.07.2015)

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Sar%C4%B1humma> (Erişim Tarihi: 16.07.2015)

<http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AE%D9%81%D8%A7%D8%AC%D8%A9>

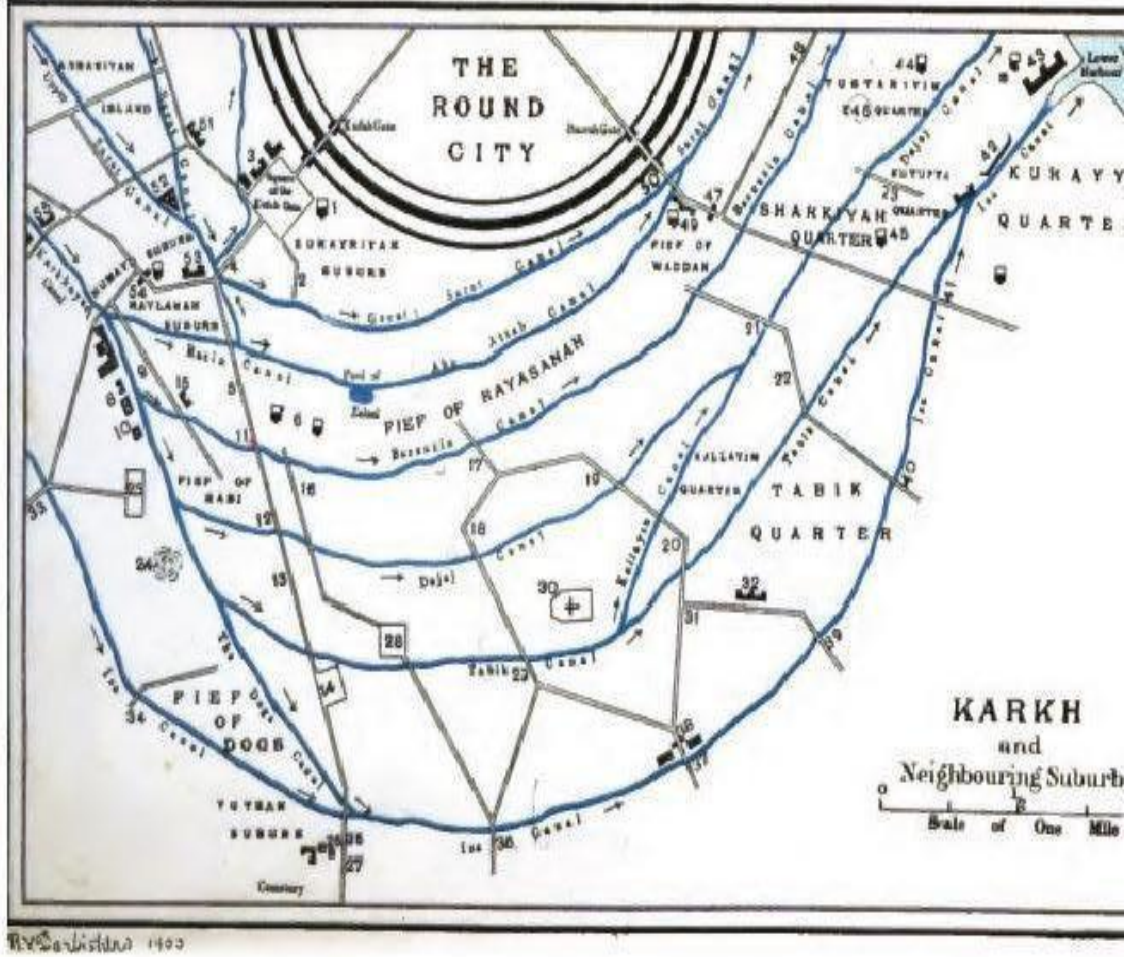
<http://www.nkfu.com/bagdat-nerededir-bagdat-tarihcesi/x>

<http://www.almaany.com/ar/dict/ar-tr/%D9%83%D9%84%D9%83/> (Erişim Tarihi: 5.12.2015)

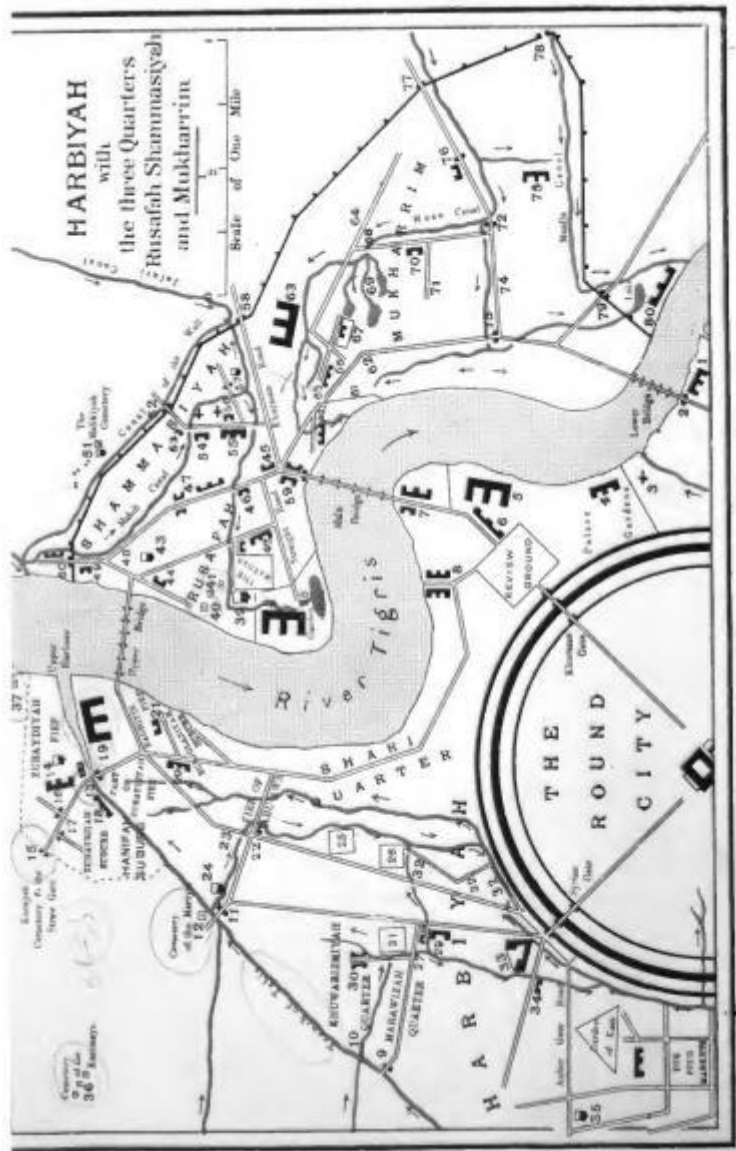
HARİTALAR

Map IV. To face page 57.

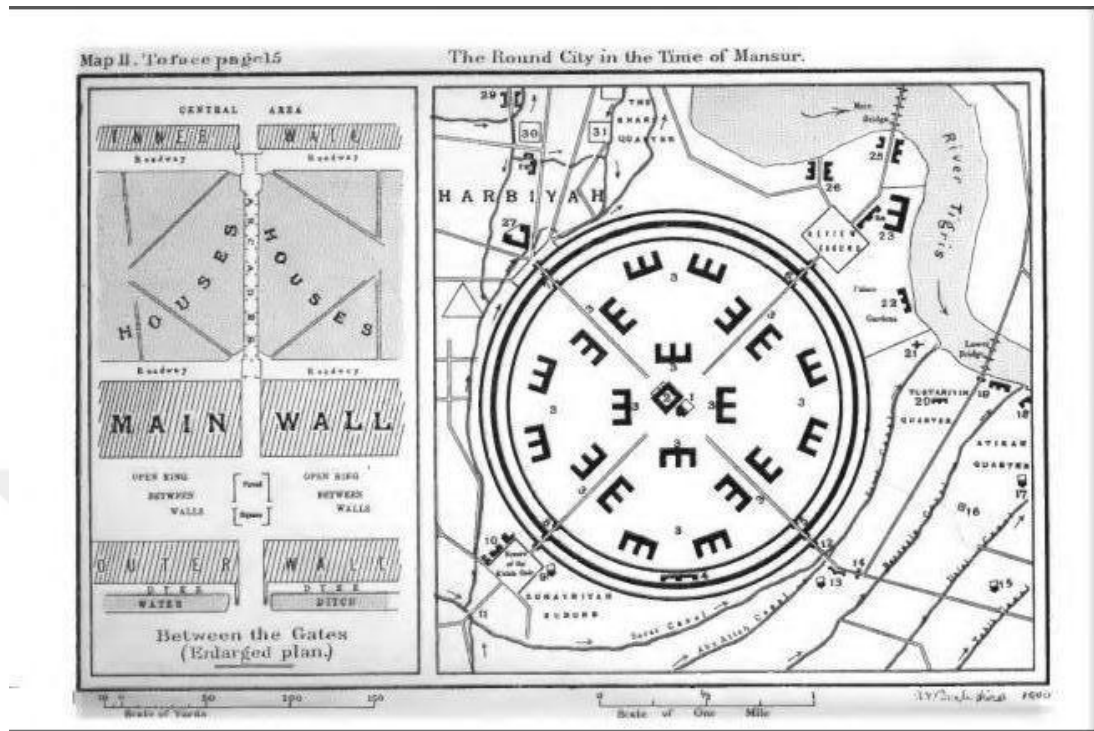
Abbasiler Döneminde Kerh Haritası⁸¹⁵

⁸¹⁵ G. Le Strange, a.g.e. s.57.

Harbiyye Haritasi⁸¹⁶

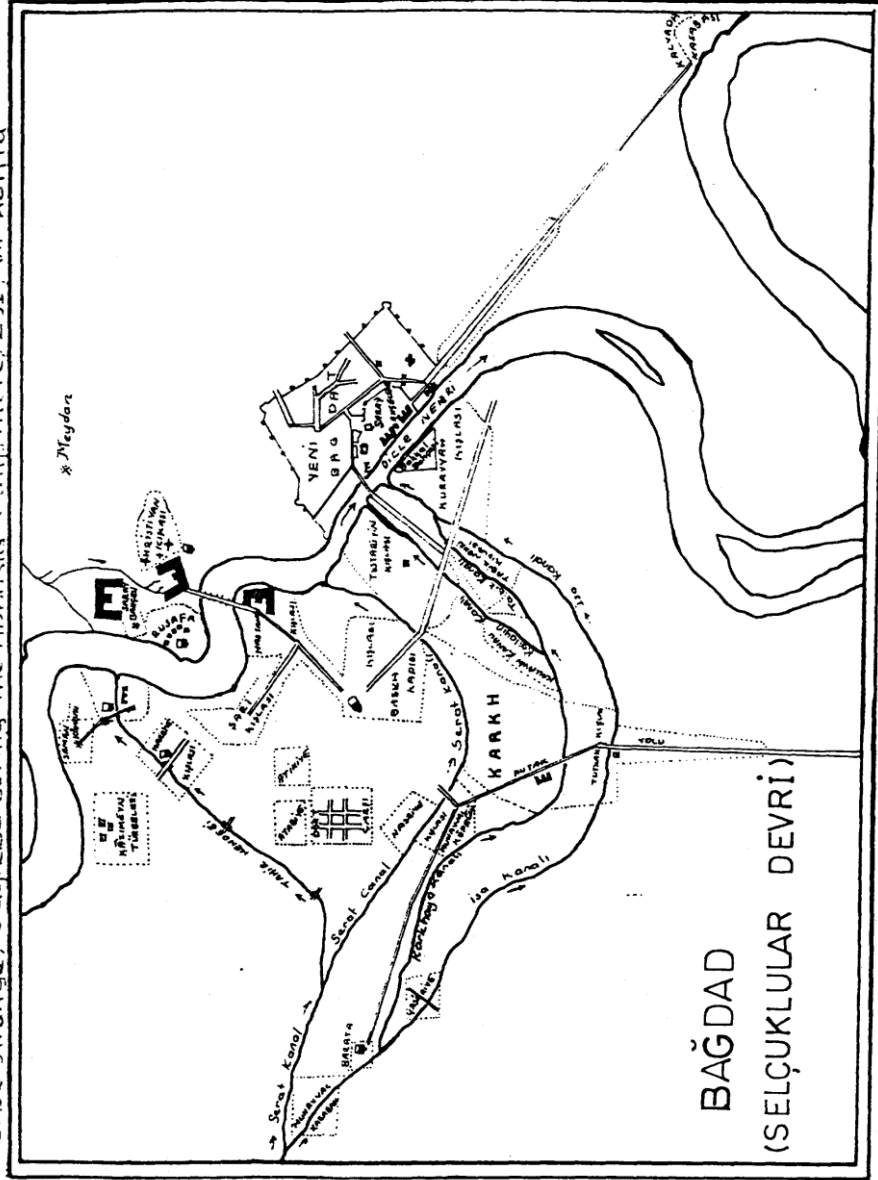
⁸¹⁶ G. Le Strange, a.g.e. s.107.

Halife Mansur Döneminde Bağdat⁸¹⁷

⁸¹⁷ Raid Muhammed Hamed, "Te'sîr el-Fayadânât ala Sucûn Bağdat fî el-Asr el-Abbâsî", *Mecellet Kulliyet el-Ulûm el-İslâmiyye*, 2013, c.7, S.13, s.14.

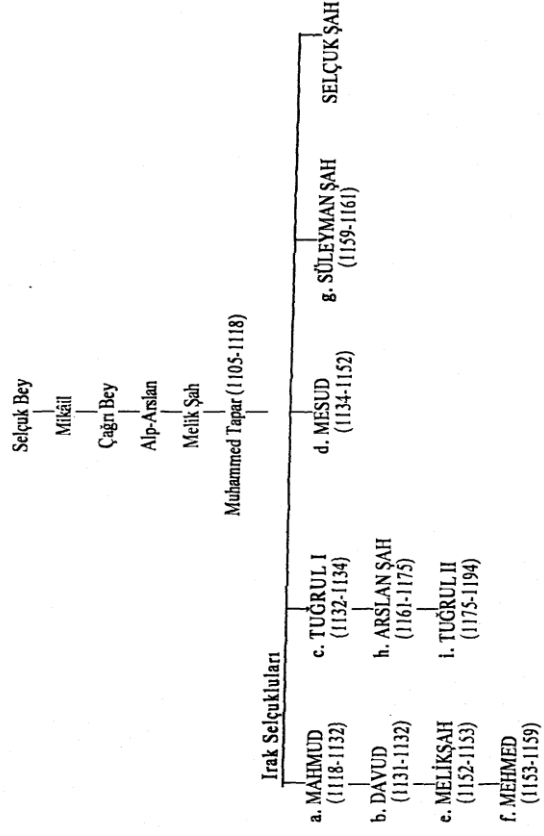
G. Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, 231, VII Harita

Selçuklular Döneminde Bağdat⁸¹⁸

⁸¹⁸ Adnan Çevik, *a.g.e.* s.108.

IRAK SELÇUKLULARI SOY KÜTÜĞÜ

Irak Selçuklularının Soyu⁸¹⁹

⁸¹⁹ Adnan Çevik, a.g.e. s.99.